

RÓMÁBÓL HUNGÁRIÁBA

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Dissertationes

Sorozatszerkesztők:

Szabó Péter és Véghseő Tamás

RÓMÁBÓL HUNGÁRIÁBA

A De Camillis János József munkácsi püspök halálának
300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai

Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30.

Szerkesztette
VÉGHSEŐ TAMÁS

Nyíregyháza
2008

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 1

Kiadja a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36/42/597–600
www.atanaz.hu
e-mail: atanaz@atanaz.hu

Felelős kiadó: *Dr. Soltesz János, rektor*

© A kötet szerzői, 2008

Borítóterv: *Pamuk Lóránt*
A borítón látható Szent Atanáz-ikon *Kisléghi Nagy Ádám* műve
Nyomdai kivitelezés: Örökségünk Kiadó

ISSN
ISBN

De Camillis János József (1641–1706) püspök portréja
a római Pápai Görög Kollégiumban

Tartalom

<i>Előszó</i>	9
---------------	---

UNIÓK, SIKEREK, KUDARCOK

SZABÓ PÉTER: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század)	15
OLEH TURIY: A kijevi egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után	35
MOLNÁR ANTAL: A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században	43

DE CAMILLIS RÓMAI ÉVEI ÉS MISSZIÓS TEVÉKENYSÉGE ALBÁNIÁBAN

ANTONIS FYRIGOS: A khioszi De Camillis János, munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége	57
CYRIL VASIE: De Camillis <i>La vita divina ritrovata fra termini del tutto e del nulla</i> című aszketikus műve	115
BITSKEY ISTVÁN: Telekesy István egri püspök Róma-élménye	129

DE CAMILLIS PÜSPÖKI KINEVEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

BAÁN ISTVÁN: De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése	139
MAKLÁRY ÁKOS: Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században	149
ZACHAR JÓZSEF: A háborúk sújtotta Magyar Apostoli Királyság, mint a munkácsi püspök tevékenységének színtere 1689 és 1706 között	159

DE CAMILLIS PÜSPÖKI SZOLGÁLATA A
MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYÉBEN

JANKA GYÖRGY: De Camillis püspök zsinatai	175
BAÁN ISTVÁN: Lelkipásztori problémák és megoldási kísérleteik: a „bigámus” papok	187
OVIDIU GHITTA: De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben	239
GHEORGHE GORUN: De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte	251
OVIDIU POP: De Camillis püspök katekizmusa	257
VÉGHSEŐ TAMÁS: Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai	267
IVANCSÓ ISTVÁN: Izaiás szerzetes papi tevékenysége De Camillis püspök idején	283

EGYHÁZMŰVÉSZETI VONATKOZÁSOK

PUSKÁS BERNADETT: De Camillis püspök portréja és a munkácsi püspökök arcképcsarnoka	295
TERDIK SZILVESZTER: A bikszádi monostor kegyképének eredete	315
<i>A kötet szerzői</i>	341
<i>Névmutató</i>	343

Előszó

1689 őszén De Camillis János József, görög bazilita szerzetes atya, a Vatikán Könyvtár őrnöke, váratlan üzenetet kapott. A *Propaganda Fide* Kongregáció bíborosai értesítették arról, hogy a Rómában tartózkodó nagyhatalmú magyarországi bíboros, Kollonich Lipót találkozni kíván vele. A negyvennyolcadik életévében járó bazilita atyán kíváncsiság lett úrrá: vajon mit akarhat tőle a híres főpap?

Miközben a lehetséges válaszokat mérlegelte, lepergett előtte élete. Sokat tapasztalt pap volt: mindössze tizenkét éves éves volt, amikor elindult szeretett szülőföldjéről, Khiosz szigetéről, hogy a nagyhírű római Görög Kollégium növendéke legyen. Huszonhat évesen, felszentelt papként, a teológia és filozófia doktoraként lépett ki az intézet kapuján. A *Collegio Romano* tanárai megszerették vele a szent tudományokat, örömmel folytatott volna tudományos tevékenységet. A Görög Kollégium növendékei felett rendelkező *Propaganda Fide* Kongregáció vezetői azonban más jellegű feladatokat bízta rá. Az ifjú pap misszionáriusi megbízást kapott Albániában, ahol négy, küzdelmekkel és sok-sok csalódással teli esztendő várt rá. Néha embertelen körülmények között, magára hagyottan és eleve kudarcra ítélve próbálta meg végrehajtani a rábízott küldetést. Az albániai misszió kemény próbatétel volt számára. Fellélegzett, mikor végre megkapta az engedélyt, hogy visszatérjen Rómába. Sorsának javulását várta, s ezúttal nem kellett csalódnia. Egykori diáktársa, az időközben kijevi érsekké és bíborossá lett Ciprián Zochovszkij felkarolta és rábízta a rutén baziliták szentszéki képviselőnek feladatát. Ő maga is felöltötte a baziliták rendi ruháját. Végre méltó életkörülmények közé került és értelmes feladatot kapott. De ami számára a legfontosabb volt: lehetősége nyílt arra, hogy ismét a szent tudományokkal foglalkozzon, amire az albániai misszió lelki és intellektuális sivársága után még jobban vágyakozott. Végre papírra vethette, sőt olasz nyelven kiadhatta elmélkedéseinek eredményeit. Ugyanakkor gondolt szeretett nemzetére is: görög népnyelven további írásai vártak arra, hogy nyomdába adja őket. Alig egy éve pedig újabb lehetősége adódott a tudományokban való elmélyülésre. A Vatikáni Könyvtár görög őrnöke lett. Rábízta a görög nyelvű kéziratok inventáriumának befejezését, amin nagy buzgalommal szorgoskodott.

És most itt ez a furcsa üzenet. Mit akarhat tőle Kollonich bíboros? Talán csak a könyve iránt érdeklődik? Vagy élete újabb fordulóponthoz érkezett?

A görög szerzetes atyának nem kellett sokat várnia a válaszra. Az élete valóban fordulóponthoz érkezett. Kollonich Lipót azzal az ajánlattal kereste meg, hogy kísérelje őt vissza Magyarországra és legyen az ott élő görög szertartású katolikusok püspöke.

Az ő korában és addigi tevékenységének tükrében a püspöki cím elnyerésének lehetősége nem érte váratlanul. De az az eshetőség, hogy a távoli, és számára teljesen ismeretlen Magyarország egyik egyházmegyéje élére álljon, gondolkodóba ejtette. Biztos életkörülményeket, örömmel végzett munkát hagyjon ott az ismeretlenért és bizonytalanért?

Kollonich bíboros mindent elkövetett azért, hogy a görög szerzetes kételyeit eloszlassa. Személye garanciát jelentett arra, hogy De Camillis nem fogja még egyszer átélni azt a magárahagyatottságot, amit Albániában átélt. Hallott ugyan nyugtalanító híreket rövid ideig szolgáló elődjeiről, a zavaros állapotokról, a nagy szegénységről, de Kollonich biztatására mégis igent mondott.

Ha a saját szeméimmel nem látom, soha sem hittem volna – írja nem sokkal megérkezése után az egyházmegyéjében uralkodó állapotokról. Ez a döbbségtény megállapítás mindent elárul a Rómában előtte felvázolt kép és a valóság között tátongó szakadékról. Korábban azt hitte, hogy Albániában már mindent megtapasztalt, amit egy misszionárius lelki és fizikai nyomorúság tekintetében megtapasztalhat. Tévedett. Hatalmas kiterjedésű egyházmegyéjében mérhetetlen szegénység, bizalmatlanság (és az abból fakadó áskálódás) és elképzelhetetlen tudatlanság vette körül, s gyenge lábakon álló katolicizmust talált. Egyszerre több területen kellett jelentős változásokat végrehajtania. Először is el kellett magát ismertetnie mint törvényes püspököt a vidéken működő ortodox püspökök ellenében. A papokat és a híveket el kellett vezetnie a Rómával való egységre. Javítania kellett a papság erkölcsi életének, intellektuális és lelki képzettségének szintjén. Komoly küzdelem várt rá a papság életkörülményeinek, társadalmi jogállásának megváltoztatása terén. És mindezt háborús körülmények között kellett megtennie.

Ha szembesülve a körülményekkel, elődjéhez hasonlóan meghátrál és visszatér Rómába, senki sem ítélte volna el. Ő mégis a maradás mellett döntött és tizenhat éven át kitartóan munkálkodott a rábizott egyház felemelése érdekében. *Őt szolgálom, míg nekem erőt ad* – írta egyik levelében, s ez esetében nem egy megszokott, jámbor szófordulat volt. Valóban addig szolgált, míg hatvanöt évesen, felőrölt egészséggel, megfogyatkozott erővel és székhelyéről elűzve 1706. augusztus 22-én az Örök Főpap magához nem szólította őt.

* * *

De Camillis püspök halálának 300. évfordulóján a nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola – a Magyar Görög Katolikus Egyház felsőfokú oktatási intézménye – nemzetközi konferenciával tisztelgett a nagy főpásztor emléke előtt. A 2006. szeptember 29–30-án megrendezett konferencia előadói bemutatták De Camillis püspök életútjának különböző állomásait (tanulmányait, albániai missziós tevékenységét, irodalmi munkásságát), magyarországi működésének színtereit, jellemző problémáit és külső adottságait, valamint – bevezetésként – a kora újkori uniók elméleti szempontjait és gyakorlati megvalósí-

ELŐSZÓ

tásuk problematikáját. Jelen kötet az előadások szerkesztett, bővített és és esetenként forrásanyaggal kiegészített változatát tartalmazza.

A konferencia szervezőjeként és a kötet szerkesztőjeként megköszönöm az előadóknak részvételüket és értékes tanulmányaikat. Köszönetet mondok mindazoknak, akik a konferencia sikeres lebonyolításához segítséget nyújtottak.

A kötetet azzal a reménnyel nyújtom át az olvasóknak, hogy az hozzájárul nem csak a kiváló főpap élettörténetének, hanem görög katolikus egyházunk múltjának szélesebb körű megismertetéséhez is.

Nyíregyháza, 2008. augusztus 20-án,
Szent István apostoli király ünnepén

Véghseő Tamás

Uniók, sikerek, kudarcok

A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század)*

SZABÓ Péter

«*Orientalis varietas*»
Vittorio Peri emlékére (1932–2006)

Bevezetés

Az ungvári uniót a keleti egyházmegye felállításáig követő bő évszázadot az egyesültek katolikus egyházba tagozódásának egyházszerkezeti módozatáról szóló viták határozták meg.¹ A keletiek hierarchikus berendezkedése és a helyi latin egyházhoz való viszonya itt ugyanis nem lett kezdetől olyan egyértelműen és világosan tisztázva, mint a régió más uniói esetében.² A források első látásra el-lentmondásosnak, zavarosnak tűnhetnek. Ha nem tévedünk, értelmezésük kulcsa nem egy tiszta és egyértelmű alkotmányjogi berendezkedésben keresendő, hanem – mint majd láthatjuk – sokkal inkább az új („trentói”) korszellem értékrendje által meghatározott érdekérvényesítési logika mentén.³ E közegben találta magát

* A kutatást az MTA a Magyar Tudományos Akadémia és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Liturgiatudományi Kutatócsoportjában folytatott munka keretében támogatta. A jelen tanulmány az OTKA (T 049577) támogatásával készült.

¹ A folyamat történeti menetéhez lásd: HODINKA A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 329–625.

² A kelet-európai szláv unióhoz lásd: pl. B. GUDZIAK, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge (MA) 1998; O. HALECKI, *From Florence to Brest 1439–1596* (Sacrum Poloniae Millennium 5), Roma 1958; I. MONČAK, *Florentine Ecumenism in the Kyivan Church. The Theology of Ecumenism applied to the Individual Church of Kyiv*, Rome 1987; S. SAULLE, 'L'Unione di Brest. Genesi e sviluppi storici. Status quaestionis in occasione del 4° Centenario', I-II, in *Studi sull'Oriente Cristiano* 2 (1998) 1, 137–164.; 2 (1998) 2, 127–167.; S. SENYK, 'Vicissitudes de l'Union de Brest au XVIIe siècle', in *Irenikon* 65 (1992) 462–487. Az erdélyi román unió és unitus egyház történetének fontos dokumentumaihoz pedig lásd: N. NILLES, *Symbola ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani...*, Ceniponte 1885, I, 127. skk.; 393. skk.

³ A rutén görög püspök jogi helyzetére vonatkozó források érdekes elemzéséhez lásd: PAPP GY., 'Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez', in *Keleti Egyház* 8 (1941) 110–124. Úgy tűnik Papp György ezen írása – számos figyelemre méltó megállapítása ellenére – nem tartja

az 1690-ben hazánkba érkező De Camillis püspök.⁴ A munkácsi unitus püspök jogállása körüli vitákban a felek érvként elsősorban a *Quoniam* lateráni rendelkezésre, illetve az itáliai kötődésű *Accepimus nuper* és *Romanus Pontifex* kezdetű pápai dokumentumokra hivatkoztak. Ezért az alábbiakban figyelmünket elsősorban mi is ugyanezen forrásokra, s a belőlük kirajzolódó változó egyházfelfogás bemutatására összpontosítjuk.⁵

A bizánci és latin közösségek együttélését tárgyaló szakirodalom az imént említett levantei–itáliai relációban meglehetősen gazdag. Ennek érzékeltetésére elegendő a nemrég elhunyt Vittorio Peri írásaira utalnunk.⁶ Figyelembe véve az e témára vonatkozó, szoros értelemben vett kánonjogi jellegű munkák számának örvendetes növekedését is,⁷ nyilvánvaló, hogy egy harmincperces előadás még a címben jelzett téma gyors összegzésére sem elegendő. Ezért a kérdéskör részletesebb áttekintése iránt érdeklődőket pillanatnyilag kénytelenek vagyunk a jelen előadásban megjelölt források és szakirodalom tanulmányozására invitálni.

Gondolatmenetünket, szokásunkhoz híven, a jelen tanulmányban is három pontra tagoljuk. Első lépésben röviden felvázoljuk a címben jelzett időszakban zajló ekkleziológiai modellváltást, amely a „firenzei rendszertől” a trentói irányába

szem előtt ezt a meghatározó szerepű szemléletváltást és radikális ekkleziológiai fordulatot.

⁴ Fontosabb életrajzi adataihoz lásd: pl. BAÁN I., ‘Greek-Speaking Hierarchs on a Ruthenian See. The Diocese of Munkács (Mukačeve) in the Subcarpathian Region at the End of the 17th Century’, in *Ukraine’s Re-Integration into Europe. A Historical, Historiographical and Politically Urgent Issue*, edited by G. BROGI BERCOFFI – G. LAMI, (Slavica 9), Alessandria 2005, 97–107., 101–105.; NILLES, *Symbola* (op. cit. 2. jegyzet), 855–856.; HODINKA, *A munkácsi* (op. cit. 1. jegyzet), 406–409.

⁵ A breszti unióhoz kötődő okiratok nálunk vélhetőleg azért nem jutottak szerephez, mert a kelet-európai „rutének” egyházi helyzete eleve egészen más képet mutatott. Ők fejlett saját hierarchiával rendelkeztek, mely önállóságát és teljeskörű kormányzati autonómiáját pápai törvény garantálta; vö. Clemens VIII, const. ap. *Decet Romanum Pontificem*, 23. II. 1596, in *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, collegit introductione et adnotationibus auxit ATHANASIVS WELYKYJ OSBM., I, Romæ 1953, n. 193., 291–293.; SAULLE, ‘L’Unione’ (art. cit. 2. jegyzet), 153–154.

⁶ V. PERI, ‘L’unione della Chiesa Orientale con Roma. Il moderno regime canonico occidentale nel suo sviluppo storico’, in *„Orientalis Varietas”. Roma e le Chiese d’Oriente – Storia e diritto canonico* (Kanonika 4), Roma 1994, 51–141. (lásd még: *Aevum* 58 [1984] 439–498.); UÓ., ‘La Congregazione dei Greci (1573) e i suoi primi documenti’, in *Studia Gratiana* 13 (1967) 129–256.; UÓ., ‘Chiesa latina e chiesa greca nell’Italia postridentina (1564–1596)’, *La Chiesa greca in Italia dall’VIII al XVI secolo. Atti del Convegno storico interecclesiale*, Bari, 30. IV. – 4. V. 1969, Padova 1973, I, 271–469.; UÓ., *Chiesa Romana e „Rito greco”. G. A. Santoro e la Congregazione dei Greci (1566–1596)*, Brescia 1975.; UÓ., ‘I metropolitani orientali di Agrigento. La loro giurisdizione in Italia nel XVI secolo’, in *Bisanzio e l’Italia. Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi*, Milano 1982, 274–321. Lásd még: UÓ., *Lo scambio fraterno tra le Chiese. Componenti storiche della comunione*, Città del Vaticano 1993.; UÓ., *La Grande Chiesa bizantina. L’ambito ecclesiale dell’Ortodossia*, Brescia 1981.; UÓ., *Da Oriente e da Occidente. Le Chiese cristiane dall’Impero Romano all’Europa moderna*, a cura di M. FERRARI, I-II, Roma – Padova 2002.

⁷ Lásd: pl. O. CONDORELLI, *Unum corpus, diversa capita. Modelli di organizzazione e cura pastorale per una „varietas ecclesiarum” (XI–XV)*, (Collana I libri di Erice 29), Roma 2002.; UÓ., ‘»Ecclesia«, »civitas« e giurisdizione episcopale: Interpretazioni e applicazioni del c. 9 del Concilio Lateranense IV nei secoli XIII–XV’, in *Ius Ecclesiae* 16 (2004) 21–40.; UÓ., ‘Coesistenza di comunità di rito diverso nel medesimo territorio: principi canonici e frammenti di esperienze’, in *Folia canonica* 8 (2005) 7–22.; I. CEFALIA, *Lo status ecclesiale-canonico delle comunità bizantine-cattoliche d’Italia. Questioni e prospettive di uno sviluppo giuridico*, PUL Diss., Roma 2005.

mutat. Ezt követően az első pontban felsorolt jogszabályok (területi és időbeli) hatályára kívánunk röviden reflektálni, értelemszerűen figyelmet fordítva azok 17. századi hazai olvasatára is. Zárógondolatként pedig a trentói fegyelem egyházunkban is továbbélő hatásainak és azok – máig nem egyértelmű – megítélésének kérdésére szeretnénk egy példa erejéig kitérni. Ez utóbbi pont észrevételei kissé kilépnek egy szoros értelemben vett jogtörténeti értekezés keretei közül. Előadásunk „bevezető” jellege azonban talán megengedi – sőt, úgy vélem egyenesen igényli is – ezt a kitekintést.

1. A 16. századi ekkleziológiai modellváltás

A történelmi folyamatok nem minden esetben lineáris irányúak. Emellett olykor a hasonló jelenségek nemcsak időbeli, hanem regionális fáziseltolódásokat is mutatnak. Sommásan mégis megállapítható, hogy a Trentói Zsinat „másnapján” egy jelentős egyháztani fordulópont következett be. Ez az ekkleziológiai szemléletváltás viszont a maga részéről a katolikus alkotmányjog mozgásterét, s ebből adódóan a keleti kormányzati autonómia intézményei iránt tanúsított befogadási készséget is döntően leszűkítette. Az első évezred egyházmodellje helyi egyházak széleskörű fegyelmi autonómiával felruházott közösségeként írható le, melyben inkább a hitesség számított elsődleges cementáló erőnek, s nem a jurisdikció és a fegyelmi homogenitás gyakori és kifejezett emlegetése.⁸ A bizánci–latin egyházszakadás után viszont egyre inkább ez utóbbiak kerültek előtérbe.⁹ Ebből adódóan lassan nemcsak a keleti közösségek *egyház* mivolta – s így Krisztus Egyháza „egyházak közössége” módjára történő értelmezése, a *communio Ecclesiarum* modell tudata – tűnt le, hanem a keleti egyházfegyelem egészét a skizma gyanúja lengte körül.¹⁰ Ez alól a szemléletmód alól, mint alábbi áttekintésünkben is kitűnik, a 20. századig csak a firenzei korszak hozott üdítő kivételeket.

⁸ Vö. pl. C. VASII, ‘Die orientalischen katholischen Kirchen in der Ekklesiologie und im Kirchenrecht der katholischen Kirche – eine *iter* zum CCEO’, in *Kanon XIX* (UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI URBINO „CARLO BO”, FACOLTÀ DI SCIENZE POLITICHE, *The Constitutions of the Churches [and their Ecclesiological Bases]*, XVIIth Congress of the Society for the Law of the Eastern Churches, Urbino, 12–17 September 2005, Engling 2006), 125–159. A fegyelmi-kormányzati egység korabeli tartalmi meghatározatlanságának emblematisz jege például az ökumenikus dekrétum ide vonatkozó enigmatikus formulája: „*Sede Romana moderante communi consensu si dissensiones circa fidem vel disciplinam inter eas orirentur*” (UR 14), in *Enchiridion vaticanum* 1, n. 543., 694. Hasonlóan az antik kor objektív meghatározatlanságában (vagy az újabbban a „differenciált konszenzus” teológiai módszerét favorizáló szerzők olvasata szerint „áldásos leszabályozatlanságában”) keresendő a firenzei unió pápai és pátriárkai hatalom viszonyát meghatározó görög és latin nyelvű dokumentumainak eltérő szövegezése és olvasata is; vö. E. LANNÉ, ‘A keleti kereszténység a II. Vatikáni Zsinat szemszögéből’, in *Orientalium dignitas. A XIII. Leó pápa által kiadott „Keletiek méltósága” kezdetű apostoli levél centenáriuma alkalmából tartott szimpozium anyaga*, 1994. november 2–4., OROSZ L. (szerk.), Nyíregyháza 1995, 118.

⁹ Vö. G. LE BRAS, *La Chiesa del diritto. Introduzione allo studio delle istituzioni ecclesiastiche*, Bologna 1976.

¹⁰ I. ŽUŽEK, ‘Incidenza del „Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium” nella storia moderna della Chiesa universale’, in *Inus in vita et in missione Ecclesiae. Acta Simposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X*

1.1 Előzmények: a Firenzei Zsinat előtti rendszer

Az antik egyház kormányzati modellje a birodalmi közigazgatáshoz igazodó, szigorúan területiális alapon szerveződött, melyet mindenekelőtt a püspöki hatalom oszthatatlansága jellemezett.¹¹ Noha e rendszerben már a 6–7. századtól feszültségek mutatkoztak,¹² az nemcsak tovább élt, hanem a IV. Lateráni Zsinat *Quoniam* kezdetű 9. kánonjában, mint közismert, újabb megerősítést is nyert. Eszerint egy területen csak egy püspök lehet. Ha netán más rítusú, nációjú hívei is nagyobb számban lennének, azok számára „rítus vikárius” jelölendő ki, aki azonban mindig a megyéspüspöki hatalom alárendeltje és részese.¹³ Igaz, a kettős joghatóságra – azaz két egyenrangú, egymástól független, alárendeltségi viszonyban nem álló katolikus püspök kormányzati illetékességére ugyanazon területen – e korban is mutatkoztak elszórt, rövidebb-hosszabb életű példák.¹⁴ Összességében azonban a „keresztes” időszak ekkleziológiája szigorúan igyekezett követni az „egy terület – egy püspök” (antik) modellt,¹⁵ nem meglepő módon a gyarmatosító „frankok” javára érvényesítve azt. E kőbe vésett norma alól annak ellenére is csak elvétve hajlottak kivételre, hogy zsinati kánonok pápai módosításának elvi lehetősége a dekretalisztika számára már egyértelmű volt.¹⁶ A sürgető szükséglet és a közérdeket a civil jogászok ugyanis általánosan olyan indokoknak ismerték el, melyek alkalmasak a joggal szembeni (contra ius) cselekmény érvényesítésére. A

*anniversario promulgationis Codex Iuris Canonici, diebus 19–24 Aprilis 1993 in Civitate Vaticana celebrati, Città del Vaticano 1994, 685. A hatályos keleti kodifikáció egyik alapvető érdeme a keleti közösségek egyház jellegének újbóli kinyilvánítása és megerősítése; op. ult. cit., 726. skk. (Ez utóbbi kérdéshez bővebben lásd: SZABÓ, P., ‘Opinioni sulla natura delle Chiese «sui iuris» nella canonistica odierna’, in *Folia Theologica* 7 [1996] 239–251.; Uő., ‘A „sajátjogú egyházak” ekkleziológiai értéke a decr. „Orientalium Ecclesiarum” és a Keleti Kódex [CCEO] tükrében’, in *Studia Wespriemisia* 1 [1999] 2, 93–107.; P. GEFAELL, ‘Le Chiese sui iuris: „Ecclesiofania” o no?’, in *Le Chiese sui iuris. Criteri di individuazione e delimitazione. Atti del Convegno di Studio svolto a Košice, 6–7. III. 2004*, L. OKULIK [a cura di], Venezia [2005], 7–26.)*

¹¹ Nikaiai Zsinat 8. kán.; vö. J. MEYENDORFF, ‘One Bishop in One City’, in *St Vladimir’s Theological Quarterly* 5 (1961) 54–58.; H. LEGRAND, ‘One Bishop per City». Tensions around the Expression of the Catholicity of the Local Church since Vatican II’, in *The Jurist* 52 (1992) 369–400.; Uő., ‘Un seul évêque par ville. Pourquoi et comment redevenir fidèle au 8e canon de Nicée? Un enjeu pour la catholicité de l’Église’, in *Irenikon* 77 (2004) 5–43. (Ez utóbbi munka német változatához lásd: *Ostkirchliche Studien* 53 [2004] 2–3, 122. skk.)

¹² Vö. V. PERI, ‘Le Chiese nell’Impero e le Chiese »tra i Barbari«. La territorialità ecclesiale nella riforma canonica trullana’, G. NEDUNGATT – M. FEATHERSTONE (eds.), *The Council in Trullo Revisited* (Kanonika 6), Roma 1995, 199–213.

¹³ CONDORELLI, ‘Ecclesia’ (art. cit. 7. jegyzet), 23., 27.; vö. „*Quoniam in plerisque partibus...*”, Concilium Lateranense IV, const. 9 [De diversis ritibus in eadem fide], in *Conciliorum aecumenicorum decreta*, G. ALBERIGO (a cura di), Bologna 1991, 239.

¹⁴ Kettős katolikus joghatóságra említhető adat többek között Ciprus (1250–1260), vagy a krími Caffa; vö. CONDORELLI: ‘Coesistenza’ (art. cit. 7. jegyzet), 12. skk.; Uő., ‘Unum corpus’ (art. cit. 7. jegyzet), 47. skk.

¹⁵ Lásd fentebb a 11. jegyzetet.

¹⁶ A *Liber extraba* (1234) felvett pápai ügylevelek jogereje már egyedül a IX. Gergely-féle kihirdetés tekintélyén nyugodott, s a felvett joganyag korábbi verziói hatályukat veszítették. Ekkor válik az egyházjogban is dominánssá a meggyőződés, hogy a pápának a régi egyházi törvények alakítása és korrekciója is feladata; így: K. PENNINGTON, ‘Law Codes: 1000–1500’, J. STRAYER (ed.), *Dictionary of the Middle Ages*, vol. VII, New York 1986, 428.

neves szicíliai kanonista Panormitanus pedig a *Quoniam* határozatra alkalmazta e tézist. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy – megfelelő ok alapján – a pápa egyes esetekre a helyi püspöki joghatóság oszthatatlanságára épülő hagyományos kormányzati berendezkedést előíró zsinati normákat is derogálhatja, azaz engedélyezheti két egyenrangú joghatósággal rendelkező püspök működését ugyanazon területen.¹⁷ Eszerint a doktrína – a *Quoniam* rendelkezés kivételt nem engedő fogalmazásmódja ellenére is – igen hamar rátalált a híres lateráni norma rugalmas alkalmazását elvileg lehetővé tévő jogi megoldásra.

1.2 A Firenzei Zsinat utáni modell

A köztudatban többnyire az él, hogy a firenzei unió igen hamar elvetélt.¹⁸ Noha kétségtelen, hogy a kialakult megállapodás számos kárleletlen kompromisszumot és kétféle értelmezést engedő (kétértelmű) formulát tartalmazott,¹⁹ a források azt mutatják, hogy az unió fenntartására majd másfél évszázadig mindkét részről mutatkoztak törekvések. Ezt katolikus oldalról több Trentói Zsinat előtti pápai dokumentum is tanúsítja. Keleten is maradtak egységpárti püspökök (φιλενωτικοί).²⁰ Érdemes megjegyezni, az előbbi megállapítás nem csak a velencei érdekszférába tartozó levantei szigetvilágra, s nem is csak a Konstantinápoly esetét megelőző időkre igaz. Eklatáns példa erre II. Jeremiás pátriárka alakja, akiről az utóbbi idők történeti kutatása dokumentumokkal bizonyította, hogy e főpap – igaz csak közvetett módon – a későbbi breszti „rutén” unió megszületésére is hatással volt.²¹

Az egység fennmaradása melletti hivatalos vélelemből kiindulva a 16. század pápai Itália földjén is hozzájárultak – a latin helyi episzkopátustól joghatóságilag független – parallel bizánci (katolikus?) hierarcha működéséhez.²² Mi több, a me-

¹⁷ NICOLÒ TEDESCHI, Comm in X. 1. 31. 14. n. 3–4, in NICOLÒ TEDESCHI („ABBAS PANORMITANUS”) *Commentaria in decretales*, Venetiis 1582. (A kommentátori szöveg helyi idézetéhez és magyarázatához lásd: CONDORELLI, »Ecclesia« [art. cit. 7. jegyzet], 33. sk.).

¹⁸ Pl. J. GILL, 'Basel–Ferrara–Florenz, II. Das Konzil von Florenz', in *Theologische Realenzyklopädie*, G. KRAUSE – G. MÜLLER ET AL. (Hrsg. von), Band 5, Berlin–New York 1980, 294.; ADRIÁNYI G., *Az egyháztörténet kézikönyve*, München 1975, 168.; PIRIGYI I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 61.

¹⁹ Lásd pl. LANNE, 'A keleti kereszténység' (art. cit. 8. jegyzet), 118. (A Firenzei Zsinat mélyrehatóbb áttekintéséhez pedig: J. GILL, *The Council of Florence*, Cambridge 1959; J. MACHA, *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework together with Case Studies from the History of Latin–Byzantine Relations* (Orientalia Christiana Analecta 198), Roma 1974, 79–143.; *Christian Unity: The Council of Ferrara–Florence, 1438/39–1489*, G. ALBERIGO (ed.), Leuven 1991; PERI, 'L'unione' (art. cit. 7. jegyzet), 51–141.; M.-H. BLANCHET, 'La question de l'union des Églises (13e – 15e s.)', in *Revue des Études Byzantines* 61 (2003) 5–48.; stb.

²⁰ Lásd PERI, 'L'unione' (art. cit. 6. jegyzet), 89., vö. uo. 83–84.

²¹ SAULLE, 'L'Unione', I (art. cit. 2. jegyzet), 149–152. (A pátriárka működéséhez lásd még pl. G. PODSKALSKY, 'Der Einstellung des Ökumenischen Patriarchen [Jeremias II.] zur Erhebung des Moskauer Patriarchats [1589]', in *Orientalia Christiana Periodica* 55 [1989] 421–437.).

²² Egyes szerzők újabban egyértelműnek látják, hogy az Itáliába menekült görög és albán keresztények ortodox (értsd: akatolikus) vallásúak voltak, s a kor pápai ennek ellenére tették irányukban a fentebb említett engedményeket; vö. S. VARNALIDIS, 'Le implicazioni del breve »Accipimus nuper« di papa Leone X (18. 5. 1521) e del breve »Romanus Pontifex« di papa Pio IV (16. 2. 1564) nella vita

nekült keletiek egyházi szokásait, fegyelmi rendjét a helyi latin püspökök türelmetlenségével és értetlenségével szemben gyakran kifejezett védelemben is részesítették! E keletbarát hozzáállás emblematikus dokumentuma X. Leó *Accepimus nuper* kezdetű brevéje,²³ melyre gyakran később is mint a keletiek jogait védő „magna chartára” igyekeztek hivatkozni. Ennek rendelkezéseit a Trentói Zsinat lezárásával beálló fordulatig több pápai dokumentum is megerősítette.²⁴ A továbbra is érvényesnek tekintett firenzei elveken nyugvó egyházközi kapcsolatok e rendszere az alábbi karakterisztikus jegyeket mutatta. A keletiek liturgikus és fegyelmi eltéréseit törvényesnek ismerték el, melyek nem veszélyeztetik a hitet, sem a nyugati és a keleti egyházak közötti egységet. A nyugatra menekült keleti közösségek folyamatos függésben és kommunióban maradtak felső hierarchiájukkal, rendszerint a konstantinápolyi vagy az ochridi egyházfőkkel. Ennek köszönhetően Itáliában a keletiek vonatkozásában egy „személyi-etnikai” alapú autonóm keleti joghatóság jött létre. Püspökeiket Keleten szentelték, s ezek egyedi pápai felhatalmazás nyomán népük felett kizárólagos és a helyi latin hierarchiától független joghatósággal rendelkeztek.²⁵

E kormányzati rendben tehát – a fentebb idézett lateráni joggal szöges ellentétben – a keletiek formálisan és kifejezetten ki voltak véve a helyi latin ordinárius joghatósága alól. Érdemes megjegyezni, hogy ez az új rendszer a latin hierarchia oldaláról igen erőteljes ellenállást váltott ki. Kifogásaik azonban IV. Piuszig nem találtak meghallgatásra. Sőt, a joghatóságuk alól kivett keletiekkel kapcsolatos törvénytelen eljárásaikat²⁶ a pápák nem csak kritikával illették, hanem súlyos büntetési tételekkel is fenyegették. E tények tükrében világos, hogy az antik keleti fegyelem értékelésében a firenzei kor – éppen az egység megléte vélelméből adó-

religiosa degli albanesi dell'Italia meridionale’, in *Nicolaus* 9 (1981) 363., 369–370. Az itáliai görögök kettős – római és konstantinápolyi – joghatósági kötődésének kérdéséhez lásd még: PERI, ‘L’Unione’ (art. cit. 6. jegyzet), 94., 97. skk., 129. Némileg hasonló – a trentói ekkleziológiai modell szerint már megengedhetetlen – „kettős kommunió” bizonyos jeleire az erdélyi románok vonatkozásában is adódtak; vö. E. SUTNER, ‘A zámoscsi (1720) és a bécsi zsinat (1773). Meghatározó jellegű események a Lengyelországban illetve az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő görög katolikusok számára’, *Orientalium dignitas* (op. cit. 8. jegyzet), 175.

²³ Leo X, „*Accepimus nuper*”, 18. V. 1521, in LEONIS ALLATII, *De atate et interstitiis in Collatione ordinum etiam apud Græcos seruandis*, Romæ 1638, 5–13. [újabb kiadásához: G. PLUMIDIS: Αἱ βούλαι τῶν Πατρῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τῆς Βενετίας (1445–1782), in *Θησαυροίσματα* 7 (1970) 240–244.]; vö. VARNALIDIS, ‘Le implicazioni’ (art. cit. 22. jegyzet), 359–382.

²⁴ Ezekhez lásd: VARNALIDIS, ‘Le implicazioni’, op. ult. cit., 368–369.; CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 66–67.

²⁵ CEFFALIA, *Lo status*, op. cit., 57. skk.

²⁶ A menekült görögök iránt a helyi latin klérus részéről táplált ellenszenv beszédes jele, hogy – a pápai dokumentum tanúsága szerint – a latinok nemcsak saját fegyelmi szokásaik elhagyására akarták őket kényszeríteni, hanem olykor még az ortodoxok újrakeresztelésére (!) is merészkedtek: *...tamen ordinarii locorum Latini ipsam nationem super dictis ritibus et observantiis, in locis ubi prefati Greci morantur, quotidie molestant, perturbant et inquietant, cogentes pueros ipsorum et alios, eorum more baptizatos, iterum, more Romana rebaptizari dictumque sacramentum sub utraque specie omnibus etiam pueris predictis minime ministrari debere, neque barbam nutrire, neque in fermentato sed azimo celebrare, ac ordinatos in dictis sacris ordinibus matrimonio non uti...;* LEONIS ALLATII, *De atate* (op. cit. 23. jegyzet), 6.

dóan – kivételt képez a második évezredben domináns, fentebb említett negatív („skizmatikus”) megítélés alól.

1.3 A Trentói Zsinat utáni fordulat

A trentói reformfordulatot követően a (közvetlenül az italo-grékusok és albánok számára kiadott) pápai jog gyökeres változáson esett át. Ezt az új rendet, mely sok tekintetben a keresztes idők rendszerére hasonlított, először IV. Piusz *Romanus Pontifex* kezdetű brevéje foglalta szabályba. E dokumentum az összes kedvezményt visszavonta, melyeket elődjei az itáliai keleti közösségek javára adtak ki!²⁷ Rövidre fogva: ekkleziológiai szempontból (legalábbis a „communio Ecclesiarum” modell keleti szemszögéből) egy negatív irányú elmozdulás zajlott le. Ennek folyományaként már nem létezett két saját hagyományokkal rendelkező egyház, hanem csak egy egyház, tudniillik a római, amelybe a keletieket is jogilag minél homogénebb és jellegtelenebb módon igyekeztek betagozni. Ez utóbbiak megőrizhették hagyományaik egy részét, de nem tarthatták meg hierarchiájukat, mert ez az elem ellentétes lett volna az „Una Sancta” Trentó-utáni felfogásával.²⁸ A keleti közösségek egyházakból (megtúrt) rítusokká minősültek vissza.

Mi több, e fordulat dokumentumai eretnekségnek, szakadárságnak és abúzusnak minősítik a keletiek sok olyan gyakorlatát, melyek valójában a legitím szokásaikhoz tartoztak, melyeket a firenzei egyezség törvényesnek ítélt, s melyeket a szóban forgó fordulatig a római pápák is eltűrték, sőt (olykor) támogattak is. Ilyen „visszaélésnek” nyilvánították immár – többek között – a kovászos kenyér liturgikus használatát, a két szín alatti áldozást, az újszülöttek megáldoztatását, a beavatás szentségeinek egyetlen szertartás keretében történő kiszolgáltatását, a latinoktól eltérő böjti és ünnepi rendet.²⁹

Figyelembe véve e kifogásokat, evidens, hogy az új ekkleziológiai keretektől nemcsak egy plurális joghatósági berendezkedés, hanem a „varietas disciplinarum” ideája a maga egészében volt idegen. E kor bevallott célja a keletiek „katolikus

²⁷ Pius IV, const. ap. *Romanus Pontifex*, 16. II. 1564, in *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum et pontificum*, tom. VII, Augustæ Taurinorum 1861, 271–273.

²⁸ A trentói egyháztan meghatározó jegyeihez lásd pl. J. BERNHARD – CH. LEFEBVRE, *L'époque de la Réforme et du Concile de Trente* (Histoire du droit et des institutions de l'Église 14), Paris 1989; CH. LEFEBVRE ET ALII, *L'époque moderne, 1563–1789. Les sources du droit et la seconde centralisation romaine* (Histoire du droit et des institutions de l'Église 15/1), Paris 1976; G. ALBERIGO, 'L'ecclesiologia del Concilio di Trento', in *Rivista di storia della chiesa in Italia* 18 (1964) 227–242.; Uő., 'Du Concile de Trente au tridentinisme', in *Irenikon* 54 (1981) 192–210.; C. FANTAPPIÈ, *Introduzione storica al diritto canonico*, Bologna 2003, 171. skk.; továbbá: AA. VV., *Il Concilio di Trento. Istanze di riforma e aspetti dottrinali*, Milano 1997; H. JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*, vol. 1–4, Brescia 1941–1982.

²⁹ Vő. CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 72–73., 82.; továbbá pl. J. ERICKSON, 'Leavened and Unleavened: Some Theological Implications of the Schism of 1054', in *St Vladimir's Theological Quarterly* 14 (1970) 3–24.; CH. CRAWFORD, 'Infant Communion: Past Tradition and Present Practice', in *Theological Studies* 31 (1970) 523–536.; C. VASII, 'La comunione eucaristica dei bambini prima dell'uso della ragione. Differenze nella prassi sacramentale fra Chiese d'Oriente e d'Occidente. Motivo di divisione oppure un'occasione di approfondimento e di crescita ecclesiale?', in *Ius canonicum in Oriente et in Occidente. Festschrift für Carl Gerold Fürst zum 70. Geburtstag*, H. ZAPP – A. WEISS – S. KORTA (Hrsgg.), Frankfurt/M. 2002, 759–789.

életformára” (értsd: a Trentói Zsinat által megreformált latin nyugati rítusra és fegyelemre) történő visszavezetése.³⁰ Ekkor nemcsak a kettős hierarchia, hanem a görög rítus maga is csak megtűrt volt, azaz csak és annyiban megengedhető, amennyiben az nem ellentétes az „általános” kánonjoggal, és a „biztosabb, garantáltabb, s előnyben részesítendő” latin rítussal, valamint az utóbbi által képviselt kulturális és lelkeségi modellekkel.³¹

Legalábbis az eredeti elképzelés szerint, e folyamat nemcsak a rítusok „megtisztítására” irányult, hanem – mint az iméti szerző joggal állítja – a bizánci rítus visszaszorítására is, ez utóbbi lehetőség szerint teljes latinizálásáig. Ez az tipikusan „poszt-tridentí” alapszándék az unió nagy támogatóinál is fellelhető. Így például Lippay György esztergomi érseknél, hogy egy magyar példánál maradjunk.³² E „purifikációs”, kiigazítási program – különösen a trentói korszellem háttérében – néhány doktrinális pontnál szükségesnek tűnhetett, összességében azonban, mint tudjuk, végül a bizánci tradíció számos hiteles elemének az elsorvasztásához vezetett.³³ E Trentó-utáni, restriktív rendszer – részben az 1573-ban alapított *Congregatio pro reformatione Græcorum* tevékenysége nyomán – VIII. Kelemen *Perbrevis instructio super aliquibus ritus Græcorum* kezdetű dokumentumban nyert teljesebb kifejtést (1595). Ennek keretében a pápa részletes eligazítást ad a latin joghatóság alá visszahelyezett keletiek szokásainak minősítésére és kezelésére.

³⁰ Vö. „La misura di Pio IV, eliminando senza discussione ogni sacro contatto con la gerarchia episcopale d'Oriente, spingeva i sacerdoti ed i fedeli greci ed albanesi, sia pure in modo indiretto, verso il vescovo ed il clero diocesano latino, suggerendo implicitamente sostituzioni, passaggio di rito, graduali commistioni liturgiche e pastorali, fino a «ridurrla a forma di vita cattolica», e cioè al rito ed alla disciplina occidentale, riformati dal Concilio di Trento”, in PERI, *Chiesa Romana* (op. cit. 7. jegyzet), 53. (A „si reducessino a forma de vita catholica” fordulat Santoro bíboros bisignanói püspöknek írt 1571-es levelében szerepel; lásd: CEFFALIA, *Lo status* [op. cit. 7. jegyzet], 74., 76.).

³¹ Vö. CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 74–75.; vö. „præstantina ritus latini”.

³² Vö. „Nehezen elképzelhető, hogy a tridentinus mentalitásban – melynek egyik fontos jellemzője az uniformizálás – nevelkedett főpap az unió hosszú távú céljaként ne a megtérítendő népesség teljes, a rítusra is kiterjedő integrálását jelölje meg. Lippay ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a latin rítus átvétele nem történhet meg azonnal, hiszen ez az említett precedens ellenére a többség esetében inkább hátráltatná az unió elfogadását”; VÉGHSEŐ T., »Patriarcharum græcum convertit ad unionem« A római Német–Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió’, in *Athanasiana* 23 (2006) 29–48., 36–37. (Még militánsabb szellemiséget tükröz a Habsburg-berendezkedés kora egyik kiemelkedő szereplőjének, Kollonich Lipót bíborosnak egy mondása, mely szerint: „Magyarországot előbb katolikusá teszem, aztán koldussá, végül németté” [vö. BAÁN, ‘Greek-Speaking’, art. cit. 4. jegyzet, 102.]. Kollonich szerepéhez lásd pl. SZEKFŰ GY., *Magyar történet. A tizennyolcadik század* [Magyar Történet, VII], Budapest [1933], 13. skk.).

³³ E perspektíva keresztmetszetének szűkössége különösen a teológiai pluralitás lehetőségére vonatkozó mai doktrína fényében igen szembetűnő; vö. Y. CONGAR, *Diversités et communion: dossier historique et conclusion théologique* (Cogitatio fidei 112), Paris 1982; H. U. VON BALTHASAR, *La verità è sinfonica. Aspetti del pluralismo cristiano*, Milano 1991; G. TAVARD, ‘Pluralism or Ecumenism’, in *One in Christ* 6 (1970) 123–134.; E. LANNE, ‘Formule teologiche degli orientali’, in *Dizionario del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo*, T. FEDERICI (a cura di), Roma 1969, 1157–1161.; W. HENN, ‘Pluralismo teologico’, in *Dizionario di Teologia Fondamentale*, R. LATOURELLE – R. FISICHELLA (a cura di), *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Assisi 1990, 852–855.; H. LEGRAND, ‘Le consensus différencié sur la doctrine de la Justification (Augsbourg 1999). Quelques remarques sur la nouveauté d’une méthode’, in *Nouvelle revue théologique* 124 (2002) 1, 30–56.

2. A rituális együttélés formáira vonatkozó jogforrások magyarországi olvasata („hatálya”)

2.1 Az egyetemes jog

Eddig láttuk a dokumentumokat és a mögöttük meghúzódó ekkleziológiai képet és törvényhozói irányultságot. Következő lépésként arra kívánok reflektálni, hogy e jogszabályok (és ekkleziológiai szemlélet) milyen formában jelentek meg a magyarországi bizánci rítusúak jogállása körül elhúzódó vitákban. Noha uniós dokumentumok erre az időre már az egykori lengyelországi rutének vonatkozásában is születtek, érdekes, hogy a munkácsi püspökség felállítása körüli vitákban szinte kivétel nélkül a fentebb emlegetett, eredetileg itáliai kötődésű jogszabályok kerültek elő, így pl. az *Accepimus nuper*, illetve a *Romanus Pontifex*.³⁴ A jogi probléma és értelmezése szempontjából e dokumentumok mellett külön figyelmet érdemelnek a vitával kapcsolatos, „emlékirat” formáját öltő szakvélemények.³⁵ Ez utóbbiak érdemi elemzése azonban nemcsak előadásunk kereteit haladja meg, hanem bizonyos szempontból szakterületünket is. Ezért a keleti közösségek magyarországi reintegrációja kereteinek értelmezésénél az alábbiakban csak egy – a fentebb fejtegetett korszellem tükrében valószínűsíthető – hipotézis felvetésére szorítkozunk. Kétségtelen, a tudományos módszertan megköveteli a feltételezések forrásokból történő szisztematikus ellenőrzést. Ez azonban – ha a kánonjog korabeli állapota, illetve a rendelkezésünkre álló adatok egyáltalán lehetővé teszik a munkácsi egyházmegye körüli jogi vita utólagos egyértelmű megítélését – a jelen munkánál nagyobb lélegzetű tanulmányt igényel. Épp egy ilyen vizsgálat kiindulópontja lehet alábbi észrevételünk. Mindenesetre a szóban forgó hipotézis objektív érvekre és tényekre támaszkodik.

A munkácsi egyházmegye létesítése körüli vitákban a történelmi érvek³⁶ mellett megkülönböztetett szerepet kaptak a jogi argumentumok is, mint az a kérdés-re vonatkozó különböző emlékiratokból világosan kitűnik. Az adott kor körülményei között azonban nehezen lehetett megállapítani a hatályos jogot. Ez egyrészt a kánonjog akkori „pre-kodifikációs” állapotából fakadt: az azonos kérdésekre vonatkozóan felgyülemelő és mintegy „rétegződő” dokumentumok egymáshoz való viszonya gyakran csak igen nehezen volt tisztázható.³⁷ Emellett a kettős jogható-

³⁴ Vö. 5. jegyzet.

³⁵ Lásd pl. HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 572. skk., 613., 617–620. (De Angelis és Coquelin római ügyvédek szakvéleményeihez lásd: *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, *De processibus canonicis Ecclesiae catholicae ucrainorum in Transcarpathia*, A. BARAN [collegit], Romae 1974, 48. skk., 69. skk.).

³⁶ Lásd pl. HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 91. skk.; PAPP GY., *A munkácsi püspökség eredete* (Székkfoglaló értekezés a „Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség” tudományos és irodalmi osztályában), Miskolc 1940. (Az unió történeti hátteréhez pedig lásd: M. LACKO, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia catholica* [Orientalia Christiana Analecta 143], Roma 1955; BAÁN I., ‘La pénétration de l’uniatisme en Ukraine subcarpatique au XVIIe siècle’, in *XVIIIe siècle*, no 220, 55 [2003] 3, 514–526.).

³⁷ A kánonjog e (kodifikációt megelőző) fázisának jogtechnikai jellemzőihez lásd pl. D. STAFFA,

ság lehetőségének kérdésében olykor egy és ugyanazon pápa álláspontja is hullámzott, illetve regionális szempontból is eltéréseket mutatott. (Így VIII. Kelemen Itáliában a kettős joghatóság felszámolására törekedett, míg a rutén kormányzati önállóság integritásának az elfogadása az ő pontifikátusa alatt születő breszti unió elemi feltétele volt.)

Az egykori lengyel–litván államban élő keleti szlávok uniója – részben az érintett egyház tekintélyes szociológiai súlyának köszönhetően,³⁸ részben az ortodoxiába való visszatérés alternatívájának fennmaradása miatt – a keleti hierarchia integritásának és széleskörű autonómiájának megőrzése mellett kötöttet.³⁹ Ez a fentebb vázolt firenzei modellhez hasonló egyházközi viszonyokat teremtett. A korabeli Magyarország és az itt élő keleti keresztények helyzete azonban alapvetően különbözött a kijevi egyesületektől. Úgy tűnik ugyanis, hogy országunkra vonatkozóan nem volt a szigorú territorialitás zsinati elvét (*Quoniam*) hatálytalanító jogszabály! A lateráni dekrétumot meghatározott helyekre és időkre derogáló, más régiókra és korokra vonatkozó, kivételt képező normákból pedig aligha lehet a főszabály magyarországi hatályon kívüliségére meggyőzően következtetni.⁴⁰ Különösen abban az egyértelműen a klasszikus, osztatlan helyi püspöki joghatóság modelljét favorizáló, illetve a keleti rítusokat is mindenben a latin modellhez igazítani igyekvő, sőt egyenesen a keletiek beolvasztását idealizáló helyi légkörben nem, amely a fentebb leírt 16–17. századi Magyarországot jellemezte. Úgy tűnik tehát, hogy a korabeli egyetemes jog és jogpolitikai irányelvek is – az ellentétes

‘Codex iuris canonici’, in *Enciclopedia cattolica*, vol. 3, Città del Vaticano [1950], 1911–1912.

³⁸ A breszti unió révén minden idők legnépesebb keleti katolikus egyháza jött létre. A kijevi metropoliahoz még Lengyelország 1772-es felosztása előtt is mintegy 10–12 millió „rutén” (valójában ukrán és fehérorosz) görög katolikus hívő tartozott; vö. SACRA CONGREGAZIONE PER LA CHIESA ORIENTALE, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Città del Vaticano 1962, 328–329.

³⁹ Lásd fentebb: 2. és 5. jegyzet.

⁴⁰ Az itáliai bizánci rítusúakat kedvezményező korábbi pápai rendelkezéseket az 1564-es *Romanus Pontifex* kezdetű bréve, mint már említettük, egyértelműen visszavonta; vö. VARNALIDIS, ‘Le implicazioni’ (*art. cit.* 22. jegyzet), 379–381. E tény tükrében a mai jogi szemlélet számára különös, hogy még az egri szakértők is úgy látták, az *Accepimus nuper* kedvezményei „hatályba lépnek” a magyarországi ruténekre, ha kánonilag felállított egyházmegyéjük lenne; vö. HODINKA, *A munkácsi (op. cit.* 1. jegyzet), 580. Ez a szakértői észrevétel a „hatályosság” mai kategóriájának tükrében már meglehetősen anakronisztikusnak hat. (A szóban forgó kérdésben – egy már hatályon kívül helyezett jogszabály automatikus[?] reaktiválásának tételezése helyett – ma inkább úgy fogalmaznánk, hogy az egységes területi joghatóság rítus mentén történő megosztása nyomán az említett pápai törvény által modellezetthez hasonló joghatósági rendszer jönne létre.) Noha a breszti unió kétségtelenül új feltételrendszerben kötöttet, az ott adott jogi keretek és kedvezmények aligha voltak automatikusan a magyarországi bizánci rítusú unitusokra is kiterjeszthetőek. (Hasonló dilemma merül fel a későbbi – kvázi helyi „keleti kodifikációnak” tekinthető – *Etsi pastoralis* kezdetű apostoli konstitúció azon rendelkezésének honi alkalmazhatóságával kapcsolatban is, mely kifejezetten jelzi a kettős katolikus hierarchia és joghatóság lehetőségét: *Ubi vero duo essent Episcopi eiusdem Loci a Sancta Sede Apostolica deputati, unus Latinus, alter Græcus (quemadmodum in Calabria partibus, et in Sicilia olim fuisse perhibentur, et nunc in quibusdam in Graecia insulis existunt); Episcopus Latinus de Personis ecclesiasticis est secularibus Græcis, ac de iurisdictione Episcopi Græci, vel aliis quibuscumque ad Episcopum Græcum quomodolibet spectantibus, nullatenus se intromittere præsumat; sed Episcopus Latinorum, Episcopus vero Græcus Græcorum dumtaxat curam, regimen, et iurisdictionem respective habeant, et exercent;* Benedictus XIV, const. *Etsi pastoralis*, 26. V. 1742, in *Codicis iuris canonici Fontes*, P. GASPARRI [ed.], vol. I, Romae 1947, § IX, [n.] XX, 754.)

szándékú memorandumok szerzői érvelésének esetleges elvi meggyőző erejétől szinte függetlenül – hazánkban egyértelműen a *status quo* fennmaradása irányába hatottak. Míg a korábbi firenzei modellben elfogadhatónak tűnt a rítusok mentén megosztott két párhuzamos katolikus püspöki joghatóság léte, a fordulat után az italo-grékus közösségeket a hivatalos dokumentumok már nem ismerték el „egyháznak”, hanem csak liturgikus-rituális egységeknek. Ezek számára – miután bizonyossá vált, hogy a latin rítusra történő egyszeri áttérésük nem lehetséges – „szentelő rítuspüspököket” neveztek ki.⁴¹ Mivel ez utóbbiak híveik felett főpásztori joghatósággal nem rendelkeztek, alakjuk lényegében a püspökké szentelt rítusvikárius – lateráni *Quoniam* határozat által említett – figurájával esett egybe. Az egyetemes jogban a későbbi évtizedekben sem álltak be olyan változások, melyek egyértelmű és biztos törvényi alapot szolgáltatottak az egységes helyi latin joghatóság rítus szerinti megosztására! Nem véletlen, hogy a vita első szakaszában az egri érvek tűntek meggyőzőbbnek, s a munkácsi püspök addig fél-függetlennek tűnő jogállása nemhogy erősödött volna, hanem – éppen ellenkezőleg – az egri joghatóságnak történő teljes alávetettségbe torkollott (1718). Igaz, ebben az elméleti megfontolások mellett az unitusok között jelentkező fegyelmi problémák is szerepet játszottak.⁴²

Összességében tehát az állapítható meg, hogy a munkácsi egyházmegye felállítására mellé igazi érveket nem a nálunk hatályos egyetemes jogból, hanem sokkal inkább a más helyeken mutatkozó precedensekből,⁴³ illetve főleg az egyetemes norma egyedi derogációjához elégséges „sürgető szükséghelyzetből” (*urgens necessitas*) lehetett méríteni. Eszerint a bizánci egyházmegye leválasztásának tényleges jogi alapjait nem valamely pápai törvényben kereshetjük, hanem abban a doktrínális elvben, melyet a *Quoniam* vonatkozásában, mint fentebb láthattuk, már Panormitanus leszögezett: a törvénnyel szemben egyedi esetben jogos okból a törvény alóli kivétel juthat érvényre.⁴⁴ Úgy tűnik, pontosan a meggyőző törvényi alapok hiányával, s nem kevésbé az ellentétes irányba ható ekkleziológiai trenddel

⁴¹ CEFFALIA, *Lo status* (op. cit. 7. jegyzet), 86., 103. skk.

⁴² Lásd: HODINKA, *A munkácsi* (1. jegyzet), 567., 582. skk. (A fegyelmi kilengésektől olykor az unitusok pásztorai sem voltak mentesek. Így pl. Theophanes Maurogardatos püspök korábbi kétes értékű működéséhez lásd: BAÁN, ‘Greek-Speaking’ [art. cit. 4. jegyzet], 99–100.)

⁴³ A bresztói unió nyomán már tágabb régióinkban is több példa adódott arra, hogy ugyanazon területen latin és bizánci katolikus püspök gyakorolt joghatóságot. Egy Kollonich-hoz írt levelében maga De Camillis is hivatkozik e jelenségre. Mint írja, a kánonok szerint egy püspök csak egy érseknek lehet alárendeltje, egy másik püspöknek még akkor sem, ha ugyanazon városban székelnének. A levél több példát is említ, ahol a latin és bizánci katolikus püspök nemcsak azonos terület felett rendelkezik egymástól független joghatósággal saját rítusú hívei felett, hanem székhelyük is egy és ugyanazon városban van: Lemberg, Wilno, Przemysl, Chelm. E praxis a görög püspök számára egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az egri joghatóságnak történő alávetése távolról sem egyháztani szükségszerűség, mint azt a „*Quoniam*” határozat sugallta. (A munkácsi főpap ezen olasz nyelvű levelének szövegrészletéhez lásd: HODINKA, *A munkácsi* [op. cit. 1. jegyzet], 572. A püspök már csak azért is jól ismerhette a korabeli lengyelországi unitus egyházi viszonyokat, mert 1674-től a bazilika rend római általános prokurátora volt; vö. BAÁN, ‘Greek-Speaking’ [art. cit. 4. jegyzet], 101.) Hozzáfűzhetjük, 1721-től – a gyulafehérvár–fogarasi román görög katolikus egyházmegye felállításától – már Erdélyben is kettős katolikus joghatóság létezett.

⁴⁴ Lásd: 16. és 17. jegyzet, fentebb.

és egyházpolitikai szándékokkal magyarázható az, hogy Róma miért húzódozott szinte az utolsó pillanatig a munkácsi egyházmegye felállításától.⁴⁵ Ez a tény is arra utal, hogy a 17. századi uniók nem egy a keletiek egyesülését előmozdító átfogó szentszéki stratégia eredményei voltak. Ezek a korai uniók sokkal inkább külső, helyi (főleg politikai, társadalmi) érdekekből születtek.⁴⁶ Sokáig a bécsi udvar sem volt érdekelt a rutén egyesült egyházmegye felállításában.⁴⁷ Paradox (de érthető) módon a bizánci egyesültek joghatósági leválasztásához a döntő lökést az ortodoxiába való visszatérés veszélyének felsejlése adta meg.⁴⁸ Ez valóban olyan súlyú ok volt, mely az adott esetben szinte kikényszerítette a lateráni főszabály alóli kivételhez történő folyamodást.

2.2 Az „apostoli vikárius” korabeli jogi alakja

E témakörben végül feltétlen meg kell említenünk, hogy a fenti adatok lényegileg eltérő olvasatával találkozhatunk Papp György egy rövid írásában. A neves kanonista úgy látja, hogy az apostoli vikáriusi kinevezésükből fakadóan a munkácsi görög püspökök már az egyházmegye 1771-es formális felállítását megelőzően is apostoli, azaz közvetlenül (csak) a római pápának alárendelt joghatósággal kellett rendelkezniük.⁴⁹ E megállapítás az egri latin püspök egyesültek feletti teljes joghatósági illetéktelenségét tételezi.

Nos, az apostoli vikárius jogintézménye az egyház története során többszöri metamorfózison esett át.⁵⁰ Noha a missziós területekre szánt mai vikariátusok figurájának első példája már 1637-ben megjelent, a jogi alakzat és főleg a megnevezésük csak hosszabb idő után stabilizálódott.⁵¹ Az elnevezés tan, s nemkevésbé

⁴⁵ Vö. HODINKA, *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 329–621.; JANKA GY., ‘A munkácsi egyházmegye felállítása’, in *Athanasiana* 4 (1997) 57–81., 71–73. (A többi honi bizánci egyházmegye alapítása körül felmerült hasonló nehézségekhöz lásd: UÓ., ‘A bécsi udvar lépései a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában [1775–1777]’, in *Athanasiana* 2 [1996] 107–115.).

⁴⁶ É. FOILLOUX, ‘Chiese orientali cattoliche e uniatismo’, in *Concilium* 32 (1996) 6., 152.

⁴⁷ Mária Terézia belső meggyőződése és birodalmi érdekei közötti konfliktus beszédes bizonyítéka egy a bécsi nunciusnak 1770 augusztusában tett megjegyzése, mely szerint: „A görögök iránt egyáltalán nem táplálok előszeretetet, sőt szeretném ha mindannyian latinok lennének. De óvatosan kell velük bánni”; idézi: HODINKA, *A munkácsi* (1. jegyzet), 602. E megnyilatkozás ugyanúgy a Trentó-utáni mentalitás iskolapéldája, mint a Lippay érsekhez kötődő hasonló értelmű fenti észrevétel (vö. 32. jegyzet).

⁴⁸ HODINKA: *A munkácsi (op. cit. 1. jegyzet)*, 602., 607. skk.; JANKA, ‘A munkácsi’ (*art. cit.* 45. jegyzet), 61–62., 72. (Az alig dokumentált hazai ortodox–unitus felekezeti közti hitvitákhoz figyelemre méltó tanulmány: BAÁN I., ‘Magyar nyelvű idézetek Oroszvégyessy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írásaiban’, *Látó szíjvel*, szerk. BENDE J., Budapest 2006, 461–471.).

⁴⁹ Vö. PAPP, ‘Adalékok’ (*art. cit.* 3. jegyzet), 110–129.

⁵⁰ E fejlődési folyamat rövid áttekintéséhez lásd pl. D. STAFFA, ‘Vicario Apostolico’, in *Enciclopedia cattolica*, vol. 12, Città del Vaticano [1954], 1358–1361.; bővebben: UÓ., *Le delegazioni apostoliche*, Roma–New York 1959.; P. HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, vol. I, [Berlin 1869], 508. skk., 583. skk.; vol. II, [Berlin 1872], 228. skk., 591.

⁵¹ Ennek tudható be, hogy 1692-ben Hollandia számára a kölni pápai nuncius nevezett ki apostoli vikáriust. Ez ráadásul csak egy felszentelt pap volt, aki jogosítványait a nunciustól származó, visszavonásig érvényes megbízásból nyerte; STAFFA, ‘Vicario’ (*art. cit.* 50. jegyzet), 1359–1360. Nyilvánvaló, hogy e funkció – bár „vikáriusnak” nevezték – valójában inkább az apostoli kormányzó mai alakjának felelt meg, hisz jogkörét nem annyira missziós szempontok, mintsem a protestáns

a mögötte megjelenő szándékok, ekkoriban még nem voltak egységesek és koherensek. Papp György egyértelműnek látja, hogy a munkácsi püspökök jogállását az apostoli vikárius klasszikus, azaz közvetlenül és csakis a pápának alárendelt joghatóságú főpásztor figurája szerint kell értelmeznünk. Az általa felhozott adatok ezt azonban aligha támasztják alá közvetlenül és egyértelműen.⁵² A kanonista felsorol néhány olyan forrást is, mely az apostoli vikáriusról valóban mind a közvetlen szentszéki alárendeltséget, mind helyi megyéspüspöktől való teljes függetlenséget kifejezetten állítja.⁵³ Ezek azonban egyedi dokumentumok, melyekből a – minden jel szerint ellentétes praxist követő – magyarországi viszonyokra bizonyító erejű következtetés csak óvatosan vonható le. Ezért, ha nem tévedünk, e dokumentumokból messzemenő állításokat megfogalmazni éppoly kétséges vállalkozás, mint a fentebb említett, más helyekre és időkre kiadott pápai törvényekből következtetésre jutni a honi viszonyokat illetően. A magyarországi katolikus hierarchia alakítása a legfőbb kegyúri jogokkal („ius patronatus Regii”) felruházott „apostoli uralkodók” kezében volt.⁵⁴ A Habsburg Birodalomban nem merültek fel a missziós területeken mutatkozó anomáliák. Ebből adódóan a Szentszék sem kényszerült az uralkodó által kinevezett hierarchák saját főpapokkal történő helyettesítésére.⁵⁵ Apostoli vikáriusok kinevezésére régiókban is sor került. Ezekkel a Szentszék szándéka azonban aligha a helyi latin hierarchia joghatósági monopóliumának felszámolása volt. Egy ilyen lépés szögesen ellent mondott volna a fentebb vázolt Trentó-utáni ideális egyházmodellnek. Mi több, a munkácsi görög püspök jogállásának ilyen irányú keleti értelmezése mindig is a helyi latin hierarchia heves ellenállásába ütközött. Mivel a kérdésben kulcsszerepet betöltő uralkodók jó ideig nem voltak érdekeltek az önálló bizánci hierarchia felállításában, a joghatósági függetlenség kieszközlésére esély sem mutatkozott. Az egyértelmű egyetemes jog (*Quoniam*), valamint a helyi döntéshozók közötti nézetazonosság és lényegi érdekközösség teljességgel kizárta, hogy az apostoli vikárius titulus joghatósági függetlenséget eredményezzen. Ez a tény pedig összességében nem annyira a jog meg nem tartásából, mintsem a főszabállyal szembeni kivétel mellett felső-

állam akkor csak szűk mozgásteret hagyó politikai miliője determinálta. (Egyes régiókban működő 17. századi latin vikariátusokhoz lásd: VÉGHSEŐ T., „*Catholice reformare*”. *Agoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad [1631–1702]* [Collectanea Vaticana Hungariae, II, 2], Budapest–Roma 2007, 185. skk.).

⁵² Így például a szerzőnk által hivatkozott *Speculatores domus* kezdetű bullából kevés bizonyíték adódik a munkácsi kérdés megoldására, hisz a dokumentum nem egy helyi hierarchiával, hanem a misszióban működő szerzetesintézményekkel szemben határozza meg az apostoli vikárius jogköreit; vö. Clemens IX, *Speculatores domus*, 13. IX. 1669, in *Bullarium diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum*, tom XVII, Augustae Taurinorum 1869, 816–819.

⁵³ Lásd: PAPP, ‘Adalékok’ (art. cit. 3. jegyzet), 118.

⁵⁴ A magyar királyok e közjogi jogkörének önhatalmú kiépítése éppenséggel I. Lipót idején vette kezdetét; vö. CSORBA F., *A királyi kegyúri jog igaz mivolta*, Budapest 1930, 54. skk.; lásd még: FRANKÓI V., *A magyar királyi kegyúri jog*, Budapest 1895.; ECKHART F., ‘A királyi kegyúri jog gyakorlása Mária Terézia korától 1848-ig’, in *Theologia* 1 (1934) 3, 207–230.; illetve: ‘Királyi legfőbb kegyúri jog’, in *A Pallas Nagy Lexikona*, X, Budapest 1894, 565.

⁵⁵ Az apostoli vikariátus modern intézményének kialakulásához, mint ismeretes, éppen az imént említett szükséghelyzet vezetett; vö. STAFFA, ‘Vicario’ (art. cit. 50. jegyzet), 1360.

rakoztatható érvek elégtelenségéből fakadt.⁵⁶ Még ha lett is volna ilyen szentszéki szándék, azt csak igen nehezen lehetett volna érvényesíteni, legalábbis addig amíg az egyházügyeket mind szorosabb kontrol alatt tartó főkegyúr abban érdekeltté nem válik.⁵⁷ (E fordulatot, mint mondtuk, az államérdeket is érintő skizma veszélye váltotta ki.)

A tények azt bizonyítják, a munkácsi püspökök számára az apostoli vikáriusi kinevezés *de facto* nem biztosított joghatósági függetlenséget a helyi latin megyéspüspöktől. Ez nem kis részben kétségtelenül az érintett latin főpapok saját érdekérvényesítő lépéseinek tudható be.⁵⁸ Ez azonban nem történhetett volna meg, ha nem a fentebb vázolt „trentói modell” a meghatározó ekkleziológiai háttér, illetve ha már ekkori is egyértelmű, hogy az apostoli vikárius névvel illetett bármely figura mint olyan *ab ovo* kizárja a helyi megyéspüspök bármiféle joghatósági ingerenciáját. Ez utóbbi elvárásnak azonban éppen az ellenkezőjét látjuk. A munkácsi püspököket azt követően is „apostoli vikárius” titlussal ruházzák fel, hogy a Hitterjesztési Kongregáció 1718. június 20-i döntése után a munkácsi püspök egritől való joghatósági függősége immár teljesen egyértelművé vált. Ettől az időtől nyilvánvaló, hogy a munkácsi főpap apostoli vikárius titulusa ellenére is az egri püspök rítushelynöke volt. E mai szemmel megengedhetetlen jogi anomáliát hordozó helyzetnek két értelmezése lehetséges. Az egyik, mely az apostoli helynöknek a hivatal természeténél fogva igényli a joghatósági függetlenséget, nem tehet mást, minthogy egy megengedhetetlen apóriát konstatal.⁵⁹ Kétségesnek tűnik azonban, hogy vajon ez-e a tények helyes olvasata. Ha egyszer a Szentszék maga döntött a joghatósági függés mellett,⁶⁰ miközben a munkácsi püspököket 1718 után is kinevezték apostoli vikáriusokká,⁶¹ a tények előbbinél harmonikusabb olvasatához jutunk, ha ez esetben

⁵⁶ Szemben a breszti unióval, a munkácsi nem kapott pápai dokumentum formájában megerősítést; vö. PIRIGYI I., ‘Hodinka Antal, a munkácsi egyházmegye történerírója’, in *Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*, UDVARI I. (szerk.), Nyíregyháza 1993, 99–100. Ebből adódóan ez alkalomból a lateráni közjog (*Quoniam*) sem nyert módosítást. Noha az apostoli vikáriusi titulus konzekvenciáinak minimalizására az egri és bécsi körök lépéseket tettek (lásd: HODINKA, *A munkácsi [op. cit. 1. jegyzet]*, 593–594.), erre úgy tűnik tényleges szükség nem volt. Az említett egyetemes joggal szemben ugyanis – különösen a fentebb fejtegetett trentói ekkleziológiai modellben – a munkácsi püspök joghatósági önállóságát a vikáriusi titulus önmagában nem bizonyította elégségesen. Az apostoli vikárius kodifikált figurájának akkori hiánya miatt azt csak egy a függetlenséget kifejezetten kimondó pápai dokumentum alapozhatta volna meg. Ezt egyértelműen kimondó állásfoglalással azonban De Camillis vikáriusi kinevezésében sem találkozunk; vö. *Documenta* (*op. cit. 5. jegyzet*), n. 615., 658–659.

⁵⁷ Szembetűnő, hogy a XIII. Kelemen a bécsi álláspont változása után is kitart az egri joghatóság sérthetelensége mellett. A munkácsi egyházmegye felállítására csak a „katolikus” uralkodók igényei iránt meglehetősen szervilis engedékenységet mutató XIV. Kelemen idején kerül sor; vö. JANKA, ‘A munkácsi?’ (*art. cit. 45. jegyzet*), 71–75.; továbbá: E. McSHANE, ‘Clement XIV, Pope’, in *New Catholic Encyclopedia*, 3, New York 1967, 940–942.

⁵⁸ Kollonich ez irányú ügyködéseihez lásd: HODINKA, *A munkácsi* (*op. cit. 1. jegyzet*), 570., 593.

⁵⁹ Vö. HODINKA, *A munkácsi* (*op. cit. 1. jegyzet*), 593–595., 619.

⁶⁰ HODINKA, *A munkácsi* (*op. cit. 1. jegyzet*), 588–590.

⁶¹ Bizánci György utódait az egri püspök rítusvikáriusnak, a pápa apostoli vikáriusnak, a király munkácsi „püspöknek” nevezte ki; PIRIGYI, ‘Hodinka’ (*art. cit. 56. jegyzet*), 105.

a vikáriusi kinevezést inkább csak korlátozott jogkörökkel járó titulushoz, mintsem a püspök hatalmát elsődlegesen meghatározó officiumnak értelmezzük.

3. A Trentó-utáni rendszer jegyei egyházfegyelmi gyakorlatunkban

A munkácsi egyházmegye kánoni felállításának köszönhető joghatósági divízió nem jelentette, hogy az új részegyházhoz sorolódó bizánci katolikus hívek az autentikus keleti fegyelem szerinti egyházi életre is teljes szabadságot nyertek volna. Az egyházmegyei szintű joghatósági önállósodás nem írhatta felül a fentebb vázolt korszellemet: a „katolikus életformára vezetés” (értsd: a lehetőségek határai közötti latinizáció) trentói programja továbbra is érvényesült. Ennek eredménye a 20. századra az lett, amit a magyar rítus önállóságát kimutató neves kanonistánk az alábbi szavakkal kénytelen konstatálni: „a bizánci szertartás minden ősi tradíciójához való büszke ragaszkodásunk mellett mi vagyunk a «græcorum latinissimi»”.⁶² Noha egy a forrásainkat és a fegyelmi munkát ért idegen behatásokat pontosan ismerő szakember summás összegzéséről van szó,⁶³ e megállapítás némileg talán már a maga korában is túlzónak tűnhetett. Általánosító hangvétele mindenesetre mára bizonyosan nem állja meg a helyét.⁶⁴ Mégis, a tényeket magukat nézve el kell ismernünk, hogy a korábbi latinizáció (jó)néhány ponton máig jelen van egyházfegyelmi munkánkban. Ennek belátásához elegendő a mai magyar gyakorlat és a Szentszék által kibocsátott keleti liturgikus instrukció⁶⁵ néhány előírásának összevetése.

Az említett poszt-tridenti latin fegyelem máig élő releváns behatásának illusztrálására zárásként legyen elég egyetlen elgondolkodtató példa, a kisedáldoztatás gyakorlata alakulásának felelevenítése. A latin és keleti szentségi fegyelem között mutatkozó egyik szembevetendő eltérés, mint tudjuk, hogy az utóbbi az eucharisztia felvételét sem köti az értelem használatának előzetes elnyeréséhez. Ellenkezőleg, a keleti gyakorlat szerint – a közös antik tradíciót megőrizve – a beavatás első két szentségének feladása után az újszülött áldoztatására is sort kell keríteni. Ennek megfelelően a keleti törvénykönyv is az eucharisztia mielőbbi (*quam primum*) kiszolgáltatását szorgalmazza.⁶⁶ A kodifikációtörténet egy kései adata azt

⁶² PAPP GY., *A magyarországi gör. kath. püspökségek relatio dioecésana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942, 4.

⁶³ Vö. PAPP GY., *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942.

⁶⁴ Rítusunkról az iménti negatív vélekedés az idegen nyelvű szakirodalomban mindmáig fellelhető; vö. pl. C. SIMON, ‘Ungheria, Chiesa’ in, *Dizionario enciclopedico dell’Oriente cristiano*, E. FARRUGIA (a cura di), Roma 2000, 791. E tény kétirányú sürgető cselekvést igényel. Egyrészt a II. Vatikánium nyomán kikristályosodó mércék tükrében kell egyházi szokásaink hitelesen keleti jellegéről (vagy ennek olykor hiányáról) objektív képet alkotnunk. Másrészt az imént említett reflexió – s az annak fényében esetleg szükségesnek mutató reformok – eredményeit a keleti egyháztudományok nemzetközi fórumai felé is közvetítenünk kell.

⁶⁵ Congregazione per le Chiese Orientali, istr. *Il Padre incomprendibile*, 6. I. 1996, in *Enchiridion Vaticanum* 15, 6–93.

⁶⁶ A kodifikáció nem hagyhatta figyelmen kívül azt a tényt, hogy a keleti katolikus egyházakban

látszana igazolni, hogy a „quam primum” kifejezéssel utalt kiszolgáltatási időpont precízebb meghatározásában a sajátjogú törvényhozó teljesen szabadkezett kapott. Eszerint a kódex akár a latin mintára átvett, értelemhasználat korára kitolt elsőáldozás rendjének helyi hierarchia részéről történő fenntartását is megengedné.⁶⁷ A szóban forgó sajátjogú részleges jog lehetséges tartalmára és irányultságára vonatkozóan viszont a liturgikus instrukció ellentétes tartalmú egyértelmű eligazítást ad. Eszerint az illetékes hatóságoknak megfelelő intézkedéseket kell fogantatnia az eredeti gyakorlathoz történő visszatérés, illetve a saját tradíciónak jobban megfelelő normák kidolgozása céljából.⁶⁸ Figyelemre méltó, hogy a római dokumentum szerint az eucharisztia első kiszolgáltatási idejének meghatározásához „az ortodox egyházak praxisából is meríthetőek gyakorlati javaslatok”. E kérdésben tehát az instrukció – mely műfajánál fogva az érintett kódexbeli kánonok mögött meghúzódó egyértelmű törvényhozói szándék hiteles tükre – a három beavatási szentség egyetlen liturgikus cselekmény keretében történő kiszolgáltatásának visszavezetését szorgalmazza. Eszerint a helyi törvényhozónak itt mérlegelési joga csak a régi rend visszavezetésének célszerű ütemezésére, módosítására vonatkozóan van, tudniillik, hogy a változás ne zavarja meg a helyi egyház egységét. A normaalkotás tartalmi iránya azonban a felsőbb jogtól számára kötelezően meghatározott.⁶⁹

A keleti fegyelem e kérdésben is az apostoli korra visszanyúló antik tradíció hű követője. A kicsinyek áldoztatása kezdettől bevett szokás volt. Érdemes megjegyezni, ennek visszaszorítására Nyugaton is csak a 12–13. századtól került sor.⁷⁰ Egyesek szerint a praxisváltás mögött eleinte pusztán gyakorlati indokok húzódtak. A kisdedek eucharisztiaiból történő kizárása a két szín alatti áldoztatás nyugati visszaszorításának szimpla mellékkövetkezménye lett volna.⁷¹ A keleti katoliku-

sok helyen meggyökeresedett a latin fegyelemből átvett, „késleltetett elsőáldozás” rendje, mely a szentség kiszolgáltatását az értelemhasználat korához és előzetes felkészítéshez köti. Ezt szem előtt tartva a kódex csak óvatosan szorgalmazza az áldozás mielőbbi kiszolgáltatását, s e kérdés közelebbi pontosítását a sajátjogú részleges jog, illetve a liturgikus könyvek illetékességi körébe utalja; vö. CCEO 697. és 710. kk.

⁶⁷ Vö. *Nuntia* 28 (1989) 87–88.

⁶⁸ *Il Padre* (op. cit. 65. jegyzet), 51. Megjegyzendő, hogy ez esetben az instrukció által említett „tradíció” nem a mai tényleges szokásokra utal, hanem az egyes keleti közösségek fegyelmének forrását képező, CCEO 28. kán. 2. § szerinti antik hagyományegységekre. (Ennélfogva pontatlan az a megközelítés, mely szerint a magyar görög katolikusok között, mivel itt ez a szokás, az „elsőáldozás” rendszere minden további nélkül fenntartható lenne; vö. HOLLÓS J., *A keleti kánonjog*, III. szemeszter [Szentségi jog], Nyíregyháza 1995, 27.).

⁶⁹ *Il Padre* (op. cit. 65. jegyzet), 51. E rendelkezés a Trentói Zsinat ide vonatkozó pontjától gyökeres eltéréstől tanúskodik. Ehhez és a két fegyelem áldoztatási rendjére vonatkozó más releváns eltérésekhez lásd: SZABÓ P., ‘A keleti eucharisztikus fegyelem néhány sajátossága. A szentáldozás gyakorlata’, in *Studia Wespriemiensia* 9 (2007) 1–2, 99–111.

⁷⁰ A. VILLIEN, *Les sacrements. Histoire et liturgie*, Paris 1931, 404–446; vö. VASIE, ‘La comunione’ (art. cit. 29. jegyzet), 761–765. A kisdédáldoztatás régi általános gyakorlatának bemutatásához lásd még: H. HEISER, *Die Kinderkommunion im Geiste der Kirche*, 4 vols., Wiesbaden 1931–1934; továbbá: P. BROWE, ‘Die Kinderkommunion im Mittelalter’, in *Scholastik* 5 (1930) 1–45; CRAWFORD, ‘Infant’ (art. cit. 29. jegyzet), 523–536.

⁷¹ Őket ugyanis hagyományosan csak a Szent Vérből áldoztatták, oly módon, hogy a pap kehelybe mártott ujját érintette ajkukhoz. Amint a második szín alatt történő áldozásból a latinoknál a laikusokat

soknál mindenestre, ahol a két szín alatti kommúnió nem került eltiltásra, egyes egyházakban a kicsik áldoztatása is megmaradt. E szempontból emblematikus a zamosói rutén zsinat. Ennek rendelkezése egyrészt tanúsítja, hogy a kisdedek áldoztatásának régi szokása a ruténeknél még ekkor is széleskörűen elterjedt volt, illetve a szövegből az a világos meggyőződés is kitűnik, hogy az áldoztatás a kisdednél is hozzájárul a lelki fejlődéshez és megőrzésükhöz. Ezt követően azonban a szöveg hirtelen a trentói érvelést hozza, megállapítva, hogy e szentség a kisdedek számára nem szükséges, mert az értelemhasználat elnyerése előtt ők nem képesek elveszíteni a keresztségben szerzett megszentelő kegyelmet. Végül a norma az eucharisztia iránti tiszteletből annak első kiszolgáltatását az értelemhasználat korához, illetve előzetes oktatáshoz és vizsgához köti. A színódus azonban igencsak tudatában lehetett a korábbi keleti gyakorlat beágyazott voltának, mert újító rendelkezése keresztülviteléhez csak annyiban ragaszkodott, amennyiben az a hívek között nem vált ki súlyos megbotránkozást.⁷²

Egyébként a kisdedáldoztatás szokása régióinkban hosszú ideig fennmaradt. Ezt tanúsítja Barkóczy Ferenc egrai püspök 1748-as vizitációja is, mely során a főpap – kora gyermekeként – megrökönyödéssel tapasztalta, hogy ez az „abúzus” a szatmári „ruténeknél” még elterjedt volt.⁷³

E ponton egy nyilvánvaló paradoxonba ütközünk, s éppen ezen önellentmondás indokolja a kisded áldoztatás változó praxisának idecitálását. Miközben (teljes joggal) kritikus optikán keresztül szemléljük azokat az ekkleziológiai nehézségeket, melyeket a trentói egyházi vízió a munkácsi egyházmegye felállítása elé gördített, ugyanezen korszellem liturgikus és szentségi fegyelműnkre gyakorolt hasonlóan negatív hatásaira máig alig fordítunk figyelmet. Ellenkezőleg, ez utóbbiakra olykor egyenesen a görög katolikus identitás meghatározó elemeiként tekintünk. E

kizárták, a kisdedek áldoztatására sem nyílt többé gyakorlati mód; vö. CRAWFORD, 'Infant' (art. cit. 29. jegyzet), 530. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a szentáldozás vételéhez már Aquinói Szent Tamás is a megfelelő áhítat szükségességét hangsúlyozta, ami viszont az értelemhasználat meglétét feltételezi; vö. S. THOMAE AQUINATUS, Summa Theologica, pars III, q. LXXX, art. 9. E nézetével azonban az egyházdoktor eltávolodott a lateráni székesegyház XII. századi gyakorlatától. Az ez utóbbiról tanúskodó liturgikus normaszöveg szerint ugyanis a kisdedáldoztatás ekkor még bevett római szokás volt: *Illud autem de parvulis providendum est, ne postquam baptizati fuerint, ullum cibum accipiant nec ablactentur, sine summa necessitate, antequam communicent sacramento corporis Christi. Et postea per totam hebdomadam Paschæ omnibus diebus ad missam procedant, offerant et comunent*, M. ANDRIEU, *Le pontifical romain au moyen age, I, Le pontifical romain du XIIe siècle*, Città del Vaticano 1939, 248; vö. VASIE, 'La comunione' (art. cit. 29), 762–763.

⁷² Synodus Zamost. an 1720, tit. III, § 1, in *Sacrorum conciliorum, nova, et amplissima collectio...*, J. MANSI (ed.), vol. 35, Graz 1961 [reprint], 1490 B; vö. M. STASIAK, *Disciplina sacramentale della Chiesa di rito bizantino-slavo in Polonia secondo i sinodi provinciali di Zamosc (1720) e di Leopoli (1891)*, Exc. Diss PUL, Roma 1974, 24; VASIE, 'La comunione' (art. cit. 29. jegyzet), 768.

⁷³ „6. Passim, præcipue tamen per Comitatum Szattmariensem infantibus ante usum rationis Eucharistiam contulerunt”, in *Monumenta* (op. cit. 35. jegyzet), n. 17, 208; vö. VASIE, 'La comunione' (art. cit. 29. jegyzet), 760. (E keleti gyakorlat a Munkácsi Egyházmegye területén csak a 18. század végére szűnt meg; vö. M. ADAM, *I sacramenti dell'iniziazione cristiana nei rapporti intereclesiali tra i cattolici latini e orientali in Slovacchia*, Roma 2003, 546. Érdemes még megjegyezni, hogy egyes latin területeken, így pl. Champagne-ban, vagy a karintiai szlovének között a legutóbbi időkig az egykori kisdedáldoztatásra emlékeztető szokásokat követtek, például az újkeresztelt kicsinek otthon bort adtak; vö. CRAWFORD, 'Infant' [art. cit. 30. jegyzet], 530–531.).

jelenségek tükrében igencsak érdekes kiegészítése lehetne a mai program gazdag anyagának egy olyan kutatási irány, mely ez utóbbi – a korabeli szentségi fegyvellem – szempontjából vizsgálná De Camillis püspök korát és működését, illetve az egykori munkácsi egyházfegyelmet.

Következtetések

1. Az egyház kormányzati szerveződését kezdetektől a „territorialitás” elve határozta meg, mely egy területen csak egyetlen katolikus püspök működését tette lehetővé. Noha e princípiumot – elsősorban a rítusok mentén elkülönülő, azonos területre eső párhuzamos katolikus püspöki joghatóságok terjedése és stabilizálódása révén – mind több egyedi esetben derogálták, a Firenzei Zsinatot követő bő évszázadot leszámítva, a *Quoniam* nemcsak hatályban maradt, de – a növekvő számú egyedi derogációk ellenére – ténylegesen érvényesült is.⁷⁴

2. Nemcsak a Trentó-utáni ekkleziológiai modell és a homogenizáló egyházpolitikai törekvések nem kedveztek a magyarországi bizánci katolikus közösség joghatósági önállósulásának, hanem a kérdésben meghatározó szerepet játszó uralkodói akarat is sokáig ez ellen hatott. Az egyesülteket „apostoli vikáriusnak” titulált főpásztor vezette. Az a munkácsi eparchia kánoni megalapításáig azonban nem rendelkezett a helyi latin hierarchiától független, önálló joghatósággal. Noha a vikárius szoros értelemben vett jogintézménye ezt sugallná, az a korabeli honi viszonyok között nem eredményezte a latin helyi hierarchia joghatósági monopóliumának megosztását. Mivel egyrészt a Hitterjesztési Kongregáció maga is jelezte a munkácsi főpásztor egri püspökkel szembeni joghatósági alárendeltségét, másrészt az apostoli vikárius címzést ettől függetlenül továbbra is elnyerték az előbbieket, nyilvánvaló, hogy itt legfeljebb csak az említett vikáriusi figura sajátos, erőteljesen korlátozott jogkörű formájával állhatunk szemben.

Az egyetemes jog (a territorialitás *Quoniam* által rögzített elve), a homogén egyházkép és fegyvellem ideálja, illetve a latin egyház privilegizált helyzetének őrzésében érdekelt egykori római–bécsi–egri érdekazonosság egyirányba ható ereje hosszú ideig meghatározónak bizonyult. Noha a doktrína elvileg elismerte a territorialitás elve súlyos okból történő derogációjának lehetőségét (Panormitanus), ezt az eszközt a hazai rutén katolikusok javára csak a munkácsi egyházmegye felállításakor alkalmazták. Az imént említett, ellentétes irányba ható erővel szemben az apostoli vikáriusi titulus önmagában addig ehhez kevésnek bizonyult.

⁷⁴ A katolikus püspöki joghatóság rítus szerinti megosztása (vagyis ugyanazon területen különböző rítusú egyházmegyéket létesítése) lehetőségének ekkleziológiai magyarázatára csak az utóbbi időben születtek kísérletek; vö. SZABÓ P., ‘Stato attuale e prospettive della convivenza delle Chiese cattoliche sui iuris’, in CONSOCIATIO INTERNATIONALIS STUDIO IURIS CANONICI PROMOENDO – SOCIETÀ PER IL DIRITTO DELLE CHIESE ORIENTALI, *Territorialità e personalità nel diritto canonico e ecclesiastico – Il diritto canonico di fronte al Terzo Millennio*. Atti del Congresso Internazionale, Università Cattolica Pázmány Péter, Budapest 2–7 settembre 2001, P. ERDŐ – P. SZABÓ (a cura di), Budapest 2002, 225–253.

Az egyesült keletiek katolikus egyházszerkezetbe történő reintegrációjának két modellje létezett: a firenzei és a trentói. A nagy szociológia súllyal és erőteljes szomszédos ortodoxiával rendelkező közösségeknél a Szentszék a Trentói Zsinatot követően is kénytelen volt a széleskörű kormányzati önállóságot garantáló „firenzei modell” engedményezésére. A kisebb érdekérvényesítő adottságokkal rendelkező, ráadásul nem is autoktónnak tekintett magyarországi unitus közösségek esetében viszont legfeljebb csak a „rituális” (értsd: liturgikus) eltérést engedélyezték. Az önálló joghatósági szerveződést ellenben nem, legalábbis amíg elutasítására mód adódott. Mivel azonban a keletiek korszellem által ideálisnak tekintett „katolikus életformára” történő visszavezetése (értsd: latinizációja) sem bizonyult járható útnak, ezeket a latin hierarchia irányítása alatt igyekeztek a trentói ideálok és a felsőbbrendűnek tekintet latin rítus minél több elemének átvételére bírni. A munkácsi főpásztor apostoli vikáriusi hivatala e trendeknek nem tudta érdemben útját állni. Elvileg e titulus a helyi hierarchiától teljesen független, pápai joghatóság gyakorlását feltételezte. A korabeli hazai események és tények ellenben oly mértékben nem erről tanúskodnak, hogy ezek tükrében sokszorta logikusabbnak tűnik vikáriusi funkció minimalista értelmezése, mintsem az egyes szentszéki intézkedések közötti önellentmondás feltételezése.

Fontosnak tartjuk még e kérdésben aláhúzni, hogy jelen munkánk ide vonatkozó észrevételeivel nem az események minősítése volt célunk, hanem csak a tények korabeli olvasatának feltárására való törekvés. Nézetünk szerint a korabeli egyetemes joggal, s az azt támogató korszellemmel, illetve helyi érdekekkel szemben a munkácsi joghatósági függetlenséget csak az azt kifejezetten kimondó megnyilatkozások biztosíthatták volna, az apostoli vikáriusi kinevezés pusztán ténye akkoriban önmagában nem. Ennek azonban nyomával sem találkozunk, miközben az egri alávetettséget megerősítő források és híradások egymást érik.

3. De Camillis kora nemcsak az unitusok egyházszerkezetbe történő integrálása, az ekkleziológiai berendezkedés útkeresései szempontjából érdekes. Egyes források arról tanúskodnak, hogy e korszakban a hazai „rutének” liturgikus gyakorlata még több tekintetben töretlenül őrizte a hiteles keleti tradíciót. A források elfogulatlan tanulmányozása azt követelné, hogy figyelmünket ma ne csak a lényegében már egyébként is megoldást nyert ekkleziológiai kérdések felé fordítsuk. Az írásunk harmadik részében felelevenített téma azt jelzi, hogy a khioszi püspök korának munkácsi gyakorlata egyházunk hiteles hagyományainak beazonosítása szempontjából is érdekes, tekintélyes támpontokkal szolgálhat.

A kijevi egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után*

Oleh TURIY

A kereszténység kezdete óta a a bizánci–szláv kelethez tartozó kijevi Rusz egyháza került a konfrontáció az első és a második Rómával, és évszázadokon át nyitott volt latin szomszédjai felé. Pedig ezeket a kapcsolatokat nem mindig a kölcsönös jóindulat és a tolerancia jellemezte. Az ukrán–fehérorosz területeknek a lengyel–litván királysághoz való csatolásával a vallási konfliktusok felerősödtek, mivel utóbbiban a római katolikus egyház volt többségben. Miközben a rutén hierarchia saját hagyományát minden kedvezőtlen külső körülmény ellenére megvédte és továbbfejlesztette, arra is törekedett, hogy a keresztény egyházak oszthatatlanságának tudatát megőrizze. A rutén hierarchia kezdeményezte és aktívan támogatta azokat a törekvéseket, melyek a keresztény egység megteremtésére irányultak. Azokban ugyanis nem csak az egyházi megbékélés eszközeit látta, hanem hívei jogainak és társadalmi helyzetének biztosítását is. A Rusz küldöttei részt vettek a nyugati egyház zsinatain Lyonban (1245) és Konstanzban (1418). Ezeken a területeken a firenzei unió (1439), melynek egyik fontos képviselője Izidor, kijevi metropolita volt, pozitív támogatást kapott. Sőt, miután a firenzei unió csődöt mondott, és a római katolikus egyház ekkleziológiájában és gyakorlatában a felsőbbrendűség, az exkluzivitás és a keleti keresztényeknek a latin rítushoz való „megtérésének” eszméje kezdett megerősödni, a kijevi metropólia előljárói – az ortodox kelet kebelén maradván – folytatták törekvéseiket és keresték a katolikus nyugattal való megbékélés útját. Ezt igazolják a kijevi metropoliták, Misail (1475–1480) és Josif (1498–1563) pápáknak írt levelei, melyekben elismerték a pápai primátust és az egyház egységének és az egyházak egyenjogúságának eszméjét a firenzei unió szellemében javasolták előmozdítani.

Ezzel szemben nyugaton a Trentói Zsinat idején (1545–1563) az egyház egységének egy olyan teológiai, jogi és gyakorlati modelljére került a hangsúlyt, mely szerint minden (helyi) egyház a teljes uniformitásban kerülne egyesítésre az összegyűltben. W. Hryniewicz, V. Peri, E. Chr. Suttner és mások legújabb kutatásai világosan azt mutatják, hogy a különböző hagyományú egyházak egyenjogúságának ősegyházi elvét és az egység kérdésének a zsinati úton való megoldását

* Oleh Turiy előadását Papp Tibor és Papp Miklós foglalták össze. Az idézetek leelőhelye: *Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum. (1590–1600)*, Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit ATHANASIOS G. WELYKYJ, Romae 1970. *Analecta OSBM*, ser. 2. Sectio 3: *Documenta Romana Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarussiae*. 61–75., 79–81., 217–226., 291–294.

felváltotta egy olyan koncepció, melyben az adott területeket hierarchiájukkal és híveikkel együtt leválasztották a keleti patriarchátusok jurisdikciós és kánoni függőségétől és ezeket a római püspök mint a nyugati egyház pátriárkájának közvetlen felügyelete alá rendelték. Eközben a keleti egyházak rítusa érintetlen maradt: azt ugyan nem tekintették az egység akadályának, de a latin rítusnál mindenképpen alacsonyabb rendűnek tartották.

Ebben a szövegkörnyezetben éledt fel az unió eszméje a 16. század utolsó negyedében az ukrán–fehérorosz területeken. Eltérő időpontokban egymástól független tényezők és csoportosulások (a pápai diplomácia, a latin-lengyel hierarchia, a királyi kormányzat, a kijevi metropólia laikus aktivistái és püspökei) foglalkoztak az unió gondolatával, eltérően és gyakran ellentétesen értelmezve azt.

A püspökök, megújítva a szinodális vezetés gyakorlatát, kénytelenek voltak kidolgozni a rutén egyház hagyományos ekkleziológiai alapokon nyugvó reformját és megfontolni a latin testvéregyházzal való egyesülés gondolatát. Az őket ösztönző tényezők között meg kell említenünk a laikus csoportok egyre növekvő aktivitását, a Jeremiás jeruzsálemi pátriárka által 1588–1589-ben Kijevben elindított reform-programot, az egyházi élet siralmas állapotát, a radikális protestáns irányzatok, valamint a Trentói Zsinat után megújult katolicizmus jelentette veszélyeket.

A hierarchia utolsó lépése a latinokkal való egyesülés útján az 1595. június 11-én keltezett harminchárom, *a római egyházzal való egységhez hozzátartozó* cikkely megfogalmazása volt. Ez a dokumentum (alcíme: *Cikkelemek, melyekkel kapcsolatban a római urak részéről garanciára van szükségünk, mielőtt egységre lépünk a római egyházzal*) a rutén püspökök közös megfontolásainak összefoglalása volt az unió távlataival kapcsolatban. Megfogalmazták, hogy a latin egyházzal való egység mit hozhat és mit kell, hogy hozzon a rutén ortodox közösségnek. A kijevi metropólia minden püspöke aláírta ezt a dokumentumot, mint ahogy a pápának írt levelet is. Ez utóbbiban kifejezték az egyesülés iránti szándékukat, *tekintettel Isten keleti és nyugati egyházának eredeti egységére és azonososságára, amit elődeink megbecsültek, akik a Római Apostoli Szentszéknek voltak alárendelve és az ő szolgálói voltak; valamint tekintettel a jelenlegi szakadásra.* A püspökök kijelentették, hogy *a szakadás miatt nagy fájdalom töltött el minket és sajnálattal irányítottuk szívünket az imádságban Isten felé a hit egységéért, abban a reményességben, hogy keleti egyházunk előjárói és pásztorai, akiknek szolgálatában eddig álltunk, erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az egység és a megegyezés megalósuljon, amiért ők maguk állandóan imádkoznak a liturgiában.* A keleti pátriárkába vetett bizalom azonban hiábavalónak bizonyult, *talán kevésbé azért, mert nem akarták, hanem inkább azért, mert egy borzasztó zsarnok és egy mohamedán pogány nehez igája alatt ezt semmilyen módon nem tudták megtenni.* Elhatározásukat, hogy megegyezésre és egységre lépnek, *ami a keleti és a nyugati egyház között fennállt és amit elődeink a Firenzei Zsinaton elfogadtak,* a püspökök a következőképpen indokolták: *Mi, akik Isten kegyelméből a szabadságnak örvendünk, egy keresztény uralkodó hatalma alatt élve (...) érezzük felelősségünket önmagunk és Krisztus lelki nyájának ránk bízott bárányai előtt és nem kívánjuk az egyéni lelkiismeretet megterhelni a lelkek ilyen nagy számának elvesztése által, amit a viszály és Isten egyházának*

megosztottsága okoz. A szinódus Ipatij és Cirill püspököket bízta meg, hogy a Cikkelyeket Rómába vigyék. Azt az utasítást kapták, hogy ha a püspökök feltételeit Rómában elfogadják és a pápa beleegyezik abba, hogy minket mindnyájunkat a keleti egyház hitében, szentségeiben és szertartásaiban meghagy, ezeket semmiféle módon nem sérti, hanem meghagyja, ahogy ez régen az egység idején volt, akkor a küldöttek Róma püspökének a Krisztus egyházának főpásztorát megillető engedelmességet tanúsítsák és hajoljanak meg (...), mint úrnak és a mi főpásztorunknak az egész helyi egyház nevében – az érsek, a püspökök, a papság és az Istentől ránk bízott egész nyáj nevében.

A dokumentum lényegében két problémára összpontosít: a saját egyházi hagyomány megőrzésére és a rutén egyház jogi státuszának biztosítására a lengyel–litván államban. A pápai primátus általános elismerése mellett dogmatikai jellegű kérdésekkel csak két paragrafusban találkozunk: a Szentlélek származásával (1.) és a tisztítótűzzel (5.) kapcsolatban. Itt a püspökök, miközben az egység melletti elkötelezettségüket hangsúlyozzák, nem fogadják el ellentmondás nélkül a másik fél álláspontját, hanem, saját gondolatmenetük bemutatására törekedve, rávilágítanak, hogy *a megfogalmazások különbözősége nem áll szemben a hitvallás egységével.* Rámutatnak, hogy a Filioque körüli vita, *mely semmi esetre sem töri meg az egyesítést (...), csak azért marad fenn, mert kölcsönösen nem akarjuk megérteni egymást.* Ezért is kéri, hogy számukra a hitvallás régi, görög formulája a Firenzei Zsinaton egyeztetett magyarázatnak megfelelően megmaradhasson. A tisztítótűz tekintetében sem akartak a rutén püspökök, *vitákba bocsátkozni,* hanem egyszerűen és őszintén kijelentik: *a Szent Egyház (így) tanít minket.* Ettől a „diplomatikus” megfogalmazástól eltekintve többi tétel célja egyértelmű volt: megőrizni és megerősíteni a kijevi egyház sajátosságát, minden liturgikus hagyományát, rituális gyakorlatát, hierarchikus szerkezetét és kánoni rendjét. Egyes cikkelyekből a kijevi metropólia és a konstantinápolyi patriarchátus közötti kapcsolat jellemzőit is meg lehet ítélni. A Rómával való egyesülés megvalósításának útján tapasztalható nehézségek, valamint a keleti pátriárkák és a feljük tekintő rutén unióellenes csoportok már érezhető ellenállásának ismeretében a püspökök hangot adtak annak a kérésnek, hogy görög papoknak ne adjanak engedélyt a lengyel nemesi köztársaságba való beutazásra és fogalmazzanak meg szankciókat velük, valamint leveleik ellen, egy veszedelmes polgárháború elkerülése érdekében (14. cikkely). Ezenkívül azt is kérték, hogy zárják el a visszautat azon rutének elől, akik azért utaztak görög ortodox területekre, hogy felszenteljék őket és kánoni missziót, valamint jurisdikciót kapjanak a kijevi metropóliába (32. cikkely).

A Konstantinápolytól való elszakadás nem volt egyszerű dolog a püspökök számára. Ebből a szövegből és sok más dokumentumból is következik, milyen nehéz volt mérlegelni, hogy a kapcsolatot az anyaegyházzal, a rutén egyházi hagyomány eredetével megszakítsák, annak ellenére, hogy idővel a vele való közvetlen kapcsolat egyre lazábbá vált. Két jelentős cikkelyben, a tizenharmadikban és a harmincegyedikben, juttatják kifejeződésre egyrészt aggodalmukat a szakadárság vádját illetően, másrészt pedig azt a biztos reményüket, hogy a keleti egyházaktól való elszakadás kiküszöbölhetetlen és ideiglenes okai nem állnak fenn örökké. A tizenharmadikban ez áll: *Ha idővel Isten akaratából többi testvérünk is a népből és a görög*

vallásból ehhez a szent egységhez csatlakozna, akkor nem szabad szemrehányással illetnünk őket, hogy mi őket az egyesítésben megelőztük, majd így folytatódik: Mert ezt bizonyos és helyes okokból a keresztény lengyel nemesi köztársaságban való egység miatt kellett megtennünk, és azért, hogy a további rendezetlenséget és a viszályokat elkerüljük.

A breszti uniós zsinat atyái arra törekedtek, hogy a joghatósági hovatartozás megváltozása mellett a kijevi egyházi-rituális hagyományokat sértetlenül megőrizték és a keresztény világ többi részével való kapcsolatot ne adják fel. Sőt, a püspökök arra céloztak, hogy *bitűnknek, szentségeinknek és a rítusoknak* a pápai védelem alá helyezése záloga annak, hogy *később a többiek is, akik most késlekednek, annál gyorsabban fognak minket követni ehhez a szent egységhez, ha látják, hogy nálunk minden sértetlenül megmaradt* (33. cikkely).

Ily módon kétféle tendencia mutatkozik a rutén egyház képviselőinek unióértelmezésében, amit „idealisztikus” és „realisztikus”, illetve „utópisztikus” és „pragmatikus” jelzőkkel illelhetünk. Az első variáns számolt a latin egyház és a kijevi metropólia közötti, és ezzel egyidejűleg a keresztény kelet többi része közötti egyházi közösség megújításának lehetőségével a firenzei modell szerint. Ettől eltérően a második elképzelés abból indult ki, hogy a keleti és a nyugati egyház között semmilyen fontos dogmatikai különbség nem áll fenn, mivel ezeket már a Firenzei Zsinaton tisztázták, ami miatt a kijevi egyháznak meg kellett találnia a gyakorlati utat Krisztus egyháza egységének helyreállítása felé, az Úr parancsainak, a történelmi precedenseknek és a keresztények mindkét hagyományának a lengyel nemesi köztársaságban való együttélésének konkrét körülményeinek megfelelően.

Mindkét elképzelés számolt a kijevi egyház válságával és azzal, hogy az egyházszakadás bűn. Ezt a két szempontot kijevi metropólia vezetői szoros összefüggésben szemlélték. Osztrogszkij herceg, a laikus társulatok tagjai, majd pedig utóbb maguk a püspökök is a keresztények megosztottságában látták a rutén nép és egyháza minden bajának fő forrását és a lelkek üdvösségének veszélyét. A kilencvenes évek színódusai azt mutatják, hogy a Rómával való egység eszméje – mint a vallási viszály megelőzésének eszköze a lengyel nemesi köztársaságban akár még a konstantinápolyi patriarchátustól való (ideiglenes) elszakadás árán is – annál inkább nyert teret a rutén püspökök között, minél inkább tudatára ébredtek a rutén társadalom válságának, területükön a *görög törvényű egyház* lelki megújulásának és reform-szükségletének, valamint minél inkább megismerték a keleti pátriárkák tehetetlenségét, hogy az egység krisztusi parancsát összegyházi szinten megvalósítsák és a kijevi egyház konkrét problémáit megoldják.

Mikor nyilvánvalóvá vált, hogy a római döntéshozók a rutén egyesítést úgy értelmezték, mint a *szakadók visszavezetését az egységre*, vagyis, mint az egyes rutén ortodoxok egyéni (individuális) és nem ekkleziológiai beolvasztását a római egyházba, egyértelművé vált az is, hogy ez ellentétes a rutén fél nézeteivel. A katolikus oldal iratainak, különösen a pápai dokumentumoknak (mint például a *Magnus Dominus et laudibilis nimis* kezdetű apostoli konstitúció és a *Decet Romanum Pontificem* kezdetű dekrétum) a vizsgálata egyértelművé teszi, hogy a latin fél a trentói egyháztannak megfelelően ezt az uniót nem két egyház egyesítéseként, hanem mint *a rutén püspököknek a katolikus egyházzal való kibéküléseként és az ő megtérésüként* fog-

ta fel. Ebben az üdvösséghez szükséges feltételt látott *minden eretnecség, tévedés és egyházszakadás elítélése és esküvel való megtagadása* után. Ez azt jelenti, hogy a rutén egyházra nem helyi egyházként tekintettek, hanem azt sokkal inkább püspökök és hívek összességként értelmezték, akik a római egyházhoz csatlakoztak és sajátos egyházi és fegyelmi státusszal rendelkeznek, amit a pápától kapnak, tekintettel az etnikai és történelmi sajátosságokra.

A különbség aközött, ahogyan az uniót a kijevi metropolióban és Rómában (és Varsóban) megfogalmazták, a rutén püspöki testület és a laikusok szakadásához vezetett. A legfontosabb kérdés az volt, hogy egyházi közösség megújítása a római Szentszékkal, a kibékülés a latinokkal, valamint a liturgikus, jogi és társadalmi előjogok biztosítása nyomós érvnek tekinthető-e az egyházi egység érdekében, és hogy mindez kielégítő garanciát jelent-e a saját identitás megőrzéséhez. Ugyanígy vitatott volt az unió értelmezése mint a „görög hit” hagyományától való eltérés, mint a latinizáció növekvő veszélye, mint az állami hatalom beleavatkozása a lelki szférába, mint a nemesség jogainak és szabadságának megsértése, mint a konstantinápolyi patriarchátussal való kánoni közösség megszakítása.

Ugyanakkor hiányoznak az uniós dokumentumokban a negatív megnyilvánulások vagy a rutén hierarchia igényeinek elutasítása, ellenkezőleg, a püspökök majdnem minden konkrét kérése teljesült. Ezek szerint nem csak a püspökök kényszerültek arra, hogy bizonyos engedményeket tegyenek a „római centralizmussal” és az „ekkleziológiai és szoteriológiai exkluzivizmussal” szemben, hanem a római Szentszéknek is hajlandóságot kellett mutatnia egy „diplomatikus” (sőt talán egyházi) kompromisszumra. Az, amit a püspökök szinodális módon mint a saját pozíciójukat megfogalmaztak és előterjesztettek, befolyásolta az egyesült egyház további fejlődését. S nem csak a rituális hagyomány, hanem a saját egyházi önzonosság és az összegyeházi egységtudat megtartását is, pedig a hivatalos ekkleziológia és az általános légkör a katolikus egyházban a II. Vatikáni Zsinatig semmi esetre sem annak a vízióknak a megőrzését támogatta, mely által a kijevi egyház 1596-ban a latin testvéregyházzal az egyházi közösséget újra felvette, és Róma püspökének mint a péteri szolgálat utódjának és Krisztus egyetlen egyháznak első püspökének primátusát elismerte.

Jóllehet a breszti uniót eltérő módon értelmezték, ahogy az az irodalmi-teológiai polémiaiban, a szemben lezajló vitákban és a templomokért folyó helyi konfliktusokban nyilvánvalóvá vált, ez mégsem okozott azonnal szakadást a metropolióban. Az unió ellenzői 1620-ban érték el egy párhuzamos hierarchia felszentelését, 1632-ben pedig annak hivatalos elismerését a lengyel nemesi köztársaság által, ami véglegessé tette a rutén egyház felekezeti megosztottságát. Ez a megosztottság a különböző rítusú tradíciók keresztényeinek kapcsolatait nem csak szembeállította az egyház lényegéről való múltbeli elképzeléssel, hanem nagyon élesen a közös diszkusszió centrumába is helyezte azt a kérdést, hogy milyen kölcsönhatásban van egymással a „rutén hit” és a „rutén nép” fogalma. Ennek döntő hatása volt a modern ukrán öntudat kialakulására. A felekezeti szakadás tragédiájának tudata (megterhelve a gyűlölet és a testvérgyilkosság bűnével) indít-

tatást adott a „haladó gondolatok” képviselőinek mindkét táborban. Elindította az útkeresést a „rutének egyesítése Ruténiában” programhoz, a kijevi patriarchátus eszméjének kifejlődéséhez, valamint a rutén egyház „kettős communiójának” gondolatához. Jóllehet a római kúriával szembeni előítéletek és a „kozák teológia” fanatizmusa nem engedik meg, hogy ezen eszme valósággá váljon, ennek potenciálja az ökumenikus dialógus ösztönzéséhez és a kijevi tradíció keresztényi megegyezésének és egységének előmozdításához egészen máig nincs elégségesen kimerítve.

Az egyik legfontosabb probléma a keleti és a nyugati tradíció keresztényi kapcsolatát illetően nem oldódott meg az unió révén: az egyesültek egyenjogúságának problémája állami és egyházi szempontból. Az unióra lépett metropolitának és püspököknek nem volt helyük a szenátusban. Az egyesült papokra és templomaikra vonatkozóan hivatalosan megvető terminológiát használtak (az *episcopus* helyett *vladicae*, a *parochos* helyett *poponae*, az *ecclesia* helyett *synagoga* és hasonlók). A keleti keresztényeknek állandó elnyomást és megaláztatást kellett elszenvedniük a mindennapi életben. A híres és képzett egyesülteket (mint ahogy az ilyen ortodoxokat is) továbbra is a latin rítusra való áttérésre ösztönözték. S jóllehet Róma az egyesült metropolita panaszára válaszolt és többször döntés is született az önhatalmú rítusváltás tilalmáról (különösen ismert VIII. Orbán pápa bullája 1624-ből és XIV. Benedek pápáé 1755-ből), ezeket a döntéseket a gyakorlatban úgy kezelték, hogy azok csak a papokra terjednek ki, vagy egyszerűen nem vettek róluk tudomást. A probléma fő oka továbbra is a római katolikus oldalról tapasztalható erős meggyőződés volt a latin rítus elsőbbségéről, amit jobbnak és hatékonyabbnak tekintettek az üdvösséghez. Ezen politika direkt következménye volt a katolikusellenes és az oroszbarát hangok megerősödése az ortodox közegekben, valamint az egyházi-liturgikus életnek és a keleti egyház tradíciója egész ethosának folyamatos latinizálása az egyesült egyházban.

A vallásos ellenségeskedés más szociális-gazdasági, etnikai-kulturális és állami-politikai konfliktusok kifejeződési formájává is vált. Ennek az lett a következménye, hogy 1654-ben Ukrajna központi és keleti része a „az igazhitű Moszkvai Uralkodó hatalmas keze” alá került. 1686-ban az ortodox kijevi metropóliát is a moszkvai patriarchátus alá rendelték. Attól kezdve az orosz állam és az egyházvezetés minden bevetett azért, hogy az ukrán ortodox tradíció minden sajátosságát kiirtsák, a hívők egyházi életét uniformizálják, és az ortodox egyházat az ukránok eloroszosításának eszközeként használják. Az állami-egyházi politika még erőteljesebben nehezedett a Rómával egységre lépett egyházra. Minden egyes alkalommal, amikor a cári birodalom kiterjesztette hatalmát a szomszédos ukrán területekre, elnyomó intézkedések léptek életbe az egyesültekkel szemben, és megkezdődött azok „visszatérítése” az orosz ortodoxiába (1772, 1795, 1839, 1876). A római katolikus hierarchia a cári „ortodoxizálás” kényszeredett (de olykor azért szabad akaratú) szövetségesének bizonyult, mivel az egyesülteknek katolicitásuk megőrzése érdekében egyetlen alternatívaként a latin rítusra való áttérést és a nemzeti-kulturális lengyelesítést javasolta.

Ezzel szemben Ukrajna nyugati részén, amely szövetségben maradt a lengyel nemesi köztársasággal, a Rómával egyesült egyház a politikai hatalom támogatását élvezve a 18. század elejére gyakorlatilag a keleti rítus minden hívőjét megnyerte az uniónak. A galíciai eparchiák végérvényes egyesülése Rómával csak száz évvel a breszti unió után történt meg, hosszadalmas előkészületek és tudatos elfogadás eredményeként, egy hosszan fennálló és több mint érthető ukrán–lengyel antagonizmus szövegkörnyezetében. A lengyel világi és egyházi elit azon állandó fáradozásával szemben, miszerint az uniót hídként kell használni a teljes latinizáláshoz és lengyelesítéshez (gyakran nem nélkülözve a „belső készséget” és „szabad akaratú” támogatást az egyesült klérus és hívei egy csoportja részéről), Galíciában az unió fokozatosan ugyanazzá a „rutén hitté” és identifikációs tényezővé fejlődött, mint korábban az unió elvetése. Az eltérő egyházi-rítusbeli hovatartozás (megerősítve a kulturális-szociális különbségekkel) az alig fejlett nemzeti öntudat korában egy olyan formális sorompóvá vált, ami jelezte a határokat (és ezzel a különbözőségi kritériumokat is) a görög katolikus ukránok/rutének és a római katolikus lengyelek között. Ennek a ténynek az átlagos galíciai ember életében (legyen az ukrán vagy lengyel) sokkal nagyobb jelentősége és erősebb „gyakorlati aktualitása” volt azon dogmatikus és jurisdictionos követelménynél, ami szerint a görög katolikus és a római katolikus népességnek egy és ugyanazon felekezethez kellene tartoznia. A két tradíció között húzódó fal megszilárdulásához hozzájárult a keleti hierarchia és hívek tényleges és állandó elnyomása a lengyel-latin hatalom részéről, amit a latin rítus elsőbbségét hirdető római doktrína is alátámasztott (*praestantia ritus latini*).

A különböző tradíciók katolikusai közti kapcsolatok jellegének alakulásában fontos szerepet játszott a Habsburgok felvilágosult politikája Galíciában, mely a lengyel nemesi köztársaság 1772-es első felosztása után az Osztrák Monarchiához került. A görög katolikus hierarchia (így nevezte az egykori unitusokat Mária Terézia 1774-es rendelete, megfelelően keleti „görög” rítusuknak és nyugati „római” jurisdictionójuknak) átfogó támogatást és védelmet kapott a császári kormánytól. Ez megmutatkozott a római katolikus egyházhoz tartozókkal való formális egyenjogúsításban, az általános és teológiai képzés lehetőségében (mégpedig anyanyelven), egy minimális anyagi jólét garantálásában, az egyházi-adminisztratív struktúrák felállításában (a galíciai metropólia helyreállítása 1807-ben), és az ún. „jozefnista politika” egyéb változtatásaiban, melyek megteremtették az egyesült lelkész új típusát. Mindez a görög katolikus egyház mint önálló intézmény túlságosan is mély betagozódásához vezetett az állami-politikai struktúrákba (ellentétben az egykori lengyel nemesi köztársasággal szembeni korábbi distanciával, és az államhoz való tartozással Oroszországban). Ez a papoknak aktív szerepvállalást biztosított a párokiai közösségük közéletében, ami hatott kulturális-felvilágosult és később (a 19. század közepétől) a nemzeti-politikai tevékenységükre is.

A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században

MOLNÁR Antal

A katolikus egyház részéről kiinduló uniós mozgalmak, és itt elsősorban az újabb történetírásban a felekezetek koraként definiált 16–18. századi törekvésekre gondolok, mind ekkleziológiai, mind pedig történeti szempontból meglehetősen ellentmondásos megítélés alá esnek. Az általános problematika bemutatására itt nyilván nincsen szükség,¹ arra viszont mindenképpen szeretnék utalni, hogy ezek a nehézségek a szerb ortodox egyház és a katolicizmus kapcsolatainak kutatása során talán még a szokásosnál is erőteljesebben jelentkeznek. Mindenekelőtt maga a végeredmény is önmagáért beszél: a szerb egyház esetében a tucatnyi próbálkozás ellenére tartós, jelentősebb népességet önálló egyesült egyházba szervező unióról (a néhány parókiát magába foglaló kőrösi egyházmegyén kívül)² nem beszélhetünk. Az unió kudarca a szerbség körében jelzi tehát azokat a súlyos feszültségeket, amelyeket a felekezeti kizárólagosság jegyében a két eltérő vallási és kulturális univerzum, a nyugati és a keleti egyház közeledése okozott. Másrészt pedig fokozottan ráirányítja a figyelmünket a kérdéskör nagyon erőteljes politikai, társadalmi, gazdasági és egyházjogi meghatározottságára. Másképpen fogalmazva: a szerb ortodoxia kulturális és nemzeti szerepe egyfelől, az oszmán és keresztény állami struktúrákban élvezett viszonylagos autonómiája pedig másfelől gyakorlatilag elvi szinten tett értelmetlenné és bukásra ítéltté minden, a katolikus részről kiinduló egyesülési kísérletet.

Ennek tudatában a kérdésre vonatkozó szakirodalom áttekintése első olvasatra meglepő, némi utánagondolás után viszont voltaképpen természetes eredménnyel jár. Meglepő azért, mert amíg a balkáni keresztény egyházak történetének számos alapvető kérdése mindmáig megválaszolatlan, addig az oszmán uralom alatti ortodoxia és katolikus egyház múltjában nyilvánvalóan marginális szerepet játszó, néhány katolikus misszionárius és püspök, illetve ortodox metropolita és szerzetes alkudozásait jelentő uniós kísérletekről igen bőszeges szakirodalom áll rendelkezésünkre.³ Ezekről a tárgyalásokról nagyon alapos, főleg római levéltári

¹ A szélesebb kontextusra lásd: BAÁN ISTVÁN, 'Egyesült egyházak vagy testvéregyházak?' in *Teológia* (1997/3–4) 5–14.

² A kőrösi görög katolikus püspökség történetére összefoglalóan: IOANNES ŠIMRAK, *Graeco-catholica Ecclesia in Jugoslavia (Dioecesis Crisensis, olim Maricensis). Historiae et bodiernus status*. Zagreb, 1931; GIORGIO DŽUDŽAR, *La Chiesa cattolica di rito Bizantino-slavo in Jugoslavia*, Romae 1986.

³ A bibliográfiai tájékozódáshoz jó segédeszköz: ROMAN MYZ, *Keleti egyházak. Rövid történelmi*

kutatások alapján szinte minden dokumentálható tényt ismerünk, a források nagy részét szerb és horvát részről is terjedelmes tanulmányokban és monográfiákban dolgozták fel, sőt jelentős részük nyomtatott kiadásban is hozzáférhető. Mindez azonban magától értetődő is egyben: ezeknek a kapcsolatoknak mindkét fél, a katolikus (-horvát) és az ortodox (-szerb) történetírás is nagy jelentőséget tulajdonított – persze utólag, a 19. századi nemzeti útkeresés és annak folyományai jegyében. Sokkal nagyobb, mint amekkorával ezek a maguk idejében rendelkeztek.

A horvát történetírás számára az unió története szervesen illeszkedik a (némi anakronizmussal) horvát katolikus egyház balkáni missziós tevékenységének történetébe, és mint vallási és nemzeti expanziós vállalkozás, szükségszerűen sikeresnek is kellett lennie. A kérdéskörrel foglalkozó historikusok, szinte kivétel nélkül Rómában tanult horvát katolikus papok, elsődleges célkitűzése, hogy minél több ilyen próbálkozásról bizonyítsák, hogy – legalábbis ideiglenesen – komoly eredményekkel jártak. Vagyis a lángbuzgalmú püspökök és misszionáriusok teológiai és lelkeségi programja a politikai és egyéb evilági szempontoktól nagyjából függetlenül meggyőzte a mélyen vallásos és a katolicizmus iránt nyitott ortodox főpapokat és szerzeteseket, akik ettől kezdve állhatatosan képviselték a Rómával való egyesülés eszméjét. A nagy levéltári dokumentációt mozgó írók szerzői szinte minden esetben kényszeresen bizonygatják: a kolostori előjárók és a metropoliták egységnyilatkozatai érvényesek és őszinték voltak. Ennek viszont egyenes következménye, hogy az érintett területek papsága és hívei is lelkesen csatlakoztak az unióhoz – legalábbis a misszionáriusok beszámolóí alapján, amelyekben pedig – az említett történészek szerint – semmi okunk kételkedni. Vagyis a tárgyalt területek: mondjuk Montenegró, Hercegovina, Dalmácia bizonyos vidékei vagy éppen az egész ipeki patriarchátus az unióban érintett főpapok működése idején voltaképpen a katolikus egyházhoz tartozott. Persze ezzel a diadalmenettel nehéz összhangba hozni a végeredményt: a szerbség szívós ragaszkodását az ortodoxiához, amelyre magyarázatul az unióval szemben áskálódó szerb papság, illetve a török, a Habsburg és a velencei hatóságok ellenlépései, sőt sokszor általában a szerb klérus és hívek morális elégtelensége, mély tudatlansága szolgálhatnak.⁴

A szerb historikusok ezzel szemben két tényezőt hangsúlyoznak. Egyrészt nagyon gyorsan hamisítványnak, a misszionáriusok szélhámosságának tulajdonítják a szerb papok által Rómába küldött leveleket, amelyben hajlandónak mutatkoztak az egyesülésre. Másrészt pedig az egész akció-sorozat mögött a Szentszék ármánykodását látják, amely a szerb egyház és ezzel együtt az egész nemzet identitásának megsemmisítésére törekedett. Szerintük Róma kihasználta a „jugoszláv népek” szabadságvágyát és nehéz anyagi helyzetét, és katonai vagy anyagi segítség

áttekintés, Szeged 1999, 181–201.

⁴ A legfontosabb horvát összefoglalások a kérdésről: JANKO ŠIMRAK, 'Marčanska eparhija', in *Bogoslovska Smotra* 18 (1930) 31–73., 19 (1931) 17–50., 147–191. Uő., 'Povijest Marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u jugoslavenskim zemljama', in *Bogoslovska Smotra* 12 (1924) 64–81., 160–187., 286–311., 412–446., 13 (1925) 33–58.; CAROLUS NEŽIĆ, *De pravoslavij Jugoslavij saec. XVII ad catholicam fidem reversis necnon eorum conceptu Romanae Ecclesiae*, Romae 1940; JOSIP UHAČ, *Marčanska biskupija (eparhija). Neki povijesno-pravni pogledi*, Zagreb 1996.

ígéretével egyes főpapokból kicsikarta az egyházi unió elismerését, súlyosan veszélyeztetve ezzel a szerbség legelemibb nemzeti érdekeit.⁵

Ha a kérdéskörrel kapcsolatos levéltári forrásanyagot kissé nagyobb távlatokban vizsgáljuk, akkor mindenekelőtt az alábbi szempontokra lehetünk figyelmesek. A Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) levéltára által megőrzött, a balkáni missziókra vonatkozó tízezres nagyságrendű 17. századi iratanyagnak csupán kicsiny töredéke vonatkozik az uniós kísérletek történetére – vagyis igencsak torzít az a szerb álláspont, amely ezekben a próbálkozásokban kívánja láttatni a Rómából kiinduló balkáni katolikus missziók történetének súlypontjait.⁶ A missziószervezés lényegi kérdéseit ugyanis sokkal inkább a katolikus szórványok ellátásának megszervezése, a missziós hierarchia kiépítése, majd az ezzel kapcsolatos számos személyi és joghatósági viszály elrendezése jelentették.

A másik fontos szempont pedig a források egyoldalúsága. A szerb egyháztörténet művelésének talán legnagyobb nehézségét éppen a belső forrásanyag hiánya jelenti. Míg a katolikus egyház esetében az írásbeliség sajátosságai lehetővé teszik a belső viszonyok, sőt bizonyos fokon az önértelmezés rekonstrukcióját, addig a szerb ortodoxia esetében ilyen dokumentáció a vizsgált korszakban nem áll rendelkezésre: alig vannak mutatónak a kolostorok belső életét, a szerb hierarchia erőviszonyait és konfliktusait megvilágító irataink.⁷ Vagyis a két nagyon eltérő kultúra párbeszédéről csupán az egyik fél fogalomrendszerében készített leírások alapján tudunk tájékozódni, anélkül, hogy bármit is megtudnánk arról: mi állott szerb részről a tárgyalások hátterében, mit is gondoltak a szerb papok akkor, amikor az egyes esetekben hajlandónak mutatkoztak egyesülni a római egyházzal. Minden jel szerint éppen ez a forráskritikai probléma jelenti a legnagyobb nehézséget, hiszen egészen nyilvánvalóan nem két egyenrangú és közös szándékú fél tárgyalat mindkettőjük számára ugyanazon jelentésű dolgokról. A misszionáriusok beszá-

⁵ A teljesség igénye nélkül csak a szerb történetírás számára iránymutató munkákat említem: NIKODIM MILAŠ, *Documenta spectantia historiam dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum I, (unicus)* Zadar 1899; Uő., *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad 1901; JOVAN RADONIĆ, *Rímska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950, (Posebna izdanja SAN 155. Odeljenje društvenih nauka. Nova serija 3). A szerb történetírás felfogására nagyon jellemzőek Marko Jačov forráskiadványai, amelyek címük alapján ugyan a balkáni missziók dokumentációját hozzák, ugyanakkor a szerző jórészt az uniós kísérletekre vonatkozó forrásokat válogatta össze, az első kötetben még az egyes forrásokat is töredékesen, megcsonkítva tette közzé. MARKO JAČOV, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima I. (1622–1644)*, Beograd 1986, (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. II Odeljenje. Knjiga XXVI); Uő., *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669)*, I-II. Città del Vaticano 1992, (Studi e Testi 352–353.); Uő., *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due guerre: Candia (1645–1669), Vienna e Morea (1683–1699)*, Città del Vaticano 1998. (Studi e Testi 386.).

⁶ MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Budapest 2002, (Humanizmus és Reformáció 26.) 16–26.

⁷ A katolikus és az ortodox egyház 16–17. századi történelmének eltérő forrásviszonyaival elméleti igénygel mindezidáig tudtommal nem foglalkoztak. A szerb kolostori levéltárakról az újabb kolostor-monográfiák forrásismertető részeiből alkothatunk képet magunknak. Vö. Pl.: MIRA ŠAKOTA, *Dečanska riznica*, Beograd 1984; Uő., *Studenička riznica*, Beograd 1988. Ebből a szempontból is nagyon tanulságos a Vladimir Čorović kitűnő tanulmányait összegyűjtő kötet: *Srpski manastiri u Hercegovini*, Beograd 1999.

molói, vagy pedig a kétségtelenül nem hamisított, de a katolikus fél szempontjai alapján összeállított hitvallások és szándéknyilatkozatok minden bizonnyal csak igen áttételesen tájékoztatnak a szerb fél unió-fogalmáról, valóságos motivációiról és szándékairól, és még kevésbé az egyházi vezetés többi részének, vagy a papságnak és a híveknek az ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról.

A kora újkori katolicizmus expanziós törekvései nem véletlenül éppen a szerb egyház esetében futottak zátonyra: pontosan itt hiányoztak azok az általános feltételek, amelyek más ortodox egyházak esetében az egyesülés esélyeit javították. A török hódítás a szerb ortodox egyház történetében is alapvető változásokat, jelentős funkcióbővülést eredményezett. A szerb patriarchátus 1459-ben (vagy egyes történészek szerint csak 1532-ben) egy évszázadra megszűnt létezni, a hierarchia az ohridi érsekség joghatósága alá került. Autonómiájának visszaállítására csak 1557-ben, Mehmed Sokolović, boszniai szerb származású nagyvezír hathatós közreműködése révén került sor. Az ipeki patriarchátus ezt követően a Balkán-félsziget legerősebb keresztény egyházi intézményévé vált. A szerb ortodox egyház belső erejének és dinamizmusának magyarázatát alapvetően két jellemző sajátosságában ragadhatjuk meg: a vallási életnek a népi vallásossághoz való hasonulásában, illetve a középkori eredetű politikai ekkleziológia továbbélésében. Az első jelenségről különösen a katolikus misszionáriusok jelentéseiből nyerünk plasztikus képet, amelyek az ortodox klérus és a hívek tudatlanságáról adnak hírt. A képzés és a teológia háttérbe szorulása, a liturgia és különösen a paraliturgikus szokások előtérbe kerülése, a népi hiedelemvilág és a hivatalos egyházi tanítás sajátos szimbiózisa a török alatt élő ortodoxia gondolkodásmódját alapvetően eltávolította a reformáció és a katolikus reform által megújított, mind intellektuálisabbá váló nyugati kereszténységtől.

Az ország török uralom alá kerülésével a szerb egyház maradt a középkori szerb államiság egyetlen letéteményese, a szerb nemzettudat kialakulásának legfőbb faktora. A Nemanja-ház uralkodása idején a szerb ortodox egyház a dinasztia kultuszát és hatalmi ideológiáját ekkleziológiai alkotóelemként ápolta és hagyományozta. Ennek következtében az állami és egyházi expanzió párhuzamosan történt, a szerb uralkodók által meghódított területek egyúttal a szerb egyház joghatósága alá kerültek, az ott lakó népelemek a (középkori értelemben vett) szerb nemzet részeivé váltak. A dinasztia legfőbb támaszának számító felsőpapság és kolostorok szerepe a szerb állam eltűnésével jelentős mértékben megnövekedett. A pátriárka az uralkodó helyett a nemzet világi vezetőjévé is vált, a kolostorok pedig a politikai tradíció és az uralkodók kultuszának kegyhelyei, sőt a politikai döntéshozatal színterei lettek. A pátriárkák nemcsak a szerbség legmagasabb szintű egyházi és politikai képviselőit látták el, hanem a középkori szerb állam politikai örökségét is magukévá tették. Mindez nem jelentett kevesebbet, mint hogy a migrációs folyamatokkal párhuzamosan terjeszkedő szerb egyházszervezet egyúttal az egykori és a majdani szerb állam területi expanziójának és hatalmi igényeinek képviselőit is magára vállalta. Ennek a politikai szerepvállalásnak fontos megnyilvánulása a pátriárkák titulátúrájának fokozatos bővülése, illetve a szerb kolostor- és püspökségalapítások nemzeti integrációs szerepe. A szerb kolostorok a török hódítással

és a szerb bevándorlással párhuzamosan jelentek meg Boszniában, Hercegovinában, Dél-Horvátországban, majd a Szávától és a Dunától északra fekvő hódolt magyarországi területeken. A szerzetesek megjelenését követte a hierarchia megszervezése. A 17. század derekára Skopjétől Budáig, a Dinári-hegységtől Erdély keleti határáig és Nyugat-Bulgáriáig terjedt a szerb püspökségek (amelyek a szerb egyházban metropólia rangúak voltak) és a kolostorok hálózata. Ezek a területek az ortodox papság tudatában egyúttal szerb földekké, a majdani szerb királyság részeivé váltak.⁸

A nagyfokú belső autonómia és a politikai igények ellenére az oszmánok elsősorban nem jogi-politikai, hanem gazdasági rendszerükbe illesztették a szerb egyházat; másképpen fogalmazva: a patriarchátus szerb és oszmán értelmezése alapvetően eltért egymástól, de ezek a különböző alapelvek jól megfértek egymás mellett. Ennek következtében a patriarchátusnak mint kvázi vazallus államnak az értelmezése sem állja meg a helyét. Az ipeki pátriárkák és a metropoliták berátjuk értelmében meglehetősen széleskörű egyházi, illetve híveik felett örökösödési és házassági ügyekben bíraskodási joghatósággal rendelkeztek. Emellett egyházuk tagjaitól az oszmán karhatalom segítségével adókat szedhettek, és ebből a bevételből törlesztették a kinevező iratért járó és az éves adóikat a Portának. Az oszmánok tehát az egyházi méltóságok betöltésében tulajdonképpen (*mutatis mutandis*) a tímár-rendszert és jövedelembérleti struktúrákat vették alapul, amelyek értelmében a főpapoknak a befolyt jövedelmek egy részét a kincstárba kellett befizetniük.⁹

A szilárd és jól kiépített szervezettel rendelkező szerb ortodoxia természetesen jelentős lépéselőnyben volt a katolikus egyház maradványaival szemben. Ezzel magyarázható, hogy a 15. század második felétől kezdve számos katolikus közösség csatlakozott az ortodox egyházhoz, annak ellenére, hogy a szerb klérus részéről tudatos térítési szándékról tulajdonképpen nem beszélhetünk, csupán gazdasági alávetési kísérletek történtek. A szerb pátriárkák és metropoliták berátjuk értelmében a katolikusok feletti joghatóságot is megkapták, ennek birtokában megpróbálták őket adófizetésre kényszeríteni. A katolikusok képviselői,

⁸ A fenti eszmefuttatás a bőséges irodalomból elsősorban az alábbiakra támaszkodik: LADISLAS HADROVICS, *L'Église serbe sous la domination turque*, Paris 1947, (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée VI.). Magyar fordítása (jegyzetek és bibliográfia nélkül): HADROVICS LÁSZLÓ, *Vallás, egyház, nemzettudat, (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*, Bp. 1991; ĐOKO SLIJEPEVIĆ, *Istorija Srpske pravoslavne crkve I. Od pokrštavanja Srba do kraja XVIII veka*, Minhen 1962, (legújabb kiadása: Beograd 2002); SREĆKO M. DŽAJA, *Konfzionalitüt und Nationalitüt Bosniens und der Herzegovina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804*, (Südosteuropäische Arbeiten 80.), München 1984, 103–150. (további igen bőséges irodalommal).

⁹ A szerb ortodox egyházszervezet 17. századi felépítésére és jogi-pénzügyi viszonyaira alapvető: HELMUTH SCHEEL, *Die staatliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei*, Berlin 1943, (Abhandlungen der Preussischen Akad. der Wiss. Jg. 1942. Philos.-hist. Kl. 9.), 3–19.; JOSEF KABRDA, *Le système fiscal de l'Église orthodoxe dans l'Empire ottoman*, Brno 1969, (Opera Universitatis Pukynianae Brunensis. Facultas Filosofica 135.); ALEKSANDAR MATKOVSKI, *Crkovni davački (kilise resimleri) vo Obridskata arhiepiskopija (1371–1767)*, Prilozi MANU II. 2. Oddelenie za opštstveni nauki, Skopje 1971, 40–72.; RADMILO TRIČKOVIĆ, 'Srpska Crkva sredinom XVII veka', in *Glas S.ANU* 320. *Odjenje istorijskih nauka* 2 (1980) 61–164.; ALEKSANDAR FOTIĆ, *Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom carstvu (XV–XVII vek)*, Beograd 2000. (Balkanološki institut SANU posebna izdanja 74.).

mindenekelőtt a bosnyák ferencesek természetesen ellenálltak, és török bíróság elé vitték a dolgot, bizonyítván, hogy ők más valláshoz tartoznak. A katolikusok számára ugyanis az ortodox püspökök adóztatási törekvései nemcsak anyagi veszteséget jelentettek, hanem identitásukat is veszélyeztették.¹⁰ Az ortodox–katolikus történelmi ellentét okait vizsgálva Srećko M. Džaja figyelte meg: a török hatóságok a 17–18. századi perekben szinte mindig a katolikusoknak adtak igazat, annak ellenére, hogy ők voltak kevesebben, és kevesebb pénzt is adtak a bírónak. Ennek okát a konszolidáció megőrzésének szándékában kereshetjük, ugyanis a katolikus kisebbség felmorzsolódásának megakadályozásával fenntartható volt a keresztények megosztottsága és az ebből származó (adott pillanatban kevesebb, de mégis folyamatos) bevételi forrás. Hosszú távon tehát a két egyházat egymás ellen kijátszó oszmán valláspolitikai nagyban hozzájárult a ortodox–katolikus viszony elmérgesedéséhez.¹¹

A balkáni vallási viszonyok alapkérdéseit, az évszázados gyűlölet okait ezek a problémák jelentik tehát, nem pedig a néhány elvetélt és periférikus uniós próbálkozás. Ha ezen kísérletek által érintett egyházmegyék és kolostorok földrajzi elhelyezkedését figyeljük, ez a marginális jelleg azonnal szembetűnik: szinte valamennyi próbálkozás a velencei–oszmán határvidék kolostoraiból, illetve a már keresztény uralom alá került szerb egyháziak részéről indult ki. Ennek a szabálynak az ipeki pátriárkáknak a pápasággal fenntartott kapcsolatai sem mondanak ellent. II. Jovan Kantul pátriárkának (1592–1614) Róma és a keresztény hatalmak irányában folytatott, tisztán politikai és katonai szempontú tájékozódását¹² utódai, Paisije Janjevac (1614–1647/1648) és Gavriilo Rajić (1648–1655/1656) is folytatták. A pátriárkákkal tárgyaló misszionáriusok, a dalmát Francesco de Leonardis és a rutén Pavlin Demski bizakodó jelentései ellenére sem gondolhatta senki komolyan, hogy a szerb hierarchia vezetői egyházuk egészével együtt valaha is egyesülnek Rómával. Utódaik, Maxim (1655/1656–1674) és Arsenije Crnojević (1674–1706) pedig nyílt katolikus-ellenességükkel immár semmilyen kétséget nem hagytak a szerb egyház vezetésének az unióval kapcsolatos teljes elutasítása felől.¹³

¹⁰ A kérdéskör nemzeti szempontból elfogult, de adatgazdag feldolgozása: KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ, 'Massenübertritte von Katholiken zur »Orthodoxie« im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft', in *Orientalia Christiana Periodica* 3 (1937) 181–232.; Uő., 'Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur »Orthodoxie« im kroatischen Sprachgebiet', in *Orientalia Christiana Periodica* 3 (1937) 550–599.

¹¹ DŽAJA, *Konfessionalität und Nationalität* (op. cit. 8. jegyzet), 207–212. A kérdéskörre vonatkozó oszmán dokumentumokból közül bőséges válogatást: VANČO BOŠKOV, *Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji (XV–XVII vek)*, Spomenik SANU 131. Odeljenje istorijskih nauka 7. Urednik: Radovan Samardžić, Beograd 1992. 7–95.

¹² JOVAN N. TOMIĆ, *Pečki patrijarh Jovan i pokret brišćana na Balkanskom Poluostrvu*, Zemun 1903; Uő., *Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka*, Beograd 1933. (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda VI.).

¹³ JANKO ŠIMRAK, *Arsenije Crnojević i unija*, Zagreb 1935; NEŽIĆ, *De pravoslavni Jugoslavii* (op. cit. 4. jegyzet), 8–23.; RADONIĆ, *Rimska kurija* (op. cit. 5. jegyzet), 331–357. Ezekről a tárgyalásokról Jačov említett forráspublikációján kívül számos dokumentumot közzétett: EUZEBIJE FERMEŃDŽIN, 'Izprave god. 1559–1671. tičuće se Crne gore i stare Srbije', in *Starine JAZU* 25 (1892) 164–200.

Az uniós kísérletek földrajzi és történeti kontextusukat tekintve a keresztény hatalmak (a Habsburg Birodalom és a Velencei Köztársaság) keleti irányú terjeszkedésével, illetve az ortodox népesség nyugati irányú, a katolikus országokba történő migrációjával, vagyis a latin és a keleti egyház politikai jellegű találkozásával függtek össze. Az előbbi esetben a határvidéki ortodox egyházi és világi vezetők a nyugati (elsősorban velencei) tájékozódást kötötték össze a Rómával való egyesülés gondolatával, míg az utóbbi esetben az új társadalmi és politikai környezetbe történő integráció, és az ezzel együtt járó előnyök jelentették a fő mozgatórugót.

A 17. századi uniós mozgalmak központja az ipeki patriarchátus délnyugati szeglete, a cetinjei, budimljei és hercegovinai metropolíák és kolostoraik voltak. A montenegrói főpapok és szerzetesek uniós törekvései szorosan kapcsolódtak a hatalmuk alatt álló területeknek az Oszmán Birodalmon belüli egyre szélesebb körű autonómiájához. Montenegró a 17. századra a Balkán-félszigeten egyedülálló kiváltságokhoz jutott mind az adózás terén, mind pedig az oszmán jogszolgáltatás és közigazgatás szempontjából, az ország vezetői helyzetüket kihasználva igyekeztek az oszmán uralmat velencei fennhatóságra cserélni.¹⁴ Ennek a politikai folyamatnak a részei voltak Mardarije és Vizarion cetinjei metropoliták uniós törekvései, akik 1639 és 1655 között Francesco de Leonardis és Pavlin Demski misszionáriusok munkája nyomán gyakorlatilag elfogadták a római egyházzal való egységet. Egy későbbi adat a nyugati határvidék és a központi szerb egyházi vezetés lehetséges feszültségeire is rávilágít: 1672-ban a cetinjei vladika, Ruvim Boljević az ipeki pátriárkával való anyagi és joghatósági viszálya miatt tájékozódott a pápasággal való egyesülés irányába.¹⁵ A metropoliták mellett olykor az egyes kolostorokból is jelentkeztek szerzetesek a dalmáciai püspököknél és a Szentszéknél, és némi (főleg anyagi) segítség fejében több-kevesebb érdeklődést mutattak az unió iránt. Montenegró és Dél-Szerbia területéről a budimljei, moračai és mileševói, Hercegovinából pedig a trebinjei, zavalai és žitomislíci kolostorokból érkeztek nyugatra küldöttek.¹⁶

A határvidéki helyzet által indukált egyesülési törekvések figyelhetők meg a Montenegróhoz közeli, tengerparti falvakban is. Az antivari érsek és a cattarói püspök joghatósága alá tartozó, velencei uralom alá került települések szerb lakossága folyamatosan csatlakozott az unióhoz: a pastrovići terület falvait Vincenzo

¹⁴ Montenegró helyzetéről az Oszmán Birodalomban bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. Montenegró önállóságát az Oszmán Birodalmon belül túlzottan hangsúlyozza, és heves szakmai vitákat váltott ki: BRANISLAV ĐURĐEV, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI I XVII vijeku. Prilog jednom nerešenom pitanju iz naše istorije*, Sarajevo 1953. A viták historiográfiájára lásd: BOGUMIL HRABAK, 'Posleratna istoriografija o Crnoj Gori od kraja XV do kraja XVIII veka i udeo »Istorijskih zapisa« u njoj', in *Istorijski zapisi* 33 (1980/4) 11–15.

¹⁵ JANKO ŠIMRAK, 'Sveta Stolica i Franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima', in *Nova Revija vjeri i nanci* 9 (1930) 22–38., 81–92., 407–421.; NEŽIĆ, *De pravoslavni Jugoslavii* (op. cit. 4. jegyzet), 23–36; RADONIĆ, *Rimska kurija* (op. cit. 5. jegyzet), 128–151. 396–401.; legújabban: ALEKSANDAR STAMATOVIĆ, *Kratka istorija mitropolije crnogorsko-primorske (1219–1999) sa šematizmom za 1999. god.*, Cetinje 1999, 20–21.

¹⁶ JANKO ŠIMRAK, 'Hercegovacki metropolit Avakum i manastir Zavala prema papi Klementu X', in *Nova revija vjeri i nanci* 11 (1932) 108–117.; NEŽIĆ, *De pravoslavni Jugoslavii* (op. cit. 4. jegyzet), 45–51.; RADONIĆ, *Rimska kurija* (op. cit. 5. jegyzet), 301–329., 359–386. passim.

Bucchia cattarói püspök és Francesco de Leonardis vezették át a római egyházzal való egységre az 1630-as években, ugyanígy a Cattarói-öbölben fekvő Grbalj falu Giovanni Pasquali misszionárius munkája nyomán, a velencei fennhatósággal együtt ismerte el 1647-ben a római pápa főségét is. Hasonló eredményeket ért el a század második felében egyházmegyéje területén az unió elkötelezett híve, Andrija Zmajević antivari érsek is.¹⁷

A keresztény földre menekült szerbek közötti uniók törekvések közül a legjelentősebb az úgynevezett márcsai unió, amely a maga bizonytalanságaival ugyan-csak jó példáját nyújtja az ilyesfajta próbálkozások összes buktatójának. Horvátországban az oszmánokkal határos, a folyamatos háborúk által teljesen elpusztított vidékeire 1587-től kezdve folyamatosan települtek be ortodox vallású balkáni népelemek, akiket elsősorban jogi szempontból összefoglalóan vlachoknak hívtak. Az új telepesek kezdettől fogva jelentős kiváltságokat élveztek: mindenekelőtt nem földesúri joghatóság, hanem katonai parancsnokság alá tartoztak, és adózniuk sem kellett a terület eredeti birtokosainak.¹⁸ Egyházi szempontból továbbra is az ipeki pátriárka joghatósága alatt álltak, püspökük a vretanjei címet viselte. Ez titulus szó szerint ugyan a brit szigeteket jelenti, de valójában a távoli nyugat, konkrétan Horvátország szinonimája volt.¹⁹ A horvát rendek évszázados küzdelmet folytattak a vlachoknak a rendi keretekbe való beillesztése érdekében, ebben a küzdelemben a zágrábi püspökök meghatározó szerepet játszottak. Zágráb főpapjai a 16–17. században minden szempontból súlyos anyagi és joghatósági károkat szenvedtek. Egyházmegyéjük egy része török uralom alá került, a Zrínyiek muraközi uradalmában a reformáció hódított; a határ innenső oldalán levő birtokaikra pedig a vlachok költöztek be, akik nem fizettek földesúri adókat és tizedet, ráadásul az ortodox egyház hívei voltak.²⁰ Magától értetődik tehát, ha a katolikus restauráció iránt elkötelezett és a horvát állami berendezkedésben is kulcsszerepet játszó főpásztorok minden eszközzel igyekeztek a püspökség anyagi, egyházi és pasztorális súlyát növelni. Komoly küzdelmet folytattak javaik visszaszerzéséért, egyedülként a horvát földesurak közül adóztattak a hódoltságban, megszerették

¹⁷ NEŽIĆ, *De pravoslavni Jugoslavii* (op. cit. 4. jegyzet), 36–44.; RADONIĆ, *Rimska kurija* (op. cit. 5. jegyzet), a fentebb idézett helyen.

¹⁸ A horvát történetírás az elmúlt évtizedekben igen sokat foglalkozott a vlach kérdés történetével. A kérdés bőséges irodalmának áttekintése: ZEF MIRDITA, *Vlasi u historiografiji*, Zagreb 2004. (Hrvatski institut za povijest. Biblioteka hrvatska povijesnica). Májig jól használható, a szélesebb kontextust bemutató összefoglalás: JOSIP ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb 1980. (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 18.). A horvát határőrvidék szerb lakosságára és egyházára legújabbban: DUŠAN Lj. KASIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2004 (főleg: 141–156., 321–344).

¹⁹ RADOŠLAV M. GRUJIĆ, 'Vretanjska ostrva' u svečanoj titulaturi pečkih patrijaraha XVII i XVIII veka', in *Glasnik Skopskog naučnog društva* 13 (1934) 203–208.

²⁰ A zágrábi püspökség kora újkori történetéről máig nem készült átfogó monográfia. Az újabb irodalomból lásd: MIRKO VALENTIĆ, *Zagrebačka biskupija i hrvatsko-turski ratovi, Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094–1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb 1995. 189–198. ANDRIJA LUKINVIĆ, *Zagreb – devetstojetna biskupija*, Zagreb 1995. 157–217.; *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Red. JURAJ KOLARIĆ, Zagreb 1995, 233–361.

a pécsi püspökség Dráván-túli részei feletti joghatóságot, és hódoltsági püspöki helynököt állítottak a szlavóniai ferencesek közül.²¹

Ennek a restaurációs törekvésnek a részét képezték a vlachok uniója, majd az egyházszerkezeti beillesztésük érdekében kifejtett erőfeszítések. 1611-ben Simeon vretanjei püspök Rómában unióra lépett a katolikus egyházzal, ezzel megindult a katolikus hittérítés a vlachok között. Valójában azonban egyik fél, az ortodox és a katolikus sem azt kapta, amit remélt. A szerbek számára az unió tétje egyházi autonómiájuk biztosítása és beilleszkedésük megkönnyítése lett volna. Mindez nyilván nem jelentette a hagyományos egyházi és kulturális kapcsolatok megszakadását, hiszen püspökeik továbbra is az ipeki pátriárkával szenteltették fel magukat, szerzeteseik pedig szoros kapcsolatban álltak a szerbiai és szerémségi szerb kolostorokkal. Vagyis ők nyilván egy külsődleges aktusnak, politikai kompromisszumnak értékelték az uniót, amely vallási életüket és kulturális kötődéseiket egyáltalán nem érintette. Nem véletlen, hogy a közöttük megforduló horvát és rutén misszionáriusok vagy a zágrábi püspökök a papságot és a híveket továbbra is egyértelműen szakadárnak minősítették. A zágrábi püspökök viszont hallani sem akartak egy önálló unitus püspökség felállításáról egyházmegyéjük területén, hiszen ezzel tovább növekedett volna az amúgy is tekintélyes joghatósági veszteséglistájuk. Jellemző körülmény, hogy az első hat püspök esetében még megfelelő címet sem sikerült találni az egyesült püspökök számára: Róma az egyébként fiktív *svidnici* címet nem engedélyezte, mondván: keleti rítusú püspök nem viselhet latin titulust. Bécs a magyar korona püspökségei közé beilleszthetetlen vretanjeihez nem járult hozzá, Zágráb pedig nem is önálló püspökségben, hanem csupán rítusvikáriátusban gondolkodott. Nem csoda tehát, ha az unió egyébként sem túl erős hatása a század második felére tovább gyengült, hogy végül az ipeki pátriárka és a szerb tömegek 1690. évi bevándorlása végzetesen behatárolja az egyesült közösségek számát.²²

²¹ FRANJO EMANUEL HOŠKO, Luka Ibršimović i crkvene prilike u Slavoniji i Podunavlju potkraj 17. stoljeća, Uő., *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb 2000, (Analecta Croatica Christiana XXXII.) 123–137.

²² A 2. és 4. jegyzetben idézet munkákon kívül lásd: NIKOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, II, Oenipontae 1885, 699–812.; ALEKSA IVIĆ, 'Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII. veka', in *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* 18 (1916/2) 1–21.; IOANNES ŠIMRAK, *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII. secundum selecta documenta nondum edita, ex Tabulariis Romanis Vaticanis, S. Congregationis de Propaganda Fide et almae Ecclesiae Zagrabienensis eruta I. De rebus gestis unionis in confinibus Croatiae ab episcopo Simeone Vratanja usque ad Sabbam Stanislavić (1611–1661)*, Zagreb 1926, (Hrvatska Bogoslovska Akademija 7.); Uő., 'Povijest Marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u jugoslavenskim zemljama', in *Bogoslovska Smotra* 12 (1924) 64–81., 160–187., 286–311., 412–446., 13 (1925) 33–58.; Uő., 'Marčanska eparhija', in *Bogoslovska Smotra* 18 (1930) 31–73., 19 (1931) 17–50., 147–191.; ZLATKO KUDELIC, 'Izvjješće zagrebačkoga biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima iz 1640. godine', in *Povijesni prilozi* 19 (2000) 153–179.; Uő., 'Prvi marčanski grkokatolički biskup Simeon (1611–1630.)', in *Povijesni prilozi* 23 (2002) 145–192.; Uő., 'Prijedlog dvorskih savjetnika caru Leopoldu I. o smjenjivanju marčanskog biskupa Gabrijela Mijakića i sužavanju vlaških povlastica iz 1668. godine', in *Croatica Christiana Periodica* 26/51 (2003) 79–100.; Uő., 'Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije („biskupije Vlaha") zagrebačkoga biskupa Petra Petretića iz 1662. godine', in *Povijesni prilozi* 25 (2003)

Ennél is vérszegényebb volt a török kiűzése utáni pécsi és szerémségi unió, ahol az I. Lipóttól széleskörű kiváltságokat elnyert szerb népesség körében igyekeztek a jezsuita misszionáriusok és a székhelyüket újból elfoglalt püspökök unió propagandát kifejteni. A pécsi jezsuita templomban a dunántúli szerb papok által 1690-ben letett hitvallásnak egyszerűen nem lett folytatása, a régióban egyetlen unitus közösség sem keletkezett; a Szerémségben pedig az unitus püspökök, világi és egyházi támogatás nélkül gyakorlatilag tehetetlenek voltak a jól kiépített ortodox egyházszerkezettel, és különösen Arsenije Crnojević ipeki pátriárka unióellenes tevékenységével szemben.²³

A horvátországi és magyarországi helyzethez igencsak hasonlított a Dalmáciába menekült szerbek sorsa. A dalmát városok elővárosaiban a candiai háború (1645–1669) során nagyszámú balkáni néptömeg telepedett meg, főleg a szerb ortodox egyház hívei.²⁴ Ők, akárcsak északabbra húzódo hitsorsosaik, élvezték a velencei katonai vezetés támogatását. A dalmáciai püspökök és az általuk küldött misszionáriusok, zágrábi kollégáikhoz hasonlóan, az unió érdekében dolgoztak, de mindezt nem önálló egyesült egyházszerkezet kiépítésével képzelték el. A két dalmáciai unió, az Epifanije Stefanović által 1648-ban, illetve a Nikodim Busović által 1693-ban kötött egység az önálló unitus püspökség hiányában és az erős dalmáciai szerb egyház ellenállásán bukott meg.²⁵

Igazából nagyon jellemző az egész történetre, hogy kik is maradtak ki belőle: a balkáni egyházi viszonyokat valóban testközelből ismerő, bennszülött katolikus egyháziak. A bosnyák ferencesek és a raguzai kolóniákon tevékenykedő káplánok sohasem folytak bele ezekbe az akciókba, sőt a vallási és kulturális különbségek miatt egyenesen lehetetlennek tartottak az ortodoxok körében folytatott bármiféle térítők munkát. Pietro Massarecchi későbbi antivari érsek, balkáni apostoli vizitátor már 1623-ban esélytelennek tartott minden missziós próbálkozást a szerbek körében.²⁶ Ugyancsak értelmetlennek gondolta a térítést Matteo Gondola, a Raguzai

187–216.; Uő., 'Izvjješće zagrebačkog biskupa Petra Petretića o Svidničkoj (Marčanskoj) biskupiji caru Leopoldu I. iz 1667. godine', in *Povijesni prilozi* 26 (2004) 69–97. A magyar szakirodalomban az egyetlen áttekintés: HORÁNYI LUKÁCS, 'A márcsai görögkeleti püspökség kialakulása', in *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv* 1 (1936) 150–176.

²³ Šimrak a kérdésről több terjedelmes tanulmányt írt a kőrösi görög-katolikus püspökség 1932 és 1937 közötti megjelent kalendáriumában. Összefoglalóan: ŠIMRAK, *Graeco-catholica Ecclesia* (op. cit. 2. jegyzet), 13–30. A források: NILLES, *Symbolae*, II (op. cit. 22. jegyzet), 786–795.

²⁴ Számos adat a dalmáciai migrációra: MARKO JAČOV, 'Le guerre Veneto-Turche del XVII secolo in Dalmazia', in *Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria* 20 (1991).

²⁵ JANKO ŠIMRAK, 'Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. vijeku', in *Nova revija vjere i nauki* 11 (1932) 253–287.; MILE BOGOVIĆ, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1993². (Analecta Croatica Christiana XIV.), 22–80. Számos forrást közölt: GIUSEPPE GENTILEZZA, 'Miscellanea di documenti che si riferiscono alle relazioni della Chiesa slava-ortodossa mista colla latina in Dalmazia', in *Bessarione* 17 (1913) 490–512.; Uő., 'Su la storia della Chiesa slava ortodossa in Dalmazia. Documenti inediti', in *Bessarione* 18 (1914) 70–96.; Uő., 'Miscellanea di documenti su la Chiesa greco-rassiana dalmata nelle sue relazioni con la latina', in *Bessarione* 18 (1914) 232–242.; Uő., 'Miscellanea di documenti che si riferiscono alle relazioni della Chiesa slava-ortodossa mista con la latina in Dalmazia', in *Bessarione* 18 (1914) 357–372.; Uő., 'Della Chiesa slavo-greca-rassiana in Albania, Montenegro, Serbia, Bosnia-Hercegovina, Dalmazia', in *Bessarione* 25 (1921) 120–135.

²⁶ KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ, 'Izvjješće apostolskog vizitatora Petra Masarehija o priilikama katol.

Köztársaság isztambuli követe 1674-ben összeállított jelentésében, elsősorban az ortodox és a latin egyházi kultúra különbségei miatt.²⁷ A Propaganda Kongregáció balkáni prokurátora, a nagyon komoly helyismerettel rendelkező Francesco Ricciardi raguzai pap 1676-ban a Rómába induló trebinjei szerzeteseknek nem adott ajánlólevelet, mert azok szerinte becsapják a római hatóságokat, szándékuk komolytalan.²⁸ A szintén raguzai illetőségű trebinjei katolikus püspök, Antonio Primi 1672-ben a zavalai szerzeteseket ajánlotta ugyan a Propagandának, de inkább csak azért, mert szerinte így kevésbé fogják zaklatni a környékbeli katolikusokat.²⁹

Túlzásai ellenére is nagyon tanulságos Nikola Ogramić boszniai püspök véleménye 1676-ból. Szerinte a Rómába járó szerzetesek semmivel sem kevésbé szakadárak a többi szerb kalugyernél, akik közül a vladikáik is kikerültek; ezek zaklatják a katolikusokat, a török bíróságok elé kényszerítik őket. Szó sincs a pápának ígért engedelmességről, csupán a szokott baksisért mennek az Örök Városba, meg a kegyszerekért, ezzel aztán kábítják az egyszerű népet, mondván: ha a pápa is adót fizet nekik a szerb egyház primátusának elismeréseként, akkor ők miért nem fogadják el a joghatóságukat? A kelyheket aztán eladják a törököknek, akik abból isznak a katolikusok szeme láttára. A pápától kapott alamizsnából lefizetik a szultánt és fermánt vásárolnak maguknak, mert azt állítják, hogy a pápa pénze sokkal hatásosabb a katolikusok ellen, mint bármely más fizetőeszköz: abból tíz scudo többet ér, mint a másiktól ezer. A boszniai püspök beszámolója végén nagyon kérte: jelentése maradjon titokban, se a kalugyereknek, se pedig a dalmát misszionáriusoknak nem említsék, mert ez utóbbiak általában nem ismerik a szerb papok természetét és bizalmaskodnak velük.³⁰

Ha összegezni kívánjuk az uniós törekvések kudarcának okait, akkor az alábbiakat állapíthatjuk meg. A hatalmas kiterjedésű és igen szilárd intézményrendszerrel, továbbá a súlyos vallási, kulturális és politikai küldetéssel rendelkező ipeki patriarchátus esetében az egyesülési kísérletek minden társadalmi, politikai és kulturális realitást nélkülöztek, a földrajzi és szervezeti értelemben is marginális vladikák és szerzetesek elszigetelt próbálkozásait jelentették, komoly egyházi és világi támogatottság nélkül. Az aktuálpolitikai körülmények és az általában homályban maradt belső egyházi feszültségek változásával a Róma iránti érdeklődés megszűnt. Az oszmán hatóságok – éppen a politikai háttér miatt – olykor nagyon ellenségesen fogadták a nyugati tájékozódást, ez többeknek, így Paisij budímljei metropolitának és Gavriilo Rajić ipeki pátriárkának az életébe került. A keresztény területek katonai és kamarai szervei pedig inkább közönnyel, sőt sokszor kifejezett rosszállással fogadták az uniós törekvéseket, a szerbséget egyházi jogai elismeré-

naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624', in *Starine JAZU* 39 (1938) 6., 11., 27–28.

²⁷ KARLO HORVAT, 'Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja', in *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 21 (1909) 382–383.

²⁸ NEŽIĆ, *De pravoslaviv Jugoslaviv* (op. cit. 4. jegyzet), 49.

²⁹ DOMINIK MANDIĆ, *Hercegovački spomenici franjevačkog Reda iz turskoga doba I. (1463–1699)*, Mostar 1934, 199.

³⁰ BASILIUS PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Romae 1959, (Studia Antoniana 12.) 60–62.

sével igyekeztek még lojálisabb alattvalóvá és ütőképesebb katonasággá tenni. A katolikus püspökök részéről a joghatóság biztosítása volt az elsődleges célkitűzés, amely egyházszerkezeti betagolással, hosszabb távon pedig latinizációval járt volna együtt. Az unió körül serénykedő dalmát, olasz és rutén misszionáriusok kevés helyismerettel és általában alaptalan entuziazmussal ugrottak neki a feladatnak. A Szentszék ugyan kevés kivételtől eltekintve nem utasította el az egyesülési szándékkal Rómához fordulókat, ez nem is lett volna tőle elvárható a katolikus felekezet expanziójának korában, de az idő múlásával egyre bizalmatlanabban és kevesebb lelkesedéssel fogadta az Örök Városban feltűnő szerb kalugyereket. Az a fokú elszánt unionizmus, amellyel a szerb történetírás máig vádolja Rómát, legalábbis a balkáni kísérletek történetében, messze nem jellemző a barokk pápaságra.

**De Camillis római évei
és missziós tevékenysége Albániában**

A khioszi De Camillis János, munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége*

Antonis FYRIGOS

1. Khiosz szigetén (1641–1653)

1.1. A keresztelési igazolás szerint, ami 1653-ban De Camillis római tanulmányai miatt került kiállításra,¹ Simone Galatoulas, a keresztelést végző görög pap

* A leggyakrabban használt művek rövidítései:

BORGIA, *I monaci basiliani* = NILO BORGIA, *I monaci basiliani d'Italia in Albania. Appunti di Storia missionaria, secoli XVI–XVIII*, Roma 1935.

FYRIGOS, *Il Collegio greco di Roma* = A. FYRIGOS (a cura di), *Il Collegio greco di Roma. Ricerche sugli alunni, la Direzione, l'attività* (Analecta Collegii Graecorum 1), Roma 1983.

KARALEVSKIJ = CIRILLO KARALEVSKIJ, 'La Missione greco-cattolica della Cimarra nell'Epiro nei secoli XVI–XVIII', in *Bessarione* serie III, anno XV, Fasc. V–VI (1910–1911), 440–483.

LEGRAND, I–V = É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, t. I–II (Paris 1894), t. III (Paris 1895), t. IV (Paris 1896), t. V (Paris 1903).

NILLES, *Symbolae* = NIKOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Innsbruck 1885, t. II.

Ordini = Ordini et consuetudini varie del Collegio Greco di Roma con l'Indice de' Capitoli nel'fine. In Roma MDCXXXVI. Ordini causati dalle Constitutioni di Nostro Signore Urbano Papa VIII (ACGr. 2, ff. 88–148, 151–154v) (lásd: 32. jegyzet és Források, 7. sz. irat).

PAPADOPOULOS, I–II = Θ. I. Παπαδοπούλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1566 ε. - 1800). Τόμος πρώτος. Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, Αθήναι 1984 (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 48), *Τόμος δεύτερος. (Παράρτημα) Προσθήκαι – Συμπληρώσεις – Διορθώσεις*, Αθήναι 1986 (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 48).

STANILA, *Relazione* = Relazione sopra i primordi e lo stato presente della missione di Cimarra, presentata alla S. C. di Propaganda da Monsignor Arcadio Stanila, Vescovo di Musacchia e Vicario apostolico di detta Missione nel 1685, kiadva: KARALEVSKIJ, 441–470.

TSIRPANLIS = Z. N. Τσιρπανλή, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητὲς του (1576–1700). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ, Θεσσαλονίκη 1980* (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 32).

¹ De Camillis eddig legteljesebb életrajzát Tsirpanlis írta meg: TSIRPANLIS, 599–603. (518. sz.). Tsirpanlis művéről írt ismertetésem: *Bollett. della Badia gr. di Grottaferr.* 36 (1982), 73–78. A Görög Kollégium Levéltárának bizonyos dokumentumait Tsirpanlis vitatható módon értelmezi és használja: Vö. A. FYRIGOS, 'Aggiunte e precisazioni per la datazione del cod. ACGr. 1 (alias »La Cronica«)', in *Bollett. della Badia gr. di Grottaferr.* 37 (1983), 75–86. De Camillis munkácsi működéséhez: O. GHITTA, *Nașterea unei Biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667–1761)*, Cluj-Napoca 2001, 117–149 (további szakirodalommal). Nem találtam meg Ernest Bouydos OMI

bizonyítja, hogy „*Joannes, Stamatis De Camillis és Pluma Mainerio fia, a keresztység szent-ségében Khiosz szigetén a Paleocastro helység közelében fekvő Hodigitriának nevezett Istenszüülő monostorában 1641. december 7-én, szombati napon részesült*”². Születésének dátumát tehát az 1641. év végére tehetjük.³

1.2. Szülei nevén kívül a hozzánk eljutott dokumentumok értékes információkat szolgáltatnak néhány családtagját illetően. Joannes De Camillisnek volt egy fiú- és egy lánytestvére. Az elsőnek, akinek nevét nem ismerjük, két fia volt. Az egyik közülük, Antonio, Milosz szigetének latin püspöke lett.⁴ A másik, Michele, 1725-ben (hivatkozva arra, hogy ő Joannes De Camillis unokaöccse) különleges felmentést kért XIII. Benedek pápától (1724–1730) arra, hogy az *egyik fia*, a latin rítusú Nicola, Allacci-ösztöndíjasként beléphessen a Szent Atanáz Kollégiumba, mivel „görög” pályázók abban az évben nem jelentkeztek.⁵

De Camillis lánytestvérének, Smaragdinak két fia volt. Az egyik, Emanuele Rogas, 1672-ben született, tizennégy évesen felvételt nyert a Görög Kollégiumba mint az Allacci-alapítvány „görög” ösztöndíjasa. Betegsége miatt (tüdővész) azonban el kellett hagynia az intézményt. Nagybátyjához, Joannes De Camillishez ment Munkácsra, és ott fejezte be életét. A másik, Michele Rogas, 1681-ben született, és szintén Allacci-ösztöndíjasként 1694-től hét évig a Kollégium növendéke volt.⁶

tanulmányát, melyről Bignami tesz említést: J. BIGNAMI ODIER, *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI. Recherches sur l'histoire des collections de manuscrits avec la collaboration de J. Ruysschaert*, Città del Vaticano 1973 (Studi e testi 272), 155. 96. jegyzet.

² Vö. É. LEGRAND, 'Lettre inédite du R. P. Jean De Camillis de Chio sur la mission de La Chimère', in *Ren. de l'Orient chr.* 4 (1899), 61–63. (= É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, t. V, Paris 1903, 348–349).

³ Figyelembe véve a görög egyház gyakorlatát, mely szerint a gyermekeket jónéhány hónappal a születésük után keresztelik meg, Legrand vélelmezi, hogy De Camillis 1641 közepe táján születhetett: LEGRAND, 'Lettre inédite' (*art. cit.* 2. jegyzet), 61., 1. jegyzet. Minthogy De Camillis latin szertartású családban született (vö. 1. 3. 1. bekezdés), logikusabbnak tűnik születését 1641 október/novemberére tenni.

⁴ Ioannes Antonius de Camillis († 1698. november 14.): vö. R. RITZLER – P. SEFRIN, *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi etc.*, vol. V, Patavii 1952, 267. (Milen.).

⁵ ACGr 6, f. 282. (vö. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique V*, 350. 3. jegyzet). A növendék Leone Allacciról (1600–1610) lásd: TSIRPANLIS, 377–383. (209. sz.). Az „alumnusok” és a „konviktorok” közti különbségről a Görög Kollégiumban vö. A. FYRIGOS, 'Catalogo cronologico degli alunni e convittori del Pont. Collegio greco di Roma (1576–1640)', in *Bollett. della Badia gr. di Grottaferr.* 33 (1979), 23–26. Az Allacci-ösztöndíjasokról és kollégiumbeli történetükről (1669–1797, 1829–1840) vö. A. Φυρίγος, Οί ύπότροφοί του κληροδοτήματος Λέοντος Αλλατίου, in *Χιακά Χρονικά*, 19 (1988), 37–74. (47. oldalon található Nicola De Camillis életrajza, aki 1725. augusztus 22. és 1728. április 1. között volt a Kollégium növendéke. Ugyanitt találhatóak a vele kapcsolatos kollégiumi iratok jelzetei is); Az Allacci-ösztöndíjasokhoz továbbá: Θ. Ι. Παπαδοπούλου, Ο Λέων Αλλάτιος και η Χίος, in *Χιακά Χρονικά*, 20 (1989), 42–89., melynek 79. oldalán (22. szám alatt) szintén megtalálható Nicola De Camillis életrajza.

⁶ Emanuele és Michele Rogasról lásd: TSIRPANLIS, 680–681. (636. sz.) és 693–694. (663. sz.); Φυρίγος, Οί ύπότροφοί του κληροδοτήματος Λέοντος Αλλατίου, (*art. cit.* 5. jegyzet), 42. (8. és 10. sz.) és Παπαδοπούλου, Ο Λέων Αλλάτιος και η Χίος, (*art. cit.* 5. jegyzet), 82–83. (28. és 29. sz.). A korábban általunk is elfogadott elképzelés, mely szerint Emanuele Smaragdi első – Matteo Rogasszal – kötött házasságából született, míg Michele apja, Stamatis Rogas, Smaragdi második férje lett volna,

1674 és 1677 között De Camillis egyik unokaöccse, a latin rítusú Michele Giorgio Mainerio, konviktor volt a Görög Kollégiumban.⁷ 1695 körül De Camillisnek két unokaöccse is Rómában tartózkodik. Az egyik Niccolò De Camillis, mivel nyilvánvalóan latin szertartású volt, a Propaganda Fide Kollégiumában (Collegio Urbaniano) tanult. 1703-ban ő lett Szürosz latin püspöke, három évvel később pedig Szmirna apostoli vikáriusának nevezték ki.⁸ Tudunk még De Camillis egyik nagybátyjáról, Bernardo Maineriőről (valószínűleg anyjának a testvére), aki De Camillis Görög Kollégiumban töltött első éveitől kezdve 1671-ben bekövetkezett haláláig kereskedőként tevékenykedett Rómában.⁹

1.3. A fentiekből következik, hogy a két Rogastól eltekintve, akik „görögök” voltak (valószínűleg azért, mert az apjuk hitét követték), a De Camillis és Mainerio családok tagjai, kiktől a későbbi munkácsi püspök is származott, latin szertartásúak voltak. Éppen ezért vet fel kérdéseket az a dokumentum, amit az ifjú De Camillis 1653-ban a Görög Kollégiumba való jelentkezése alkalmával mutatott fel. Ebben ugyanis azt állítja, hogy görög szertartású. A bizonytalanságot fokozzák más, személyével kapcsolatos iratok is. Ezek közé tartozik például Andrea Szofianosz, Khiosz latin püspökének levele, amit De Camillis keresztelési bizonyítványához mellékel. A püspök levele egyáltalán nem erősíti meg azt az állítást, hogy De Camillis görög szertartású lett volna. Mindössze arra szorítkozik, hogy elismerően szól a bizonyítványt kiállító „görög papról”, Galatoulasról, akire egyúttal áthárít minden felelősséget a bizonyítványban foglaltakkal kapcsolatosan.¹⁰ Az eredeti rí-

ma már nem tűnik meggyőzőnek: talán közelebb áll a valósághoz az, hogy a dokumentumokban egyszerűen összekeverték Smaragdi (egyetlen) férjének nevét (Matteo) az asszony (és Giovanni) apjának nevével (Stamatis).

⁷ Vö. A. G. WELYKYJ, *Litterae Episcoporum Ucrainae illustrantes*, vol. 4. (1691–1710), Romae 1972 (Analecta OSBM, series II, sectio III), 234. (179. sz., Munkács, 10. Febr. 1702); erről a konviktorról lásd: TSIRPANLIS, 660–661. (597. sz.); Φυρίγος, Οἱ ὑπότροφοὶ τοῦ κληροδοτήματος Λέοντος Αλλατίου, (art. cit. 5. jegyzet), 41. 4. sz.; Παπαδοπούλου, Ὁ Λέων Αλλατίος καὶ ἡ Χίος, (art. cit. 5. jegyzet), 79. 22. sz.: tanítatásának költségeit nagybátyja, a Rómában élő Giovanni De Camillis fedezte.

⁸ Vö. WELYKYJ, *Litterae episcoporum*, vol. 4 (op. cit. 7. jegyzet), 169–170 (131. sz.) [= A. G. WELYKYJ, *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*, vol. 2, (1667–1710), Romae 1954 („Analecta OSBM”, series II, sectio III), 131. (694.sz)]; Uő., *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*, vol. 2 (1670–1710), Romae 1955 (Analecta OSBM, series II, sectio III), 209. (815. sz.); TSIRPANLIS, 602. Vö. még alább 133. jegyzet. Niccolò De Camillis 1665 körül született Khiosz szigetén. A Collegio Urbaniano De Propaganda Fide növendékeként szerzett teológiai és filozófiai doktorátust. 38 éves lehetett, amikor Szürosz püspökévé szentelték. Három évvel később Szmürna apostoli vikáriusa (1706). RITZLER–SEFRIN, *Hierarchia Catholica* (op. cit. 4. jegyzet), 360. (Smyrn.) és 367. (Syren.).

⁹ A nagybácsi jelenléte Rómában 1667-től kezdve bizonyított: De Camillis 1668. április 10-én Specchiában írott levelében utal arra, hogy elutazása előtt nagybátyja azt kérte tőle, hogy gyakran írjon neki levelet (vö. LEGRAND, V, 352.); ugyanakkor nagyon valószínűnek tűnik, hogy Bernardo Mainerio már jóval 1667 előtt is Rómában élt. De Camillis említést tesz nagybátyjáról: ACGr 1, f. 282–285v (= Források, 4. sz. irat). Bernardo Mainerio halálának dátumához: vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 157.

¹⁰ ACGr 7, f. 152. (vö. LEGRAND, V, 349.). Szofianoszhoz, Khiosz 1642. március 10-én kinevezett latin püspökéhez vö. P. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi etc.*, vol. IV, Monasterii

tus kérdését De Camillis ügyesen megkerüli abban az önéletrajzban is, amit 1689-ben a munkácsi „görög” püspöki székre való kinevezése alkalmából állított össze: ebben úgy fogalmaz, hogy *görög szülőktől* született.¹¹

De Camillis esetének megértéséhez és a Kollégium történetében való elhelyezéséhez fel kell elevenítenünk azt, hogy az intézmény milyen „görögök” számára került megalapításra és hogy a „görög” fogalmat egyes növendékei időnként hogyan értelmezték.¹²

Az intézmény megálmodóinak elképzeléseit Giovanni Domenico Traiani jelentéséből és XIII. Gergely pápa alapító bullájából (1577) ismerhetjük meg. A Kollégium olyan ifjaknak kívánt tanulási lehetőséget biztosítani, akik „*különböző görög népekből és országokból származnak (...), katolikus (kiemelés tőlem) és jó erkölcsű szülők gyermekei, maguk is erkölcsösek, tehetségesek és szép reményekre jogosítanak.*” Ezt az elképzelést minden később kiadott, a Kollégiumra vonatkozó hivatalos dokumentum megerősíti: VIII. Orbán 1624-ben kiadott *Universalis Ecclesiae regimini* kezdetű bullájától (ez kifejezetten előírja azt, hogy a Kollégiumba nem vehetők fel olyanok, akik korábban megtagadták a katolikus hitet, a zsidó hitről vagy az iszlámból áttért neofiták)¹³ egészen a VIII. Piusz által aláírt szabályzatig (1829. augusztus 24.).

Tények támasztják alá azt, hogy a Kollégium növendéke az lehetett, aki *görög szertartású*, de Rómával egyesült. II. (Tranosz) Jeremiás (1536–1595), konstantinápolyi pátriárka három unokaöccse csak akkor nyer felvételt az intézménybe, miután az egyházfő 1580 és 1584 között kimutatta érdeklődését az unió iránt. Ekkor annak lehetősége is komolyan felvetődött, hogy a pátriárka Rómába látogat és bíborosi kinevezést kap! A rutén „görögök” csak az 1596-ban megkötött breszti uniót követően nyertek felvételt a Kollégiumba. Ugyanezt lehet elmondani a horvát „görögökről” (uszkok), akik a márcsai unió (1611) után érkeztek az intézménybe. Az első melkita „görög” szerzetesek azután kezdik meg tanulmányaikat a Kollégiumban, hogy Cirill István (Tanasz), antióchiai pátriárka 1747-ben elfogadta az egységet a római Apostoli Székkel. Az erdélyi románok uniója után az intézmény megnyitja kapuit a görög szertartású román papnövendékek előtt is. Az erdélyi román görög katolikus hierarchia felállítása után az intézményben román ifjak is lehetőséget kapnak a tanulásra. 1859-től kezdődően – miután néhány bolgár egyházmegye elfogadta az egységet a Szentszékkal – bolgár görög katolikus papnövendékek is felvételt nyernek.

1935, 149. (Chien.). Khiosz görög hierarchiájához vö. G. FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis. Series episcoporum Ecclesiarum christianarum Orientalium. I. Patriarchatus Constantinopolitanus*, Padova 1988, 208–210. (Chios).

¹¹ NILLES, *Symbolae*, 855. (= BORGIA, *I monaci basiliani*, 163.); LEGRAND, V, 361.

¹² A kérdéshez: Φυρίγος, Οί ύπότροφοί του κληροδοτήματος Λέοντος Αλλαπίου, (*art. cit.* 5. jegyzet), 56–72. és A. FYRIGOS, ‘Accezioni del termine »greco« nei secoli XVI–XVIII’, in *Bollett. della Badia gr. di Grottaferr.* 44 (1990), 201–215. Ezekben a tanulmányokban további szakirodalmat és levéltári jelzeteket is közlök.

¹³ ACGr. 2, f. 157. Ordini, Consuetudini „generalí”, cap. 1. Dell’Ingresso degl’Alunni in Colleggio, ahol rögzítésre kerül, hogy az intézménybe csak az nyerhet felvételt, „*aki sohasem tagadta meg katolikus hitét és nem neofita*”.

Annak ellenére, hogy a Kollégiumba a kezdetektől fogva csak olyan papnövendékek nyerhettek volna felvételt, akik görög szertartású Rómával egyesült keresztények voltak, hamar megjelentek olyan „görög” (nemzetiségű) növendékek is, akik latin szertartásúak lévén *csellel és az előjárók megtévesztésével* kerültek be az intézménybe. Ez arra készítette a Kollégium vezetőit, hogy megfelelő intézkedéseket foganatosítsanak.¹⁴ Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy hasonló ügyeskedéssel kerültek be a Kollégiumba olyan görög nemzetiségű és szertartású ifjak is, akik a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá tartoztak (tehát a mai szóhasználattal élve „ortodoxok” voltak), s mint olyanok nem nyerhettek volna felvételt. Az Allacci-öszöndíjasok (18. század) jelenléte az intézményben heves vitákat váltott ki. Ezek az ifjak ugyan mindannyian görög nemzetiségűek voltak, de voltak közöttük latin szertartásúak és Rómával nem egyesültek is. A vita arról folyt, hogy mit kell érteni a „görög” fogalom alatt és kik lehetnek a szintén görögnek nevezett Kollégium növendékei. Az intézmény vezetői lefolytattak egy vizsgálatot, mely annak megállapítására irányult, hogy az Allacci-öszöndíj milyen „görögöknek” adott lehetőséget a tanulásra. A vizsgálat egyrészt megállapította, hogy az alapítók szándéka szerint a Kollégium Rómával egyesült „görög” katolikus papnövendékek képzését szolgálja (akik közé természetesen a feltételezések szerint Görögországban élők is sorolták). Másrészt viszont a vizsgálat tényként állapította meg azt is, hogy sok görög nemzetiségű, de latin szertartású vagy éppen Rómával nem egyesült ifjú használta ki a „görög” jelző kétértelműségét azért, hogy bekerülhessen az intézménybe.

Figyelembe véve tehát, hogy a De Camillis és a Mainerio családok latin szertartásúak voltak (ahogyan a családokból származó püspökök és növendékek is), valamint, hogy az ifjú De Camillis által bemutatott iratok kétértelmű kifejezéseket tartalmaznak és ismerte azt, hogy a felvételi feltételek ily módon történő kijátszása egyáltalán nem számított ritkaságnak, kötelességünk megállapítani: a „latin” De Camillis nem riadt vissza a hamis adatok közlésétől sem annak érdekében, hogy bekerüljön a Kollégiumba. Ismereteim szerint De Camillis az első latin szertartású, akiről kiderült, hogy ügyeskedéssel vétette fel magát az intézménybe. Ez a felfedezés arra kötelez, hogy alapos vizsgálat után beazonosítsuk az összes olyan „görög” növendéket (tehát a latin szertartásúakat és az ortodoxokat), akik korábban hasonló módon jutottak be a Kollégiumba. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy De Camillis teljes mértékben vállalta döntésének következményeit: a görög szertartást sajátjának vallva élt élete utolsó napjait.

1.4. A török megszállás alatt álló Görögországban a 16–17. században kulturális fellendülés vette kezdetét. Ez különösen is igaz Khioszra. A fellendülés elsősorban az itt működő jezsuiták érdeme volt, akik 1594-től (ekkor érkezett a szigetre a görög származású jezsuita, Vincenzo Castagnola) egészen a rend felosz-

¹⁴ ACGr. 2, f. 199. Ordini, Consuetudini „generalis”, cap. 3. Del giuramento che hanno à fare (ti. a növendékek): „Ha egy latin szertartású növendék az előjárókat becsapva nyer felvételt a Kollégiumba és leteszi az esküt, távozása után a görög rítus szerint köteles a lelkek üdvére szolgálatot teljesíteni. Ugyanez vonatkozik azon latin szertartású növendékekre is, akik az Apostoli Szék külön engedélyével kerültek felvételre.”

latásáig (1773) intenzív lelkipásztori és kulturális tevékenységet folytattak. A görög jezsuita, Domenico Maurizio egyik 1648-ban összeállított jelentéséből (ekkor töltötte a szigeten gyermekkorát De Camillis is) tudjuk, hogy a jezsuiták Khioszon iskolákat működtettek, melyekben katekézist (fiúknak és lányoknak egyaránt) és elemi ismereteket (írás-olvasás) oktattak.

A rendnek volt továbbá egy grammatika-iskolája és egy negyedik is, melyben humaniorákat oktattak. Ugyanebben a dokumentumban azt is olvassuk, hogy amennyiben sikerülne megszólítani megfelelő számban papokat, akkor számukra speciális erkölcszociológiai órákat (gyónatásban előforduló esetek elemzését) is szerveznének. Meg kell jegyeznünk, hogy az itt alkalmazott oktatási szerkezet nagyon hasonlít ahhoz, amit a jezsuiták – ahogyan látni fogjuk – a római kollégiumaikban is követtek.

A kulturális fellendülés újabb bizonyítékai a jelentésben is megemlített színházi bemutatók voltak. A görög ortodoxok által alapított iskolák célja a jezsuiták prozelitizmustól sem mentes tevékenységének ellensúlyozása volt (mint pl. a khioszi Emmanuele Glyzounios iskolája). Ezek újabb impulzusokat adtak a kulturális fellendülésnek.¹⁵

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Khioszon eltöltött tizenkét év alatt a gyermek De Camillisnek módjában állt legalább az alapfokú iskolai tudásanyag elsajátítása.

2. Rómában, a Görög Kollégium növendékeként (1653/54–1667. október 7.)

2.1. A Kollégium hivatalos anyakönyvéből tudjuk, hogy De Camillis 1656. március 26-án, tizennégy évesen lépte át az intézmény küszöbét.¹⁶ Az anyakönyvben olvasható belépési dátum és a görög pap, Simone Galatoulas által 1653 februárjában megfogalmazott felvételi kérelem között három év telt el. Ugyanakkor az említett önéletrajzában maga De Camillis is úgy fogalmaz, hogy „*tizzenkét éves korától*

¹⁵ A görög kultúra állapotáról Konstantinápoly eleste (1453) után, s különösen is a khioszi helyzetről lásd: A. CARAYON, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris 1864, 21., 1. jegyzet, és 109–111; É. LEGRAND, *Relation de l'établissement des PP. de la Compagnie de Jésus en Levant*, Paris 1869, 9–12.; G. HOFMANN, 'Apostolato dei Gesuiti nell'Oriente Greco', in *Orient. Christ. Per.* 1 (1935), 144., 155.; K. Άμαντος, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, 1566–1822. Σχολεῖα καὶ λόγοι, Πειραιεὺς 1946*, 8–12. Vincenzo Castagnola tevékenységéhez lásd: Θ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ὁ Βικέντιος Καστανιόλας καὶ ἡ διερευνητικὴ ἀποστολὴ (1592) τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως Ἰησοῦιτῶν στὴ Χίο*, in *Χιακὰ Χρονικά*, 9 (1977) 18–40. A jezsuita Domenico Maurizio 1648-ban írt jelentését Hofmann adta ki: G. HOFMANN, *Vescovadi cattolici della Grecia. I. Chios. Documenti con introduzione, 13 illustrazioni e con indici di luoghi e delle persone*, Roma 1934, (*Orientalia Christiana XXXIV*), 54–56.; Továbbá: Θ. Ι. Παπαδοπούλου, *Δραστηριότητες Ἰησοῦιτῶν στὴ Χίο τὸν 17 αἰῶνα, Πρακτικὰ τριημέρου Αἰγιαίου, 21–23 Δεκεμβρίου 1989, Παρνασσός 32 (1990), 309–328. Az „iskola” szó jelentéséhez (= „osztály”, tehát nem önálló épület) vö. TSIRPANLIS, 69., 70. jegyzet (további szakirodalommal).*

¹⁶ ACGr. 14, ff. 24v–25.

kezdvé tanult a római Görög Kollégiumban”.¹⁷ Ennek alapján a belépés időpontját három évvel korábbra, 1653-ra kell helyoznunk. Legrand joggal feltételezi, hogy az 1656 márciusában történt hivatalos belépés előtt De Camillis az intézmény bentlakó növendéke, konviktora volt.¹⁸ Ebben az esetben 1653/54-ben De Camillis már a Kollégiumban tartózkodott, aminek költségeit nagy valószínűséggel nagybátyja, Bernardo Mainerio állta.

2.2. Hat hónappal a hivatalos belépés után az intézmény vezetői alkalmasnak ítélték arra, hogy De Camillis a Kollégium növendéke legyen. A próbaidő alatt kellőképpen megismerhette az intézmény szabályzatát, s szabadon dönthetett, hogy azt elfogadja vagy sem.¹⁹ Miután az elfogadás mellett döntött, 1657. január 6-án saját kezűleg megírta és aláírta azt az eskü-formulát, amit Tszirpánlisz „olasz” vagy „hosszabb” eskünek hív és amit 1625-ben VIII. Orbán pápa írt elő. Az esküvel a növendék kötelezte magát arra, hogy „*az Anyaszentegyház által jóváhagyott rítust élete végéig szolgálja; a Kollégiumot csak az illetékesek utasítására hagyja el; tanulmányai befejezése után Görögországba megy, hacsak előjárói máshová nem küldik; ott a lehetőségeihez mérten a katolikus hit terjesztésén fáradozik, amit ebben a Kollégiumban megismert; nem tér át soha a latin rítusra; az intézmény szabályzatát az előjárók értelmezése szerint tartja be; ami a rubrikációt, az együttélést és az étkezéseket illeti: nem távolodik el a közösségi élet normáitól és nem lázad az intézmény szabályzata ellen; elfogadja, hogy esküjét egy erre a célra felfektetett könyvbe saját kezűleg írja be és írja alá*”.²⁰

Az eskütétel a következőképpen zajlott: „*Hat hónappal a Kollégiumba való belépése után a növendék esküt tesz, ahogyan azt a szabályzat előírja. Az eskütétel így kezdődik. A kápolnában kihelyeznek egy asztalt és egy széket az oltár lábazatához, ahol a Rektor atya helyet foglal. Mellé tesznek egy másik asztalt, amelyen elhelyezik a Liturgikont és az eskükönyvet a növendék esküjével és aláírásával. Körbe padokat tesznek ki, amelyeken a jelenlévők foglalnak helyet. Miután minden elkészült, megszólal a refektórium csengője, s a növendékek szobáról szobára járva elindulnak, hogy közösen a kápolnába menjenek, ahol helyet foglalnak. Az, aki az esküt leteszi, letérdel az asztal és a Rektor atya előtt, hangosan és érthetően elmond-*

¹⁷ NILLES, *Symbolae*, 885. (= BORGIA, *I monaci basiliani*, 163; LEGRAND, V, 361).

¹⁸ LEGRAND, V, 348., 3. jegyzet. A felvételi eljárással kapcsolatban olvashatunk némi felvilágosítást: ACGr. 2, f. 157v. Ordini, Consuetudini „generalis”. Cap. 1. Dell’Ingresso degl’Alunni in Colleggio: „*Aki felvételt kíván nyerni a Kollégiumba, először is küldjön egy kérelmet a Protektor Bíboros Úrnak a Kollégium Rektorának címezve. Mellékeljen egy nyilatkozatot arról, hogy eleget tesz a fent említett feltételeknek, majd pedig várjon a sikeres felvételi igazoló válaszra és az utazási engedélyre. Ezt hozza magával, mert ezzel nyer azonnal bebocsátást a Kollégiumba.*”

¹⁹ Vö. ACGr. 2, f. 157v. Ordini, Consuetudini „generalis”. Cap. 1. Delle conditioni, che devono haver quelli, che vorranno essere ammessi al Coll. Greco: „*És ha a felvételt nyert alumnus alkalmatlannak bizonyul a ráváró feladatokra, elbocsátatik. Hasonlóképpen elbocsátatnak azok is, akik hat hónapot kapnak annak eldöntésére, hogy maradni akarnak-e a Kollégiumban, amennyiben időközben alkalmatlannak bizonyulnak.*”

²⁰ ACGr. 2, f. 158v. Ordini, Consuetudini „generalis”. Cap. 3. Del giuramento che hanno a fare (ti. a növendékek). További részletek a kollégiumbeli eskütételről és történetükről: TSIRPANLIS, 102–114. De Camillis esküjének szövege: ACGr. 53, f. 269v. (vö. Források, 1. sz. irat). Itt azonban nem találjuk az alumnusok utolsó vállalását, vagyis: „*nem tesz semmit a Kollégium Szabályzata ellen*”.

*ja az eskü szövegét, miközben kezét az Evangéliumos könyvön tartja. Amennyiben filozófiát vagy teológiát tanul, először leteszi a hitvallást.*²¹

Az eskütétel tehát két részből állt: a növendék először leírta és aláírta az eskü szövegét,²² majd pedig ünnepélyesen, *hangosan és érthetően* felolvasta azt. A De Camillis esküszövegében található helyesírási hibákból arra következtethetünk, hogy a szokásoknak megfelelően ő is nyilvánvalóan saját kezűleg, diktálás alapján írta le az eskü szövegét. Ez az eskü-szöveg az első fennmaradt írásos emlék De Camillistól. Megismerhetjük belőle szabályos és összeszedett írásképét és megállapíthatjuk, hogy ekkor még volt mit javítania olasz-tudásán.²³ De Camillis esküjénél két krétai növendék tanúskodott: D. Vittorio Corifeo, a későbbi velencei ikonfestő-mester²⁴ és D. Andrea Stanila,²⁵ aki később – ahogyan látni fogjuk – De Camillis társa lett a cimarrai misszióban. Ők ketten természetesen akkor tanúskodtak, amikor De Camillisnek lediktálták az eskü szövegét. Az ünnepélyes felolvasásnál az egész kollégiumi közösség tanúskodott.

A következő esztendőben (1658. június 8-án) De Camillis saját kezűleg leírta (ismét diktálás alapján) és aláírta a második esküt is,²⁶ amit „latinak” vagy „rövidebbnek” is neveztek és amit VIII. Orbán pápa írt elő 1624-ben (tehát az „olasz” esküt megelőzően). Ennek két formulája volt: egy a görögök számára, egy másik pedig az italo-grékusok és italo-albánok számára.²⁷ Az első, amit De Camillis is letett, lényegében nem különbözik az előbbi eskü szövegétől, s nem is igazán világos, miért volt rá szükség. Talán megerősítő szerepe volt? Mindenesetre De Camillis második eskütételén két fontos személyiség tanúskodott: a későbbi Rómában székelő görög rítusú szentelő püspök, D. Onofrio Costantini,²⁸ akiről később még szólunk, valamint a dalmát konviktor, Giovanni Pastrizi.²⁹

2. 3. De Camillis római tanulmányaival kapcsolatban a Kollégium anyakönyve szüksézávan nyilatkozik: jelzi tanulmányainak kezdetét és végét, valamint azt, hogy három évig grammatikát tanult, majd pedig doktorátust szerzett filozófiából és teológiából (*Philosophiae et theologiae Laurea honoratus*).³⁰ Ennek ellenére nem lehet

²¹ ACGr. 2, f. 166v–167. Ordini, Consuetudini „particolari”. Cap. 1. Dell’Ingresso nel Collegio.

²² Vö. *Bullarum, Diplomatum et Privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum*, Taurinensis editio, vol. 13, Augustae Taurinorum 1868, 247.: „*Quam promissionem, simul cum iuramento, in libro, quam ad hanc rem servari volumus, chirographo suo coram testibus consignabunt*”.

²³ Pl. kétszer is találkozunk ezzel az elírással: „*le minentissimo*” a „*l’eminentissimo*” helyett.

²⁴ Az egykori növendékről, Vittorio Corifeóról (vagy Clapatzaras) (1646–1658), akit időközben pappá szenteltek lásd: TSIRPANLIS, 570–572. (477. sz.).

²⁵ A növendék Andrea Staniláról (kb. 1655–1660) lásd: TSIRPANLIS, 593–596. (512. sz.).

²⁶ ACGr 53, f. 272v (= Források, 2. sz. irat).

²⁷ Ehhez a kérdéshez lásd: a *Distinzione degl’Italo-Greci, e degl’Italo-Albanesi* című iratot: ACGr. 8, ff. 41–53. (a dokumentumon 1742-es dátum szerepel, de valószínűleg már De Camillis korában is érvényben volt), kiadva: C. KARALEVSKIJ, ‘Documenti inediti per servire alla Storia delle Chiese italo-greche’, in *Bessarione*, serie III, vol. VII, anno 14 (luglio–dicembre 1909 – gennaio–settembre 1910), 387–397.; vö. TSIRPANLIS, 174–183.

²⁸ A növendék Onofrio Costantiniről (1656–1660) lásd: TSIRPANLIS, 597–599. (517. sz.).

²⁹ A konviktor Giovanni (Ivan) Pastriziről (Pastricius, Paštrić) (1654–1659) lásd: TSIRPANLIS, 589–591. (507. sz.).

³⁰ ACGr. 14, f. 24v–25.

tetlen rekonstruálni De Camillis tanulmányainak menetét (*iter studiorum*), mivel a Collegium Romanumban (ma Pápai Gergely Egyetem) 1599 óta érvényben lévő *Ratio studiorum*³¹ és a VIII. Orbán (1623–1644) által 1624-ben a Görög Kollégium növendékei számára megfogalmazott előírások a rendelkezésünkre állnak.³²

2. 3. 1. A Kollégiumba való érkezésük első napjától kezdve³³ egészen a filozófiai tanulmányok befejezéséig a növendékeknek meg kellett tanulniuk kívülről a *Dottrina christiana*-t és minden vasárnap részt kellett venniük annak magyarázatán.³⁴ Az alapok elsajátítása után következett Jeruzsálemi Szent Cirill katekizmusán és a Trentói Zsinat által előírt Római Katekizmusnak a tanulmányozása.

Ezzel párhuzamosan „a kisebb” növendékek alapfokú latin nyelvtanfolyamon is részt vettek annak érdekében, hogy követni tudják a Gregoriánán latin nyelven folyó előadásokat. Nyilvánvaló okokból De Camillisnek is részt kellett vennie a latin-órákon és a katekizmus-magyarázatokon.

2. 3. 2. Az alapozás után következtek a magasabb tanulmányok, melyekre a Gregoriánán és a Görög Kollégiumban került sor. Ezek hármas tagolásban kerültek elsajátításra: grammatika, humanitas, retorika.

³¹ R. G. VILLOSLADA, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù (1773)*, Romae 1954 (Analecta Gregoriana, XLVI. Series Facultatis Historiae Ecclesiasticae. Sectio A [n. 2]), 98–115.

³² Tsirpanlis részletekbe menően és dokumentumokkal alátámasztva rekonstruálta a Görög Kollégium hallgatóinak tanmenetét (TSIRPANLIS, 45–102.). Ebből az *iter studiorum*-ból kiténik, hogy az első időszakban (1577–1583/1584) valószínűleg nem is létezett kidolgozott szabályzat a tanulmányokra vonatkozóan, hanem csak egy – nagy valószínűséggel G. A. Santoro bíboros által összeállított – általános útmutató volt az irányadó (kiadva: V. PERI, 'Inizi e finalità ecumeniche del Collegio Greco in Roma', in *Aevum* 44 [1970], 53–55.). Ezt az időszakot az 1583/1584-ban kiadott első Szabályzat zárta le (vö. „Ordini per il Collegio Greco”: LEGRAND, III, 494–513.), melynek egyik fejezete a tanulmányok menetét rögzíti (uo., 501–502.). Ezen erősen érződik az 1577-es „tervezet” hatása. VIII. Orbán alatt (1624) a Szabályzat átdolgozásra és megerősítésre került (vö. *Confirmatio constitutionum in collegio Graecorum de Urbe servandarum* [Bullarum, Diplomatum et Privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum, Taurinensis editio, vol. 13, Augustae Taurinorum 1868, 245–255., a 250. és a 252–253. oldalak szólnak a tanulmányokról]): a De Camillis idejében is érvényben lévő Szabályzat alapján tudjuk rekonstruálni a későbbi munkácsi püspök tanulmányait. Ami viszont az „Ordini et consuetudini varie del Collegio Greco di Roma, con l'indice de'capitoli nel fine” (= Források, 7. sz. irat) című házirendet illeti: jóllehet a dokumentumban keletkezési évként 1636 van megadva (és ezt Tsirpanlis is elfogadja [TSIRPANLIS, 75]), mégis valószínűbb, hogy ez egy 1626-ban a VIII. Orbán-féle rendelkezések alapján készült dokumentum másolata. Most nincs alkalmunk elvégezni az *Ordini* alapos vizsgálatát állításunk bizonyítására. Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a *Camere degli alunni* (ACGr. 2, ff. 101v és 167.) című részben például szó szerint ezt olvashatjuk: „*ez évben, 1626-ban, a bálótermek száma három*”.

³³ Vö. Ordini, Consuetudini „generalí”. Cap. 2. Dell'Ingresso degl'Alunni in Colleggio (ACGr. 2, f. 158.).

³⁴ Vö. Ordini, Consuetudini „generalí”. Cap. 5. Della divotione degl'Alunni (ACGr. 2, 160v): „*A Dottrina Christianát mindenki kívülről tanulja meg, s azok, akik még nem tanulnak filozófiát (vagyis még a humaniorákat és a retorikát tanulják: lásd rögtön ez után), minden vasárnap mondják fel és vegyenek részt annak magyarázatán*”. Itt nyilván Bellarmino „*Dottrina Christiana*” című katekizmusáról van szó, amit 1602-ben a Görög Kollégium egyik növendéke, Giovanni Matteo Caryophyllis fordított görögre: vö. A. FYRIGOS, 'Giovanni Matteo Caryophyllis primo editore della Vita Nili', in *Atti del Congresso Internazionale su S. Nilo di Rossano, 28 settembre – 1. ottobre 1986*, Rossano–Grottaferrata 1989, 197–215., Caryophyllis irodalmi munkásságának további könyvészetével.

a. A grammatika kurzus három évig tartott és a latin és a görög nyelv alapsabb ismeretébe vezette be a növendékeket.

A Collegium Romanumban érvényben lévő *Ratio studiorum* a latin nyelv elsajátításához Emanuele Alvarez (1526–1582) portugál jezsuita *De institutione grammatica libri tres* című könyvét ajánlotta (mivel alapvetően nehéz olvasmány volt, létezett egy 1588-ban kiadott egyszerűsített változata is). A délutáni *Repetitiones* alatt, amit a Görög Kollégiumban tartottak, az intézmény szabályzatának értelmében a humanista Guarino da Verona (15. század) és Aloysius Antonius Sidicinus kézikönyveit is használták. A nyelvtanulás mellett klasszikus latin szerzők műveit is olvasták. Az első évben Ciceró leveleit, míg a másodikban Ciceró familiárusainak írott leveleit és Ovidius néhány versét tanulmányozták. A magasabb szintre eljutó növendékek Ciceró *De Senectute*, *De amicitia* és *Paradoxa* című műveit, Ovidius válogatott elégiáit és leveleit, Catullus, Tibullus és Propertius „expurgált” verseit, végül pedig Vergilius műveit (*Eclogae*, *Georgica* és *Aeneis*).

A *Ratio studiorum* kevés utasítást tartalmaz a görög nyelv oktatására vonatkozóan. A Görög Kollégium előjárói azonban nagy jelentőséget tulajdonítottak neki. A nyelvtan és a szintaxis elsajátításához a korban leginkább elterjedt kézikönyveket használták. Mindenekelőtt Konsztantinosz Laszkarisz *Epitome* (1476) és a *De octo partibus orationis* című műveit. Ez utóbbit 1608-ban a növendékek szükségleteit figyelembe véve átdolgozták.³⁵ Használatban volt továbbá Manuel Khrüszolorasz *Erotema* (1471) című nyelvtana is, melyet a kutatás hosszú időn át az első nyomtatott görög nyelvű könyvként tartott számon.³⁶ A nyelvtan tanulását kiegészítette a görög szövegek olvasása. A keresztény szerzők közül Nagy Szent Bazil leveleit és Aranyszájú Szent János írásait olvasták. Ez utóbbiak a Gregoriánán is tananyagként számítottak. Nem zárhatjuk ki, hogy De Camillis rajongása Nagy Szent Bazil és Aranyszájú Szent János iránt, melynek jeleit megtaláljuk a *La vita divina* (1677) című munkájában, még a tanulmányi évekből származik. A pogány szerzők közül Iszokratészt, Szophoklészt, Démoszthenészt, valamint a történetírókat, mindenekelőtt Thuküdidészt és Xenophónt olvasták. Az „obszcén” szerzők (Lukiánosz, Arisztophanész, stb.) olvasását szigorúan tiltották. Az előzetes és gondos mérlegelés után engedélyezett személyes tulajdonú könyvek sem lehettek „obszcén” tartalmúak vagy „ellentétesek a keresztény jámborsággal és erkölcsökkel”.³⁷

³⁵ Vö. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, t. 1, Paris 1894, 1 (1. sz.) és 15 (6. sz.) és LEGRAND, I, 58 (40. sz.); C. KARALEVSKIJ, *Les premiers temps de l'histoire du Collège grec de Rome (1576–1622)*, (kiadatlan részei a Görög Kollégium Levéltárában találhatóak meg; a szöveg első része kiadva: in *Studion* 3 [1926], 33–39., 80–89.; 4 [1927], 81–97., 137–151.; 6 [1929–1930], 40–48., 49–64.).

³⁶ Vö. PAPADOPOULOS, I, 3420–3470, sz. és II, *8, *30, *65, *77, *488, *897, * 926, *935 (C. Laszkarisz könyvei és kiadásai) és I, nn. 1666–1715 és II, * 69, * 116, *191 (M. Khrüszolorasz könyveit).

³⁷ Ordini, Consuetudini »generalis«. Cap. 4. De libri da leggersi dagli Alunni (ACGr. 2, f. 161): „*Senki sem tarthat magánál olyan könyveket, melyek ellentétesek a keresztény kegyesség szellemével és a jó erkölcsökkel, még azszal a céllal sem, hogy azok segítségével a görög nyelvet tanulmányozzák. Tehát, sem az iskolában használatosak (melyeket alaposan meg kell válogatni), sem pedig a magánhasználatban lévők nem lehetnek ilyenek. Ha pedig valakinél (az időről-időre megtartott vizsgálatok során) ilyen könyveket találnak, az komoly büntetésben részesül. Ha az illető három-négy büntetés után sem javul meg, akkor el kell bocsátani a Kollégiumból. Amennyiben a tanárok mégis ilyen könyveket kívánnak a diákok kezébe adni, azt jól fontolják meg és kérik ki a Rendfőnök Atya véleményét és*

Az, aki „nem beszélt folyékonyan latinul és görögül, s nem tudott ezeken a nyelveken szépen fogalmazni”, nem kezdhetette el filozófiai és teológiai tanulmányait. (vö. Források, 7b. sz. irat). Sőt, a retorikai osztály elvégzése után a növendékeknek „még egy teljes éven át a görög nyelv tanulmányozásával kellett foglalkozniuk, hogy tökéletesen elsajátítsák a nyelvet”. A filozófiai és a teológiai tanulmányaik alatt is rendszeresen kellett írásban, szóban és házi disputákon gyakorolniuk a görög nyelvet. A Görög Kollégiumban végrehajtott gyakorlatok eredménye az a néhány latin és görög költemény, melyek éppen De Camillis tanulmányi évei alatt (1664) kerültek feljegyzésre a Barb. Gr. 138. jelzetű kódexbe:³⁸ nem zárhatjuk ki, hogy egyes költemények éppen De Camillis tollából származnak. Minden bizonnyal szép éveket töltött De Camillis Rómában, hiszen évekkel később a cimarrai misszióban nosztalgiaúv gondolt arra az időszakra, melyet a tudományokkal való ismerkedéssel töltött.³⁹

Míg a latin nyelvet egy tanulmányi prefektus oktatta (*Prefetto de studij*), addig a görög nyelv tanítását idősebb alumnusokra bízta (*Humanisti o Filosofi*), akik ezt fizetség nélkül végezték.⁴⁰ Egy 1670. október 20-án Giorgio Pierio (De Camillis tanuló társa) által kiállított igazolásból kikövetkeztethetjük azt, hogy a későbbi munkácsi püspök görög tanárai Andrea Stanila (kb. 1656–1659 között), Alessandro Maurocordato (1659–1660) és talán Giulio Zibletti (1659 után)⁴¹ lehettek. Ugyan nincs erre vonatkozó adatunk, mégsem túlzás feltételeznünk, hogy maga De Camillis is lehetett egy ideig ilyen „alumnus-tanár”.

b. A grammatikai év után következtek a humaniorák, amit egy (vagy két) év retorika követett. Úgy tűnik, hogy ezek a tanulmányok elengedhetetlen feltételei voltak a filozófiai és a teológiai tanulmányok megkezdésének. Jóllehet a Kollégium anyakönyvében csak azt a szűkszavú feljegyzést találjuk, hogy De Camillis

tanácsát.” A Szabályzat kilencedik fejezete tudósít arról, hogy a Kollégiumtól a „növendékek megkapják a szükséges könyveket, melyeket az osztályok elvégzése után visszaszolgáltatnak, hogy mások is tanulhassanak belőlük” (= Források, 7/c. sz. irat). Amikor az 1960-as évek végén a Görög Kollégium növendéke voltam, módomban állt még olyan könyveket (görög tragédiákat) tanulmányozni, melyekből bizonyos részek – cenzúra gyanánt – leragasztásra kerültek. A könyvek utolsó üres lapjaira a növendékek beírták nevüket és az évet, amikor a könyvet használták, illetve alkalmanként annak a nevé is, aki előtűnik használatra. Nem tudom, hogy ezek a könyvek megtalálhatóak-e még a Kollégiumban, s ha igen, mi lehet a jelzetük. Ha sikerülne megtalálni ezeket, akkor esetleg még arra is lehetőségünk nyílna, hogy pontosabban összeállítsuk a De Camillis által használt könyvek listáját.

³⁸ Részben kiadva: Lásd: Μ. Βουτσίνου – Κικιλία, Ένα δείγμα της αρχαιομάθειας τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης, in Παρνασσός 25 (1983), 510–516. Nem túlzás ezeket a verseket a híres Ἄνθη Εὐλαβείας (A jámborság virágai) előzményeinek tekinteni, amiről lásd: Α. Καραθανάσης, Ἄνθη Εὐλαβείας, Αθήνα 1978. (vö. TSIRPANLIS, 717).

³⁹ Vö. ACGr 1, f. 292 (= Források, 6. sz. irat).

⁴⁰ TSIRPANLIS, 66–68. Vö. Ordini, Consuetudini „generalis”. Cap. 5. Della devotione de gl’Alunni (ACGr. 2, f. 159v): „Mikor a növendékek utasítást kapnak arra, hogy másokat tanítsanak, legyen emlékeztetükbe idézve az, hogy ingyen tanulhatnak a Kollégiumban, s ezért nem vonhatják ki magukat az intézmény jegyelmi rendje alól, s a tanítási megbízatást nem jutalomként kapják és fizetséget sem kérhetnek érte.”

⁴¹ Vö. ACGr. 2, f. 299, magyarázatokkal kiadva: Ζ. Ν. Τσιρπανλή, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορορήτων (Νέα στοιχεῖα καὶ νέες ἀπόψεις), in Δωδώνη 4 (1975), 277–278. Giorgio Pieriőről lásd: TSIRPANLIS, 605–606. (501. sz.); A. Staniláról lásd: fent, 25. jegyzet; Alessandro Maurocordatőről és Giulio Ziblettiről lásd: TSIRPANLIS, 606–608. (522. sz.) és 583–585. (497.sz.).

„három évig tanult grammatikát”, mégis biztosra vehetjük, hogy ebből egy év a humaniorákkal, egy másik év pedig a retorikai tanulmányokkal telt.

A humanisták – így nevezték a humaniorákat tanuló diákokat – Cicerót (*Pro Archia*, *Pro Marcello* és más erkölcsfilozófiai írásokat), valamint történetírókat (Caesart, Sallustius, Liviust, Curtiust) és költőket (Vergiliust, Horatiust, és néhány elégia- és epigramma-szerzőt) tanulmányoztak. Írásaiból kitűnik, hogy De Camillis különösen is kedvelte Senecát. A klasszikus görög szerzők közül Iszokratészt, Platónt, Plutarkhoszt, Phókülidészt és Theogniszt olvasták. Az ókeresztény görög irodalomból elsősorban Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely és Szünésziosz írásait olvasták.

c. A retorikai osztály hallgatóinak tankönyve Ciprianus Soarez műve, a *De arte rhetorica libri tres, ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti* (Coimbra 1560) volt. A könyv címe világosan jelzi, mely szerzőket tárgyalja. Ezen kívül a diákok Démoszthenész, Platón, Thuküdidész írásait és Homérosz, Hésziodosz, Pindarosz és mások költeményeit olvasták. A keresztény szerzők között ismét csak Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Bazil és Nazianzi Szent Gergely nevével találkozunk.

2. 3. 3. Minden arra utal, hogy a magasabb tanulmányok, vagyis a filozófia és a teológia oktatására a Collegium Romanumban került sor. A *tudósok* délutánonként a Görög Kollégiumban ismétlő órákon (*repetitiones*) vettek részt, melyek kiegészítették a Gregoriánán délelőtti elhangzott előadásokat.⁴²

a. A filozófiai tanulmányok három évig tartottak. A diákok az első évben az arisztotelészi logikával ismerkedtek meg (tankönyvként az Arisztotelész *Organon*-jába besorolt írások szolgáltak, az elsősöket *logikusoknak* nevezték). A második évben az arisztotelészi fizikával (*De caelo*, *De mundo*, *De generatione et corruptione*, *De anima*) és az euklidészi matematikával ismerkedtek meg a *fizikusoknak* nevezett növendékek. A harmadik év *metafizikusai* Arisztotelész *Metafisica*, *De Anima* és *Etica* című műveit tanulmányozták. Nagyon valószínű, hogy kiegészítésképpen a Görög Kollégium növendékei Porphüriosz, Themisztiosz és Ioannész Philoponosz írásait is olvasták.

A Gregoriana professzorainak jegyzéke (1551–1773) segítségével beazonosíthatjuk De Camillis filozófia tanárait. Közülük kettőt emelünk ki: Silvestro Maurót (1619–1687) és Sforza Pallavicinit (1607–1667).⁴³ Mauro, akit az arisztotelészi filozófia legeredetibb 17. századi képviselőjeként tartanak számon, retorikát, filozófiát és skolasztikus teológiát tanított De Camillisnek. A tananyag előadásában elegáns stílus és józanság jellemezte. Elismertség övezte Arisztotelész műveinek kritikai kiadásáért (*a reneszánsz humanistáinak ízlésével* gondozta a szöveget). Sforza

⁴² Az ismétlő órákról (*Ripetizioni*) és menetükről a Gregoriánán lásd: VILLOSLADA, *Storia del Collegio Romano* (op. cit. 31. jegyzet), 107.

⁴³ Vö. A. PARENTI, *Catalogus professorum Collegii Romani (1551–1773)*, kiadatlan kézirat a Gregoriana levéltárában. Ezúton köszönöm meg Lydia Salviucci Insolera professzor-asszonynak, a Gregoriana Történeti Levéltára igazgatójának, hogy felhívta figyelmemet erre a kötetre. Silvestro Mauro és Sforza Pallavicini életéhez és tevékenységéhez lásd: C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bruxelles–Paris, t. V (1894), coll. 765–769 e no., t. VI (1895), coll. 120–143.

Pallavicini logikát, fizikát, metafizikát és etikát tanított. Előadásai közkedveltek voltak. Az ő tollából származik a Trentói Zsinat története (*Istoria del Concilio di Trento*), de szerzője eredeti filozófiai munkáknak is. A *Del bene* (Roma 1644) című írása kiváltotta Benedetto Croce és Girolamo Tiraboschi érdeklődését és csodálatát is.

b. A teológiai tanulmányok négy évig tartottak és Aquinói Szent Tamás írása-ira (*Summa Theologica, Summa contra Gentiles*) épültek: „a Collegium Romanum tanárai a 16–17. században tomisták maradtak, részben meggyőződésből, részben a rendi előírások iránti engedelmességből, részben pedig az Angyali Doktor iránt érzett tisztelettől vezérelve”.⁴⁴ Szent Tamás művei a Görög Kollégiumban tankönyvnek számítottak. Míg a Kollégium alapítását közvetlenül követő időkben ezeket Demetrio Cidone görög fordításában olvasták, addig De Camillis idejében már eredeti latin nyelven tanulmányozták. A görög szerzők közül De Camillis egészen biztosan olvasta Damaszkuszi Szent János *Peri gnószxeosz* című művét (nem hagyott benne mély nyomot) és Areopagita Dénest.

A Gregoriánán folyó tanításhoz sorolhatjuk Szent Tamás mellett olyan latin teológusok oktatását is, mint IX. Leó (1048–1054), Canterbury Szent Anzelm (1033–1109), Hugo Aetherianus (1120/1130–1182), Pietro Grossolano, milánói érsek (†1117) és mások, valamint a Szentírás-órákat és a zsinattörténeti előadásokat (különösen a IV. Lateranum, a II. Lyoni Zsinat és a Tridentinum). Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a növendékek Szent Atanáz, Nazianzi Szent Gergely, Hitvalló Maximosz és Szalamiszi Epiphániosz műveivel a Görög Kollégiumban ismerkedtek meg.

A biztos teológiai ismeretekkel rendelkező növendékek szintén a Görög Kollégium falain belül ismerkedhettek meg a „szakadár” görög szerzők műveivel (mindenekelőtt Palamasz Gergely, Markosz Eugenikosz írásaival), illetve ezek ellenfelei: Maximus Planudesz, Demetriosz Küdónész, Besszarion, Geórgiosz Szkholariosz és Ióannész Bekkosz és mások munkáival. A katolikus tanok megerősítését szolgálta a Firenzei Zsinat határozatainak és latin hitvitázók (pl. Juan de Torquemada [†1468]) írásainak tanulmányozása.

2. 3. 4. A tanulmányok végén „a tudományokban és az erényekben jeleskedő” alumnusoknak lehetőségükben állt doktori fokozatot szerezni filozófiában vagy teológiában, esetleg mindkét diszciplínában.⁴⁵

A Görög Kollégium levéltárában található egy kötet, melynek utolsó lapján olvashatjuk azt, hogy az azt megelőző oldalak tartalmazzák „*Ferdinando Rizzi és Gio. Camilli doktori fokozatszerzésének kiváltságlevelét*”, amit 1668. október 12-ére datálhatunk.⁴⁶ A dokumentumot felfedező É. Legrand – miközben megállapítja, hogy a kérdéses irat csak Rizzi⁴⁷ (aki De Camillis tanulótársa volt a Görög Kollégium-

⁴⁴ Villoslada, *Storia del Collegio Romano* (op. cit. 31. jegyzet), 215.

⁴⁵ Vö. *Bullarum* (op. cit. 22. jegyzet), 253.

⁴⁶ Vö. ACGr 3, f. 181v. Lásd: NILLES, *Symbolae*, 855. is.

⁴⁷ LEGRAND, V, 349. 4. jegyzet. Pontosítanunk kell, hogy nem egészen pontosan Ferdinando Rizzi diplomájáról (ACGr 3, ff. 180–181v) van szó, hanem egy kivonatról, mely tartalmazza a jelölt személyes adatait, az általa kidolgozott témát, valamint a fokozatot odaítélő személy, vagyis Giovanni

ban) doktori fokozatszerzéséről tanúskodik – felteszi a kérdést: lehetséges, hogy a két növendék neve azért került egymás mellé, mert tartalmilag azonos tézisekkel szereztek doktori fokozatot?⁴⁸ Tszirpánlisz ugyanakkor megjegyzi, hogy a fenti időpont nem vonatkozhat De Camillis doktori fokozatszerzésére, mivel a későbbi munkácsi püspök 1668-ban már misszionáriusként működött Epiroszban. Másrészt a Rizzi fokozatszerzését jellemző körülmények sem egyeztethetők össze De Camillis doktorálásával.⁴⁹ Az kétségtelen, hogy De Camillis doktori fokozatot szerzett mind filozófiából, mind pedig teológiából: erre ő maga is több alkalommal utal.⁵⁰ Minthogy azonban nem maradt fenn sem a doktori tézise, sem pedig annak kivonata, nem tudjuk rekonstruálni De Camillis tudományos érdeklődésének részleteit. Csak feltételezhetjük, hogy a doktori oklevelet Giovanni Paolo Oliva kezéből vette át (erre utal a Rizzi fokozatszerzéséről tudósító kivonat egyik formulája).⁵¹ Az is valószínűsíthető, hogy az eseményre 1666-ban került sor a Collegio Romanóban (mint Rizzi esetében is).⁵²

2. 3. 5. Összegezve De Camillis tanulmányi éveinek vizsgálatát elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy képzése tizenkét évig tartott: három év grammatika, egy-egy év humaniorák és retorika, három év filozófia és négy év teológia. Figyelembe véve azt, hogy papszentelése után még egy teljes esztendő a Kollégiumban töltött (ahogyan hamarosan látni fogjuk), valamint azt, hogy a grammatikai tanulmányok előtt legalább egy évet a latin és az olasz nyelv (s esetleg más diszciplínák) tanulmányával töltött, arra a következtetésre jutunk, hogy összességében legalább tizennégy évig volt a Görög Kollégium növendéke. Ez nem számított rendkívülinek. E. Legrand feltételezése, mely szerint a Kollégiumba való felvétele előtt De Camillis már bent lakott az épületben mint konviktor, megalapozottnak tűnik.

A Gregoriana és a Görög Kollégium tanulmányi programjából kiolvasható, hogy – ellentétben a humanistákkal és a protestánsokkal, akik Platónt részesítették előnyben – a jezsuiták az arisztotelészi filozófia tanulmányozására helyezték a hangsúlyt. A teológia oktatásában viszont minden Szent Tamás tanaira és a Trentói Zsinat határozataira épült. Ezzel egyidejűleg a Görög Kollégium tanárai

Paolo Oliva (†1681) nevét, aki ez időben a jezsuita rendfőnök volt (*Praepositus Generalis S.J.*): vö. C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque (op. cit. 43. jegyzet)*, t. IV (1894), coll. 1884–1892).

⁴⁸ A növendék Ferdinando Rizzihez (1646 ca. – 1668) lásd: TSIRPANLIS, 614–615 (531. sz.); a doktori fokozatszerzéshez és annak tartalmához lásd: uo., 97. és J. KRAJCAR, 'Rectors of the Greek College: 1630–1680 and some Problems they encountered', in FYRIGOS, *Il Collegio Greco di Roma*, 191–193.

⁴⁹ TSIRPANLIS, 599. 1. jegyzet.

⁵⁰ Vö. ACGr. 1, f. 284v (= Források, 4. sz. irat); ACGr. 1, f. 292 (= Források, 6. sz. irat); BORGIA, *I monaci basiliani*, 163. stb.

⁵¹ Az ACGr. 3. jelzetű irat gyors áttekintéséből kiderül, hogy Giovanni Paolo Oliva rektor a két említett növendéken (Ferdinando Rizzi és De Camillis) kívül egy Antonio Arcoleo (1665–1670) nevű növendéknek is doktori fokozatot ítél meg (vö. TSIRPANLIS, 635–636. [557. sz.]). A többi kivonat (vagy eredeti fokozatszerzési dokumentum) az alábbi egyházi méltóságokkal kapcsolatos: Scipio Coballutius bíboros, (S. Susanna templom) G. Medicinek (vö. TSIRPANLIS, 445–446. [311. sz.]); Marco Antonio Franciotti bíboros (S. Maria della Pace templom) Giovanni Crisafidának (róla alább a 85. jegyzetben), Fabricio Spada bíboros pedig P. Tommaso Melezio (1660 – post 1662) konviktornak (vö. TSIRPANLIS, 624. [539. sz.]) ad doktori címet.

⁵² Vö. TSIRPANLIS, 615.

arra törekedtek, hogy a növendékek egyrészt alaposan megismerjék a klasszikus szerzőket, másrészt pedig a „szakadár” teológusok méltó ellenfeleivé váljanak. Fölvetődik a kérdés, hogy De Camillis milyen mértékben tett eleget ezeknek a tanulmányi célkitűzéseknek?

Fennmaradt munkáiból arra következtethetünk, hogy De Camillistól távol álltak mind a filozófiai-teológiai eszmefuttatások, mind pedig a polémikus-apologe-
tikus megfogalmazások.

Érdeklődésének középpontjában elsősorban a lelkipásztori és az aszketikus témák állnak. A Görög Kollégium rektorához, Nicolò Del Neróhoz, 1671. július 21-én Cimarrából írott levelében arra buzdítja az elöljárót, hogy a növendékeket ösztönözze a filozófiai és teológiai tanulmányokra, ugyanakkor a bennük meglévő belső indíttatásokra fordítson nagyobb figyelmet, mintsem intellektuális képességeikre. Szempontunkból rendkívül érdekes a rektorhoz intézett ajánlása és az, hogy a *latinak született* elöljáró érdemének tekinti a keresztény kelet sajátosságai iránt benne kifejlődött érzékenységet. Ezt írja: „*Buzdítsa mindazokat, akik az egyházi élet mellett kívánják elkötelezni magukat, hogy ismerjék meg alaposan az egyházi dolgokat és tanulják meg az énekeket, mert enélkül a keleti egyházban nem lehetséges meglegedésre és méltósággal elvégezni az isteni szolgálatokat.*”⁵³

A „tudományok” (filozófia és teológia) szövegkörnyezetében De Camillis írásaiban egyértelműen felsejlik az a szándéka, hogy eltávolodjék a „latin” vagy „nyugati” szemléletmódtól és közeledjék a „görög” gondolkodáshoz.⁵⁴ Jóllehet Arisztotelészt a „*filozófia fejedelmének*” nevezi,⁵⁵ tanainak alkalmazásában meglehetősen óvatos és bár gyakran idézi az „*Angyal Doktort*”,⁵⁶ úgy tűnik, Szent Ágostont jobban kedvelte: nehéz megállapítani, hogy a hüppói püspök írásait a Gregoriánán ismerte meg, vagy inkább a Görög Kollégiumban.⁵⁷ A „görög” szemléletmódhoz

⁵³ Vö. ACGr 1, 292–293v (= Források, 6. sz. irat). Ez utóbbi megjegyzésből arra következtethetünk, hogy De Camillis járatos volt a bizánci zenekultúrában és szép énekhangja volt.

⁵⁴ A Kollégiumban folyó oktatást Karalevskij „nyugatinak”, Tsirpanlis pedig „latinak” nevezi (vö. TSIRPANLIS, 55–56, ahol további elemzés is található). A De Camillis kulturális érdeklődésével kapcsolatos megállapításaim a *La vita divina ritrovata fra 'Termini del Tutto, e del Nulla* (Róma, 1677) című művére is támaszkodnak (a műről: 4. 2. 1.). A kérdés alaposabb vizsgálata (az egyes növendékek, mint Leone Allacci, Pietro Arcudio, Giovanni Matteo Caryophyllis, Neofito Rodinò, Giovanni Pastrizi és De Camillis műveltségi szintjének elemzése) külön tanulmányt igényel. Utalok néhány, a Görög Kollégium növendékei által kiadott művek elemzését elvégző tanulmányra: Z. N. TSIRPANLIS, 'I libri greci pubblicati dalla «Sacra Congregatio de Propaganda Fide» (XVII sec.) (Contributo allo studio dell'umanesimo religioso)', in *Balkan Studies* 15 (1974), 204–224; TH. PAPADOPOULOS, 'Libri degli studenti greci del Collegio Greco di S. Atanasio di Roma', in FYRIGOS, *Il Collegio greco di Roma*, 303–328. (a 316. oldalon megemlítve De Camillis); Uó., βιβλία Καθολικῶν καὶ βιβλία Ὁρθοδόξων, in *Ἐρανιστής* 19 (1993), 36–65.

⁵⁵ Vö. *La vita divina* (op. cit. 54. jegyzet), 79. (utalással a *Rhet. Ad Alex.*, 24. [144b, 26–28.]); továbbá a 73. (az *il Filosofo* és az *il Morale* kifejezések nyilvánvalóan az *Etika* című műre vonatkoznak), 166., 216., 366. stb. oldalakat. Szeretném jelezni, hogy az itt megadott hivatkozások, valamint a következő jegyzetekben szereplő más szerzőkre vonatkozó utalások nem teljes körűek, hanem kiegészíthetőek és módosíthatóak.

⁵⁶ Vö. *La vita divina* (op. cit. 54. jegyzet), 15., 28. („*Angelico Dottore*”), 86., 170., 269., 302., 366., 435–436. stb.

⁵⁷ Vö. *La vita divina* (op. cit. 54. jegyzet), 11. és 25. (számozatlan), 8., 13., 24. („*dottissimo*”), 26., 61–64., 66., 101., 132., 140., 185–186., 188., 189., 242., 270., 304., 382–383., 516–518. stb. A Görög

való közeledés jelei a Pszeudo-Areopagita Dénesre való hivatkozásokban is kimutathatóak,⁵⁸ akit viszont De Camillis valószínűleg Szent Tamás (és talán más latin szerzők) kommentárján keresztül ismerhetett. Azt is nehéz megállapítani, hogy az a következetesség, amivel De Camillis Pszeudo-Areopagita Dénest Szent Tamással párhuzamba állítja, egyéni teológiai meggyőződését tükrözi, vagy inkább az előjárói irányába mutatott óvatosságának jele. Tudjuk ugyanis, hogy a *Corpus Areopagiticum* eltérő keleti olvasata hozzájárult annak az ismert teóriának kialakulásához, ami Istenben valós különbséget feltételez a lényeg és az energiák tekintetében. Ennek legfontosabb képviselője az a Palamasz Gergely (14. század), akit hosszú időn át a skolasztikus teológia legjelentősebb ellenfelének tartottak. Az aszketikus irányultság felé mutatnak De Camillis által ismert latin (Szent Bernát, Kempis Tamás, Sienai Szent Bernardin, Jacopone da Todi, Szent Benedek) és görög (Aranyszájú Szent János,⁵⁹ Nagy Szent Bazil,⁶⁰ Szent Atanáz, Nazianzi Szent Gergely, Alexandriai Szent Cirill és Órigenész) szerzők. Nüsszai Szent Gergely nevével nem találkozunk De Camillis írásaiban. Az aszketikus témák iránti érdeklődésének felkeltésében minden bizonnyal szerepet játszott Achille Gagliardi (1537–1607),⁶¹ aki a 16. század második felében filozófiát tanított a Gregoriánán és több aszketikus munkát is kiadott. Mivel neve egyetemi körökben sokáig ismert volt, De Camillis egészen biztosan ismerte és olvasta munkáit. Mély nyomot hagytak benne Gagliardi gondolatai, hiszen műveiben is gyakran idézi azokat.

Még az 1693 körül ruszin híveinek összeállított katekizmusában is arra törekszik, hogy elszakadjon a tridenti katekizmustól és Bellarmin Szent Róbert *Dottrina christiana* című művétől, hogy a keleti szertartású keresztények igényeinek jobban megfeleljen.⁶² Ha De Camillis katekizmusát stílus és tartalom szempontjából ösz-

Kollégium növendékeinek Szent Ágoston iránti érdeklődése érdekes kutatási téma lehet. Most csak jelzem, hogy Neofito Rodinò (róla alább a 80. jegyzetben) Szent Ágostonnak két művét is lefordította (Vö. A. BRUNELLO, 'Neofito Rodinò missionario e scrittore ecclesiastico greco del secolo XVII', in *Bollett. della Badia gr. di Grottaferr.* 5 [1951], 211–212.), és hogy Giovanni Andrea Gritti Tipaldo (a Görög Kollégiumban: 1698–1706, vö. TSIRPANLIS, 703–704. [679. sz.]) az 1704-ben kiadott *Conclusiones Logicae*, című művében (vö.: TSIRPANLIS, 759–768.) többek között ezt olvassuk: „*Praeter Logicam Naturalem, sive Habitualem, sive Actuaalem admittimus Logicam Artificialem, quae ab Augustino Ars artium, et scientiarum Scientia merito appellatur*” stb. (TSIRPANLIS, 759.).

⁵⁸ Vö. *La vita divina* (op. cit. 54. jegyzet), 15. („a fent említett Szent Dénes és Tamás szerint”), 44. (az Istenre vonatkoztatott „Szépség” fogalmával kapcsolatosan a *Nomi divini* című műben), 46. („az Areopagita Teológus”), 68. („a fent említett Szent Areopagita Dénes és Szent Tamás szerint”), 68–69. (az isteni hierarchia tanát idézi fel), 284. stb.

⁵⁹ Vö. *La vita divina* (op. cit. 54. jegyzet), 76. („a hitbirtokok eszménye”), 89., 186., 231., 292., 314., 358. stb.

⁶⁰ Vö. *La vita divina* (op. cit. 54. jegyzet), 512. („protopatriárkámát méltán illeti az egyház a «Nagy», s még helyesebben a «Háromszornagy» jelzővel”) stb.

⁶¹ Vö. C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque* (op. cit. 43. jegyzet), t. III (1892), coll. 1095–1099. De Camillis maga is több alkalommal elismeri, hogy sokat merített Achille Gagliarditól: pl. 25. (számozatlan, a kötet elején) és főként a 394. oldalon (vö. Források, 8. sz. irat).

⁶² Vö. *Catechismul Lui Iosif De Camillis, Trnava, 1726*. Prefata I. MÁRZA, transcrierea textului, studiul introductiv, ingrijirea editiei E. MÁRZA. Studiul teologic, note de specialitate A. RUS. Bibliografie selectivă, indice E. MÁRZA–A. RUS, Sibiu 2002. Olivier Raquez bencés atya, a római Görög Kollégium egykori rektora, egy 2006. április 23-án keltezett levelében volt szíves közölni velem az alábbi megjegyzést De Camillis románra fordított katekizmusával kapcsolatban: „*Ez a fordítás azért is*

szövetjük a Görög Kollégium egykori növendékeinek hasonló jellegű munkáival, felfedezhetjük a munkácsi püspök eredetiségének egyértelmű jeleit.

Végezetül megjegyezzük, hogy bár De Camillis tökéletesen ismerte a klasszikus görög nyelvet, könyveiben szándékosan a népnyelvet használta, ami lelkipásztori irányultságának újabb ékes bizonyítéka. Ebből a szempontból a Görög Kollégium egy másik, vele egykorú növendékéhez Francesco Scufóhoz hasonlítható.⁶³

2. 4. A már többször idézett önéletrajzában (1689) azt olvassuk, hogy „25 éves korában szentelték görög pappá” (1666).⁶⁴ Ez megfelel a Kollégium szabályzatának is, mely kimondja, hogy a növendékek szentelésére legalább egy évvel az intézményből való távozásuk előtt kell sorra kerülnie. Ennek az előírásnak elsősorban gyakorlati okai voltak: az újszenteltek így egy teljes éven át gyakorolhatták a szertartások végzését, az előjáróknak pedig alkalmuk nyílt arra, hogy prédikációikat dogmatikai szempontból ellenőrizték. Ez utóbbira egyébként is nagy figyelmet fordítottak.⁶⁵ De Camillist valószínűleg Onofrio Costantini szentelte, aki tanára és a második eskütétel alkalmával tanúja volt, és aki időközben Dibra és a Görög Kollégium szentelő püspöke lett (kevésssel 1665. november 28. előtt, 1717. március 20-ig).⁶⁶

érdekes, mert egyike az első olyan, a román egyesült egyháznak készített kiadványoknak, melyek figyelembe veszik a görög hagyomány sajátosságait. Korábban csak a tridenti, illetve a Bellarmin-féle katekizmus állt rendelkezésre. (...) A fordítás továbbá bizonyíték a Görög Kollégium egykori növendékeinek szerepvállalására egy olyan területen, mely abban a korban távolinak számított.” Lásd: még: O. RAQUEZ, ‘La comunione delle Chiese di tradizione costantinopolitana nella Storia del Collegio greco di S. Atanasio (1577–1999)’, in F. GUIDA (a cura di), *Etnia e Confessione in Transilvania (secoli XVI–XX)* (különlenyomat), 53–60.

⁶³ Scufórol és műveiről: TSIRPANLIS, 608–610. (523. sz.). De Camillis egyéb görög nyelvű műveiről lásd: alább 4. 2. 2.

⁶⁴ Vö. *Memoriale o quesiti fatti dal Sign. P. Giuseppe de Camillis, monaco Basiliano, e presentati al Sign. Card. de Kollonicz an. 1689* (kiadva: NILLES, *Symbolae*, 855.).

⁶⁵ Vö. Ordini, Consuetudini »generalis«. Cap. 5. Della divotione de gl’Alunni (ACGr. 2, f. 160v): „Legalább egy évvel a Kollégiumból való távozásuk előtt a növendékek legyenek pappá szentelve és a hátralévő időben gyakorolják be az istentiszteletek végzését, a szentségek kiszolgáltatását és a prédikálást. Ez utóbbira a referetóriumban kerüljön sor, vagy ott, ahol a rektor jónak látja. Mielőtt a szentbeszédet elhangzanak, a tanulmányi prefektus nézze át azokat és – ha szükséges – eszközöljön javításokat bennük. A növendékek a javított szöveget mondják el, s ha a kibízott részeket mégis elmondanák, legyenek szigorúan megbüntetve. Ha ez többször is előfordul, akkor ezeket a visszaeső növendékeket el kell távolítani a Kollégiumból.” Itt említjük meg a Legrand által a Toledói Káptalani Könyvtár egyik kéziratában (38–21. sz. kézirat) talált feljegyzést, mely így hangzik: „*Epistola Dom(inicae) II post Pasch. In canonizatione S. Francisci de Sales, episc. Gener., celebrata per SS. in Christo patrem et D. n. Alexandrum VII, Pont. Opt. Max. pontificatus sui an. XI, a D. Ioanne de Camillis Chio, coll. Graec. alumno, decantata, anno Domini MDCLXV, xix aprilis*” (ebből arra következtethetünk, hogy De Camillis ekkor részesülhetett a kisebb rendekben), É. LEGRAND, V, 350–351.

⁶⁶ Vö. É. LEGRAND, V, 347–348.; V. LAURENT, ‘Le patriarche d’Ochrida Athanase II et l’Eglise Romaine’, in *Balkanica* 8 (1945), 61–62. a „görög szertartású szentelő püspökök” listája: M. FOSCOLOS, ‘I Vescovi Ordinanti per il rito greco a Roma’, in FYRIGOS, *Il Collegio Greco di Roma*, 289–302 (a 294–295. oldalakon Onofrio Costantini rövid életrajzával). A Propaganda Fide által a szentelő püspökök kiválasztása és szentelések alkalmazott eljárásról esettanulmány: A. FYRIGOS, ‘Nota biografica su Mons. Basilio Matranga, vescovo ordinante per il rito greco in Roma (agosto 1726–dicembre 1739)’, in *Δίπτυχα* 4 (1986), 200–216.

2. 5. Chelm püspökének 1666. szeptember 20-án megfogalmazott azon kérése, hogy az előjárók De Camillist és Federico Rizzit Oroszországba küldjék lelkipásztori szolgálatra, nem teljesült.⁶⁷ Onofrio Costantini⁶⁸ meggyőzte De Camillist, hogy inkább a cimarrai misszióra vállalkozzon.⁶⁹ 1667. október 17-én,⁷⁰ pénteki napon az ifjú és jól képzett De Camillis végre útnak indulhatott, hogy elhintse a katolikus hitet, amit a Kollégiumban megtanult.

3. Misszionáriusként Epiroszban (1668. május 20. – 1672 májusa)

3. 1. „1667 októberében tehát ezen Szent Kongregáció engedélyével és igazolásával elindultam Rómából Cimarra felé, abová viszont csak a következő esztendő májusában érkeztem meg. Otrantóban ugyanis, míg az átkelésre vártam, súlyos betegség támadt meg és tartott öt hónapon át az ágyban, úgy, hogy mozdulni sem tudtam.”⁷¹

De Camillis néhány otrantói⁷² keltezésű leveléből, melyeket a Görög Kollégium jezsuita rektorának, Nicolò Del Nerónak írt,⁷³ megállapíthatjuk, hogy 1667 októberének végén vagy novemberének elején Otrantóba érkezett, ahol „nap mint nap, sőt még éjszaka is arra várt, hogy útnak indulhasson Cimarra felé.” 1667 novemberétől 1668. január végéig az ifjú misszionárius még mindig Otrantóban tartózkodott, ahol két hónapon át „egy hosszú és kellemetlen betegség” ágnak döntötte.⁷⁴ Orvosai tanácsára Specchiába költözik át, ami „tizzenhat mérföldre fekszik Otrantótól és ahol sokkal jobb a levegő”. Itt három hónapot tölt: két hónapot ágyban fekvő betegként (1668. január végétől március végéig) „anélkül, hogy bárki is ismerné, vagy ránézne, egyet pedig lábadozással töltve” (1668. március végétől április végéig).⁷⁵ 1668. május 11-én már egy hete Otrantóban tartózkodik (tehát Specchiát május 4-én elhagyta) a kedvező széljárásra várva.⁷⁶

⁶⁷ TSIRPANLIS, 599.

⁶⁸ ACGr. 1, f. 285. (vö. 89. jegyzet).

⁶⁹ ACGr 14, f. 25.

⁷⁰ Vö. APF – SOCG t. 370, 175v (TSIRPANLIS, 599); BORGIA, *I monaci basiliani*, 112.

⁷¹ Vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 112. (De Camillis 1673. április 18-i keltezésű, a Propaganda Kongregációnak adott jelentése alapján).

⁷² Vö. ACGr 1, ff. 280–282v (Specchia, 1668. október 4. kiadva: LEGRAND, *Lettre inédite* (art. cit. 2. jegyzet), 58–67. = LEGRAND, V, 351–353.; vö. TSIRPANLIS, 599. 2. jegyzet, aki átjavítja az április 20-i datálást [Legrand] október 4-re) és ACGr. 1, f. 278–279v (Otranto, 1668. május 11., kiadva: LEGRAND, V, 353–356., aki tévesen május 22-ét olvas május 11. helyett: vö. TSIRPANLIS, 599., 3. jegyzet).

⁷³ A jezsuita Nicolò del Nero (vagy de Neri) 1666 és 1672 között volt a Görög Kollégium rektora: vö. C. KARALEVSKIJ, ‘Saggio di cronotassi dei Rettori del Pontificio Collegio Greco di Roma’, in *Σύνδεσμος* anno I, sz. 1939. január 2., 20. (39. sz.) (= FYRIGOS, *Il Collegio Greco di Roma*, 129.). További feljegyzések Nicolò del Neróról: Krajcar, ‘Rectors of the Greek College’ (art. cit. 48. jegyzet), 190–194.

⁷⁴ LEGRAND, V, 352, 354.

⁷⁵ LEGRAND, V, 354.

⁷⁶ LEGRAND, V, 354.

3. 2. A latin egyház közel-keleti missziójának szövegkörnyezetében⁷⁷ az a kezdeményezés, amit C. Karalevskij „*az epiroszi Cimarrában szervezett görög katolikus missziónak*” nevez, szorosan kapcsolódik a római Görög Kollégiumhoz és növendékeihez.⁷⁸ Jóllehet a Szentszék és Albánia közötti kapcsolatok már a 16. század végére visszanyúlnak,⁷⁹ a szó szoros értelmében vett „misszió” 1628 januárjában veszi kezdetét,⁸⁰ amikor Neofito Rodinò, a Görög Kollégium növendéke Cimarrába érkezett. Rodinò gyakori és hosszú cimarrai tartózkodásai idején (1628. és 1648 januárja között) a tudós ciprióta „*minden erejével azon fáradozott, hogy azokat a szegény lelkeket visszavezesse az ősi keresztény jámborságra és a katolikus igazságra*”.

Tizenkét év telt el Rodinò végleges visszavonulása után, mikor Róma újra misszionáriusokat küldött Cimarrába. Ehhez az is kellett, hogy Ochrid pátriárkája, II. Atanáz (1653–1660)⁸¹ érdeklődést mutasson a Rómával való egyesülés iránt. Jóllehet az általa Rómába küldött hitvallás (1658. február 20.) nem kevés fejlődést okozott mind stilisztikai szempontból (a pátriárka nem tulajdonított nagy jelentőséget a nyelvtani szabályoknak), mind pedig tartalmilag (a Firenzei Zsinaton meghatározott hitigazságokat meglehetősen általános megfogalmazásban fogadta el), a Propaganda Kongregáció bíborosai mégis úgy döntöttek, hogy nem kételkednek őszinteségében. A következő évben Rómába érkezett Szimeon Laszkarisz konstantinápolyi szerzetesfőnök⁸², aki Velencében tette le a katolikus hitvallást (1657-ben). Laszkarisz azt kérte, hogy Rómában kiegészíthesse tanulmányait annak érdekében, hogy a II. Atanáz utasítására Cimarrában elkezdett misszióját hatékonyabban folytathassa. Ez a kérdés ráirányította a Propaganda Kongregáció figyelmét a térségre. Következésképpen a dikasztérium mindent megtett azért, hogy Laszkarisz a lehető legjobb képzésben részesüljön. A konstantinápolyi szerzetes azonban kevés hajlandóságot mutatott a tanulásra. Hamarosan visszatért Albániába, de előbb jelentős anyagi támogatást járt ki a Kongregáció bíborosainál.

⁷⁷ Vö. CARAYON, *Relations inédites* (op. cit. 15. jegyzet), végig; P. MICHEL, ‘Les Missions Latines en Orient’, in *Rev. de l’Orient chr.* 1 (1896), 91–108.; A. CASTELLUCCI, ‘Il risveglio dell’attività missionaria e le prime origini della S. C. di Propaganda fide’, in *Le conferenze al Laterano*, Roma, Marzo–Aprile 1923, 117–254.; V. LAURENT, ‘L’âge d’or des Missions Latines en Orient’, in *L’Unité de l’Eglise* 15 (1937), 55.; F. GRANATA, ‘L’Albania e le missioni italiane nella prima metà del sec. XVII in base a documenti inediti’, in *Riv. d’Albania* 3 (1942), 226–248. Végül Cimarra, Albán tartományhoz: vö. A. A. BRUZEN DE LA MARTINIÈRE, *Le grand Dictionnaire géographique et critique*, Venezia 1737, 499., col. 1.

⁷⁸ A misszió történetéről a kezdetektől 1685-ig összegzés: A. STANILA, *Relazione* (KARALEVSKIJ, 441–470.); BORGIA, *I monaci basiliani*, 1–32.; F. CORDIGNANO, ‘Geografia ecclesiastica dell’Albania dagli ultimi decenni del sec. VI alla metà del sec. XVII’, in *Orient. Christ.* 36 (1934), 231–236.; Θ. Ι. Παπαδοπούλου, ‘Η Ιεραποστολή της Χιμάρας. Συμβολή στην ιστορία της Βορείου Ηπειρού (17ος – 18ος αι), Βόρειος Ήπειρος – Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα, 22–24 Αυγούστου 1987), Αθήναι 1988, 443–497.

⁷⁹ Vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 9–32.

⁸⁰ A növendék Neofito Rodinòról (1607–1610) vö. TSIRPANLIS, 400–403. (230. sz.); cimarrai tevékenységéről vö. STANILA, *Relazione*, 6–7. (KARALEVSKIJ, I, 448–449.); BORGIA, *I monaci basiliani*, 43–52.; BRUNELLO, ‘Neofito Rodinò’ (art. cit. 57. jegyzet), 155–156., 158–160.; Z. N. Τσιρπανλή, ‘Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο (Α΄ μισό 17ου αι.)’, in *Δωδώνη* 1 (1972), 315–331.

⁸¹ II. Atanázhoz lásd: LAURENT, *Le patriarche d’Ochrida* (op. cit. 66. jegyzet), végig.

⁸² Laszkariszhoz vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 57–79. Továbbá: LAURENT, *Le patriarche d’Ochrida* (op. cit. 66. jegyzet), 25–37., 45–56.

Alig telt el egy esztendő, Laszkarisz visszatért Rómába: ez alkalommal azonban már durazzói püspökként.⁸³ Püspöki kinevezését a Propaganda Kongregáció tudta nélkül II. Atanáztól kapta. Minthogy a katolikus hitvallás letételétől kezdve formálisan a Propaganda Kongregáció joghatósága alá került, a dikasztérium kérdőre vonta püspöki kinevezése miatt. Laszkarisz azzal védekezett, hogy a katolikus hitre áttért pátriárkának jogában állt a kinevezése. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a Propaganda Kongregáció bíborosait már csak azért sem győzte meg a durazzói püspök viselkedése, mert az nem adta át a pátriárkának azokat az értékes miseruhákat, melyeket megtérése alkalmából a pápa ajándékozott neki. Ennek ellenére szentelésének érvényességét nem vonhatták kétségbe. Ezért rábízta a cimarrai missziót, ahogyan azt ő maga is kérte. A durazzói püspök 1660 elején indult útnak Rómából, de a Kongregáció azt akarta, hogy két megbízható ember, Andrea Stanila és Onofrio Costantini, (mindketten a Görög Kollégium növendékei) is kísérelje el. Laszkarisz Stanilára bízta Cimarrát, Costantinire pedig Drimades vidékét. Ő maga hamarosan zavaros ügyekbe bonyolódott. Kiderült, hogy a spanyolokkal tárgyal a törökök ellen, ezért Spanyolországba kellett menekülnie (1663). Életét ott fejezte be 1689-ben.

Ugyan a nyilvánosság előtt ezt nem hangoztatta, de II. Atanáz azt tervezte, hogy lemondva a pátriárkai székről Rómában telepedik le. A Rómával való egység megőrzése érdekében utódjaként Stroumnitza érsekét, Besszariont jelölte ki. Ezzel szemben a szinódus azt a bodenei Ignácot választotta meg, aki ellenezte a Rómával való egységet. Talán éppen az uniót megerősítő törekvések sorába illeszkedik az is, hogy Atanáz 1661-ben Musacchia püspökévé szentelte Andrea Stanilát.⁸⁴ Minthogy erre a szentelésre is a Propaganda Kongregáció engedélye nélkül került sor, a bíborosok 1662-ben Rómába rendelték Stanilát, aki a szentelés alkalmával – görög szokás szerint – felvette az Arcadio nevet is. Miután Stanila megfelelő magyarázattal szolgált és a megbánás jeleit mutatta, 1663 elején visszatérhetett Cimarrába, ahová elkísérte őt a Görög Kollégium egy növendéke, Giovanni Crisafida is.⁸⁵

A Kongregációnak azonban nem állt szándékában Stanila „naivságát” megtorlás nélkül hagyni: az engedély nélkül szentelt püspök késő öregségéig (1685-ig) Albánia barátságtalan vidékein volt kénytelen működni. Az intézkedés szigorúsága még nyilvánvalóbbá válik, ha figyelembe vesszük azt, hogy Onofrio Costantini a

⁸³ A durazzói latin püspökökhöz vö. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica* (op. cit. 10. jegyzet), 179. (Dyrrachien.); valamint GRANATA, 'L'Albania e le missioni italiane' (art. cit. 77. jegyzet), 228–229. A durazzói görög püspökökhöz: FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis* (op. cit. 10. jegyzet), 528–530. (Dyrrachium; az 529. oldalon Laszkarisz megemlítve).

⁸⁴ Egyes dokumentumokat Stanila így szignál: „*Vescovo de Hispathia et Musachia*” (vö. LAURENT, *Le patriarche d'Ochrida* [op. cit. 66. jegyzet], 3. Talán: Μουζακιάν (vö. Μεγάλη Έλληνική Εγκυκλοπαίδεια, vol. 17, Αθήναι 1931, 407.), vagy: Μουζάκι, mai elnevezéssel: Γλαβνίτσα (uo., vol. 8, Αθήναι 1929, 448.) ο Ακροκεράνεια (uo. vol. 3, Αθήναι 1927, 185.), a durazzói érsekség (melynek élén Laszkarisz állt), majd pedig az ochridi patriarchátus szuffragáneusa. Erről a püspökségről: FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis* (op. cit. 10. jegyzet), I, 530. (ahol viszont nincs megnevezve egy püspök sem, vö. viszont R. JANIN, 'Glavinitsa' in *Dictionn. d'Hist. et de Géograph. Ecclés.* vol. 21, 179.).

⁸⁵ Giovanni Crisafidáról lásd: TSIRPANLIS, 577–579. (489. sz.); KARALEVSKIJ, 450–452., 454.; BORGIA, *I monaci basiliani*, 92–95., 110–116.

kötelezően előírt minimális három év letelte után (1660–1663) azonnal visszatérhetett Rómába, ahol Debrri (=Dibra) címzetes püspökévé szentelték⁸⁶ és kinevezték a Görög Kollégium szentelő püspökévé (kevéssel 1665. november 28. előtt).⁸⁷ Costantini személye és a fent említett eseményekben való szerepvállalása alaposabb vizsgálatot érdemel: mind Stanila, mind pedig De Camillis utalnak Costantini sajátos „lelkületére”.⁸⁸

A cimarrai görög katolikus misszió újjászervezésének rövid ismertetéséből kirajzolódó kép egyházi szempontból nem egyértelmű. Mindenekelőtt két „megtérés”, II. Atanáz és Szimeon Laszkarisz katolizálásának vagyunk szemtanúi, melyek őszinteségével – különösen Laszkarisz esetében – jogos kételyek merülnek fel. Láthattuk továbbá, hogy sor került két püspökszentelésre is, mégpedig Róma engedélye nélkül. Ezekkel kapcsolatban az a különös helyzet állt elő, hogy a kalandor-misszionárius Laszkarisz, katolizálása ellenére, bekerült a konstantinápolyi hierarchia püspökei közé, míg a Görög Kollégium egykori növendéke, Stanila mind a mai napig nem szerepel még a Rómával egyesült püspökök listáján sem (a konstantinápolyin nyilvánvaló okok miatt nem szerepelhet). Mindehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy 1661-től kezdődően az ochridi pátriárkai címet ketten is magukénak követelték. II. Atanáz ugyan lemondott, de a gyakorlatban továbbra is meg kívánta tartani a tisztséget (már csak azért is, mert a római letelepedésének terve megvalósíthatatlannak bizonyult). A szinódus által megválasztott Ignác is ochridi pátriárkának tartotta magát, s ellenezte a Rómával való egységet. Tovább súlyosbította a helyzetet az, hogy hamarosan az egész cimarrai misszió terhe Stanila püspök vállaira nehezedett, mivel a hároméves ciklus letelte után (1663–1666) Giovanni Crisafida is elhagyta Albániát.

Ilyen – enyhén szólva szövevényes – körülmények között szentelte pappá 1665-ben Costantini De Camillist a Görög Kollégiumban és beszélte rá arra, hogy vállaljon missziós munkát Cimarrában.⁸⁹

⁸⁶ LEGRAND, V, 347–348. Dibrának az ochridi patriarchátushoz való tartozásról: H. GELZER, *Der Patriarchat von Achrída. Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1902, 19–21. (egy 16. századi dokumentum alapján: vö. S. VAILHÉ, 'Achríde', in *Dictionn. d'Hist. et de Géograph. Ecclés.* 1, Paris 1912, 330–331.) és 29–34. Vö. LAURENT, *Le patriarche d'Ochrida* (op. cit. 66. jegyzet), 20., 52–54.

⁸⁷ Vö. LAURENT, *Le patriarche d'Ochrida* (op. cit. jegyzet 66), 20.

⁸⁸ De Camillis nemegyszer utal Onofrio Costantini inkorrekt viselkedésére: vö. ACGr 1, 285 (= Források, 4. sz. irat: „*Ne hallgasson Monsignore Onofrio szavára, hiszen neki – tapasztalataim alapján – sajátos érdekeltségei miatt nem tetszik, ha a cimarrai misszióról negatív tartalmú jelentések íródnak*”); lásd: még alább a 89. jegyzetet. A dibrai püspök megbízhatatlanságát kiemeli Stanila is (vö. LEGRAND, V, 343: „*Írtam a Szent Kongregációnak, hogy olyan helyre mehessenek, ahol kezeletbetem magamat. Felépülve pedig ismét a rendelkezésükre állhatnék. De mivel Rómában senki se jár közbe értem és ha Mons. Onofriónak írnék, akkor ő éppen az ellenkezőjét tenné – itt már volt alkalmam megtapasztalni, milyen lelkületű –, ezért...*”: Drimades, 1670. február 8.).

⁸⁹ Vö. ACGr. 1, 285: „*ő ugyanis (ti. Onofrio) ezekről a dolgokról semmit se mondott, hogy mindenképpen ide jöjjenek. Csak a jó dolgokat említette, mert ismert és tudta, hogy ha tisztában lennék a valós körülményekkel és tudnám, valójában milyen lehetőségek nyílnak itt az oktatásra, sohasem bagygtam volna magam rábeszélni az idejövételre*” (vö. Források, 4. sz. irat, Cimarra, 1669. november 21.).

3. 3. „1668. május 20-án, a Szent Püünkösöd első napján érkeztem Drimadesbe, Isten kegyelméből épen és egészségesen, anélkül, hogy az úton bármi baj ért volna.”⁹⁰ Itt – ahogy De Camillis írja – „Stanila nagy szeretettel és kedvességgel köszöntött és fogadott a házába.”

Az ifjú misszionárius érkezése minden bizonnyal örömmel töltötte el Stanilát. Nem csak azért, mert munkatársa, Giovanni Crisafida távozása után magára maradt a misszióban, hanem azért is, mert De Camillisszel kölcsönös megbecsülésen és szimpátián alapuló kapcsolatot ápolt. A fiatal pap azonnal hangot is ad csodálatának, mely „a szegény monsignore türelmének és erényességének” láttán töltötte el. Látja, hogy a szükös megélhetési feltételek között is „mindig készségesen áll népének rendelkezésére” és hogy „szívesen foglalataskodik a tudományokkal és az írással, hogy hasznos és tudós műveket adhasson kinyomatva az emberek kezébe”, s „félbehagyja azt, amit szívesen csinál, hogy meghallgassa a kérdezősködőket és kielégítse kíváncsiságukat”.⁹¹ Stanila a maga részéről gyorsan felismeri az ifjú misszionárius erényeit, „akinek buzgóságától szép eredményeket remél a lelkek javára, mint hogy a keresztény jámborság lelkelete teljesen átjárja, értékes személyisége révén a misszió eredményei a lelkek terén növekedni fognak”.⁹²

De Camillis epiroszi missziós tevékenységét két időszakra oszthatjuk: az első időkbén (1670 októberéig) Drimadesben működött, míg a második időszakban Cimarrába teszi át székhelyét, ahol a Rómába való visszatéréséig marad (1672 májusáig).

3. 3. 1. *Drimadesben.* De Camillis első találkozása a missziók világának valóságával enyhén szólva megrázó lehetett. Stanila lakásának leírásakor megjegyzi, hogy „az ugyan a vidék legjelentősebb személyiségének hajléka, mégis csak egy olyan romos szobából áll, ahová Rómában még egy cipész is szegéyellne beköltözni. Ott alszunk hárman: a monsignore, én és padlón a házigazda. Előszobaként egy nem több mint egyrőfnyi széles veranda szolgál, ahol éjjel az ökrök, nappal pedig a tyúkók időznek”.⁹³ Hamarosan maga is osztozott ebben a „szélsőségesen szegényes” életformában. Azt az összeget, amit a Propaganda Kongregációtól kapott mielőtt elhagyta a Görög Kollégiumot, szinte teljesen elköltötte az útiköltségre, valamint „hosszú és veszélyes betegsége” gyógyítására Otrantóban. Mindössze „tíz aranydukátja maradt”, amit egy olyan embertől kapott, „aki Mons. Onofriónak tartozott”. Ez eleve kevés volt arra, hogy megvásárolja a Szent Liturgia végzéséhez szükséges miseruhákat és eszközöket. Az egyetlen bevételi forrása az a kicsiny összeg volt, amit drimadesi tartózkodásának első öt hónapja alatt Stanilától kapott abból „a szegényes és semmire sem elegendő ellátmányból”, amit a Kongregáció folyósított neki. Ha ezt nem kapta volna meg – állítja az ifjú misszionárius – arra kényszerült volna, hogy elhagyja a missziót és valahol máshol keresse meg – „ha kell koldulva” – a fenntartásához szükséges pénzt. „És mégis – teszi hozzá némi indulattal – tudom, ha ezt megteszem, a Kongregáció esküszegőként és lázadóként bélyegzett volna meg, mert – abogyan azt Rómában tapasztaltam – soha sem bíznak meg bennünk, görögökben, s nem tartanak minket jó és hűséges munkatársaknak, ha csak nem te-

⁹⁰ LEGRAND, V, 356. De Camillis albániai működéséhez vö. STANILA, *Relazione*, 15–22. (KARALEVSKIJ, 455–462.). Vö. ACGr 1, 276–277v; BORGIA, *I monaci basiliani*, 159.

⁹¹ Legrand, V, 357 (Drimades, 1668. június 13.).

⁹² Legrand, V, 340.

⁹³ Vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 116–117.

szűnk valamilyen csodát”.⁹⁴ De Camillis egészen 1669 novemberének végéig egy fillér támogatást sem kapott a Kongregációtól. Mit sem ért az az ismeretlen levele, amit Rómában élő nagybátyjának írt, s amiben nyilván erős kifejezésekkel (olyannyira, hogy később szavaiért bocsánatot kért) festette le siralmas életkörülményeit, melyek arra kényszerítették, hogy olyat tegyen, ami „*ugyan nem törvénytelen, de korábban a világ minden aranyáért se tette volna meg*”: egy rövid időre elhagyta a missziót (1669. november 21. előtt) és Korfú szigetére ment és ott áruba bocsátotta „*néhány kisebb még megmaradt személyes értékét*”, hogy némi készpénze legyen. Elgondolkodtató, hogy De Camillisnek könyörögnie kellett a Kongregáció bíborosaihoz azért, hogy megkapja a szükséges és neki járó összeget arra, hogy „*meglegyen a betevője*” és ne kelljen másoktól kölcsönkérnie, hiszen „*errefelé tanácsosabb földet enni és epét inni, mintsem bárkinek is tartozni*”.⁹⁵ A leveleiben elbeszélte valóban szomorú és megalázó jeleket, melyek főszereplői ő maga és Stanila voltak amint képtelenek visszafizetni a kölcsönöket, megerősítik azokat a más forrásból érkezett értesüléseket, melyek szerint ebben az időben Albániában az uzsora jelensége igen elterjedt volt.⁹⁶

Másrészt De Camillis nem számíthatott Drimades lakóinak nagylelkűségére sem. A helyi népesség alapvetően jó szándékú, egészséges, jó felépítésű és öntudatos volt,⁹⁷ többnyire „*munkásokból, kapásokból, földművesekből*” állt és „*szélsőséges szegénységben*” élt. „*Rómában még a koldusok is jobban élnek náluk*” – írja az ifjú misszionárius⁹⁸ – „*nagy elvadultság és barbárság uralkodik közöttük (...) mert nincsenek előljáróik, se kormányuk, és semmiféle kultúrájuk,*”⁹⁹ és „*nem fékezi őket felsőbb parancsnokság.*”¹⁰⁰ Mindenki mindenki ellensége.¹⁰¹

Ebben a társadalmilag és kulturálisan elmaradott közegben a két hittérítőnek olyan helyzeteket kellett megoldania, melyek messze meghaladták mind az erejüket, mind pedig a rendelkezésükre álló eszközöket. 1669 nyarán mind lelkileg, mind pedig anyagilag segítettek egy közeli helység, Palassa lakóit, akiket pestis tizedelt meg: Isten megmentette őket a haláltól, hiszen „*ugyanazzal a kanállal vettük magunkhoz a megmaradt szentséget, amellyel áldoztattunk, miközben attól rettegtünk, hogy egyszersmind a halált hozó fertőzést is magunkhoz vesszük*”.¹⁰² Ugyanazon év szeptem-

⁹⁴ Vö. ACGr. 1, 286. (= Források, 3. sz. irat).

⁹⁵ Vö. ACGr 1, f. 282–283v. (= Források, 4. sz. irat).

⁹⁶ Az uzsoráról: BORGIA, *I monaci basiliani*, 92., 96. 2. jegyzet; GRANATA, *L’Albania e le missioni italiane* (art. cit. 77. jegyzet), 233. Lásd: ACGr 1, f. 287. (= Források, 3. sz. irat).

⁹⁷ LEGRAND, V, 359.

⁹⁸ LEGRAND, V, 357 (Drimades, 1668. június 13.): „*Nagyon szabados és laza erkölcsűek, meztláb és félmeztelenül járnak. Minthogy az egész vidék hegyes és köves, nincs egy tenyérnyi tisztá terület. Ezért az itteniek rendkívül szegények, amiből az is következik, hogy nagyon odafigyelnek az érdekeikre. Éppen ezért a legjobb eszköz, amivel meg lehet őket szólítani, az az érdek*”.

⁹⁹ LEGRAND, V, 359.

¹⁰⁰ LEGRAND, V, 357. (Drimades, 1668. június 13.); vö. ACGr 1, 286v. (= Források, 3. sz. irat).

¹⁰¹ LEGRAND, V, 357–358. (Drimades, 1668. június 13.): „*a báboriskodásra könnyen kaphatóak (...) és úgyszólván az egész világgal háborúban állnak. Ellenségnek tekintik a latinokat és a törököket egyaránt, de egymást is: az egyik tanya zaklatja a másikat, ahogyan a keresztyének és a török szomszédok kölcsönösen zaklatják egymást. Lecsillapításuk csak egy nagyobb pénzüsséggel vagy az Úristen lesújtó karjával lehetséges.*”

¹⁰² STANILA, *Relazione*, 17. (KARALEVSKIJ, 457.); BORGIA, *I monaci basiliani*, 125.; vö. ACGr. 1, 285v. (= Források, 4. sz. irat).

berének első napjaiban Dukates lakóinak fenyegetéseit kellett elviselniük, akik – miután foglyul ejtettek és kifosztottak háromszáz német katonát – azt követelték a két misszionáriustól, hogy a nagyvezírnek járó zsákmányrészt ők fizessék ki.¹⁰³ Retorziók érték őket Drimades lakói részéről is, mikor megpróbálták közbenjárni néhány foglyul ejtett otrantói matróz kiszabadulása érdekében.¹⁰⁴ Hasonló reakciót váltott ki az is, amikor IX. Kelemen drimadesiek fogságába esett unokaöccse, Vincenzo Rospigliosi kiszabadítása érdekében közvetítettek.¹⁰⁵

A legtöbb energiájukat kétségtelenül azon kezdeményezések semlegesítése kötötte le, melyek a helyi ortodox hierarchiától indultak ki a misszionáriusok tevékenységével szemben.¹⁰⁶ Itt megemlíthetjük az 1669 szeptemberében a cimarrai ortodox püspök, Szerafim által – határozottan szélsőséges kifejezésekkel – ki-mondott kiközösítést,¹⁰⁷ valamint a kölcsönös intolerancia megnyilvánulásait, melyek nem egy esetben a tettelegességig fajultak.¹⁰⁸

Ennek ellenére De Camillis beköltözött a Szent Demeter testvérület épületébe és elkezdte lelkipásztori szolgálatát.¹⁰⁹ Hamarosan sikerült kapcsolatot építenie a „társég előkelőivel”.¹¹⁰ A „megszámlálhatatlan nehézségek és akadályok” ellenére még a tanítást is el tudta kezdeni, még ha egyelőre csak írást és olvasást tudott is oktatni „mintegy tucatnyi gyermeknek” anélkül, hogy „bármiféle fizetést, vagy akár csak adományként egy garast kapott volna”.¹¹¹

3. 3. 2. *Cimarrában.* Bár kezdetben az ifjú hittérítő nem kívánta elhagyni Drimadest, hogy Cimarrába települjön át, melynek lakói az első időktől kezdve hívogatták „szép szóval és fenyegetőzéssel”, munkájának eredménytelenségét látva fokozatosan megérelelődött benne a távozás gondolata.¹¹² Stanila szerint De Camillis azért távozott Drimadesből, mert a cimarrai ortodox püspök kiközösítő nyilatkozata után a diákok hátat fordítottak a fiatal hittérítő iskolájának.¹¹³ Maga az érintett viszont arról számol be, hogy azért döntött a távozás mellett, mert tudatosult benne erőfeszítéseinek eredménytelensége: „Másképp évi fáradtam Drimadesben. Iskolát alapítottam, tanítottam, prédikáltam. Amikor azonban megértettem ezeknek az embereknek az elfajultságát, szívbeli keménységét, önzését, csalárdságát, hajlamát a hazugságra és a rab-

¹⁰³ STANILA, *Relazione*, 18–19. (KARALEVSKIJ, 457–459.).

¹⁰⁴ STANILA, *Relazione*, 19. (KARALEVSKIJ, 458.; BORGIA, *I monaci basiliani*, 129–130.).

¹⁰⁵ STANILA, *Relazione*, 19. (KARALEVSKIJ, 458–459.; BORGIA, *I monaci basiliani*, 131–132.); vö. ACGr 1, f. 283. (= Források, 4. sz. irat).

¹⁰⁶ Vö. ACGr 1, ff. 287–288. (= Források, 3. sz. irat).

¹⁰⁷ FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis* (op. cit. 10. jegyzet), I, 551. (Chimara).

¹⁰⁸ STANILA, *Relazione*, 20. (KARALEVSKIJ, 459–460.); LAURENT, *Le patriarche d'Ochride* (op. cit. 66. jegyzet), 19. 1. jegyzet; ACGr 1, f. 287. (= Források, 3. sz. irat).

¹⁰⁹ STANILA, *Relazione*, 17. (KARALEVSKIJ, 456–457.).

¹¹⁰ STANILA, *Relazione*, 15. (KARALEVSKIJ, 455.).

¹¹¹ Vö. ACGr 1, f. 284v. (= Források, 4. sz. irat).

¹¹² Vö. LEGRAND, V, 360. (Drimades, 1668. június 13.: „A cimarraiak az utóbbi időben többször írtak nekünk levelet, melyekben hol kérve, hol fenyegetőzve győzködtek, hogy költözzék át hozzájuk tanítónak. Én azonban Drimadesben maradok, mert a monsignoréval így ítéltük helyesnek. Aztán jöjjön, aminek jönnie kell.”).

¹¹³ Vö. LEGRAND, V, 342.: „A misszionárius úr átköltözött Cimarrába, hogy ott működjön tanítóként, mivel Drimadesben a püspöki kiközösítés miatt a diákok szétszéledtek. De ugyanez fog történni Cimarrában is.” (Drimades, 1670. március 6.); STANILA, *Relazione*, 21. (KARALEVSKIJ, 460.).

lásra, valamint a lelki dolgok és az örök élet iránti teljes érdektelenségét (...) az evangéliumi tanács szerint leráztam lábaimról a port és eltávoztam arról a vidékről és Cimarra kastélyába mentem.”¹¹⁴

1669 novemberében tehát (mivel maga De Camillis írja, hogy Drimadesben *másfél évig működött*) az ifjú hittérítő áttette székhelyét Cimarrába. Az ottaniak „nagy kedvességgel fogadták, mivel már hosszú ideje lelki vezető nélkülül éltek, s gyermekeiket senki sem tanította”.¹¹⁵ Az új lakását a cimarrai kastélyban összehasonlíthatatlannul jobbnak ítélte drimadesi otthonánál. A „bivatalából fakadó teendők ellátására” a cimarrai püspöki templomot kapta meg.¹¹⁶ A „számos szomorúságra okot adó körülmény” ellenére (többek között Stanila halálosnak tűnő betegsége),¹¹⁷ De Camillis leveleiből egyfajta lelki megnyugvás olvasható ki.

Lakószobájában ingyenes iskolát nyitott mintegy húsz gyermek számára, akik közül sokan a környező településekről jártak be. Egyik leveléből tudjuk, hogy a Szentírás könyveit – Szent Pál leveleit és a Zsoltárok könyvét – használta alapszövegnek (valószínűleg Drimadesben is ezt a módszert alkalmazta).¹¹⁸ Ugyanakkor Cimarrában sem tudott az írás-olvasás oktatásánál előrébb lépni: a katekizmus vagy esetleg a grammatika oktatására egyáltalán nem volt fogadókészség.

3. 4. Mi jellemezte De Camillis cimarrai tartózkodását? Szegénység és nyomorúság – nem csak anyagi – „sokak barbár hálátlansága”, az elhagyatottság érzése a Propaganda Kongregáció és a Görög Kollégium előljáróinak érdektelensége miatt, akik hosszú időn át se híreket, se pedig ellátmányt nem küldtek neki, hogy megvehesse a „betevő falatot”, a helybeliek megalázó gúnyolódása, akik azt terjesztették róla, hogy azért kellett Albánia nyomorúságát elszenvednie, mert ő „volt a római iskolák számarra”, aki képtelen bármilyen tisztességes feladatra és akit ki tudja milyen vétkéért száműztek erre a vidékre,¹¹⁹ a könyvek és a beszélgetőtársak hiánya, akikkel kikapcsolódásképpen filozófiai és teológiai kérdésekről társalkodhatott volna. Vagyis kényszerű semmittevés és unalom.¹²⁰ S végül az a lehangelő felismerés, hogy erőfeszítései és szenvedései, melyeket „Jób türelmével viselt el”, kezdetről gva kudarcra voltak ítélve. Mindez arra vezette, hogy feltegye a kérdést a

¹¹⁴ Vö. ACGr 1, f. 290. (= Források, 5. sz. irat).

¹¹⁵ ACGr 1, f. 290. (= Források, 5. sz. irat).

¹¹⁶ STANILA, *Relazione*, 21. (KARALEVSKIJ, 460.).

¹¹⁷ STANILA, *Relazione*, 21. (KARALEVSKIJ, 460–461.).

¹¹⁸ ACGr 1, f. 290v. (= Források, 5. sz. irat): De Camillis ír arról, hogy miután megérkezett Cimarrába elkezdett „írni-olvasni tanítani néhány gyereket” (Cimarra, 1670. október 30.); ACGr 1, 292.: miután pontosít, hogy Cimarrában „kb. húsz gyereket tanít írni-olvasni”, majd némi keserőséggel hozzáteszi „doktorijuk (ti. a kisiskolásoknak) az, hogy megtanulják beyesen olvasni a zsoltárokat és Szent Pál leveleit” (vö. ACGr 1., = Források, 6. sz. irat: Cimarra, 1671. július 21.).

¹¹⁹ ACGr 1, f. 285–285v. (= Források, 4. sz. irat: Cimarra, 1669. november 21.).

¹²⁰ Lásd: különösen a 4. számú iratot (Cimarra, 1669. november 21.), melyben De Camillis kijelenti, hogy nem kapott választ a Kongregációtól arra a levelére, melyben tanácsot kér arra vonatkozólag, hogy mit tegyen, „hogy ne töltsé az idejét ezen a helyen hiába és akadályoztatva” (ACGr. 1, 282.); vagy mikor Cimarra elhagyására kér engedélyt, minthogy „ott hiába tölti idejét, anélkül, hogy lebetűsége lenne bivatalból fakadó feladatai teljesítésére” (ACGr 1, 283v.). Lásd: uo. f. 284v. („itt-tartózkodásunk mennyire hiábaraló”) és f. 285. (ahol kijelenti, hogy a hegyek között „senki sincs, aki válaszolni tudna nekiünk”).

Kongregációnak: vajon tényleg szükséges-e, hogy „*filozófiai és teológiai doktorokat*” küldjenek olyan tudatlan emberek közé, akik még csak „*arra sem képesek, hogy rendesen vessenek keresztet*” és akiknek elegendő lenne egy olyan pap, aki „*tud írni-olvasni és mondani nébány jámbor mondatot*”.¹²¹ A háborútól is félnie kellett: a törökök Ioannina közelébe értek, ami mindössze kétnapi járásra volt Cimarrától. Ha elfoglalják a várost, akkor semmi sem mentette volna meg „*az örök rabszolgaságtól, vagy a biztos haláltól*”.¹²² Ilyen körülmények között működött De Camillis a cimarrai görög katolikus misszióban. Ezek fényében elgondolkodtató a katolikus hit terjesztése melletti elkötelezettsége, a római katolikus egyház iránti hűsége, a Propaganda Kongregáció rendelkezéseinek való teljes és őszinte alávetettsége. Az esküt, amit szinte gyerekként írt alá, anélkül, hogy megértette volna annak súlyát, érett fejvel tudatosan és vallásos lelkiülettel tartotta meg.

4. De Camillis római lelképásztori és kulturális tevékenysége (1672. május – 1689. november 5.)

4. 1. 1671 novemberében, miközben De Camillis még Cimarrában tartózkodott, az isztriai Pula püspöke azt kérte a Propaganda Kongregációtól, hogy a Görög Kollégium egy másik növendékével, N. Chiozzával együtt helyezzék át a pulai egyházmegyébe. A püspök a hajdúk közé kívánta küldeni, akiket „*a szakadár görög hiten és szertartáson lévő*” népességnek ír le, akik „*közül sokan annyira járatlanok a vallási kérdésekben, hogy azt sem tudják, hogy ők maguk melyik vallás követői*”.¹²³ Nem tudjuk, miért éppen De Camillist választották ki a feladatra, s ki volt az, aki felhívta rá a pulai püspök figyelmét. Mindenesetre a terv nem valósult meg. 1672 májusának végén¹²⁴ – miután bőségesen letelt a cimarrai misszióban letöltendő három esztendő – De Camillis engedélyt kapott a Kongregációtól arra, hogy visszatérjen Rómába „*ügyeinek intézésére*”.¹²⁵ Valószínű, hogy ezek az „ügyek” összefüggésben álltak nagybáty-

¹²¹ Vö. ACGr 1, 284. és 284v. (= Források, 4. sz. irat: Cimarra, 1669. november 21.).

¹²² Vö. ACGr 1, f. 285. (= Források, 4. sz. irat).

¹²³ Vö. M. JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante le due grandi guerre: Candia (1645–1669), Vienna e Morea (1683–1699)*, Città del Vaticano 1998 (Studi e Testi 386), 116. (1671. november 18-án kelt irat), 117–118. (1671. november 23-án kelt irat). A növendék Antonio Chiozzához (Κλοντζας) vö. TSIRPANLIS, 567. (473. sz.). Nem világos, hogy a dokumentumban keresztnevének kezdőbetűje miért „N” (talán az „A” téves írása?). Minthogy azonban nincs más Chiozza nevű növendék, ezért mindenképpen logikus az azonosítás. A szóban forgó 1671-es dokumentum megerősíti a Tsirpanlis által is megfogalmazott kételyeket (TSIRPANLIS, 367.) azzal az információval kapcsolatban, mely szerint Chiozza 1658-ban pestisben meghalt (ACGr. 14, f. 19.). Egyébként fennmaradt egy 1676. június 19-i keltezésű levél is, amit Chiozza a Propaganda Kongregáció titkárának, Urbano Cerrinek írt.

¹²⁴ Ezt a dátumot egy 1672. május 22-i keltezésű levélből vettem, amit a cimarrai lakosok a Propaganda Kongregáció bíborosainak írtak, s ami így kezdődik: „*Ezekben a napokban a főtisztelendő Giovanni Camilli doktor úr eltávozott Cimarra városából*”: vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 161–162.

¹²⁵ STANILA, *Relazione*, 23 (KARALEVSKIJ, 463.).

jának, Bernardo Mainerióknak a halálával.¹²⁶ 1673. április 18-i keltezéssel De Camillis részletes jelentésben számol be a Kongregációnak cimarrai tevékenységéről.¹²⁷

Alig egy hónappal Albániába való érkezését követően *Giovanni Camillo* (az albániai tartózkodása idején így írta alá leveleit) megérezte, hogy a cimarrai misszió nem sok jót ígér neki. Egy 1668. június 13-án kelt – nyugodt hangvitelű, de határozott – levelében a fiatal és lelkes pap jónak látta tisztázni, hogy a hároméves ciklus letelte után a Kongregáció nem tagadhatta meg tőle azt (amihez egyébként joga volt), hogy „szabadon oda menjen, ahová akar”. Mindezt azért tartotta fontosnak, hogy „nagjobb kedvvel szolgálja a Kongregációt”.¹²⁸ Ebben a levélben nem jelzi pontosan, hogy hová kívánt menni és mit akart csinálni visszatérése után. Tény az, hogy a Rómába való visszatérése után „a *San Sergio e Bacco templomban és házában*” szállt meg és ott élt tizenhét éven keresztül. Rómában belépett a bazilita rendbe és görög szokás szerint felvette a József nevet. Néhány évvel később (1674) „a *baziliták és egész Oroszország szentszéki képviselője*” lett. Ezt a tisztséget egészen 1689-ig betöltötte.¹²⁹

4. 2. Római lelkipásztori szolgálatával párhuzamosan,¹³⁰ melynek során kiváló baráti és munkakapcsolatot ápolt jóakarójával, Ciprián Zochovszkij kijevi érsekkel, a Görög Kollégium egykori növendékével,¹³¹ De Camillis úgy tűnik végre időt és alkalmat talált arra, hogy jó kedvvel szeretett tanulmányaival is foglalkozzon.

4. 2. 1. 1677-ben De Camillis olasz nyelven adott ki Rómában egy lelkiségi könyvet, melynek címe: *La vita divina ritrovata fra' Termini del Tutto, e del Nulla*,¹³² amit Ciprián Zochovszkijnek ajánlott.

A nyolcadív méretű kötet összesen 565 oldalból áll (ebből huszonhét számozatlan). Tartalmazza a Zochovszkijnek szóló ajánlást (ezt Legrand kiadta: V. 110–

¹²⁶ Vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 157.

¹²⁷ A *Relazione*, jelzete: APF, S(crittura) O(riginale) R(iferite), vol. 439., kiadatlan. Bizonyos részeit Borgia kiadta: BORGIA, *I monaci basiliani*, 112–115., 116–118., 126–128., 144–145., 157–159. A *Relazione*t érdemes összevetni azzal a jelentéssel, amit 1685-ben Arcadio Stanila adott le a Kongregációnak (kiadva: KARALEVSKIJ, 445–470.).

¹²⁸ LEGRAND, V, 359.

¹²⁹ NILLES, *Symbolae*, 856.

¹³⁰ De Camillisenek az években végzett tevékenységéhez vö. A. G. WELYKYJ, *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarussiae, vol. I. 1600–1699*, Romae 1960 („Analecta OSBM”, series II, sectio III), 239. (334. sz.) (1676 körül.: De Camillis engedélyt kér a Kongregációtól arra, hogy „kíséret nélkül közlekedjen a város utcáin”, mivel egyetlen segítője van, akinek gyakran a templomban kell szolgálnia); uo. 253–254. (350. sz.) (1682: a rutén püspökök nevében De Camillis engedélyt kér arra, hogy „különbségtétel nélkül gyóntathassák a latin és a görög szertartású híveket, [...] ami a bűnbánók kényelmét és a két rítus hívei közötti testvéri érzelmet erősítését szolgálja”); uo. 280–281. (372. sz.), (1686. december 16: De Camillis kéri, „hogy a rutén szerzetesek ne foglalhassák el a Collegio Urbanianóban fenntartott helyeket, hanem azokat adják át a Propaganda Kongregáció által odairányított két görög szerzetesnek”); uo. 293–294. (381. sz.) (1689: minthogy Magyarországra távozik, De Camillis Samuele Vladovoszkijt javasolja utódjának a San Sergio e Bacco templomban); WELYKYJ, *Acta (op. cit. 8. jegyzet)*, 54. (603. sz.), (1675. július 30.: De Camillis a *Bulla leonina* pontos értelmezését kéri, mely „lehetőséget ad a második házasság megkötésére, amennyiben az első házastárs a hitetlenek fogságába esett”).

¹³¹ Róla: TSIRPANLIS, 611–612. (526. sz.).

¹³² Vö. LEGRAND, V, 89.; 109–114.; PAPADOPOULOS, I, 3018. sz. Valószínűleg erre a könyvre utal NILLES, *Symbolae*, 856.

114), az olvasóhoz intézett előszót (*Prefazione al Lettore* – melyben a szerző jelzi, hogy művének az a célja, hogy „megtalálja azokat a legjobb utakat, melyek a keresztény tökéletességhez, az örök boldogság elnyeréséhez és a legbensőségesebb Istenélményhez vezetnek”), magát a traktátust (1–530. o.) és a fontosabb témák jegyzékét (531–538. o.).

A könyv központi traktátusa három részből áll, melyeket a szerző fejezetekre és azon belül a margó szélén jelzett paragrafusokra osztott (vö. Források, 8. sz. irat). A mű címét az alábbiak szerint kell értelmezni: az isteni élet (*la vita divina*, melyre az embernek törekednie kell) úgy érhető el, ha az emberben teljesen tudatosul a Minden (*il Tutto*, vagyis Isten) és a Semmi (*il Nulla*, vagyis az ember és az őt körülvevő világ).

A mű elemzését ugyanebben a kötetben Cyril Vasiľ végzi el.

Pontosan nem tudjuk, hány példányban került De Camillis műve kiadásra. Azt tudjuk, hogy mintegy hétszáz példányt a szerző a „*San Sergio e Bacco vendégházában*” raktározott el, „*ahol rektorként működött*”. Amikor De Camillis munkácsi kinevezést kapott, ezek a kötetek a vendégházban maradtak. De Camillis utódját a rektori tisztségben, egy bizonyos Polikárp atyát zavarta a rengeteg könyv, ezért az a „kiváló” ötlete támadt, hogy kilónként eladja. Könnyen megérthetjük a szerző heves reakcióját, amikor értesült a kötetek szomorú sorsáról. Kártérítésre is igény tartott, de az igény elutasításra került.¹³³ Tudjuk viszont, hogy minden rosszban van valami jó. Polikárp atya könnyelműsége következtében De Camillis műve ma igazi könyvritkaság. Egy példányát Legrand megtalálta a római Biblioteca Casanatensében, míg egy másikat mind a mai napig a Pápai Keleti Intézet könyvtára őriz. Minthogy valóban ritkaságról van szó talán érdemes lenne elkészíteni a mű faksimile kiadását, jegyzékekkel és egy bevezető tanulmánnyal ellátva. Ezzel talán megmenthetjük az utókor számára.

4. 2. 2. Kétségtelen, hogy 1689. november 5-ig, mikor kinevezték „*a Magyar Királyság görög szertartású népeinek*” püspökévé, De Camillis csak „*egy olasz nyelvű lelkeségi könyvet*” publikált, amit a fent említett művel azonosíthatunk.¹³⁴ Nyilvánvaló, hogy Salvatore Marchianò erre utal azon a listán, melyet a Görög Kollégium egykori növendékeiről állított össze (*Scriptores operum typis editorum*) és ami az 1684-ben kiadott *Caelestes christianae in Turcas expeditionis duces* című könyv melléklete (xxiii–xxv.

¹³³ WELYKY, *Acta* (op. cit. 8. jegyzet), vol. 2, 131–132. (694. sz.) = Uő., *Litterae Episcoporum* (op. cit. 7. jegyzet), vol. 4, 169–170. (132. sz.) (1695. június 14-i keltezésű irat): „*Mons. Giuseppe de Camillis, a magyarországi Sebaste püspöke, kifejti, hogy (...) a Rómából való távozásakor a San Sergio e Bacco templom vendégházában a La vita divina című könyv mintegy 700 példányát hagyta, melyeket saját költségén nyomtatott azzal a rendelkezéssel, hogy az azokból befolyó bevétel osszák meg két unokaöccse között, akik közül az egyik, Niccolò de Camillis a Collegio Urbano növendéke. Polikárp atya, a szőben forgó vendégház jelenlegi rektora, viszont papírúrbán értékesítette azokat (...) ezért a kérelmező azt kéri az Eminenciás Biboros Uraktól, hogy kötelezzék Polikárp atyát a könyvek árának megtérítésére.*” Lásd: WELYKY, *Litterae* (op. cit. 8. jegyzet), vol. 2, 209. (815. sz.); TSIRPANLIS, 602. Niccolò De Camilliról vö. fentebb 8. jegyzet.

¹³⁴ NILLES, *Symbolae*, 884. (= BORGIA, *I monaci basiliani*, 164.).

o.).¹³⁵ De Camillis következő művére 1693-ig kellett várni, amikor megírta katekizmusát, amit ruszinra, majd pedig románra is lefordítottak.¹³⁶

A kutatás nyitott kérdései közé tartozik De Camillis görög nyelvű könyveinek problémája. A többször idézett 1689-es keltezésű önéletrajzában De Camillis jelzi, hogy a *La vita divina ritrovata* című művén kívül „*másik hat görög népnyelvű könyv megírásával*”¹³⁷ készült el: nem tudjuk, hogy ezek közül bármelyik is nyomtatásban megjelent volna. Egy másik levélben, amit 1701-ben munkácsi püspökként írt, De Camillis ír egy görög nyelvű könyvről (az olasz címe: *Letioni Dottrinali e Parenetiche per tutte le Domeniche, ed alcune parti dell'anno, secondo il Rito greco*), amit szeretett volna a Propaganda Kongregáció nyomdájával Rómában kiadatni.¹³⁸ Nem tudjuk, hogy ez azon hat mű közé tartozik-e, melyekről 1689-ben tett említést és hogy végül kiadásra került-e. De Camillis görög nyelvű könyveinek felfedezése, akár kézirat formájában is, nagy mértékben hozzájárulna a lelkiségi témákban való állásfoglalásának alaposabb megismeréséhez, irodalmi képességeinek feltárásához, valamint annak vizsgálatához, hogy a pusztá szándékokon túlmenően a valóságban mennyire sikerült elszakadnia a „nyugati latin” kultúrától és gondolkodásmódtól.

4. 3. Rómába érkezve De Camillis olyan elfoglaltságot keresett, ami lehetővé tette számára a tudományokban való elmélyülést. Ez magyarázza az 1678–79-ben beadott kérelmét is, mely arra irányult, hogy ő kapja meg a Vatikáni Könyvtárban Giorgio Griparis, *scriptor graecus* állását.¹³⁹ Ez a terve csak 1688. február 10-én valósulhatott meg, amikor Zochovszkij bíboros közbenjárására IX. Ince (1676–1689) őt nevezi ki görög scriptorrá. A Vatikáni Könyvtárban folytatott tevékenységéről, mely egyébként rövid ideig tartott, maradtak fenn nyomok: befejezte a *Palatini greci* kódexek inventáriumát, amit még Iulius de Iulius kezdett el (mai jelzete Vat. gr. 2521.) és ő írta a Vat. gr. 1961. (ff. 124–144.) második részét, ami a Vat. gr. 1439. eredeti kézirat alapján készült másolata. De Camillis által lemásolt mű (1290 utánra datálható) „Khilasz” János, ezezusi érsek cáfolata, melyben a szerző arra szólítja fel az arzenita eretnekeket, hogy ne okozzanak zavart az egyházban.¹⁴⁰ Minthogy

¹³⁵ A teljes cím, a könyv leírása és egyéb információk: LEGRAND, V, 137. (206. sz.); PAPADOPOULOS, I, 1484. sz., II, *449. sz. (a 160. és 161. oldalakon olvashatunk De Camillisről). A növendék Teodoro Pangalóról és Salvatore Marchianóról, a könyv szerkesztőiről, vö. TSIRPANLIS, 671–672. (619. sz.) és 661–662. (599. sz.).

¹³⁶ WELYKYJ, *Acta* (op. cit. 8. jegyzet), 120. (680. sz.). Lásd: fentebb 62. jegyzetet is.

¹³⁷ VÖ. NILLES, *Symbolae*, 884. (= BORGIA, *I monaci basiliani*, 164.).

¹³⁸ WELYKYJ, *Litterae* (op. cit. 8. jegyzet), vol. 2., 248. (879. sz.) (1702. január 9-i keltezésű irat) és Uő., *Litterae Episcoporum* (op. cit. 7. jegyzet), vol. 4., 234. (179. sz.) (Munkács, 1702. február 10.): „*Kétszer írtam a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, hogy részesülhessek abban a kegyben, hogy a Kongregáció nyomdája nyomtassa ki görög népnyelvű könyvemet, melynek címe: Letioni Dottrinali e Parenetiche per tutte le Domeniche, ed alcune parti dell'anno, secondo il Rito greco (...). Tudom, hogyha Oláhországba küldeném, ott lenne alkalmas személy a munka elvégzésére, (...) de azt is tudom, hogy ott csak szakadárok élnek, akik megváltoztatnák a szöveget és azt hinné a világ, hogy az a szerzőtől származik. Ezért szívesebben adatnám ki könyvemet Rómában*”. Vö. Vall. – Fondo Allaci, 52., 161–162. (vagy f. 83. r/v): „*De Camillis görög nyelvű erkölcsi és vallásos témájú könyveken dolgozik*” (TSIRPANLIS, 603.).

¹³⁹ VÖ. WELYKYJ, *Acta* (op. cit. 8. jegyzet), 71. (623. sz.) (1679. június 26-i keltezésű irat); BIGNAMI ODIER, *La Bibliothèque Vaticane* (op. cit. 1. jegyzet), 411.

¹⁴⁰ P. CANART, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Codices manu scripti recensiti. Codices Vaticani Graeci. Codices*

ez az átírás munkaköri kötelességei közé tartozott, nem sokat árul el De Camillis tudományos érdeklődéséről.

De Camillis írónoki tevékenységének vizsgálata lehetővé teszi számunkra azt, hogy végre megismerjük görög írásképét is (ekkor már kb. 48 éves!).¹⁴¹ Valószínű, hogy De Camillis írta azt a hatvankét kéziratot is, melyek egy 1644-ben Velencében nyomtatott *Horologion* végén találhatóak, ami 1684-ben az ő tulajdonában volt.¹⁴² Az inventárium és ezen oldalak összevetése minden kétséget elhárít majd.

5. Összegzés

De Camillis 1689. november 5-én fejezi be tevékenységét a Vatikáni Könyvtárban: ugyanezen a napon kapja sebatei – *in partibus infidelium* – kinevezését.¹⁴³ A következő évben a munkácsi egyesültek apostoli vikáriusává nevezik ki. 1706-ban bekövetkezett haláláig ott működik.¹⁴⁴

De Camillis olyan katolikus családban született, mely ismereteink szerint egyidejűleg három püspököt is adott a katolikus egyháznak. Gyermekként került Rómába, ahol a Görög Kollégium növendékeként lehetőséget kapott arra, hogy magas színvonalú filozófiai és teológiai képzésben részesüljön. Ő maga erről így vall: „*atyám házában lelkiséget, a Görög Kollégiumban racionális gondolkodást kaptam*”.¹⁴⁵ A Cimarra durva és terméketlen hegyei között eltöltött három és fél esztendő alatt az evangélium ifjú szolgája saját magán tapasztalhatta meg mindazt, amit a missziók világáról olvasott. Alkalma nyílt arra is, hogy néhány veleszületett tulajdonságát fejlessze és gyakorolja: az alázatosságot, a (jóbi) türelmet, a tökéletesedés iránti

1745–1962, t. I. *Codicum enarrationes*, In Bibliotheca Vaticana 1970, 784.; t. II., In Bibliotheca Vaticana 1973, lxxi; P. CANART, *Les Vaticani Graeci 1478–1962. Notes et documents pour l’histoire d’un fonds de manuscrits de la Bibliothèque Vaticane* (Studi e testi 284), Città del Vaticano 1979, 106–107., 109. Az, amit ACGr 6, f. 282. közöl, vagyis hogy De Camillis tizennyolc éven át volt a Vatikáni Könyvtár *scriptor*-a, nyilvánvalóan téves: vö. NILLES, *Symbolae*, 856. Továbbá: BIGNAMI ODIER, *La Bibliothèque Vaticane* (op. cit. 1. jegyzet), 125. 92. és 144. jegyzetek (adatok a De Camillis által másolt *Inventarió*-ról), 145. és 300. (a *scriptor graecus* feladatairól). Kihilasz János művét kiadta: J. DARROUZÈS, *Documents inédits d’ecclésiologie byzantine* (Archives de l’Orient chrétien 10), Paris 1966, 348–404.; a szerzőről és művéről vö. uo., 86–106.

¹⁴¹ Vö. CANART, *Les Vaticani Graeci 1478–1962* (op. cit. 140. jegyzet): a könyv 42. számú melléklete De Camillis írásképét ábrázolja, az *Inventario* alapján.

¹⁴² Vö. PAPADOPOULOS II., *388. sz. (és I., 2782. sz.).

¹⁴³ Helyére mint *scriptor graecus* „*un certain Diego de Utrélusce*” került felvételle (1689. december 13.): vö. BIGNAMI ODIER, *La Bibliothèque Vaticane* (op. cit. 1. jegyzet), 298.

¹⁴⁴ RITZLER–SEFRIN, *Hierarchia Catholica* (op. cit. 4. jegyzet), vol. V., 347. 4. jegyzet (Sebast.); WELYKYJ, *Litterae Episcoporum* [op. cit. 7. jegyzet], t. 3., Romae 1974, 308–310. De Camillis életének ezen szakaszához vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 162–164.; GHITTA, *Nașterea unei Biserici*. (op. cit. 1. jegyzet), 117–149. Az erdélyi kereszténység történetének és bizánci vonatkozásainak rövid, de kiváló összefoglalása: D. I. MUREȘAN, *L’Eglise roumaine de rite byzantin unie avec Rome*, L’Oeuvre d’Orient, Paris 2006. (sorozaton kívüli szám, *Chrétiens d’Orient*), 73–76.

¹⁴⁵ Vö. ACGr 1, 290. (= Források, 4. sz. irat: Cimarra, 1670. október 30.).

belső igényt, a rendkívüli bölcsességet, az előjáróknak való vak és feltétlen engedelmességet, a Római Katolikus Anyaszentegyház melletti teljes elkötelezettséget, az evangelizáció ügye iránti önzetlen odaadást.¹⁴⁶ Az erős testfelépítésű és lelkületű, pozitív gondolkodású De Camillis hamarosan szerepet cserélt Andrea Arcadio Stanila püspökkel: már ő adott tanácsot a naiv, gyengekezű és sokat betegeskedő püspöknek, akit egyúttal óvott és védelmezett is. Végül a Rómában töltött tizenhét esztendő alatt a tudományos területen szerzett ismereteinek és lelkipásztori tapasztalatainak köszönhetően a megfelelő élet- és munkakörülmények közé került. Szerencsés választásnak minősíthetjük azt, hogy az illetékesek őt nevezték ki a munkácsi egyházmegye élére.

Nem kétséges, hogy De Camillis lelkipásztori tevékenységét Magyarországon odaadással, hűséggel és kitartással végezte és arra törekedett, hogy azt több irányba kibővítsé és fejlessze. Magyarországi éveinek vizsgálatát e kötetben más kutatók végzik el. Ugyanakkor nem hiszem, hogy átlépném „hatáskörömet”, ha ezekkel az évekkkel kapcsolatosan megemlítek egy olyan szempontot, amire a kollégák többsége talán nem figyelt fel. Miután megkapta a munkácsi püspökség élére szóló kinevezését, De Camillisben minden bizonnyal tudatosult az is, hogy soha többé nem láthatja viszont szülőházát, családját, akikről már ki tudja, mióta nem kapott hírt, kedves szigetének tengerpartját és a *kikötőt, ahol a masztix terem*. Bár engedelmisséggel fogadja az új megbízatást és *nagy kedvvel* lát a feladat lehető legjobb végrehajtásához, meggyőződésem, hogy szívében fenntartott egy kis helyet szeretett Görögországának. Érdemes lenne ebbe a szöveggörnyezetbe beilleszteni azokat a beszélgetéseket, melyeket 1689–1690-ben Bécsben folytatott egykori tanulótársával, Alexandrosz Maurocordatossal, aki időközben a Fényes-séges Porta főtölmácsa lett. Ezek a beszélgetések elsősorban arról folytak, hogyan lehetne megteremteni a muzulmánok és a keresztények békés egymás mellett élésének feltételeit.¹⁴⁷ Szintén a hazája iránt érzett szeretetének jeleként értékelhetjük azt is, hogy 1701-ben már munkácsi püspökként állítja össze a *Letioni Dottrinali e Paneretiche* című könyvét, melyről azt tartja, hogy *nagyon hasznos lesz nemzete számára, mivel az ilyen jellegű, néphelyen írott, megbízható könyvek száma igen csekély*. Természetesen nem akarom azt sugallni, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is elhanyagolta volna főpásztori kötelességeit a munkácsi egyházmegyében, ez a meggyőződésem (bár levéltári adatokkal nem tudom alátámasztani) a szülőföldjéhez való erős érzelmi ragaszkodása tekintetében, De Camillis püspök – khioszi „latin” növendék és munkácsi „görög” püspök – emberi vonásainak megragadását kívánja szolgálni.

Fordította: Végbseő Tamás

¹⁴⁶ Vö. ACGr. 1, f. 288. (= Források, 3. sz. irat: Drimades, 1669. szeptember 20.); ACGr 1, f. 285v. (= Források, 4. sz. irat: Cimarra, 1669. november 21.); ACGr 1, 291v. (= Források, 5. sz. irat: Cimarra, 1670. október 30.); ACGr 1, f. 293v. (= Források, 6. sz. irat: Cimarra, 1671. július 21.).

¹⁴⁷ Vö. ALEXANDRE A. C. STOURDZA, *L'Europe Orientale et le rôle historique des Maurocordato. 1660–1830*, Paris 1913, 336–1338.; Z. N. Τσιτσανλιῆ, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, (art. cit. 41. jegyzet), 279.

Források

Megjegyzések:

1. Az esküszövegek átírásakor meghagytam az eredeti helyesírást, mert az tükrözi az ifjú De Camillis nyelvismeretének fokát.
2. A 3., 4. 5. és 6. dokumentumok (TSIRPANLIS, 601.) esetében a könnyebb olvasat érdekében – alapvetően megtartva az eredeti helyesírást – feloldom a rövidítéseket, a szöveget bekezdésekkel tagolom és javítom az írásjelek használatát.
3. Az „*Ordini et consuetudini*” dokumentumból a tartalomról összképet nyújtó két „*Indici*”-t és a De Camillis kollégiumbeli időszakát leginkább érintő három fejezetet adom közre.
4. Tekintettel arra, hogy a „*La vita divina*” című mű a kevés fennmaradt példány miatt nehezen konzultálható, közreadom a tartalomról összefoglalást nyújtó tárgymutatót („*Tavola delle principali materie*”).

1.

Róma, 1657. január 6.

De Camillis első (olasz nyelvű) esküjének szövege.

ACGr 53, f. 269v.

Die 6. ianuarij 1657

Io Gio: de Camillis figliolo di Stamati de Camillis della diocesi di Scio avendo piena notitia dell'istituto di questo Collegio mi sottopongo volontariamente alle leggi, et constitutioni di esso, lequali abbraccio secondo le esposizione de superiori e quelle prometto oservare contutte le mie forze

Di piu prometto e giuro che mentre staro inquesto Collegio e doppo che usciro da esso in qualsivoglia maniera o finiti o non finiti li studij avanti che siano pasati tre anni non entraro in alcuna religione Compagnia overo Congregatione regolare se non del ordine di S. Basilio senza spetiale licenza della Sede Apostolica o del Nuntio delistesa Sede ne farò professione in alcuna di esse

Similmente prometto e giuro che così comandando le min(entissi)mo Cardinale protettore overo la Sacra Congregatione de propaganda fide abraciarò lostato eclesiastico e particolarmente monacale di S. Basilio con eser promosso a tutti gli ordini sacri anche del Sacerdotio quando parerà alli Superiori

Inoltre prometto e giuro che così volendo le min(entissi)mo Cardinale protettore overo la sopradeta Congregatione de propaganda fide overo il nuntio dellistesa Sede ritornero senza dimora alla mia provincia acioche ivi nel aministratione delle cose divine io impieghi lamia fatica, e diligenza per salute dele Anime, il che anche farò quando con licenza della sopradetta Sede, ò doppo tre anni predetti senza la predetta licenza emtraro in Religione Compagnia ò congregatione Regolare et in alcuna di esse farò professione

E questo avanti Dio e voi prometto e giuro così Dio mi aiuti e questi S. Evangelij di Dio

Io Gio: de Camillis affermo quanto disopra mano propria

Io D. Vittorio Corifeo fui presente¹

Io D. Andrea Stanila fui presente²

2.

Róma, 1658. június 8.

De Camillis második (latin nyelvű) esküjének szövege.

ACGr 53, f. 272v.

Die octava Junij anno 1658

Ego Joannes de Camillis filius Stamati de Camillis diocesis Chij iuro me ritum Gręcum à S. R. E. probatum perpetuo servaturum neq(ue) à Collegio discessurum nisi legitime dimitar ab ijs ad quos spectat, quos spectat³ tunq(ue) statim in Gręciam profecturum, nisi alio à superioribus missus fuero ibiq(ue) quantum in me erit fidem Catholicam, quam in hoc Collegio didicerim seminaturum neq(ue) acturum unquam ut ad ritum latinum transire mihi liceat

Promitto preterea me dum in Collegio versabor instituta, et constitutiones eius iusta Superiorum interpretationem servaturum neq(ue) à communi omnium alumnorum vivendi ratione, vel in vestitu, vel in habitatione, vel in victu discesurum, neq(ue) quicquam moliturum contra constitutiones instituta, et moderatore Collegij

Sic me Deus adiuvet, et hec SS. Euangelia Dei

Ego Joannes de Camillis afirmo ut supra

Ego D. Onuphrius Constantinus fui praesens⁴

Ego Joannes Pastritius fui praesens⁵

3.

Drimades, 1669. szeptember 20.

De Camillis levele Nicolò del Nero rektorhoz.

ACGr. 1, ff. 286–288v.

Molto Reverendo Padre e Padrone mio osservandissimo, Padre Nicolò del Nero⁶

È un anno incirca che non mi capitò mai lettera di Vostra Reverenza, la onde non ho alcuna nova del suo stato né so se ancora perseveri Rettore del Collegio Greco; e per

¹ Vittorio Corifeóról: a tanulmány 24. jegyzete.

² Andrea Staniláról: a tanulmány 25. jegyzete.

³ A „quos spectat” kétszer írva.

⁴ A jobb lapszélen más kézzel későbbi betoldás: „Episcopus dicti Coll(egii) Graec(orum)” (nyilván Onofrio Costantinire, a Kollégium püspökére vonatkozik).

⁵ Giovanni Pastriziról: a tanulmány 29. jegyzete.

⁶ Nicolò del Neróról: a tanulmány 73. jegyzete.

questa cagione nella soprascritta non hò voluto esprimere il suo nome accio che, se forse Vostra Reverenza non perseverasse in Collegio, non fosse dall'altro Rettore rifiutata la lettera.

Io con tutto che mi passi una vita posso dire romitica si per la sterilità del luogo nel quale apena si ritrova il puro pane, di meglio col quale questi habitatori s'alimentano, si anche per la mia gran poverta, la quale posso dire che sia estrema perché, avanti che arrivassi in questa residenza, consumai quasi tutto il denaro che havevo, parte nel viaggio e parte nella lunga e pericolosa infermità che passai in Otranto.⁷ Et hora gia è un anno e mezzo che sono arivato, et altro denaro novo non ricevei, che dieci soli zecchini da uno che li doveva all'Illustrissimo Monsignore Onofrio.⁸ E con quelli mi sono fatto un'aparato per celebrare la messa; e perché non bastarono a comprarmi anche un calice et una patena, non posso mai celebrare se non quando l'Illustrissimo Monsignore Arcadio vuole, per sua carità, astenersi dal celebrare per imprestarlo a me. Forse parerà questo strano a Vostra Rreverenza e mi dirà che potrei ò avanti ò dopo il Monsignore celebrare ogni giorno; ma considerati i riti, l'usanze del luogo, e l'impieghi, non posso farlo, con qualche discapito della missione, di maniera che non con altro denaro io al presente mi mantengo che con quello imprestatomi dall'Illustrissimo Monsignore Arcadio,⁹ il quale se non si fosse qui meco incontrato, e non mi havesse per amicitia e per carità sovenuto di quello che mi faceva di bisogno, sarei da molto tempo fa necessitato ad abandonar questa missione, et andarmene in qualche altra parte, dove al meno, se non con¹⁰ altro, elemosinando havessi trovato il mio vitto necessario, poichè qui sperare cio non potrei, essendo che li più comodi di questo luogo sono tanto poveri, che posso con verità dire che li mendici di Roma vivano meglio di questi; e pure so che se l'havessi fatto, la Sacra Congregatione cio non ostante m'haverebbe tenuto per spregiuro e ribelle perché, da quello che mi acorsi quando stavo in Roma, non hanno mai fede a noi altri greci, né ci stimano per boni e fedeli operarij se non quando ci vedono far miracoli.

Con tutto (*f. 286v*) che, dico, per queste cagioni mi passi una vita romitica, mi godo nulla di meno per gratia del Signore una buona sanità et assai migliore di quella che godevo in Collegio. Et l'Animo mio niente mirando a tali e tanti patimenti, mai per avanti assagiati in mia vita, si duole e si lagna solo per il poco frutto spirituale che mira farsi in questo luogo per mia pigritia.

Io qui vedo con l'esperienza la verità di quello che legevo nell'Istoria di molte altre missioni, cioè che il demonio allora con maggior forza et industria s'adopra di pervertire la gente quando li ministri dell'evangelio si argomentano di convertirli et a ridurli alla vera strada della salute. Poichè con tutto che ogni giorno predichiamo, insegniamo, coregiamo, amaestriamo, e con le parole e con li fatti, questo populo, nulla di meno mai par che sia stato così malitioso come hora, né a pena s'aricordano che mai habbiano comesso l'enormi iniquità che in questi tempi comissero: spogliarono alcuni marinari e mercanti christiani della Regia feluca che portavano li dispacci di Candia al Regno et erano fugiti dalle mani de Turchi, che di notte tempo assalirono la feluca e la presero; assaltarono una feluca de pugliesi che senza commettere alcun mancamento andava per la sua strada e gli saccheggiarono tutta la roba che portava, e gl'omini, con tutto che fussero loro amici

⁷ Vö. a tanulmány 3.1. fejezete.

⁸ Nyilvánvalóan Onofrio Costantiniről van szó (a tanulmány 3.2. fejezete és a 28. jegyzet). Továbbá: 4. számú irat, 39. jegyzete.

⁹ Arcadio Staniláról: a tanulmány 3.2. fejezet és a 25. jegyzet.

¹⁰ A „con” későbbi betoldás.

e giornalmente insieme praticassero, e qui et in Corfù, per la loro rabbia li volevano vendere alli Turchi; e perché io et il Monsignor Arcadio si ponessimo di mezzo accio che lasciassero andare in pace li poveri Christiani, e gli restituissero la loro robba, tanto s'adirarono contro di noi che corsero per saccheggiare anche la nostra casa. Ma poi dopo, lasciando passare quel primo furore, tanto con l'aiuto del Signore Dio s'adoprossimo che con le preghiere, minacce e scomuniche otenessimo che li lasciassero andare sodisfatti al loro paese, restituendogli la robba che presa gli havevano; e quatro di loro, che erano stati fatti schiavi da Turchi, procurassimo che fossero riscattati e mandati alle loro case.

Lascio le altre iniquità et ingiustitie che da questi, per essere liberi e senza alcun freno di superiore comando e di pena, giornalmente si comettono, e scriverò solo quello che importa a sapersi. Con tutto che, dunque, fra quella gente si trovino molti perversi et iniqui, si trovano anche de molti buoni; e da che si cominciò la missione in questo luogo, si rimediarono molti abusi et inconvenienti, e molti altri mali s'impedirono, e li sacramenti alquanto più si frequentano che prima; e fra tanto populo che questa Pasqua¹¹ passata confessai, con gran mia meraviglia trovai che pochi erano macchiati di colpa mortale.¹² (/f. 287) Tutti comunemente ci amano e desideranno il nostro perseverare, si perché vedono la netezza della nostra vita e delli nostri amaestramenti, sì perché sono anche sovenuti molto nel temporale, se non da me, al meno dall'Illustrissimo Monsignore Arcadio; il quale con tutto che (come ben sa V. R.) sia scarsissima e poverissima la provisione che la Sacra Congregazione gli manda, nulla di meno tutta la conferisce in prestito senza interesse a questi poveracci; alli quali, per la loro povertà estrema e considerate le usure che passano fra di loro, ogni poco dato senza interesse pare assai. Et ho conosciuto che se uno in questo luogo non avesse più che mille scudi d'intrata l'anno, e si facesse prudentemente governare, tutta l'Albania potrebbe farla schiava del Papa; e se si contentasse Sua Santità potrebbe trasportarli anche con tutte le loro famiglie al suo Stato ò ad altra parte della Christianità, il che se mai si facesse sarebbe il meglio che far si potesse per la conversione e buon amaestramento di queste Anime; perché quando fossero sotto il comando d'un Prencipe cattolico non potrebbero far di meno che essere cattolici, ne ardirebbero ricalcitrare agl'amaestramenti de predicatori.

Ma si come dal grano non mancò la zizania,¹³ dagl'Apostoli il Giuda, e da tutti i difensori della Chiesa i loro oppugnatori, così neanche noi mancano i nostri malevoli, et aversarij. Fra questi il maggiore è il Vescovo Scismatico del luogo,¹⁴ il quale dal principio che cominciarono à venire in questo luogo Missionarij, per invidia e per interesse li contrastò, e seguita à contrastarci quanto puote. Nulladimeno noi procurassimo sempre tenerlo con le buone, se forse lo potessimo col dolce, ridure alla nostra parte; ma vedendo poi che il dolce non bastò mai ad amolirlo, ma sempre rispondeva con ingratitudine e con scomuniche, determinassimo quest'anno, quando venne a raccogliere il suo tributo, non pacciarsi niente con lui, neanche visitarlo o salutarlo; per il che egli tanto s'infuriò contro di noi, che havendo io una domenica incominciato à celebrare pubblicamente secondo il solito la messa, mandò il suo servitore à branarmi et à discacciarmi dall'Altare; ma havendolo saputo il Monsignore Arcadio, corse subito e col bastone discacciò il temerario servo dalla chiesa, et io proseguì la Messa incominciata. S'accese per questo di straordinario furore il Vescovo Scismatico, e voleva venire egli in persona à combaterci; ma vedendo poi che il

¹¹ 1669-ben Húsvétvasárnap április 21-re esett.

¹² Vö. É. LEGRAND, V, 359. (1668. június 13-i keltezésű irat).

¹³ Vö. Mt 13, 24–30.

¹⁴ Valószínűleg Szerafim püspökről van szó, akiről: a tanulmány 107. jegyzete.

popolo era in nostro favore, non ardi farci altro. Li Vecchiardi in tanto e li primi della terra vedendo l'animo inviperito del Vescovo, andarono tutti insieme alla sua casa e lo pregarono che non volesse contro di noi tener rancore alcuno, perché non gl'eravamo in niente colpevoli ò dannosi, anzi ci tenevano tutti sopra la loro testa (*f. 287v*) si per li nostri buoni portamenti, come anche per l'utile, e spirituale e temporale, che gli diamo, e sapesse che si come non havevano ubidito alli suoi passati ordini e scomuniche così farebbero per l'avenire. Rispose con grand'ira il Vescovo alli Vecchiardi, quasi che havessero abbandonato lui, loro pastore legittimo, et havessero abbracciato noi altri papisti et heretici; ma non ardi per paura farci niente. Solo quando si parti per andare alla sua solita residenza sfogò tutta la sua rabbia in una scomunica, la quale io volli ad verbum et ad litteram ricopiare e mandargliela accio la lega e faccia leggerla ad altri, e conosca dal suo modo di scrivere si la qualità della sua persona si li termini che usano contro di noi li scismatici per combaterci, e la conservi poi in Collegio accio sappiano gl'Alunni, che vogliono intraprendere come si deve Missione, quali lancia li aspettano à ferirli¹⁵.

Dopo poi venendo il giorno dell'Ascensione apresso noi pasquale, mandò il Monsignore Arcadio il suo servo alla chiesa maggiore con gl'habiti archiepiscopali accio aparecchiasse per la Messa. E li preti vedendolo gli gridarono pubblicamente in mezzo la strada che tornasse adietro, perché volevano loro celebrare in quella chiesa, ne potevano insieme col Monsignore celebrare perché incorrevano nella scomunica del loro Vescovo. Poi fù portata la scomunica, e nella loro publica piazza fù letta ad alta voce dall'Arciprete in presenza di molto popolo, la quale finita cominciò l'Arciprete a dire varie cose (però di niun momento) contra il Monsignore Arcadio e contra li costumi di molti Cardinali e della Chiesa Romana. E tutti li preti uniformemente gridavano che non volevano con noi altri havere più alcuna bazigama. Volle il Signore Iddio che il popolo non assentisse niente né alla scomunica del Vescovo Scismatico né alle parole de Preti, molto ben conoscendo la falsità delle loro ragioni, il torto che ci facevano, e le persone che noi siamo; anzi non facendo nessun conto né d'uno né degli altri, pregarono il Monsignore Arcadio che andasse pur liberamente alla chiesa à celebrare, e pigliarono seco quasi per forza li preti alla chiesa. Ma arrivati che furono sopra, il Monsignore credendo quello che alcuni gl'havevano detto, cioè che tali mostre facevano li preti accio il Monsignore metesse mano à donativi per placarli, disse che non haverebbe mai dato denari alli preti accio celebrassero con lui, perché non haveva bisogno di loro. Il che udito che hebbe uno delli preti tanto s'adirò che ad alta voce dentro la chiesa, in presenza di tanto popolo, e mentre il Monsignore stava sopra l'altare vestito per cominciare la messa, non havendo riguardo né alla festività del giorno, né al comparato che havevano contratto fra di sé, per un figliolo che il Monsignore gli aveva batezato, lo caricò di tante ingiurie che non si sarebbero dette ad un fachino di strada; per il che il (*f. 288*) Monsignore si spogliò degl'habiti e si mosse per partirsi dalla chiesa; ma fù trattenuto dal popolo e pregato con molte istanze che tornasse; per le quali il Monsignore tornò, ma prima d'incominciare la messa chiamò il prete e, per eseguire l'ordine del Vangelo,¹⁶ gli chiese e gli diede perdono e la sua beneditione, e poi incominciò il Monsignore solo, e finì pacificamente la messa con haver fatto un sermone, nel quale provava che la parola d'Iddio non si doveva predicare per forza, e che li predicatori evangelici non dovevano stare in quel luogo dove li habitatori

¹⁵ A kiközösítés szövege, amiről De Camillis beszámol, nem került csatolásra a dokumentumhoz, s más, arra vonatkozó adatot sem találtam.

¹⁶ Vö. Mt 5, 23–24.

con buon cuore non li accettavano, havendo Christo Signore Nostro scottolato infino la polvere delle sue scarpe, quando li Gergeseni non volevano accettarlo nella loro terra¹⁷.

Tali cose con ogni verità successero in questi pochi giorni; e lascio molte altre cose per brevità, potendo Vostra Reverenza da queste sole che gli hò scritto far giuditio dello stato nel quale per la Santa Chiesa Romana si ritroviamo. Et al certo noi gia si saressimo partiti di qua se il populo universalmente non c’havesse sempre mostrato sommo affetto e patrocino, ma perseveriamo ancora sì per l’ubidienza che dobbiamo alla Sacra Congregatione sì anche perché consideriamo che comunemente in tutte le missioni succedono simili e maggiori rivoluzioni. Solo prego Vostra Reverenza che si degni raccomandarmi al Signore nelle sue sante orationi accio mi conceda humiltà, pazienza, et affetto alla perfetione, perché mi creda certo che incambio d’andare avanti al sommo della perfetione come s’apartiene al mio stato et al mio ufficio, in fino quella poca scintilla che in Collegio havevo mi si è spenta, e mi pare d’essere divenuto più presto un Giuda che un Paolo. Mi raccomando anche di cuore alle orationi del Padre Ministro, Stefano Pallanti¹⁸, il quale caramente saluto, e lo prego che se veramente m’amava e mi ama si vogli hora ricordare di me che mi trovo (*f. 288v*) nelli bisogni maggiori che mai per l’avanti mi ritrovai. Mi raccomando anche alle orationi deg’altri Padri e delli singoli Alunni, e con questo fò humile e profonda riverenza e gli bacio affettuosamente le mani.

Da Drimades li 20 settembre 1669

Per Vostra Reverenza

Humilissimo obedientissimo Servitore

Gio. Camillo

Indegno Missionario in Cimarra

4.

Cimarra, 1669. november 21.

De Camillis levele Nicolò del Nero rektorhoz.

ACGr 1, 282–285v.

Molto Reverendo Padre e Signore mio osservandissimo¹⁹

(altra del medesimo)²⁰

Hò ricevuto la lettera che Vostra Reverenza mi scrisse alli 9 d’Agosto,²¹ nella quale mi consiglia per le cose che gli scrissi nell’ultima mia, che con la debita sincerità, humiltà e subordinatione dij un minuto raguaglio alla Sacra Congregatione del mio stato accio mi possino à qualche altra cosa più fruttuosamente applicare; è prudentissimo il consiglio, ma perché già l’havevo più volte effettuato dando sincerissimo e puntuale raguaglio di me e del luogo alla detta Sacra Congregatione, e non havevo mai havuto risposta alcuna, mi risolsi

¹⁷ Vö. Mt 8, 28 (χώρα τῶν Γερασηνῶν, Γεργεσηνῶν); 10, 14; Lk 9, 5; 10, 11; ApCsel 13, 51. Továbbá 5. dok. 47. jegyzet.

¹⁸ Stefano Pallantiról szó van a 4. dokumentumban is.

¹⁹ Ez a levél is del Nero rektornak szól, akiről: a tanulmány 73. jegyzete.

²⁰ Más kézzel későbbi betoldás, jelentése: egy másik (levél) ugyanattól (De Camillistól).

²¹ Erről a levélről szó van az 5. számú dokumentumban is.

scrivere in quella maniera che scrissi²² à Vostra Reverenza per ricevere il suo consiglio di quello che dovessi fare, accio che non mi trattenessi in questo luogo otiosamente et impedito ad operare, e per gl'altri e per me; nulla di meno volli di nuovo per suo consiglio replicare per sgravarmi la coscienza dell'obbligo che hà di raguagliare li superiori del tutto e di scoprirgli ogni verità. Però facciano quello che essi comandano, che io con ogni humiltà obedirò alli loro comandi e con sodisfazione anche²³ dello Spirito, sapendo bene che melius est obedire quam sacrificare.

Quanto poi al lamento che feci del mio zio,²⁴ hò veramente detto più di quello che dovevo perché sò realmente che egli mi ama con amore paterno, e darebbe tutto quello che hà per me, e che non potrò mai trovare un altro che con tanta fedeltà e solecitudine procuri per li miei bisogni. Ma sono degno di perdono perché la gran necessità nella quale mi trovavo mi fece scrivere quello che hò scritto; la quale, però,²⁵ da quel che vedo, loro altri ò non la credono ò non si curano. Ma io certo per non dar da pensare e da dire alla Sacra Congregatione che io non per necessità, ma per stanchezza e legerezza havessi abbandonato questo luogo, non mi volli mai partire, ma mi stiracchiai fin hora come l'edera sopra la corteccia e le pietre, e mi ridussi à fare una cosa la quale (*f. 282v*), ancorché per altro non fosse illecita, nulladimeno non l'haverei mai fatta per tutto l'oro del mondo se non fossi tanto costretto dalla necessità del vivere. Et fù che, essendo stato un mercante orientale assalito di notte mentre viaggiava verso la Puglia da una truppa turchesca, fugì à terra per salvarsi; ma perché quel paese era de Turchi, e tutto abitato da rinegati e ladroni, il giorno seguente inciampò nelle mani d'alcuni di loro, e fù fatto schiavo e spogliato di tutto quello che portava, fuor che di due scattolette di picciole gioie, le quali, ispirato da Dio, haveva lasciato vicino alla ripa del mare coperte con alcune pietre. In tanto una sessantina di giovani di questa terra, senza sapere niente di quel che era²⁶ avvenuto, se ne andarono dopo alcuni giorni con le loro barche in quelle parti deserte per tagliar legna e raccogliere lino salvatico, secondo il loro solito; e volle la furtuna che due di loro s'incontrassero in quelle gioie e, pigliatele, se le portarono qui alla terra, dove raguratisi tutti gl'altri compagni, le volevano spartire tutti uniformemente, promettendo di far anche à me la mia parte. Ma io compatendo assai per tante disgratie al povero mercante, non curandomi dell'incomparabile guadagno che haverei potuto avere se si fussero spartite, perché non era alcuno che conoscesse la loro stima, tanto mi adoprai e con le buone e con le cattive, che impedij per alcuni giorni che non si spartissero, nel qual mentre procurai dall'altro canto che si liberasse dalla schiavitù il mercante per novanta pezze, dove che prima pretendevano duecento, e venisse quà à Drimades, dove giunto che fù, feci tanto con questa gente che delle tre parti delle sue gioie più di²⁷ due glie ne ricuperai, senza che spendesse più di cento cinquanta pezze, valendo per altro quelle più di quatro milla, poiché la terza parte se la vollero tenere questi che pur potevano, secondo le legi di queste parti et anche di Corfù, tenersele con buona coscienza tutte, senza haver obbligo di render niente al padrone, havendole trovate in luogo, et dopo tanto tempo e con tali circostanze, che potevano secondo le comuni legi di queste parti lecitamente prescrivere. E così senza alcun mio (*f. 283*) interesse o guadagno si parti il mercante con la sua robba, somamente meravigliandosi, et edificandosi tutti che questa gente, estremamente povera, et al furto

²² Az „bo scritto” javítva „scrissi”-re.

²³ Az „anche” szó a sor fölé beszurva.

²⁴ Nagybátyjáról, Bernardo Mainerióról van szó (vö. tanulmány 9. jegyzet).

²⁵ A „però” szó a sor fölé beszurva, s törölve: „fù tanto che”.

²⁶ Az „era” a sor fölé beszurva.

²⁷ A „più di” a sor fölé beszurva.

et alla rapina naturalmente inclinati, s'inducessero à rendere robba che costava migliaia, e che se la potevano legittimamente tenere. Ma tutto fù industria nostra, che oculatissimo il prezzo di quelle gioie, e l'impaurissimo con minacce del tribunale humano e divino.

In questo, mentre essendo tornato da Candia à Corfù con l'armata il Signor Principe Rospigliosi, mandò il suo agente (e si chiamava Alfier Carlo Ruini)²⁸ qua accio caricasse per lui una feluca di neve; e questi barbari, benché sapessero di qual personaggio egli fusse servo e l'havessero altre volte veduto venire con gran loro guadagno, nulladimeno non havendo riguardo à cosa alcuna, corsero à rumureggiare la feluca, et ad incontrare l'agente per strada quando voleva partire, per pigliarlo e farlo schiavo. Il che saputo noi coressimo e lo salvassimo dentro la casa d'un padrone potente; e poi, agiustando in bella maniera il scemo popolo, lo facessimo senza alcun nocumento e perdita parti.²⁹

Questo racconto io gli volli fare acciò V. R. cavi qual riverenza ò timore portaranno à noi, mentre che non ne hanno portato niente agl'huomini d'un sì gran personaggio, che poco lontano di qua si trovava con grossa e poderosa armata. Ponendomi poi dopo partire con questa feluca per portar un memoriale dell'Illustrissimo Monsignore Arcadio all'Eccellentissimo Signor Principe Rospigliosi, perché io mi trovavo in una estrema necessità e carico di debiti, non essendomi in tanto tempo arrivato ne pure un baiocco della provisione dovutami, ragunai alcune gioie, di quelle ch'eranno rimaste d'alcuni miei amici, e l'andai à vendere per guadagnare qualche cosetta, e mi sollevassi alquanto da tanta necessità. Ma arivato che fui à Corfù, et havendomi il Monsignore Arcivescovo rimesso poco meno di tredici zecchini sopra li trenta scudi che m'haveva spedito il mio zio, non volli più venderle; anzi tornato che fui quà à Drimades, resi alli padroni sì le gioie che rimaste mi erano sì il denaro d'alcune poche, che vendute havevo.

Questo è quanto sucesse con ogni verità, e mi parve conveniente scriverglielo così distesamente, si accio V. R. sia ben informato del vero, come anche accio veda a che io (*ff. 283^v*) mi ridussi per la gran tardanza del denaro. Et al certo à termini assai peggiori sarò necessitato venire³⁰ se il mio zio non mi provvederà di tanto che al meno possi comprare il puro pane con mio denaro, e non sia necessitato di farmi dare dal terzo e dal quarto ad imprestito, perché in questo luogo è meglio mangiar terra e bere fiele che haver da dare ad alcuno. Uno mi assalì in mezzo la publica strada e mi pigliò per mettermi nelli ceppi perché dicevo di non potergli pagare un debituccio, che egli pretendeva. E non solo à me, ma in fino all'istesso Monsignore Arcadio minacciò un altro, mentre caminava per strada, di bastonarlo e di fargli imbrattare (con riverenza) i calzoni dalla paura. Un altro di trascinarlo per un piede e serartlo dentro una cantina in fin che gli pagasse una pezza che imprestata gli haveva.³¹

Veda V. R. quanta barbarie e rusticità regni in questa gente, e quanto poco sia il rispetto che ci portano, benché siamo persone della Sacra Congregatione, e protetti dalli Signori di Corfù, da dove tragono il loro mantenimento, e decorati col carattere sacerdotale et Archiepiscopale. Perciò io scrissi al mio zio ultimamente che, accio non habbia bisogno d'intrigarmi in cosa alcuna con questa barbara gente, mi mandi anticipatamente un annata del suo, e poi si rifaccia quando verrà il tempo di riscuotere la mia provisione dalla Sacra Congregatione; et aggiunga anche, per l'amore che mi porta, un poco di denaro del suo in dono, perché è troppo poco quello che mi dà la Sacra Congregatione e non basta; ed io poi

²⁸ A „*e si chiamava ... Ruini*” szövegrész a baloldali lapszélén.

²⁹ Vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 131.

³⁰ A „*venire*” a „*che venga*” kifejezésből lett javítva.

³¹ Az „*Un altro ... gli haveva*” szövegrész betoldás a baloldali lapszélén.

non mi scorderò del beneficio. Et in tanto gli dica che instantemente lo prego che procuri à V. R. anche insieme con lui apreso la Sacra Congregatione che mi concedano licenza di partire, e mi comutino la missione in qualche altro luogo più à proposito, perché in questo luogo, oltre che mi trattengo otiosamente senza poter esercitare niuno delli ministeri che convengono al mio ufficio, e con mille inquietudini e travagli, hò paura di perdere fra poco la robba più di quella che hò, e forse anche la libertà, essendo che hora che si è perduta la città di Candia,³² hà da venire un Passà a sottometere tutta questa Provincia dell'Albania, e massime questa di Cimarra, la quale si ribellò dal Turco con l'occasione che si cominciò la guerra di Candia; e con tutto che sianno più volte venuti Capitagni Turchi contra questa provincia, non fecero però altro che pigliar molta somma di denaro, perché le loro forze maggiori erano occupate nell'impresa di Candia; ma hora che si sonno sbrigati di là, non lasceranno questa gente senza severamente punirli, e con grosso sborsamento di danari e con ucisioni di vite, essendo già per venticinque anni ribelli, et havendo fatti grandissimi corsi e schiavitudini de (f. 284) Turchi. Per il che hò paura che non ci facciano quello che ci volevano fare l'anno passato quando, essendo venuto qua vicino un capitagno Turco e minacciava di distrugere questa terra se non gli pagavano gran somma di denaro, e facendo noi mostra di voler partire per fugir da ogni pericolo, uscì voce da per tutto che non fussimo lasciati partire, ma fussimo trattrenuti à pagare noi settecento pezze ò quanto havesse imposto à questa terra il Turco di pagare; e volle il Signore Iddio che quel capitano Turco, fusse chiamato adietro, e noi restassimo liberi da questo gran danno; ma al certo non restaremo liberi con la venuta di quest'altro, che quanto prima verrà e, quel ch'è peggio, temo che se allora si ritrovaremo <li nostri nemici>³³ qua, che non pochi ne habbiamo sì per la loro natural malignità, come per l'unione che professiamo con la Santa Chiesa Romana, non solo ci obligaranno à pagare quello che non potremo, ma ci accusaranno per spie del Re di Spagna, e per persone del Papa, il quale sempre si mostrò capitalissimo nemico del turco,³⁴ e ci faranno perdere e la libertà e la vita. Per il che insieme con l'Illustrissimo Monsignore Arcadio habbiamo giudicato, secondo le leggi della prudenza, essere necessario che si partiamo quanto prima da questo luogo; e se la Sacra Congregatione vorrà di noi servirsi à qualche cosa, saremo sempre prontissimi ad udibile ad ogni suo comando; e se non vorrà curarsi di noi, procureremo (rimanendo sempre ad essa devotissimi) andare in qualche luogo, dove con sodisfatione e decoro della Santa Chiesa Romana, che ci hà per tanti anni amaestrati e con qualche nostro frutto personale e de prossimi, possiamo trattenersi e buscarci il nostro pane necessario.

Et s'imagini dall'altra parte V. R. che questa provincia di Cimarra³⁵ sia tanto da stimarsi che con tanto travaglio e pericolo habbiano da trattrenersi Prelati e Dottori per coltivarla et amaestrarla, perché in altro non consiste questa Provincia che in tre terre, situate sopra scoscese montagne, di cento cinquanta fochi incirca l'una. E di queste tre, in una non si parla con altra lingua che con l'albanese, e così noi che non l'intendiamo non potiamo in essa praticare; in un'altra sono tanto cativa gente, che non vi è terra, non vi è città, non vi è natione con la quale non habbiamo inimicitia e guerra; non possono tre miglia dalla loro terra slontanarsi senza che si mettano in pericolo d'essere dalli circonvicini amazzati; ne puote alcun forestiere ad essi avvicinarsi senza pericolo di perdere ò la vita ò la robba. Et io istesso la prima volta che venni in questi paesi, passai con una barca corfiotta vicino

³² Candia (Kréta szigete) elestének dátuma: 1669. szeptember 16.

³³ A „li nostri nemici” szövegrész a sor fölé beszurva.

³⁴ Az „il quale ... del turco” szövegrész a sor fölé beszurva.

³⁵ A „di Cimarra” szövegrész a sor fölé beszurva.

al loro (*f. 284v*) lido, ed essi subito che ci videro corsero in gran multitudinè con li loro archibugi ad amazzarci, senza che noi gli havessimo in cosa veruna offesi;³⁶ e per questa cagione non ardiamo acostarci ne anche à quella terra, di maniera che una sol terra rimane di tutta questa gran provincia dove potiamo con qualche sicurezza trattenerci; e questo non per l'innata loro bontà, ma per la paura che hanno di non essere collegati nella Città di Corfù, dove giornalmente trafficano con le loro barche, se ci facessero qualche torto; ma³⁷ ò ci haverebbero in fino adesso venduti ò rubati. E de fatto, questi giorni adietro che fecero come una solevatione, e spogliarono due barche pugliesi che andavano per il loro fatto, perché noi s'interponessimo di mezzo acciaio non proseguissero il male, e dopo acciaio il risarcissero, essi arabiati corsero verso la nostra casa per spogliar anche noi. Ma prima il Signore Iddio e poi alcuni nostri amici li distolsero dalla loro empia determinatione.

Essendo vero dunque che tutta questa missione di Cimarra si riduca in una sol terra, puol V. R. conoscere quanto otiosamente noi qui si tratteniamo, perché essendo tutti quanti lavoratori, zappatori, pastori, rustici, e tanto ignoranti che appena sanno fare male la loro croce, un prete che sapesse sol scrivere e legere, e sapesse dire quattro parole di devotione, sarebbe sufficientissimo per tenere secondo la capacità di questo luogo la missione; et il trattenersi qua filosofi e teologi non serve per altro che per scordarsi anche di quello che s'è imparato.³⁸ Et io, à dirgli il vero, non havendo con chi discorere, né chi udire, né quiete da poter legere, non so come mi ritrovo. Tutto il mio trattenimento è d'insegnare à legere et à scrivere ad una decina di piccioli figlioli, li quali anche hora vengono et hora nò, secondo il bisogno che hanno ò nelli loro terreni per coltivarli, ò nelli loro bestiami, per custodirli.

E con tutto che io l'instruisca con ogni carità, senza ricever da loro non solo stipendio di sorte alcuna, ma ne pur donativo che voglia un quadrino, anzi più volte li aiuti del mio in quello che posso secondo i loro bisogni, non posso in modo alcuno indurli che fatti un poco grandicelli e più capaci, proseguischino la scuola, e molto meno imparino la gramatica e la dottrina christiana, perché i loro padri li mandano al lavoro e dicono che altre lettere non è solito insegnarsi in queste parti, che il legere e scrivere, né altre sono di bisogno che queste quanto basta à recitare li proprii officij; e le scienze maggiori, mentre che non fruttificano cibo per mangiare, se la tenghino gl'habitatori delle Città, li quali senza fatigare hanno in abbondanza con che vivere.

(*f. 285*) Questa poca informatione io hò voluto dare à V. R. (confidato di non infastidirla nel grand'amore che mi porta, et in quelle parole che mi disse avanti di partirmi da Roma, che lo raguagliassi pur liberamente di tutto quello che mi ocoresse acciaio mi potesse aiutare) acciaio sappia con fondamento instruire il mio zio di quello che debba fare per me, e quando gli venisse occasione opportuna raguagliare anche à viva voce la Sacra Congregatione. Et sia certo V. R. che di tutto questo che gli hò scritto, da indegnissimo sacerdote che sono, niuna cosa è lontana dal vero, o inventata dalla mia testa. E così non senta le parole del Monsignor Onofrio³⁹ il quale, da quello che mi sono acorto, per suoi particolari interessi non hà gusto che tali relationi si scrivano; e de fatto egli per farmi venire qua, non mi diceva mai niente di queste cose, ma sempre bene, perché conosceva che se io havessi saputo la conditione del luogo e quanto capace fosse questo paese per essere amaestrato, non mi sarei mai indoto à venire.

³⁶ Vö. LEGRAND, V, 358.

³⁷ A „ma” után beszúrva és áthúzva: „del resto”.

³⁸ Erről De Camillis más leveleiben is ír.

³⁹ Onofrio Costantiniról: a tanulmány 3.2. fejezete és 28. jegyzete.

Desidero di havere da V. R. quanto prima risposta, perché li rumori del Turco vanno giornalmente avanzandosi; e si dice che habbia cominciato a fabricare il gran Turco il suo seraglio nella città di Jannina, due giornate distante di qua, e pochissimo distante dalla Città di Corfù, accio possi trattenerli non per altro fine che per espugnare anche la Città di Corfù e sottomettere tutte queste parti maritime orientali, che con l'occasione della guerra di Candia s'eranno sottratte dal suo dominio; e non è prudenza che noi si ritroviamo in tali turbulenze, si perché non potiamo esercitare il nostro ministero, si anche perché se (Dio nol permetta) fussimo pigliati da Turchi, non ci mancherebbe ò una perpetua schiavitudine, ò la morte per il nome che habbiamo, che siamo persone del Regno di Spagna e del Papa, loro perpetui nemici.

Agiungo che non è decoro né della Sacra Congregazione, né nostro trattenerli in queste parti. Della Sacra Congregazione, perché costantemente⁴⁰ tenuta per si vile e dispregiata da tutti, che li Corfiotti hanno per vergogna d'essere veduti qualche volta discorrere con loro; e se ne ridono i scismatici che il Pontefice mandi Prelati e Maestri in queste montagne, dove non si trova nessuno abile per risponderci, e che faccia tante spese per instruire in danno questa gente, che non è per altro abile che per zappare e rubbare. Nostra, perché s'immaginano che noi ò siamo le scoppacie delle scuole di Roma, ò pure per qualche nostro mancamento siamo (f. 285v) mandati in pena à questo esilio. Perché è tanto miserabile questo luogo, che è insopportabile anche all'istesi banditi; et in fino li marinari, gli terrai et alla gente più vile delle Città, quando qualche volta capitano in queste parti, dicono che non si tratterebbero molto tempo se credessero di guadagnare cento scudi il mese; e si stupiscono come noi posiamo tanto durarvi.

Nulladimeno, se ciò non ostante la Sacra Congregazione comandara che io tutta via perseveri, prontamente l'ubidirò, perché sò che non potrò mai errare ogni volta che farò quello che da miei superiori mi sarà comandato, e che al Signore Iddio niuna cosa è più accetta che l'ubidienza, ecetuatone però se li rumori del Turco andaranno avanzandosi, perché in quel caso sarebbe formalissima pazzia se noi si volessimo trattenerli, essendo che da hora alcuni ci minacciano di far pagare à noi il denaro che il Turco imporà a pagarsi dalla villa, et altri di darci alle sue mani per liberarsi la comunità. E quelli che sono più prudenti e che meglio ci amano, ci consigliano che noi assolutamente si partiamo se li rumori più si accenderanno, et il Turco verrà più avvicinandosi.

Questo è quanto mi ocoresse, e la prego per fine che voglia ringratiare affettuosamente il Signore Iddio e li gloriosissimi Precipi degl'Apostoli, che hanno liberato me et il Monsignore Arcadio da evidente pericolo di morte, perché essendosi attaccata questa estate⁴¹ la peste in una villa due miglia lontano di qua, noi volessimo tutta questa gente confessarla e comunicarla, e poi col medesimo cucchiaro, col quale li comunicassimo, consumassimo il rimanente nel calice con estrema paura di non bere con esso la morte. Ma si compiacque alla fine il Signore Iddio di donare et à noi la vita, et à tutti questi la liberatione da si spietato flagello.

La supplico ancora che voglia pregare li detti gloriosissimi Apostoli et insieme il glorioso Apostolo delle Indie, S. Francesco,⁴² che m'intercedano dal Signore Iddio humiltà, pazienza e fervore accio eserciti questo Apostolico Ministero conforme si bene, col che humilmente riverendola gli B(acio) affet(uosamen)te le M(ani).

⁴⁰ A „perché costantemente” szövegrész a sor fölé beszurva.

⁴¹ A „questa estate” szövegrész a sor fölé beszurva. A palasszai pestisjárványról van szó.

⁴² Xavéri Szent Ferenc (Francisco de Jaso, 1506–1552). Amikor De Camillis ezt a levelet írta, közel volt a szent ünnepe (december 3.).

Cimarra li 21 Novembre 1669
Per Vostra Rerevenza
Humilissimo Obligatissimo Servitore
Gio. Camillo

5.

Cimarra, 1670. október 30.

De Camillis levele a Görög Kollégium rektorához.

ACGr. 1, 290–291v.

Molto Reverendo Padre e Padrone mio osservandissimo⁴³
(altra del medesimo)⁴⁴

In tanto tempo che io mi trattengo sù queste aspre e sterili montagne di Cimarra, non mi capitano più che una volta lettere delle riverenze loro, una del Padre Nicolò del Neri, Rettore⁴⁵, e l'altra del Padre Stefano Pallanti, Ministro del Collegio⁴⁶, e mi atristo grandemente perché tanto hò il Collegio quanto la casa di mio padre, et ugualmente care mi sarebbero le lettere che mi venissero dal Coleggio, come quelle che mi venissero dalla casa di mio Padre. Anzi tanto più care mi sarebbono (sic!) quelle del Coleggio quanto maggiore è il bene che hò ricevuto, perché se in casa di mio padre hò ricevuto l'animalità, nel Coleggio hò ricevuto la rationalità; perciò maggiore è il dolore che hò di non haver ricevuto duplicate e triplicate le lettere del Coleggio, che di non haver ricevuto affatto nessuna dalla casa di mio padre.

Il Signore Iddio mi hà voluto tirare in questi aspri e salvatichi luoghi solo per purga delli miei peccati, poiché fatigo e stento nel coltivarli; e poi frutti mai non vedo che ristorare mi possino; anzi, quel ch'è peggio, in cambio di produr frutti convenienti generano spine e tribuli peggiori di prima. Mi affaticai un'anno e mezzo nella terra di Drimades facendo scuola, instruendo, e predicando, ma quando vidi la perversità e durezza di quella gente, che tutto all'interessi, all'inganni, alle furbarie, et alli rubamenti erano intenti, e niente alle cose dell'Anima e della vita eterna, e che se havessero potuto rubare la mia veste d'adosso me l'haverebbono rubbata, scottolai la polvere dalle mie scarpe, secondo il consiglio evangelico⁴⁷, e me ne fugij da quella terra, e me ne venni nel proprio Castello di Cimarra, dove fui con molto gusto degl'habitatori accettato perché era molto tempo che non n'era stato alcun maestro, e n'havevano gran bisogno per li loro figlioli (*f. 290v*); et in questo Castello ogi di mi trattengo facendo scuola di leggere e scrivere à qualche quantità di figlioli, senza haver da loro un baiocco di guadagno, e predicando al popolo, e confessando nelle occorrenze, e me la passo in questa terra con assai maggior sodisfazione

⁴³ A levél címzettje ismeretlen. Lehetséges, hogy De Camillis abból a feltételezésből indult ki, hogy Nicolò del Nero rektori megbízása minden bizonnyal már lejárt (erre utal a következő, 6. számú irat) és levelét a számára ismeretlen nevű, új rektornak írta, beszámolva tevékenységéről. Ebben az esetben viszont a levél címzettje ténylegesen még mindig Nicolò del Nero volt.

⁴⁴ Más kézzel későbbi betoldás, jelentése: egy másik (levél) ugyanattól (De Camillistól).

⁴⁵ Az 1669. augusztus 9-i keltezésű levelet említi (4. számú irat, 19. jegyzet).

⁴⁶ Róla szó esik a 3. számú iratban is.

⁴⁷ Vö. Mt 8,28; 10,14; Lk 9,5, 10, 11; ApCsel 13,51. Vö. 3. számú irat, 16. jegyzet.

che in Drimades, se bene non posso neanche da questi sperare quel frutto che si pretende, perché essendo omini poverissimi, e tutti ò pastori ò lavoratori, non vogliono né posono imparare le dottrine superiori, che sono quelle che importano, ma subito che i loro figlioli imparano à legere et à scrivere, li tengono per dottori e cavandoli dalla scuola li mandano ò a pascer bestiami ò à coltivare la terra. E sono comunemente tutti tanto alieni dalle scienze liberali, che non si possono ridurre ad imparare neanche la Dottrina christiana che imparano tutti li figlioli d'Italia, laonde non si puol fare in questi fondamento di sorte alcuno, perché l'estrema loro povertà, e la libertà del vivere senza alcuna lege e senza padrone che inalzi e premij li virtuosi, non li lascia attendere alla virtù, né stimarla come merita, e consequentemente non possono mai fondarsi in quella maniera che pretende la Santa Chiesa.

Hanno poi questa gente fra gl'altri vitij una proprietà, d'infastidirsi presto de forestieri. Su il principio che vengono, li honorano e li riveriscono; e poi dopo che passa qualche tempo, tanto s'alienano dall'affetto primiero, che benché facessero miracoli non ne restano soddisfatti. Così successe alli missionarij che qui vennero avanti di me, poiché sul principio stendevano, à quisa degl'hebrei, le loro vesti per dove essi passavano, e poi dopo quali ingiurie e strapazzi non gli fecero, quai mali non machinarono contro di loro; in fino uno ardi tirare un'archibugiata contra il Monsignore di Durazzo⁴⁸ per amazzarlo.

Ma sopra tutto li strapazzi e mal trattamenti che ricevette l'Illustrissimo Monsignore Arcadio non sono da ridirsi, li hò in altre mie lettere accenati⁴⁹. Per ciò non voglio ripeterli per non essere grave à V. R. (*f. 291*) Non voglio però lasciar di raccontargli il gran strapazzo e l'ingiustissimo torto che gli fecero, questi giorni passati, alcuni di Drimades dove egli dimora. Sonno⁵⁰ due anni e mezzo in circa che il Capitan delle Galiazze di Venetia messe in galera undeci drimadiotti, per altrettanti suoi feluchieri che furono presi schiavi dalli turchi d'un'altra terra vicina. Corse subito che senti la nova tutto il populo di Drimades, e si gettò àlli piedi del Monsignore Arcadio pregandolo che si degnasse aiutarli. Si mosse à compassione il Monsignore, e pigliando una barca se ne andò con li Vecchiardi della terra à Corfù, dove avanti che arivassero provarono per mare una furtuna sì horribile, che tutti si confessarono e s'apparechiarono per la morte; e fù gratia che non s'annegassero delli tre gloriosi martiri, S. Giorgio, S. Demetrio, e S. Teodoro, li quali aparvero ad un prete, e gli dissero che non temessero, perché non perirebbero in quella furtuna.

Arivati che furono à Corfù, tanto fece il Monsignore con li Padroni che, non ostante che tutta la Città il tenesse per impossibile, ricevette la gratia di liberare gl'undeci drimadiotti dalla galera; con questo però, che li Vecchiardi s'obligassero di liberar li suoi felucchieri dalla schiavitù de Turchi. S'obligarono li Vecchiardi, e per liberarli presero ad imprestito da un mercante corfiotto duicento pezze da otto; e perché non bastavano, pregarono il Monsignore; egl'aggiunse del suo altre ventitré pezze, e così riscattarono li schiavi dai Turchi. Hora, il mercante che haveva imprestato il denaro alli Vecchiardi cominciò à sfozarli che lo pagassero, e non havendo, ò per dir meglio, non volendo essi pagarlo, se la presero col (*f. 291v*) Monsignore dicendogli che lui che haveva liberato gl'huomini, pagasse anche il denaro; e⁵¹ non volendo egli pagare, perché niuna raggione nol comandava, lo pigliarono nella publica [o]⁵² piazza, dove contrastavano sopra questo

⁴⁸ Laszkariszról a tanulmány 3.2. fejezetében.

⁴⁹ Lásd pl. fentebb a 3. számú iratot.

⁵⁰ A szóban forgó eseményt De Camillis a Propaganda Kongregációnak írt (1673. április 18.) hosszabb jelentésében is elbeszéli. Vö. BORGIA, *I monaci basiliani*, 115–116.

⁵¹ Az „e” után beszúrva és áthúzva „perché gli”.

⁵² A „publica” után „strada o”, majd De Camillis áthúzta a „strada” szót.

negotio, e come legato il condussero dentro una casuccia dove il tennero imprigionato infino à tanto che non promisse di pagare una sessantina di reali. Veda V. R. se si puol usare maggior barbarie.

Hà in oltre per far carità imprestato agl'habitatori di quella terra molto denaro di quello che gli manda la Sacra Congregatione, senza pigliar nessun frutto; e pregandogli hora che gli restituiscano il suo denaro, non solo non gli vogliono dar niente, ma pretendono pigliarli per forza li loro pegni che gl'hanno dato per sigurtà del denaro, et anche il rimanente dell'altra sua robba; e conoscendo io il pericolo esser grande, andai l'altro giorno con alcuni miei amici fidati à Drimades, e gli ricuperai li suoi aparati sacri, e le sue vesti. Oltre più, procurarono infamarlo con donne per trufargli con quella cagione il suo. Ma il Signore Iddio lo⁵³ difese facendo parise à tutti la sua innocenza. Lascio per brevità l'innumerabili altri travagli, et incomodi che patisce li il Monsignore, come io; ma il tutto ci pare poco considerando il molto che patì il Signore Giesù Xto per noi, et il grand'obbligo che habbiamo di servir la Santa Chiesa Romana.

V. R. preghi il Signore Iddio che ci dij pazienza e spirito bastante per portarci sempre secondo il suo santo volere, e facci anche che preghino tutti del Collegio, li quali io dal primo all'ultimo di tutto il cuore saluto, e spetialmente il P. Stefano Pallanti, se pur anche persevera costì, e gli b(acio) le m(ani).

Cimarra li 30 ottobre 1670

Per Vostra Reverenza

Humilissimo Obedientissimo Servitore

Gio. Camillo

Indegno Missionario

6.

Cimarra, 1671. július 21.

De Camillis levele Nicolò del Nero rektorhoz.

ACGr 1, 292–293v.

Molto Reverendo Padre e Padrone mio osservantissimo
(altra del Medesimo)⁵⁴

Non credevo mai che V. R. fino à questo tempo governasse il Collegio Greco perché, considerate le sue rare qualità, pensavo che l'havessero fin hora assorto à gradi molto maggiori, e per questa cagione fui scarso in scrivergli nelle occorrenze; ma havendomi ultimamente scritto il Padre Francesco della Rocca che V. R. continua nell'istesso governo⁵⁵, me ne ralegro molto per la furtuna ch'ebbe il sopradetto Colegio d'haver havuto

⁵³ A „lo” a sor fölé beszúrva.

⁵⁴ Más kézzel.

⁵⁵ Abból kiindulva, hogy De Camillis 1656. március 26-án lett „hivatalosan” a Kollégium növendéke, az alábbi rektorokat ismerte (vö. KARALEVSKIJ, Saggio di cronotassi, *art. cit.* tanulmányunk 73. jegyzete, 128-129 [35-39]): P. Ottavio Massa (1653.09.30. – 1656.10.20.); P. Francesco Maria Gentili (1656.10.20. – 1659.11.15.); P. Francesco Mancini (1659.11.16 – 1661.11.27.); P. Angelo Fanfanelli (1662.11.06. – 1666.04.02.) és P. Nicolò del Nero (aki 1666. április 11-én lett rektor, vagyis nem sokkal De Camillis távozása előtt). Figyelembe véve azt, hogy a felsorolt rektorok általában 2–4 évig

V. R. per suo Rettore, perché da quel poco che l'ho sperimentata dico certo che non era bastantemente degno quel Collegio per V. R., ma gli si convenivano cariche assai maggiori.

Io in queste parti, per particolare gratia del Signore Iddio, me la passo con gran quiete d'animo, benché materie siano moltissime per contristarmi. La mia stanza è nel castello di Cimarra e quivi tengo Scuola ad una ventina di figlioli di leggere e scrivere (che à tanto arivano le scienze di queste parti; e puol V. R. considerare con qual animo io sij passato dalle altissime dottrine di filosofia e teologia à questi infimi amaestramenti, mentre che anche nella gramatica, quando ero figliolo, havevo sì gran tedio, per la bellezza, come à me sembrava, della materia, che non volendo attendermi, ero per il più degli esperiundi). Corrono anche da altre terre circonvicine⁵⁶ molti ad imparare sì perché è sparso il mio nome con qualche honorevolezza in queste parti, sì perché sano che non corre un minimo interesse nell'insegnarli; e ne starei molto contento se sapessi che, si come hanno cominciato, continuassero in fino ad imparare la vera virtù, ma il loro dottorato è saper correttamente leggere li salmi, e l'epistole di S. Paolo, ed il termine delle loro scienze è in fin che arivino a sufficiente età di poter maneggiare la zappa e pascere li bestiami; e questo mi fà cadere affatto le braccia et il cuore, massime vedendo che rimedio non hò, perché attesa l'estrema povertà, solo in questa maniera tutti vivono in queste parti. È però grande l'affetto che tutti comunemente mi portano (*f. 292^v*) per le prediche che fò et altre opere, e tutti corrono à me nelli loro bisogni spirituali, in maniera che li preti del luogo ne presero grand'invidia, e procurarono scacciarmi. Ma perché molti mi amano non fù loro possibile, sì come neanche fù possibile à molti altri furbi effeuare le macchine che mi tramaronò, tenendo il Signore Iddio per sua sola misericordia particolar cura di me, senza alcun mio merito.

Nell'Illustrissimo Monsignore Arcadio, però, permise il Signore Iddio che si sfogassero tutti li desiderij degl'empì e di ladroni, che in queste parti più che in altre abbondano, poichè l'ingiurie, li strapazzi, l'infamie e l'ingiustitie che questi barbari gli hanno fatto non possono à sufficienza udirsi. Non è mia intentione scrivergli hora minuta relatione, però da questo poco che gli scriverò cavi V. R. il rimanente.

Dopo essere stato il Monsignore Arcadio sei anni in circa nella terra di Drimades, nel qual tempo⁵⁷ sperimentò le tre maggiori paure, di fame, di peste, di guerra, et assagiò le barbare ingratitudini di molti,⁵⁸ li quali con tutto che beneficiati da lui, gli minacciarono più volte, chi di tirargli delle pietre in capo, chi di strascinarlo per un piede, chi di troncarlo il capo come ad una bestia, e provò la malignità di molti che procurarono più volte infamarlo, altre volte abordare dentro la sua casa à pigliarli la robba, altre volte rapirlo all'improvviso et andar à venderlo alli turchi; et alla fine passando una volta per la piazza, lo pigliarono due per forza, senza che gl'altri facessero alcun risentimento, e lo imprigionarono dentro la loro casa minacciando di venderlo alli turchi se non sborzava loro gran somma di denaro; il che vedendo egli e non potendo in altra maniera fugire dalle loro mani, diede loro una sessantina di scudi, e lo lasciarono andare; et poi accorgendosi che da questa attione pigliavano esempio molti altri di fargli delle altre simili burle, se ne fugì un giorno da quelle terre lasciando molta della sua robba, e si ricoverò nella terra di Vuno; ivi dopo cinque

vezették az intézményt, érthető De Camillis csodálkozása afölött, hogy del Nero még öt év után is rektor volt. P. Nicolò del Neróhoz, aki 1672. november 16-ig állt az intézmény élén, szól még másik két, itt közölt levél is (vö. 3. és. 4. számú irat). Lásd: tanulmányunk 73. jegyzete.

⁵⁶ A „*molti*” a sor fölé beszúrva.

⁵⁷ A „*nel qual tempo*”: kétszer írva, majd az első áthúzva.

⁵⁸ A „*molti*” után „*che*” áthúzva.

mesi, afflitto dalla memoria delli passati travagli, fù assalito da un gran dolore di cuore, e da febre continua, che lo conduceva à pericolo di morte; fece meco (*f. 293*) la confessione generale, ordinò il suo testamento, e s'aparechiò per morire; ma accorgendomi io che quella gente havevan gusto perché morisse per truffargli tutta la sua robba, e vedendo che se fusse medico che il governasse si sarebbe risanato, lo persuasi che prima andasse alla città di Corfù per curarsi; non trovandosi medici in queste parti, né medicamenti di sorte alcuna, e con mille stenti e con mille donationi ottenesimo da questi barbari che si contentassero lasciarlo. Entrassimo dunque ambidue in una barca albanese con spese straordinarie, e per strada, come dopo ci fù scoperto, ci volevano fondare ambidue in mare per pigliarsi la robba del Monsignore, che credevano costasse assai. Ma il Signore Iddio ci protesse, et arivassimo à salvamento à Corfù. E gl'Albanesi gettandoci nella riva se ne tornarono adietro portando seco il calice d'argento del Monsignore, che gl'havevano di notte rubbato (e gli lo rubò il figliolo di quello che lo haveva nel Vuno tenuto in casa sua, e gl'haveva il Monsignore batezato due figlioli, dandogli grossi donativi, e l'haveva il suo padre mandato per nostra custodia).

In quella città fù curato da medici, et in pochi giorni si risanò. Mà perché li Signori della sanità non volevano darci pratigo per li sospetti di peste (che potevano se volevano, come lo davano ad altri dell'istesse parti, ma ci volevano così tribulare perché sapevano che eravamo uniti con la Santa Chiesa Romana), vedendo che correivano gran spese, et al Monsignore non era più rimasto denaro, si risolvessimo di venir à Cimarra; quivi par che il male gli sia ritornato, et in fino ad oggi se ne sta giacendo in letto, e non sappiamo qual esito farà. Ma io, per gratia di Dio, da che venni in queste parti sempre godei bona sanità. Et il Signore Dio, se è à maggior sua gloria, me la confermi, così havessi campo d'adoprarla e macari anche per darla in servitio di queste anime. Ma il luogo è tanto pieno di ladri e di assassini, che non ardisco mai uscire un miglio fuori della terra, per paura di non essere ò amazzato ò fatto schiavo; perché ogni giorno⁵⁹ vedo le rapine che fanno d'omini e di donne le terre fra di se, non per tenerli schiavi, come fanno li turchi, ma accio dopo siano riscattati dalli loro parenti secondo la loro possibilità. E Dio sa con quanto tremore me ne stij anche dentro l'istessa terra, perché vedo con li proprij occhi che il fratello non la perdona al fratello, né il padre al figlio, né il figliolo al padre, né l'amico all'amico, benché dieci volte compari, per l'interesse della robba. E nel tempo che stavo in Drimades, un padre procurò amazzare una sua figliola per non perder la robba (che pure era pochissima) che volevano prenderli per un omicidio fatto da un suo (*f. 293v*) fratello, in un suo zio. E poco prima in Cimarra un prete amazzò uno perché non voleva pagargli quatro scudi, che trenta e più anni fà gli haveva inprestato il suo padre; e poi per liberarsi dalli danni dell'omicidio, amazarono li suoi primi cugini il loro padre. Quali impietà maggiori si possono udire nel mondo.

In fino me, che sono loro confessore, predicatore, e maestro, questi mesi passati procurarono due furbi infamarmi per pigliarmi gran denaro, che pensavano havessi per essere persona del Papa. Ma il Signore Iddio non soportò la loro empierà, poiché poco dopo troncò la vita à tutti due, et ad uno che andai à confesarlo e seperirlo, gli uscirono da tutti li meati del corpo le interiora, come ad un Ario⁶⁰, in maniera che tutti che sapevano il fatto, lo riconobbero per evidente miracolo.

⁵⁹ A „giorno” a sor fölé beszúrva.

⁶⁰ Az Atya és a Fiú egylényegűségét tagadó és a Niceai Zsinaton 325-ben elítélt Áriosz († 336) a hagyomány szerint váratlan és kegyetlen halált Konstantinápolyban (kifolytak a belső szervei). Vö. ATHAN., *Epist. encyclica ad episcopos Aegypti et Libyae* 18 (PG 25, 581 A); továbbá: A. LEROY-

Non mi distendo più oltre per non infastidirla, ma questo solo gli dico; che chi vuol venire in queste parti, è bisogno che habbia una più che straordinaria prudenza per governarsi, et una pazienza di Giobbe per soportare. Gli racomando il Coleggio come se fusse la casa del mio padre, et anche più, et gli dico che l'opinione che comunemente hanno costì, che il denaro che si spende nell'alevare gl'Alumni è tutto perso, non è vera; non per cagione mia, perché io sono di tutti il peggiore, ma per qualli hò io incontrato da che mi sono partito dal Coleggio. Faccia che studijno pur bene e fondatamente le scienze, e non habbia paura di perderli, e molto più se si potessero meglio sciegliere quelli che si anettono havendo più riguardo all'indole che alle facultà. Sforzi quelli che vogliono intraprendere vita ecclesiastica che sappiano bene le cose della Chiesa e che imparino assai ò poco il canto, perché senza questo non è possibile che nelle parti orientali possino con sodisfatione e decoro aministrare li divini officij.

Saluto tutti gl'Alumni caramente, e li esorto che soportino con buon animo tutti li patimenti del Colegio, perché quelli a paragone di questi che fuori si patiscono sono come morsicature di pulici rispetto alle ferite da stiletti, e si fornischino bene di lettere e di virtù, perché usciti fuori dal Coleggio non haveranno più tempo di farlo. Mi raccomando per fine alle loro orationi, e particolarmente à quelle di V. R. e di tutti li Padri Superiori e gli b(acio) humilmente le m(ani).

Da Cimarra 21 Luglio 1671

P. V. R.

Humilissimo Obedientissimo Servitore

Gio. Camillo

Indegno Missionario

7.

Részletek a római Görög Kollégium szabályzatából.

ACGr 2, ff. 156–211.⁶¹

**(f. 156) ORDINI | ET | CONSVETVDINI | VARIE | DEL | COLLEG.
GRECO | DI | ROMA | Con l'Indice de' Capitoli nel'fine. | IN ROMA |
Mdcxxxvi.**

(f. 157) ORDINI | causati dalle Constitutioni di | Nostro Signore Vrbano Papa VIII.
| Delle conditioni che devono haver quelli che uorranno esser | ammessi al Colleggio
Greco.

MOLINGHEN, 'La mort d'Arius', in *Byzantion* 38 (1968), 105–111.

⁶¹ Ez a kötet 88–153v lapjain található Szabályzat könnyebben olvasható másolata. A dokumentum két részből áll: 1. *Ordini e consuetudini <da intendersi "generalis">* (ff. 157-165), ami tíz fejezetre oszlik, valamint ide tartozik még a „*Repetitioni*” címet viselő kiegészítés; 2. *Ordini e consuetudini particolari* (ff. 166-211), ami 22 fejezetből, illetve három, az ünnepekről és az étkezésekről szóló kiegészítésből áll. A dokumentum keltezéséhez lásd tanulmányunk 32. jegyzetét.

7a.

Tartalomjegyzék

ACGr 2, ff. 210–211.

Primo Indice

Concernente gl'Ordini et consuetudini del Colleggio Greco.

- ff. 157–158* Delle conditioni, che devono haver quelli, che vorranno essere ammessi al Coll(eggi)o Greco. Cap. 1, fol. primo
f. 158 Dell'Ingresso degl'Alunni in Coll(eggi)o. Cap. 2, fol. 2°
ff. 158v–159 Del giuramento che hanno à fare. Cap. 3, fol. 2 à tergo
ff. 159–159v Del vivere in commune. Cap. 4, fol. 3
ff. 159v–160v Della divotione de gl'Alunni Cap. 5, fol. 3 à tergo
f. 161 De' libri da leggersi da gl'Alunni. Cap. 6, fol. 5
ff. 161–161v De gl'obligi degl'Alunni circa l'officiare le cose sacre, et recitamento d'oratione Cap. 7, fol. 5 a tergo
ff. 161v–163 Dell'Ubidenza. Cap. 8, fol. 5 à tergo
ff. 163–163v Della modestia et modo di conversare fra di loro. Cap. 9, fol. 7
ff. 163v–164 Dello studio. Cap. 10, f. 7 à tergo
ff. 164v–165 Delle Repetitioni. f. 7 a tergo⁶²

Secondo Indice

concernente le consuetudini particolari del Coll(eggi)o Greco

- ff. 166–167* Dell'Ingresso nel Colleggio. Cap. 1, fol. 9
ff. 167–167v Della divisione degl'Alunni et Camere loro. Cap. 2, fol. 9
ff. 168–169 Della Politezza. Cap. 3, fol. 10 (f. 210v)
 [Della Repetitione. Cap. 22, fol. 11
 Del vitto, e di straordinario di essi, fol. 11]⁶³
ff. 169–170 Del Dormire. Cap. 4, fol. 12
ff. 170–170v Della Levata. Cap. 5, fol. 13
ff. 170v–171v Dell'Oratione. Cap. 6, foil. 13 à tergo
ff. 171v–172v Della Messa Latina. Casp. 7, fol. 14 à tergo
ff. 172v–173v Della Messa Greca et Vespro. Cap. 8, fol. 15 à tergo
ff. 173v–176 De studij loro et diverse funtionì. Cap. 9, fol. 16 à tergo
ff. 176v–177v Della difesa de Conclusioni etc. Cap. 10, fol. 19 à tergo
ff. 177v–179 Del Dottorato. Cap. 11, fol. 20 à tergo
ff. 179–179v Della colatione et Mensa. Cap. 12, fol. 22
ff. 179v–180v [Della Mensa. fil. 22 à tergo]⁶⁴
ff. 180v–182 Del leggere in Tavola. Cap. 13, fol. 23 à tergo

⁶² A fejezet jelölése hiányzik.

⁶³ Kiegészítés.

⁶⁴ Kiegészítés.

- ff. 182–183* Della Ricreatione. Cap. 14, fol. 25
ff. 183–184 Del Slentio e Ritiratezza de' Scolari. Cap. 15, fol. 26
*ff. 184v, 186r/v*⁶⁵ Dell'andar fuori di casa de gl'Alunni. Cap. 16, fol. 27
à tergo
*ff. 186v, 188/89*⁶⁶ Delle vacanze. Cap. 17, fol. 20 à tergo
ff. 189–189v Della Confessione. Cap. 18, fol. 30
ff. 189v–190 Della Communione. Cap. 19, fol. 30 à tergo
ff. 190–190v Della Predica. Cap. 20, fol. 31
ff. 190v–191 Delle Stationi. Cap. 21, fol. 31 à tergo
ff. 191–201v Distributione delle funtioni et hore de gl'Alunni in tutto il
giorno secondo la varietà de' tempi. Cap. 22, fol. 32
(f. 211)
f. 201v–205 Feste mobili. fol. 36.
f. 205–205v Vitto ordinario per ciascun mese. fol. 44.
ff. 205v–206v Straordinario per feste mobili, et per altre occasioni come
dispute etc. fol. 45.
f. 207 Giorni dell'Anno che si mettono nell'Altare Maggiore
sei candele d'una libra e Giorni dell'Anno ne quali si
mettono sei candele di mezza libre
f. 208 Nota delle candele che si distribuiscono per la Candelora
f. 208v Giorni ne quali si danno le candele alli Alunni d'un'oncia,
al sacerdote e diacono di due oncie, a monsignor Vescovo
di tre oncie
f. 209–209v Tassa delle Penitenze]

7b.

Ordini, Consuetudini „generali”.

Cap. X. Dello Studio

ACGr. 2, ff. 163v–164.

Attendino tutti diligentemente allo studio accioche una volta possino essere utili operarij della Chiesa e però levino da loro tutti gl'impedimenti che à questo ponno opporsi, et affatto stiano lontani da' negotij dalle liti, ne per li palazzi di questo et quell'altro vadino per varietà di negotij; perché a questo effetto, se accaderà bisogno ad alcuno Alunno, vi sarà persona destinata in Colleggio che in vece di lui tratterà, e di ciò che opererà ne darà raguaglio al Padre Rettore.

In quei giorni ne' quali non si vada alle scuole, non s'intermetta lo studio privato, et eccettuato il giorno ordinario della vacanza della settimana stiano in casa; mà in quelli à suo tempo se gli concederà qualche hora di recreazione.

(*f. 164.*) Ogn'uno, così filosofo come teologo, diligentemente attenda alle lettioni prescrittegli et nessuno, etiandio quelli che studiano casi di coscienza, siano esenti dall'udire l'esplicatione delle controversie della fede, le quali non solo servono con li Scismatici,

⁶⁵ Fol. 185. kihagyva.

⁶⁶ Fol. 187. kihagyva.

ma ancora con gl'Heretici di questo tempo, et nessuno senza licenza lasci le sue lettioni ordinarie.

Tutti studieranno quelle scienze, alle quali il Padre Rettore giudicherà bene che debbano attendere. E però una o due volte l'anno quelli che attendono alle scienze superiori siano disaminati per dar conto del frutto, saper, et ingegno loro. E se alcuno si scoprirà inhabile, e si crede sia per fare poco progresso, verrà rimosso dallo studio et licenziato accio non occupi il luogo d'altri, che possino far più profitto.

Nessuno sia promosso ad'udire la scienza di filosofia che non possi parlare espeditamente in latino et in greco anco elegantemente scrivere, e però dopo che parerà se siano sufficientemente impossessati dell'arte della Rettorica si nell'uno, come nell'altro idioma, impiegheranno anco un'altro anno intiero nello studio di Greco per perfettamente impossessarsi della lingua; et mentre che attenderanno allo studio di filosofia et teologia, ogn'uno con scritti, lettioni, et private dispute, si eserciti nella detta lingua greca.

Nessuno potrà essere adnesso a far' atti pubblici, et difese di filosofia et teologia, che prima non sia con diligente esame giudicato habile a sostener con dignità tal peso.

7c.

Ordini, Consuetudini particolari.

Cap. IX. De studij loro et diverse funtioni

ACGr. 2, 173v–176.

Sono in questo Colleggio ogni giorno tre scuole, una la mattina di quelli che imparano di leggere in latino et d'ordinario anco sino al fare i latini per gl'attivi etc., e l'altre due il doppio pranzo di Greco, una de' primi elementi e Grammatica, et l'altra di due classe, una d'Humanità et l'altra (*f. 174*) di Rettorica. Alla Scuola latina supplisce un Prefetto di Camera, al quale si dà cinque giulij per mese più de' gl'altri Prefetti, à quali si dà uno scudo per uno il mese. Alle Greche s'applicano doi Alunni.

La Scuola della mattina si fa nella camera de piccioli, la quale comincia quando li Grammatici⁶⁷ vanno al Colleggio Romano, et termina quando ritornano tutti li scolari à Casa; il quale tempo tutto è di due hore e mezza. Questa scuola latina si fa per disporre gl'Alunni più deboli a capacità maggiore, et renderli più habili per le scuole del Colleggio Romano, et quando accadesse che in Colleggio non fossero Alunni non habili per le scuole del Colleggio Romano⁶⁸ si lascierebbe.

Le scuole del doppio pranzo si fanno in due camere vicino alla Porteria. Quella de primi elementi verso la strada, e quella d'Humanità et Rettorica verso il giardino.

Sonando il segno della scuola, tanto di mattina come di sera, tutti con modestia, et quietamente con sollecitudine senza sostare et ragionare per le scale, vanno alle scuole, et luoghi loro assegnati dal Maestro a cui devono puntualissimamente obedire. Ma quelli di diverse camere quando siano tutti insieme in scuola, devono parlar insieme, ò in quel distante che viene il Maestro in Scuola ò in altra occasione se non disputando, nemmeno servirsi, e mandarsi polize l'un l'altro.

⁶⁷ A „Grammatici” a sorok közé beszúrva az áthúzott „*filosofi et teologi*” helyett.

⁶⁸ A „*et quando... Romano*” szövegrész kétszer írva, majd a második áthúzva.

(f. 174) Dopo entrato in scuola, nessuno può tornar in Camera sotto qualsiasi pretesto, et iandio de' libri, scritture o altra cosa scordata, ne per bisogno corporale, ma si servino di quelli luoghi comuni vicino alle scuole.

Sonato il fine delle scuole, tornano tutti alle proprie camere, ne deve restar'alcuno à parlare in scuola à solo à solo col Maestro, ancorché de dubbi; dovendosi ciò fare alla presenza d'altri, ò nel tempo delle scuole.

Tutto il tempo che rimane agl'Alunni da quello delle scuole dall'ora di recreazione ò uscita di casa, et dal riposo dopo il pranzo, tutto devono impiegare in studio, fuori che quello dopò, dati li tocchi della dormitione, senza particolar licenza, et saputa del Superiore.

Nel tempo et hora di studio, nessuno esce ne può uscire di camera per girare di quà et di là senza licenza del Padre Rettore, et in sua assenza del Padre Ministro, caso che non fosse per andar da essi ò da altri Padri, come Prefetto, Confessore, Repetitore etc. Il che però deve farsi con licenza et saputa del Prefetto di camera, dal quale ancora dovevassi chiedere licenza d'andare al tavolino d'altri per qualche dubbio intorno à loro studij, se glie ne occorresse il bisogno.

Nessuno può mancare d'andar'alle scuole al suo tempo, tanto à quelle di casa come del Colleggio Romano, senza particolar licenza, come s'è detto, de' Superiori, ne uscire prima del fine, ritornando dal Colleggio separatamente da gl'altri. Si eccettuano però gli Casisti, li quali, perché non hanno la Repetitione terza lettione, vengono subito finita la loro lettione à Casa, accompagnati da un Prefetto, se vi sarà spedito.

Nell'andare alla scuola, et ritornare à casa, vanno tutti accompagnati conforme all'ordine del P. Ministro. Et se quando tornano tutti insieme à casa vi sono più Prefetti, ciascheduno di essi si pone al fine di quelli della sua camera, come segue quando vanno à camminare ò fuor di casa ciascheduna camera da se stessa, accioche distintamente e senza confusioine procedino; et caso che fosse un Prefetto solo, non si mescolano quelli d'una camera fra quelli dell'altra, ma à camerata per camerata caminino, come ciascheduna avesse al fine di lei il suo Prefetto, cominciando prima li piccioli, et seguitando l'altri più grandi per ordine.

Nessuno parli al tempo delle scuole al Colleggio Romano con forestieri; e se alcuno andasse per parlar loro, dicangli che vengano al Colleggio.

Nessuno può tener libri obseni, e nell'ora dello studio non s'impiega il tempo in legger libri inutili, e perciò il Prefetto di camera gli visiti spesso, per vedere à che cosa attendono.

Tutti⁶⁹ gli giorni che nel Colleggio Romano si fanno repetitioni, ancor in Colleggio Greco si fanno; nella stagione dell'inverno mez'ora dopo del ritorno de' scolari dal Colleggio Romano; nell'estate mez'ora dopo il fine della recreatione, come si dice nel Capitolo Della distributione delle funtioni di tutto il giorno.

Nel tempo dell'estate fra l'fine delle scuole et la cena, e l'inverno frà il detto fine e l'ora della Repetitione, possono conferire fra di loro anche cose di studio, passeggiando nel giardino (f. 175v), s'è buon tempo, ò rimanendo in camera.

Alcune volte frà l'anno si fanno l'orationi, ò sermoni in Refettorio in honor di qualche santo.

A tutti vengono proveduti gli libri necessarij, e quando passano da una professione all'altra, restituiscono quelli, de' quali già si sono serviti, accioche altri se ne possino valere.

⁶⁹ A baloldali lapszelen: „Delle Repetitioni”.

Li libri communi della casa non possono tenersi al tavolino proprio di ciascheduno; ma servitoseno alcuno, si deve riportare al luogo ove per ordinamento stanno.

A tutti quelli che vanno al Colleggio Romano (dalli Grammatici in poi) si dà un quinterno di carta e due penne al mese per ciascheduno; et alli detti Grammatici, mezzo quinterno; Humanisti, vinti fogli; Primaroli quindici, Secondaroli diece et una penna, anche essi per uno; alli Quartaroli si danno pezzi di carta etc.

Alli Scientifici, quando cominciano Logica, si da (se prima non l'havevano) una cartella; et al fine d'ogni anno delle loro scienze, se gli fanno legare li scritti delle loro lettioni dal libraro del Colleggio.

A tutti, quando vengono in Colleggio, si provvede di calamaro, et pennarolo, per quelli cioè che vanno al Colleggio Romano. Agli altri che studiano in casa, si danno calamari usati, anco senza pùnta, ne altrimenti pennaroli.

Alla camera di Sant'Atanasio, et à quella di San Gregorio si dà ogni mese una candeletta per uno, per accendere il lume, cominciando dal tempo che si comincia à studiare in camera; la sera, cioè, dal principio de' studij sino à Pasqua di Resurrettione. A quelli di S. Gio. Crisostomo, cioè alli piccioli, si danno 4 candelette il mese frà tutti per il suddetto tempo.

(f. 176) Le feste la mattina studiano pur anche, se non vi è Congregatione; quelli che sono di essa, et quelli che non sono, sino che dà il secondo segno della Messa se non vi sia communione, perché essendoci communione impiegano il tempo in leggere alcuni libri spirituali.

Le dispute private si fanno in Cappella ò in sala di essa. Et si intrattengono li Padri et li Scientifici soli, andandovi anco tal'hora li Rettorici. Il modo con che si fanno è questo: si preparano li banchi, o in sala o in Cappella, si pongono in mezzo due sedie, una dirimpetto all'altra, in una di esse stà il Defendente, nell'altra l'Argumentante. Si preparano anco alcune sedie per gli Padri, alcuni candelieri altri con li candelieri di Refettorio sopra, e per un'hora si stà disputando. Argumentando per l'ordinario tre, procurando farlo con ogni modestia e buon termine. E se alcuno eccedesse, si mortifica con penitenze. Se è cattivo tempo, in modo che non possino andar'à scuola in Colleggio Romano, li Scientifici stanno studiando nelle loro camere, audendo solo il bidello d'ogni professione à pigliare la lettione, et in tal caso è introdotto l'usanza non fare la repetitione in quel giorno. Li Grammatici ancora quando è cattivo tempo, studiano come li Scientifici tutto il tempo della scuola nelle loro camere.

7d.

Ordini, Consuetudini particolari.

Cap. XI. Del Dottorato

ACGr. 2, ff. 177v–179

Quelli che hanno terminato gli loro studij, e sono riputati meritevoli del Dottorato, si esaminano prima alcuni giorni avanti pubblicamente in sala di Cappella qui del Colleggio da tre Padri almeno professori di filosofia e teologia per lo spatio di un quarto e mezzo per uno, et si fà questa Attione nella seguente maniera.

Si pone in sala un tavolino verso la parte delle finestre, coperto con un tapeto, con tre sedie dietro per gl'essaminatori. Al dirimpetto di esso stà un'altra sedia per il Defendente.

Si forma poi un circolo di sedie, e banchi, per gl'altri Padri di casa, et Alunni. (*f. 178*) Sogliono venir à pranzo li esaminatori in Colleggio, e si dà loro quello che stà notato a basso, nell'occasione del Dottorato di Giacomo Magotto⁷⁰, et all'istesso esaminato si fà un poco di carezze la mattina, come à basso nel medesimo luogo si vederà.

Il giorno poi del Dottorato, preparata la Chiesa, come nelle Difese, e servato l'istesso stile intorno al ricevimento delle persone e del Signor Cardinale, vi è questo di più, cioè si pone una cathedra in mezzo alla porta del Sancta Sanctorum dell'Altare maggiore, à piedi di essa un tavolino con alcune sedie dalle parti di rincontro alla cathedra sudetta, nel fine del teatro sta un'altro tavolino con una sedia d'appoggio, e due scabelli, uno per ogni parte: et alla mano destra, cioè verso l'Altare dell'Assuntione, un'altra cathedra più piccola, et tutte queste catedre et tavolini si coprono di tappeti di drappi di seta. Al tavolino, che sta à piedi della Cathedra verso l'Altare maggiore, stà il Padre Rettore, et Prefetto di studij del Colleggio Romano, nelle sedie delle parti gl'esaminatori, et Promotori, li quali per l'ordinario sono sette ò otto. Nel tavolino à basso, stà il Laureando con due Alunni dalle parti. Recita gli punti li quali comincia subito venuto il Signore Cardinale et fattogli riverenza. Recitati che gli hà, alcuni de Padri Promotori gl'argomentano, et durano per un quarto ciascheduno di essi, ò quel tanto, ch'al Padre Prefetto de Studij piace. (*f. 178v*) Finita la recitatione e risposto à gl'argomenti, il Bidello, che è uno degl'Alunni, dà in un barile d'argento due cartucce per uno dei Promotori, et Prefetto, nelle quali vi sono scritte in una la lettera A, et nell'altra la letera R, per significare l'Approbo et Reprobo. Poi, tornato à raccogliere le dette cartucce, e se hanno dato quelle dell'A, dice ad alta voce: *Approbatus nemine penitus discrepante*. A questo dire si parte dal tavolino suo il Laureando, accompagnato da quelli due Alunni che gl'hanno assistito al tempo della recitatione, e fatta profonda riverenza al Signor Cardinale, s'inginocchia à piedi del Padre Prefetto de studij, facendo quivi la professione della fede, che finita et rizzatosi in piede, riceve dal Padre Prefetto la laurea con le solite cerimonie, e per poco spatio di tempo viene ricevuto tra l'Padre Rettore, et Prefetto di studij in una sedia. Di poi ascende egli nella Cathedra, che come si è detto è dirieto alli Padri Rettore, et Prefetto, e fà una compita lettione, mà breve, la quale finita et disceso à basso, torna di nuovo à sedere fra li detti Padri Rettore, et Prefetto, e tanto vi si indugia sin che gli è recitata un'oratione in lode da un Alunno; dopo la quale v'egli à rendere gratie al Signore Cardinale, Prelati, e Padri; e tutto finito, accompagna con gl'altri Alunni il Signor Cardinale alla porta della Chiesa et con essi se ne ritorna a casa.

Al Dottore poi si fanno carezze la sera in Refettorio (*f. 179*), al Bidello, à quello che hà recitata l'oratione et a quello che gl'hà soffiato, dandosi anco a tutti gl'altri Alunni qualche cosa di vantaggio dell'ordinario per allegrezza, cioè come crostata ò altra simil cosa.

Al Dottore poi si fà spedire i Privileggi in carta pecora, ma senza ornamenti, ne miniatura di sorte alcuna, perché se loro vi vogliono tali cose, li fanno di sua borsa.

⁷⁰ T'sirpanlis katalógusában nem szerepel a neve. Nem tudtam megállapítani, ki lehetett.

8.

De Camillis könyvének tartalomjegyzéke

LA VITA | DIVINA | Ritrouata fra' Termini del Tutto, | e del Nulla⁷¹

TAVOLA | Delle materie principali, che si | contengono in questo libro. |

PARTE PRIMA. | Di quel che si deue presupporre. 1 |
PRIMO FONDAMENTO. | *Della Grandezza di Dio.* |
Della considerazione degl'Attributi diuini. 5 |
1. Dell'Eternità, et perfettione di Dio. |
2. Dell'Immensità. 8 |
3. Dell'Dominio. 9 |
4. Dell'Onnipotenza. 11 |
5. Della Grandezza, e Magnificenza. 15 |
6. Della Prouidenza. |
7. Della Sapienza. 24 |
8. Della Giustitia. 27 |
9. Della Misericordia. 31 |
10. Della Bontà. 37 |
11. Della Bellezza. 43 |
12. Della Santità. 46 |
13. Della Carità. 50 |
SECONDO FONDAMENTO. | *Della viltà dell'Omo.* 64 |
Di quel che sia l'Omo rispetto alle altre creature. 68 |
Della grandezza de Cieli. 70 |
Altra consideratione della miseria dell'Omo. 73 |
Della breuità della vita vmana; che il tutto subito passa. 79 |
Della Morte. 81 |
Del Giudicio. 83 |
E d'ammirarsi il grand'amore, che Iddio porta all'huomo. 86 |
E d'ammirarsi il poco amore, che l'Omo porta à Dio. 91 |
Della grauezza del peccato mortale. 95 |
Del peccato veniale. 97 |
Regola, con la quale possa la mente ritrouar copiosa materia
per considerare la grandezza di Dio, e la propria viltà. 103 |
FRVITTO. 109 | Sprezzar le mondane dignità. 111 |
Non si deue far conto delle lodi degl'Omini, e gloria del Mondo. 121 |
Dell'amore verso il Prossimo. 130 |
Dell'amore, che Cristo porta all'Anima. 133 |
Del dolore, che Cristo senti nel tempo della sua passione per noi. 136 |

⁷¹ A teljes cím LeGrandnál: LEGRAND, V, 109–110. A helyesírás eredeti. Nagykapitálissal a könyv részeit, kurzívval a fejezetek címeit (előttük szögletes zárójelben a folyamatos sorszámozásuk, ahol hiányoznak), normál írásmóddal pedig a a lapszálon olvasható bekezdéscímeket jelölöm.

Della sproppriazione, & indifferenza, che deue hauere l'Anima. 138 |
Si deue l'Omo contentar solo del necessario. 140 |
Del fine per il quale l'Omo fù creato. 150 |
Con quanta puntualità le altre creature eseguiscono il loro fine. 151 |
Che la libertà nelle creature è più perfetta ed estimabile che la necessità. 154 |
Non si deue lasciar alcun'occasione d'operar virtuosamente. 157 |
Considerazione dell'Eternità. 158 |
Dell'incertezza della Morte. 160 |
Del Tempo. 163 |
Qual sia la Regola del nostro volere. 170 |
Se l'Anima possa rinunciar alla gratia per amore di Dio. 157 |
Si può l'Omo in qualche maniera rallegrare anche per i mali, che succedono. 174 |
Delle mortificazioni corporali. 181 |
L'amore è misura del merito, e della santità. 183 |
La difficoltà, che si sente nelle mortificazioni è inditio di poca perfettione. 185 |
L'amore non deue esser ozioso. 190 |
Ristretto di questa prima parte. 193 |

PARTE SECONDA.

- [1] *Della sproppriatione, ed annegatione, che deue far l'Anima di tutto ciò che non è Dio; E degl'affetti interni spirituali.* 196 |
Come debba portarsi l'Anima,
quando dalla vita di Maddalena è chiamata à quella di Marta. 201 |
Il desiderare con pena non macchia la perfettione. 204 |
Sono accetti à Dio i desiderij di cose anco impossibili. 207 |
Lume, che Iddio comunica all'Anima amante. 208 |
Sottratione, che Iddio gli fà.
Si deue conservar sempre serenità di mente; e quiete d'animo. 210 |
Si deue mantener il cuore allegro. 212 |
Quanto grande sia la dignità del Cristiano. 214 |
[2] *Della ribellione della parte inferiore, dopo d'esser stata domata.* 219 |
[3] *Motivi acciò non s'inquieti l'Anima per le tentationi, e trauagli, che l'assagliano.* 223 |
Qual sia la cagione, per la quale il Demonio tenta tanto i mortali. 226 |
Del numero grande de Reprobi. 230 |
Che non si deue l'Omo mai assicurar finche viue, ma temer sempre
le frodi del nemico. 232 |
Necessariamente bisogna patire. 243 |
Si deue generosamente combattere, amare la Croce. 245 |
Come l'Anima debba considerare Dio. 247 |
Della consideratione de beneficij di Dio. 250 |
Del molto, che hanno patito li Santi Confessori. 254 |
Di quel, che hanno patito li Santi Martiri. 260 |
Di quel, che hanno patito altri serui di Dio. 261 |
Il peccato mortale, benchè perdonato quanto alla colpa,
merita pena eterna. 267 |
Della pena, che si merita il veniale. 268 |
Esempij di quelli, che viddero il Purgatorio. 271 |
Con quanta seuerità sieno stati tal volta gastigati da Dio

- li peccati veniali in questa, e nell'altra vita. 273 |
- [4] *Modi per vincer le tentationi.* 277 |
 Rimedio contro le tentationi di carne. 278 |
 Ricorrere all'orazione. 285 |
 Inuocare i Santi. 287 |
 Non conuiene chiedersi da Dio cose temporali. 289 |
 Perseuerare nell'orazione. 293 |
 Qual titolo renda più efficace la nostra orazione. 295 |
 Come l'attioni si possano render più meritorie. 296 |
 Della frequenza de Sacramenti. 298 |
 Delle orazioni giaculatorie. 299 |
 Dell'atto di conformità al voler diuino. 301 |
 Patto amoroso con Dio. 306 |
- [5] *Di quel, che si deue fare dopo che s'è caduto in peccato.* 310 |
 Quel che soleuano fare gl'antichi Cristiani.
 Confidare più nella Misericordia di Dio,
 che temere della sua Giustitia. 312 |
 Mantenere volto, et animo imperturbato. 320 |
 Si deue pentire. 322 |
 Deue riconoscer il proprio niente.
 Non si deue cercare se sieno perdonati da Dio i peccati. 323 |
 Modo per ottenere la quiete dell'Animo. 325 |
- [6] *Salmo diuoto penitentiale, raccolto da varij salmi, ed altri luoghi della Sagra Scrittura.* 326 |
- [7] *De tranagli, che arriuanò alla parte superiore dell'Anima.* 330 |
 Rimedio per detti traugli. 331 |
 Dell'atto diretto, e riflesso; e qual sia il puro della virtù.
- [8] *Astutie del Demonio contro quei, che si ritrouano in questo Stato; e rimedij contro di esse.* 337 |
 Prima suggestione del Demonio.
 Seconda suggestione. 340 |
 Terza suggestione. 341 |
 Quarta suggestione. 347 |
 Della distribuzione delle gratie. 352 |
 Tutti gl'Omini formano vn Corpo. 356 |
 Il Mondo è vn Teatro tragicomedico. 358 |
 Quinta suggestione. 367 |
 Sesta suggestione. 367 |
 De gaudij del Paradiso. 369 |
- [9] *Esercitij per il tempo delle afflittioni.* 387 |
- [10] *Ristretto della Vita diuina, estratto dal Compendio della Perfezzione cristiana del Padre Achille Gagliardi; della quale habbiamo in questa seconda parte alquanto difusamente trattato.* 394 |
- [11] *Pratica della perfezzione interiore.* 402 |
- [12] *Altro Ristretto dell'Autore.* 408 |
 Bisogna spogliarci d'ogni proprietà. 416 |
 Auuertimento importante. 421 |
- [13] *Come si debba conoscere la volontà di Dio nelle occasioni, che occorrono.* 423 |
 Auuertimento per li perfetti. 429 |
 Alcuni lumi, che nascono dalla totale annichilatione di se, e di tutto il creato. 431 |
 Come questi debbano contemplare Dio. 434 |

PARTE TERZA.

- [1] *Proposito di questa terza parte.* 441 |
[2] *Si distrae l'Anima per mezzo de sensi corporei.* 445 |
Di quel, che deue fare l'Anima per non esser distratta per mezzo de sensi. 446 |
Modo per ricordarsi sempre di Dio per mezzo degl'oggetti sensibili.
Modo per ricordarsi di Cristo Signore nostro. 450 |
Modo per ricordarsi della Beatissima Vergine. 453 |
[3] *Alcuni altri modi per star sempre la mente occupata*
in cose sante, e l'Anima vnita con Dio. 458 |
Esercitij della mattina.
Del mezzo di. 462 |
Della sera. 464 |
Esercitij da farsi fra il giorno. 466 |
Si deuono accompagnare gl'atti dell'Intelletto
con gl'atti della Volontà. 501 |
La presenza di Dio è il trattenimento migliore. 508 |
De segni della presenza di Dio. 513 |
[4] *Si esorta l'Anima ad abbracciare questa Vita diuina, e perseuerare in essa.* 520 |
[5] *L'Anima loda, e ringratia lo Spirito diuino:*
Propone di viuer con esso lui fino alla morte; e prega che così sia. 527 |

De Camillis La vita divina ritrovata fra' termini del tutto e del nulla című aszketikus műve

Cyril VASIE

Néhány hónapja a *Slovo* című szlovák görög katolikus folyóiratban megjelent egy rövid cikk, melynek szerzője az eperjesi székesegyház kriptájának restaurálását javasolja. Ezen – a minden bizonnyal felújításra szoruló – helyen találjuk néhány eperjesi püspök és a szlovákiai görög katolikus egyház jó néhány kiemelkedő személyiségének földi maradványait. Itt várja a feltámadást De Camillis püspök is. Az egyházi életben fontos szerepet játszó személyek sírhelyeinek feltárása mellett szükségesnek érezzük kultur- és lelkeségi történetünk főszereplői tevékenységének újra felfedezését is. A rég elfeledett, de felidézésre méltó személyiségek között van De Camillis János József munkácsi püspök is.

1. De Camillis élete és működése a munkácsi egyházmegyében

De Camillis József 1641-ben Khiosz szigetén született, a keresztségben a János nevet kapta. 1656-ban (más források szerint 1654-ben) érkezett Rómába, ahol a Szent Atanázról elnevezett Görög Kollégium növendéke lett. Tanulmányait a filozófia és a teológia doktoraként fejezi be. 1666-ban pappá szentelik, 1668 és 1672 között apostoli misszionáriusként működik az albániai Cimarrában és Drimadesben. Rómába visszatérve belép a bazilita rendbe és felveszi a József nevet. 1674. szeptember 28-án egykori diáktársa, Ciprián Zochovszkij kijevei érsek a bazilita rend általános római ügyvivőjének nevezi ki. Kinevezését az 1675. május 12. és 16. között Žiroviciban üléselő bazilita rendi káptalan is megerősíti. Feladata a kijevei érsek képvisellete a Szentszéknél. Ebben az időszakban, 1677-ben lát hozzá De Camillis az alábbiakban bemutatandó mű, a *La vita divina Ritrovata fra' Termini del Tutto e del Nulla* című teológiai-aszketikai opusz megírásához.

Az ügyvivői feladatokat 1688. február 10-ig látja el, amikor egy újabb fontos megbízatást kap: kinevezik a Vatikáni Könyvtár görög scriptorává. Rövid időn belül elkészíti a görög kéziratok teljes jegyzékét (*Inventarium graecorum codicum manuscriptorum Bibliothecae Palatino-Vaticanae, inceptum a Josepho de Juliis et finitum a O. Josepho de Camillis, scriptoribus graecis*). Ekkor éri Kollonich bíboros megkeresése, aki a Propaganda Kongregáción keresztül püspököt, pontosabban apostoli vikáriust keres a munkácsi egyházmegyében és Magyarország minden újonnan felszabadított területe-

in élő görög szertartású keresztények számára. A Kongregáció De Camillisre irányítja Kollonich Lipót figyelmét, kinek javaslatára VIII. Sándor pápa 1689. november 5-én Sebaste címzetes püspökévé nevezi ki.

Püspökszentelésének pontos dátumát nem ismerjük, de feltételezhetjük, hogy 1689 végén vagy 1690 elején a püspöki rend szentségét a Szent Atanáz templomban Onofrio Costantini érsektől vette fel. Kollonich Lipót bíboros és Kossakovszkij Adrián ukrán bazilita társaságában már 1690 januárjában elindul magyarországi állomáshelyére. A főkegyúri jog értelmében 1690. március 11-én I. Lipót császár De Camillist munkácsi püspökké nevezi ki, akit április 20-án hivatalosan be is vezetnek egyházmegyéjébe.

Legsürgetőbb feladata a korábbi évtizedekben a háborús viszonyok és az egyházi élet zavarai következtében meggyengült ungvári unió megerősítése volt. Székhelyének elfoglalását követően rövid időn belül két zsinatot is tart: az első 1690. május 4-én Munkácson, míg a másodikra egy héttel később május 11-én Szatmárnémetiben kerül sor. A zsinatokon megjelenő mintegy 130 pap leteszi a katolikus hitvallást és ígéretet tesz a kánoni előírások betartására. Naplójából¹ tudjuk, hogy püspöki szolgálatának első két évében tizenkét zsinatot tartott, melyeken az unió megerősítésén és az egyházfegyelem megszilárdításán buzgólkodott. A zsinatok többségére a mai Kelet–Szlovákia településein került sor: hármat Makovicán (Zborov) egyet-egyét pedig Isztáncson (Stanča), Sztropkón (Stropkov), Homonnán (Humenné) és Tarnán (Trnava pri Laborci) rendezett. Közbenjárására Lipót császár 1692. augusztus 23-án dekrétumot ad ki (az ún. *Diploma Leopoldinum*), mellyel elismeri, hogy a görög egyesült papságot ugyanazon jogok és kiváltságok illetik, melyek a latin klérust. Nevéhez kötődnek az első görög katolikus könyvek kiadása is a munkácsi egyházmegyében. A papság számára egy 370 oldalas katekizmust ad ki, mely a lelkipásztorkodás igen fontos eszközévé válik. Püspöki vizitációi során ellenőrzi, hogy a papok ismerik-e a hit alapigazságait, tudják-e azokat magyarázni, prédikációikban helyesen adják-e át a katolikus tanítást. Az uniót követő időszak klérusára jellemző kulturális szintről és a teológiai műveltségről képet kaphatunk Lippay György prímás 1654-es beszámolójából: „*Sacerdotes isti, una cum populo tenebant quidem Ritum Graecum, sed alias ignavissimi, rudes; indocti, primum ipse Episcopus, postea Sacerdotes, et populus more brutorum sceleribus immensis, ac ignorantiae rerum Divinarum immersi jacebant. Neque erant rite divisi in Parochias, sed in aliquibus pagis nulli, in aliquo quatuor, quinque, decem Sacerdotes cum uxoribus suis, et liberis habitabant more rusticorum, subitanque omnia onera, et labores rusticanos Dominis Terrestribus, atque etiam ab ipso Altari avellebantur.*”²

Még ha feltételezzük is, hogy a helyzet bemutatásakor a prímás némileg túloz, más források, pl. Lucskay Mihály, alapvetően megerősítik a főpap szavait: „*Episcopi vagam, ac mendicatoriam agendo viam, Pontificalia exercuere, creantes Presbyteros*

¹ Vö. M. LUČKAJ, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*, Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku (NZMUK), vol. 16, SPN, Prešov 1990, 41–76.

² HODINKA A., *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, Ungvár 1911, 169., 126. sz.; LUČKAJ, *Historia Carpato-Ruthenorum*, (op. cit. 1. jegyzet) vol. 2, cap. 70. Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku (NZMUKS), vol. 14, Prešov 1986, 200.

*exigua praeditis institutione Theologica. Sacerdotum filii, et Cantores erant Candidati SS. Ordinum. Ipsi distribuere Formatas, ut Taxam percipere, et vitam sustentare possint. Unde crassa ignorantia regnare debuit. Ipse Episcopus saltim Stylum suum ex librorum Liturgicorum quotidiana lectione perpolire didicisset. Monachi libenter patiebantur Episcopos in Claustris, ut collectae Eleemosinae, participes reddi valeant.”*³

Ebben a helyzetben De Camillis nagyon helyesen, a papság nevelésével kezdi püspöki szolgálatát. Katekizmusát (*Katechisis dľa nauki Ubroruskim ludem zloženij. Ot prevelebnij[abo] H[ospo]dina Io: Iosifa: Dekamilisa Chio episkopa Sebast[ijskobo] Mukaču i proč[aja]*) 1698-ban a nagyszombati egyetem nyomdája adta ki. Ugyanabban a nyomdában került kiadásra egy évvel később a gyermekeknek szánt alapvető nyelvtani ismereteket tartalmazó *Bukvar jazyka Slavěnska Pisanii čtenija učitisja choť aščim v po – leznoje rukovoženije*.

1703-ban De Camillis közbenjárására Kollonich bíboros alapítványt létesít a nagyszombati egyetemen néhány görög katolikus papnövendék taníttatásának biztosítására. Az ún. *Fundatio Janiano–Leopoldiana* új távlatokat nyitott a munkácsi papnevelés előtt, hiszen lehetővé tette, hogy legalább néhány egyházmegyes kispap kiváló lelki nevelésben és teológiai képzésben részesüljön. A Kollonich bíboroshoz fűződő kiváló kapcsolata segítségére volt az egri püspökkel, Fenesy Györggyel folytatott vitájában is. De Camillis sikerrel védelmezi mind a saját, mind a görög katolikus papság, mind pedig egyháza függetlenségét. Határozott és egyértelmű fellépésével, illetve az érzékenykedés keresésével megteremti az egyház- és rítusközi kapcsolatok javításának előfeltételeit. Az egységmozgalom (ma ökumenikus mozgalomnak neveznénk) terén az erdélyi románok uniójának létrejöttében (Gyulafehérvár, 1698. október 7.) vállal szerepet. A Rákóczi-szabadságharc idején Munkács elhagyására kényszerül, s 1705 márciusától Eperjesen tartózkodik. Egy évvel később, mikor Rákóczi csapatai elfoglalják a várost, De Camillis megbetegszik és 1706 júliusában a ferencesek kórházába kerül. Itt éri a halál 1706. augusztus 22-én. Minthogy a ferencesek nem engedték, hogy temetésére görög rítus szerint kerüljön sor,⁴ De Camillist a minoriták templomában helyezték végső nyugalomra. Jelenleg ez az egykori minorita templom az eperjesi görög katolikus eparchia székesegyháza.

Ezt a rövid életrajzi vázlatot még számos adattal lehet kiegészíteni. Most azonban figyelmünket elsősorban De Camillis egy kevésbé ismert aszketikai művére, a Rómában 1677-ben kiadott, *La Vita Divina Ritrovata fra’ Termini del Tutto e del Nulla* című írására szeretnénk irányítani.

³ LUČKAJ, *Historia Carpato–Ruthenorum*, (op. cit. 1. jegyzet) vol. 2, cap. 78. in *Naukovyj Zbirnyk Muzejn Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku* (NZMUKS), vol. 14, Prešov 1986, 232.

⁴ HODINKA, *A Munkácsi* (op. cit. 2. jegyzet), 470., 343. sz.

2. De Camillis lelkeségi írásai

A Kollonich Lipót bíboros részére készített önéletrajzából tudjuk, hogy az említett művön kívül De Camillis még másik hat írást készített elő kiadásra „görög nyelven, azzal a szándékkal, hogy nemzetét épülését szolgálják”.⁵ Ezek sorsa egyelőre ismeretlen. Kollonich ismerte De Camillis olasz nyelvű művét: olvasta és bécsi könyvtárában tartott belőle egy példányt. Biztosította arról, hogy a nagyszombati nyomdában lehetősége lesz kiadni műveit, amennyiben azokat szláv nyelvre is lefordítják. A bíboros Szentiványi Márton jezsuitán keresztül intézkedett arról, hogy a nyomdát szereljék fel cirill betűkészlettel.⁶ Míg a *Bukvar* esetében nehéz feltételeznünk, hogy az eredetije görög lett volna, a *Katekizmus* minden bizonnyal a fentebb említett, már görög nyelven előkészített írások egyike lehetett. Ennek nagyszombati kiadására – ahogy láttuk – valóban sor is került. Sajnos, egyelőre nem állt módomban tanulmányozni a *Katekizmus* szövegét és összevetni azt más forrásokkal és művekkel. Tudjuk azonban, hogy 1679-ben De Camillis Rómában a tridentí katekizmus görög fordításán dolgozott. A 20. század elején a szakirodalom a *Katekizmus*nak két példányáról tudott. Sabov hivatkozásai szerint az egyik a munkácsi püspöki könyvtárban volt.⁷ 2006 júniusában jártam az Ungvári Állami Egyetem Könyvtárában – ahol jelenleg a munkácsi egyházmegye könyvtárának állományát is őrzik – de a *Katekizmus* említett példányát De Camillis neve alatt nem találtam. A fondjegyzékben viszont szerepel egy egyszerű tétel: „a 18. századi *katekizmus*”. A könyv első lapjai hiányoznak, s nagyon rossz állapotban van. Egy gyors vizsgálat után nem tudtam megállapítani, hogy a Sabov által említett példányról van-e szó. A második példánynak Szabó Károly szerint a budapesti Nemzeti Múzeum Könyvtárának állományában kell lennie.⁸ Egy harmadik példány a Matica Slovenska Nemzeti Könyvtárában található.

Térjünk azonban vissza De Camillis olasz nyelvű művére.

3. De Camillis aszketikus műve

A *La Vita divina Ritrovata fra ' Termini del Tutto e del Nulla* című művet nyolcadív terjedelemben Lazzari Varese tipográfiaja készítette Rómában 1677-ben. A szerző művét – 1677. március 6-i datálással – Ciprián Zochovszkij kijevi érseknek ajánlotta, aki egykor De Camillis tanuló társa volt a Görög Kollégiumban. Az ajánlás tizenkét oldala után huszonhét oldalnyi bevezetés (előszó az olvasóhoz) következik, amit az *imprimatur* két oldala követ: az elsőt Pachomius Ohilevič, a Szent-

⁵ Vö. HODINKA, *A Munkácsi* (op. cit. 2. jegyzet), 284., 232. sz.

⁶ Vö. HODINKA, *A Munkácsi* (op. cit. 2. jegyzet), 287., 233. sz.

⁷ Vö. E. SABOV, *Christomatija cerkovno–slavjanských i ugro–rusských literaturných pamjatnikov : s priložením ugro–rusských narodnych skazok na podlínnych narečijach... Knigopečatnyj fond eparcbii Mukačevskoj*, Ungvár 1893, 13–14 és 187–188.

⁸ Vö. SZABÓ K., *Régi Magyar Könyvtár*, Budapest 1885, v. II, 527.

háromságról nevezett bazilita rendtartomány protoarchimandritája 1676. május 6-án a vilnai Szentháromság-monostorban adta ki, míg a másodikat I. De Angelis római helynök és (valószínűleg cenzori minőségében) a domonkos Raymund Capisuccuso jegyzik. A bevezető oldalak után 530 oldalnyi szöveg (a számozatlan ajánlás és a bevezetés után az oldalszámozás újrakezdődik), majd pedig az 531–538. oldalakon a mutató következik. Nem tudjuk, hogy a könyv hány példányban került kiadásra és milyen fogadtatásra talált az olvasóközönség soraiban.

A 20. század elejéig a történészek és az irodalomtörténészek gyakorlatilag nem foglalkoztak De Camillis művével. Elsőként a híres hellenista Émile Legrand tesz róla említést 1899-ben.⁹ A francia kutató a római Biblioteca Casanatensében találta meg a mű egy példányát¹⁰ és a *Bibliographie hellénique au XVIIIe siècle* című művében rövid leírását adja.¹¹ Ennek ellenére a munkácsi egyházmegye historikusai továbbra sem mutattak érdeklődést a mű iránt. Mintegy harminc évvel később Marcel Viller foglalkozott vele érintőlegesen, majd pedig az 1960-as évek végén a szlovák származású kanadai szerzetes, Ernest Bouydosh OMI a De Camillisről szóló doktori disszertációjának előkészítése során készített róla feljegyzéseket. Bouydosh a disszertáció befejezése előtt meghalt. Jegyzeteinek egy része kéziratos formában, illetve gépelve témavezetője, P. Michael Lacko, a Pápai Keleti Intézet professzorának birtokába került. Tanulmányom elkészítése során felhasználtam a Bouydosh-féle jegyzeteket is.

4. De Camillis művének forrásai és jellegzetességei

Amint azt fentebb jeleztem, elsőként a francia jezsuita, Marcel Viller kezdett el érdeklődni De Camillis műve iránt 1932-ben.¹² Érdeklődésének oka a mű tartalmi kapcsolódása volt a barokk kor egyik népszerű aszketikus szerzőjének, Achille Gagliardi jezsuitának a *Breve Compendio intorno alla Perfettione Christiana* című könyvével.¹³ Viller elsősorban Gagliardi művével foglalkozott és arra kereste a választ,

⁹ Vö. E. LEGRAND, 'Lettre inédite du R. P. Jean De Camillis de Chio sur la mission de la Chimère', in *Revue de l'Orient Chrétien*, 4 (1899) 58–67. különösen a 63. oldal.

¹⁰ Egy – Legrand által nem említett – példány a római Pápai Keleti Intézet Könyvtárában található. Jelzete: 232–1–50.

¹¹ Vö. E. LEGRAND, *Bibliographie hellénique au XVIIIe siècle*, t. V, Paris 1903, 109–115.

¹² Vö. M. VILLER, 'L'Abrégé e la Perfection et la Dame milanaise', in *Revue d'ascétique et de mystique* (=RAM) 12 (1931) 44–89.; Uő., 'Autour de l'Abregé de la Perfection', in RAM 13 (1932) 34–59., 257–293.

¹³ Achille Gagliardi (Padova, 1537 – Modena, 1607) 1559-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1563–1568 és 1577–1580 között a Collegio Romano tanára volt, 1568 és 1577 között pedig lelkipásztori munkát végzett Rómában. Borromei Szent Károly meghívására 1580-ban Milánóba ment, ahol tizennégy éven át hitszónokként és gyónatóként működött, segítve a püspököket a tridenti reform bevezetésében. Ebben az időszakban írta meg a „*Catechismo della Fede Catolica*” című munkáját (Milano 1584), valamint a „*Breve Compendio di Perfezione Cristiana*” című művét. Ez utóbbi első kiadásain nem szerepel a szerző neve, amiből egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy a mű igazi szerzője egy Isabelle Berinzaga (Bellinzaga) nevű nemes hölgy (pontosabban: Isabella Christina Lommazzi, 1551–

hogy a későbbi korokban mely aszektikus szerzőkre volt hatással. Gagliardi könyve mintegy ötven kiadást ért meg különböző európai nyelveken, de még arab nyelvé fordítása is volt. Elsősorban Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai inspirálták, de kimutatható Keresztes Szent János, Genovai Szent Katalin és tanítványa Battista Vernazza hatása is. Gagliardi művét a kutatás az olasz prekvietizmus képviselőjének tekinti. A *Breve Compendio* nagy sikert aratott Franciaországban, ahol a híres Berulle is bőven merített belőle a *Bref discours de l'abnegation intérieure* című munkájának megírásakor. Sőt, az 1597-ben kiadott mű kétharmada gyakorlatilag Gagliardi művének fordítása. Szalézi Szent Ferenc lelki gyermekeinek ajánlotta Gagliardi írását, míg J. J. Surin a *Dialogues spirituels* című könyvében a *Krisztus követéséhez* hasonlítja. Itáliában az oratoriánus Matteo Petrucci használta fel Gagliardi gondolatait (1682: *Il tutto di Dio ed il nulla delle creature*). Michel Molinos a maga *Guide spirituel* című művének szerkesztéséhez használta fel. Ezt már teljes mértékben a kvietista gondolatok határozzák meg, ezért 1687-ben XI. Ince pápa Indexre tette, ahonnan csak 1900-ban került le.

De Camillis kétszer idézi Gagliardi művét, amit a bevezetés végén mint a lelki élet rövid és praktikus kézikönyvét ajánl, megállapítva: „*Ha viszont egy rövidebb olvasmányra vágysz, akkor vedd kezébe Gagliardi atya Keresztény tökéletesség című kisebb, de értékes művét, mely rövidebb utakon vezet majd téged, kevesebbet is kapsz tőle. Kezdetben számomra is vezetésként szolgált, de lelkem kielégítetlen maradt, ezért természetemhez jobban illő utat választottam.*”¹⁴

A mű második részének vége felé De Camillis a tökéletesedés első stádiumát mutatja be, amelyet hat részre bont. Ebben a leírásban egyértelművé teszi, hogy azt Gagliarditól vette át: „*Az Isteni Élet (Vita Divina) kivonata, melyet Achille Gagliardi atya Compendio della Perfettione Christiana című munkájából vettünk át és amit ebben a második részben részletesen tárgyaltunk is. Ő a tökéletesség három stádiumát különbözteti meg: az elsőkben ezek közül felsorolt hat fokozatot, melyeket itt röviden idézünk.*”¹⁵

Az első stádium hat fokozatának bemutatása után, De Camillis ezt írja: „*Ezután a Stádium után Gagliardi atya a további kettőre tér át, amelyekről, mivel igen komoly kérdések, nem engedhetem meg magamnak, hogy beszéljek, s hogy az emberek kezére könnyen ne kerüljön, csendben emlékezek meg róluk és felhívom a kegyes olvasó figyelmét mindarra, amit a fent említett Atya ezekről ír.*”¹⁶

Ezenfelül De Camillis említi, hogy *ad verbum* idézi Gagliardi egy másik művét, a „*Pratica della perfettione interiore*” című írást, mégpedig a 402–408. oldalakon: „*Itt idézem ad verbum a Pratica della perfettione interiore című műnek azt a részét, amit ő közvetlenül a harmadik stádium után illesztett be, hiszen a különböző disztinkciók és magya-*

1624). A hölgy Gagliardi lelki gyermekeként a szentignáci lelkiség szerint élte életét, megmaradva a világi életállapotban. Ma már nincs kétség afelől, hogy a mű szerzője Gagliardi, jóllehet nevét csak az 1642-es kiadástól kezdve tüntetik fel.

¹⁴ *La vita divina*, Bevezetés, 25–26.

¹⁵ *La vita divina*, 394.

¹⁶ *La vita divina*, 401.

*részatok, melyeket ebben a fejezetben fejt ki, számodra sok kérdés megvilágításához szolgálnak majd, abban az esetben, ha nincs kezében az ő könyvecskéje.*¹⁷

Viller véleménye szerint Gagliardi *Breve Compendio*-jának hatása a legnagyobb mértékben, Berulle *Bref discours de l'abnegation intérieure* című munkája után, De Camillis *La Vita Divina* című munkájában figyelhető meg. Szerinte De Camillis plágiumot követett el azzal, hogy Gagliardi művéből egész oldalakat másolt ki és az ő terminológiáját és gondolatmenetét alkalmazta. Ugyanakkor maga Viller is érezhette, hogy ítélete talán túlságosan is szigorú, mivel Gagliardi írása mindössze 35–40 oldalas, míg De Camillis műve 530 oldal terjedelmű. Mindazonáltal Viller meggyőződése az, hogy De Camillis csupán továbbfejleszté és jegyzetekkel látja el Gagliardi szövegét.¹⁸

Ernest Bouydosznak éppen az volt a szándéka, hogy cáfolja Viller megállapításait és a két mű tárgyalagos összevetése után bemutassa De Camillis lelki életre vonatkozó tanításának jellegzetességeit.

Való igaz, ha megvizsgáljuk a *La Vita Divina* első két részét, olyan mértékű eltérést találunk, ami miatt nem beszélhetünk Gagliardi művének egyszerű kibővítéséről. Ezen kívül ugyanitt a szerző eredeti gondolatait is megtaláljuk. Maga Viller is elismeri, hogy De Camillis művének harmadik része (441–530. o.) egyáltalán nem kötődik Gagliardi írásához.¹⁹ Egy másik fontos eltérés a két mű között abban áll, hogy Gagliardi egyáltalán nem jelöli az idézeteket és nem utal más művekre, míg De Camillis bőven idéz a Szentírásból, az egyházatyáktól és más szerzőktől.

Az idézetek áttekintéséből képet kapunk De Camillis elsődleges forrásairól.

5. De Camillis művének forrásai

Az első részben De Camillis több mint kilencvenkét alkalommal idézi a Szentírást. A szentek közül idézi: Szent Ágostont tizenegy (8., 13., 24., 26., 61., 62., 64., 142., 185., 188., 189. oldalakon), Aquinói Szent Tamást (15., 28., 69., 87.) és Aranyszájú Szent Jánost négy-négy (76., 89. és kétszer a 186. oldalon), Pszeudo-Areopagita Dénest három (15., 17., 69.), Szent Bernátot (3. és 184.) és Avilai Szent Terézt két-két (110. és 158.), míg Szent Szinklétikuszt (120.), Sienai Szent Bernardint (136.), Nagy Szent Albertet (164.) és Jeruzsálemi Szent Cirillt (183.) egy-egy alkalommal. A keresztény szerzők közül idézi: Fra Giacomót (93.), Chartres-i Dénest (93.), P. Claviót (70.), Johann Taulert (175.), Pererát (184.) és Hugó bíborost (189.). A pogány szerzők közül idézi: Senecát három (162., 163., 168.), Arisztotelészt két (73. és 79.), Homéroszt (76.), Szophoklész (73.), Claudio Ptolemaiót (70.), Cicerót (112.) és Agatoklószt pedig egy-egy alkalommal (112.).

A második részben De Camillis több mint ötvenszer idézi a Szentírást. A szentek közül idézi: hatszor Szent Ágostont (215., 242., 253., 276., 305., 382.),

¹⁷ *La vita divina*, 401.

¹⁸ Vö. VILLER, 'Autour de l'Abregé' (*art. cit.* 12. jegyzet), 276–279.

¹⁹ Vö. *uo.*, 279.

Aquinói Szent Tamást (270., 366., 435.) és Aranyszájú Szent Jánost három-három (231., 315., 358.), Szent Bernátot (223., 339.), Avilai Szent Terézt (198. és 439.) és Szalézi Szent Ferencet két-két (321. és 439.), míg Hippó-i Szent Leót (422.), boldog Jacopone da Todi-t (211.), boldog Maria Magdalena de Pazzi-t (383.), Szent Atanázt (360.), Xavéri Szent Ferencet (276.) és Szent Cipriánt (280.) egy-egy alkalommal. A keresztény szerzők közül idézi: Órigenészt (234. és 339.) és Kempis Tamást (242., 367.) két-két alkalommal, Szentviktori Hugót (438.) és Baroniust (233.) egyszer-ször. A pogány szerzők közül idézi: Arisztotelészt kétszer (216., 366.), Cicerót (216.), Senecát (216.) és Epiktétoszt (359.) egy-egy alkalommal.

A mű harmadik részében a Szentírást tizenhét alkalommal idézi. A szentek közül Nazianzi Szent Gergelyt (468.), Pelusioti Szent Izidort (468.), Szent Gertrúdot (481.), Szent Ágostont (516.) és Loyolai Szent Ignácot (474.), míg a keresztény szerzők közül Luigi da Pontét idézi (514.).

Ebből a statisztikából világosan láthatjuk, hogy a legidézettebb szerző Szent Ágoston (18-szor) és Aquinói Szent Tamás (7-szer). A keleti szerzők közül Aranyszájú Szent Jánost idézi hét alkalommal: ugyanannyiszor, mint Aquinói Szent Tamást.

Ha az idézett szentek földrajzi vagy inkább egyházi és rítus-szerinti elhelyezkedését figyeljük, De Camillis hét alkalommal idéz igazán keleti szerzőt, szemben a tizenhat nyugati szenttel és a további tíz nyugati szerzővel.

Már az idézetek statisztikai arányából is egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a *La Vita Divina* inspirációja és irányultsága döntően nyugati.

6. De Camillis művének címe, célja és az ajánlás

Bouydosh kísérletet tett a mű címének vizsgálatára, különös tekintettel annak eredetére.²⁰ Valóban úgy tűnik, hogy maga a cím is – *La Vita Divina Ritrovata fra' Termini del Tutto e del Nulla* – különböző források hatását viseli magán. Egyrészt a cím említi az isteni életet, vagyis a keleti és a nyugati lelkiség számára egyaránt oly kedves átistenülés témáját idézi, másrészt pedig utal az Isten mindent átölelő egyetemessége és az ember semmisége közötti szakadékra. Ez utóbbi elsősorban Keresztes Szent János misztikus megfogalmazására (*Todo y Nada*) emlékeztet.²¹ De Camillis minden bizonnyal ismerte a kármelita misztikát, művében viszont soha sem idézi Keresztes Szent Jánost. Viller és Joppin megjegyzik,²² hogy a De Camillis által követett Gagliardi többször idézi Genovai Szent Katalint és Battista Vernazzát. Az önmegsemmisülés, a változás, az Istenbe való átalakulás Genovai Szent Katalin kedves témái. Tanítványa, Battista Vernazza hasonlóképpen fejezi ki lelkiségének központi gondolatát: „Minél jobban elmélyülünk semmiségünkben, annál közelebb kerülünk Istenhez”. Halála előtt gyakran ismételte: „Isten minden, mi semmik se vagyunk”.

²⁰ E. Bouydosh, kézírásos jegyzetek De Camilliról írott disszertációjához.

²¹ Vö. S. GIOVANNI DELLA CROCE, *Salita sul monte Carmelo*, 1. libro, 13. cap.

²² Vö. M. VILLER – JOPPIN, 'Les sources italiennes de l'Abrégé', in *RAM* 15 (1934) 381–402.

A középkori misztika kutatói kimutatták ezen itáliai misztikusok szoros kötődését az előző századok flamand–rajnai misztikusaihoz. A *devotio moderna* szerzői, köztük a Ruysbroeck (1293–1381) életművét folytató Harpius,²³ Eckhart mester (1260–1327) nyomdokain jártak. Éppen ez utóbbi volt az, aki – a tomista teológia kiváló ismerőjeként – felismerte a Pseudo-Areopagita Dénes és Szent Ágoston közötti kapcsolatot. Eckhart mester tanítása szerint a lélek átistenülése az egyetlen igazi Létező, Isten és az önmagában semmi lélek közötti dialektikus viszonyban valósul meg. Ez az elgondolás azonban nem Eckhart mestertől származik és nem ő az egyetlen képviselője. Valójában a 13–14. században Németalföldön és a Rajna-vidéken virágzó begárd és begina lelkiségi iskola gondolatait fejleszti tovább. Ennek legkiválóbb képviselője Margherita Porete (†1310),²⁴ aki főművében (*Speculum animarum simplicium in voluntate et in desiderio*) azt tanítja, hogy a léleknek meg kell szabadulnia mindentől, mindent el kell veszítenie, hogy tökéletesen egyesülhessen az isteni akarral annak érdekében, hogy többé már ne ő cselekedjen, hanem hagyja magában Istent működni. Margherita Porete szerint a lélek élete a Szentháromság életében való részesedésben áll és ezért ennek az életnek a *conditio sine qua non*-ja önmagunk semmiségének tudatosítása: „Mily édes átalakulás az, ha azzzá válok, akit önmagamnál jobban szeretek. Oly mértékben változtam át, hogy a nevemet és elvesztettem azért, hogy szerethessek; én, aki szeretni is alig tudok. A Szeretethen lettem átformálva, mert én mást nem szeretek, csak magát a Szeretetet.”

Az átistenülés, a lelki élet gondolata a lelkiségi szerzők kedves témája. Az Isten mindent felölelő egyetemessége és az ember semmisége közötti paradoxon szintén gyakori téma, nem De Camillis vetette fel elsőként. Bouydosch azonban elemzésében megjegyzi, hogy a korábbi szerzők közül senki sem alkalmazta ezt a paradoxont ily radikális módon, kifejezve vele magának a lelki életnek a lényegét. Ebben az értelemben De Camillis művének címe valóban eredeti. A cím megfogalmazásakor felhasznált forrásokkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy De Camillis nem egyetlen szerzőre támaszkodott, hanem a legkiválóbb íróktól merít

²³ Henri de Herp OFM, †1477, Malines.

²⁴ Valenciennes-i Margherita 1250–60 körül született. Begina volt Szép Fülöp korában. Cambrai püspöke, Colmieu-i Guidó már 1306 előtt nyilvánosan elégettette Valenciennes főterén a „*Speculum*” egy példányát és kiközösítéssel fenyegette meg a szerzőt. Ugyanakkor eltiltotta Margheritát attól, hogy mások jelenlétében nyilvánosan felolvasson művéből vagy azt másoknak olvasásra átadja. Margherita azonban – valószínűleg átdolgozás után – továbbra is terjesztette írását. Guidó utódja, Marigny-i Fülöp is megfenyegette a szerzőt. A következő vádat a Felső-Loire-vidék tartományi inkvizitora fogalmazta meg. Végül 1308-ban Margherita Franciaország főinkvizitorának kezébe került. Margherita nem tette le a hűségesküt. A főinkvizitor másfél éven át eredmény nélkül próbálja beszédre bírni. A begina kitart hallgatásában és ezért 1310. május 31-én máglyahalálra ítélik. Az ítéletet másnap végrehajtották. Margherita oly nagy emberi tartással és méltósággal lépett a máglyára, hogy a jelenlévők közül többen könnyekre fakadtak. A 14–15. század folyamán a „*Speculum*” egész Európában elterjedt. Átlépte a földrajzi, nyelvi és időbeli korlátokat, ami egyik nényelven íródott, középkori misztikus műnek sem sikerült. Fennmaradt ófrancia, középanyol és latin kiadása is. A hagyomány szerint Margherita elkészítette a Szentírást nényelvi fordítását is. Rendkívül művelt volt, talán a „*Speculum*” latin fordítását is ő maga készítette. Vö. MARGUERITE PORETE, *Le Mirouer des simples ames*, GUARNIERI, R. (ed.), *Margaretae Poretiae Speculum animarum simplicium*, cura et studio PAUL VERDEYEN, Turnhout 1986.

tett, kiknek műveit jól ismerte. Olyan szintézist alkotott tehát, mely a hagyományos katolikus aszketika-misztika szilárd alapjaira építkezik.

A Zochovszkij kijevi érsekhez szóló ajánlásban²⁵ – a hagyományos retorikai fordulatok mellett – a szerző felidézi a Görög Kollégiumban együtt töltött évek emlékét. Kifejezi nagybecsülését azért, hogy az érsek emelkedő egyházi karrierje ellenére sem feledkezett meg régi barátságukról. Céloz azokra a nehézségekre, melyekkel az érseknek meg kell küzdenie az unió védelme érdekében és azt kívánja, hogy „*ebben a könyvecskében találjon pajzsra és kardra*”.²⁶

A bevezetésben, illetve az előszóban De Camillis írását mint az alábbi kérdésre adott választ mutatja be az olvasónak: az intelligens és tanult ember hogyan tudna kihasználni minden alkalmat arra, hogy előrejusson a tökéletesedés útján? A válasz keresésekor a szerző egy klasszikus költői képet hív segítségül: a műsák bemutatják az egyes tudományokat (retorika, filozófia, jog, történelem), dicsérik jelentőségüket és felajánlják a jó szerencsét, a karriert, a tudást és a hatalmat. A szerző az Énekek énekét idézve utasítja vissza ajánlatukat: *Dilectus meus non est hic*, hozzátéve *Nil mihi vobiscum est, si meus absit amor*. Végezetül a szerző és az olvasó lelki szemei előtt megjelenik a Teológia, majd pedig a Szentírás és meghódítják a szerző szívét. Ezek után felszólítja az olvasót hogy kövesse őt, mert: „*...egy művelt ember számára ebben az életben nem létezik jobb elfoglaltság, mint az, hogy Isten szolgálatának legjobb és legkönnyebben elérhető útjait keresi*”.²⁷

Az előszóban világos utalást találunk Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlataira. Szerzőnk emlékeztet arra, hogy minden tudományt és művészetet egyetlen cél alá kell rendelni: arra szolgálnak, hogy megtanítsák az embert az Isteni Fenség szeretetére és szolgálatára. A szöveget a lélek és Isten párbeszédeként mutatja be. A párbeszédben azonban számos mellékszál keletkezik. A szerző képeket, metaforákat, példákat és sok-sok idézetet illeszt be, amivel nehézkessé teszi a szöveget. De Camillis ígéretet tesz arra, hogy az idézeteknél jelölni fogja a pontos forrást. Összességében elmondhatjuk, hogy törekedett betartani ezt az ígéretét, bár az egyházatyák, a szentek vagy más szerzők műveinek idézésekor csupán a nevet és a címet jelöli.

De Camillis nem mindenkinek szánja írását, hanem csak azoknak, akik már az erények útján járnak.

7. A mű felosztása és a tartalomjegyzék

A „*La Vita Divina*” három részből áll:

<i>Első rész</i>	1–195.
<i>Arról, amit feltételeznünk kell</i>	1–4.

²⁵ Ez az ajánlás a mű egyetlen újra kiadott, s a szélesebb olvasóközönség részére is elérhető része. LEGRAND, *Bibliographie hellénique* (op. cit. 11. jegyzet), 109–115.

²⁶ *La vita divina*, Ajánlás, 10.

²⁷ *La vita divina*, Előszó, 11.

<i>Az első alap – Isten nagyságáról</i>	5–63.
<i>A második alap – az ember gyarlóságáról</i>	64–108.
<i>Eredmény</i>	109–195.

<i>Második rész</i>	196–440.
<i>A kiüresítésről és az önmegtágadásról, ami által a léleknek meg kell szabadulnia mindattól, ami nem Isten</i>	
<i>És a belső lelki érzelmekről</i>	

A második rész hetven témát ölel fel. Címük vagy tartalmuk a lapszélen olvasható. Tizenhárom esetben viszont a szöveg további alfejezetekre oszlik, melyek egymástól grafikusán és tematikusan is elkülönülnek az alábbiak szerint:

<i>Az alsóbb részek lázadásáról, miután azok megszelídítésre kerültek</i>	219.
<i>Miért ne nyugtalankodjon a lélek az őt ért kísértések és ármánykodások miatt?</i>	223.
<i>A kísértések legyőzésének módszerei</i>	277.
<i>Arról, hogy mit kell tennie a léleknek a bűnbeesés után</i>	310.
<i>Kegyes bűnbánati zsoltárimádság a zsoltárok és egyéb szentírási helyek alapján</i>	326.
<i>A lélek felsőbb részeiből érkező ármánykodásokról</i>	330.
<i>A démon ravaszágai azokkal szemben, kik ebben a stádiumban vannak és az ellenszerek</i>	337.
<i>Gyakorlatok a megpróbáltatások idejére</i>	387.
<i>Az Isteni Élet kivonata Achille Gagliardi atya Compendio della Perfettione cristiana című műve alapján, amit ebben a második részben bőségesen tárgyaltunk</i>	394.
<i>A belső tökéletesedés gyakorlata</i>	402.
<i>Egy másik kivonat a Szerzőtől</i>	408.
<i>Hogyan kell felismerni az Isten akaratát az eseményekben</i>	423.

<i>Harmadik rész</i>	441–530.
----------------------	----------

A harmadik rész tizenhat témából áll, melyek közül öt grafikusán is elkülönül a többitől. Ezek címe az oldal közepére igazítva, míg a többie a lapszélen kerül feltüntetésre.

<i>A harmadik rész célja</i>	441.
<i>A testi érzékek lekötik a lélek figyelmét</i>	445.
<i>Néhány más módja annak, értelmünk hogyan foglalkozzon szent dolgokkal és a lélek hogyan maradjon egységben az Istennel</i>	458.
<i>Kérleljük lelkünket, hogy tegye magáévá az isteni életet</i>	

és tartson ki benne 520.
A lélek dicsőíti az isteni Szentlelket és hálát ad neki:
Megfogadja, hogy a halálíg vele marad
és kéri, hogy ez így is legyen 527.

8. Befejezés

Jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban részletesen elemezni az egész művet. Mindazonáltal a mű forrásaira, irányultságára és szerkezetére vonatkozólag a fentiekből is levonhatunk néhány következtetést, melyek további pontosításra és megerősítésre szorulnak.

A mű De Camillist gyakorlatias embernek mutatja be. Ugyan lelki, aszketikus-misztikus témát tárgyal, mégsem foglalkozik sokat a lelki élet elméletével, hanem arra törekszik, hogy egy gyakorlatias kézikönyvet adjon az olvasó kezébe, melynek segítségével az Isten- és a felebaráti szeretet erénye átültethető a gyakorlatba.

Másrészt viszont megállapíthatjuk, hogy a tárgyalandó témák megválasztása De Camillis művének hiányossága. Nem találunk benne krisztológiai, szentháromságtani vagy szentségtani témákat. Jóllehet korábban virágzott az Oltáriszentség kultusza – a kegyességi gyakorlatban is – De Camillis mégis csak mellékesen utal rá.

A mű tanulmányozása során elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a szerző „keleti” származása mennyiben tükröződik vissza a szövegben, s következőképpen mennyire határozta meg a későbbi munkácsi püspök teológiai és lelki irányultságát? A kérdésre válaszként az mondhatjuk, hogy a mű nem mutat keleti jellegzetességeket se a források használata, se a tárgyalás módszertana, se az irodalmi forma, sem pedig a megfogalmazott lelki tanácsok tekintetében.

De Camillis művének nem volt célja – ahogyan azt egyes kutatók feltételezik²⁸ –, hogy Gagliardi művét a szláv nyelvterület olvasóival megismertesse: itt teljesen ismeretlen maradt, s semmilyen nyomot sem hagyott maga után. Míg Gagliardi a keresztény tökéletesedés felé vezető lelki út vázlatát adja, elsődleges forrásától eltérően De Camillis arra törekszik, hogy építő jellegű lelki olvasmányt nyújtson mindazoknak, akik el kívánják érni a keresztény tökéletességet.

Összességében egy teológiai és aszketikai szempontból biztos alapokon álló, beszédes példázatokkal és képekkel teletűzdelt műről van szó. De Camillis művére kétségtelenül nagy hatást gyakoroltak a kor lelkiismereti és teológiai irányzatai és az aszketikus irodalom egyéb termékei, ugyanakkor mégis felfedezhetjük benne a szerző bizonyos fokú függetlenségét néhány gondolatmenet tekintetében. Terjengős, barokkos stílusa ellenére a szerzőről bebizonyosodik, hogy Isten szolgálatában, az apostolkodásban buzgó személy, aki arra törekszik, hogy eljusson és másokat is elvezessen a keresztény tökéletességre.

²⁸ Vö. G. DE LUCA, 'Qualcune manuscritte', *RAM* 12 (1931) 151.

DE CAMILLIS: LA VITA RITROVATA

A mű De Camillis lelki életének, lelkének tükre – ezért alkalmas arra, hogy közelebb vigyen minket a munkácsi egyházmegye egykori püspökének megismeréséhez.

Fordította: Véghseő Tamás

Telekesy István egri püspök Róma-élménye

BITSKEY István

Telekesy István egri püspök és De Camillis János József munkácsi püspök élet-pályája több ponton is érintkezett egymással, olykor párhuzamosságokat is mutatott, ezeknek felidézése indokolt és tanulságos lehet most, a görög katolikus főpap emlékére rendezett konferencián. A két püspök nagyjából kortársnak tekinthető, Eger főpásztora csupán nyolc évvel volt idősebb De Camillisnél. Mindketten Rómában végezték a teológiát, részben azonos években, az *Urbs Aeterna* hatása mindkettőjük későbbi tevékenységét nem csekély mértékben befolyásolta. Püspökségük ideje részben ugyancsak egybeesett, a Rákóczi-féle szabadságharc kezdeti szakaszának eseményeiben mindkettőjüknek főpapként kellett tájékozódniuk és állást foglalniuk, nem érdektelen tehát ezúttal a régió egyházpolitikai helyzetének megítélése szempontjából az egri püspökre vonatkozó újabb kutatások áttekintése.

A Telekesy Istvánra vonatkozó szakirodalom mindeddig érthető módon, elsősorban a „kuruc püspök”-ként számon tartott főpap politikai állásfoglalására, a szabadságharchoz történő csatlakozásának kérdésére koncentrált, valamint győri történetírói tevékenységét vizsgálta.¹ Kevesebb figyelem esett azonban tanulmányi éveire, holott ezek többnyire meghatározó szerepet játszottak a későbbi politikai és egyházi karrier alakulásában. Telekesy tanulmányairól célszerű lesz tehát mindegyiknél a szakirodalomban keringő adatokat pontosítani és korrigálni.

Csanády László és Szabady Béla tanulmányi alapján Sugár István életrajzi összefoglalójában is azt olvassuk, hogy Nagyszombatban, majd pedig a bécsi Pazmaneumban tanult, s onnan került ki Rómába, ahol a Collegium Germanicum Hungaricum alumnusaként végezte el a teológiát. Az újabb kiadott források alapján ez a kép pontosításra szorul.

A Sopron környéki katolikus nemes családból származó Telekesy István a humaniorákat szülővárosában abszolválta, majd a filozófiai kurzust Nagyszombatban 1655-ben a Collegium Generale alumnusaként kezdte meg. A következő évben a filozófiai kurzus második évfolyamának végén nyerte el a baccalaureusi fokozatot,

¹ CSANÁDY LÁSZLÓ, *Telekesy István*, Eger, 1912, 9–11; SZABADY BÉLA, *Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója*, Győr, 1941, 3–4; SUGÁR ISTVÁN, ‘Telekesy István’, in UÓ, *Az egri püspökök története*, Eger, 1984, 371; BITSKEY ISTVÁN, *Püspökök, írók, könyvtárok*, Eger, 1997, 41–47; GEBEI SÁNDOR, ‘Rákóczi püspöke’, *Telekesy István egri püspök*, in *Postavnie Františka II. Rákociho 1703–1711*, ed. PETER KÓNYA, Prešov, 2005, 160–178; a legújabb, széles nemzetközi kontextusba helyezett összefoglalás az egri főpap egyházpolitikai szerepéről: JOACHIM BÄHLCKE, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart, 2005, 154–166.

közben mindvégig tagja volt a Mária-kongregációnak. 1657-ben ugyanitt folytatta studiumait a filozófia harmadik évfolyamán, ennek végén licentiátust kapott, aminek alapján lefolytathatta a doktori eljárást, s megszerezte a filozófiai doktorátust.² Ezek az évek a nagyszombati egyetem jelentékeny megerősödésének éve, a fokozatszerzések száma ekkoriban minden korábbinál magasabbra emelkedett: 1656-ban ötven, egy évvel később negyven alumnus szerzett itt doktorátust filozófiából.

Telekesy bécsi tanulásának a forrásokban semmi nyoma, neve nem szerepel a Pazmaneum tanulóinak névsorában.³ Az igaz ugyan, hogy a bécsi kollégiumból a legtehetségesebbnek ítélt növendékeket valóban a római teológiára irányították, ez bevett gyakorlatnak számított. Jelen esetben mégsem erről van szó. A félreértés nyilván onnan ered, hogy Nagyszombattól Bécsen át vezetett a teológusjelöltek útvonala Rómába, a török hódoltság idején ez másképp aligha történhetett volna, így a fiatal Telekesy is előbb a császárvárosba érkezett, ez azonban csak útiállomása lehetett, nem pedig tanulmányai folytatásának helyszíne.

1. Tanulmányok a Collegium Germanicum Hungaricumban

A fiatal papjelölt az esztergomi érsek ajánlólevelével érkezett Bécsbe, onnan indult tovább Rómába, hogy a Collegium Germanicum Hungaricumban végezze el a teológiát. Útitársa Parrádi Péter volt, akivel egyidőben, 1657. november 10-én írták be nevét az intézmény matriculájába. A kollégium előírásai szerint hét–nyolc havi próbaidő után került sor az eskütételre, ez jelen esetben a két alumnust illetően 1658. május 26. napjára esett. Társáról, Parrádi Péterről csak annyit tudunk, hogy mindvégig tanuló társa volt, kiváló szónoknak tartották, majd hazatérve pozsonyi kanonok lett, s viszonylag korán, 1683-ban meghalt.⁴

Ugyanebben az évben érkező alumnusok, azaz Telekesy római évfolyamtársai voltak még: az esztergomi egyházmegyéből Boross Péter, Illésházy Ádám és Dobis István, a győri egyházmegye pálásrendi Bolla Péter, valamint a zágrábi egyházmegyéből delegált horvát Wolfgang Gabriel Chrisanich (Vuk Gabriel Križanič). A magyarországi tanulók összlétszáma a felső évfolyamok hallgatóival együtt ekkor mintegy 15 fő volt, s ez jóval népesebb csoportot jelentett, mint a korábbi éveké. A kollégium az 1650-es évek első felében nehéz időszakot vészelt át, pénzügyei azonban rendeződtek, ezzel párhuzamosan a hallgatói létszám is stabilizálódott, minthogy Lippay György érsek – a korábbi római alumnus – számos hallgatót

² BOGNÁR KRISZTINA – KISS JÓZSEF MIHÁLY – VARGA JÚLIA, *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*, Bp. 2002, 144 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 25).

³ FAZEKAS ISTVÁN, *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)*, Bp. 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 8).

⁴ VERESS ENDRE, *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Bp. 1917, 56 (Fontes rerum hungaricarum, II). Névlistánkról Parrádi neve sajnálatos módon lemaradt: BITSKEY ISTVÁN, *A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp. 1996, 254 (Italianistica Debreceniensis, Monográfiák 2).

irányított Rómába. 1658-ban fejezte be tanulmányait és hagyta el a kollégiumot Benkovich Ágoston, a pálosrendi szerzetesből lett későbbi váradi püspök, a bihari régió rekatolizálásának vezető személyisége, akivel az odaérkező fiatal Telekesy még minden bizonnyal találkozott.⁵ Ugyancsak valószínűsíthető, hogy Telekesy és De Camillis is találkozott egymással, az utóbbi ugyanis ekkoriban a Szent Atanázról elnevezett Collegio Greco alumnusaként végezte teológiai tanulmányait.⁶ Minthogy a különböző nemzeti kollégiumok papnövendékei a teológiai előadásokat egyaránt a központi jezsuita intézmény, a Collegio Romano professzoraitól hallgatták, joggal feltételezhető, hogy ismerték egymást.

Telekesy tanulmányai idején a német–magyar kollégium rektori tisztségét a genovai származású Aloysius Spinola töltötte be, aki korábban a Collegio Romano Szentírás–tanára és pápai gyóntató volt, tekintélyét az is jelzi, hogy szokatlanul hosszú ideig, tizenhat évig állt az intézmény élén. A kollégium spirituálisja, s ilyen módon az alumnusok gyóntatója Nádasi János volt, aki meghatározó szerepet játszott a papjelöltek lelki–szellemi nevelésében.⁷ Nádasi kapcsolatban állt a kor legnevesebb jezsuita polihisztorával, Athanasius Kircherrel is, akinek tudós munkásságáról a Rómában tanuló fiatalok ugyancsak értesülhettek.⁸ Telekesyt is taníthatta, mivel 1660-ban a Collegio Romano-ban a kontroverziát éppen Kircher adta elő.⁹ Ugyanitt a *praefectus studiorum* tisztségét Giovanni Battista Giattini (1601–1672) töltötte be, akinek negyven irodalmi alkotását tartja számon a szakirodalom, számos iskolai színjátékát adták elő, az egyiket, az *Antigonus tragoedia moralis* címűt Sommervogel adata szerint éppen 1661-ben, ezt az akkor ott tanuló magyar diákok is láthatták. Telekesy római tanárai közt tartható még számon Nicolo Pallavicino, Guglielmus Dondini, Otto de Conti, Francesco Gentili és Giacomo Luti. Magas színvonalú képzést kapott tehát a jezsuita tanároktól, a poszt-tridentinus szellemű lelki nevelést pedig a Collegium Germanicum Hungaricum légköre biztosította. Róma természetesen az intézményes nevelésen és képzésen túl is formálta a jellemet és a mentalitást: ókeresztény emlékei, reneszánsz és barokk palotái, templomainak egész sora, a festészet és a szobrászat kiemelkedő alkotásai, a könyvtárak gazdagsága és az egyháztörténet felvirágzása, a reprezentatív ünnepek, a processziók, a szentek kultuszának különféle formái, az iskolai színjátékok, a kertkultúra és az Apollinare templom zenei élete köztudottan egész életre szóló élményt jelentettek az itt tanuló alumnusoknak.¹⁰

⁵ VÉGHSEŐ TAMÁS, „*Catholice reformare*”. *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*, Collectanea Vaticana Hungariae, II, 2, Budapest–Roma 2007, 126–128, 130–132.

⁶ ATHANASIVS B. PEKAR, ‘Tribute to Bishop Joseph J. de Camillis OSBM (1641–1706)’, in *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, II/II, 12, 1985, 374–418.

⁷ *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. J., II (1601–1640)*, coll. et ed. L. LUKÁCS, Romae, 1982, 686; TÜSKÉS GÁBOR, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Bp. 1997, 109–110.

⁸ JOHN E. FLETCHER, ‘Athanasius Kircher and his correspondence’, in *Athanasius Kircher und seine Beziehungen zum gelehrten Europa seiner Zeit*, Wiesbaden, 1988, 172.

⁹ RICCARDO GARCIA VILLOSLADA, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù (1773)*, Roma, 1954, 325 (Analecta Gregoriana, LXVI).

¹⁰ THOMAS CULLEY, *A study of the Musicians connected with the German College in Rome during the 17th Century and of their Activities in Northern Europa*, Rome–St. Louis, 1970 (Sources and Studies for the

Az előretörő, triumfáló katolicizmus szellemiségével és tárgyi emlékeivel egyaránt megismerkedhettek a római évek alatt a jövő főpapjai, akik azonban a háborúktól dúlt, s felekezeti küzdelmekről hangos közép-európai országokba tértek vissza tanulmányaik befejeztével.

Kérdésünk ebből adódóan most az, hogy mit hasznosíthatott római élményeiből hazatérése után Telekesy, vannak-e jelei Róma hatásának a későbbi magyarországi tevékenységében. Rómára történő szöveges visszaemlékezéséről nem tudunk, azonban számos jele van olaszos tájékozottságának, római szellemi orientációjának, ezekből valamelyest körvonalazható a hatás, amely őt a katolicizmus egyetemes központjában érte.

Pályáját egyháztörténetíróként kezdte Győrben, ahol a helyi archívum rendezése közben, Kollonich Lipót megbízásából írta meg az egyházmegye történetét, amely 1688-ra készült el *Arca Noe* címmel. Aligha kapta volna ezt a megbízatást, ha műveltsége, történeti érzéke és képzettsége nem lett volna közismert.

2. Győrből Egerbe

Amikor egri püspökké kinevezték, egyes könyveit a győri székesegyházra hagyta,¹¹ könyvtárának zömét viszont Győrből magával hozta Egerbe, 1699. november 4-én készült leltára szerint négy díófa szekrényben voltak elhelyezve a kötetek.¹² Noha a könyvek azonosítása a jegyzék hiányosan feltüntetett adatai miatt nehézkes, közülük többnek római eredete mégis kétségtelennek látszik. Szerepel például a listán Giovanni Battista Ferrari (1584–1655) jezsuita polihisztor nagyhatású botanikai műve (*De Florum cultura*, Roma, 1633), amely a magyarországi főpapi kertkultúra legfőbb forrásművének számított, Lippay János *Pozsonyi kert* (I–II, Nagyszombat–Bécs, 1664–1667) című monográfiájának is egyik forrása volt.¹³ Egy másik cím (*Hortorum libri*) ugyancsak azt jelzi, hogy Telekesy érdeklődött a kertkultúra iránt. Könyveit végrendeletében a szemináriumra testálta, közülük több az Egri Főegyházmegyei Könyvtárba került be később, s azok ma is ott találhatóak, mint azt possessorbejegyzései tanúsítják többek között az egyik bibliai konkordancia címlapján,¹⁴ valamint Jacobus Sweertius, Alphonsus a Jesu Maria, a dillingeni jezsuita professzor Paul Laymann egy-egy és Jacobus Menochius három könyvének dekoratív

History of the Jesuits, 2); PETER SCHMIDT, *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552–1914)*, Tübingen, 1984; HANNS GROSS, *Rome in the Age of Enlightenment. The post-Tridentine syndrome and the ancient regime*, Cambridge, 1990, 272–276.

¹¹ VÁSÁRHELYI JUDIT, 'A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai', in *Magyar Könyvszemle*, 1980, 260.

¹² Heves megyei Levéltár, XII–2/d, 47. kötet, 195–196, valamint 48. kötet 18 verso, 49. k. 63. Végrendelete 1710-ből: 48. k. 94.

¹³ BITSKEY, *A római Collegium Germanicum Hungaricum* (op. cit. 4. jegyzet), 174.

¹⁴ LUCA FRANCISCUS, *Concordantiae Sacrorum Bibliorum Vulgatae Editionis, Coloniae Agrippinae*, 1684. Egri könyvtári raktári jelzete: D2, II, 108. A címlapon: „Ex libris Stephani Telekesi Episcopi Csanadiensis, Custodis Jauriensis, 1696.”

első levelén.¹⁵ Ezek a kötetek eléggé egyértelműen a püspök egyházi érdeklődését és tájékozottságát illusztrálják.

A török uralom alól nemrég felszabadult Eger a 17. század végén lepusztult, romos állapotban volt, itt kellett az újonnan kinevezett főpapnak a püspöki székvárosi ranghoz méltó környezetet teremteni. A környék újjáépítése és rekatolizációja terén főként a jezsuitákra számíthatott, akik templom, iskola és rendház építését kezdték meg, az épületegyüttes alapkövét a püspök rakta le 1700-ban. Ugyancsak ő kezdeményezte, hogy iskoladráma készüljön a törökverő hősről, Dobó Istvánról, s azt a jezsuita gimnázium diákjai nagyszabású szabadtéri látványosság formájában adják elő. Ebben többszáz diák vett részt, ágyukat vonultattak fel, s végül a kereszténység diadalát mutatták be az ostrom jeleneteit rekonstruálva. A drámatörténet kutatói felvetették, ámde nem válaszolták meg meg a kérdést: mi inspirálta Telekesyt arra, hogy alig néhány hónappal Egerbe érkezése után egy ilyen reprezentatív rendezvény mecénása legyen?¹⁶ Úgy hisszük, a Rómában látott színelőadások példája is szeme előtt lebeghetett, amikor ezt a témát vitette színre, s természetesen a *genius loci* erre különösen alkalmas volt. A drámában előadott 1552-es ostrom történetének fő forrásaként az ismeretlen szerző a neves olasz történetíró, Ascanio Centorio *degli Ortensi* című művét jelölte meg. A korábban Castaldo szolgálatában álló, Erdélyben is katonáskodó olasz historikus *Commentarii della guerra di Transilvania* (Velence, 1566) című munkájában köztudottan a magyarországi várháborúk hőseit mint az egész kereszténység védelmezőit mutatja be, s különös részletességgel és lelkesedéssel írt Eger védelméről. Ebből a szempontból igen szerencsésen választott tehát az iskolai előadás szerzője, amikor elsősorban ennek alapján – bár Istvánffy ostromleírását is figyelembe véve – állította össze az előadást. Talán nem indokolatlan mindennek alapján feltenni a kérdést: vajon nem éppen a történetírással már eddig is foglalkozó, római tanultságú püspök ajánlhatta az itáliai történetíró művét az előadás szerzőjének figyelmébe?

Telekesynek pontosan ismernie kellett az iskolai színjátszás rendkívüli hatását a rekatolizáció folyamatában, Rómában elég tapasztalatot szerezhettek erről, ezért tűzött ki jutalmat az egri előadás résztvevői számára. A következő években is mecénása volt az iskoladrámáknak, egy további színjátékban a legelső egri püspök, Buldus életét jelölte ki témaként, ezt is előadták az egri diákok. Ebben a darabban

¹⁵ A Telekesy possessorbejegyzésével ellátott könyvek: SWEERTIUS FRANCISCUS, *Selectae Christiani Orbis deliciae ex urbibus, templis, bibliothecis et aliunde*, Coloniae Agrippinae, 1625; ALPHONSUS A JESU MARIA, *Consiliarius spiritualis praelatorum ...*, Herbipoli, 1698; PAUL LAYMANN, *Iusta defensio Sanctissimi Romani Pontificis*, Dilingae, 1631; JACOBUS MENOCHIVS, *De adipiscenda, retinenda et recuperanda possessione ...*, Coloniae Agrippinae, 1614; *De arbitrariis iudicium questionibus et causis libri duo*, Coloniae Agrippinae, 1615; *Consiliorum sive responsorum*, tomus I-II, Francofurti ad Moenum, 1625. Itt köszönöm meg Surányi Imre könyvtáros úr szíves segítségét a kötetek azonosításában. A könyvekről bővebben: BRITSKEY ISTVÁN, 'Telekesy István püspök könyvei Egerben', in *Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, Piliscsaba 2007, 33–35.

¹⁶ KILIÁN ISTVÁN, 'Törökverő magyarok az iskoladrámákban', in *Az Egri Múzeum Évkönyve*, XI–XII, 1973/74, 178, valamint UÓ.: 'Dráma Dobó Istvánról és az egri vár védelméről. Eger, 1700', in *Agria XXXVI* (az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve), 2000, 499. A témáról bővebben: VARGA IMRE – PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA, 'Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században', Bp. 2000, 140–143 (Irodalomtörténeti Füzetek, 147).

Bulduş Szent Gellérttel együtt mártíromságot szenvedett, s Egerben ettől kezdve szinte szentként tisztelték a legendás hírű Bulduş püspököt.¹⁷

Az egyházmegye újjászervezését, valamint a püspöki székhely anyagi és szellemi életének felpozícionálását az idős püspök rendkívüli energiával folytatta, erről bővebben értekezett már a szakirodalom. Itt most csak azt említjük, hogy az égető paphiány enyhítésére a püspök legelső intézkedései közé tartozott a szeminárium létesítése. Egerbe kerülése után azonnal telket vásárolt erre a célra, megkezdte az építkezést, s 1705-ben már meg is kezdődhetett itt a tanítás. Az alapítólevél kibocsátására csak 1709-ben került sor, miután a főpap az intézet anyagi alapjait is biztosította. Noha kezdetben csak a kazuisztika (*casus conscientiae*) szerepelt a tantervben, később kiteljesedett az oktatás, s az egri képzés felzárkózhatott a kassai és a nagyszombati mellé.¹⁸

Napirendre tűzte Telekesy püspök az új székesegyház felépítését is, a Szent Mihály plébániai templomot kívánta katedrálissá fejleszteni, s ezt saját jövedelméből finanszírozta. Az épülő Mária-kápolnában helyezte el a máriapócsi görög katolikus templom kegyképének Imreleszky Péterrel készített másolatát, s bőkezűen gondoskodott az egyházi szertartásokhoz szükséges egyéb tárgyak és bútorok beszerzéséről. Ugyancsak már 1700-ban megindította a püspöki rezidencia renoválási és bővítési munkálatait, emellett az egyházmegye falusi templomainak újjáépítését is elrendelte.¹⁹

Az egyházmegye vallásos életének megszervezésére különös figyelmet kellett fordítania a főpásztornak a huzamos iszlám uralom hatásának ellensúlyozására. *Rituale Agriense* (Vienna, 1702) címmel a szentségek kiszolgáltatásának rendjét szabályozta, ebben aktuális előírásként szerepel az iszlám hitről áttérő, katolizáló személyek számára előírt szöveg rögzítése. Egerben ugyanis számos török család maradt vissza a város felszabadítása után is. Papjai számára Telekesy latin imádságos könyvet állított össze, mintegy mintaszövegeket bocsátva közre az ájtatossági formák szabályozására.²⁰

3. Politika és egyházszerzés

Az építő munkát, a katolicizmusnak a régióban történő poszt-tridentinus szellemű újjászervezését azonban megtörték a Rákóczi-szabadságharc hadi eseményei. Mint tudjuk, Telekesy némi habozás után úgy döntött, hogy a politikai dilemmában döntő motívumnak az egyházmegye és a katolikus lakosság java kell hogy le-

¹⁷ SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Bp. 1984, 23.

¹⁸ BOZSIK PÁL, *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*, Eger, 1910, 76–78; BOSÁK NÁNDOR, 'Teológiai oktatás Egerben a XVIII. században', in *Kétszáz éves az egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993*, szerk. ANTALÓCZY LAJOS, Eger, 1993, 159–164.

¹⁹ Minderről bővebben: SUGÁR, *Az egri püspökök* (op. cit. 17. jegyzet), 380–390, valamint GEBEL, 'Rákóczi püspöke' (art. cit. 1. jegyzet), 171 skk.

²⁰ *Flores precum devotioni piarum mentium ... oblata ab ... Domino Stephano Telekesy episcopo agriensi*, Tyrnaviae, 1702.

gyen, ezért állt a vezérlő fejedelem táborába, megkímélve ezáltal székhelyét a harci pusztításoktól. Közismert az a rokonszenv, amellyel Rákóczi övezte a püspököt, nagyra becsülte, szinte atyjának nevezte őt visszaemlékezésében. A kortársak sem kételkedtek a „kuruc főpap” politikai hűségében, miként azt Csécsi János is feljegyezte a szécsényi országgyűlésről szóló híradásában. Eszerint Szécsényben a fejedelmi eskü után „Telekesy István egri püspök hosszan és magyar nyelven adá rá áldását, összehasonlítván a fejedelmet Mózesrel minden életében, bujdosásiban, s Istentől lett megváltásában. Megköszönte a fejedelemnek, hogy ez magát a háza kiszabadítására ajánlotta...”²¹

Miután sok nehézség árán, a szatmári békét követően Telekesynek sikerült szerepvállalását tisztáznia, s 1711. június 11-én visszavonták az esztergomi érsek elmarasztaló intézkedését, s ismét betölthette püspöki és főispáni tisztségét, késelelem nélkül egyházmegyéje ügyei felé fordult. Érthető módon elsősorban az új székesegyház felépítésére irányította figyelmét. Erre a munkára ő szerződtette a *pallerius italicus*-t Giovanni Battista Carlone személyében, az olasz mestert a püspök kívánságára vették fel az egri kőműves, ács és kőfaragó céh tagjai sorába.²² Telekesy utóda, Erdődy Gábor Carlonét még évtizedekig foglalkoztatta Egerben, részint a püspöki rezidencia építésénél, részint a környék templomépítkezéseinél. Carlone 1717-től Rómában *approbált terv* szerint építtette a püspöki székváros jezsuita templomát, ennek tervezete azonban még Telekesy idejében, 1699-ben készült el.²³

További adatok sorakoztatása nélkül is leszűrhető a konklúzió, miszerint Telekesy István egri főpapként egyházmegyéje újjászervezéséből, a katolicizmus újraerősítésének tervéből megvalósított annyit, amennyit a mostoha körülmények engedtek számára. Mindez így sem kevés, alapvetése nyomán a 18. században megkezdődött a barokk Eger kiépülése, melynek során a város a katolicizmus egyik fellegvára, tudományos központja, az itáliai művészeti ízlés magyarországi meghonosításának egyik mindmáig elismert és megsodált példája lett.²⁴ Püspökutódai – Erdődy Gábor, Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly – azon az úton haladtak tovább, amelyen a „kuruc püspök” elindult: a katolikus műveltség pozícióinak újjászervezését, színvonalának emelését tekintették céljuknak, s ebben valamennyiüket Róma példája, ottani tanulmányaik szelleme, a *sensus romanus* vezérelte.

²¹ KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, *Rákóczi Tükör*, II, Bp. 2004, 137, valamint R. VÁRKONYI ÁGNES, 'Rendhagyó országgyűlés Szécsényben, 1705', in *A szécsényi országgyűlés 1705-ben*, szerk. PRAZNOVSZKY MIHÁLY, Szécsény, 1995, 7–58.

²² VOIT PÁL, *Heves megye műemlékei*, I, Bp. 1969, 123, 316–317.

²³ *op. ult. cit.* 126.

²⁴ ISTVÁN BITSKEY, 'Pietas, ars, scientia (Il mecenatismo all' italiana di Károly Eszterházy, vescovo di Eger)', in *Studi Finno-Ugri, Annali Università degli Studi di Napoli „L' Orientale"*, Napoli, 1999–2001, 93–106. A magyarországi katolicizmus újjászerveződésének kultúrájáról újabb, kiváló összefoglalás: MAURIZIO TANI, *La rinascita culturale del '700 ungherese. Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*, Gregorian University Press, Roma 2005.

De Camillis püspöki kinevezésének körülményei

De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése

BAÁN István

Kollonich Lipót látva azt a zavaros helyzetet, amely Munkácson a püspöki szék elnyeréséért már évek óta több jelölt és önjelölt között is folyt, elhatározta, hogy maga vet véget ennek az áldatlan állapotnak. Önmagában az sem nyújtott biztosítékot a jelölt személyére vonatkozóan, hogy Rómából jött-e, hiszen Theophanész Maurogordatosz paronaxiai metropolita és Rafael ankyrai érsek sem szolgált rá a megelőlegezett bizalomra. A bíborosi kalap átvételére 1689 októberében (véltetőleg a hónap közepe táján) Rómába érkezve, az Örök Városban keresett alkalmas személyt. A Propaganda Fidéhez fordult kérésével, ahol Francesco Nerli bíboros illetékességébe tartoztak a rutének ügyei, ebben az esetben közéjük sorolták a munkácsi püspökség híveit is. Feltételezhetjük, hogy Nerli jól ismerte De Camillist mint a rutén bazilitáknak már másfél évtizede hivatalban levő római prokurátorát, aki számos esetben fordult meg a galíciai hierarchia kérelmeivel a Kongregációban, ezért tolmácsolta felé Kollonich elképzelését, s kérte, hogy rövid curriculumot nyújtson önmagáról. Válaszában a görög szerzetes önéletrajzán túl néhány kérdést is felvetett, amelyekből kiviláglik, hogy valamelyest ismerte Maurogordatosz dicstelen magyarországi pályafutását, és szerette volna jobban biztosítani jövőjét.¹ Kollonich meglepéssel olvasta De Camillis választát, amely ifjúkori emlékeket ébresztett benne: 1653-ban Khiosz szigetén járt katonaként, s a hajdani albániai misszionáriusról rögtön az jutott eszébe, milyen sok buzgó keresztény és derék katona terem ott. Részletesen válaszolt a bazilita kérdéseire, elég rózsaszínű képet festve a magyarországi állapotokról, és röviden ecsetelte Maurogordatosz visszavonulásának okait. Egyedül azt kifogásolta, hogy a görög nem ismeri a helyi szláv dialektust, márpedig enélkül aligha tud boldogulni leendő híveivel.²

Az események gyorsan pereghettek, mert Kollonich kérelmet nyújtott be VIII. Sándor pápához a munkácsi széknak a görög származású püspökkel való betöltése érdekében.³ Nem tudni, találkozott-e személyesen a khioszi származású barát-

¹ HODINKA ANTAL, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. 1458–1715*, Ungvár 1911. (= *Okmánytár*), no. 232., 283–284.

² *Okmánytár*, no. 233., 285–287.

³ APF Congregazioni Particolari, vol. 29, fol. 608rv (prius 602rv), (*Okmánytár*, no. 234., 287–289; *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)* (= LE), Vol. III, 1665–1690. Paravit, adnotavit editionemque curavit P. ATHANASIJ G. WELYKYJ OSBM, Romae 1974. no. 297., 308–

tal, s ha igen, ez a találkozás segített-e eloszlatni fennmaradt kétségeit. Azonban valószínűleg nem talált ilyen rövid idő alatt De Camillisnél alkalmasabb személyt, ezért félretette a nyelvtudással kapcsolatos aggályait. Jelöltje személyes előnyeit ecsetelte, kérte, hogy még Rómában szenteljék fel, s akkor a hazatérő bíborossal együtt utazhat Magyarországra. Mivel a püspökség nem rendelkezett tényleges javadalommal, a császár e célra évi 600 forintnyi alapítványt tett, s a hiányzó összeget Kollonich biztosítja. A korábbi, külföldről jött görög püspökökkel kapcsolatos fiaskók készítették valószínűleg arra a bíborost, hogy azt kérje a pápától: még egy évig tartsa fenn a Vatikáni Könyvtárban a bazilita szerzetes által betöltött görög *scriptor*-i állását, amelyről a „próbaév” lejártával el lehet dönteni, hogy másnak ad-e át, vagy pedig De Camillis visszatér-e Rómába.⁴

A kérvényt a pápa átküldte a Propaganda Fide Kongregációnak, amely az október 27-én tartott *congregatio particularis*-on úgy döntött, hogy elfogadásra ajánlja VIII. Sándornak a nevezett személyt.⁵ A titkár, Odoardo Cybo címzetes konstantinápolyi pátriárka rögtön benyújtotta a pápának a döntést, mire Szentatya még aznap utasítást adott a kinevező breve elkészítésére.⁶ Ugyanaznap nevezték ki Isaias Popovitzot is plateai püspöknek, akit De Camillis szentelt fel.

Ezek után csak merő formalitásnak tekinthető az információs eljárás, amelyet november 3-án folytatott le Marcello de Aste kanonok, mindkét Signatura referendariususa a Quirinale palotában, s ennek során egy papot és egy világit hallgattak ki tanúként, akik olaszul válaszoltak a minden bizonnyal szintén olaszul feltett kérdésekre.⁷ A nemesi származású, 39 éves Giovanni Battista Marchianus (Marchiano) atya, Cristoforo Marchiano fia, már tíz éve ismerte De Camillist, mivel a *San Sergio e Bacco* szerzetesház közelében, sőt magában a monostorban is lakott, de nem volt a rokona, sőt bizalmas kapcsolatban sem állt vele. A 41 éves, Frascatiba való Francesco Paoletti (Paulettus), Domenico Paoletti fia, tizenkét évvel azelőtt került ismeretségbe a bazilita szerzetessel, aki néhány napig meg is szállt házukban, majd később is találkozgattak Rómában, de rokoni kapcsolat nem fűzte hozzá. (Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy nem hallgatták ki Onofrio Costantini díbrai érseket, a Collegio Grecóban lakó *vescovo ordinante*-t,⁸ aki 1656-ban De Camillisszel egy időben lett az intézmény lakója, s talán a leghitelesebb információkkal szolgálhatott volna hajdani évfolyamtársáról. Vajon azért történt-e

310).

⁴ Ezt a kérést a pápa a dec. 27-i kihallgatáson teljesítette: APF Udienze di Nro Signore, vol. 2, fol. 346. (*Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussiae (1650–1850)*, Vol. I, 1658–1779. Collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. ATHANASIVS G. WELYKYJ OSBM, Romae 1963. no. 55, 308–310.

⁵ APF Congregazioni Particolari, vol. 29, fol. 602, 603rv. (*Okmánytár*, no. 235., 289.; *Congregationes particulares historiam Ucrainae illustrantes (= CP)* Vol. I, 1622–1728. Paravit, adnotavit editionemque curavit P. ATHANASIVS G. WELYKYJ OSBM adlaborante Sac. EUGENIO KAMINSKYJ, Romae 1956. no. 54., 105–106.

⁶ ASV Dataria Ap., Processus Datariae, vol. 66, fol. 184 r (prius 77D).

⁷ ASV Dataria Ap., Processus Datariae, vol. 66, fol. 177r–184r (prius 75r–77Dr).

⁸ Z. N. Τσιριπανλή, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητὲς του (1576–1700)*. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ, Θεσσαλονίκη 1980 (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 32), 597–599.

ez, mert ő volt a kijelölt szentelő püspök, vagy talán rivalizáltak egymással, hiszen Onofriót igen fiatalon, 29 éves korában szentelték püspökké Drimadesben, ahová három évvel később De Camillis ment misszióba? Mindezekben csak találgatásokra vagyunk utalva.)

Beszámoltak arról, hogy De Camillis Khiosz szigetén született, s ezt egyikük egy khioszi szerzetestől tudta, aki a *San Sergio e Bacco* szerzetesházban lakott, másikuk pedig magától De Camillistól.

Szülei görög szertartású katolikusok voltak, azonban erről nincs feljegyzés, mert az első tanú úgy tudja az odavalósiaktól, hogy a görögöknél nem szokás a keresztségi anyakönyvezés. A második tanú szerint tisztos katolikus házasságból származott, különben sem a Görög Kollégiumba, sem a bazilita monostorba nem vették volna fel. 1689-ben egyikük szerint 47–48 éves,⁹ másikuk szerint 40 év feletti volt, már papként ismerték meg, és többször is látták liturgiát végezni. A tanúk saját tapasztalatuk alapján számoltak be arról, hogy mivel De Camillis már hosszú ideje pap, járatos az egyházi szertartásokban, odaadón és gyakran szolgáltatja ki a szentségeket, sőt naponta misézik. Jó katolikusként él, tisztán őrzi a hitet, tisztességesen öltözik, jó társaságban forog és kiváló hírnévnek örvend. Bölcs férfi, aki fáradhatatlan ügybuzgalommal tölti be a rábízott tisztségeket.

Tudományos fokozatai szerint a filozófia doktora és a szent teológia magistere (Paoletti szerint doktora¹⁰), ezt a Görög Kollégiumban szerezte, s rendelkezik azazal a tudással, amellyel egy püspöknek rendelkeznie kell mások oktatásához. A Görög Kollégium növendéke volt, majd apostoli misszionárius Albániában, ahová a Hitterjesztés Kongregációja küldte. A *San Sergio e Bacco alli monti* templomigazgatója, a Szent Bazil Rend általános procurátora és a rutének rezidense, két éve pedig a Vatikáni Könyvtár görög írnoka – mindezen tisztségeket dicséretesen látta el. Soha semmilyen hit-, erkölcs- vagy tanbeli botrányos eset nem fordult elő vele, nincs káros szenvedélye vagy más, a kinevezését gátló kánoni akadály, sőt inkább jó példával járt elől. Nagyon is méltó a püspöki méltóságra, és kinevezése hasznára válna a rábízott híveknek.

A tanúk semmilyen új adatot nem szolgáltattak De Camilliről, sokszor csak elismételték a kérdésekben alkalmazott formulákat. November 5-én kelt VIII. Sándor pápa két brévéje: az elsőben szebaszei püspökké,¹¹ a másodikban apostoli vikáriussá¹² nevezi ki a bazilita szerzetest. Azonban már az írásos kinevezés előtt megindult a püspökké szentelés előkészítése. Kollonich, akinek az egész kineve-

⁹ 1689. decemberében töltötte be a 48-at.

¹⁰ Ez felelt meg az igazságnak.

¹¹ ASV, Archivio dei Brevi Apostolici, vol. 1788, fol. 39rv; ASV, Nunz. di Vienna, vol. 79, fol. 59v–60v. (*Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*. vol. I, 1075–1700. Collegit introductione et adnotationibus auxit P. ATHANASIVS G. WELYKYJ OSBM, Romae 1953, no. 614., 657–658)

¹² ASV, Archivio dei Brevi Apostolici, vol. 1788, fol. 45; ASV, Nunz. di Vienna, vol. 79, fol. 59rv. Korabeli másolat: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, fasc. 238, EH a/20. – Ezt a példányt az egri püspök vélhetőleg „biztonsági okokból” magánál tartotta! (*Okmánytár*, no. 236., 289–290; *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*. vol. I, 1075–1700. no. 615., 658–659.

zés voltaképpen köszönhető volt, feltétlenül aktíve akart részt venni a szentelési szertartásban. De Camillis – jóllehet hivatalosan még nem kapta meg a kinevezését – engedélyt kért Fabrizio Spada patraszi érsektől, a Görög Kollégium s a hozzá kapcsolódó Szent Athanáz-templom bíboros-protectorától, hogy Kollonich bíboros lehessen az egyik szentelő főpap. Spada egy nappal a kinevezés előtt már hozzájárult ahhoz, hogy a bazilita szerzetes a kért templomban „*a görögöknek a zsidókat által jóvábagyott szokása szerint*” püspökké szenteljék.¹³ Ebből arra következtethetünk, hogy a szertartást az ott székelő *vescovo ordinante*, Onofrio Costantini dibrai érsek vezette, és Kollonich társszentelő volt csupán.¹⁴ Nem tudjuk, kik vettek még részt a szentelésen, és pontosan mikor is történt, hiszen a bíboros november 14-én vette át a bíborosi kalapot, utána vette birtokba a *San Girolamo* tituláris templomot. A kardinális és pártfogoltja, az újonnan felszentelt De Camillis még ebben a hónapban útnak indultak Bécs felé.

¹³ Acta Collegii Graeci vol. 4 (prius Rito Greco Ordini Sacri P. I., fol. 250r, 252v).

¹⁴ Teljesen nem zárható azonban ki, hogy Kollonich volt a főcelebráns, de „*iuxta morem Graecorum*”, azaz bizánci szertartás szerint, amint ez a 20. században is megtörtént, amikor 1961. febr. 26-án a Sixtus-kápolnában XXIII. János pápa püspökké szentelte az aleppói bazilita rendi Gabriele Acacio Coussát, akit 1962-ben bíborossá nevezett ki, és a Sant’ Atanasio dei Grecit adta tituláris templomául.

Források

1.

Róma, 1689. október 27.

A Hitterjesztés Szent Kongregációjának határozata.

ASV Dataria Ap., Processus Datariae, vol. 66, fol. 184r (prius 77D), egykorú másolat.

Decretum Sacrae Congregationis particularis de Propaganda Fide habitae sub die 27a Octobris 1689.

Eminentissimi Patres censuerunt si Sanctissimo placuerit decorandum esse aliquo titulo episcopali in partibus patrem Josephum de Camillis sacerdotem Ordinis Sancti Basilii Magni, illumque deputandum in vicarium apostolicum pro Graecis commorantibus in dioecesi Munckaciana aliisque locis acquisitis in Hungaria cum facultate suscipiendi munus consecrationis in Urbe ab aliquo episcopo graeci ritus, ascitis sibi assistentibus duobus vel tribus aliis catholicis antistitibus eiusdem graeci vel latini ritus.

Quo decreto relato Sanctissimo Domino Nostro per reverendissimum patrem dominum Odoardo Cybo¹⁵ patriarcham Constantinopolitanum Secretarium, Sanctitas Sua illud benigne approbando, ad ulteriora procedi mandavit in expeditione brevis in audientia habita die 27o octobris 1689.

2.

A püspökjelölt személyével kapcsolatos kérdések.

ASV, Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, No 81, fol. 651v–652v

Interrogatoria autem super quibus singulos testes res(ponde)re examinari decrevit circa qualitates ipsius promovendi sunt infrascripta videlicet

Po. An testis cognoscat Reverendum Patrem N., quomodo, a quo tempore citra, an sit ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nimium familiaris, inimicus, emulus vel odiosus.

2o. An sciat in qua civitate vel loco et diaecesi dictus P. N. sit natus et quae sit causa scientiae?

3o. An sciat ipsum natum esse ex legitimo matrimonio atque honestis et catholicis parentibus, et quae sit causa scientiae?

4o. An sciat cuius aetatis sit, praesertim an expleverit annum trigesimum, et quae sit causa scientiae?

¹⁵ Odoardo Cybo, seleucia címzetes érsek (1670–1689), konstantinápolyi címzetes pátriárka (1689–1706), a Hitterjesztés Szent Kongregációjának titkára (1680–1695).

5o. An sciat eum esse in sacris ordinibus constitutum, quibus (*fol. 652r*) a quo tempore citra, praesertim, an ante sex menses, et quae sit causa scientiae?

6o. An sciat eum esse in ecclesiasticis functionibus, et in exercitio ordinum susceptorum diu versatum, in susceptione sacramentorum frequentem, et devotum, et quae sit causa scientiae?

7o. An sciat eum semper catholice vixisse, et in fidei puritate permansisse, et quae sit causa scientiae?

8o. An sciat eum praeditum esse innocentia vitae bonisque moribus et an sit bonae conversationis, et famae, et quae sit causa scientiae?

9o. An sciat eum esse virum gravem, prudentem, et usu rerum praestantem, et quae sit causa scientiae?

10o. An sciat eum aliquo gradu in iure canonico vel in sacra theologia insignitum esse, quibus in locis, quanto tempore, et quo fructu ipsi theologiae vel juri canonico operam dederit, et an vere ea doctrina polleat, quae in episcopo requiritur ad hoc ut possit alios docere, et quae sit causa scientiae?

11o. An sciat eum aliquo munere aliquando functum esse? vel circa curam animarum vel regimen alterius ecclesiae se exercuisse, et quomodo in eis se gesserit tam quoad doctrinam quam quoad prudentiam, integritatem et mores, et quae sit causa scientiae?

12o. An sciat eum aliquando publicum aliquod scandalum dedisse circa fidem, mores seu doctrinam, vel aliquo corporis aut animi vitio, alione canonico impedimento teneri quominus possit ad ecclesiam cathedralem promoveri, et quae sit causa scientiae?

(*fol. 652v*) 13o. An eum idoneum existimet ad bene regendam ecclesiam cathedralem, et praesertim N. ad quam ipse est nominatus, ad dignum qui ad illam promoveatur, et an ipsius promotionem eidem ecclesiae N. utilem, et proficuum futuram esse censeat, et quare ita existimet.

3.

Róma, 1689. november 3.

Giovanni Battista Marchiano atya és Francesco Paoletti tanúkihallgatási jegyzőkönyve De Camillis püspöki processzusában.

ASV Dataria Ap., Processus Datariae, vol. 66, fol. 177r–184r (prius 75r–77Dr), s.k. eredeti aláírásokkal.

margón: Ecclesia Sebastensis

Die Jovis¹⁶ 3a Novembris 1689

Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Marcellus de Aste¹⁷ utriusque Signaturae Referendarius Sancti Laurentii in Damaso de Urbe Canonicus Sanctissimi Domini Nostri PP familiaris et continuus commensalis ac Auditor existens Romae in Palatio Apostolico montis Quirinalis et in stantiis solitae habitationis, Dominationis Suae Illustrissimae

¹⁶ Csütörtök.

¹⁷ Marcello d'Aste (1657–1709), athéni címzetes érsek (1691–1700), majd anconai püspök (1700), bíboros (1699).

intendens conficere processum super vita moribus et qualitatibus R.P. Josephi de Cammillis monaci Sancti Basilii Magni ritus graeci uti decorandi ecclesiae Sebastensis in partibus infidelium certo modo vacantis iuxta formam Sacri Concilii Tridentini ac constitutionis felicis recordationis Gregorii Papae XIV ad se ex officio vocavit infrascriptos testes quibus delato iuramento veritatis dicendae prout tactis et ad Sacra Dei Evangelia in manibus Dominationis Suae Illustrissimae iurarunt et commisit mihi ut tam de illorum depositionibus quam de fidei catholicae professione quam idem R.P. Joseph de Camillis promovendus in manibus Dominationis Suae Illustrissimae de verbo ad verbum solemniter et expresse emisit nec non de productione et exhibitione quorumcumque iurium et documentorum sique praefatus R.P. Joseph promovendus producere et exhibere voluerit rogatus et iste rem illaque omnia in publicam et authenticam formam redigerem omni meliori modo.

Nomina testium

R.P. Joannes Baptista Marchianus quondam Domini Christophori filius Albinganensis praebendarius

D. Franciscus Paulettus quondam Dominici filius Tusculanus

(fol. 177v) Examinatus fuit Romae ubi et per quem supra R.P. Joannes Baptista Marchianus quondam Christophori filius Albinganensis aetatis suae annorum 39. cui delato iuramento veritatis dicendae prout tactisque ad Sacra Dei Evangelia in manibus Dominationis Suae Illustrissimae iuravit dixit et deposuit ut infra videtur.

Ad primam questionem saranno circa dieci anni che tengo cognizione del P. Gioseppe de Cammillis sacerdote Greco dell'Ordine di S. Basilio della Congregazione de Ruteni con l'occasione che io ho habitato vicino al detto Convento et anco dentro al detto Convento dove il medesimo Padre dimorava ne gli sono parente in grado alcuno ne troppo intrinseco.

Ad 2m questionem sò che è nato nell'Isola di Scio per haverlo inteso dire da uno che era del medesimo luogo che si ritrovava in detto Convento dove ne era anche quella voce e fama.

Ad 3m questionem Per la medesima ragione posso esporre esser nato di legitimo matrimonio

et da Cattolici parenti di rito Greco, et per più relationi havute da persone di qualle parti sò non esser costume de Greci di tener e i libri de battesimi.

Ad 4m questionem sarà d'età di 47 in 48 anni incirca come si raccoglie dal tempo che lo conosco e dal suo aspetto.

Ad 5m questionem. L'hò sempre conosciuto sacerdote, et l'hò veduto molte volte celebrare.

Ad 6m questionem Per esser da lungo tempo sacerdote suppongo possa esser pratico e versato in tutte le funzioni ecclesiastiche come anco devoto e frequente nell'esercizio de santissimi Sacramenti celebrando quotidianamente.

Ad 7m questionem E' sempre vissuto da bon Cattolico e si è mantenuto nella purità della fede.

Ad 8m questionem E' ornato di vita molto innocente di costumi incorrotti e di ottima conversazione e fama.

(fol. 178r) Ad 9m questionem E' homo non solo grave e prudente ma anco attivo et esperto delle cose del mondo si che lo stimo atto ad ogni maneggio.

Ad Xm questionem Sò che dottore di filosofia et maestri in Sacra Theologia come apparisce dal suo privilegio della sua Religione et in esso sò anco che si ritrova tutta quella dottrina che si ricerca in un vescovo anco per insegnare ad altri.

Ad XIIm questionem Hò inteso dire che sia stato alunno nel Collegio Greco di Roma et stato missionario apostolico in Albania mandatovi dalla Congregazione de Propaganda Fide, rettore della Chiesa di Santi Sergio e Baco alli monti e precedentemente Procuratore generale dell'Ordine di S. Basilio e residente delli Ruteni e due anni sono ebbe l'offitio di scrittura Greca nella Bibliotecha Vaticana et in tutte dette cariche si è portato con somma lode et applauso universale.

Ad XIIIm questionem Non sò che habbia mai dato scandalo alcuno di sorte alcuna ma più tosto bon esempio ne che habbia alcun canonico impedimento per il quale non possa conseguire una chiesa senza aedificazione.

Ad XIIIIm questionem Lo stimo molto ben degno ad esser promosso¹⁸a qualsisia

Cattedrale per le degne qualità che concorrono in detto soggetto da me deposte di sopra e tengo per certo che la promotione sarà d'utile e profitto a quella Chiesa et all'anime di essa.

Ego Joannes Baptista Marchianus ita deposui pro veritate

Examinatus fuit Romae ubi et per quem supra D. Franciscus Paulettus quondam Dominici filius Tusculanus aetatis suae annorum 41 cui delato iuramento veritatis dicendae prout tactisque ad Sacra Dei Evangelia in manibus Dominationis Suae Illustrissimae iuravit dixit et deposuit ut infra videtur.

(f. 178v) Ad primam questionem Saranno dodici anni incirca che conosco il P. Gioseppe de Cammillis monaco di S. Basilio della Congregazione de Ruteni con l'occasione che di quel tempo venne in Frascati, e si trattenne in mia casa per alcuni giorni, e poi hò continuato a conoscerlo e trattarlo in Roma né gli sono in grado alcuno ne troppo intrinseco o émolo.

Ad 2m questionem é nato nell'Isola di Scio e lo sò per haverlo inteso dire da lui medesimo¹⁹

Ad 3m questionem suppongo che sia nato di legitimo matrimonio da Cattolici et honesti parenti perche altrimenti non sarebbe stato ricevuto ne nel Collegio Greco ne nel monasterio de Basiliensi.

Ad 4m questionem sarà d'età sopra 40 anni e si conosce dal suo aspetti.

Ad 5m questionem l'hò sempre conosciuto sacerdote e l'ho veduto più volte celebrare.

Ad 6m questionem Per quella cognizione che ne tengo e per il longo tempo che è sacerdote lo stimo molte ben pratico delle funtioni ecclesiastiche come anco devoto e frequente nell'esercitio de santissimi sacramenti

Ad 7m questionem Per la cognizione che ne tengo e pratica che hò havuto con il medesimo è sempre vissuto da buon Cattolico²⁰ e si è conservato nella purità della fede.

Ad 8m questionem E' di vita innocente di boni costumi e bona conversatione e fama e per tale l'hò riconosciuto in tutte le operationi.

Ad 9m questionem L'hò anco conosciuto per persona molto prudente si come si è fatto conoscere nelle cariche sostenute.

¹⁸ Kihúzva: „alla”.

¹⁹ Ezután áthúzva: „come anco esser stato nel Collegio Greco per alunno”.

²⁰ Ezután áthúzva: „et si è”.

Ad Xm questionem Sò esser Dottore di filosofia e teologia et haverne preso il grado nel Collegio de Greci e credo che nel medesimo possa ritrovarsi quella dottrina che è necessario in vescovo per insegnare ad altri.

(f. 179r) Ad XIIm questionem E' stato alunno nel Collegio Greco di Roma, missionario apostolico in Albania mandatovi dalla Congregatione de Propaganda Fide, rettore della Chiesa di Santi Sergio e Baco e Procuratore generale dell'Ordine di S. Basilio e residente delli Ruteni e due anni sono fù fatto scrittore di lingua greca nella Bibliotheca Vaticana et in tutte dette cariche si è portato con somma lode.

Ad XIIIm questionem Non sò che per parte sua sia mai originato scandalo di sorte alcuna circa la fede, costumi e dottrina ne che habbia verun vitio d'animo o di corpo o altro canonico impedimento per il quale habbia bisogna di dispensa per esser promosso ad una cattedrale.

Ad XIIIIm questionem Per le bone qualità che concorrono nel medesimo da me deposte di sopra lo stimo habile e degno ad esser promosso ad una chiesa vescovale e credo che la sua promotione sarà di utile ai popoli che gli verranno commessi.

Ego Franciscus Paolettus ita deposui pro veritate

4.

Róma, 1689.

Giuseppe de Camillis szébaszței püspök hitvallási formulája.

ASV Dataria Ap., Processus Datariae, vol. 66, fol. 180rv, 183r (prius 77Arv, 77C), nyomtatvány s.k. aláírással.

Forma iuramenti professionis fidei

Ego Joseph de Camillis Episcopus Sebastiensis Juris utriusque Doctor²¹

Végén:

Ego idem Joseph de Camillis²² spondeo

5.

Róma, 1689. november 4.

Kollonich Lipót bíboros kérelme Fabrizio Spada bíboroshoz.

Acta Collegii Graeci vol. 4 (prius Rito Greco Ordini Sacri P. I.), fol. 250r, 252v (prius 235r, 236v) eredeti.

²¹ S.k. Kérdés, hogy De Camillis miért jogi doktornak nevezi magát, hiszen a filozófia és a teológia doktora volt.

²² S.k.

Eminentissimo e Reverendissimo Signore

Dovendosi fare la consecratione del Padre Domine Gioseppe de Camillis destinato Vicario Apostolico per li Greci d'Vngaria nella chiesa di San Attanasio, viene supplicata l'Eminenza Vostra à volersi degnare di dare la licenza solita volendovi anco intervenire il Signor Cardinale Kolonitz²³ alla sudetta funtione, che della gratia etc. et Quam Deus etc.

Permittimus Oratori ut in praedicta ecclesia Sancti Athanasii possit iuxta morem Graecorum a conciliis approbatum in episcopum consecrari.

Datum ex aedibus nostris 4 novembris 1689

Il Cardinale Spada²⁴ Protettore²⁵

bátlapján: fol. 252v

All'Eminentissimo e Reverendissimo Signore
Il Signore Cardinale Spada Protettore
della Chiesa e Collegio dei
Greci

Per
il Padre Domine Gioseppe de Camillis
Vescovo di Sebaste e Vicario Apostolico per
li Greci di Vngaria etc.

(summarium)²⁶

Licenza di consecrarsi
nella nostra chiesa in
vescovo il Padre de Camillis.

²³ Kollonich Lipótnak XI. Ince pápa az 1689. nov. 10-i nyilvános konzisztóriumon adta át a bíbor kalapot, a 14-i titkos konzisztóriumon jelölte ki a tituláris templomot.

²⁴ Fabrizio Spada (1643–1717), patraszi címzetes érsek (1672–1710), praenestei püspök (1710), bíboros (1675).

²⁵ Az egész engedély aláírással s.k.

²⁶ Jobb margón keresztbe írva.

Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században

MAKLÁRY ÁKOS

1. De Camillis püspök és a „vicarius apostolicus” cím – történeti háttér

Az 1689-ben Rómában tartózkodó Kollonich Lipót bíboros a Propaganda Fide Kongregáció javaslatára felajánlotta az ekkor 48 éves De Camillis János József bazilita szerzetesnek a munkácsi püspöki széket. VIII. Sándor pápa 1689. november 5-én a munkácsi egyházmegyében és Magyarország más részein élő görög szertartású katolikusok apostoli helynökévé (*vicarius apostolicus*) és sebastei címzetes püspökké nevezte ki.¹ A kinevezés után még Rómában püspökké szentelték. A következő évben Kollonich bíboros kíséretében Bécsbe utazott, ahol I. Lipót király élve főkegyúri jogával De Camillist kinevezte munkácsi püspökké, de azzal a kikötéssel, hogy ő és utódai az egr-i püspöknek mindenkor engedelmességgel tartoznak.²

A pápa tehát apostoli vikáriusnak, a király pedig munkácsi püspöknek nevezte ki De Camillist. A kettős kinevezésből, illetve a *vicarius apostolicus* terminus szándékos vagy véletlen téves értelmezéséből adódó feszültség meghatározó a püspök munkácsi egyházmegyében végzett szolgálatának kezdeti időszakában. Így ír erről a kánonjogász és egyháztörténész Papp György: „...a helytelen értelmezés válik alapjává annak a hosszú szellemi harcnak, mely a munkácsi egyházmegye fejlődését majdnem egy évszázadra megakasztja s az egyházmegye legjobbjainak erejét és alkotó kedvét megbénítja.”³

A fent röviden vázolt történelmi kontextus mélyebb megértéséhez fontosnak tartjuk az apostoli vikariátus intézményének egyháztörténeti és jogtörténeti vizsgálatát, különös tekintettel azok missziós vonatkozásaira. Tesszük ezt azért, hogy

¹ „...de nonnullorum venerabilium fratrum nostrum S. R. E. cardinalium negotiis propagandae fidei praepositorum consilio te pro Graecis in diocesi Munkacsiana aliisque locis acquisitis in Hung. commorantibus vicarium apostolicum cum jurisdictione, juribus et facultatibus necessariis et opportunis ad nostrum ...” VIII. Sándor pápa brevéje De Camillis bazilita szerzeteshez, amelyben őt a munkácsi egyházmegye apostoli helynökévé kinevezi. Lásd: HODINKA ANTAL, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, I. költ.: 1458–1715*, Ungvár 1911, 289–290.

² PIRIGYI, I., *A magyarországi görögkatolikusok története I*, Nyíregyháza 1990. 142–143.

³ PAPP, GY., ‘Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez,’ in *Keleti Egyház* 5 (1941) 5–77.

De Camillis püspök személyes kálváriáján keresztül pontosabb képet kapjunk egy, a katolikus egyházban szinte kezdetektől a mai napig meglévő jogintézmény kialakulásáról, elterjedéséről és formálódásáról.

Először az apostoli vikariátus intézményének fejlődését vizsgáljuk meg a kezdetektől De Camillis koráig, Európán belül és kívül (ti. a missziókban). Ezt követően egy, a 17. századból származó dokumentumot vizsgálunk meg, amit a misszióba induló apostoli vikáriusoknak adott ki a Szentszék.

2. A „vicarius apostolicus” intézmény jogtörténeti alakulása a 17. századig európai területeken

A kereszténység első évszázadaiban a Római Széktől különleges megbízással kiküldött személyeket illették az apostoli vikárius elnevezéssel. A különböző részleges zsinatokon megjelent Szentszéki küldöttek, akik az esetek többségében elnököltek is ezeken a zsinatokon *Vicarius Apostolicus* címmel rendelkeztek.

A későbbi századokban azok a jelentősebb egyházak élén álló püspökök viselték a címet, akiknek állandó megbízásuk volt a Szentszéktől. Szent Damazus pápa (366–384) meghatározta az apostoli vikáriusok jogkörét oly módon, hogy a metropolita fölé helyezte őket. Feladatuk elsősorban a metropoliták felszentelése volt, valamint ők adhattak engedélyt a metropolitának, hogy tartományi zsinatot hívjon össze. Az apostoli vikárius jogintézménye itt minden bizonnyal a Szentszék befolyásának növelését hivatott elősegíteni és érvényesíteni.⁴ Egyes szerzők szerint a jogkörük a prímásokéhoz volt hasonló, azzal a különbséggel, hogy az apostoli vikárius hatalma külön pápai megbízatáson alapult, a prímásé pedig egy adott főpapi székhez kapcsolódott.⁵

Kánonjog-történeti szempontból is érdekes szerepkört töltek be az apostoli vikáriusok VII. Szent Gergely pápa (1073–1086) uralkodása idején. A szentszéki utasításokat és intézkedéseket a számukra kijelölt területeken ők hirdették ki, és felelősek voltak azok végrehajtásának ellenőrzéséért.

III. Ince pápa reform-programjának megvalósítása érdekében 1215-ben összehívta a IV. Lateráni Zsinatot, ami a kor egyik legnagyobb szabású és hatású egyházi eseménye volt. A zsinat foglalkozott az egyesült keletiekkel is. III. Ince pápa ugyanis Bizánc bukása után elérkezettnek látta az időt arra, hogy a különböző rítusokat egységesítse, ami alatt a kor felfogása szerint a keleti szertartások megszüntetését kell értenünk. Megalapította a bizánci latin patriarchátust, a keleti szertartású egyesült püspököket pedig latin érsekek alá rendelte.⁶ Mindez előzmé-

⁴ Ilyen apostoli vikáriusokat nevezett ki Keleten, Galliában, Hispániában, Itáliában és Germániában Szent Zosimos (417–418), Szent Simplicius (468–483), Szent Hormisdas (514–523), Vigilius (537–555), Nagy Szent Gergely (590–604), II. Sergius (844–847), és VII. Szent Gergely (1073–1086) pápák.

⁵ Vö. PAPP, GY., ‘Adalékok De Camillis’ (art. cit. 3. jegyzet), 10.

⁶ SZÁNTÓ, K., *A katolikus Egyház története*, I, Budapest 1983. 384.

nyül szolgált a zsinat kilencedik, *Quoniam* kezdetű kánonjának, amelyben a vikárius intézményét mint a fenti cél megoldási lehetőségét említi.⁷ A kánon értelmében egy adott területen csak egy ordinárius működhet, akinek feladata a más rítushoz tartozó katolikus hívek szolgálata is. Ha a körülmények megkívánták, illetve a szükség indokolta, kinevezhetett maga mellé úgynevezett „rítus-vikáriust”, aki őt a szolgálatban segítette, de minden tekintetben alá volt rendelve az őt kinevező helyi ordináriusnak. Ennek az intézkedésnek a következménye az önálló keleti hierarchia kiépülésének ellehetetlenítése volt, igaz a kinevezés helyi jelleggel bírt és nem apostoli, pápai megbízatáson alapult.

A zsinat idézett kánonja vizsgálatunk szempontjából mégis nagy fontosságú, hiszen a fenti kánonra hivatkozó latin rítusú egri püspök megítélése szerint De Camillis püspök mint apostoli vikárius valójában neki alávetett helynök volt, aki a saját hierarcha nélküli egyesült keleti szertartásuk ellátásában őt hivatott segíteni és helyettesíteni.

IX. Gergely (1227–1241) dekretálisainak első könyvében említi a *de officio vicarii*-t, de a szövegből egyértelműen kitűnik, hogy nem az apostoli vikárius értelemben tárgyalja azt.

Többször előfordul azonban az apostoli vikárius a különböző pápai konstitúciókban, valamint a *Propaganda Fide* és a *Sacra Congregatione Episcoporum et Regularium* határozatai és döntési között. A *S. C. Episcoporum et Regularium* 1578. augusztus 4-én az aquilai káptalanhoz intézett rendelkezése is említést tesz az apostoli vikáriusról.⁸ Egy másik, a capacciói püspökhöz intézett rendelkezés is említi az apostoli vikárius intézményét, de külön kihangsúlyozza azt, hogy a címet viselő közvetlenül és kizárólagosan a Szentatyától függ.⁹

Példa van arra is ebből a korszakból, hogy az apostoli vikárius kinevezése nem csak egyedi esetre és meghatározott időre szolgált, hanem, amint a capacciói vikáriushoz intézett rendelkezés mutatja, hosszabb megbízást is jelentett.¹⁰

Említésre méltó történeti emlék a leccei apostoli vikárius 1590-ből származó kinevezése, ami pápai bréve által történt.¹¹ Ez a változás azt is jelzi, hogy ekkor már intézményesített gyakorlat volt az apostoli vikáriusok Szentszéki kiküldése, igaz többnyire még csak európai területekre.

⁷ *Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque dioecesim permixti sunt populi diversarum linguarum, habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecipimus ut pontifices huiusmodi civitatum sive dioecesum, provideant viros idoneos, qui secundum diversitates rituum et linguarum divina officia illis celebrent et ecclesiastica sacramenta ministrent, instruendo eos verbo pariter et exemplo. Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas sive dioecesis diversos pontifices habeat, tanquam unum corpus diversa capita, quasi monstrum, sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem, nationibus illis conformem, provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit obediens et subiectus, unde si quis aliter se ingesserit, excommunicationis se noverit mucrone percussus, et si nec sic resipuerit, ab omni ecclesiastico ministerio deponatur, adhibito, si necesse fuerit, brachio saeculari ad tantam insolentiam compescendam. Conciliorum Oecumenicorum Decreta, Ed. Herder, 1962, 211 és 215.*

⁸ *Codicis Iuris Canonici Fontes*, ed. P. GASPARRI – I. SERÉDI, I-IX, Roma 1923–39, vol. IV. 580. n. 1336.

⁹ Uo. IV. 593. n. 1368.

¹⁰ Uo. IV. 611. n. 1407.

¹¹ Uo. IV. 1435–36.

Összességében megállapíthatjuk azt, hogy az apostoli vikariátus intézménye nem volt ismeretlen a 16. század végén az európai keresztény országokban, kiváltképpen Itáliában. Többnyire különleges körülmények között került sor kinevezésére és egyre inkább hangsúlyossá vált a Szentszéktől való kizárólagos függése.

3. A „*vicarius apostolicus*” intézmény jogtörténeti alakulása európai területeken kívül a 17. századig

3.1 *Híterjesztés a missziókban*

A *vicarius apostolicus* intézménytörténeti fejlődésének vizsgálata során kiemelt helyen kell említenünk annak missziós területeken betöltött szerepét. De Camillis püspök szentszéki kinevezésének megértéséhez elengedhetetlenül fontos megvizsgálnunk azt, hogy milyen szerepet töltött be a kiküldött apostoli vikárius azon a területen, ahová megbízatása szolt. Előljáróban azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy a világ távoli vidékeire kiküldött apostoli vikáriusok szerepe bizonyára nem volt általánosan ismert minden európai országban. Így feltételezhetjük azt is, hogy a bécsi uralkodóház és a magyar főpapság sem volt teljesen tisztában ennek jelentőségével, jogkörével, feladatkörével.

Az új világrészek felfedezése, meghódítása és gyarmatosítása idején mindentűtt megjelentek a hittérítők is. VI. Sándor pápa 1493-ban az Azori-szigetektől nyugatra eső területeket Spanyolországnak, a keletieket pedig Portugáliának adományozta azzal a feltétellel, hogy a gyarmatosítók mint keresztény uralkodók fő feladatunknak tekintik majd az ott élő bennszülöttek keresztény hitre térítését. A világ felosztásából és az ehhez kapcsolódó híterjesztési kötelezettségből alakult ki a patronátus (missziós védnökség) rendszere.

Ezek az újonnan felfedezett területeken az európai uralkodók ugyanis bizonyos egyházi kötelezettségekkel és jogokkal rendelkeztek. Ilyenek voltak a híterjesztők munkájának előmozdítása és segítése, templomok építése, de az egyházmegyék megszervezése, a megyéspüspökök kinevezése is. Az uralkodók az említett híterjesztési feladatokat alárendelték hatalmi és anyagi érdekeiknek.¹² Arra törekedtek, hogy a területükön létrejövő egyházi intézményeket és kormányzati egységeket teljesen hatalmuk alá vonják, és azokat Rómától függetlenítsék. A madridi Tanács (Junta) II. Fülöp király szándékának megfelelően azt a célt tűzte maga elé, hogy a védnöki jog kiépítésekor Róma befolyását teljesen kiküszöbölje, valamint azt, hogy a bennszülött papság képzését megszüntesse, mert az veszélyezteti a centralizált állam- és egyházvezetést. A patronátus intézménye tehát elveszítette eredeti lényegét és kifejezetten a hódító országok uralkodóinak anyagi és politikai érdekét szolgálta. Tette mindezt úgy, hogy azt sugallta: Róma lemondott a missziós munkáról.

¹² Vö. SZÁNTÓ, K., *A Katolikus Egyház története II*, Budapest 1983. 193.

Elkerülhetetlen volt tehát a Szentszék lépése a hittenjesztés érdekében úgy, hogy a patronátussal rendelkező hatalmak jogai lehetőleg ne sérüljenek, ugyanakkor a missziós munka is hatékony legyen. Ennek a kettős célnak elérésében segített az apostoli vikárius intézményesítése, amit a Propaganda Fide Kongregáció vezetett be.

3.2. *A Propaganda Fide Kongregáció*

V. Piusz pápa (1566–1572) volt az első olyan pápa, aki az Evangélium terjesztését a világban egyre inkább intézményes formában próbálta megvalósítani. Ő a missziókba induló jezsuita csoportoknak a következő két utasítást adta mint a hittenjesztés sarkpontjait: a misszióban élő katolikus híveknek a krisztusi magatartást mint modellt kellett felmutatni a bennszülöttek számára, illetve azokat és csak azokat lehetett megkeresztelni, akiknél a hit megőrzése és megélése valószínűsíthető, a keresztény életvitel folytatása feltételezhető volt. A pápa 1568-ban Indiába kívánt jezsuita apostoli vizitátorokat küldeni, ezen kívül az ott élő spanyol telepesek számára nunciaturát alapítani, de ezekhez II. Fülöp nem járult hozzá. Francesco Borgia jezsuita generális tanácsára a pápa ekkor két bíborosi tanácsot hozott létre, egyet a hitetlenek megtérítésének, a másikat Germania ügyeinek koordinálására.¹³

XIII. Gergely folytatta ezt a kezdeményezést úgy, hogy két tanácsot alapított, egyet az itáliai görögök, egyet pedig a nyugat-indiai keresztények körében végzett misszióra, a hittenjesztés szolgálatára.

VIII. Kelemen pápa folytatva a megkezdett munkát, kongregációt alapított *Super negotiis Sanctae Fidei et Religionis Catholicae*, közismert néven a *de Propagatione Fidei*-t vagy a *de Propaganda Fidei*-t.

XV. Gergely mindenképpen meg akart szabadulni a patronátus intézményétől azért, hogy az egyház szabadon végezhesse missziós tevékenységet, szabadon minden evilági hatalomtól. Ezért elődei munkáját folytatva és azt mintegy beteljesítve az *Inscrutabili divinae providentia* kezdetű bullával 1622. június 22-én megalapította a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*-t. (1968-tól a Népek Evangelizációja Kongregáció) Az új Kongregáció feladata a lelkek üdvösségén fáradozni, és mindenek felett megvédeni a katolikus hitet. A Kongregáció joghatósága nem csak a távoli országokra terjedt ki, hanem a teljesen vagy részben „eretnekek” által lakott országokra is, mint Svájc, Németország, a hugenották által lakott franciaországi részek, a valdiak által lakott itáliai területek, Svédország és a Balkán. Ez a Kongregáció volt illetékes a terület minden olyan ügyében, amelyek nem kívánták meg más dikasztériumok közreműködését. A kiemelt területeket missziós területeknek nevezték, mert még nem létezett helyi hierarchia, illetve a közösség az egyházkormányzati fejlődés kezdeti stádiumában állott. A Kongregáció hatáskörébe tartozott minden misszió, kötelező évenkénti beszámoló elkészítésével. Minden miszionáriusnak legális működéséhez birtokolnia kellett a „miszionárius-igazolást”,

¹³ FECL, S., 'Pio V' in *Enciclopedia dei papi*, III, ISTITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA (a cura di), Roma, 2000, 170.

és kiutazása előtt bizonyítania kellett alkalmasságát. A Kongregáció munkája által a gyarmatosítással összekapcsolt hittedjesztésből a legfőbb egyházi központból irányított hittedjesztés lett. A misszionáriusainak nem volt szükségük a patrónus engedélyére. Ezen hatalmak természetesen továbbra is ragaszkodtak jogaikhoz, olykor egyáltalán nem, máskor pedig vonakodva ismerték el a Kongregáció joghatóságát a missziók terén. A patrónus hatalmak fokozatos gyengülése, valamint a megfelelő diplomáciai eszközök azonban idővel – és sok súrlódás után – megtették hatásukat.

A missziós munka első szakaszában a Szentszéknek ügyelnie kellett arra, hogy a patronátusok jogai ne sérüljenek. Ez okból kezdetben nem alapíthatott egyházmegyét, azok anyagi fenntartását nem oldhatta meg helyi adó beszédésével, hiszen ez komoly következményeket vont volna maga után éppen a patronátusok viszonylatában. Arra azonban, hogy a missziós területeken is legyenek püspökök, akik a főpapi szolgálatot elvégzik, elengedhetetlenül szükség volt. A problémára megfelelő megoldást jelentett a püspökké felszentelt apostoli vikáriusok kiküldése. Így lett Francesco Laval Kanada apostoli vikáriusa, Ignazio Cotelendi Kínában, François Pallu Tonkin és Kína öt nyugati tartományában, Lambert de la Motte Kokinkina és Kína négy keleti tartományában stb. Mindannyian címzetes püspökök voltak, nem rezidenciálisak, székhelyük *in partibus infidelium*, akik kinevezésüket közvetlenül a pápától kapták, és így kizárólag a Propaganda Fide Kongregációtól függtek.¹⁴ Ily módon hosszú ideig az apostoli vikáriusok voltak a missziós tevékenységek koordinátorai és felelősei.

3.3 *Útmutató Kelet-Ázsia apostoli vikáriusainak (1659)*

A fentebb említett két, Kínában szolgálatot teljesítő apostoli vikárius, François Pallu és Lambert de la Motte nevéhez köthető annak a dokumentumnak¹⁵ az elkészítése, amelyet a következőkben részletesen vizsgálunk meg annak érdekében, hogy tiszta képet alkothassunk arról, milyen jogi, pasztorális, tanbeli kötelezettségei és lehetőségei voltak De Camillis korában a pápa által kiküldött apostoli vikáriusoknak. A vizsgált dokumentumot William Lesley (1619–1707) skót pap szerkesztésében a vikáriusok *magna chartá*-jaként tartják számon. Ebből a dokumentumból a modern misszió fő irányát olvashatjuk ki, hiszen leszögezi, hogy a misszió központja az evangélium hirdetése, és ebből következően mindenekelőtt vallásos jellegű szolgálat.

A dokumentum három fő részből áll:

- I. elutazás előtti tennivalók;
- II. az utazás alatti teendők;
- III. utasítások a missziós tevékenységhez.

A missziós szolgálat fontossága és nagyrabecsülése után a dokumentum felhívja az indulásra készülő vikárius figyelmét arra, hogy milyen nagy körültekintéssel válogassa össze a nagyszámú jelölt közül a társait, akiket magával fog vinni. A

¹⁴ MEZZADRI, L., *Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna*, III, 2001, 353–354.

¹⁵ Uo. 355–364.

kívánt alkalmasság fontos erényekben mutatkozik meg, mint a türelem, a titoktartási készség, a kedvesség, szerénység, mert a szeretet parancsának megvalósítása a misszió sikerének alapja. A misszió elért eredményeiről, gondjairól és tevékenységéről éves, írásos jelentést kell küldeni a Kongregáció részére. Javasolja a vikáriusnak, hogy legyen személyesen megbízott kapcsolattartója, aki a Kongregáció felé képviseli a missziót.

A Kínába történő utazáshoz konkrét, gyakorlati útmutatást ad, ami az útvonal kiválasztására is javaslatot tesz. Külön felhívja a figyelmet arra, hogy a vikárius az utazás során gondosan készítsen feljegyzéseket. E jegyzeteket küldje el a Kongregációnak, hiszen később hasznosíthatóak lehetnek. Az utazást a csoport együtt tegye meg, ne szakadjanak el egymástól. Ha valaki pl. betegség miatt nem tudja folytatni az utazást, azt lehetőség szerint várják be. Amennyiben elnyúlik a lábadozási idő, úgy egy megbízható társ maradjon vele, és amint lehet, induljanak a csoport után.

A misszióban a legfontosabb cél a hivatások felfedezése és ápolása volt. Az apostoli vikárius elsődleges feladata az ott élők közül kiválasztani azokat a személyeket, akiket alkalmasnak tart a szent rend felvételére. Idővel már a fent említettek közül keresni kell a püspökségre alkalmas személyt is, akinek jellemzését, adatait, alkalmasságát a Kongregációnak kell elküldeni. A vikárius ügyeljen az egységre a tanításban, a hitben és az imádságban. Az egységet szolgálja a rendszeres kapcsolat fenntartása a misszió és a Szentszék között. Az apostoli vikárius feladata, hogy rendszeresen informálja a Kongregációt, ezt pedig úgy tegye, hogy az általa írt beszámolókat egyszerre, de különböző utakon utazó küldöttek szállítsák, hogy azok biztosan megérkezzenek. A jelentések ne tartalmazzanak evilági, politikai hatalmat is érintő információkat. A vikárius buzdítsa a misszióban szolgálókat hasonló beszámolók megírására, de azokat ő maga ne olvassa el. A politikai felelősséget kerülni kell. Semmiféle megbízást, politikai feladatot nem vállalhatnak a misszióban élők, kifejezetten kerülni kell a hatalommal való érintkezést, hiszen Isten Igéjét nem ezekkel az eszközökkel kell hirdetni, hanem a szeretet eszközeivel. Mindezekből következik az, hogy az apostoli vikáriusok nem foglalkozhatnak kereskedelmi, gazdasági ügyletekkel sem. Ugyanígy nem viselhetnek közhivatalt, nem lehetnek helyi világi hatalmak tanácsadói, nem részesíthetik előnyben saját nemzetüket, nem folyamodhatnak az európai hatalmakhoz közbeavatkozásért, csak és kifejezetten akkor, ha az a hit védelmében és érdekében történik. Az evangélium üzenetét kell terjeszteniük, az erények gyakorlásán keresztül, az evilági dolgoktól való távolságtartással, a szegénység, a türelem, a szelídség és a szeretet megélésével. A misszióban élő fokozott engedelmességgel legyen előjárói felé akkor is, ha üldöztetésben van. A terület előjárójáért, a királyért vagy fejedelemért azonban imádkozzanak Istenhez akár privát, akár nyilvános formában.

A dokumentum fokozottan is felhívja az apostoli vikáriusok figyelmét arra, hogy a kijelölt működési területükön csak akkor változtassanak a helyi szokásokon, rítusokon, a helyiek viselkedésén, ha azok kifejezetten ellentétesek a keresztény tanítással. A helyi szokások ugyanis nem rosszak, azokat megőrizni és ápolni kell, mert Európából a hitet kell átadni és nem a szokásokat kell megváltoztatni.

Attól is óv, hogy a misszióban felesleges párhuzamokat vonjanak a helyi és az európai viselkedés, mentalitás között. Kívánatos az alkalmazkodóképesség gyakorlása. Ha azonban rossz szokást tapasztalnak, azokat nem szabad nyilvánosan elítélni, hanem idővel csendes diszkrécióval meg kell változtatni.

Ha egyet nem értés, vita alakulna ki a misszióban, azt a nyilvánosság kizárásával szabad csak kezelni. Amennyiben nem sikerül ezeket belső körben megoldani, akkor a Szent Kongregáció segítségét kell kérni.

A misszionáriusok hazaküldésével kapcsolatban a dokumentum állásfoglalása a következő: a vikárius lehetőleg csak a legsürgetőbb, legindokoltabb esetben éljen ezzel a lehetőséggel. Ezek közül fel is sorol néhányat, úgy mint a rossz, illetve botrányos magaviselet, hitbéli elhajlás, duhaj, féktelen természet, alkalmazkodási képtelenség, politikai, hatalmi szerepvállalás, nagyvilági életvitel. Felhívja a figyelmet arra is, hogy anyagi ügyekben a szegénység megélése a kötelező. Csak annyi pénzzel rendelkezzen a misszió, amennyi a közösség fenntartásához szükséges.

Az apostoli vikárius fontos feladataként említi a Szentírás, és az egyházi tudósok műveinek helyi nyelvre, nyelvekre történő lefordítását. Lehetőség szerint iskolákat kell alapítani, ahol a helyi fiatalság megismerheti és elsajátíthatja a latin és görög nyelvet, bevezetést nyerhet a szent tudományokba. Maguknak a misszionáriusoknak is ajánlja az önképzés folytatását, Xavéri Szent Ferenc életének és leveleinek, Verricelli, Bosio és Tommaso di Gesù műveinek olvasását.

Az ismertetett dokumentum tehát aprólékosan kidolgozott instrukciókkal látja el a misszióba induló és azt vezető apostoli vikáriust, aki püspökként köteles az egységre ügyelve a hitterjesztést szolgálni a számára kijelölt területen. Számunkra fontos mindebből a témánkra vonatkozó megjegyzéseket megtenni.

Az apostoli vikárius feladata a neki kijelölt területen a hit terjesztése, és az egyház megszervezése olyan módon, hogy egy új egyházmegye alapításra nyíljon lehetőség.

A püspök apostoli vikárius minden helyi egyháztól, intézménytől, hierarchiától és világi hatalomtól független, közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve.

Az apostoli vikárius a helyi egyház megszervezésében nagyfokú önállósággal rendelkezik, a Kongregáció felé azonban köteles részletes tájékoztatást adni.

4. A „vicarius apostolicus” intézménye a 17. században és a hatályos jogban

Az 1612. március 20-án kelt szentszéki határozat kimondja, hogy a megyéspüspök nem rendelkezik joghatósággal az apostoli vikárius fölött (*Episcopus in Vicarium Apostolicum omni caret jurisdictione...*).¹⁶ Az egyértelmű határozat háttérében minden bizonnyal olyan megelőző jogvita állt, amely joghatósági ellentétet feltételez.

¹⁶ Vö. WERNZ, FR., *Ius decretalium* II, Romae 1906, 472.

Az 1628. szeptember 21-i bréve címzettje a leccei apostoli vikárius, akit egyházmegyei zsinat megtartására hatalmaz fel a pápa, méghozzá „*senza l'intervento di ... Vescovo*”.¹⁷ A helyi hierarcha és a Szentszék között esetleg felmerülő feszültségek feloldásában ebben a korban az apostoli vikáriusok döntő szerepet játszottak.

Az 1641. szeptember 22-i rendelkezés már az illetékes megyéspüspöknek szól, akinek felhívja a figyelmét arra, hogy sem ő maga, sem általános helynöke nem gyakorolhatja joghatóságát a Szentszék által kiküldött apostoli vikárius fölött.¹⁸

A Propaganda Fide Kongregáció határozatai közül idézzük fel az 1659. március 27-én és augusztus 13-án kiadottakat. Az első a tonkini, a másik a kokinkinai apostoli vikáriusok által feltett kérdésekre adott szentszéki válaszokat tartalmazza, aprólékosan körülírva az apostoli vikáriusok jogkörét. E két határozatot foglalta össze IX. Kelemen pápa *Speculatores* kezdetű konstitúciója, olyan jogosítványokat is biztosítva nekik a misszióban, amelyek ebben az időszakban magát a megyéspüspököket sem illették meg.¹⁹

Az eddig tárgyaltakból kitűnik, hogy a Szentszék az apostoli vikáriusokat kezdetben eseti, rövid határidejű megbízással látta el, később egyre inkább a missziós tevékenység előrehaladtával a helyi egyházak megszervezésével olyan módon, hogy lehetőség szerint önálló egyházmegyévé válhassanak. Az apostoli vikáriusok szerepe tehát már ebben a korszakban nagyban hasonlított a mai egyházjog szabályozásához és gyakorlatához, ami szerint a missziós területeken élő katolikus közösségek pásztorai, aki rendes helyettesi hatalommal (*potestas ordinaria vicaria*) rendelkezik, ilyen módon pedig a pápa nevében jár el.²⁰ Az apostoli vikárius rendszerint felszentelt püspök. Az apostoli prefektúra az egyházmegyévé válás első fázisa, ezt követi az apostoli vikariátus alapítása, majd ha a közösség tovább fejlődik, akkor emeli a Szentszék egyházmegye rangjára.

5. Záró gondolatok

A már idézett Papp György álláspontja szerint De Camillis püspök minden bizonnyal ismerte az apostoli vikárius jogkörét. Tisztán látta azt, hogy ezzel a címmel milyen mozgástérrel rendelkezik majd, ha elfogadja a neki felkínált munkácsi püspökséget. A szerző arra alapozza véleményét, hogy a püspök mint a Vatikáni Könyvtár tisztviselője, nyelvek ismerője a filozófia és a teológia művelője volt, aki ismerte az egyház missziós gyakorlatát, ismerte az apostoli vikáriusok különleges helyzetét.

Nincs okunk nem elfogadni Papp György véleményét, hiszen vizsgálatunk is azt mutatja, hogy ez a felkérés az apostoli vikáriusi címmel egyfajta missziós

¹⁷ C.J.C. Fontes (*op. cit.* 8. jegyzet), vol. IV. 750–753, n. 1727., 1732, 1734.

¹⁸ Uo. IV. 767. n. 1766.

¹⁹ Bull. Rom. 6. V. 355–357.

²⁰ Vö. CIC 371. k. 1. §, illetve CCEO 311–321. kánonok, amelyek az exarchátusokról és az exarchákról szólnak.

tevékenységet inszinuált. Az unióra lépett keleti katolikusok egyházmegyéjének vezetése minden bizonnyal hasonló kihívást jelentett, mint a missziók vezetése, ez pedig De Camillis János József számára, személyes gyökereit, megelőző feladatait és identitását ismerve minden bizonnyal örömteli feladatot jelentett Egyháza szolgálatában.

A háborúk sújtotta Magyar Apostoli Királyság mint a munkácsi püspök tevékenységének színtere 1689 és 1706 között

ZACHAR József

A jelen előadás címében megadott időtartam a De Camillis János József püspöki kinevezésének és halálának esztendejét tükrözi. Ugyanakkor ezek az évszámok két, egymástól alapvetően eltérő béketárgyalásra is utalnak. A jelzett két esztendő ugyanis két, egymást követő nagy háború közbülső szakaszát is jelenti. E háborúk pedig nemcsak a magyar nép sorsát befolyásolták mélyrehatóan, hanem egyúttal alapvetően meghatározták az egyházvezető ténykedésének lehetőségeit is. Annak érdekében, hogy megértsük az akkori állapotokat, elkerülhetetlenül szükséges, hogy az eseményeket széleskörű beágyazottságban vázoljuk fel. Csakis a háborúk sújtotta Magyarország politikai erőviszonyainak változásaiban aktuálisan mutatózó helyzet segít annak megértésében, milyen sorsot élt meg a munkácsi unitus püspökség. Abban az országban, amelyben eredetileg a katolikus egyház élén is az apostoli király és a prímás-érsek, utóbbi egyúttal esztergomi metropolita, állt,¹ a felségterület háromfelé szakítását követően az állandóan ismétlődő háborúk következtében a hatalomgyakorlás lehetséges hatásköre is állandó változásban volt.² Ezt a sajátos helyzetet még tovább súlyosbította, hogy ezek a háborúk mindenkor mindenképp előtt három idegen nagyhatalom: a Német Nemzet Szent Római Birodalma, Franciaország és Navarra Királysága és az Oszmán Birodalom aktuális törekvései következményei voltak.³ Ezáltal szükségessé válik, hogy vizsgálódásun-

¹ Jelen, eredetileg német nyelvű összefoglalás elsődlegesen az érdeklődő külföldiek számára készült. Hivatkozásainkban ezért egyrészt eltekintettünk a feltárt források részletezésétől, amelyekre a hivatkozott saját művek épülnek, másrészt igyekeztünk a mérvadóknak tekintett idegen nyelvű magyar művekre hivatkozni, amikor nem saját forrásfeltárára épít a mondanivalónk. Itt mindenképp előtt: BOGYAY, THOMAS VON, *Stephanus rex. Versuch einer Biographie*, Wien–München 1975; BAKAY KORNÉL, *A magyar államalapítás*, Budapest 1978; GYÖRFFY GYÖRGY, *István király és műve*, Budapest 1977; vö. ZACHAR JÓZSEF, „Egy ezredévi szenvedés.” *Fejezetek a magyarság badi történetéből*, Budapest 2003, 41. skk. o.

² BAK M. JÁNOS – KIRÁLY K. BÉLA (red.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York 1982; KIRÁLY K. BÉLA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ (red.), *A Millennium of Hungarian Military History*, New York 2002

³ LUTZ, H. – SCHUBERT, F. H. – WEBER, R., *Frankreich und das Reich im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1968; COOK, M. A. (red.), *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge, 1976; IMMICH, M., *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789*, München–Berlin 1905; vö. ZACHAR JÓZSEF, ‘Magyar történelem a békekötések tükrében a végleges honfoglalástól napjainkig (896–1996)’, in ZÜRICH M. MAGYAR TÖRTÉNELMI EGYESÜLET (kiad.), CSIHÁK GYÖRGY (szerk.), *Magyar*

kat kiterjesszük azokra az általános európai fejleményekre, amelyek Magyarország történetében tükröződtek vissza.

Ez már évszázadokkal korábban is így volt, ezért a magyarországi népesség életében játszott legfontosabb sorsfordító változásokat ezúttal a jobb megérthetőség kedvéért legalább is 1490-től, I. (Hunyadi) Mátyás, az utolsó nemzeti király elhunytától kell megemlítenünk.⁴ Az egyházi és világi országnagyok hamar felismerték tévedésüket, amellyel Wladislaw lengyel királyfi személyében egy idegen uralkodóház sarját választották és koronázták királyukká, ezért az országgyűlés határozatba foglalta, hogy a jövőben nem hív meg idegent a magyar trónra. Ezzel párhuzamosan azonban sor került a Habsburg- és a Jagelló-dinasztia közti kettős házasságkötésre, amely szerint Anna magyar királyleány Ferdinánd főhercegnek nyújtotta kezét, míg Lajos magyar trónörökös pedig Mária főhercegnő kezét nyerte el. E rokonságfűzés ahhoz vezetett, hogy a tízesztendősen a magyar trónt megörökölt II. Lajos két gyámja hitvesének nagyatyja, I. Miksa német–római császár és atyái nagyatyja, I. Zsigmond, Lengyelország királya és Litvánia nagyfejdelme lett.⁵

Ettől az időtől kezdve vált elkerülhetetlenné, hogy Magyarországot bevonják a nagyhatalmak viszálykodásaiba. Ennek első szakasza már 1519-ben megkezdődött, amikor I. Ferenc, Franciaország és Navarra királya indult és kudarcot szenvedett a császárválasztó birodalmi gyűlésen V. Károlyval, Spanyolország királyával szemben. Hamarosan kirobbant a Valois- és a Habsburg-dinasztia közti háború Itáliában, ezért ettől kezdve a magyar királyi udvar bevételeinek is a Habsburg háborús célok elérését kellett szolgálnia. Ennek következtében érthető (de nem megbocsátható) módon elhanyagolták az uralkodó körüli idegen hatalomgyakorlók azokat a védelmi intézkedéseket, amelyek szükségesek voltak az akkor már egy évszázada mind erősebbé vált és mind nagyobb veszélyt jelentő Oszmán Birodalom terjeszkedésével szemben.⁶ Ezt a helyzetet azonnal felismerte a Fényes Porta, és miután az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság közt addigra már sorozatosan egymásra következő békekötések megújítása, amelyet az újonnan trónra lépett I. Szulejmán szultán is felajánlott, ezúttal elmaradt, 1521-ben bekövetkezett a magyar végvidék erősségei elleni támadás.⁷ Ez a korábbiaknál is nagyobb veszélyt rejtett magában a *hitetlenek császára* és a *legkereszényibb király* közti, kölcsönösen hatalmi érdekekre építő, megszilárdult szívélyes kapcsolat miatt. 1525-ben

történelem. Tízézer év – ezer oldalról, Budapest–Zürich 2002, 521–567.

⁴ KUBINYI ANDRÁS, *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa, 1458–1490*, Herne 1979; FRAKNÓI VILMOS, *Hunyadi Mátyás király élete*, Budapest 1890; KISFALUDY KATALIN, *Matthias rex*, Budapest 1983; TEKE ZSUZSANNA, *Mátyás, a győzhetetlen király*, Budapest 1990.

⁵ BAK, J. M., *Königtum und Stände in Ungarn im 14–16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1973; FRAKNÓI VILMOS, *A Hunyadiak és a Jagellók kora, 1440–1526*, Budapest 1896; SZABÓ DEZSŐ, *Küzdelmeink a nemzeti királyságért, 1505–1520*, Budapest 1917; KULCSÁR PÉTER, *A Jagelló-kor*, Budapest 1981; KOSÁRY DOMOKOS, *A magyar külpolitika Mohács előtt*, Budapest 1977.

⁶ CORVISIER, ANDRÉ, *Armies and Societies in Europe, 1494–1789*, London–Bloomington, 1979; SZAKÁLY FERENC, *A kenyérmezei csata és a török–magyar állóháború a határok mentén (1465–1520)*, Budapest 1979.

⁷ FERDINANDY MIHÁLY, *Magyarország romlása (1490–1526)*, Roma 1979; PAJEWSKI, JANUSZ, *Stosunki polsko–węgierskie i niebezpieczeństwo tureckie w latach 1516–1526*, Warszawa 1930.

ugyanis Pavia mellett a császár döntő győzelmet aratott a franciák királya fölött, akit foglyul ejtve, egyenesen Madridba vitt magával. Onnan I. Ferenc titkos üzenettel fordult I. Szulejmánhoz, amelyben egyértelműen fegyveres segítséget kért a Habsburgok ellen.⁸

Az Oszmán Birodalom következő esztendei háborúja a Habsburgoknak nem a spanyol ága elleni felségterülete ellen irányult, hanem a sokkal közelebb elérhetőnek vélt osztrák ágbeli felségterületek ellen. Ennek előzetes feltételezését jelentette, hogy Ferdinánd főherceg a fentebb említett kettős házasságkötés jegyében, mint a szomszédos belső-ausztriai tartományok ura, azok adójának terhére, átvállalta a magyarországi rendektől a Tengermelléki Kroácia és Felső-Szlavónia védelmi előkészületeit és védelmét. II. Lajos, az ifjú magyarországi király még csak nem is sejtette, mi történik valójában Európában, csak azt tudta, hogy nem képes elegendő erőt kiállítani az Oszmán-hatalommal szemben. Így került sor 1526-ban a mohácsi csatára, a király máig nem tisztázott halálára,⁹ a kettős királyválasztásra, egyrészt I. (Szapolyai) János francia- és Oszmán-szövetséget maga után vonó, másrészt a császári családbeli I. (Habsburg) Ferdinánd magyarországi uralmára,¹⁰ kettőjük idegen hatalmak bevonásával vívott ismétlődő polgárháborújára,¹¹ végül a két magyarországi király megállapodására,¹² majd azután 1541-ben Közép-Magyarországnak az Oszmán-haderő általi közvetlen megszállására és ezáltal a középkori Apostoli Magyar Királyság kikényszerített három részre szakítottságára.¹³

Ilyen részletesen kellett ábrázolnunk a kezdetet, hogy érthetővé tegyük a magyarországi történelem további fő vonásait. Az itt már nem oly részletesen említendő háborús eseményeket háromfelé oszthatjuk. Magyar szempontból első helyen állnak azok a kísérletek, amelyekkel a nyugat- és kelet-magyarországi, különálló felségterületek egyesítését kívánta elérni a két magyarországi király, de amelyeket haderejükkel mindenkor megakadályozták a Közép-Magyarországot biztosan uralmuk alatt tartó Oszmán-uralkodók (1537, 1541, 1552, 1566, 1596, 1604, 1613, 1658, 1661).¹⁴ További háborúk a Valois-, majd Bourbon-házból származó franciaországi királyoknak a Habsburg-házbeli német-római császárok elle-

⁸ KUNT, MITIN – WOODHEAD, CHRISTINE (red.), *Süleyman, the Magnificent and his Age*, London 1965; SCHAEIDLINGER, ANTON C., *Die Kämpfe des ersten und zweiten ungarischen Feldzuges Suleymans I.*, Wien 1978.

⁹ PERJÉS GÉZA, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács, 1521, Buda, 1541*, New York 1989; UÓ., *Mohács*, Budapest 1979; SZAKÁLY FERENC, *A mohácsi csata*, Budapest 1977; RÜZSÁS LAJOS – SZAKÁLY FERENC (szerk.), *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulójára alkalmából*, Budapest 1986.

¹⁰ JÁSZAY PÁL, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*, Pest 1846; HORVÁTH MIHÁLY, 'Adalékok János király külviszonyainak történetéhez', in: UÓ., *Kiseb történeti munkái*, Pest 1868.

¹¹ BARTA GÁBOR, *La route qui mene a Istanbul 1526–1528*, Budapest 1994.

¹² KÁROLYI ÁRPÁD, *Adalékok a nagyváradi béke és az 1536–1538. évek történetéhez*, Budapest 1891.

¹³ SALAMON FERENC, *Magyarország a török hódítás korában*, Pest 1864; FODOR PÁL, *Magyarország és a török hódítás*, Budapest 1991; HEGYI KLÁRA, *Török berendezkedés Magyarországon*, Budapest 1995; BARTA GÁBOR, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapest 1979.

¹⁴ SZÁNTÓ IMRE, *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541–1593*, Budapest 1980; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború*, Szeged 2000.

nében az európai nagyhatalmi állásért vívott állandó harcából fakadtak. Amikor ugyanis a Habsburgok biztosan érvényesíteni tudták fölényüket, a Valois-, majd Bourbon-királyok kiútként mindenkor háborúra ösztönözték az Oszmán-hatalmat az osztrák Habsburgok ellen, akik 1558 óta magyar királyi trónjukon túl a császári méltósággal is rendelkeztek (1526, 1529, 1532, 1543, 1556., 1593, 1600, 1663, 1683).¹⁵ Végül a Francia Királyság fenti Habsburg-ellenes politikájából következően, uralkodói minden olyan magyarországi mozgolódást, megmozdulást, lázadást, felkelést, szabadságharcot, háborút támogattak, amely a Habsburg-uralom ellen irányult (1528, 1571, 1638, 1644, 1674, 1677, 1681). A királyi Magyarország lakói ugyanis a dinasztia érdekei által meghatározott, a nagyhatalmi állás érvényesítésére irányuló császári politikát, amely Magyarország joghatályos alkotmányos különállóságát figyelmen kívül hagyta vagy megsértette, királyuk részéről megnyilvánuló önkényuralomként fogták fel.¹⁶

A fenti körülmények a ma napirenden lévő időszakban egy időben és a korábbiaknál erőteljesebben érvényesültek. 1678 óta Északkelet-Magyarországon mind inkább teret nyert az a szabadságharc, amelynek élén immár gróf Thököly Imre állt. Ezt kezdettől Lengyelországon át támogatásában részesítette a francia király, mivel Európa nyugati felében ismét, ezúttal Németalföld birtoklásáért háborút viselt a német–római császár ellen. Az e háborúban 1679-ben megkötött békével azután elmaradt XIV. Lajos közvetlen támogatása, ezt azonban átvállalta a szultán. Hamarosan Oszmán birodalmi, vazallus moldvai és havasalföldi, továbbá erdélyi és hódoltsági (a török forrásokban: alsó-magyarországi) csapatok harcoltak a felkelő magyarok kötelékei mellett. A Habsburg-hadak elleni további győzelmeket követően 1682-ben az egykor egységes Magyar Királyság immár négyfelé szakadt, miután I. Lipót északkeleti királyi felségterületén Thököly Imre Kassa székhelyű

¹⁵ HUMMELBERGER, WALTER, *Wiens erste Belagerung durch die Türken 1529*, Wien 1976; GERHARTL, GERTRUD, *Die Niederlage der Türken am Steinfeld 1532*, Wien, 1974; PEBALL, KURT, *Die Schlacht bei St. Gotthard 1664*, Wien 1964; REDLICH, OSKAR, *Österreichs Grossmachtstellung in der Zeit Kaiser Leopolds I.*, Gotha 1921; WAGNER, G., *Das Türkenjahr 1664*, Eisenstadt 1964; PERJÉS GÉZA, *Zrínyi Miklós és kora*, Budapest 1965.

¹⁶ HUDITA, I., *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683)*, Paris 1927; UÓ., *Répertoire des documents les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683)*, Paris 1926; BÉRENGER, JEAN, *Les „Gravamina”. Remonstrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681*, Paris 1973; UÓ., ‘Ludwig XIV. und Frankreichs Streben nach der Vormachtsstellung in Europa’, in WEISSENBERGER, R. (kiad.), *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau*, 1683, Salzburg–Wien 1982; UÓ., ‘Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668)’, in *Történelmi Szemle*, 1967; UÓ.: ‘A francia politika és a kurucok, 1676–1681’, in *Századok*, 1976; LILEK, R. E., *Kritische Darstellung der ungarischen–kroatischen Verschwörung und Rebellion (1663–1671)*, Celje 1928; WAGNER, G., ‘Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung’, in *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, vol. 16., Wien 1963; THEUER, FRANZ, *Tragödie der Magnaten. Die Verschwörung von Murány, bis zum Ödenburger Reichstag*, Wien–Köln–Graz 1979; PAULER GYULA, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, 2 k., Budapest 1876; SZILÁGYI SÁNDOR (kiad.), *Oklevelek Teleki Mihály és a bujdosók diplomáciai alkudozásainak történetéhez 1675–1685*, Történelmi Tár, Budapest 1890; TRÓCSÁNYI ZSOLT, *Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig*, Budapest 1972; NAGY LÁSZLÓ, ‘Megint fölszánt magyar világ van...’ *Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben*, Budapest 1985; UÓ., ‘Kuruc életünket megállván csináljuk...’ *Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben*, Budapest 1983.

felső-magyarországi (a török forrásokban: közép-magyarországi) fejedelemsége megszerveződött. Ezáltal olyan sajátos újabb államalakulat jött létre Oszmán védnökség alatt, mint amilyen egy századdal korábban Báthori István idején erdélyi fejedelemségként az ország keleti részében.¹⁷

Akkor ismét elérkezettnek látta az időt a francia diplomácia, hogy IV. Mehmed szultánt újólga a Habsburgok birodalmi székesfővárosa elleni közvetlen hadjáratra ösztönözze, mivel ez megkönnyíthette XIV. Lajos legújabb rablőháborújának sikerét, hogy ugyanis kiszakítsa I. Lipót uralma alól Luxemburgot. Kara Musztafa nagyvezír támogatásul saját gyülekeztetett hadai mellé rendelte a krími tatár kán, a moldvai és a havasalföldi vajda vazallus csapatain túl a szultán kegyéből hatalmat gyakorló Apafi Mihály erdélyi és Thököly Imre felső-magyarországi fejedelmi seregeit is. Ezzel szemben nemcsak a császári állandó hadsereg más területekről származó bajtársaikkal együtt a magyar királyságbeli kiállítású huszár- és hajdúezredek harcosai készültek az Oszmán-hatalom elleni védelmi háborúra, hanem gróf (1687-től herceg) Esterházy Pál nádor egyenesen fegyverbe szólította a királyi magyarországi általános felkelést. Ismét a Kárpát-medence Habsburg-ellenes és Oszmán-ellenes lakosai közti újabb polgárháború fenyegetett. Ezúttal azonban másként történt. Apafi fejedelem ugyan erdélyi csapataival Győrre vonult, de a törökök hadműveleteiben nem akart és nem is vett részt. Thököly fejedelem még tovább ment, felső-magyarországi seregeivel egyáltalán nem követte a közös hadjáratra felszólító meghívást, hanem megragadta azt a kínálkozó lehetőséget, hogy Bécs védelmének közvetlen védelmére I. Lipót erőösszpontosítása során teljesen kiűrtette a nyugati felvidéki királyi felségterületét. Ezt látva, Thököly ennek birtokbavételére sietett egészen a Morva folyóig terjedően, beleértve Pozsonyt, a koronázó királyi fővárost.¹⁸

A nagyvezír hadjárata már az első háborús esztendőben az Oszmán Birodalom nagy kudarcával végződött. Bécs sikertelen ostromát, hiábavaló – franciák által működtetett ágyúkkal való – tartós lövetését, valamint III. (Sobieski) János lengyelországi király és V. Károly lotaringiai (és bari) fejedelem felmentő hadainak beérkezését követően az 1683. szeptember 12-i kahlenbergi csatában döntő veresé-

¹⁷ KÖPECZI BÉLA, *Staatsräson und christliche Solidarität. Der ungarische Aufstand und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapest 1983; Uő., „Magyarország a kereszténység ellensége”. *A Thököly-felkelés a korabeli európai közvéleményben*, Budapest 1976; ANGYAL DÁVID, *Késmárki Thököly Imre*, 2 k., Budapest 1888–1889; GERGELY SAMU, *Thököly Imre és a francia diplomácia, 1664–1687*, Történelmi Tár, Budapest 1886–1888, OREL GÉZA, *Thököly diplomáciája 1681–1686*, Budapest 1906; BENCZÉDI LÁSZLÓ, *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*, Budapest 1980; Uő. (szerk.), *A Thököly-felkelés és kora*, Budapest 1983; ZACHAR JÓZSEF, ‘A Thököly-szabadságharc hadtörténeti és hadművészeti szempontból’, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 2005/3, 400–411.

¹⁸ KOEHLER, K., *Die orientalische Politik Ludwigs XIV., ihr Verhältnis zu dem Türkenkrieg von 1683*, Leipzig, 1907; SUGAR ISTVÁN, *Lebonyatlik a török félhold*, Budapest 1983; NAGY LÁSZLÓ, *A török világ végnapjai Magyarországon*, (Históriai mozaikok), Budapest 1986; R. VÁRKONYI ÁGNES, *Magyarország visszafoglalása*, Budapest 1987; Uő., *Török világ és magyar külpolitika*, Budapest 1975; ZACHAR JÓZSEF, ‘Die Herrschaft der Habsburger und das Wehrwesen in der ungarischen Reichshälfte 1648–1798’, in *Ungarn-Jahrbuch*, vol. 22., München 1996, 35–96; Uő., ‘Magyarok a Habsburg-haderőben 1683–1792’, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/1: 3–48; Uő., ‘Das stehende Heer des Kaisers und die Ungarn 1683–1713’, in *Studia Caroliensia* (Budapest), 2004/3–4, 145–174.

get szenvedett. Ez egyúttal a felső-magyarországi és az erdélyi Oszmán-barát magyar fejedelem politikájának kudarcát is jelentette. A magyar államférfiaknak ezt a kudarcát még elmélyítette, hogy a következő hadiévben XI. (Boldog) Ince pápa létrehozta az Oszmán-ellenes Szent Ligát. A kezdettől jelenlévő hadifölény következtében nemcsak visszavetették az Oszmán-hadakat Alsó-Ausztriából Nyugat-Magyarországra, hanem azonnal ott is üldözőbe vették. Ezzel megakadályozták a keresztény hadak az Oszmán-erőösszpontosítást, ennek következtében már 1683. október 27-én sikerként könyvelhették el Esztergom, a magyarországi katolikus egyházi székhely felszabadítását. Egyúttal Thököly fejedelem is arra kényszerült, hogy feladjon és kiürítsen jelentős felső-magyarországi területeket, miközben honfitársai, addigi harcosai tömegesen csatlakoztak a keresztény hadsereghez. Itt kell feltétlenül megemlítenünk, hogy maga Thököly fejedelem is készen állt volna, hogy arcvonalat váltson és szembeforduljon az Oszmán-hatalommal, amennyiben Lengyelország királyának vagy a pápának a közvetítése sikerrel járt volna. Ugyanis Thököly azt kívánta volna ennek fejében I. Lipót császár-királytól, hogy az erdélyi fejedelméhez hasonló módon ismerje el az ő felső-magyarországi fejedelemségét is.¹⁹

A Habsburg-uralkodó azonban semmilyen kompromisszumba sem ment bele, hanem elhatározta, hogy a sikeresen megkezdett háborút teljes erőfeszítéssel és megszakítás nélkül mindaddig folytatja, amíg a Magyar Királyság egész területét fel nem szabadítja. Tette ezt, bár voltak udvarában olyan tanácsadói, akik inkább hajlottak volna a szultánnal kötendő békére, mivel még tartott a nyugati birodalmi terület megvédéséért a francia hadak legújabb támadása elleni háború is. XI. Ince pápa, ezt látván, nem elégedett meg a magyarországi Oszmán-ellenes felszabadító harc további szervezésével, hanem még inkább mindent megtett, hogy elérje, veszenek véget a nyugat-európai térségben folyó háborúnak. Így született meg 1684 augusztusában a Bourbon- és a Habsburg-ház közti béke, amelyben mindenesetre a császár arra kényszerült, hogy tudomásul vegye Luxemburg elvesztését.²⁰

Magyarország felszabadítása azonban még a távoli jövőben volt, mindenesetre kemény harcokat követően sikerült fontos erődítményeket és megerősített helyeket elragadni, főleg a Thököly-követőktől Észak-Magyarországon, de az Oszmán megszállóktól is az ország közepén, így még 1685-ben (Érsek)Újvárt és Kassát. Mindez arra ösztönözte XIV. Lajos udvarát, hogy ismét a Fényes Portához forduljon, így kívánta megakadályozni a Habsburg Birodalom váratlan megerősödését. Ezért Szulejmán, az új nagyvezír, akinek eredetileg már a béketárgyalásokat kellett volna megkezdenie, azt az utasítást kapta IV. Mehmed szultántól, hogy erélyesen folytassa a magyarországi háborút. Az Oszmán hadvezetés azonban azonnal sú-

¹⁹ KLOPP, ONNO, *Das Jahr 1683 und der folgende große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz*, Graz 1882; BARKER, TH., *Double Eagle and Crescent. Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting*, New York 1967; FRAKNÓI VILMOS, *XI. Ince pápa és a török hatalom megtörése Magyarországon*, Budapest 1913; ZACHAR JÓZSEF, 'A Thököly-felkelés a magyar és az európai történelemben. Beszámoló a hajdúszoboszlói tudományos konferenciáról', in *Századok* 1979, 1069–1084.; BENDA KÁLMÁN – R. VÁRKONYI ÁGNES (szerk.), *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*, Budapest 1988.

²⁰ SAMMER, ALFRED, *Der Türkenpapst. Innozenz XI. und die Wiener Türkenbelagerung 1683*, Wien–München 1983.

lyos hibát követett el, a szövetségesének tekintett magyar csapatoknál tapasztalt tömeges és tartós dezertálásra tekintettel fogságra vetette Thököly fejedelmet, erre még többen álltak át a keresztény felszabadítókhoz. Már csak éppen Munkács várát védték Thököly harcosai, mégpedig a fejedelem hitvese, Zrínyi Ilona grófnő, I. Rákóczi Ferenc herceg özvegye vezetésével, miközben első házasságából származó két gyermeke is vele volt. Franciaország diplomáciájához hasonlóan, de éppen ellentétes oldalon, a Szentszéké is erőteljesen tevékenykedett, mégpedig Magyarország mielőbbi teljes felszabadítása érdekében. Ennek jegyében közvetített békét a lengyel–orosz háborúban, hogy a lengyel támogatás jelentősebb lehessen, sőt elérte, hogy a cár is csatlakozott a Szent Liga Oszmán-ellenes háborújához. A császári diplomácia is mindent megtett, hogy folytathassa a magyarországi háborút, ennek érdekében birodalma nyugati határainak biztosítására létrehozta a francia-ellenes Augsburgi Ligát.²¹

Bár kényes geopolitikai helyzete miatt az Erdélyi Fejedelemség a hadműveletektől még távol maradt, hogy a Habsburgok és az Oszmánok közti egyfajta semlegességét megőrizze, a fegyverforgató magyar férfiak többsége már a Szent Liga különböző nyelvű és származású katonáival együtt harcolt. Ők mindnyájan, együtt harcolva, legnagyobb győzelmükként 1686. szeptember 2-án elérték az ősi főváros, Buda felszabadítását. Még abban az évben követte ezt olyan fontos további közép- és dél-magyarországi erősségek visszavívása, mint Simontornya, Pécs, Kaposvár, Szeged, sőt továbbiak Szlavóniában.²² Úgy tűnt, mint ha a keresztény csapatokat már nem lehetne feltartóztatni. 1687. augusztus 12-én a Szent Liga egységei Nagyharsánynál a nagyvezír hadaival szemben is fontos csatát nyertek, ezt nevezi a nyugati irodalom második mohácsi csatának. Mindez erősen közrejátszott abban, hogy az 1687-es országgyűlésen elfogadott és szentesített törvényekkel a Habsburg-császár magyarországi királyi uralma jelentősen megerősödött. Ez pedig ismét csak azt segítette elő, hogy további eszközöket és erőket lehetett mozgósítani az Oszmán-ellenes háború folytatásához. Így ez év december 17-én már Eger vára is felszabadult.²³

A Habsburg-uralkodó csapatai még egyenesen Erdélybe is be tudtak vonulni, és ott töltötték a téli hónapokat. Apafi Mihály erdélyi fejedelem hamarosan titkos szerződést kötött I. Lipót királlyal, amelynek értelmében az ideiglenesen különállóságát még megtartó fejedelemség védelme a királyra hárul, a helyi csapatok azonban továbbra is közvetlenül a fejedelem alárendeltségében maradnak.

²¹ SUGÁR ISTVÁN, *Lehanyatlék a török félhold*, Budapest 1986; VARGA J. JÁNOS, *A foglyó félhold árnyékában. A török kiűzése Magyarországról*, Budapest 1986; NAGY LÁSZLÓ, *A török világ végnapjai Magyarországon*, (Históriai mozaikok), Budapest 1986; R. VÁRKONYI ÁGNES, *Magyarország visszafoglalása, 1683–1699*, Budapest 1987.

²² KÁROLYI ÁRPÁD – WELLMAN IMRE, *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*, Budapest 1936; SZAKÁLY FERENC, *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól, 1683–1718*, Budapest 1986; IFJ. BARTA JÁNOS, *Budavár visszavétele*, Budapest 1985.

²³ SZITA LÁSZLÓ (szerk.), *Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumok az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*, Pécs 1987; Uő. (szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből, 1686–1688*, Pécs 1989; HORVÁTH KÁZMÉR, *Az 1687. évi hadjárat és a II. mohácsi ütközet*, Mohács 1937.

1688. január 14-én már Munkács várát sem lehetett tovább megtartani, Thököly Imre fejedelem utolsó hívei vagy átmentek Oszmán-ellenes korábbi ellenségeik oldalára, vagy pedig, miként az időközben szabadon engedett Thököly maga is, Oszmán-hadseregbeli egyszerű zsoldosokká lettek. 1688. szeptember 6-án azután egyenesen Dél-Magyarország egykori védelmének kulcspontját, az 1521-ben elvesztett Nándorfehérvár erődjét is felszabadították, és a keresztény csapatok már Boszniában is harcba bocsátkoztak. A szultán arra kényszerült, hogy béketárgyalásokat kezdeményezzen a bécsi császári udvarban.²⁴

Így érkezünk el 1689-hez, amikor VIII. Sándor pápa a görög Joannes Josephus De Camillis, az orosz baziliták prokurátora személyében, aki Rómában a Vatikáni Könyvtárban tevékenykedett, apostoli helynököt küldött a munkácsi unitus püspökségbe. De Camillis útja során Kollonich Lipót bíboros, (akkor) győri püspök kíséretében Rómából Bécsbe érkezett, ahol I. Lipót király a magyar egyházi és világi országnagyok jelenlétében fogadta. E körben sikerült felébreszteni a mélyen vallásos uralkodó magyar királyságával szembeni felelősségérzetét, ez alapján élve apostoli királyi jogával, gróf Széchényi György prímás-érsek és herceg Esterházy Pál nádor indítványára kinevezte munkácsi székhellyel unitus püspökké az apostoli helynöki pápai küldetéssel érkezettet. Egyúttal vele kapcsolatosan a metropolita-jogkört átruházta a földrajzilag lényegesen közelebbi székhelyű és tartózkodású Fenesy György egri püspökre, akinek gyakorlatilag segédpüspökké tette. Ezáltal világossá vált, hogy az újonnan kinevezett unitus püspök a magyar államegyházhoz tartozik, sem Moldva, sem Kis-Lengyelország metropolitájának nincs joga, hogy hatáskörébe vonja ezt a püspökséget, miként korábban az oláh és ruszin nyelvű hívőkre tekintettel erre korábban mindketten kísérletet tettek. Ez esetben mindazok az unitusok, akik a királyi Magyarország tizenhárom északkeleti vármegyéjében éltek, származásuktól függetlenül közvetlenül Rómából érkezett és a magyar katolikus egyházban kinevezett előjárót kaptak, bár nem képeztek egységes egyházmegyét. Ez a tény nagy vonzerőt gyakorolt a még Oszmán-megszállás alatt állt szomszédos területek oláh unitusaira is, mindenekelőtt azért, mert a területileg illetékes (nagy)váradai püspök, az adott időben Benkovich Ágoston, székhelye évtizedek óta kényszerűen a Zemplén vármegyei Lelesz kolostorában működött. Így történhetett meg, hogy az 1690-ben Nagykárolyra egybehívott unitus zsinatot követően Partium és Erdély éppen felszabadult vagy még Oszmán-uralom alatt álló területeinek parókusai 1692-ben De Camillis vezetésével Váradon gyülekeztek. Nagyjából ez időben iktatta be hivatalába Nagymihályban a király nevében a területileg illetékes, már említett Fenesy György egri püspök Ung vármegye új főispánját, gróf Bercsényi Miklóst. Valószínűleg ezen az eseményen is megjelenhetett a Fenesynek alárendelt De Camillis is.²⁵

²⁴ TRÓCSÁNYI ZSOLT, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest 1980; Uő., *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest 1981.

²⁵ ZSÁTKOVICS KÁLMÁN, *De Camillis munkácsi püspök naplója*, Történelmi Társulat, Budapest 1895, 700–724.; PAPP GYÖRGY, *Adalékok De Camillis munkácsi püspök működéséhez*, Miskolc 1941; HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910; Uő., *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*, Ungvár 1911; MÁLNÁSY ÖDÖN, *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora, 1672–*

Azokban a hónapokban, amikor az új unitus püspök megkezdte a tevékenységét, már 1689. február elejétől kezdődően folytak Bécsben az előző évben a Oszmán- és a Habsburg-diplomácia közt megkezdődött béketárgyalások. A francia királynak is be kellett látnia, hogy a meggyengült Oszmán Birodalom egyedül már nem tud helytállni az újólag megerősödött Habsburg Birodalommal szemben, és ezt ismét nem nézte tétlenül. Így XIV. Lajos újólag kezdeményezőleg lépett fel, a Pfalzi Választófejedelemségben bekövetkezett trónöröklési válság ürügyén már 1688. szeptember 24-én hadat üzent és háborút kezdett I. Lipót császár ellen.²⁶ Nyugati hadműveleteinek megkezdésével párhuzamosan a francia uralkodó mindent megtett diplomáciája útján, hogy a szultánt is további Habsburg-ellenes haditénykedésre ösztönözze. Bár a béketárgyalásokat még 1690 júniusáig folytatták, keleten sem hallgattak tovább a fegyverek, de ott továbbra is a keresztények hadak maradtak fölényben, ahogyan (Nagy)Kanizsa felszabadítása mutatta. Az Oszmán-hatalommal való újabb fegyvervívás következett a szerbek, albánok és bolgárok lakta területeken is, akik tömegesen csatlakoztak a keresztény csapatokhoz. I. Lipót odáig ment el, hogy Magyarország királyaként 1690. április 16-án kibocsátott kiáltványával hadicélként immár a Balkán felszabadítását határozta meg.²⁷

Mindenesetre a Habsburg Birodalom kétfrontos háborújának utólagos kibontakozása a hadi helyzetet ismét hamarosan az Oszmán Birodalom javára változtatta meg a török háborúban. Apafi Mihály erdélyi fejedelem elhunytával a szultán egy erős török–tatár haddal Erdélybe juttatta a korábban hatalmát veszített Thököly Imre volt felső-magyarországi fejedelmet, és őt a magyar nemesség egy ottani csoportjával erdélyi fejedelemmé választotta. További ellentámadásaival a szultánnak nemcsak a bolgárok, albánok és szerbek területéről sikerült kiszorítania a keresztény hadakat, hanem 1690-ben a Magyarország déli határán lévő legjelentősebb erődöt, Nándorfehérvárt is ismét elhódította.²⁸ Ezek az események már arra utaltak, hogy a magyarországi felszabadító háború még jelentősen el fog húzódni. Valóban így is történt, az erdélyi és dél-magyarországi változóan folyó harcokból kiemelkedett az 1691. augusztus 19-én a szerémségi Szalánkeménnél vívott véres csata, amelyben a nagyvezír vezette, francia mérnök- és tüzérszettek közvetlen közreműködésével segített Oszmán főszereget vereséget szenvedett.²⁹ Ha-

1735, Kalocsa 1933; MAURER, J., *Kardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und Wirken*, Innsbruck 1887; LÁNCZY GYULA, 'Széchenyi Pál érsek és a nemzeti politika, 1642–1710', in *Századok* 1882; MÁRKI SÁNDOR, *Széchenyi Pál életrajza*, Pozsony 1884; LEHOCZKY TIBOR, *Beregvármegye monográfiája*, Ungvár 1881; GYÁRFÁS ENDRE, *Az erdélyi románok uniója és a román görögkatolikus egyházi szervezet kifejlesztése*, in: Uő., *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925; BUNYITAY VINCZE, *Nagyvárad a török foglalás korában (1660–1692)*, Budapest 1892; Uő., *A váradi püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában (1566–1780)*, Debrecen 1935; CSATÁRY GYÖRGY, *Gróf Bersényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében*, Ungvár 2004, 94. skk.; LUKINICH IMRE, *Erdély területi változásai a török hódítás korában, 1541–1711*, Budapest 1918.

²⁶ SCHULTE, A., *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und der Reichskrieg 1693–1697*, 2 k., Karlsruhe 1892.

²⁷ Lásd a 21. lábjegyzetet!

²⁸ Lásd a 21. lábjegyzetet!

²⁹ RÖDER, O., *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, 2 k., Karlsruhe 1839–1842.

sonló jelentős hadisikert csak 1695-ben tudott elérni az Oszmán-haderő, amikor II. Musztafa, az új szultán személyesen vette át a főparancsnokságot, az Al-Duna és Maros közt fontos erősségeket vett birtokba, sőt a szeptember 21-én Lugosnál megnyert csatát követően a Partium és Erdély jelentős területeit is újólaj elhódította.³⁰

A nagy Oszmán-ellenes felszabadító háborúban csak az 1697-es esztendő hozott döntő változást. Nyugaton a francia királynak be kellett látnia, hogy egyedül nem tud helyt állni az Augsburgi Ligával szemben, így béketárgyalásokat kezdeményezett a Habsburg-császárral. Bár XIV. Lajos éppen ezért arra szorította a szultánt, hogy erőteljesebben támadjon Magyarországon, már ő sem tudott újabb sikereket elérni. A magyarországi keresztény hadak főparancsnokságát ugyanis Savoyai Jenő herceg, császári tábornagy vette át, aki sajátos zsenialitásával átlátta az Oszmán-hadvezetésnek azt a bizonytalanságát, hogy Erdély vagy Felső-Magyarország felé törjön-e előre, melyik szultáni függőségben álló magyar fejedelemség helyreállítása lenne-e számára célszerűbb. Savoyai Jenő váratlanul, menetből 1697. szeptember 11-én megtámadta a Tiszán éppen átkelő, szultán vezette Oszmán hadsereget, és ezzel a váratlan elhatározásával döntő győzelmet aratott.³¹ Bár következett néhány kisebb harcselekmény, hamarosan fegyverszünet következett, majd béketárgyalások, amelyek elvezettek az 1699. január 26-i karlócai békéhez. Ez – az egyetlen Temes-vidék kivételével – a Magyar Királyság Oszmán-uralom alóli felszabadulását, a magyar felségterület három részre szakíthatóságának végét, I. Lipót király kormányzatának mindhármon való érvényesítését jelentette.³²

I. Lipót azonban nemcsak Magyarország királya, hanem sokkal inkább a Német Nemzet Szent Római Birodalmának császára volt, ezért a középkori, egységesen igazgatott, önálló Magyar Királyságot nem állította helyre. Pedig éppen ennek reményében fogadták el a magyarországi rendek a Habsburg-ház uralmának fiági utódlását, mondtak le az 1222-es Aranybulla ellenállási záradékáról. Készségük mögött meghúzódott még, hogy a király amnesztiát hirdetett a korábban ellenében szabadságharcot vívóknak, ígéretet tett, hogy szakít a korábbi politikai, vallási és gazdasági törvénysértésekkel, és helyreállítja az alkotmányos kormányzást. Mindez azonban csak ígéret maradt, hamarosan elrendelte, hogy Magyarország Oszmán-uralom alól felszabadított területeit fegyveresen meghódított új felség-

³⁰ Lásd a 21. lábjegyzetet!

³¹ BRAUBACH, M., *Prinz Eugen von Savoyen*, 2. k., München–Wien 1963; DUDÁS GYULA, *A zentai csata, 1697*, Zenta 1885; ZACHAR JÓZSEF, 'A császári hadseregbeli magyarok 1683–1713', in MUZSNAY ÁRPÁD (kiad.), *„Istennel, hazáért és szabadságért”. Rákóczi-ünnepségek 2003*, Szatmárnémeti 2003, 107–138.; UŐ., 'Császári csapatok Magyarországon 1696-ban', in FODOR GYÖRGY (szerk.), *Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszüli-ikon első könnyezésének 300. évfordulóján*, Nyíregyháza 1996: 29–41.; UŐ., 'Császári csapatok Magyarországon 1697-ben', in TAMÁS EDIT (szerk.), *Hegyaljai felkelés. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulóján*, Sárospatak 2000, 41–51.; UŐ., 'A zentai csata és a Habsburg Birodalom', in *Új Honvédségi Szemle*, 1998/2, 2–16.

³² POPOVIC, M. R., 'Der Friede von Carlowitz', Leipzig 1893; in SZITA LÁSZLÓ – SEEWANN, GERHARD (szerk.), *A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698–1699*, Pécs 1999; GEBEI SÁNDOR, 'A karlócai béke kelet-európai összefüggései', in *Történelmi Szemle*, 1999; ZACHAR JÓZSEF, 'Had történeti gondolatok a karlócai béke 300. évfordulóján', in MOLNÁR SÁNDOR (szerk.), *A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében*, Vaja 2000, 79–94.

területnek kell tekinteni, amelyet a Császári Udvari Kamara igazgat. Ennek értelmében magyar alattvalói addig idegen uralom alatt állt birtokaikat csak annak értéke tíz százalékában megszabott megváltási összeg megfizetése mellett kaphatták vissza. Azokat a birtokokat, amelyek tulajdonosai a megváltási összeget nem tudták megfizetni, vagy amelyek birtokosai már nem éltek, nagy számban a császári ház szolgálatában érdemeket szerzett idegenek kezére adták. A továbbiakban az évről évre nagyobb létszámú császári és királyi hadak elszállásolása, szállítása, ételmezése, takarmányozása és más irányú ellátása a zsoldfizetés mind gyakoribb elmaradása miatt a magyarországi lakosság mind elviselhetetlenebb teherterhelésévé vált, miközben ezt a lakosságot egyébként az állandóan változó, elhúzódozó harcselekményekből fakadó szenvedés sújtotta. Ezért következett be 1697 nyarán a Zemplén vármegyei Tokaj vidékén az az elkeseredett felkelés a saját császári és királyi csapatok ellen, amelyet a még folyó török háborúban gyorsan el kellett nyomni, erre pedig éppen magyar egységeket vetett be a Habsburg-hadvezetés.³³

A magyarországi lakosság nyomorúsága nem enyhült a fegyverszünet és a béketárgyalások idején sem. Továbbra is a fizetés nélkül hagyott katonák tízezrei állomásoztak az országban, és mind világosabbá vált, hogy a bécsi udvarbéli, nem e királyságból származó méltóságok nem értették meg ezt a helyzetet. Ehhez a nyomorúsághoz csatlakozott egy új intézmény létesítése, amely az ország lakosainak érdekeit ugyancsak teljesen figyelmen kívül hagyta. Megkezdődött a katonai határőrvidék kiépítése az ország déli peremvidékén, mindenekelőtt a szomszédos területekről elmenekült délszlávok tömegeinek katonaparasztként való letelepítésével. Mindez kétféle Habsburg-ellenes mozgolódáshoz vezetett Magyarországon. Éppen a Felső-Tisza vidékén, így Munkács környékén is mind gyakrabban gyülekeztek az alsóbb néprétegek bujdosói. Ugyanakkor a mágnások, nemesek között is mind több hazafias érzelmű ismerte fel a politikai fordulat szükségességét. Ennek elérése céljából rendi összeesküvés kezdődött, amelynek élén a korábbi felső-magyarországi főintendáns és Ung vármegyei főispán, a már említett gróf Bercsényi Miklós állt. Hamarosan meg tudta nyerni az általa vezetett szervezkedésnek az ország legjelentősebb földbirtokosát, II. Rákóczi Ferenc herceget, a Rákócziak, Zrínyiek, Lórántffyak, Frangepánok és Báthoriak sarját.³⁴

Mindkét mozgolódás jelentősen fellendült, amikor 1700-ban, II. Károly spanyol király elhunytakor az örökösödés miatt küszöbön állt egy újabb háború a Bourbon- és a Habsburg-házbeli uralkodó között. Rákóczi és társai azonnal kapcsolatba léptek a francia királlyal, hogy előkészítsék az együttesen vívandó fegyveres harcot. A kapcsolatfelvételt azonban árulás következtében a Habsburg-hatóságok felfedték, ám az elfogott Rákóczit is bonyolult külföldi kapcsolatok révén sikerült börtönéből kiszabadítani és Lengyelországba juttatni. Ott már javában tombolt a nagy északi háború a Svéd Királyság és az Orosz Birodalom között a

³³ BENCZÉDI LÁSZLÓ, *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. régi Magyarországon (1664–1685)*, Budapest 1980; UÓ., *A hegyaljai felkelés 1697-ben*, Budapest 1953; ZACHAR JÓZSEF, 'Magyar katonák a Hegyaljától a Tiszaháig, 1697–1703', in *Hadtörténelmi Közlemények*, 2003/3–4, 742–758.

³⁴ THALY KÁLMÁN, *A székesi gróf Bercsényi-család*, II-III. k., Budapest 1887–1992; MÁRKI SÁNDOR, *II. Rákóczi Ferenc*, 3 k., Budapest 1907–1910.

baltikumi hegemóniáért. Ettől teljesen függetlenül 1701-ben kirobbant a spanyol örökösödési háború. Immár elérkezett az idő Magyarország számára.³⁵ A szegény bujdosók és az összeesküvő mágnások egymásra találtak, így 1703 májusában megkezdődött a II. Rákóczi Ferenc herceg vezette magyarországi szabadságharc a Habsburg-uralom ellen. Ez XIV. Lajos számára azt jelentette, hogy I. Lipótnak nemcsak a Rajna-mentén, Itáliában, Németalföldön és magában Spanyolországban kellett háborút vállalnia, hanem ötödik hadszíntérként Rákóczi ellen Magyarországon is. Hamarosan sor került magyar–francia tárgyalásokra a hadműveletek egyeztetéséről és Franciaországnak a magyarországi háborúhoz való hozzájárulásáról, sőt a francia király egyenesen formális szövetségekötést is ígért. Ez utóbbi azonban egyáltalán nem következett be, bár Rákóczit 1704-ben Erdély, 1705-ben a Magyarországi Konföderáció fejedelmévé választották, a két terület szabadságharcosai kezdetől való együttes harc után formálisan is szövetséget kötöttek, 1707-ben megfosztották a Habsburg-uralkodót magyar királyi trónjától, sőt az anyagi és katonai támogatás is egyre szűkebben csordogált. A háttérben a francia hadsereg 1704 óta évente ismétlődő háborús veresége húzódtott meg, ez tette mind inkább lehetetlenné Magyarország energikus támogatását.³⁶

Ezek a viharos esztendőek mind inkább lehetetlenné tették a munkácsi unitus püspök működését is. Közvetlen egyházi előljárója, az 1699 óta működő Telekesy István egri megyéspüspök, az első alkalmas pillanatban csatlakozott II. Rákóczi Ferenc herceghez. Már 1703. november 5-én, gróf Bercsényi Miklós Egerbe érkeztekor letette kezébe a hűségesküt, és ezt a lépést követelte az alája rendelt egyházi méltóságoktól is. A görög De Camillis, aki bizonyára nem ismerte ki magát a bonyolult magyarországi belpolitikai helyzetben, megtagadta ezt a lépést, hiszen őt éppen az ellenségnek nyilvánított I. Lipót nevezte ki püspökké. Tette

³⁵ PILLIAS, ÉMILE, 'La France et Rákóczi, origines véritables de l'intervention de Louis XIV, 1700–1705', in Uő., *Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie*, Paris 1939; KÖPECZI BÉLA, *La France et la Hongrie au début de XVIIIe siècle*, Budapest 1971; Uő., *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, Budapest 1966; BÉRENGER, JEAN, 'Les relations franco–hongroises pendant la guerre de Succession d'Espagne', in *Nouvelles Études Hongroises*, 1973; ASZTALOS MIKLÓS, *II. Rákóczi Ferenc és kora*, Budapest 1934.

³⁶ ESZE TAMÁS, *A tiszaháti felkelés*, Budapest 1952; MARKÓ ÁRPÁD, 'II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolatai a spanyol örökösödési háború eseményeivel', in *Századok*, 1936; Uő., *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér*, Budapest 1934; HECKENAST GUSZTÁV, 'A Rákóczi-szabadságharc', in LIPTAI ERVIN – BORUS JÓZSEF (szerk.), *Magyarország hadtörténete*, I. k., Budapest, 1984; BÁNKÚTI IMRE, 'A Rákóczi-szabadságharc', in RÁCZ ÁRPÁD (szerk.), *Nagy képes milleniumi hadtörténet*, Budapest 2000; CZIGÁNY ISTVÁN, 'A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711)', in KIRÁLY BÉLA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.), *A magyar hadtörténelem évszázadai*, Budapest 2003; BENDA KÁLMÁN (szerk.), *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest 1980; KÖPECZI B. – HOPP L. – R. VÁRKONYI Á. (szerk.), *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest 1980; ZACHAR JÓZSEF, 'La guerre d'indépendance de Rákóczi et l'Europe, compte-rendu de la session scientifique internationale a Sárospatak', in *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1976/3–4, 377–394. Uő., 'A sárospataki nemzetközi tudományos ülésszokról', in *Századok* 1976, 1070–1105.; Uő., 'Az ónodi országgyűlés', in HECKENAST G. – MOLNÁR S. – NÉMETH P. (szerk.), *Molnár Mátyas Emlékkönyv*, Vaja 1998, 41–54.; Uő., 'Császári csapatok a szabadságharc hadai ellen', in TAMÁS EDIT (szerk.), *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulóján*, Sárospatak 2003, II. k., 147–163.; Uő., 'A gyulafehérvári siker ellehetetlenítője – a höchstädti csata', in MUZSNAY ÁRPÁD (szerk.), *Évfordulós tanácskozások 2002–2004*, Szatmárnémeti 2005, 201–212.

ezt, bár ismerhette Rákóczit is, aki 1701 februárjában Munkácson tartózkodott, harcosai élén pedig 1703. június 24-én felbukkant Munkács előtt, majd néhány nap múlva ott ütközetet vívott a királypártiakkal. Így a Habsburg-ellenes erők által kibontakoztatott harc azonnal azt eredményezte, hogy De Camillis elmenekült királyhű területre, és ideiglenes tartózkodási helyül Eperjest választotta, ahol nagyszámú unitus élt. Bár Rákóczi kiutasította az országból, egészen 1706. augusztus 22-én bekövetkezett haláláig ebben az északkeleti kisvárosban tudott maradni. Mindenesetre hatáskörét Rákóczi az általa kinevezett unitus püspöknek, Kaminszki Péternek, a munkácsi bazilita kolostor előljárójának adta át, és utóbbi a kijevei metropolita alárendeltségébe helyezte. Ezzel nyilvánvalóan az apostoli király jogkörét is magának igényelte II. Rákóczi Ferenc, aki egyébként ennek hivatalos elnyerése érdekében – hiábavaló – lépéseket tett XI. Kelemen pápánál. A valódi apostoli királyi jogokkal felruházott, 1705-ben trónra lépett új Habsburg-uralkodó, I. József, De Camillis halálhírének beérkeztek, Rákóczi döntését természetesen figyelmen kívül hagyva, Hodermárszki János korábbi helynököt nevezte ki utódként új munkácsi görög katolikus püspökké.³⁷

Ez időben egyébként ismét béketárgyalások voltak napirenden. Már 1705. október végétől Anglia és Németalföld császári udvarbéli követe *mediator* megbízást kapott, hogy közvetítsen a császári hatalom és a „rebellisek” között. A Habsburg Birodalom e két szövetségese ezáltal kívánta elérni, hogy a magyarországi harcok megszűntével energikusabban folyhasson a Franciaország elleni háború. Bár a két szembenálló hadviselő fél – a bécsi udvar és a konföderált rendek – készen álltak a tárgyalásokra, és ennek érdekében 1706. április 13. és július 22. közt fegyverszünetet is tartottak, az erősen eltérő feltételek miatt ezek a tárgyalások nem vezethettek eredményre.³⁸

Mindenesetre De Camillis püspöknek már nem kellett megélnie, a rendkívül bonyolult nemzetközi helyzetben miként vetette tekintetét nemcsak egyházi, hanem politikai kérdésekben is kelet felé Rákóczi fejedelem, miként kísérelte meg az 1707-es varsói szerződéssel, hogy I. Péter cár támogatását szerezze meg. Mivel mindkettőjüket más irányú célok vezették, együttműködésükre mindenesetre nem

³⁷ BAHLCKE, JOACHIM, *Ungarischer Episcopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686—1790)*, Stuttgart 2005; THALY KÁLMÁN, 'II. Rákóczi Ferenc kora a gr. Csákyak, Szepesvármegye és a b. Palocsay levéltárában', in *Századok*, 1873, 17. skk., 101. skk.; Uó., *A székesi gróf Bersényi család*, II. k., Budapest 1887, 508. skk.; THOMASIVSKYJ ISTVÁN, 'Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez Márki Sándor monográfiája kapcsán', in *Századok*, 1912, 113. skk., 192., skk 758. skk.; LESKÓ JÓZSEF, 'Adatok Telekesy István egri püspök korához', in Uó. (szerk.), *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*, IV. k., Eger 1907; CSANÁDY LÁSZLÓ, *Telekesy István*, Eger 1912; BENDA KÁLMÁN, 'Rákóczi és a Vatikán, Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához, 1707–1708', in *Történelmi Szemle*, 1959; KÖPECZI BÉLA, 'Rákóczi követe Rómában', in *Történelmi Szemle*, 1982, 404–415.

³⁸ HENGELMÜLLER, L., *Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit*, Stuttgart–Berlin 1913; KATONA, ST., *Historia critica regnum Hungariae*, vol. XXXVI., Buda 1805; MILLER, J. F., *Epistolae archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e Comitibus Széchenyi*, vol. I., Pest 1807; BÁRCZY ISTVÁN, 'A Rákóczi-szabadságharc angol–holland diplomáciája', in KÖPECZI B. – HOPP L. – R. VÁRKONYI Á. (szerk.), *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest 1980; THALY KÁLMÁN, *A gróf székesi Bersényi-család*, III. k., Budapest 1892; MÁRKI SÁNDOR, *II. Rákóczi Ferenc*, I. k., Budapest 1907.

került sor.³⁹ Az Oszmán Birodalomhoz akkor még nem akart fordulni Rákóczi fejedelem, ez a keleti nagyhatalom sem volt abban a helyzetben, hogy Franciaország megsegítésére Habsburg-ellenes háborút kezdjen.⁴⁰ Ilyen körülmények között II. Rákóczi Ferenc magára maradt szabadságharcát 1711. április 30-án két egymással főparancsnokként szembenálló magyar mágnás, gróf Pálffy János császári tábornagy, horvát bán és báró Károlyi Sándor fejedelmi főgenerális, Szatmár vármegye örökös főispánja, közvetlen tárgyalásai és az azok eredményeként megszületett békeokmány zárta le.⁴¹ Miután az alkotmányos élet az ország minden részében helyreállt, békessé vált az élet és biztosítottá a Habsburg-császár magyar királysága, 1716-ban sor került VI. (III.) Károly török háborújára. Ez egyrészt a Temesvidék, az egyetlen még Oszmán-fennhatóságú magyar terület felszabadítását, másrészt II. Rákóczi Ferenc ama reményének végleges elszállását eredményezte, miszerint emigrációba vonult egykori harcostársaira és (ez esetben az Oszmán-hatalommal szövetkezve) megújíthatja szabadságharcát.⁴² E történelmi fejlemény bemutatása azonban már messze vezetne jelen témánktól.

³⁹ MÁRKI SÁNDOR, *Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*, Budapest 1913; BÁNKÚTI IMRE, 'Rákóczi és I. Péter cár: remények és/vagy illúziók', in TAMÁS EDIT (szerk.): *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa*, Sárospatak 2003, II. k.; ARTAMANOV, VLADYIMIR ALEKSZEJEVICS, 'Magyarország és a lengyel-orosz szövetség', in BENDA KÁLMÁN (szerk.), *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, Budapest 1980.

⁴⁰ BENDA KÁLMÁN, 'II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve, 1702–1705', in *Történelmi Szemle*, 1962.

⁴¹ LUKINICH IMRE (kiad.), *A szatmári béke története és okiratára*, Budapest 1925; BÁNKÚTI IMRE, *A szatmári béke*, Budapest 1981; Uő. (kiad.), *Rákóczi-hadserege 1703–1711*, Budapest 1976; ZACHAR JÓZSEF, 'A szatmári béke szorgalmazója: gróf Pálffy János tábornagy', in TAKÁCS PÉTER (szerk.), *Történetek a szatmári békéről: Árvulás vagy realpolitikai lépés*, Nyíregyháza 2003: 57–84.; Uő., 'Kuruc sors Szatmár után', in HECKENAST G. – MOLNÁR S. – NÉMETH P. (szerk.), *Rákóczi-kori tudományos ülésszakok 1994*, Vaja 1995, 49–60.

⁴² ZACHAR JÓZSEF, 'Ungarn und die beiden Kriege Kaiser Karls VI. gegen das Osmanenreich 1716–1718 und 1736–1739', in *Ungarn-Jahrbuch*, vol. 17., München 1989, 53–69. Uő., 'Török támogatásra építő kuruc utótküzdelmek 1711–1739', in TAKÁCS PÉTER (szerk.), *„Rákóczi urunk ... badainal itt vagyunk”*, emlékülés, *Szatmárnémeti, 1999*, Debrecen–Nyíregyháza 2000, 43–62.

**De Camillis püspöki szolgálata a munkácsi
egyházmegyében**

De Camillis püspök zsinatai

JANKA György

1. A Trentói Zsinat vonatkozó reformdekrétumai

A katolikus egyház megújulását célul kitűző Trentói Zsinat (1545–63) számos gyakorlati határozatot hozott az egyházi élet fellendítésére. Az 1563. november 11-én tartott XXIV. sessio reformhatározataiban a II. kánon előírta, hogy háromévenként tartományi, évenként pedig egyházmegyei zsinatot kell a püspököknek tartani.¹ Ugyanitt a III. kánon a főpapság (pátriárkák, érsekek, püspökök) számára kötelezővé tette saját egyházmegyéjük egyházközségenkénti meglátogatását, vizitálását.²

A zsinatot követően a katolikus reform legkiválóbb főpapjai igyekeztek e határozatoknak is mindjobban eleget tenni. Közülük is kiemelkedik Borromei Szent Károly milánói bíboros-érsek, aki 1565 és 1584 között tizenegy egyházmegyei és hat tartományi zsinatot rendezett, és nagy kiterjedésű egyházmegyéjét háromszor látogatta végig, beleértve még a kis falvakat is.³

2. Római katolikus zsinatok hazánkban

A trentói határozatok megvalósítása Magyarországon a mohácsi csatavesztés szomorú következményei miatt (az ország három részre szakadása, török uralom, a reformáció gyors terjedése), csak megkésve, nagy nehézségek árán és töredékesen történt meg a 16–17. században.

Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–68) volt az első, aki tartományi és egyházmegyei zsinatok meghirdetésével és egyházlátogatásokkal próbálta a trentói szellemet a gyakorlatba átültetni. Sajnos, példája csaknem negyven évig nem talált követőre.

¹ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* (a cura dell'IST. PER LE SCIENZE RELIGIOSE), Bologna 1991, 761.

² Uo., 762.

³ SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története*, II. Budapest 1984, 143.

A 17. század elején Forgách Ferenc esztergomi érsek (1607–1615), majd utóda, Pázmány Péter (1616–1637) folytatta a katolikus restauráció trentói elvek szerinti végrehajtását.

Az 1600-as években Magyarországon tizenhat zsinatra került sor. Ebből négy nemzeti zsinat, két tartományi zsinat és tíz egyházmegyei zsinat volt.

Nemzeti zsinatokat hirdetett meg: Pázmány Péter – 1630, 1632, 1633, Nagyszombat; Lippay György – 1648, Nagyszombat. Tartományi zsinatokat tartottak: Forgách Ferenc – 1611, Nagyszombat; Lósy Imre – 1638, Nagyszombat. Egyházmegyei zsinatokra került sor: Pázmány – 1628, Pozsony, 1629, Nagyszombat, 1630, Nagyszombat; Lósy Imre egri püspök – 1635, Jászó; Lippay György – 1638, Nagyszombat; Borkovics Márton zágrábi püspök – 1669, 1673, 1687; Széchényi György győri püspök – 1679; Mikulich Alexander zágrábi püspök – 1690.⁴

E zsinatok dekrétumai egyben hűen tükrözik a római katolikus egyház nehéz helyzetét hazánkban. Óriási volt a paphiány (1699-ben Szabolcsban két, Beregben két, Szatmárban mindössze öt római katolikus pap működött),⁵ de a 17. század elején az egész királyi Magyarországon háromszáz körül volt az egyházmegyes papság létszáma. Az alsópapság nagy szegénységben, zilált körülmények között élt. Kollonich Lipót még a század végén is írja, hogy száz papból tíz kivételével a többi paraszti szinten nyomorog. Említ olyan papot, aki kehely hiányában egy évig nem tudott misézni, egy másik plébános misekönyve nem lévén kézzel írta le a rekviemet és mindennap ezt mondta.⁶ Még Pázmány Péter idejében, 1626-ban is volt az esztergomi egyházmegyének olyan kerülete, ahol harminchárom papból csak tizenhárom volt cölebs és törvényesen felszentelt, és általánosan elterjedt volt a házaspapi élet.

Érthető tehát, hogy a zsinati intézkedések középpontjában a papképzés reformja, a lelkipásztori buzgóság fokozása, az egyházfegyelem megszilárdítása állt.

Ennek érdekében határozatok születtek a papság helyben lakási kötelezettségéről (rezideálás), csak hétköznapi és ritkán hagyhatták el állomáshelyüket.⁷ Elrendelték a plébánosok számára vasárnaponként a népért (*pro populo*) misézést és prédikálást. A szentelés előtt írásban kellett letenni a katolikus hitvallást, később előírták a plébánosi vizsgát. Javadalmat elfogadni és gyóntatni csak püspöki felhatalmazással lehetett.⁸ Számos rendelet szabályozta a papság életvitelét, öltözködését. Nagy hangsúlyt helyeztek a cölibátus megtartására: vérrokonon kívül, betöltött 12 és 40 év közötti életkorú szolgálót nem lehetett alkalmazni, s a nőket külön házban, vagy emeleten kellett elhelyezni. Az öltözék színe, szabása, anyaga meg kellett, hogy feleljen meg a helyi szokásoknak és a zsinati előírásoknak.⁹

⁴ PÉTERFFY, CAROLUS SJ, *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXXIV. Pars Secunda* Posonii MDCCXLII. 190–409.

⁵ SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984, 375.

⁶ HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 257.

⁷ PÉTERFFY, *Sacra Concilia* (op. cit. 4. jegyzet), 339–340. Az egri egyházmegye jászói zsinata 1635-ben Lósy Imre püspöksége idején.

⁸ Uo., 406–407. A zágrábi egyházmegye zsinata 1690-ben Mikulich Alexander püspöksége idején.

⁹ Uo., 402.

Katekézist kellett tartani vasárnap délután a gyermekeknek, valamint a szent-
ségek felvétele előtt a híveknek. Az egyházi temetés megtagadásával is járhatott a
kötelező húsvéti gyónás elmulasztása, valamint, ha a szülő protestáns iskolába adta
gyermekét. Kiközösítés kilátásba helyezésével tiltották meg a csoportos gyón-
tást és feloldozást. Megtiltották a két szín alatti áldozást, elrendelték a háromszori
kihirdetést az esküvő előtt. A szertartások egyöntetű végzése érdekében beve-
zették a római misekönyvet, a breviáriumot és az esztergomi rituálé használatát.
Mindezek megtartását az évenkénti főesperesi látogatás volt hivatva ellenőrizni.¹⁰

A papnevelő intézetek felállítása, a zsinatok reformhatározatai, ezek gyakorlati
ellenőrzése a vizitációk alkalmával hozta meg gyümölcsét a magyar római katoli-
kus egyház megújulása és fejlődése irányába.

3. Keleti szertartású zsinatok Magyarországon

A neves görög katolikus kánonjogász, Papp-Szilágyi József püspök szerint az
egyházmegyei zsinat intézménye a keleti egyházban ismeretlen, csak metropo-
litai és pátriárkai szinten találkozunk a zsinat intézményével.¹¹ Ennek ellenére,
éppen Erdélyben I. Rákóczi György fejedelem – aki folytatta elődei munkáját,
hogy megnyerje az itt élő ortodoxokat a reformáció ügyének –, amikor 1643.
október 10-én kinevezte Simonovics Istvánt gyulafehérvári püspökké, elrendelte,
hogy évenként hívja össze a lelkészek zsinatát, mely határozatait a református
szuperintendens egyetértésével hozza meg.¹² Ez a későbbi püspökkinevező okmá-
nyokba is bekerült, például a Szerémi Teofil püspökségét megerősítő diplomába
1692. december 18-án.¹³

Megállapíthatjuk, hogy az 1697. március 21-én Gyulafehérváron megtartott
uniós zsinat, ennek megerősítése 1697. június 10-én, valamint Atanáz püspök
1698. október 7-i zsinata és a nagy zsinat 1700. szeptemberében egyházmegyei
zsinatnak tekinthető, hiszen egy püspök vezetésével gyűltek egybe a főesperesek
és a papság képviselői.¹⁴

Az ungvári unió megkötésekor, 1646. április 24-én, papi gyűlésről beszélhe-
tünk, hiszen az egységre lépő hatvanhárom pap között nem volt püspök.¹⁵ Szintén
egyes papok csatlakozásával valósult meg a nagyváradi egyházmegye területén élő
keleti szertartású keresztények uniója hosszú évtizedek alatt. Ezek 1713-ban előbb
főesperességet kaptak, 1748-ban rítusvikáriátust, s 1777-ben önálló püspökséget.

¹⁰ KARÁCSONYI JÁNOS, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Budapest 1985. 203–204.

¹¹ PAPP-SZILÁGYI JÓZSEF, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae*, M-Varadini 1862, 222–224.

¹² LACKO, M., *Unio Užhorodiensis*, Romae 1955, 28.

¹³ NILLES, N., *Symbolae ... Oeniponte* 1885, I. 156.

¹⁴ Uo., 164–176; 200–215; 245–255.

¹⁵ LACKO, *Unio Užhorodiensis (op. cit. 12. jegyzet)*, 91.

4. De Camillis püspök zsinatai

De Camillis János Józsefet Kollonich Lipót közbenjárására VIII. Sándor pápa 1689. november 5-én a munkácsi egyházmegyében és Magyarország más részeiben élő görög szertartásúak apostoli vikáriusává nevezte ki.¹⁶ Majd I. Lipót császár 1690. március 11-én De Camillis János József sebastei püspököt, a magyarországi görög rítusú egyesültek misszionáriusát munkácsi püspökké nevezte ki.¹⁷

Az új püspök, aki komoly misszionáriusi tapasztalattal rendelkezett (négy évet töltött Albániában) 1690. április 20-án foglalta el új állomáshelyét Munkácson. A beiktatáson részt vett Benkovich Ágoston váradai püspök is, aki megismertette az egyházmegye valós, zilált helyzetével. A helyi állapotok tükröződtek a fogadó papság létszámán is: csupán Rakoveczky Metód, a munkácsi Szent Miklós kolostor előljárója, püspök köszöntötte három szerzetessel és néhány pappal.

De Camillis püspök legfontosabb és legelső feladata tehát az unió megszilárdítása és megerősítése lett, a papság anyagi, lelki és szellemi életének, fegyelmének fejlesztése révén. A püspök ezt a Trentói Zsinat szellemében két eszközzel próbálta elérni: zsinatok tartásával és az egyházközségek és a papság látogatásával, vizitációjával. Szerencsére ránk maradt naplója, melyben püspöksége első négy évének főbb eseményeit rögzítette 1690. április 20-tól 1694. október 3-ig.¹⁸ Naplójában tizenkét zsinat megtartásáról számolt be. Az első 1690. április 24-én volt Munkácson, a régi naptár szerint, melyen Metód püspök is részt vett szerzeteseivel, hét vikárius és több mint hatvan pap tette le a katolikus hitvallást és utána számos határozatot hozott.¹⁹

Naplója szerint május 1-én helyi zsinatot tartott Szatmárnémetiben, ahol körülbelül hatvan pap gyűlt egybe, megerősítették az uniót és reformhatározatokat hoztak. E zsinat dekrétumai fennmaradtak, mivel a püspök elküldte azokat Kollonich Lipót esztergomi érseknek, s a Prímási Levéltárban őrzik ma is. De Camillis egy másik levelében utal arra, hogy a szatmári zsinat határozatai azonosak az első munkácsi zsinat döntéseivel.²⁰

A harmadik zsinatot 1690. szeptember 25-én Zborón tartotta a Rákóczi palotában, ahol kb. kilencven pap gyűlt össze, akik elfogadták a Római Egyházzal való uniót és letették a katolikus hitvallást. A zsinat a következő napra is áthúzódott és számos határozat született.²¹ A negyedik zsinatra Isztáncson került sor 1690. november 8-án, ahol megközelítőleg negyven pap fogadta el az uniót. Az 1690. november 17-én Sztropkón megtartott zsinaton tizenheten léptek unióra.

¹⁶ HODINKA A., *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*, Ungvár 1911, 290.

¹⁷ Uo., 296–297.

¹⁸ СОПОЛИГА М., Науковий Збірник Музею української культури у Свиднику 16 (Annales Musei Culturae Ukrainiensis), Prešov 1990, *Diarium De Camillis Josephi, Episcopi Munkacsiensis* (továbbiakban: *Diarium*) 41–76.

¹⁹ Uo. 19.

²⁰ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 16. jegyzet), 303–304.

²¹ *Diarium* (op. cit. 18. jegyzet), 26.

A hatodik zsinat keretében, melyre 1690. december 14-én Homonnán került sor, körülbelül negyven pap vette fel az uniót. A négy nappal későbbi 1690. december 18-i tarnai zsinaton tizeneggyel gyarapodott az unióra lépők száma.

A nyolcadik és a kilencedik zsinatra egyaránt Munkácson került sor, az előbbire december 30-án, ekkor negyven pap vallotta meg az uniót, az utóbbi 1691. január 12-án lett kihirdetve, és ekkor is sokan léptek unióra.

Hasonlóképp történt ez Munkácson, a tizedik zsinaton, 1691. április 23-án.

A tizenegyedik zsinatot 1691. május 2-án Szatmáron rendezte. A tizenkettedik zsinatot 1692. június 15-én tartotta Zborón. Naplójában ezt a megjegyzést tette: „*Határozatot hoztam, hogy a világi személyek adják vissza a telkeket és az egyházi javakat a papoknak legkésőbb 1693-ig és kiközösítés büntetését vonják magukra, ha nem fizetik ki a kegyes hagyatékukat*”.²²

Mint említettük, a szatmárnémeti zsinat dekrétumai maradtak ránk, melyek megegyeznek az első munkácsi zsinat végzéseiével, s a történészek egybehangzó álláspontja szerint nagy valószínűséggel az ezt követő zsinatokon is ugyanezen határozatok ismétlődtek.

A szatmárnémeti zsinat határozatai hűen tükrözik a munkácsi egyházmegye állapotát és De Camillis püspök lelkipásztori törekvéseit, tehát érdemes alaposabban szemügyre venni ezeket.²³

A dekrétumok többsége a papságra vonatkozik. A püspök meghatározza ki, mikor, milyen feltételek mellett lehet pap, rendelkezik a papok viselkedéséről, öltözködéséről, aprólékosan előírja a szentségek kiszolgáltatásának körülményeit, szankcionálja a kihágásokat. A dekrétumok közül néhány foglalkozik a hívekkel, elsősorban pasztorális-szentségtani szempontból.

Szentelési feltételek. De Camillis a papság előfeltételként szabta meg a betöltött 24. esztendőt, előtte három év szolgálatot valamely templomban kántorként és templomszolgaként, a megélhetés biztosítását vagy a sajátjából, vagy annak az egyházközségnek a jövedelméből, amelybe kíván szentelődni. Megkövetelte az egyházi ügyekben való jártasságot és a szentségek helyes kiszolgáltatásának ismeretét. Előírta, hogy szentelésre csak azok jelentkezzenek, akik jól képzetek és a kellő ismeretekkel rendelkeznek.

Általános buzdítás. Általánosságban felszólította a papokat, úgy éljenek, hogy nemcsak a maguk, hanem a hívek üdvösségért is felelnek, felül kell múlniuk az igazságosságot, hogy a világiak látva jótetteiket, dicsőítsék Istent. Tartózkodniuk kell minden botrányhoz vezető dologtól. Kérte, hogy ne mulasszák el a szokott egyházi böjtöket, istentiszteleteket, beszédeket és szentmiséket. A szentségeket készségesen és helyesen szolgáltatassák ki, amikor szükséges. Mielőtt a vérnélküli áldozathoz járulnak, azaz miséznek, ha vannak vétkeik, tisztítsák meg lelküket gyónás útján, nehogy ítéletet vegyenek magukra. Látogassák meg a betegeket, figyelmeztessék őket a gyónásra és áldozásra, nehogy a *viaticum*, a szent útravaló nélkül haljanak meg.

²² *Diarium* (op. cit. 18. jegyzet), 33.

²³ Eredetije: Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Suffraganeorum, Nr. 2116/10.

Joghatóság. A következő intézkedések a püspöki joghatóság érvényesítésével függetek össze. Jövevény papot paróchiára befogadni csak a püspök kifejezett meghatalmazásával lehet. Ha valamely görög püspök jön, a paróchusok kötelesek neki jelenteni. Minden papnak új antimenziónat kell tőle kérni. Minden papnak a szentmisében a szokott módon kell említeni a saját püspökét és évente kétszer az ő szándékára misét végezni karácsony és húsvét után. Minden papnak legyen elbocsátólevele, melyet május hónap végéig mutasson be, amennyiben nincs neki, okolja meg. A Római Egyházzal kötött uniót, amit mindenki önként és esküvel fogadott, szilárdan tartsa meg, különben mint esküszegő bűnhődik.

Munkavégzés. A papok megélhetésének biztosításáról már a szentelés előtt rendelkezett, most még hozzáfűzi, hogy mezei és napszámos munkát ne végezzenek más földjén, mert az nem illik a papi fokozathoz a Szentírás szerint, annyit enged meg, hogy a szegények saját vagy bérelt földeken dolgozhatnak és bérletet fizethetnek.

Öltözködés. A külső megjelenéshez hosszú papi ruha viselése tartozik. A haj kiborotválása, a bajusz nyírása előírás, nehogy az áldozáskor benedvesedjen. Mindenki viseljen papi sapkát, görögül kamelauchiont. (A téma aktualitását mutatja az ez évi zágrábi zsinat határozata, mely a papi ruha színét feketében, illetve sötét-kékben határozza meg, semmiképp pirosban vagy sárgában.)²⁴

A szatmárnémeti zsinat dekrétumainak következő csoportja a papok figyelmét a szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatos tudnivalókra irányítja.

Először is elrendelte, hogy minden egyes papnak legyen fémből való legalább ezüstözött kelyhe, paténája és szelencéje (*pyxís*) és lehetőleg tiszta egyházi ruhája. A fém egyházi edények azért fontosak, mert több egyházközségben voltak fából, üvegből, agyagból, ólomból is kelyhek.²⁵

A bűnbocsánat (gyónás) szentségének kiszolgáltatásakor minden papnak szó szerint előírta a feloldozási ima szövegét: *A mi Urunk és Istenünk, Jézus Krisztus az ő könyörületességének kegyelmével és irgalmával bocsássa meg neked minden bűnödöt N. szolgálja, és én méltatlan áldozópap az általa nekem adott hatalommal megbocsátok neked, és feloldozlak téged bűneidről az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében. Amen.*

Az egységes feloldozási formula elrendelése mögött ugyanaz a szándék húzódik meg, amit a korszak római katolikus zsinatai az egységes római misekönyv, breviárium és az esztergomi rituálé bevezetésével kívántak megteremteni.

Már a Trentói Zsinat kötelezővé tette az anyakönyvek vezetését, ennek szellemében rendelte el De Camillis püspök a szatmári zsinaton, hogy minden paróchus két könyvet vezessen: egyikbe a keresztelek, valamint szülei és keresztszülei nevét, a keresztelés helyét és idejét írják, a másikba a házasultak nevei és a szentségi kötelék felvételének ideje kerüljön.

Ehhez kapcsolódó határozat, hogy a házasságkötés előtt a jegyeseket ünnepnapokon ki kell hirdetni a templomban, hogy az akadályokra könnyebben fény

²⁴ PÉTERFFY, *Sacra Concilia* (op. cit. 4. jegyzet), 402.

²⁵ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 16. jegyzet), 260–262.

derüljön. A szentség érvényes megkötéséhez nőknél 12 év, férfiaknál 14 év szükségeltetik a kánonok szerint.

A papokat érintő rész az ún. bigámusokra vonatkozó szankciókkal zárul. Az özvegyekre jutott és második házasságot kötött papok felmentést kötelesek kérni. Azt, aki a papszentelés után kötött házasságot, fel kell függeszteni, amíg a feleségét el nem bocsátja és feloldozást nem kér és kap a püspöktől. Azoknak a falvaknak pedig, ahol ilyen papokat működni engednek, annyiszor kell ötven forintot a székeskolostor számára befizetni, ahányszor a vétség előfordul. Megállapíthatjuk, hogy míg a hazai provinciális és egyházmegyei zsinatok a latin klérustól a cölibátus kötelezettségét kéri számon, a görög szertartású papságnál a második házasság kérdése jelentett problémát.

A szatmárnémeti zsinat hívekre vonatkozó intézkedései közül az első elrendeli, hogy évente négyszer gyónjanak és áldozzanak: Húsvétkor, Péter-Pálkor, Nagyboldogasszonykor és Karácsonykor. Aki a húsvéti kötelezettségét elhanyagolja, ki kell közösiíteni. Ezért a paróchusnak jegyzéket kell készíteni a hozzátartozó hívekről. A hívek áldozáshoz a saját paróchiális templomukban járuljanak.

A hívek házukban tartsanak felfüggesztett szentképeket, amit áhítattal tisztelnek s ami előtt naponta imádkoznak. Mindenki tartsa meg az egyház parancsát, hogy hallgasson misét vásár- és ünnepnap és más ünnepnapokon akár az Egyház által intézményesített, akár ősi szokás szerint közösen felvett és bevezetett helyi ünnepről legyen szó. Ezeken a napokon nagy szükség esetét kivéve senki se dolgozzon és ne végezzen szolgai munkát.

Minden paróchián legyen sekrestyés és kántor, akik a templomban szolgálnak és a gyerekeket oktatják. A községnek kell őket eltartani. Végül a világi hívekre vonatkozó rész is szankciókkal zárul. A zsinat figyelmezteti azokat a világiakat, akik törvényes házastársuk életében mást vesznek el, tudják meg, hogy halálos bűnben vannak és az Úr kifejezett parancsa ellen cselekednek: *amit Isten egybekötött, ember ne válassza el*. Ezért, ha üdvözülni akarnak, először tisztítsák meg magukat e bűntől és bocsássák el azt, aki valójában nem házastárs, hanem ágyas; és ha ezt nem teszik, nem áldozhatnak. Azok a papok, akik ilyeneket megesktenek, legyenek felfüggesztve a szent szolgálattól és 100 forintot fizessenek, a bűneik tudatában lévő világiakat pedig el kell választani és 100 forint büntetést fizessenek.

De Camillis püspök végül a protopresbyterek gondjára bízta a dekrétumok betartásának ellenőrzését és feljelentési kötelezettséget szabott rájuk az engedetlenekkel szemben. A paróchusoknak vagy személyesen vagy feletteseik révén kellett jelenteni minden területükön keletkezett botrányt, hogy a megfelelő orvoslást megtalálják.

Végül a zsinat nyomatékosította, hogy mindazok, akik ezeket a határozatokat nem tartják be, a kiszabott büntetést nem kerülik el.

Ezek tehát azok a legfontosabb intézkedések, amelyeket De Camillis püspök Szatmáron, Munkácson és valószínűleg a többi zsinaton is az unió megerősítésére, a papság és a hívek fegyelmének és vallásos életének javítására hozott.

5. De Camillis püspök vizitációi

A zsinati határozatokat kiegészítik azok az intézkedések, illetve kérdőpontok, amelyek az egyházközségek kánoni látogatásához, vizitációjához kötődnek. De Camillis püspök naplójában feljegyezte 1693. május 14-i egri egyházlátogatásának intézkedéseit öt pontban. Ezek elsősorban a római katolikusokkal való viszonyt szabályozzák. Először azt parancsolta meg a híveknek, hogy senki mást ne ismerjenek el plébánosnak csak az övét. Másodsor, hogy a Szent Liturgiában említve legyen a pápa neve. Harmadsor, hogy a latinok körmenetein vegyen részt a görög pap a hívekkel együtt. Negyedsor, hogy négyszer egy évben prédikáljon a görög templomban a latin plébános. Ötödször, hogy a latin plébános egyszer egy évben misézzen is a görög templomban.²⁶ E határozatok megpróbálják minél szorosabbra fogni az egységet a görög és latin papság és hívek között, s egyben megegyeznek Ravasz Ferenc jezsuita páter által 1687-ben kidolgozott és Kollonich Lipóhoz elküldött tervvel, mely a *Schema Unionis* nevet viselte. E tizenkét pontos elaboratum 5. pontja hívja fel a figyelmet, hogy a papok a liturgiában a pátriárka helyett a római pápát említsék először, aztán a saját ordináriust, és mindig imádkozzanak a császáráért. Ugyancsak a *Schema* írja elő a 10. pontban, hogy a görögök vegyenek részt a latin körmenetekben, és a 8. pont javasolja, hogy a római katolikus pap – ha nincs akadályoztatva – misézzen római szertartás szerint a görög templomban. Érdekes, hogy P. Ravasz szerint az is az unió előnyére válna, ha a görög pap évente egyszer saját rítusa szerint liturgiát végezne a római katolikus templomban, ahol a hívek kötelezően részt vennének ezen (9. pont), ugyanakkor ez a pont hiányzik De Camillis püspök utasításaiból. Mindenesetre jogosan mondhatjuk, hogy De Camillis püspök akár Kollonich Lipót révén is ismerhette P. Ravasz tervét és abból tudatosan vett át elemeket az egri görög katolikus közösség vonatkozásában.²⁷

Lutskay Mihály *Historia Carpato-Ruthenorum* című könyvében beszámol még egy 1701-ben De Camillis püspök rendeletére végzett vizitációról, melynek során a szepességi görög katolikus paróchiákat ellenőrizte. Itt tizenöt kérdőpont alapján készítettek jelentést, amelyek tovább árnyalják és részletezik az eddigi képet.

A szatmárnémeti zsinat végzéseikhez képest itt már megjelenik a szentségház állapotát vizsgáló kérdés, a templomi könyvek (miskönyv, evangéliumos és apostolos, valamint zoltároskönyv) számbavétele, a gyertyatartók és más szerelvények szemrevételezése. A zsinati aktákban általánosságban érintett böjti fegyelem itt már kifejtésre kerül, mind a négy böjti időszak, mind pedig a heti két böjti nap, a szerda és a péntek vonatkozásában, sőt a böjti időszakokban való gyónást is számon kéri.

A szepességi vizitáció újdonsága, hogy a pápa, püspök, uralkodó és földesúr liturgiában történő említése mellett rákérdez, hogy nyilvánosan megvallják-e a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való származását. Fontos és ellenőrizendő

²⁶ *Diarium* (op. cit. 18. jegyzet), 38.

²⁷ NILLES, *Symbolae* (op. cit. 13. jegyzet), 780–782.

szemponttá válik, hogy a misézéshez használt kenyér tiszta búzából készüljön. A pap életvitelét is aprólékosabban vizsgálja: nem iszákos-e, nem találják-e gyakrabban a kocsmában, mint imádkozás közben, nem kártyázik, ill. verekszik-e?

A vizitáció számon kéri, hogy a pap mulasztásából nem halt-e meg gyermek kereszteletlenül és felnőtt gyónás nélkül. A házasulandóknál sem elégszik meg a háromszori hirdetéssel, hanem kiterjed a vizsgálat a rokonsági fok megállapítására és megköveteli a jegyesektől a Hiszekegy tudását.

Az 1701-es szepességi vizitáció kérdőpontjai azt mutatják, hogy tizenegy évvel a székfoglalás után már igényesebb követelményeket lehetett támasztani a paróchusok és a hívek felé, mint a kezdeti időkben.²⁸

6. Összegzés

A Rómából érkezett De Camillis János József püspök nagy munkát végzett a munkácsi egyházmegyében. A Trentói Zsinat által elrendelt korszerű lelkipásztorkodás szellemében tizenkét zsinatot tartott. Ebből nyolc zsinaton 357 pap, további négy zsinaton számos pap fogadta el, ill. erősítette meg az Apostoli Szentszékkal való egységet. A ránk maradt szatmárnémeti zsinat végzései párhuzamba állíthatók a magyarországi 17. századi zsinatok határozataival is a papság fegyelme, a hívek vallási életének elmélyítése és a liturgikus-szentségtani instrukciók egységesítése tekintetében. A püspök a zsinati dekrétumoknak a papokkal való személyes találkozások, az egyházközségek tudatos és tervszerű ellenőrzése, vizitációja során igyekezett érvényt szerezni. Egri látogatása alkalmával a római katolikusokkal való kapcsolattartás szorosabb módjáról rendelkezett. A szepességi vizitáció kérdőpontjai arra utalnak, hogy az alapok letétele után már nagyobb igényességgel várta el a papságtól és a hívektől a buzgó lelki életet.

Nagy kár, hogy 1706-ban bekövetkezett halálával az általa elindított európai látóköri, modern és következetes lelkipásztori program és komoly reményekre feljogosító folyamat megtorpant, és nem talált, találhatott közvetlen folytatókra. Ennek ellenére De Camillis János József püspök főpásztori tevékenysége jelölte ki azt az utat, mely a munkácsi egyházmegye felemelkedéséhez vezetett.

²⁸ СОПОЛИГА М., *Науковий Збірник Музею української культури у Свиднику 16* (Annales Musei Culturae Ukrainiensis), Prešov 1990, 90–91.

Források

1.

Szatmárnémeti, 1690. május 1.

A szatmári zsinat végzése.

Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta Suffraganeorum, Nr. 2116/10.²⁹

Synodus topica in Ecclesia Zathmár-Nemetensi Sancti Nicolai Ritus Graeci habita ab Illmo. et Rmo. Dno. Joanne Josepho de Camillis, Episcopo Sebastensi, Munkácsiensi, Marmarosiensi, Krasnobronensi, Mahowicensi, Scepusiensi, Komaranensi, Vicario Aplico populorum Ritus Graeci in tota Ungaria, Sacr. Caes. Reg. Maiestatis Consiliario, Anno 1690 die 1. Maji secundum vetus.

In Nomine Ssime. Trinitatis. Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Recordentur sacerdotes, quod non tantum seipsos, sed et alios secundum posse salvare tenentur, adeoque iustitia eorum superabundare debet, ut saeculares videntes ipsorum opera bona glorificent Deum. Abstineant ergo se ab omnibus illis rebus, quae scandalum pariunt. Solita Ecclesiis ieiunia, divina officia, conciones et Missae sacrificium non praetermittant; Sacramenta prompte et rite administrent, quando opus erit. Et antequam ad incruentum sacrificium accedant, purgent propriarum animarum maculas, si quae erunt, per confessionem, ne iudicium sibi manducant. Visitent infirmos, ipsosque serio adhortent ad Confessionem et Communionem, ne sine viatico decedant.

Bigami, qui sine dispensatione promoti sunt ad ordines sacros, dispensationem petere debent. Qui post ordines sacros matrimonium contraxerunt, suspendantur, quousque uxores non dimittant et absolutionem a nobis petant et obtineant. Illi vero pagi, in quibus tales sacerdotes reperiuntur, omnino impediunt illis administrationem sacramentorum, alias subditi solvere debebunt quinquaginta florenos pro nostro Monasterio ac residentia, et talem poenam debebunt solvere quoties permetterent illis sacerdotibus celebrare.

Sacerdotes adveni ad nullam Parochiam admittantur sine nostro expresso mandato. Et si quis Episcopus Graecus adveniat, statim nobis Parochi significare debebunt.

Unusquisque Sacerdos habeat Patenam, Calicem, et Pyxidem ex metallo ad minimum inargentato et supellectilem sacram, quantum poterit mundiozem.

Omnes Sacerdotes debebunt a nobis habere portatile sive antimissium novum.

Parochus intimabit Parochianis, ipsosque disponet ut saltem quater in anno confiteantur et corpus sanguinemque Xti Domini sumant, videlicet in Paschate, in festo SS. Apostolorum Petri et Pauli, in obdormitione B. Virginis Mariae et in Redemptoris Nostri nativitate. Paschalem vero Communionem si quis negligat, excommunicabitur. Ad hunc finem Parochus in registro habeat omnium Parochianorum nomina, et Parochiani in propria Ecclesia Parochiali Communionem sumant.

²⁹ Nyomtatásban közli: NILLES, *Symbolae* (op. cit. 13. jegyzet), 860–865. HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 16. jegyzet), 300–302.

Sacerdotes omnes vestem longam clericalem habeant, Coronam radant, mistaces tondant, ut pretioso Servatoris sanguine, quando cum calice sumant, non madescant. Et biretto, quod Graeci Camilafium appellant, nullatenus careant.

Nullus Sacerdos tamquam Rusticus et Mercenarius laboret in aliena terra; indecorum enim est gradui Sacerdotali, quoniam regale est Sacerdotium secundum scripturam. In propria vero vel conducta laborare et Dominis talis conductae terrae contribuere, pauperibus, qui aliunde non habent quo se alant, permittimus.

Omnes Parochi duos habeant libros: unum in quo scribant quotquot baptizabunt, videlicet nomina baptizati, Parentum ipsius et Patrinatorum ac annum et diem in quo baptizarunt. Alterum vero, in quo notent nubentium nomina et tempus sacramentalis contractus.

Antequam sponso in matrimonium iungat Parochus, publicet populo in Ecclesia tribus diebus festivis, ut impedimenta facilius detegantur. Anni vero, qui secundum canones requiruntur, in faemina pro validitate sacramenti sunt duodecim, in mare quatuordecim.

In confessione sacramentali utantur omnes sacerdotes sequenti forma absolutionis, iam pridem in libris expressa:

Dominus et Deus noster Jesus Christus gratia et misericordia suae Clementiae condonet tibi omnia peccata tua, serve N., et ego indignus sacerdos Autoritate mihi ab ipso data condono tibi et absolvo te a peccatis tuis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Nullus promovebitur ad Sacerdotium, qui non compleverit 24. annum suae aetatis et non serviverit per tres annos circiter alicui Ecclesiae, ut Ecclesiarchus et Cantor; Et qui non habebit quo se decenter alere poterit vel de proprio vel ex redditibus Ecclesiae, ad quam vult ordinari. Multo vero minus, qui erit tam ignarus rerum Ecclesiasticarum, ut sufficiens non sit sacramenta rite administrare. Adeoque antequam ad nos veniant, bene studeant, ut reperiantur sufficienter instructi et iudicentur idonei.

Parochi admoneant Parochianos, ut unusquisque in sua domo aliquam imaginem sacram appensam habeat, quam devote adoret et oret quotidie.

Omnes sacerdotes in missae sacrificio memores sint secundum solitum proprii Episcopi et bis in anno ad eius intentionem celebrent, videlicet post Pascha et post Natale Christi Domini.

In qualibet Parochia sit Sacristanus et Cantor, qui serviant Ecclesiae et pueros instruant. Et pagi in quibus manent alant ipsos.

Servetur ab omnibus Ecclesiae praeceptum, videlicet ut missam audiant diebus dominicis et aliis diebus festivis vel ab Ecclesia institutis vel a locis particularibus per antiquam consuetudinem communiter receptam introductis. Et nullus in illis labores sive opera servilia sine magna necessitate agat.

Sacerdotes omnes suas dimissorias portent et ostendant antequam mensis Maius finiatur; qui vero non habent, exponant causam.

Omnes Unionem, quam libere cum iuramento professi sunt tenere cum Sancta Romana Ecclesia, firmiter teneant, aliter ut periuri punientur.

Saecularis, qui vivente sua legitima uxore aliam duxit, sciat se esse in peccato mortali cum egerit contra expressum praeceptum Dei dicentis: quod Deus coniunxit, homo non separet; adeoque si vult ad vitam ingredi, purget se ab hoc peccato recipiendo primam et dimittendo alias quae realiter uxores non sunt, sed potius concubinae, et quousque hoc non faciet, ad Sacram communionem non accedat. Hoc sciant et illae, quae vivente legitimo uxore alium acceperunt. Sacerdotes vero, qui in posterum copulabunt tales

coniugatos vel coniugatas, suspendentur a sacris et solvent florenos 100; saeculares vero cogentur separari et solvere florenos 100.

Protopresbyterorum cura sit invigilare, ut omnia haec a nobis decreta diligenter serventur et deferre nobis inobedientes, ut puniantur. Parochi vero vel per se vel per Vicarios seu Protopresbyteros significant nobis sincera fide omnia scandala, quae in suis Parochiis fient, ut de opportuno remedio cogitemus. Quod si negligent facere, et rationem supremo et severo Iudici reddent, et poenam a nobis infligendam non evadent.

Lelkipásztori problémák és megoldási kísérleteik: a „bigámus” papok*

BAÁN István

Amikor De Camillis megtudta, hogy Kollonich bíboros őt szemelte ki a munkácsi püspökségre, információt kért tőle feladatairól és a rá ott várakozó körülményekről.¹ A kérdések az általános statisztikán (hívek és paróchiák száma) kívül elsősorban a joghatósági és anyagi viszonyokra vonatkoztak, lelkipásztori jellegű kíváncsiságnak nyoma sem volt bennük. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a leendő püspököt ne érdekelte volna, mi is várja őt mint főpásztort Magyarországon, de vélhetőleg mint volt misszionárius úgy gondolta, hogy bármi is történjék, majd megbirkózik vele. Kollonich válaszában szintén csak a feltett kérdésekre felelt, legfeljebb azt a valóban gyakorlati problémát igyekezett kifejteni, hogy mit kezdjen egy olyan püspök Munkácson, aki nem beszéli az ottaniak nyelvét.² A bíborosnak úgy tűnt, ez volt a legnagyobb baj Theophanész Maurogordatoszal is, aki rövid tartózkodás után jobbnak látta, ha visszavonul ettől a nem rá szabott feladattól. De Camillis valószínűleg találkozott a visszavonult (vagy inkább bukott?) paronaxiai érsekkel Rómában, aki bizonyára igyekezett szépíteni megfutamodását, s ahogy hivatalos leveleiben is, nem a Munkácson füstbe ment anyagi jellegű eredményeit, hanem elsősorban Thökölyt és a kurucokat tette felelőssé távozásáért.³

Megérkezve állomáshelyére hamarosan tapasztalnia kellett, hogy számos súlyos problémát kell megoldania. Az addigi információkból úgy tűnt, hogy az egyházmegyében kb. 420 paróchia van, s ezek – miután az addig Munkácson székelő, de a király és Róma által el nem ismert Metód (1687–1693) püspök letette a katolikus hitvallást – mind unitusnak tekinthetők. A helyzet azonban egészen más volt.

Bár az unió kérdését elvileg nem érintette, valójában ahhoz gyakorlatilag mégiscsak kapcsolódott a „bigámus” papok problémája.⁴ Ahhoz, hogy ennek súlyát valóban értékelni tudjuk, meg kell vizsgálnunk annak előtörténetét.

* E tanulmány a Felsőoktatási Kutatás Fejlesztési Program (0035/1999) támogatásával folytatott gyűjtőmunka eredményeinek felhasználásával készült.

¹ HODINKA ANTAL, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, I. 1458–1715*, Ungvár 1911, (= *Okmánytár*), no. 232., 283–284.

² *Okmánytár*, no. 233., 285–287.

³ Archivio Segreto Vaticano (=ASV), Segretaria di Stato. Lettere di Vescovi e Prelati, vol. 64, fol. 268r (prius 169); ASV Archivio della Nunziatura di Vienna, Processi Canonici, fasc. 103, f. 14r–15r (BARAN, ALEXANDER, ‘Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukacoviensi’, in *Orientalia Christiana Periodica* XXVII, fasc. I (1961) no 1, 125–127.).

⁴ Hodinka Antal *A munkácsi görög katolikus püspökség története* (Budapest, 1910) c. munkájában

1. A papok második házassága

A görög egyház a páli pasztorális levelekben olvasható figyelmeztetések (1Tim 3,2.12; Tit 1,6) alapján már a 4. századtól tiltotta a nagyobb rendbe lépő vagy abban levő klerikusok számára a kétszeri nősülést, lett légyen az a szentelés előtt vagy után.⁵ Ezt Nagy Szent Baszileiosz kánonjai⁶ is megerősítették, majd pedig egyetemes érvényre a Trullósi Zsinat szentesítette.⁷ Ez a törvénykezés változatlanul érvényben maradt, bár valószínűleg mindig is voltak olyanok, akik nem tartották

épphogy csak megemlíti a papok második házasságának problémáját, behatóbban nem foglalkozik vele. Ugyanígy jár el ALEKSZANDR BARAN, *Narisi isztorii cerkvi Zakarpattja*, I-II, Roma–Lviv 1967–1997, még a püspököknek szentelt hosszabb tanulmányában ("Tribute to Bishop J. J. de Camillis", *Analecta OSBM* XII, 1985, 374–418.) is. A kérdést röviden tárgyalja a római Pápai Keleti Intézet Kánonjogi Fakultásán 1996-ban megvédett doktori disszertációjában P. CYRIL VASII SJ, *Fonti canoniche della Chiesa cattolica bizantino-slava nelle eparchie di Mukacevo e Presov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (CCEO)*, 119–121.

⁵ *Aki a keresztység után kétszer házasodott, vagy ágyast tartott, nem lehet sem püspök, sem presbíter, sem diakonus, sem más a papi jegyzékből.* (17. apostoli kánon), *Aki özvegy asszonyt vesz (nőül), vagy elbocsátottat, vagy kéjnit, vagy rabszolganőt, vagy a szűnpadról valót, nem lehet sem püspök, sem presbíter, sem diakonus, sem más a papi jegyzékből.* (18. apostoli kánon), JOANNOU, PERICLES-PIERRE, *Discipline générale antique (IVe–IXe s.) t. I, 2. Les canons des Synodes Particuliers*, (Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale. Fonti. Fascicolo IX), Grottaferrata 1962, 16. Magyarul: BERKI FERIZ ford., *Kánonok könyve, I. kötet. Apostoli kánonok és az egyetemes zsinatok kánonjai*, Budapest 1946, (A budapesti Görög Keleti Tudományos Intézet kiadványa, XVI.), 23.

⁶ 12. és 27. kánon (JOANNOU, PERICLES-PIERRE, *Discipline générale antique (IVe–IXe s.) t. II. Les canons des Peres*, Grottaferrata 1963, 113. és 127–128., magyarul: Erdő Péter ford. in *A kappadókiai atyák, Ókeresztény írók 6.* Budapest 1983, 266, 273.

⁷ A zsinat úgy rendelkezett, hogy *azokat (a klerikusokat), akik kétszer kötöttek házasságot és a hatezerszázkilencedik év múlt negyedik Indiktonja elmúlt január havának tizenötödikéig a bűnnek szolgáltak és nem akarnak attól megtisztulni, kánoni lefokozásnak kell alávetni. Akik pedig a kétszeri házasság ilyen tévelyébe estek, de (már) a mi (i. i. a zsinati atyák) felvilágosításunk előtt megtudták, mi az érdekük és a rosszat kivágták magukból és messzire elhajtották (maguktól) azt a (kánonról) idegen és törvénytelen viszonyt, vagy akiknek a második házasságbeli felesége már meghalt, ők pedig a megtérés után néztek, újra megtanulva a józanságot és gyorsan feledésbe ejtve előbbi törvénytelenégeiket – akár presbíterek, akár diakónusok legyenek is azok – azokról úgy döntött (a zsinat), hogy abba kell ugyan hagyniok minden egyházi szolgálatot, vagyis ténykedést és egy meghatározott időre (egyházi) megfeddést kell viselniök, viszont részesülhetnek a (klérusban való) ülés és az állás megfizetetésében, megelégedvén az együttüléssel és esdekelvén az Úrhoz, hogy bocsássa meg nekik a tudatlanságukból (eredő) törvényszegésüket; mert következetlenség lenne, hogy mást áldjon az, akinek saját sebeit kell gyógyítania. Azok pedig, akik egy feleséggel kötöttek házasságot, az pedig özvegyasszony volt, ugyancsak azok, akik felszentelés után törvénytelenesen egy házasságot kötöttek – vagyis presbíterek, diakónusok és hypodiakónusok – miután rövid időre eltiltatnak a szent szolgálattól és (egyházi) megfeddést viselnek, visszahelyezendőek tulajdon rangjukba, de semmiképpen sem léphetnek más, magasabb rangba, közben természetesen fel kell bontani a törvénytelen házasságukat.* (3. kánon, JOANNOU, PERICLES-PIERRE, *Discipline générale antique (IVe–IXe s.) t. I, 1. Les canons des conciles oecuméniques*, Grottaferrata 1962, 125–129., BERKI F. 104–105., vö. 26. kánon, uo. 120.).

vagy tartatták be. Az újkorból idézhetnénk dél-itáliai⁸ vagy oroszországi példákat.⁹ II. Jeremiás konstantinápolyi pátriárka 1589-ban utazása során ellátogatott a rutén vidékekre (a mai Ukrajna területére), s egy körlevelében megtiltotta, hogy a másodszor és harmadszor nősült papok szent szolgálatokat végezzenek. 1599-ben Ipatij Potij püspök unitus polemikus művében, az *Antirrhészisz*-ben felrója azt a széles körben elterjedt visszaélést, hogy a püspökök eltűrik megözvegyült papjaik újranősülését. Az unió vértanújaként meghalt Kuncevicz Jozafát polocki érsek tudomást szerzett arról, hogy elődje nagylelkűen adogatta felmentéseit az ilyen esetekben. Jozafát ezért megengedte, hogy a már addig nősült bigámus papok kereszteljenek, eskessenek, vecseryét, utrenyét, imaórákat és más egyházi ájtatosságokat végezzenek, de nem gyóntathattak és nem végezhetek szent liturgiát. Püspöki szolgálatának kezdetétől fogva azonban nem tűrte a szentelés utáni újranősülést, és laikus státuszra fokozta le a vétkeseket. A 17. század folyamán számos alkalommal fordultak a kijevi görög katolikus metropoliták a Szentszékhez, hogy adjon felmentést bigámus papjaik számára, mert úgy vélték, hogy bár a felszentelés után a második házasság tilos, de nem érvénytelen. Róma sosem adott ilyen értelmű felmentést, mert a Szent Officium iratai és a többi forrás arról tanúskodnak, hogy ezeket a házasságokat semmisnek és érvénytelennek nyilvánították, a második feleségeket pedig szabad állapotúnak.¹⁰ A rutén püspökök azonban nem adták fel a reményt, és újból próbálkoztak, ami arra utal, hogy a helyzet lényegesen nem javult az unió megkötése után.¹¹

2. A munkácsi helyzet

Hazai viszonyaink között a probléma először akkor kerül említésre, amikor Theophanész Maurogordatosz paronaxiai érsek, a munkácsi egyházmegye admi-

⁸ A 15. század végéről datálódik az a lista, amely felsorolja a görögök tévedéseit, köztük azt, hogy „*sacerdotes eorum committunt bigamiam*” (Vat. lat. 4137, f. 258r, idézi VITTORIO PERI, ‘Chiesa latina e chiesa greca nell’Italia posttridentina (1564–1596)’, in *La Chiesa greca in Italia dall’VIII al XVI secolo. Atti del Convegno Storico Intereclesiale* (Bari, 30 apr. – 4. magg. 1969), Editrice Antenore, Padova 1973. t. I, 458.). Ebben az időben még nem volt világos, hogy az itáliai görögök és albánok valójában Róma vagy Konstantinápoly joghatósága alá tartozónak vallják magukat. 1581-ből való az az eset, amelyről a cassanói albánok vizitációja kapcsán számolnak be: „*Van egy személy, akit miután megnősült és feleségétől gyermeke született, a szent rendekkel, azaz a szubdiakónusi és diakónusi renddel ékesítettek fel. Miután megkapta ezeket a rendeket, felesége meghalt, ő pedig egy másik nőt vett el feleségül, akitől már fiai születtek, akik teljesen ugyanebben a helyzetben vannak. Kérdés, a Szentatya fel akarja-e őket ezekkel együtt menteni, stb. Ha pedig esetleg nem, át kell-e adni őket a világi hatóságnak, vajon élvezik-e az egyházi bíróság kiváltságát.*” (Relazione della visita degli Albanesi di Cassano. Brancacc. I. B. 6., f. 547r, idézi PERI, ‘Chiesa latina’ 452.).

⁹ Részletesebben ld. SOPHIA SENYK, ‘A Married Clergy. Observance of the Norms Regulating the Marriage of Priests in the Ruthenian Uniate Church,’ in *Orientalia Christiana Periodica* 64 (1998), 175–192.

¹⁰ Pl. ACDFSO St. St. vol. QQ 2–I (*matrimonia supradicto modo contracta esse nulla, et e contra mulieres remanere liberas*) (vö. Források, 1a–b és 2. sz. iratok).

¹¹ SENYK, ‘A Married Clergy’ (*art. cit.* 10. jegyzet), 182–189.

nisztrátora 1677. április 13-án kelt körlevelében¹² tiltja a papok második házasságát, valamint azt, hogy a diakónusok felszentelés után házasodjanak. Kánonjogiilag két artikulusra is támaszkodik az irat, mégpedig Manuél Malaxosz 1561-ben készült *Nomokanon*-jának¹³ 179. cikkére és a szabolcsi zsinatra.¹⁴ Az első hivatkozás azért tűnhet alkalmazhatónak, mert ez a gyűjtemény a legszélesebb körben elterjedt az Oszmán Birodalomban működő egyházak körében, egyházi szláv nyelvre is lefordították. Román verziója *Índreptarea Legii* néven ismeretes, 1652-ben jelent meg Tirgovistében.¹⁵ Theophanész nyilván a görög verziót ismerte, de maga a kánon tartalma valamilyen formában a korabeli munkácsi püspökök előtt sem

¹² MICHAEL LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria sacra et civilis ex probatissimis Authoribus, et Documentis originalibus Archivi Dioecesei Munkács desumpta*. Budae 1843, caput 81, új kiadása in Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku (NZMUK), vol. 14–18. SPN, Presov, 1986–1992. vol. 15, 236–237. *Okmánytár* no. 202., 250–251. (szövege nem teljesen azonos Lutskeyéval).

„*Pteophan Maurocordanti Archi Episcopus Metropolitanus, Magyar Országban, a Görög vallásban levőknek Gondviselője, Fejér Tenger mellett lévő nevezetes Ecclesiának, s mind penigh Munkács vidéki, Maramorosi, Beregh Vármegyei, Struczo vidéki Makoviczoj, Sepes Vármegyei, Nagy Komáromi, Nemes Szathmár és Ugocsa vármegyekben a szerént Alsó, és Felső Magyar Országban Görög valláson levőknek Fő Püspöke.*

A szent atyák irásokban meg hagyták, és a Sz. Ecclesia úgy rendelte, hogy a Papok eszesek legyenek, életekben tiszták, nem versengők, minden módon figyelmen kívül hagyják, melyet megerősítettek az Sz. Atyák az százhetven kilencedik Articulushban, a mint Nagy Sz. László is tizenkettődik artikulushban írván, hadta, két Feleségi Pap ne legyen, miis az mi Archi–Episcopusi Tisztünk szerint tilalmazzuk, hadjuk, és parantsoljuk a szerint, hogy harmintz három esztendőnek előtte a Pap Papi Tisztben ne szolgálhasson, az Diakonusok is huszonkét esztendeig az Isten Templomában tiszteteket ne tebessék; az olyaténokatis tilalmazom, mely elsőben Diakonusságot viselne, és azután házasadójék meg, az olyaténok átókaká legyenek, a mely Papokis Eszperes hire nélkül más Ecclesiába mennének, azok is a szerint átkoztak legyenek, a világbi emberek pedig, kik atyafiságban, sógorságban vagy komaságban házasadódnak, az olyaténokatis el tiltom, hogy olyan dolgokat ne mivelfenek. A mint értem, és végreis mentem, el szaporodtanak a botránkozatók, és sógoros vétekekben élők bűnösök a mint Sz. Pál Apostol az Első Korinthusiakhoz írt levelében, az betedik részben, második, tizedik, és tizenegyedik versekben írván, ekképen hadta, hogy ne legyen oly ember, mely az Urátul ok nélkül el hagyattatott aszszonyi állatot el válaszszon, ha pedig bizonyos okokra nézve, el válaszszon, holtig kötelben maradjon, a mint Christus Urunk is mondja Sz. Máthénál, ötödik részben, harmintzegyedik versben: És a ki (:ugy mond:) ok nélkül el hagyattatott aszszonyi állatot el veszzen, azis parázsná teszi magát. E félelnek meg rontóit a mi Archi–Episcopusi Tisztünk autoritása szerint azon Vármegyei Fő Ispány Ur Eö Nagysága ellen száz forintot maradjon, Klastromra is tartozik adni ugyan annyit. A mely Pap pedig é félelket meg esketne, az is a szerént maradjon, mert még az Isten minket éltet, tebességünk szerint é féle bűnöket ki akarjuk irtani, és másokkal is gyomlálatni Tisztünk, és hivatalunk szerint, a mint ezt Generalis Gyűlésében a mi Szent Székünknek publicáltam, és szokott petsétünkkelis meg erősíteni akartuk, és kezünk irása alatt kiis adtuk. Költ Munkács allyi Kalastromunkban. Ezer hatszáz hetven hét Esztendőben, Szent György havának tizenharmadik napján. Pteophan Maurocordanti. m. p.“

¹³ A mű két verzióban jelent meg: tudós nyelven 1561-ben, népnyelven pedig 1562/1563-ban.

¹⁴ Az 1092-es szabolcsi zsinat 1. fejezete (tehát nem a 12., amint Maurocordatosz körlevele írja) foglalkozik a papok második házasságával: *I. De bigamis presbiteris et dyaconis. Bigamos presbiteros et dyaconos, et viduarum vel repudiatarum maritos iubemus separari, et peracta penitencia ad ordinem suam reverti. Et qui noluerint illicita coniugia dimittere, secunda instituta canonum debent degradari. Separatas autem feminas parentibus suis iubemus reddi, et quia non erant legitime, si voluerint, liceat eis maritali*. ld. ZÁVODSZKY LEVENTE, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest 1904, 59.

¹⁵ Első része 417 fejezetben Malaxosz 1561-es Nomokanonját tartalmazza, második része az apostolok, a zsinatok és a szent atyák kánonjait az Ariszténosz-recenzió szerint. A mű teljes címe: *A törvény direktóriuma, népszerű nevén Pravila*. Latin fordításban az első részt tartalmazza JOSEPHUS PAPP-SZILÁGYI, *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae*, M-Varadini 1862, 70–112.

volt ismeretlen. Az első ismert munkácsi egyházmegyei körlevél, mely egyúttal az első magyar nyelvű körlevél is, nem pontosítja, milyen értelemben okoztak problémát a *két feleségű papok*, de nyilvánvaló, hogy nyugtalanító és nem elszórtan jelentkező kérdéssel kellett szembenéznie a görög metropolitának, ha alig két hónapi magyarországi tartózkodása után szükségesnek tartotta, hogy tekintélyi szóval vessen véget az effajta visszaéléseknek. A körlevélből nem derül ki pontosan, hogy csak a világiak közti válást bünteti-e a főispán által behajtható 100 forinttal, vagy a „bigámus” papokat is ilyen fenytékkal sújtja. Nem valószínű, hogy dörgelemének sok foganatja volt, s egy évtized múltán hasonló vagy még rosszabb helyzet fogadhatta De Camillist. Hogy mennyire volt ez elterjedt gyakorlat, abból is következtethetünk, hogy szerepel Jacobus Sirmondus listáján, amelyet azokról a tévedésekről készített, amelyek Magyarországon és Erdélyben a görögök körében találhatóak voltak.¹⁶

Alig érkezett meg Munkácsra, már másnap egy ilyen ügygel kellett foglalkoznia. Podoragne falu papja, Demeter „bigámus” volt, emiatt nem szolgáltathatta ki a szentségeket. A püspök nem jelezte, régóta áll-e fenn ez az állapot, vagy csak ő tartja anomáliának. Mindenesetre Kolcinszki Mihálynak engedélyt adott, hogy a saját faluján (melynek nevét nem tudjuk) kívül Podoragnében is szentségi funkciókat végezzen, ha erre szükség lesz.¹⁷ A két héttel később, május 11-én¹⁸ Szatmáron tartott zsinat is döntött az ezzel kapcsolatos kérdésekben, mégpedig úgy, hogy azoknak, akik kétszer nősültek, és felmentés nélkül lettek pappá szentelve, felmentést kell kérniük. Akik szentelés után kötöttek házasságot, mindaddig fel vannak függesztve, amíg feleségüket el nem bocsátják, és felmentést nem kérnek és kapnak a püspöktől. Azok a falvak, ahol ilyen papok vannak, teljes egészében tiltásuk meg nekik a szentségek kiszolgáltatását, máskülönben az ottani híveknek 50 forintot kell fizetniük a püspöki monostornak és székhelynek. Ilyen büntetést kell fizetniük, valahányszor megengedik az ilyen papoknak, hogy szent szolgálatokat végezzenek.¹⁹ A zsinat után két nappal a tilalmazott helyzetben levő Péter ardói

¹⁶ Jacques Sirmond, francia jezsuita tudós (1559–1651), egy ideig Baronius munkatársa, számos középkori egyháztörténelmi és teológiai mű kiadója. Az említett jegyzék, amelyről Nilles (116–119.) tévesen azt állítja, hogy Kollonich bíboros felkérésére készítette a misszionáriusok számára, valószínűleg 1633–34-ben írt „*Antirrheticus*” c. művében található. (Sirmondról bővebben in *BBKL*, Band X (1995) Spalten 533–535. Autor: BIRGIT BERNARD. E bibliográfiai adata Végheő Tamás hívta fel figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet a szíves segítségért.)

¹⁷ „*D. Michaeli Kolcinszki Parocho concessi licentiam, ut celebret in pago Podoragne, stante impedimento bigamiae proprii Parochi vocati Demetrius, ita tamen, ut etiam in proprio pago ministrare Sacramenta non desinat, quando necesse erit, hac die 25. Aprilis 90.*” LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (op. cit. 13. jegyzet).

¹⁸ De Camillis keltezésére ügyelni kell, mert egyházi jellegű irataiban a Julián-naptár szerint datál (secundum vetus).

¹⁹ „*Bigami, qui sine dispensatione promoti sunt ad ordines sacros, dispensationem petere debent. Qui post ordines sacros matrimonium contraxerunt, suspendantur quousque uxores non dimittant et absolutionem a nobis petant et obtineant. Illi vero pagi, in quibus tales sacerdotes reperiuntur, omnino impediunt illis administrationem sacramentorum, alias subditi solvere debebunt 50 florinos pro nostro monasterio ac sententia et talem poenam debebunt solvere quotiescumque permitterent illis sacerdotibus celebrare.*” Esztergom, Prímási Levéltár, no. 2116/ 10. (*Okmánytár*, no. 242., 300.).

paróchus esküvel tett ígéretet, hogy nem él házaseletet feleségével, ennek következtében a püspök engedélyt adott neki a papi funkciók végzésére.²⁰

Az esetekből nem derül ki pontosan, honnan is jutott De Camillis tudomására, kik az érintett papok, és a görög kánonjogban rájuk alkalmazott, többértelmű „bigámia” kifejezés voltaképpen milyen helyzetet is takar az egyes esetekben. A püspök naplójában olvasható feljegyzések mind olyan papokról szólnak, akik szentelésük után másodszor nősültek, mivel valószínűleg papságuk idején megözvegyültek. Kivételt képez egy diakónus, akit azért büntetett meg De Camillis, mert felszentelése után elvált asszonyt vett el.²¹ A forrásokban nem történik említés arra nézve, hogy bármiféle feljegyzés készült volna az irregularitásban élőkről, legfeljebb az esperesek személyes kapcsolattartás révén értesülhettek arról, mit is tettek az egyes papok felszentelésük után, s ennek alapján informálhatták a tőlük gyakran igen távol élő, tizenhárom vármegyére kiterjedő joghatóságot gyakorló munkácsi püspököt.

De Camillis frissiben beszámolt Kollonich bíborosnak az általa Munkácson és Szatmáron tartott zsinatokról és a felmerült problémákról.²² Felháborodással tapasztalta, hogy elődei akár azért, mert műveletlenek, akár azért, mert pénzsóvárók voltak, tűrhetetlen állapotokat hagytak maguk után. A másodházasságú papok szemében gyűlöletessé vált, mert felszólította őket, hogy bocsássák el feleségüket. Mások is megutálták, mert továbbra is olyan laza életmódot szerettek volna folytatni, mint az előző püspökök alatt, az új püspök viszont kijelentette, hogy inkább meghal, semmint hogy bármit is tegyen tudatosan Isten törvényei és a szent egyház kánonjai ellenében. Kérte a bíborost, hogy ezt a levelét továbbítsa Rómába. Nemsokára a Kongregációnak is írt levelet – valószínűleg addig várt Kollonich válaszára, de az nem érkezett meg –, és keserűen panaszkodik, különösen a papságra. A klérus annyira faragatlan, hogy annál műveletlenebb már nem is lehetne. Mindenütt fejtelenség uralkodik, rengeteg a bigamus pap, meg az olyan világi, aki kénye-kedve szerint elhagyta a feleségét, és újra nősült. Az előző püspökök ezt engedélyezték, a katolikus földesurak pedig nem hajlandók támogatni az új püspököt abban, hogy válásra kényszerítse törvénytelen körülmények között élő híveit, akik amúgy sem tartanak ki az unióban. Ezért arra kérte a Kongregációt, hogy ruházza fel őt az apostoli vikáriusokat megillető szokásos jogkörrel és azzal a hatalommal, hogy a klerikusokat felmenthesse a bigámia alól. Indoklásul

²⁰ „D. Petrus Parochus Ardo bigamus post ordines promisit cum iuramento se abstinere a commercio cum uxori et sic dedi ipsi licentiam celebrandi die 13–a Maji 1690.” LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (op. cit. 13. jegyzet), 49.

²¹ „Die 31–a 92. mandavi T. Ukliskí, ut puniat diaconum, qui est in pago Rozdili, propter ablatam uxorem a vivo marito polono, eamque duxit in matrimonio.” LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (op. cit. 13. jegyzet), 60.

²² „...se bene mi sono reso odioso apresso li bigami, che bisogna che lascino le loro mogli et apresso altri, che vorebbero che anchi io lasciassi a loro quella libertà di vivere a lor modo che li altri vescovi o poco intelligenti o avidi del denaro, che pegliavano, lasciavano. Io mi son dichiarato, che piu presto mi contentaro morire, che far chosa scienter contro li precetti di dio e li canoni della s. chiesa.” Esztergom, Prímási Levéltár, no 2116/10. (*Okmánytár*, No. 244., 304).

felhozta, hogy igen sok klerikust felfüggesztett, s ha nem kapja meg a felmentési felhatalmazást, nem tud békét teremteni egyházmegyéjében.²³

A Kongregációhoz egy másik, csak másolatban fennmaradt, keltezetlen levél is érkezett, amely részletezte, hogy milyen esetekről is van szó. Több olyan pap akad, aki felszentelése előtt többször is megházasodott, és sokan tettek így a szent rendek felvétele után. De Camillis kénytelen volt az összeset felfüggeszteni, de ez azzal járt, hogy sok falu mise nélkül maradt. Kéri, hogy a pápa adjon neki felmentési felhatalmazást arra, hogy ezek a mindkét kategóriába tartozó papok misézhessenek, feltéve ha azok, akik felszentelés után nősültek, elbocsátják feleségüket.²⁴ A püspök naplójában feljegyezte, hogy júniusban orlóí (poprádi esperesi kerület, ma Orlov, Szlovákia) esperessé nevezte ki (H)odermarski Péter papot, aki megesküdött, hogy elbocsátja feleségét, akit felszentelése után vett el, és haláláig megőrzi a nőtlen életállapotot.²⁵ Későbbi leveleiből kiderül, hogy az ilyen eset igen ritka lehetett, hogy egy másodszer nősült pap ráadja fejét a holtig tartó nőtlenségre.²⁶ (Vajon Hodermarszkinál nem játszhatott ösztönző szerepet az esperesi előléptetés?)²⁷

A Kongregáció július 3-án tartott általános gyűlésén úgy határozott, hogy az ügyet továbbítja a Szent Officiumhoz.²⁸ Az alig egy évtizede kutatható, s a kutatók által hően áhított Szent Inkvizíciós iratanyag lehetővé teszi, hogy pontosabban rekonstruáljuk az eseményeket. VIII. Sándor pápa július 30-án úgy rendelkezett, hogy Kollonich a saját belátása szerint felmentheti és papi feladataik elvégzésére jogosíthatja a felmentési kérelemben említett papokat, a szentelésük után nősülteket csak abban az esetben, amennyiben feleségüket, „*vagyis inkább ágyasukat*” elbo-

²³ Munkács, 1690. V. 27. Archivio Storico della Congregazione de Propaganda Fide (=APF), Scritti riferiti nei Congressi (= SC), Greci dal 1622 al 1700, vol. I, 378rv (prius 247), (ld. Források, 3. sz. irat).

²⁴ „*Soggiunge che fra gli altri abusi aveva trovato gran quantità di quei preti bigame. Molti dei quali hanno successivamente pigliate più mogli prima d'ordinarsi sacerdoti e molti dopo esser stati ordinati agl'ordini sacri, per il che era astretto di sospenderli tutti. Ma perche per tale sospensione restano molti villaggi privi de messe, ricorre all' Eminenzie Vostre supplicandole a volerli procurare da Nostro Signore la facoltà di poter dispensare detti preti dalle bigamie contratte prima degli ordini sacri ed a quelli che l'hanno contratte dopo essere stati ordinati sacerdoti di poterli dare licenzia di celebrare, purché lassino le loro mogli.*” APF, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG), vol. 507, fol. 248rv (Okmánytár, no. 246., 306, a levéltári lelőhely kijavítva).

²⁵ „*Die 20–a Junii 1690. constitui Archi–presbyterum Orloviensem Petrum Ordermarski Sacerdotem, qui iuravit demittere uxorem post ordines sacros acceptam et servare usque ad mortem celibatum.*” LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (op. cit. 13. jegyzet), 51.

²⁶ Az alább a 33–34. sz. jegyzetben említett eseteken kívül még évekkel később ezt jegyzi fel naplójában: „*P. Io. Korloski venit ex Nir, dedi licentiam omnia administrandi, quia iuravit se abstinere ab uxore die 10. Aprilis 95.*” LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (op. cit. 13. jegyzet), 72.

²⁷ Hodermarszki Jánosnak, a munkácsi monostor későbbi előljárójának és püspökjelöltnek az apjáról van szó. Érdekes, hogy száz évvel később is valószínűleg leszámazottja, Hodermarszky János volt itt a paróchus. Ld. BENDÁSZ ISTVÁN – KOI ISTVÁN, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 69., 298. szám.

²⁸ Roma, 1690. VII. 3. APF, Acta S. C. de Prop. Fide, vol. 60, fol. 159v–160, nr. 2. *Acta S. C. de Propagandae Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*, (=Acta) Vol. II, 1667–1710, Collegit et adnotationibus illustravit P. ATHANASIVS G. WELYKYJ OSBM, Romae 1954. no. 659., 100. (vö. még: Források, 4. és 5. sz. iratok).

csátják.²⁹ A hivatalok igen gyorsan intézkedtek, mert a határozatot De Camillis már egy hét múlva kézhez vehette. A döntés azonban korántsem töltötte el örömmel. Augusztus 27-én kelt levelében igyekezett megmagyarázni Kollonichnak, miért elfogadhatatlan számára a szentszéki döntés második része, amely a felszentelés után másodszer nősült papokra vonatkozik. Az egyházmegyében 200 pap él, akik részben unitusok, részben még nem, Erdélyben pedig kétszer annyi, akik felszentelésük után másodszer nősültek, mert az első feleségük meghalt. A korábbi püspökök felmentést adtak számukra, ezért tiszta lelkiismerettel kötötték házasságot, és nem okoz botrányt, hogy sok gyermekük van a második házasságból. A püspökök valószínűleg azért adtak felmentést, mert úgy vélték, hogy nem isteni jog, hanem csak az egyházjog tiltja, hogy a papság nem nősülhet, s ezért ők felmentést is adhatnak erre az esetre, mint ahogy sok más kánoni esetre is, ahol a szokásjog érvényesül. A görög papság nem véli azt, hogy a felszenteléssel implicite együtt járna a tisztasági fogadalom is... Ha feltételezzük, hogy nem isteni jog tiltja, és biztos, hogy a görögöknél nincs tisztasági fogadalom, amely érvénytelenítene a házasságot, akkor a felszentelés után kötött házasság csak nem megengedett, akkor a pápa felmentést adhat alóla, legalább azoknak, akik már megnősültek. Ha a püspök közzétenné a Szentszék határozatát, abból igen nagy bajok származnának. Azok a papok, akik eddig jó lelkiismerettel éltek házasságban, ettől kezdve csak rossz lelkiismerettel tehetnék, mert kétségtelenül nem eresztenék szélnek feleségüket akár azért, mert szenvedélyesen szeretik őket, akár mert az asszonyok vezetik a háztartást és nevelik a gyerekeket. A döntés ártana a nők és a gyermekek hírnevének is, hiszek a feleségek ágyasoknak, a gyermekek pedig törvényteleneknek számítanának, mert szüleik majdnem mind szakadárok. A protestánsok amúgy sem nézik jó szemmel az uniót, az ilyen intézkedések csak rontanának a helyzeten. A felfüggesztett papok egy része rá sem hederít az intézkedésre, hanem továbbra is működik, amiért is a püspök megfenyítette őket, a másik, lelkiismeretesebb része pedig várja a felfüggesztés feloldását. Ezekon a paróchiákon nincs mise, nincs aki helyettesítse a felfüggesztetteket, mert minden paróchián csak egy pap van, s a sajátjait hanyagolná el az a pap, aki máshová is járna. Alkalmas egyének sincsenek, akiket pappá szentelhetne, eddig összesen csak négy papot tudott szentelni. Ezért kéri, hogy a pápa a nélkül a feltétel nélkül mentse fel a másodszer nősülteket, hogy el kell bocsátaniuk feleségüket. Természetesen a püspök ettől kezdve nem ad felmentést arra, hogy valaki a felszentelés után nősüljön.³⁰ Kollonich tudva,

²⁹ „*Sanctissimus mandavit scribi eminentissimo Archiepiscopo Colonitz, qui pro suo arbitrio cum praesentis, qui ante susceptos ordines sacros uxorem duxerunt, et pariter pro suo arbitrio cum aliquis, qui post susceptos ordines sacros uxorem desponsarunt, dummodo dictam uxorem, seu potius concubinam dimitterant, respective dispenset, et ad exercitium suorum ordinum habilitet.*” Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede (ACDF), Fondo Santo Offizio (S.O.) – Serie Stanza Storica (St.St.) vol. QQ2 – i, fol. 440r–442v (bővebben ld. Források, 6. sz. irat).

³⁰ „*...in questa Diocesi vi sono da duecento Preti parte uniti, e parte non ancora uniti, e nella Transilvania vene sono al doppio più, che hanno preso moglie doppo gli ordini sacri mortagli la prima; e perche ciò fecero con dispensa delli Vescovi passati, stimarono di haverlo potuto fare senza peccato, et ora si trovano con numerosa prole senza scandalo. Gli Vescovi poi diedero tali licenze (per lasciar gl'altri loro motivi) perche non stimarono esser precetto divino, mà ordine semplicemente ecclesiastico, che il Sacro Clero non possa contrarre matrimonio, che però credertero di poter*

hogy ebben az ügyben saját hatáskörében nem intézkedhet, szeptember 10-én továbbította De Camillis levelét a Hitterjesztés Szent Kongregációjához azzal a megjegyzéssel, hogy tudatában van: a döntés Rómának van fenntartva.³¹ Onnan azonban válasz nem érkezett.

De Camillis igen nehéz helyzetbe került. A római Kúriával való másfél évtizedes kapcsolata alapján tudhatta, hogy az efféle döntések véglegesek, hiába is kérné felülvizsgálatukat. Ugyanakkor Kollonich felmentési felhatalmazása csak visszamenőleges hatályú volt, későbbi esetekre nem vonatkozott. Vajon mit tehet ebben az esetben, ha igen sok falu maradt lelkipásztori ellátás nélkül?

Igyekezett a szentszéki döntés betűje értelmében eljárni, amint naplófeljegyzéseiből tudjuk.³² Ebből az időszakból csak két olyan esetről tudunk, amikor sikerült rábeszélnie papját, hogy bocsássa el feleségét, azonban a probléma bizonyosan sokkal több klerikust érintett. Ebből az időszakból hét pap felfüggesztéséről beszél, közülük az egyiket azért büntette, mert egy paptársának házasságát megáldotta.³³ Nyilvánvaló, hogy az aktív papok száma emiatt csökkent, mivel a sok

*dispensar, come de fatto si dispensano molti Sacri Canonici, ivi massime dove usus invaluit. Ne del Clero Greco si puol dir come del ulfino, che suppone il voto di Castità implicite eo ipso che uno si ordina, perchè già è certo che gli Preti Greci possono lecitamente tener le proprie mogli pigliate prima di ordinarsi, il che non si potrebbe se anche in essi si supponesse il voto di castità. Posto dunque che non vi sia precetto divino che proibisca, et essendo certo che fra i Greci non vi è voto di castità che possa rendere il matrimonio invalido, resta che sia solo illecito, al che può Sua Santità dispensare, e converrebbe almen per questi che hanno già contratto. Perche se io pubblicherò il decreto Pontificio, seguiranno questi gran mali. Che la dove ora si vive sub bona fide, doppo si vienerà sub mala, essendo indubitato che li Preti non si ridurrano mai a cacciar via le mogli, si per l'inveterato amore, si anco per il governo della casa e figli; di più, la dove le mogli degli Preti si tengono per... dopo resteranno infamate come concubine e gli figli... per il che i loro parenti che sono quasi tutti Scismatici per punto... reciteranno rumori tali, che haverò carestia di paese; tanto più che essendo... li luoghi pieni di Calvinisti e Luterani, i quali non possono soffrire di veder... cominciata l'Unione di Ruteni e Vallachi con la Chiesa Romana, ha del probabile che suggeriranno il peggio che potranno e contro la fede e contro lo Stato, con qualche pericolo in questi tempi di guerra, e con poca speranza l'Unione sia da altri abbracciata. È vero che io gli ho già sospesi, ma la maggior parte, non facendo conto della sospensione, seguitano ad officiare, ne io ho fatto castigarli, et altri, più timorati di Dio, si astengono ora, con speranza però di esser presto assoluti. Intanto le loro Parochie stanno senza Messa, ne vi sono Sacerdoti otiosi che possa sostituire in luogo loro, perchè ogni sacerdote ha cura di una villa, la onde non può supplire ad altri senza abbandonare il proprio popolo, mementiono persone idonee per ordinar Preti, e surrogarli alli bigami, per il che intanto tempo che stò qui appena m'indussi a ordinar solo quattro. Consideri Vostra Eminenza... esser necessario che la Santità Sua si compiacca dispensar con questi... già contratto, accio colla sua Santa Benedittione possano seguitare ad officiare lecitamente senza obbligarli à lasciar le mogli; e per l'avvenire non darò mai licenze a veruno di amogliarsi doppo gli ordini sacri, che così a lungo andare si rimedi arà agl'inconvenienti commessi dalli altri Vescovi che furono prima di me." APF, SC: Ungheria e Transilvania, vol. 2, fol. 292. *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*, (=LE) Vol. III, 1665–1690, Paravit, adnotavit editionemque curavit P. ATHANASIVS G. WELYKYJ OSBM, Romae 1974. no. 207, 325–326.*

³¹ APF, SC: Ungheria e Transilvania, vol. 2, fol. 291. LE III, no. 208., 326–327.

³² „Die 16–a 8–bris 1690. *Dispensavi cum Jacobo Snakoviski bigamo post ordines, ut possit omnia munia Sacerdotalia peragere, praestito prius ab ipso iuramento castitatis, abstinendo se ab uxore quosque vixerit.* – Die 28–a dicti dispensavi ut supra cum P. Joanne Legnavski." LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (op. cit. 13. jegyzet), 56.

³³ „*Suspensi. Elias Serenciouski in comitatu hoc sub Lochouski vicario, quia duxit recenter uxorem.* – *Gregorius Gribowezski quia ipsum copulavit.* – *Gregorius Tibawski sub visniski Vicario, propter ejus ignorantiam.* – *Cepak quia duxit uxorem noviter.* – *Gregorius Skotarski sub Ukliski, quia recenter duxit Uxorem.* – *N. circa Nagybaniam, quia fuit consecratus in Maramoruse. 19. 7–bris 91.* – *Tibafski bigamus noviter* – *P. Ioannes Homonaiensis, quia duxit uxorem.* – *P. Hieronymus Lipniski propter idem.*" LUTSKAY, *Historia Carpato-*

felfüggesztett közül csak keveseket lehetett felmenteni. 1691. július 30-án újabb levelet írt a Szent Officiumnak, amelyben azt kérte, hogy olyanokat is pappá szentelhessen, akik már második házasságban élnek. Kérelmét azzal támasztotta alá, hogy ilyen felmentéseket korábban is kaptak az oroszországi metropolita, a chelmi püspök és mások.³⁴ A Propaganda Fide Kongregáció szeptember 24-i ülésén tárgyalta az ügyet, és átadta a Szent Hivatalnak.³⁵ Október 17-én az új pápa, XII. Ince elhalasztotta a döntést mindaddig, amíg Kollonich részletesebb információt nem küld.³⁶ A bíboros november 11-én pozitív értelemben válaszolt, s azzal indokolta a felmentés megadását, hogy De Camillis igen buzgón végzi apostoli munkáját a katolikus hit érdekében. Ennek alapján december 20-én a Szent Officium ülésén a pápa beleegyezett, hogy a munkácsi püspök az említett esetekre felmentési felhatalmazást kapjon,³⁷ sőt ugyanazzal a jogkörrel ruházta fel, mint egy évvel korábban Kollonichot, de természetesen nem engedélyezte a szentelés után másodszor házasságot kötöttek számára azt, hogy együtt éljenek feleségükkel.³⁸ Kollonich január 6-án továbbította Munkácsra a pápai felmentvényt,³⁹ ezzel azonban a problémák zöme nem oldódott meg.

De Camillis hosszabb idő után valószínűleg azt a megoldást választotta, hogy jelentést tett a Hitterjesztés Szent Kongregációjának az egyházmegye állapotáról, s ebben jelezte a bigámia problémáját is, de az 1693. augusztus 3-án tartott általános gyűlés csak dicsérettel tudomásul vette, mást nem tett.⁴⁰

Évekkel később újra felhozta a szentelés után másodszor nősültek problémáját. Kollonich bíborosnak 1696. június 6-án azt írta, hogy lehetetlen mindenütt megszüntetni a visszaéléseket, különösen azt, hogy a papok ne nősüljenek szentelés után, a világiak ne kössenek házasságot, míg törvényes hitvesük él, és katolikusok ne vegyenek el akatolikusokat. Nincs hatalma arra, hogy megbüntesse a vétkeket, épp ezért ha beidézi őket, nem jelennek meg, a fenyegetéstől nem rettegnek. Ha a püspök szolgálai elő akarják őket állítani, fegyverrel állnak ellen, a császári hivatalnokok segítségére nem számíthat, a földesurak pedig, akik többségükben protestánsok, megvédik bűnös alattvalóikat ahelyett, hogy a püspök kedvében járnának.⁴¹

Ruthenorum (op. cit. 13. jegyzet), 54–55.

³⁴ „*Tales dispensationes ego saepius obtinui pro Domino Metropolita Russiae, pro D. Episcopo Chelmensi, et pro aliis, prout reperiri poterit in Registro Notariatus.*” APF, SOCG vol. 509, fol. 320, 321. (*Okmánytár*, no. 252., 314. LE IV, 27., 27.).

³⁵ APF Acta vol. 61, fol. 49r (*Acta* II, no. 664., 109.).

³⁶ ACDF S. O., St. St. Decreta anno 1691, fol. 330r (bővebben ld. Források, 7. sz. irat).

³⁷ Uo. fol. 374 v, 380r (ld. Források, 8. sz. irat).

³⁸ Uo. fol. 392v–393r (ld. Források, 9. sz. irat).

³⁹ *Okmánytár*, no. 255, 316.

⁴⁰ APF, Acta S. C. de Prop. Fide, vol. 63, fol. 132–133v, nr. 23. (*Acta* II, 680, 120) APF, Litterae S. Congreg. et Secretarii, vol. 82, fol. 32v–33. (*Okmánytár*, no. 285., 370; *Litterae S. C. de Propagande Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia*, (= *Acta*) Vol. II, 1670–1710, Collegit et adnotationibus illustravit P. ATHANASIJ G. WELYKYJ OSBM, Romae 1955. (= *Litterae*) no. 792., 196–197.

⁴¹ „*Postea plurimos clericos illegitimos vel dubios reordinavi et multos abusus contra legem dei et ss. canones eccliticos abstuli, licet nondum possint ubique eradicari praesertim ut sacerdotes non ducant uxores post ordines et saeculares non*

1697. március 1-én a Propagandához címzett levelében újból kérte, hogy felmentést adhasson azoknak a bigámusoknak, akiket pappá szeretne szentelni.⁴² A Kongregáció május 6-án tartott általános gyűlésén foglalkozott a kérdéssel, s a titkár előterjesztésében emlékeztet arra, hogy a püspök már 1690-ben kért ilyen felmentést, a kérvényt pedig fel is terjesztették a Szent Officiumnak, de nincs nyoma annak, hogy érkezett volna rá válasz. Épp ezért a kérelmet újból az említett főhatóság elé terjesztették.⁴³ Május 23-án a Szent Hivatal gyűlésén a pápa, akárcsak hét évvel azelőtt elődje, újból Kollonichtól kért információt.⁴⁴ Eddig forrásadatok hiányában nem tudjuk, milyen döntés született, jóllehet feltételezhető lenne, hogy a püspök a korábbiakhoz hasonló felmentési felhatalmazást kapott. 1698. március 24-én De Camillis keserűen panaszkolt el a bíborosnak, milyen állapotok uralkodnak hívei és papjai körében. A világi hívek, ha elűzik házastársukat, és mást akarnak feleségül venni, papjaik pedig nem hajlandók megesketni őket, a máramarosi szakadár papokhoz vagy a protestáns prédikátorokhoz fordulnak, hazatérve pedig földesuraik oltalomban részesítik őket. Ugyanígy járnak el azok a megözyegyült papok is, akik újabb házasságot akarnak kötni. Esetleg olyan pappal áldatják meg házasságukat, aki a hegyekben él, rablók között, s nem tart a püspöktől. Csak erősebb karhatalommal lehetne véget vetni ezeknek az állapotoknak, ilyen azonban nem áll a munkácsi püspök rendelkezésére. Ezért aztán tartja magát a bíboros gyakran ismételt kijelentéséhez: *Azt tesszük, amit meg tudunk tenni, és nem mindazt, amit akarunk.* Nem is embereket kormányoz, hanem vadakat, és csak Isten kegyelmének köszönhető, hogy még életben van.⁴⁵ Komoly problémák merülhettek fel a

ducant alias uxores ante mortem legitimorum conjugum, et catholici cum acatholicis non copulentur. Et haec corrigere ubique non possum, quia vires non habeo reos puniendi; illi enim citati non comparent, censuras non formidant, meis famulis, si velint illos capere, armis se opponunt et ab officialibus caeris assistentia fere nulla, nec domini terrestres juvant, imo cum sit magna pars haereticorum, potius protegent tales reos, quando sunt illorum subditi, quam mihi faveant.” Esztergom, Prímási Levéltár no. 2116/19. (*Okmánytár*, no. 298., 390–391.).

⁴² APF, SOCG, vol. 527, fol. 81rv, 82v. (*Okmánytár*, no. 299., 393–394; LE IV, no. 148., 184–185).

⁴³ „*Mi jò lecito di dire all'EE. VV. che la medesima facoltà fu dal sudetto Vescovo richiesta anche sotto li 3 di luglio 1690, e ne fu rimessa l'istanza alla Congregazione del S. Officio dalla quale nè Registri non si trova che siasi havuta risposta. I luoghi poi conceduti al medesimo nel Breve spedito per il suo Vicariato sono la Diocesi di Monkaçz et altri luoghi acquistati in Ungaria. Rescriptum. Ad S. Officium.*” APF, Acta S. C. de Prop. Fide, vol. 67, fol. 138–139, nr. 22. (*Acta II*, no. 710., 141.).

⁴⁴ ACDF S. O., St. St. Decreta anno 1697, fol. 158v–159r; APF, Fondo Vienna 56, Dubia et Resolutiones Diversarum Sacrarum Congregationum: Sancti Officii, Concilii et Rituum. tom. 2. fol. 139r (ld. Források, 10. sz. irat).

⁴⁵ „*Sic et plurimi Saeculares Rutheni, et Valachi faciunt, quando non placent illorum uxores, expellunt illas, et alias accipiunt, aliquando etiam a vivis maritis, et si non possunt inducere aliquem sacerdotem ex meis, ut illos copulet, eunt ad sacerdotes Marmarussiensis, vel ad Praedicantes, et ab illis copulantur et postea revertuntur ad suas domos, et protegentur a suis Dominis Terrestribus. Similiter et aliqui sacerdotes, qui, postquam moriuntur illorum primae uxores, volunt alias ducere, eunt pro copulatione vel ad Marmarus vel ad aliquem sacerdotem, qui in montibus, et inter latrones manens, non timet me. Pro remedio horum malorum requireretur brachium nimis forte, non sicut meum est, et forsitan non esset de tempore hoc tale brachium; quapropter conformo me verbis saepius mihi repetitis ab Eminentissimo Domino Cardinali, ut faciamus, quae possumus, non omnia, quae volumus. Ill. mus Dominus Episcopus Agriensis, et Vestra Rev. ma Dominatio manet in locis securis, et habetis sacerdotes doctos, et populum discretum, at ego habito in deserto, et non homines, sed potius feras guberno; est Dei specialis gratia, quod adhuc supersum.*” ASV, Acta Congr. Consist., 1771, fol. 228–229. (PAPP GYÖRGY, 'Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez', in *Keleti Egyház* 1941. május, 7–9.; *Monumenta Ucrainae*

felszenteltek szellemi szintjével kapcsolatban, mert többször is kapott figyelmeztetést, hogy válogassa meg leendő papjait.⁴⁶

Kollonich 1701. április 28-án a Hitterjesztés Szent Kongregációjához írt hosszabb levelében beszámolt az unió magyarországi terjedéséről. Kifejtette, hogy az ortodox püspökök kényük-kedvük szerint adnak felmentést mindenféle házassági ügyben, s ezért kétséges, hogy az általuk felszenteltek érvényesen vannak-e felszentelve.⁴⁷ Ez a helyzet De Camillis működésére is hatással volt, aki püspöki tevékenységének második felében azzal is foglalkozott, hogy a máramarosi románokkal elfogadtassa a Rómával való egyesülést.

Ettől kezdve nem hallunk arról, hogy említést tett volna a bigámusok ügyéről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kérdést meg tudta volna oldani, sőt! Későbbi adatok bizonyítják, hogy továbbra is jelentős számban voltak a munkácsi egyházmegyében olyan papok, akik szentelésük után nősültek. De Camillist, lelkiismeretes főpap lévén, kínozhatta a probléma (vagy tudós oldalról tekintve furdalhatta a kíváncsiság), vajon helyesen ítélte-e meg (s kimondatlanul is: helyesen ítélték-e meg Rómában) kánonjogilag a szentelés utáni (második) házasság ügyét. Egyetlen adatunk van, amelyből arra következtethetünk, hogy nem hagyott fel a kutatással. Kollonich 1701. október 17-én írt levelében arról értesítette, hogy megküldi neki Papadopolosz görög egyházi író egyik művét.⁴⁸ Nem írja, melyik könyvről van szó, csak sejtethjük. Teljes címe: *Praenotiones mystagogicae ex jure canonico sive responsa sex, In quibus una proponitur Commune ECCLESIAE Utriusque GRAECAE et LATINAE Suffragium de iis, quae Omnino praemittenda sunt Ordinibus Sacris: atque obiter et GRAECA adversus Calumniatores defenditur, et praecipue Photianorum ineptiae refellentur. Authore Nicolao Commeno Papadopoliti Cretensi, Abbate S. Zenobii, S. Theolpg. Philos. ac J.U.D. et in Academia Paravina Canonum Sacrorum Interprete. Patavii Ex Typographia Seminarii. MDCXCVII.* A könyv II. része (70–87.) a bigamiáról szól. Vajon kifejezetten kérte ezt a könyvet De Camillis, vagy valaki felvilágosításképp küldte neki Rómából? Mindkét változatot lehetségesnek tartom, de elsősorban az utóbbit, mivel a püspök körülményei nem nagyon tették lehetővé, hogy tájékozódjon arról, mi is történt akkoriban Itáliában, a tudós körökben. Azt viszont tudjuk, hogy Papadopolit a kongregációk többször is felkérték arra, hogy szakértői véleményt nyilvánítson a görög és a latin kánonjog eltéréseiből adódó, vitás esetekben. Ezenkívül De Camillis személyesen is ismerte őt, mert 1665–67-ig együtt töltötték tanulóéveiket a római Görög Kollégiumban. Nikolaosz Papadopolosz-

Historica, vol. XIII. *De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*, Collegit Dr. ALEXANDER BARAN, Romae 1973. no. 17, J, 160; LE IV, no. 155., 191–192.).

⁴⁶ Farkas István nagyváradi helynőktől 1699. szept. 9-én (*Okmánytár*, no. 305., 397–398.) és II. Rákóczi Ferentől Sárospatakról, 1701. jan. 9-én (*Okmánytár*, no. 309., 401.).

⁴⁷ „*Interea Episcopi Schismatici, aut potius athei, et sine fide homines, absque ulla consideratione simoniace quosdam in sacerdotium assumunt, et ordinant; in Matrimonijs, Divortijs, Bigamijs, et omnibus Sacramentis pro libitu dispensant ita, ut unus quandoque duabus, aut tribus jueminis, quasi uxoribus ex dispensatione talium Episcoporum abutatur. Sic denique vivunt, ut sine fide, sine lege agentes, merito dubium moveant, an ullus eorum in sacerdotem, minus in Episcopum, rite et valide sit consecratus.*” APF, SOCG, vol. 539, fol. 330–334v. (LE IV, no. 176, 227–230.).

⁴⁸ *Okmánytár*, no. 317., 411.

Komnénosz (latinosan Nicolaus Papadopulli) (1651–1740) 1670-ben belépett a jezsuita rendbe, ahonnan 1686-ban saját kérésére távozott. 1688-tól a páduai egyetem kánonjog-tanára lett, ahonnan 1738-ban csak élemedett kora miatt volt nyugalmába.⁴⁹ Akármilyen indíttatásból kapta is De Camillis a könyvet, a helyzet könnyítésében nem segített. Papadopulosz ugyanazt a szellemi irányvonalat követte, mint közel egy évszázaddal korábban élt tudós társa, León Allatiosz, akinek felfogásáról főművének címe is árulkodik: *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione*. A páduai tanár saját művében Maximosz Marguniosz (1549–1602) kütherai ortodox metropolita nézeteit igyekszik cáfolni, s kánonjogi érvelésében a latin egyház felfogását védi, mely szerint nem számít bigámiának a második házasság, tehát nem képez szentelési akadályt. Ugyanakkor nem esik szó a szentelés utáni második házasságról, lévén hogy a nyugati egyházjogban az egyházi rend házassági bontó akadály.

3. Hogyan alakult a helyzet De Camillis után?

Ahhoz, hogy értékelni tudjuk De Camillis bigámusokkal kapcsolatos erőfeszítéseit, halálával nem ejthetjük el az események fonalát. Utódai idején szintén nem változott a helyzet. Egy 1713-as részletes kimutatásból, amelyet Bizánczy György küldött a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, tudjuk, hogy az egyházmegye papjai közül 140 volt másodsorú nőszült és 371 skizmatikus.⁵⁰ (Egy ugyanakkor készült összesítésből tudjuk, hogy a papság összlétszáma 769 volt, ebből 416 skizmatikus és 353 unitus. A két jegyzék közti eltérés azzal magyarázható, hogy az első listán egyes adatok csak becslésen alapulnak.)⁵¹ Érthető, hogy a főpásztor igyekezett törvényes megoldást találni. Terv készült, amely igyekezett felsorolni azokat az érveket, amelyekkel remélhetőleg pozitív döntést lehetett volna kicsikarni a Szent Officiumtól.⁵² Az első érv az volt, hogy a bigámusok mindenféle büntetéssel való fenyegetés dacára sem hagynak fel papi tevékenységükkel, s ha el akarnának járni ellenük, együgyű híveik erőszakkal is megvédenék őket. Másodsorú: ha erőszakkal lépnének fel velük szemben, félő, hogy ők s velük együtt híveik is visszaesnének a szakadásba, következésképpen hatalmas kárt szenvedne

⁴⁹ Bővebben ld. Z. N. Τσιριπανλῆ, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητὲς του (1576–1700)*. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ, Θεσσαλονίκη 1980 (Ανάλεκτα Βλατάδων 32), 630–633. ÉMILE LEGRAND, *Bibliographie Hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs au dix-septième siècle*. t. V. Paris 1903. 413–415.

⁵⁰ APE, SC Ungheria, Transilvania vol. 4, f. 138. után számozatlan (ld. Források, 12. sz. irat). A kimutatásból nem derül ki egyértelműen, hogy az adott helységben összesen hány pap volt, s ahol egy bigámus és egy skizmatikus van jelezve, ugyanazon személyről van-e szó.

⁵¹ *Okmánytár*, no. 461., 587–588.

⁵² A tervről, melynek szövege Egerben, a Főegyházmegyei Levéltárban található, feltehető, hogy Bizánczy és az egri püspökség szakértői közösen készítették. Mivel nincs datálva, pontosan nem tudjuk, az 1717-es első kísérlet előtt vagy annak kudarca után készült, de inkább a korábbi dátum tűnik valószínűnek.

az unió ügye, aminek érdekében mind az egri püspök, mind a munkácsi apostoli helynök fáradozik.⁵³

Miután megoldódtak a De Camillis utódlásával kapcsolatos nehézségek és viták, Bizánczy 1717-ben újból felhozta a bigámus papok ügyét. Szeptember 9-én Kassán kelt levelében kifejtette XI. Kelemen pápának, milyen siralmas helyzetben van egyházmegyéje, s ennek orvoslását csak a Szentszéktől remélheti.⁵⁴ Az oroszországi baziliták általános prokurátora betérjesztette a püspöknek a pápához intézett kérelmét, amelyben hivatkozott arra, hogy 1714. augusztus 2-án már döntött a Szent Officium olyan esetekről, ahol a megözvegyült papok második házasságot kötöttek.⁵⁵ November 17-én Bizánczy ugyanazt a választ kapta, tudniillik hogy a szóban forgó házasságok semmises és érvénytelenek, a püspökök figyelmét pedig fel kell hívni a korábbi pápai döntésekre.⁵⁶

Mint ahogy korábban, a helyzet most sem oldódott meg ezáltal. 1718. április 4-én Keresztély Ágost bíboros-primáshoz intézett levelében felsorolta az egyházmegyéjében levő aktuális nehézségeket, első helyen a bigámus papok problémáját. Az érintettek, szinte mindnyájan, nem hajlandók elbocsátani feleségüket, inkább úgy döntenek, hogy kivándorolnak az országból, felhagynak a papi szolgálattal, és átállnak a szakadárokhöz. Márpedig ebben az esetben a püspök a klérusnak több mint a felét elveszítené. Hogy ezt elkerülje, kérte a primás közbenjárását.⁵⁷

⁵³ Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, fasc. 238, EH a/126 (Ld. Források, 11. sz. irat).

⁵⁴ „*Hisce humillimis lineolis meis (quamvis ob conturbatum per diuturnam viduitatem gregis mihi commissi statum, partim vicinis Tartarorum terroribus, qui hisce diebus ex Moldavia erupentes, circa confinia Hungariam igne, et ferro vastantes octo, et amplius millia, maiori ex parte, ex populo Graeci Ritus meae curae commisso abegerunt, praepeditus tardius hisce compaream), cordiali cum basio pedes Sanctitatis Vestrae exosculans, demississime significo statumque concredivi mihi per beneficam Sanctitatis Vestrae Apostolicam manum Cleri, ac Populi, brevibus humillime exponens. Inter caeteros successu temporis, uti sperare licet, per me corrigendos in Clero, ac Populo defectus, maxime quod me anxiat est, opportunoque, ac non alio quam Vaticano indiget remedio; tempore utpote diuturnae orium meorum viduitatis, ac plurimum durante Rakociana perniciose admodum bonis moribus, et ordini ecclesiastico rebellione, ultra centum sacerdotes, demortuis primis uxoris, ad secundas transivisse nuptias, ac hodie, etiam post tot suspensiones, et inhibitiones, immo etiam nonnullorum incarcerationes, quos nempe furor permisit rusticorum, fere omnes munia sacerdotalia, convivendo in bigamia cum uxoris, obire, ac tractare, et quoniam longe adhuc ante susceptam Sacram Unionem tempore omnium fere meorum Antecessorum hunc usum, vel potius abusum in Hungaria usque ad haec tempora vixisse, deinde huiusmodi notatos vitiis montes, non facile cuiquam obvio penetrabiles, inhabitare, ubi nec suspensiones curant, nec per alias paenas, ut per incarcerationes, plebe rudissima seducta defensi corrigi possunt, certissimum sit; et vel maxime submotis etiam similibus, subiecta idonea substitui facile non possint. Eapropter Sanctitati Vestrae haec humillime repraesentans supplico, quatenus (f. 567v) pro ulteriori pace Ecclesiae meae, et maiori Sanctae Unionis incremento, uti spes est, pro hac unica vice dumtaxat, huiusmodi bigamos ab irregularitate absolvere, et cum iisdem dispensare, ut fungi sacerdotio in Matrimonio secundo, ad instar monogamorum, possint ac valeant, Sanctitas Vestra benignissime dignetur.*” APF, SOCG, vol. 610, fol. 567rv, korabeli másolat, ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – I, fol. 148, korabeli másolat. (LE Vol. III, 1665–1690. no. 207., 325–326.).

⁵⁵ ACDF SO, St. St. QQ2 – I, fol. 146r–150v (Ld. Források, 13. sz. irat).

⁵⁶ „*Secundum matrimonium praesbyterorum graecorum esse nullum et invalidum, ideoque monendos esse episcopos de ignorantia decretorum iam factorum.*” ACDF SO, St. St. Decreta anno 1717, fol. 403v (Ld. Források, 14. sz. irat).

⁵⁷ „*...siquidem accepta decreta ex Sacra Curia Romana de bigamis sacerdotibus executioni mandare volens, eorumdem secundas uxores utpote illegitimas repudiare aggressus, interea quoniam multi dictorum bigamorum immo fere omnes sunt resoluti, potius ex regno exulare, a sacerdotii exercitio abstinere, et quod prius ad schismaticos*

1719-ben két pap, Staurovszki János és Hopkanics János személyesen mentek Rómába abban a reményben, hogy így talán kedvezőbb elbírálásban részesülnek.⁵⁸ XI. Kelemen pápához intézett első kérvényében Staurovszki előadta, hogy első feleségével, akit szentelése előtt vett el, öt évig élt, majd kilenc évvel ezelőtt (tehát 1710 táján) újból házasságot kötött egy hajadonnal, leginkább amiatt, mert apró gyermekekkel maradt özvegyen. A kérelemben egyszerű irregularitás alól kért felmentést, s a kérvényből nem derült ki, vajon felszentelése előtt vagy után kötötte második házasságát.⁵⁹ A Szent Officium konzultorai elhalasztották a szavazást, amíg erről világos választ nem kaptak.⁶⁰ Ugyanígy tettek Hopkanicssal is. Staurovszki újból próbálkozott: azzal érvelt, hogy azért kéri felmentését az irregularitás alól, mert vissza akarja kapni javadalmát, mivel arca verejtékével dolgozva teremti elő megélhetését, s el kell tartania önmagán kívül a két házasságból született hat gyermekét, meg a feleségét.⁶¹ A Szent Officium konzultorai úgy szavaztak, hogy csak akkor nyújthatja be kérelmét, ha már elbocsátotta feleségét.⁶² Az ügy folytatásáról nincs adat az Inkvizíció döntéstárában, ezért feltételezhető, hogy a két pap azzal az elhatározással távozott Rómából: inkább maradnak felfüggesztett papok, de nem bocsátják el feleségüket. Hogy milyen gyakorlati megoldást választottak, nem tudjuk, de a korábban idézett Bizánczy-levél felsorolja azokat a lehetőségeket, amelyekkel sorstársaik éltek.

A kérdés később sem jutott nyugvópontra. 1790-ben a magyarországi görög katolikus klérus emlékiratot nyújtott be az általános királyi diétának, hogy a keleti egyház kánonjogában a püspökök rendkívüli módon egyes esetekben felmentést adhassanak annak a papnak, aki másodszor nősült, s ezért haláláig el van tiltva a papi szolgálattól.⁶³

4. A De Camillis magatartását irányító szempontok

Mielőtt összefoglalást nyújtanánk arról, másfél évtizedes püspöki működése alatt milyen álláspontot alakított ki a munkácsi püspök a papok második házasságával kapcsolatban, meg kell vizsgálnunk azokat a szempontokat, amelyek magatartását alakították.

transmigrare, quam suas secundas deserere uxores; quo pacto mediam fere partem perdere debebo parochorum, ac proinde opem serenissimae Eminentiae Vestrae demississime imploro, quatenus huic malo, benigno suo remediari dignaretur patrocinio, ne tantam jacturam in fidei verae et sanctae Unionis professione, ac in clero perditionem patiatur Ecclesia Dei.” Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, fasc. 238, EH a/142 (ld. Források, 15. sz. irat).

⁵⁸ ACDF SO, St.St. vol. QQ2 – 1, fol. 154r, 155r (ld. Források, 16–17. sz. irat).

⁵⁹ ACDF SO, St.St. vol. QQ2 – 1, fol. 156r, 157v (ld. Források, 18. sz. irat).

⁶⁰ ACDF SO, St. St. Decreta anno 1719, fol. 269v, 276r (ld. Források, 19. sz. irat).

⁶¹ ACDF SO, St.St. vol. QQ2 – 1, fol. 160r (ld. Források, 20. sz. irat).

⁶² ACDF, SO, St.St. Decreta anno 1719, fol. 269v, 275v–276r, 280r, 285v (ld. a 21. dokumentumot).

⁶³ NIKOLAUS NILLES SJ, *Symbolae ad illustrandam historiae Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Oeniponte 1885, 1055–1057.

1. A leendő püspök nem tudott kellőképpen felkészülni az egyházmegye kormányzására, mert nem rendelkezett megfelelő információkkal az itteni lelkipásztori állapotokról. Amikor megérkezett állomáshelyére, hirtelen kellett szembesülnie a bigámia problémájával, több esetben azt sem tudta, annak milyen fajtájával áll szemben. Nem tudjuk, a kérdést kánonjogi szempontból hogyan közelítette meg. A görög egyház akkori szabályai szerint, amelyeket a korábbi kánonjogi döntésekkel összhangban Malaxosz *Nomokanon*-ja foglal össze, ha egy felolvasó másodszer megnősül, megmaradhat rendjében, de magasabb fokozatba nem léphet. Ha egy pap teszi ezt, letétellel bűnhődik, de nem közösítik ki.⁶⁴ A felszentelendők csak szűzi és tisztességes lányt vehetnek feleségül, máskülönben el lesznek tiltva a papi szolgálattól.⁶⁵ Az a klerikus, aki tudatlanságból kötött felszentelése előtt tiltott házasságot, amikor pedig erre rájön, és megtartóztatja magát feleségétől, örökre el van tiltva a papi szolgálattól, de megtartja papi rangját. Ha rájön, hogy tiltott házasságot kötött, és továbbra is házaseletet él, letétellel és kiközösítéssel bűnhődik.⁶⁶ A megözvegyült papokat és diakónusokat, ha megnősülnek, ugyanúgy kell tekinteni, mint azokat, akik otthagyták a szerzetesi állapotot. Meg kell tőlük tudakolni, vajon azt hitték-e, hogy a papok és a diakónusok megnősülhetnek, s ebben az esetben úgy kell megbüntetni őket, mint eretnekeket. Ha viszont nem hitték ezt, akkor úgy kell büntetni őket, mint akik otthagyták a szerzetesi állapotot. Ha elúszik feleségüket és visszatérnek az Egyházhoz, szelíden és irgalmasan kell fogadni őket; ha viszont ezt nem teszik meg maguktól, az Egyház kényszerítse őket, s ha nem engedelmeskednek, élethossziglan zárják őket monostorba.⁶⁷

2. De Camillis úgy vélte, hogy elődei jogtalanul, vagy legalábbis körültekintés nélkül jártak el, amikor felmentést nyújtottak a bigámusoknak. Nem vett, vagy nem akart tudomást venni arról, hogy Malaxosz *Nomokanon*-jának és szláv, illetve román recenzióinak 317. kánonja szerint a püspököknek hatalmukban áll a kánonok szigorán enyhíteni vagy módosítani.⁶⁸ Valószínűsíthetjük, hogy a korábbi püspökök ennek a kánonnak a szellemében jártak el. A rendet szerető és azt követni akaró De Camillis első reakciója tehát az volt, hogy a felfüggesztést alkalmazta minden pappal szemben, aki valamilyen szempontból ebbe a kategóriába esett. Zsinati határozatában nem utalt arra, hogy a felmentést a pápától kell kieszközölni, hanem csak annyit szögezett le, hogy tőle, a püspöktől kell kérni és kapni a feloldozást.⁶⁹ Ugyanakkor tudta, hogy a katolikus egyházban az ordinárius jogköre erre nem terjed ki, de bizton remélte, hogy Rómából mindenki számára felmentést fog kapni. Rövid időn belül tapasztalhatta, hogy a kapott felmentés az érintetteknek csak kisebb hányadára vonatkozott, s valószínűleg a helyzet súlyossága

⁶⁴ C. 75. PAPP-SZILÁGYI, *Enchiridion* (op. cit. 16. jegyzet), 79.

⁶⁵ C. 76. uo.

⁶⁶ C. 82. uo.

⁶⁷ C. 124. PAPP-SZILÁGYI, *Enchiridion* (op. cit. 16. jegyzet), 83.

⁶⁸ PAPP-SZILÁGYI, *Enchiridion* (op. cit. 16. jegyzet), 105.

⁶⁹ „...dispensationem petere debent...absolutionem a nobis patent et obtineant.” *Okmánytár*, no. 242., 300.

kényszerítette arra, hogy elgondolkozzon a mögöttes teológiai indokokról, így alapozva meg kérésének kánonjogi alapját.

3. A görög kánonjog általában nem nézte jó szemmel a második házasságot, de bővebben nem adott teológiai magyarázatot arra nézve, hogy a klerikusok miért nem köthettek második házasságot. A későbbizánci kommentátorok szerint az Újszövetség papjainak még szigorúbban be kell tartaniuk az ószövetségi papokra vonatkozó morális szabályokat, hiszen egy tökéletesebb szövetség szolgái. Ebben az értelemben magyarázták a Szent Pál által megkövetelt feddhetetlenséget, ami kapcsolódott az egyfeleségűséghez.⁷⁰ A magyarázat nem volt új keletű, a tanítás a korai időkre nyúlt vissza. A meg nem engedett házasságban élő papról Nagy Szent Baszileiosz úgy döntött, hogy „nem illő, hogy olyan valaki áldjon meg másokat, akinek saját sebeit kell gyógyítania. Az áldás ugyanis a megszentelés közlése. Hogyan közölheti azonban másokkal, aki híjával van, mert tudtán kívül elbukott?”⁷¹

Nyugaton Siricius pápa hasonló teológiai okfejtéssel él, amikor a klerikusi cölibátusról értekezik. „Ezeknek (a szentírási) rendelkezéseknek a felbonthatatlan törvény kötelez mindnyájunkat, papokat és levitákat, hogy fölszentelésünk napjától fogva önmegtartóztatásban és szeméremben tartsuk testiünket és lelkiünket, mert csak így lehetiünk kedvére Isteniünknek naponta felajánlott áldozatainkban.”⁷² A II. Lateráni Zsinat (1139) is csak azzal indokolja a cölibátust, hogy a klerikusok „Isten templomai, az Úr edénye, a Szentlélek szentélye kell hogy legyenek és annak nevezzeék őket, s ezért méltatlan, hogy szeretkezésben és kicsapongásban éljenek.”⁷³ Az egyházi személyek között a megtartóztatás törvényének és az Istennek tetsző tisztaságnak kell uralkodnia.⁷⁴ A Trentói Zsinat nem fűz teológiai magyarázatot a szent rendekben élők házassági tilalmához, de együtt tárgyalja a szerzetesekkel: az előbbieknél az egyházi törvény, az utóbbiaknál fogadalmuk tiltja a házasságkötést.⁷⁵

A két egyházfegyelmi rend összehasonlításából az tűnik ki, hogy a latin jog ugyanazt a teológiai érvelést használta a cölibátus mellett, mint a görög a papok

⁷⁰ Vö. 1Tim 3,2. A bizánci kommentátorokat summázza Áthoszi Szent Nikodémus a *Pidalion*-ban, a 18. apostoli kánonhoz fűzött magyarázatában. (Athén 1990, 19–20.)

⁷¹ 27. kánon, JOANNOU, PERICLES—PIERRE, *Discipline générale antique (IVe -IXe s.) t. II. Les canons des Peres*. Grottaferrata 1963, 127–128. Magyarul: ERDŐ PÉTER ford. in *A kappadókiai atyák*, Ókeresztény írók 6. Budapest 1983, 273.

⁷² Siricius pápa levele Himerius tarragonai püspökhöz, 10. ERDŐ PÉTER ford. In: *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*. Ókeresztény írók 5. Budapest 1983, 350.

⁷³ 6. kánon, ami azonban nem a szentelés után kötött házasságokról szól, hanem a klerikusok mindenfajta házasságáról. Az „in ordine subdiaconatus et supra uxores duxerint aut concubinas habuerint” kifejezés további magyarázatra szorul. (*Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus JOSEPHO ALBERIGO et al. Bologna, 1973³, 198.). A szöveg utal a Róm 13,13-ra. Ez a szűkített értelmezés nyilvánvalóan téves, hiszen Szent Pál minden keresztényhez intézte intelmét, nem csupán az előjárókhöz.

⁷⁴ „lex continentiae et Deo placens munditia”, 7. kánon uo.

⁷⁵ *Canones de sacramento matrimonii: c. 9. Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus JOSEPHO ALBERIGO et al. Bologna, 1973³, 755. Magyarul: HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNERMANN, *Hívatások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. FILA BÉLA ÉS JUG LÁSZLÓ fordításának felhasználásával összeállította ROMHÁNYI BEATRIX ÉS SARBAK GÁBOR. Bánytereny–Budapest 2004. no. 1809., 423.

második házasságára. Nem tudjuk, De Camillis kánonjogi előképzettsége mennyire terjedt ki arra, hogy foglalkozzék a papi nősülés teológiai alapjaival. Nem tartjuk valószínűtlennek, hogy ebben a kérdésben sajátos kettősség alakult ki benne, ami saját római neveltetésének és a görög egyház tényleges helyzete ismeretének volt köszönhető. A jezsuiták által vezetett Collegio Greco nem nős unitus papokat akart adni a görög egyháznak, hanem nőtlen, netán szerzetes misszionáriusokat, akik vélhetőleg az egyházi karrier csúcsára fognak emelkedni. Mindenesetre amikor első meghökkenése után foglalkoznia kellett a bigámia problémájával, ő maga is arra a nézetre hajlott, hogy nincs igen komoly teológiai akadálya a szentelés utáni nősülésnek, mert „feltételezzük, hogy nem isteni jog tiltja, és biztos, hogy a görögöknél nincs tisztasági fogadalom, amely érvénytelenítene a házasságot, ekkor pedig a felszentelés után kötött házasság csak nem megengedett”.⁷⁶

Bizonyára nem volt egyedül ezzel a véleményével. Igen érdekes egy kérelem, amelyet 1705-ben nyújtott be a Szent Officiumhoz Paolo Petta, a szicíliai Monreale egyházmegye görög szertartású papja, aki öt gyermekével maradt özvegyen, és újból meg akart nősülni. Kérelmét több érveléssel is alátámasztotta. Hivatkozott fiatal korára és azzal kapcsolatos kétségeire, hogy tudna-e megtartóztatásban élni. Anyagi és szociális indokai mellett utalt VII. Sándor pápának 1664-ben egyik paptársa számára adott felmentésére. Kánonjogi szempontból Petta azzal érvelt, hogy több szakértő szerint a görögöknél a második házasság nem érvénytelen, csak tiltott.⁷⁷ Siricius pápa döntéseinek 11. fejezetére is hivatkozott.⁷⁸ A magyarországi görög katolikus klérus 1790-es beadványa még részletesebben fejtegette a teológiai érveket.⁷⁹

De Camillis sehol nem hivatkozik kánonjogi tekintélyekre, de vélhetőleg ő is ismerte, sőt esetleg tanulta is Arcudius és Gambert műveit. Későbbi kérelmei és eljárásai is enyhébb felfogását igazolják. Kezdeti reményei, hogy Róma mégiscsak ad majd felmentést, ahhoz köthető, hogy a vele közölt döntésekben sosem szerepelt az a kifejezés, hogy a másodszor nősült özvegy papok házassága érvénytelen, semmis. (Érdekes, hogy a rutén püspökökkel közölt korábbi döntésekben szerepel ez a kifejezés. De Camillis római szakmai tapasztalatai alapján tehát joggal feltételezhette, hogy számára még lehet remény, esetleg Kollonich közbenjárása kedvezőbb döntést csikarhat ki.)

⁷⁶ Vö. 31. jegyzet. (APF, SC: Ungheria e Transilvania, vol. 2, fol. 292.) A latin egyházban vita tárgya volt, hogy mi az alapja a papok cölibátusra való kötelezettségének. Az egyházjogászok túlnyomó többsége szerint a papi házasságot érvénytelenítő tételes egyházi törvény, Aquinói Szent Tamás és a kisebbség szerint a nagyobb rendekkel egybekötött tisztasági fogadalom. A középkortól kezdve kifejezett fogadalmat nem kívántak meg ugyan, de többek szerint a rendek felvétele hallgatag fogadalomnak számít. (vö. SÍPOS ISTVÁN – GÁLÓS LÁSZLÓ, *A katolikus házasságjog rendszere*, 4. bővített kiadás. Budapest 1960. 340–341.)

⁷⁷ Pietro Arcudi in Concord. lib. 7, Gambert de Sacram. l. 8. de Matrim. tract. II de Impedim. c. 9. 1a. 4.

⁷⁸ ACDF SO, St.St. UV 72. Variorum tom. II sec. XVII–XVIII....Greci, Armeni, Ruteni. 48rv.

⁷⁹ NILLES, *Symbolae* (op. cit. 64. jegyzet), 1055–1057.

4. Püspöki működése előtt, de az alatt is, nehéz körülmények között éltek a munkácsi egyházmegye hívei. Folytak a török háborúk, tatárok törtek be, belháborúk dúltak. A harci cselekmények következtében sokan életüket vesztették vagy elhurcolták őket. Járványok pusztítottak, s gyakori volt a gyermekágyi láz, ami miatt fiatal papok egyedül maradtak apró gyermekeikkel. A helyzet rendkívülinek volt mondható, s a püspöknek be kellett látnia, hogy a megszokott kánoni intézkedések ebben az esetben nem alkalmazhatók a maguk szigorával. Bár elvileg világi karhatalommal is foganatosíthatta volna döntéseit, mivel erre a magyar törvények lehetőséget nyújtottak,⁸⁰ azonban sem a hatóságok, sem a földesurak részéről nem kapott támogatást. Be kellett látnia, hogy még ott is, ahol keményebb büntetéseket tudott volna alkalmazni, nem sikerült neki, mert a papok inkább elmenekültek, semmint elhagyták volna feleségüket. A görög egyházi gyakorlatban alkalmazott monostorba zárás lehetetlen volt, részint mert igen csekély volt a monostorok száma, részint nem voltak felkészülve arra, hogy nagyobb számú internáltat fogadjanak be. Valószínű, hogy a püspök kora előhaladtával és a helyzet súlyosbodásával egyre hajlékonyabbá vált vagy legalábbis nem alkalmazott szigorúbb büntetéseket a renitensekkel szemben. Halála után tíz évvel Bizánczy sötét képet fest a klérus morális állapotáról, s emiatt a körülményeken túl majdnem összes elődjét hibáztatja.⁸¹

5. A második házasságok el nem ismerése egyúttal azt is jelentette volna, hogy az azokból származó gyermekek törvénytelenek, márpedig a leendő papok igen gyakran a papfiúk közül kerültek ki. A klérus képzetesebb utánpótlását veszélyeztette volna, ha nem kapnak felmentést, mert intézményes papnevelés híján a jelöltek „otthon”, családi gyakorlatból sajátították el a papi szolgálathoz szükséges ismereteket. 1727-ben Bizánczy György Rómába küldött kérelmében arra hivatkozott, hogy a Magyar Királyság döntése értelmében az egyházmegyéjében élő román alattvalói közül csak papfiúkat lehet pappá szentelni.⁸²

6. I. Lipót rendelete nyomán lassanként megindult a parochiális telkek osztása. Komoly problémát jelentett – bár De Camillis idejében még csak szórványos je-

⁸⁰ 1662. évi 29. tc. 6 §: *Hozzátevén: hogy a szentszékeknek ily végleges ítéleteit s elmarasztalásait az eziránt törvényesen megkeresett polgári hatóságok végrehajtani tartozzanak; különben a megyei bírák, vagy ítélőmesterek az efféle elmarasztalásoknál a végrehajtást teljesíteni elmulasztó vagy nem akaró ilyen hatóság polgári javaiból is egyenértékű elégtételt vehessenek (minden jogorvoslat félretételével), bármely rendes bíró parancsára. (Hoc addito: quod tales sedis spiritualis definitivas sententias, et convictiones magistrates civiles, ad id legitime requisiti, executioni demandare debeant: alioquin indices comitatum, vel magistri protonotarii, de bonis etiam civilibus talis magistrates, pro convictionibus hujusmodi, executionem facere negligētis, vel nolētis; aequivalentem satisfactionem [cunctis iuridicis remediis depositis] ad mandatum cuiuscunque iudicis ordinarii impendere possint.) Leopoldi I. decr. a. 1662. (II.) KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN, *Magyar Törvénytár: 1657–1740. évi törvénygyűjtemek*, Budapest 1900, V. köt. 244–245.).*

⁸¹ „...longe ad adhuc ante susceptam Sacram Unionem tempore omnium fere meorum Antecessorum hunc usum, vet potius abusum in Hungaria usque ad haec tempora viguisse...” APF SOCG, vol. 610, fol. 567v (LE V, no. 56, 155).

⁸² *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarussiae*, vol. II, 1700–1740. Collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. ATHANASIVS WELYKYJ, OSBM, Romae 1962. no. 717., 218.

lenség volt –, a jövőben pedig még súlyosabb bajokat okozott, hogy amennyiben a papot bigámia miatt felfüggesztették, anyagi kárt szenvedett, mert elvesztette egyetlen biztos javadalmát, a parochiális telket, amelyből családját fenn kellett tartania. Ez a kényszerhelyzet igencsak furcsa megoldásokat szült, amint azt a szomszédos galíciai egyházmegyéek gyakorlata is bizonyítja.⁸³

7. Jóllehet az ortodox és az unitus egyház nemzetiségileg eléggé zárt csoportokban létezett, bizonyos tekintetben mégsem vonhatta ki magát a közgondolkodás és a többi egyházak hatásai alól. A reformáció óta épp azokon a területeken, ahol a keleti egyház virágzott, a nyugati egyházban is *mutatis mutandis* gyakorlattá vált a papi nősülés. Ez Pázmány koráig komoly problémákat okozott. A szentelés után, pap által megáldott házasságok esetében hasonló teológiai érveléssel élnek az érintettek, mint később a 17–18. századi görög szertartású bigámusok,⁸⁴ ekkorra azonban már sem a királyi Magyarországon, sem Erdélyben nem tűrték a nő katolikus papok működését. A papi nősülés elszórta továbbélő gyakorlata és a protestáns egyházak praxisa kedvező táptalajt nyújthatott ahhoz, hogy a megövegült ortodox klérus könnyebben túltegye magát a kánoni tilalmakon. Meg kell említeni, De Camillis sosem mentegette papjait azzal, hogy a katolikus klérus körében is fordul elő abuzus. Kérdés: egyáltalán nem volt tudomása a visszaélésekről, vagy tudatosan tartotta magát távol attól, hogy a latin szertartású egyháziak ügyeibe avatkozzék?

8. Utoljára hagytuk azt a szempontot, amely talán a legtöbb problémát okozta De Camillisnek, s amelyet a források alapján egyelőre nem tudunk megnyugtatóan tisztázni. Ha papokat függesztett fel, nem csupán falvak sora maradt lelkipásztori ellátás nélkül, hanem a legkényesebb helyzet alakult ki, nevezetesen az, hogy az illető pap és az őt követő közösség számára megoldásként kínálkozott, hogy át-ill. visszatérjenek az ortodoxiára.⁸⁵ Ez magát az uniót veszélyeztette, s tudta, hogy az egyesülés mindennél fontosabb a pápa, a primás és a magyar uralkodó számára is. Talán ezzel is magyarázható, hogy Kollonich, látva a saját és De Camillis ismételt erőfeszítéseit, amelyeket a Szent Officiumnál tettek, pragmatikus nagylelkűséggel szemet hunyt a munkácsi egyházmegyei papság morális állapota felett.

Felmerül a kérdés, vajon reális volt-e az ortodoxiára való áttérés veszélye? Milyen kánoni gyakorlat dívott akkor ortodox körökben? Az egyházi jogi előírások világosan kitűnnek Malaxosz *Nomokanon*-jából. Ha megnézzük a breszti unió (1596) után a szomszédos Galíciát, akkor azt látjuk, hogy a 17. században mind görög katolikus, mind ortodox körökben komoly méreteket öltött a bigámia prob-

⁸³ SENYK, 'A Married Clergy' (*art. cit.* 10. jegyzet), 186.

⁸⁴ Vö. KOLLÁNYI FERENC, 'Zsinati bíróság 1561-ben', in *Magyar Sion* 31 (1895) 81–99. (Hivatkozik rá: PÉTERI JÁNOS (= PETRUCH ANTAL SJ): *Az első jezsuiták Magyarországon*. Róma 1963, főleg 103–108.) (E bibliográfiai adatokra Molnár Antal hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök.)

⁸⁵ Vö. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, fasc. 238, EH a/126. Bár ez a levél Bizánczytól ered, nem valószínű, hogy alapvetően mások lettek volna az egy-két évtizeddel korábbi állapotok.

lémája. 1640 után azonban, Pjotr Mogila zsinati intézkedéseinek következtében megszigorodott a rend az ortodox területeken. A forrásokban sehol sincs nyoma annak, hogy felmentést adtak volna a bigámia alól. Jóllehet a Rómánál instanciálórutén püspökök állandóan arra hivatkoztak, hogy a felmentés megtagadása esetén a papok átállnak az ortodoxiába, ez azonban Sophia Senyk szerint inkább csak toposz volt, amellyel alá akarták támasztani kérésüket. Sőt inkább az ellenkezője tűnik igaznak: inkább azok a másodszor nősült özvegy ortodox papok jöttek át az unióba, akiknek emiatt meggyűlt a bajuk a püspökükkel.⁸⁶

A magyarországi helyzet ennél sokkal homályosabb. Érdekes, hogy Andrella Mihály unióellenes traktátusában⁸⁷ utal a bigámia problémájára: az egyszerű ember kétszer is házasodhat, a pap viszont csak egyszer, „*manapság azonban minden másképp van*”.⁸⁸ Emiatt ostorozza az unitusokat. Egy ilyen esetre utal, amikor is egy (görög katolikus) pap másodszor nősült, és a testvére eskette meg, bár a *Trebnyiké* (Szerkönyv) ilyen előírást nem tartalmaz.⁸⁹ E megjegyzések azonban csak arról tanúskodnak, hogy Oroszvégesi Mihály szigorú álláspontot foglalt el ebben a kérdésben, s nem adnak alapot annak feltételezésére, hogy minden ortodox pap ugyanígy vélekedett volna, hiszen ugyanolyan körülmények között éltek, mint unitus társaik. Az a tény azonban, hogy a görög katolikus papság tekintélyes hányada bigámusokból állt, azt a feltevést látszik alátámasztani, hogy ez a jelenség valószínűleg egyformán előfordult a barikád mindkét oldalán.

5. Összegzés

De Camillis püspöki működésének lelkipásztori oldalát vizsgálva túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a másodszor nősült papok kérdése volt az a probléma, amelyet legitim módon nem tudott megoldani. Szerencsére a józan ész és a lelkek üdvösségéért érzett gondoskodás felülkerekedett benne, s ezzel párosult az a gyakorlati felismerés, hogy az unió ügyét teljesen tönkretelheti, ha a bigámia kérdésében merev álláspontra helyezkedik. Másfél évtized alatt kezdte megérteni, mit is jelent a keleti egyházban alkalmazott *oikonomia*, amelyet unitus lévén természetesen nyíltan nem vállalhatott, de Kollonich pragmatizmusa közelebb vihette az *oikonomia* burkolt gyakorlásához, s enyhített püspök-elődeiről alkotott, kezdeti szigorú ítéletén. Hatalmas egyházmegyében egyre kevésbé firtatta ezt a kérdést. Talán jobb

⁸⁶ SENYK, 'A Married Clergy' (*art. cit.* 10. jegyzet), 190–191.

⁸⁷ A. PETROV, *Dubovno-polemicseskija szocinyenija Iereja Mihaila Oroszvigovszkavo Andrelli, protyiv katolicsesztva i unii*. (Materiali dlja isztorii Zakarpatszkoj Ruszi, vol. IX). Praha 1932. Közli a *Logosz* és *Oborona* (=Apológia) c. műveit. (Az idézetek e kiadás számozását követik.) Bővebben: BAÁN ISTVÁN, 'Andrella Mihály antiunionista írásai', in KATONA JUDIT – VIGA GYULA (szerk.), 'Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei', (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga), Miskolc 1996, 307–310.

⁸⁸ *Oborona* (*op. cit.* 88. jegyzet) 226/227., 129.

⁸⁹ Uo. 250/251., 135.

időkre és megértőbb római elöljárókra várt. Csak a külső körülmények javulása hozta el két évszázad múltán, hogy a kérdés gyakorlatilag lekerült a napirendről.

Források

1a.

Róma, 1673.

Malachovszky János peremisli és munkácsi püspök levele X. Kelemen pápához és a Szent Officium Kongregációjához.

Az irat: Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede (=ACDF) Fondo Santo Offizio (=SO) – Serie Stanza Storica (=St. St.), vol. QQ 2–a, fol. 323r, korabeli másolat.

Tartalma: Johannes Malachovszky peremisli és munkácsi püspök kihirdette a Szent Inkvizíció 1673. szept. 27-i döntését a szentelésük után megnősült papok házasságának érvénytelenségéről, de újból felmentést kér számukra.

Beatissime Pater.

Dominus Dominus Johannes Malachovsch⁹⁰ episcopus Premisliensis, et Mucaceniensis⁹¹ humillimus orator Sanctitatis Vestrae humiliter exponit qualiter postquam publicaverat in sua diocesi decretum factum a Sacra Congregatione Sanctae Romanae et Universalis Inquisitionis die 27. septembris 1673 in quo declaratur invaliditas matrimonii post susceptos ordines sacros plurimi sacerdotes ritus graeci, qui post sacerdotium bona fide, et cum licentia suorum pastorum, qui cum ipsis dispensaverant vigore a Sacra Congregatione concessae alias sibi licentiae quae supponebant ad hoc extendi, matrimonium contraxerant, ad ipsam recurrerunt exponendo propriam vicissitudinem propter familiam iam habitam, et exorando pro opportuno remedio in tanta ipsorum confusione. Quapropter dictus orator cum debita submissione instantissime supplicat Sanctitatem Vestram ut dignetur respicere ad bonum illius ecclesiae et illius christiani populi uniti cum Sancta Romana Ecclesia, et dispensationem concedere omnibus sacerdotibus suae diocesis, saltem illis qui post susceptos sacras ordines bona fide contraxerant matrimonium, ut hoc vitio bigamiae non obstante altaris ministerio fungi possint. Quam Deus etc.⁹²

bátlapja: fol. 326v

Sanctissimi Domini Nostri Clementis X.⁹³
Alla Congregatione del Santo Officio

⁹⁰ Malachovszky János peremisli (1669–1691), majd chelmi (1691–1693) püspök, közben 1671–72-ben az erdélyi fejedelemszónagy, Báthori Zsófia által támogatott munkácsi adminisztrátor.

⁹¹ Sic!

⁹² A levél végig De Camillis János, az oroszországi baziliták akkori római prokurátorának kézírása.

⁹³ X. Kelemen (1670–1676).

Pro
Reverendo Domino Johanno Episcopo Premisliensi

1b.

Az irat: ACDF SO St. St. vol. QQ 2–a, fol. 335r–336v (az előző levél olasz fordítása)

Per parte del vescovo di Presmilia e di Mucaciniense si espone che dopo haver pubblicato nella sua diocese il decreto della Sacra Congregatione fatti li 27 settembre 1673. nel quale si dichiara l'invalidità de matrimonii dopo ricevuti gli ordini sacri molti sacerdoti di rito greco i quali dopo il sacerdozio sotto bona fede e con licenza de loro pastori, i quale con essi havevano dispensato, in vigore della licenza altre volte commessali dalla Sacra Congregatione, la quale supponevano, che a tale effetto si essendesse, havevano contratto matrimonio. Sono perciò ricorsi al medesimo Monsignor Vescovo pregandolo per opportuno rimedio in tanta loro confusione per la prole che hanno havuta supplica dunqu' à degnarsi di riflessere al bene di quella Chiesa e di quel popolo christiano unito con la Santa Romana Chiesa e di concedere dispensa à tutti quelli sacerdoti della sua diocese, almeno à quelli i quali dopo presi gli ordini sacri hanno contratto matrimonio (fol. 335v) sotto bona fede, ut hoc vitio bigamiae non obstante, altaris ministerio fungi possint.

Sei quesiti furno proposti sotto li 27 settembre 1673 per parte dell' Arcivescovo Metropolita di Russia,⁹⁴ e circa il 2o, 3. 4 e 5o fu risoluto come

Posse concedi facultatem eidem Metropolitae dispensandi cum Ruthenis super irregularitatem

in quam incurrerunt propter bigamiam seu verius poligamiam similitudinariam contractam ex matrimonio inito post susceptos ordines sacros, dummodo praetensam uxorem, seu potius concubinam dimittant.

hátlapja: fol. 336v.

(summarium)

Die 24. aprilis 1675.

Videantur inter dominos Consultores omnia decreta et aliae litterae scriptae in materia de qua agitur.

feria 2,⁹⁵ die 29 aprilis 1675

Domini Consultores fuerunt in voto, matrimonia esse nulla et ideo inhaerendo decretis alias factis dispensentur contrahentes super irregularitate, dummodo dimittant praetensas uxores tam ante annum 1673. quam post susceptas.⁹⁶

⁹⁴ Gabriel Kolenda kijevi görög katolikus metropolita (1665–1674).

⁹⁵ Hétfő.

⁹⁶ Ez a bejegyzés más kéz írása.

Die 4 maii 1675 Eminentissimi approbarunt propositum votum dominorum Consultorum.

A köteg borítóján: fol. 314r

no. XXXII. Facultas datur dispensandi cum 30. sacerdotibus bigamis, ut, retenta uxore, altaris ministerio inserviant, dummodo matrimonium contractum sit ante susceptos ordines sacros, et absit scandalum. 1673. 1675.

2.

Róma, 1675. május 8.

A Szent Hivatal Kongregációjának döntése a másodházasságú papok ügyében.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1675, fol. 130r–138v.

Tartalma: A szent rendek felvétele után házasságot kötött papoknak el kell bocsátaniuk feleségüket, jobban mondvá ágyasukat.

(*fol. 130r*) Feria 4a.⁹⁷ die octava maii 1675 fuit Congregatio Sancti Officii in conventu Sanctae Mariae super Minervam⁹⁸ eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalibus Barberino,⁹⁹ Cibo,¹⁰⁰ Otthobono,¹⁰¹ de Portucanero,¹⁰² d' Estrées,¹⁰³ Nerlio,¹⁰⁴ Azzolino,¹⁰⁵ et Casanate¹⁰⁶ generalibus inquisitoribus, praesentibus reverendis patribus dominis episcopo Dragonensi assessore,¹⁰⁷ Puteobonello commissario generali, in qua proposita fuerunt causae infrascriptae, quas in notam sumpsit idem reverendus pater dominus Assessor, et mihi notario tradidit, videlicet

(*fol. 137r*) Episcopi Praesmiensis¹⁰⁸ relata iterum instantia, de qua alias 24. aprilis praesentis circa dispensationes concedendas Graecis bigamis. Eminentissimi auditis votis decreverunt matrimonia, de quibus agitur, esse nulla et ideo inhaerendo decretis

⁹⁷ Szerda.

⁹⁸ A római domonkosok *Santa Maria sopra Minerva* konventje.

⁹⁹ Carlo Barberini bíboros (1653–1704), a Hitterjesztés Szent Kongregációjának prefektusa (1698–1704).

¹⁰⁰ Alderano Cibo bíboros (1645–1700), portói (1683), majd ostiai püspök (1687).

¹⁰¹ Pietro Ottoboni (1610–1691) bíboros (1652), bresciai (1654), majd portói püspök (1687), VIII. Sándor néven pápa (1689–1691).

¹⁰² Lodovico Emmanuel Fernández de Portocarrero toledói érsek (1677–1709), bíboros (1669).

¹⁰³ César d'Estrées (1629–1714) laoni püspök (1655), bíboros (1672).

¹⁰⁴ Francesco Nerli firenzei érsek (1652), bíboros (1673–1708).

¹⁰⁵ Decio Azzolini bíboros (1654–1689).

¹⁰⁶ Hieronimo Casanate (1620–1700) bíboros (1673).

¹⁰⁷ Camillo Piazza (1612–1690), dragói (Macedonia) címzetes püspök (1659), a Szent Hivatal assessora.

¹⁰⁸ Sic!

alias factis, dispensentur contrahentes super irregularitate, dummodo dimittant praetensas uxores, tam ante 1673, quam post susceptas.

3.

Munkács, 1690. május 27.

De Camillis szébaszței püspök, munkácsi apostoli vikárius levele a Hitterjesztés Szent Kongregációjának.

Az irat: APF SC Greci dal 1622 al 1700, vol. I, 378rv (prius 247 ceruzával) végig s. k. eredeti.

Tartalma: Beszámol munkácsi fogadtatásáról és beiktatásáról, az ott és Szatmáron tartott zsinatokról. Panaszkodik a klérus fegyelmezetlensége miatt: sok pap másodsor nőült a szentelés után, a világiak elbocsátják feleségüket és újból nőülnek, a földesurak pedig túriák ezt. Felbatalmazást kér, hogy felmenthesse a bigámus papokat.

Eminentissimi e reverendissimi Signori.

Se ben io mi sia partito di Roma nel mese di novembre le congiunture pero che occorsero non mi permisero d'arrivar qui à Munkacz p(rim)a del prossimo d'aprile. Circa la metà del mese di febbraio consecrai vescovo il padre Isaia Popowicz¹⁰⁹ eletto per la Croatia, secondo l'ordine datomi. A di 20 aprile io fui qui installato dal monsignor Vescovo di Varadino¹¹⁰ con (presen)za de monaci, arcipreti, e quantità di parrochi, e riconosciuto da diocesani per loro vescovo et immediatamente feci far à tutti loro publica(mente) in chiesa la professione della fede cattolica. Dopo alcuni giorni po esercizio del mio officio pastorale convocai un sinodo, et intervennero sopra 70 parrochi. E poi me n'andai à Szatmar tre giornate lontano di qua vicino li confini della Transilvania, dove feci un altro sinodo con l'intervento d' un' altra sessantina di preti curali, e molti più sarebbero venuti, se alcuni sacerdoti scismatici che fanno li sacciuti e zelanti non li havessero distolti far approvar à tutti loro la professione della santa fede, diedi (...) ¹¹¹ordini per la bona disciplina ecclesiastica e decisi varie differenze chi molti che à me ricorsero. Il simile penso di fare anche nell' altre contee della mia diocesi, se vedrò sicurezza e comodità (...) tre questi paesi sono molto diversi dall'Italia, e sperar (...) to divino di ritraerne frutto.

La rozezza di questi ecclesiastici è cosi grande, che maggior non può esser (...) de per lasciar gli altri disordini, il paese è pieno di sacerdoti bigami e di secolari che con la licenza de vescovi passati hanno lasciato (lo)ro mogli perche lor non piacevano, e si sono sposati con altre. E il peggio che le conti e padroni delle terre, se ben di (...) e cattolici, non vogliono permettere che io li sforzi à (...) inlegitime, e ripigliar le loro prime consorti. Dal can... quel che potrò per riforma di questa christianità, ma se (...) fin che durarò rimedarò

¹⁰⁹ Plateai címzetes püspök (1689–1699), a zágrábi egyházmegyében élő egyesült szerbek apostoli vikáriusa.

¹¹⁰ Benkovich Ágoston váradi püspök (1682–1703).

¹¹¹ A (...) jelölt részek az irat szakadása miatt olvashatatlanok.

à molte cose, non havendo per (...) d'infonder la scienza nelle menti di costoro, sempre (...) gravi disordini, e poco perseveranza nell' Unione.

Questo hò esposto all' Eminenze Vostre per sodisfar al mio debito con renderle informate di quanto passa, rimettendomi alla loro somma prudenza e zelo. Quel che di presente domando è che ordinino mi siano quanto prima mandate le facultà solite darsi alli vicarii apostolici e di più la potestà di dispensar gl' ecclesiastici dalle bigamie, mentre havendo io sospeso gran quantità di preti bigami, e non potendo per anco servirmi delle facultà, non essendomi state mandate, questa christianità molto patisce. E con ogni riverenza baccio le sacre porpore.

Da Munkacz 27 maggio 1690
Dell' Eminenze Vostre
humillissimo obligatissimo servitore
Giovanni Giuseppe de Camillis
vescovo di Sebaste Munkacz
vicario apostolico mp.

4.

H.n., 1690. július 3. előtt.

De Camillis szébaszței püspök, munkácsi apostoli vikárius a Hitterjesztés Szent Kongregációjához írt jelentésének kivonata.

Az irat: APF SOCG vol. 507, fol. 248rv, 249v. korabeli másolat.

Tartalma: Beszámol működéséről, és felmentést kér a felfüggesztett bigámus papok számára.

Eminentissimi et reverendissimi Signori.

Gioseppe De Camillis, che dall' Eminenze Vostre fu destinato vicario apostolico per Munkacz in Vngaria Superiore, col titolo di vescovo di Sebaste, avvisa il suo salvo arrivo alla sua residenza, dove aveva fatta fare la professione della fede catholica à un vescovo schismatico,¹¹² ai monaci, et a tutti li parochiani, che si trovorno presenti all'atto del suo possesso. In oltre, che nel principio di maggio nella detta contea di Munkacz haveva celebrato un sinodo, al quale erano intervenuti 70 parochi, et in esso haveva dati varii ordini per il buon governo ecclesiastico. Indi che si era portato nella contea di Szathmar, dove alli 10 del medesimo mese haveva celebrato un altro sinodo, con l'intervento di 60 parochi, fece fare a tutti la professione della fede catholica e diede gl'ordini necessari per remedio à molti abusi, e pensava anco di passare nell'altre contee, e fare il medesimo, e poi mandare all'Eminenze Vostre distinto ragguaglio dell'operato da lui, e dello stato dei Greci uniti in quelle parti.

¹¹²Rakoveczky Metód (1687–1693), Munkácson székelő, a király által ki nem nevezett püspök, aki később visszatért az ortodoxiára.

Soggiunge che fra gl'altri abusi haveva trovato gran quantità di quei preti bigami: Molti dei quali hanno successivamente pigliate più mogli, prima d'ordinarsi sacerdoti, e molti doppo esser stati ordinati agl'ordini sacri; per il che era stato astretto di sospenderli tutti. Ma perchè per tale sospensione restano molti villaggi privi di messe. Ricorre all'Eminenze Vostre, supplicandole à volerli procurare da Nostro Signore la facoltà di poter dispensare detti preti dalle bigamie contratte prima degl'ordini sacri, et a (*fol. 248v*) quelli che l' hanno contratte dopo esser stati ordinati sacerdoti, di poterli dare licenza di celebrare, purchè lascino le loro mogli. Che della gratia, etc., quam Deus etc.

hátlapja: fol. 249v

Alla eminentissimi e reverendissimi signori e signori Cardinali della Congregazione di Propaganda Fide

Per Gioseppe De Camillis, vescovo Sebastano¹¹³, vicario apostolico per li Greci di Munkatz.

summarium:

Die 3 julii 1690.

Ad Sanctum Officium pro petita dispensatione, et ad eminentissimum Kollonitz pro habenda synodo, et professione fidei per episcopum, aliosque monachos facta.

O., Patriarca Constantinopoli secretarius¹¹⁴

5.

Róma, 1690. július 3.

Odoardo Cybo érseknek, a Hűtterjesztés Szent Kongregációja titkárának levele Camillo Piazzának, a Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációja assessorának.

Az irat: ACDF SO St. St. vol. QQ 2–a, fol. 441r–442v eredeti, s.k. aláírással.

Tartalma: De Camillis püspök számára felbatalmazást kér, hogy felmentést adhasson a másodbáziságú papoknak, mivel ellenkező esetben sok falu maradna mise nélkül. Kéri, hogy értesítsék a Szent Hivatal döntéséről.

Illustrissimo e reverendissimo signor mio Padrone osservatissimo.

Monsignor de Camillis vicario apostolico per li Greci in Hungaria hà rappresentato à questa Sacra Congregazione d' avere ivi trovato gran' quantità di quei preti bigami, molti de quali hanno successivamente prese più mogli prima di essere sacerdoti, et altri dopo d' avere presi gl' ordini sacri. Dice d' haverli sospesi tutti, mà perche per tale sospensione restano poi molti villagi privi di messe, supplica della facoltà di dispensare della bigamia per quelli, è hanno contratto matrimonio prima degl' ordini; come pure di potere dar

¹¹³ Sic!

¹¹⁴ Az aláírás s.k. Odoardo Cybo seleuciai címzetes érsek (1670–1689), címzetes konstantinápolyi pátriárka (1689–1706), Propaganda Fide Kongregáció titkára (1680–1695).

licenza di celebrare à quelli, che l'hanno contratta dopo il sacerdotio purché lascino le mogli. Questi Eminentissimi Reverendissimi hanno fatto rescritto ad Sanctum Officium pro petita facultate dispensandi; il che participo à Vostra Signoria Illustrissima, accio che si complaccia di farmi havere à suo tempo la necessaria notitia delle risoluzioni, che si saranno prese. E le bacio riverentemente le mani.

Dalla Propaganda 3. luglio 1690.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima
devotissimo servitore obligatissimo
O. Patriarca di Constantinopoli

Bal alsó sarokban más kézzel:

à Monsignor Piazza¹¹⁵

hátlapja: fol. 442v

Facultas concessa eminentissimo Colonitz dispensandi cum Graecis sacerdotibus super delictum bigamiae.

Feria Va¹¹⁶ Die 20. julii 1690 Sanctissimus¹¹⁷ mandavit scribi eminentissimo archiepiscopo Colonitz, qui pro suo arbitrio cum praesentis, qui ante susceptos ordines sacros uxorem duxerunt, et pariter pro suo arbitrio cum aliquis, qui post susceptos ordines sacros uxorem desponsarunt, dummodo dictam uxorem, seu potius concubinam dimitterant, respective dispensent, et ad exercitium suorum ordinum habilitet.

A köteg borítóján: fol. 440r

L. Praesbyteri¹¹⁸ Graeci in Hungaria degentes dispensantur a bigamia. 1690.
V. LIV. 16 sq.¹¹⁹
De Grecis 6.1.a¹²⁰

6.

Róma, 1690. július 9.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1690, fol. 234v–235r.

¹¹⁵ Camillo Piazza mint fent.

¹¹⁶ Csütörtök

¹¹⁷ VIII. Sándor pápa (1689–1691).

¹¹⁸ Sic!

¹¹⁹ Más kéz írása.

¹²⁰ Más kéz írása.

Feria Va¹²¹ die 20. iulii 1690 in generali congregatione Sancti Officii in Palatio Apostolico Montis Quirinalis¹²² coram Sanctissimo Domino Nostro Domino Alexandro divina providentia Papa Octavo,¹²³ ac eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Chigis,¹²⁴ Alterio,¹²⁵ Bulliono,¹²⁶ Carpineo,¹²⁷ Columna,¹²⁸ Nerlio,¹²⁹ Casanate,¹³⁰ Marescotto,¹³¹ Capisucco,¹³² deLaurea,¹³³ deAguir¹³⁴ et Panciatico¹³⁵ generalibus inquisitoribus, praesente reverendo patre domino Bernino coadiutore Sancti Officii assessoris, fuerunt proposita negotia infrascripta, quae reverendus pater Commissarius in notam sumpsit.

(fol. 234v) Relata instantia vicarii apostolici pro Graecis in Hungaria degentibus ad Sanctam Congregationem de Propaganda Fide et Sanctum Officium remissa, qui exponit plures sacerdotes graecos quorum aliqui plures uxores receperunt, et alteri post sacros ordines uxorem desponsarunt, quos omnes ab exercitio suorum ordinum suspendere scribit, supplicat Orator, attenta penuria sacerdotum, ut illos dispensare possit. Sanctissimus dicta instantia audita mandavit scribi eminentissimo archiepiscopo Colonitz, qui pro suo arbitrio cum praesentis, qui ante susceptos ordines sacros (fol. 235r) uxorem duxerunt, et pariter pro suo arbitrio cum aliis, qui post susceptos ordines sacros uxorem desponsarunt, dummodo dictam uxorem, seu potius concubinam dimittant, respective dispenset, et ad exercitium suorum ordinum habiliter.

7.

Róma, 1691. október 17.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1691, fol. 325r, 330r.

Tartalma: Információt kér a bigámus papok ügyében Kollonich Lipót bíborostól.

¹²¹ Csütörtök.

¹²² A pápa székhelyén, a Quirinale-palotában.

¹²³ VIII. Sándor pápa.

¹²⁴ Flavio Chigi, VII. Sándor (Fabio Chigi) (1655–1667) pápa cardinalis-neposa (1657–1693), albanói, majd portói (1686) püspök.

¹²⁵ Paluzzo Altieri degli Albertoni bíboros (1666–1698), praenestei (1691), majd portói (1698) püspök.

¹²⁶ Emmanuel Théodose de la Tour d’Auvergne de Bouillon (1645–1715), bíboros (1670), albanói (1689), portói (1698), majd ostiai (1700) püspök.

¹²⁷ Gaspar Carpineo (Carpegna) (1625–1714), címzetes nicaei érsek (1670–1671), sabinai püspök (1698), bíboros (1670).

¹²⁸ Federigo Baldeschi (Ubaldi) Colonna (1625–1691), caesareai érsek (1665), bíboros (1674).

¹²⁹ Francesco Nerli címzetes hadrianopoliszi érsek (1670), firenzei érsek (1670–1682), bíboros (1673–1708).

¹³⁰ Hieronimo Casanate (1620–1700) bíboros (1673).

¹³¹ Galeazzo Marescotti (1628–1726), korintusi érsek (1668–1675), tivoli érsek (1679–1685), bíboros (1675).

¹³² Raimondo Capizucchi (1615–1691), bíboros (1681).

¹³³ Lorenzo Brancati de Laurea (1611–1693), bíboros (1681).

¹³⁴ José Sáenz de Aguirre (1630–1699), bíboros (1686).

¹³⁵ Bandino Panciatici (1629–1718), címzetes jeruzsálemi pátriárka (1689–1690), bíboros (1690).

(*fol. 325r*) Feria 4a¹³⁶ die 17. octobris 1691 fuit congregatio Sancti Officii in conventu Sanctae Mariae super Minervam coram eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Alterio,¹³⁷ Carpineo,¹³⁸ de Estrées,¹³⁹ Orsino,¹⁴⁰ Casanate,¹⁴¹ Mariscotto,¹⁴² de Laurea,¹⁴³ de Aguir,¹⁴⁴ Mediceo¹⁴⁵ et Estensi¹⁴⁶ generalibus inquisitoribus, praesentibus reverendo patre domino Bernino assessore et patre Bosio commissario, in qua proposita fuerunt negotia infrascripta, quae a dicto reverendo patre domino Assessore in notam sumptae fuerunt praesentata infra videlicet.

(*fol. 330r*) Relata instantia episcopi Sebastensis et Munkatz in Hungaria supplicantis pro facultate dispensandi cum bigamis suis dioecesanis qua instantia fuit remissa a Sacra Congregatione de Propaganda Fide ad Sanctum Officium, Sanctissimus¹⁴⁷ mandavit scribi eminentissimo Colonitz pro informatione.

8.

Róma, 1691. december 5.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1691, fol. 374v, 380r.

Tartalma: De Camillis püspök felmentési hatalmat kap a bigámus papok ügyében a korábbi, 1690. július 20-i határozat mintájára.

(*fol. 374v*) Feria 4a¹⁴⁸ die 5. decembris 1691 fuit congregatio Sancti Officii in conventu Sanctae Mariae super Minervam coram eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Chisio,¹⁴⁹ Alterio, Carpineo, de Estrées, Vrsino,¹⁵⁰ Mariscotto, de Laurea, de Aguir, et Otthobono¹⁵¹ generalibus inquisitoribus, praesentibus reverendo patre domino Bernino assessore, patre Commissario et domino Ioanne Pasqualono

¹³⁶ Szerda.

¹³⁷ Paluzzo Altieri degli Albertoni bíboros (1666–1698), praenestei (1691), majd portói (1698) püspök vagy Lorenzo de Alteriis (Altieri) (1671–1741), bíboros (1690).

¹³⁸ Gaspar Carpineo (Carpegna) (1625–1714), nicaei érsek (1670–1671), bíboros (1670).

¹³⁹ César d'Estrées (1629–1714) laoni püspök (1655), bíboros (1672).

¹⁴⁰ Vincenzo Maria Orsini de Gravina (1649–1730), bíboros (1672), beneventói (1673), majd portói püspök (1715), XIII. Benedek néven pápa (1724–1730).

¹⁴¹ Hieronimo Casanate (1620–1700) bíboros (1673).

¹⁴² Galeazzo Marescotti (1628–1726), korintusi érsek (1668–1675), bíboros (1675).

¹⁴³ Lorenzo Brancati de Laurea (1611–1693), bíboros (1681).

¹⁴⁴ José Sáenz de Aguirre (1630–1699), bíboros (1686).

¹⁴⁵ Francesco Maria de' Medici bíboros (1687–1709).

¹⁴⁶ Rainaldo d'Este bíboros (1688–1695).

¹⁴⁷ XII. Ince pápa (1691–1700).

¹⁴⁸ Szerda.

¹⁴⁹ Flavio Chigi, VII. Sándor (Fabio Chigi) (1655–1667) pápa cardinalisneposa (1657–1693), albanói, majd portói (1686) püspök.

¹⁵⁰ Vincenzo Maria Orsini de Gravina (1649–1730), bíboros (1672), beneventói (1673), majd portói püspök (1715), XIII. Benedek néven pápa (1724–1730).

¹⁵¹ Pietro Ottoboni (1667–1740) bíboros (1689), portói (1734), majd ostiai (1738) püspök.

procuratore fiscali, meque Notario, in qua proposita fuerunt negotia infrascripta, quae dictus reberebdus pater dominus Assessor in notam sumpsit, et mihi Notario tradidit praesentata infra videlicet.

(*fol. 380r*) Eminentissimus Colonitz suis litteris datis 11 novembris proximi respondendo ad alias Sacrae Congregationis Eminentiae Suae scriptas 20. octobris informat, quod facultas petita ab episcopo Sebastensi et Monkatz dispensandi cum Graecis bigamis suis dioecesanis, ut ad ordines sacros et praesbyteratum promoveri valeant, si Sanctissimo placuerit, concedi potest, cum dictus episcopus sit zelantissimus sanctae fidei catholicae. Eminentissimi Domini dixerunt concedi posse facultatem petitam iuxta decretum alias factum sub die 20. julii 1691,¹⁵² si ita placuerit Sanctissimo, quo facto die 20. decembris 1691. Sanctissimus annuit.

9.

Róma, 1691. december 20.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1691, fol. 392v–393r.

Tartalma: De Camillis püspök felbatalmazást kap, hogy felmentse a bigámus papokat, amennyiben a szentelésük után magukhoz vett asszonyokat mint ágyasokat elbocsátják.

Feria Va¹⁵³ die 20. decembris 1691 fuit congregatio Sancti Officii in Palatio Apostolico Montis Quirinalis coram Sanctissimo Domino Nostro Domino Innocentio divina providentia Papa XII, coram eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Chisio, Alterio, Carpineo, de Estrées, Nerlio, Casanate, Mariscotto, Spada,¹⁵⁴ deLaurea, de Angelis,¹⁵⁵ de Aguir, Panciatico et Otthobonogeneralibus inquisitoribus, praesentibus reverendo patre domino Bernino assessore, et patre Commissario, in qua proposita fuerunt negotia infrascripta, quae dictus reverendus pater dominus Assessor in notam sumpsit, et mihi Notario tradidit praesentata infra videlicet.

Lecta instantia episcopi Sebasteni, et Munkatz in Hungaria supplicantis, ut ei concedatur facultas dispensandi cum Graecis bigamis suis dioecesanis, ad effectum ut illos promoveri possit ad ordines sacros, et praesbyteratum. Sanctissimus dicta instantia audita, concessit facultatem dicto episcopo pro suo arbitrio dispensandi cum (*fol. 393r*) bigamis graecis, qui ante susceptos ordines sacros uxorem duxerunt, et pariter pro suo arbitrio cum Graecis, qui post susceptos ordines sacros uxorem desponsarunt, dummodo dictam uxorem, seu potius concubinam dimittant, et ad exercitium suorum ordinum respective habilitet.

¹⁵² Helyesen: 1690.

¹⁵³ Csütörtök.

¹⁵⁴ Fabrizio Spada (1643–1717), patraszi érsek (1672–1710), bíboros (1675).

¹⁵⁵ Giacomo de Angelis (1611–1695), urbinói érsek (1660–1667), bíboros (1686).

10.

Róma, 1697. május 23.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1697, fol. 158v–159r.

*Tartalma: De Camillis püspöke kérésére, hogy a papbiány miatt másodházasságú férfiakat is felszentel-
hessen, információt kér Kollonich bíborostól.*

Feria Va¹⁵⁶ die 23. maii 1697 fuit congregatio Sancti Officii in Palatio Apostolico Montis Quirinalis coram Sanctissimo Domino Nostro Domino Innocentio divina providentia Papa XII, ac eminentissimis et reverendissis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Carpineo, Nerlio, Casanate, Mariscotto, Spada, de Aguirra, Panciatico, San Clemente,¹⁵⁷ de Noris,¹⁵⁸ Otthobono et Albano¹⁵⁹ generalibus inquisitoribus, praesentibus reverendo patre domino Bernino assessore et patre Bosio commissario generali, in qua proposita fuerunt dispensationes et facultates infrascriptae videlicet.

(fol. 159r) Item relata instantia a dicta Sacra Congregatione de Propaganda Fide ad Sanctum Officium remissa reverendo patri domino de Camillis episcopi Sebasteni ritus graeci vicarii apostolici in Monkaz¹⁶⁰ supplicantis pro facultate dispensandi super bigamia cum illius sui ritus ipsi subiectis, quos aestimabit idoneos et capaces, ut promoveantur ad ordines sacros, attenta penuria sacerdotum in illis partibus, Sanctissimus mandavit scribi pro informatione eminentissimo Colonitz.

11.

Eger, 1717.

Rómába benyújtandó tervezet a másodházasságú papok ügyének rendezésére.

Az irat: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, fasc. 238, EH a/126, eredeti fogalmazvány.

*Tartalma: Az egri püspökség munkácsi kerületében élő, másodházasságú papok felfüggesztésének felol-
dását kéri, mert attól tart, hogy továbbra is kiszolgáltatják a szentségeket, a híveket az unió elhagyására
tűzlik, és az unitus püspök munkálkodását tönkreteszik.*

+

Projectum Romae repraesentandum

¹⁵⁶ Csütörtök.

¹⁵⁷ Tomasso Maria Ferrari (1648–1716), bíboros (1696).

¹⁵⁸ Enrico Noris (1630–1704), bíboros (1696).

¹⁵⁹ Giovanni Francesco Albani (1649–1721), bíboros (1690), XI. Kelemen néven pápa (1700–1721).

¹⁶⁰ Sic!

Siquidem complures in diaecesi Agriensi, et districtu Munkacsiensi, rituali suo consecrato per multos annos destituti episcopo, partim in Polonia, partim in Marmatia sacris initiati ordinibus sacerdotes¹⁶¹ nonnulli ante, alii vero post ordines bigamy reperirentur. Supplicandum est apud Curiam Romanam, quatenus de opportune remedio providere dignaretur: cui¹⁶² non videtur alter suppetere modus, quam ut a suspensione, quam per bigamiam incurrerunt, Autoritate Suprema Ecclesiae absolvantur. Timendum enim est primo de ejusmodi sacerdotum immo et animarum curae eorundem commissarum manifesta damnatione, siquidem censuris ecclesiasticis involuti et in suspensione existentes, ab administratione sacramentorum minis etiam et carceribus coerciti abstinere nolunt, et multi per populum rudem a fienda simili correctione violenta proteguntur manu: pro pacto caeci caecos deducunt in Barathram damnationis. 2do Timendum est ne si ad durissima et extrema (alio enim non emendabitur res modo) deveniatur media, quibus ab exercitio munerum sacerdotalium arceantur, ejusmodi bigamy qui sat multi sunt, concitato populo aperte Unionis rumpant vinculum et ad vomitum graeci schismatici cum sua multarumque animarum damnatione redeant. Hinc 3tio Omnes sanctae intentiones illustrissimi ac reverendissimi domini (:FA:)¹⁶³ Praelati Dioecesiani, uti et ritualis, ac reliquorum operariorum, de reformando et solida implantanda unione suo effectu frustrarentur. Adminus itaque aptiores, quique plus pro Ecclesia Dei laborarunt ac a quibus magnus in vinea Domini speratur fructus ab hujuscemodi pro hac dumtaxat ultima vice censuris absolventur.

bátlapja: fol. 126v

N. 17¹⁶⁴

(summarium)

Projectum Romam de bigamis sacerdotibus a suspensione absolvendis

E.

¹⁶¹ Átírva: „sacerdotibus”.

¹⁶² Alatta áthúzva: „idque”.

¹⁶³ Zárójelben, de felesleges.

¹⁶⁴ Áthúzva.

12.

Eger, Munkács, 1717.*Összeírás a munkácsi egyházmegye bigámus és szakadár papjairól.*

Az irat: APF, SC Ungheria, Transilvania vol. 4, f. 138 után számozatlan, eredeti.

Conscriptio sacerdotum

Nomina Pagorum	Bigami	Schismatici
In Decanatu Makowicensi Utroque		
Komlosiensi ¹⁶⁵	1	–
Jadloviensi ¹⁶⁶	–	1
In Rosztoka ¹⁶⁷	–	1
In Medwediowa ¹⁶⁸	–	1
In Dniczna ¹⁶⁹	–	1
In Sucha ¹⁷⁰	–	1
In Wiszlawa ¹⁷¹	–	1
In Wisskowce ¹⁷²	1	1
In Potoki ¹⁷³	–	1
In Mergeska ¹⁷⁴	–	1
In Hrabowecz ¹⁷⁵	–	1
In Rakowecz ¹⁷⁶	–	1
In Benedikowecz ¹⁷⁷	–	1
In Walkowecz ¹⁷⁸	1	1
In Koziani ¹⁷⁹	–	1
In Ortutowa ¹⁸⁰	1	–
In Kecskowa ¹⁸¹	–	1

¹⁶⁵ Komlós, Sáros vm. (Chmel'ov, Szlovákia).¹⁶⁶ Felsőfenyves, Sáros vm. (Vyšná Jedľ'ová, Szlovákia).¹⁶⁷ Végrosztoka, Sáros vm. (Roztoky, Szlovákia).¹⁶⁸ Kismedvés, Sáros vm. (Medvedie, Szlovákia).¹⁶⁹ Derencs, Zemplén vm. (Driečna, Szlovákia).¹⁷⁰ Szárazhegy, Sáros vm. (Suchá, Szlovákia).¹⁷¹ Kisvajszló, Sáros vm. (Vislava, Szlovákia).¹⁷² Viskó, Sáros vm. (Vyškovce, Szlovákia).¹⁷³ Pataki, Sáros vm. (Potoky, Szlovákia).¹⁷⁴ Mérgesvágása, Sáros vm. (Nová Polianka, Szlovákia).¹⁷⁵ Rabóc, Sáros vm. (Hrabovec, Szlovákia).¹⁷⁶ Felsőrákóc, Sáros vm. (Rakovčik, Szlovákia).¹⁷⁷ Benedekvágása, Sáros vm. (Beňadikovce, Szlovákia).¹⁷⁸ Vajkvágása, Sáros vm. (Valkovce, Szlovákia).¹⁷⁹ Kozsány, Sáros vm. (Kožany, Szlovákia).¹⁸⁰ Ortutó, Sáros vm. (Ortuťová, Szlovákia).¹⁸¹ Kecskóc, Sáros vm. (Kečkovce, Szlovákia).

In Kruzlowa ¹⁸²	–	1
In Kapisowa ¹⁸³	1	1
In Piszana ¹⁸⁴	–	1
In Chonykowce ¹⁸⁵	1	1
In Smedkowsky ¹⁸⁶	1	–
In Wolya ¹⁸⁷	–	1
In Sabowa ¹⁸⁸	–	1
In Mlinarowa ¹⁸⁹	–	1
In Fijas ¹⁹⁰	–	1
In Twarozecz ¹⁹¹	–	1
In Becherowa ¹⁹²	1	2
In Decanatu Lomnenti		
In Kazimir ¹⁹³	–	1
In Trephanowa ¹⁹⁴	–	1
In Szacsurow ¹⁹⁵	1	1
In Czabowa ¹⁹⁶	–	1
In Rudlyowa ¹⁹⁷	–	1
In Sücs Polyanka ¹⁹⁸	1	1
In Warhanye ¹⁹⁹	1	1
In Nowoweszky ²⁰⁰		1
illegitime ordinatus		
In Keresztwey ²⁰¹	–	1
In Fulyanka ²⁰²	–	1
In Remeninyi ²⁰³	–	1
Latus facit	12	35

¹⁸² Ruzsoly, Sáros vm. (Kružľová, Szlovákia).

¹⁸³ Kapisó, Sáros vm. (Kapišová, Szlovákia).

¹⁸⁴ Alsóhímes, Sáros vm. (Nižná Pisaná, Szlovákia).

¹⁸⁵ Felsőhunkóc, Sáros vm. (Hunkovce, Szlovákia).

¹⁸⁶ Szemes, Sáros vm. (Šemetkovce, Szlovákia).

¹⁸⁷ Felsőszabados, Sáros vm. (Vyšná Voľa, Szlovákia).

¹⁸⁸ Szobos, Sáros vm. (Soboš, Szlovákia).

¹⁸⁹ Molnárvégása, Sáros vm. (Mlynárovce, Szlovákia).

¹⁹⁰ Fias, Sáros vm. (Fijaš, Szlovákia).

¹⁹¹ Felsőtaróc, Sáros vm. (Višný Tvarožec, Szlovákia).

¹⁹² Biharó, Sáros vm. (Becherov, Szlovákia).

¹⁹³ Felsőkázmér, Zemplén vm. (Ruský Kazimír, Szlovákia).

¹⁹⁴ Kisterebes, Zemplén vm. (Trepce, Szlovákia).

¹⁹⁵ Szacsúr, Zemplén vm. (Sačurov, Szlovákia).

¹⁹⁶ Csábóc, Zemplén vm. (Cabov, Szlovákia).

¹⁹⁷ Ércfalva, Zemplén vm. (Rudlov, Szlovákia).

¹⁹⁸ Szécsmező, Zemplén vm. (Sečovská Polianka, Szlovákia).

¹⁹⁹ Vargony, Sáros vm. (Varhaňovce, Szlovákia).

²⁰⁰ A helység azonosítása nem sikerült.

²⁰¹ A helység azonosítása nem sikerült.

²⁰² Fulyán, Sáros vm. (Fulianka, Szlovákia).

²⁰³ Remenye, Sáros vm. (Remeniny, Szlovákia).

	Big.	Schis.
In Decanatu Sztropkoviensi ²⁰⁴		
In Brusznica ²⁰⁵	–	1
In Warechowce ²⁰⁶	–	1
In Jakusowecz ²⁰⁷	–	1
In Puczakow ²⁰⁸	–	1
In Szobkowecz ²⁰⁹	1	–
In Kructowa ²¹⁰	–	1
In Matyasky ²¹¹	–	1
In Lomna ²¹²	–	1
In Decanatu Ujheliensi ²¹³		
In Kolbasza ²¹⁴	–	1
In Wasarhely ²¹⁵	1	1
In Rakocz ²¹⁶	–	1
In Csemerne ²¹⁷	–	1
In Terebes ²¹⁸	–	1
In Ujlak ²¹⁹	–	1
In Palfalva ²²⁰	–	1
In Dobra ²²¹	–	1
In Agard ²²²	1	1
In Sipow ²²³	1	–
In Cselocz ²²⁴	1	–
In Gadnya ²²⁵	1	–
In Klecsin ²²⁶	1	–

²⁰⁴ Sztropkó, Zemplén vm. (Stropkov, Szlovákia).

²⁰⁵ Borosnya, Zemplén vm. (Brusnica, Szlovákia).

²⁰⁶ Variháza, Zemplén vm. (Varechovce, Szlovákia).

²⁰⁷ Jakabvölgye, Zemplén vm. (Jakušovce, Szlovákia).

²⁰⁸ Pusztaháza, Zemplén vm. (Korunková, Szlovákia).

²⁰⁹ Szopkóc, Zemplén vm. (Sopkovce, Szlovákia).

²¹⁰ Felsőkrucsó, Zemplén vm. (Ruský Kručov, Szlovákia).

²¹¹ Mátyáska, Sáros vm. (Matiaška, Szlovákia).

²¹² Lomna, Zemplén vm. (Lomné, Szlovákia).

²¹³ Sátoraljaujhely, Zemplén vm.

²¹⁴ Kolbása, Zemplén vm. (Brezina, Szlovákia).

²¹⁵ Vásárhely, Zemplén vm. (Trhovište, Szlovákia).

²¹⁶ Rákóc, Zemplén vm. (Rakovec nad Ondavou, Szlovákia).

²¹⁷ Csemernye, Zemplén vm. (Čemerné, Szlovákia).

²¹⁸ Töketerebes, Zemplén vm. (Třebišov, Szlovákia).

²¹⁹ Abaujlak, Abauj-Torna vm.

²²⁰ Sajópálfala, Borsod vm.

²²¹ Kisdobra, Zemplén vm. (Dobrá, Szlovákia).

²²² Zemplénagárd, Zemplén vm.

²²³ Sárosizsép Sáros vm. (Žipov, Szlovákia).

²²⁴ Cselej, Zemplén vm. (Čefovce, Szlovákia) vagy Cselfalva, Sáros vm. (Čelovce, Szlovákia).

²²⁵ Gadna, Abauj-Torna vm.

²²⁶ Kelecsenyborda, Abauj-Torna vm. (Košický Klečenov, Szlovákia).

In Decanatu Unguariensi		
In Galocs ²²⁷	–	1
In Eőr ²²⁸	1	–
In Hazin ²²⁹	–	1
In Klokocsow ²³⁰	–	1
In Joszsza ²³¹	1	1
In Poruba ²³²	–	1
In Kis Ribnicz ²³³	–	1
In Uj Ribnicz ²³⁴	–	1
In Bacskocz ²³⁵	–	–
In Poroszkó ²³⁶	1	–
In Koromlya ²³⁷	–	1
In Radwancz ²³⁸	–	1
In Decanatibus Munkaciensibus ²³⁹		
In Kis Woznice ²⁴⁰	1	–
In Bobowiszka ²⁴¹	–	1
In Locho ²⁴²	1	–
In Kopinocz ²⁴³	1	1
In Medwediocz ²⁴⁴	–	1
In Kalnik ²⁴⁵	–	1
NB. Benedikocz ²⁴⁶	–	3
Hi baptizant post obitum sepultos infantes superfundendo super sepulchrum aqua et alia quaeque absurda in Unionem perpetrantes.	13	32

Hátoldalon:

Continuatio priorum Decanatum

-
- ²²⁷ Gállocs, Ung vm. (Halocs, Ukrajna).
²²⁸ Órdarma, Ung vm. (Sztorozsnicja, Ukrajna).
²²⁹ Kiszgésény, Zemplén vm. (Hažin nad Cirochou, Szlovákia).
²³⁰ Hajagos, Ung vm. (Klokočov, Szlovákia).
²³¹ Jósza, Ung vm. (Jovsa, Szlovákia).
²³² Oroszvágás, Zemplén vm. (Ruská Poruba, Szlovákia).
²³³ Felsőhalas, Ung vm. (Vyšná Rybnica, Szlovákia).
²³⁴ Alsóhalas, Ung vm. (Nižná Rybnica, Szlovákia).
²³⁵ Bacskó, Zemplén vm. (Bačkov, Szlovákia).
²³⁶ Poroskó, Ung vm. (Poroskovo, Ukrajna).
²³⁷ Koromlak, Ung vm. (Korompa, Szlovákia).
²³⁸ Radvác, Ung vm. (Radvanka, Ukrajna).
²³⁹ Munkács, Bereg vm. (Mukacevo, Ukrajna).
²⁴⁰ Alsóviznice, Bereg vm. (Nyizsnya Viznicja, Ukrajna).
²⁴¹ Borhalom, Bereg vm. (Bobovisce, Ukrajna).
²⁴² Ligetes, Ung vm. (Luh, Ukrajna).
²⁴³ Nagymogyorós, Bereg vm. (Kopinyivci, Ukrajna).
²⁴⁴ Fagyalos, Bereg vm. (Medvegyivci, Ukrajna).
²⁴⁵ Beregsárrét, Bereg vm. (Kalnik, Ukrajna).
²⁴⁶ Benedeki, Bereg vm. (Benedikivci, Ukrajna).

	Big.	Schis.
In Rohoncza ²⁴⁷	–	1
In Arok ²⁴⁸	–	1
In Chudlyowa ²⁴⁹	–	1
In Csertisz ²⁵⁰	–	1
In Lehocz ²⁵¹	–	1
In Rakosin ²⁵²	–	1
In Leczow ²⁵³	–	1
In Podhonin ²⁵⁴	–	1
In Kolcsin ²⁵⁵	–	1
In Werwias ²⁵⁶	–	1
In Zawada ²⁵⁷	–	1
In Hukliwa ²⁵⁸	–	1
In Kis Hukliwa	–	1
In Podpolyos ²⁵⁹	– ²⁶⁰	1
In Serbowa ²⁶¹	1	1
In Bukowecz ²⁶²	–	1
In Rosztoky ²⁶³	–	1
In Plawya ²⁶⁴	–	1
In Duszin ²⁶⁵	–	1
In Szurkowo ²⁶⁶	–	1
In Nigrowa ²⁶⁷	–	1
In Babicze ²⁶⁸	–	1
In Zahaty ²⁶⁹	–	1
In Ardanyhaz ²⁷⁰	1	1

²⁴⁷ Rahonca, Ung vm. (Orihovicja, Ukrajna).

²⁴⁸ Árok, Ung vm. (Jarok, Ukrajna).

²⁴⁹ Horlyó, Ung vm. (Hudlove, Ukrajna).

²⁵⁰ Ungcsertész, Ung vm. (Csertyizs, Ukrajna).

²⁵¹ Lehoc, Ung vm. (Ljahivci, Ukrajna).

²⁵² Beregrákos, Bereg vm. (Rakosino, Ukrajna).

²⁵³ Kislécfalva, Bereg vm. (Lecovicja, Ukrajna).

²⁵⁴ Órhegyalja, Bereg vm. (Pidhorjani, Ukrajna).

²⁵⁵ Kölcsény, Bereg vm. (Kolcsino, Ukrajna).

²⁵⁶ Verebes, Bereg vm. (Verbjazs, Ukrajna).

²⁵⁷ Dávidfalva, Bereg vm. (Zavidovo, Ukrajna).

²⁵⁸ Zúgó, Bereg vm. (Huklivij, Ukrajna).

²⁵⁹ Vezérszállás, Bereg vm. (Podpolozje, Ukrajna).

²⁶⁰ Áthúzva 1-es.

²⁶¹ Beregszklás, Bereg vm. (Scserbovec, Ukrajna).

²⁶² Bükköspatak, Máramaros vm. (Bukovec, Ukrajna).

²⁶³ Rosztoka, Bereg vm. (Rosztoka, Ukrajna).

²⁶⁴ Zsílíp, Bereg vm. (Plavja, Ukrajna).

²⁶⁵ Zajgó, Bereg vm. (Duszino, Ukrajna).

²⁶⁶ Bányafalu, Bereg vm. (Szuszkovo, Ukrajna).

²⁶⁷ Maszárfa, Bereg vm. (Nehrovo, Ukrajna).

²⁶⁸ Bábakút, Bereg vm. (Babicsi, Ukrajna).

²⁶⁹ Hátmeg, Bereg vm. (Zahatty, Ukrajna).

²⁷⁰ Árdánháza, Bereg vm. (Ardanovo, Ukrajna).

In Medyan ²⁷¹	_272	1
In Kis Almas ²⁷³	1	2
In Csorny Potok ²⁷⁴	1	–
In Decanatu Bilkensi ²⁷⁵		
In Lukowa ²⁷⁶	–	1
In Oszow ²⁷⁷	–	1
In Ilnicz ²⁷⁸	–	1
In Rakowecz ²⁷⁹	1	2
In Szardusz ²⁸⁰	–	1
In Olacho ²⁸¹	–	1
In Zarics ²⁸²	–	1
In Czingawa ²⁸³	1	1
In Komyati ²⁸⁴	1	1
In Ardowo ²⁸⁵	–	1
In Imszticsowo ²⁸⁶	–	1
In Kopany ²⁸⁷	–	1
In Rokoszow ²⁸⁸	–	1
In Karacsfala ²⁸⁹	–	1
Latus facit	7	42
In Decanatus versus Nagy Banyam ²⁹⁰		
In Zathmar ²⁹¹	1	1
In Pelesec ²⁹²	1	1
In Sarkagy ²⁹³	1	1

²⁷¹ Medence, Bereg vm. (Migyanicja, Ukrajna).

²⁷² Áthúzva 1-es.

²⁷³ Beregkismás, Bereg vm. (Zaluzszja, Ukrajna).

²⁷⁴ Kenézpatak, Bereg vm. (Csornij Potyk, Ukrajna).

²⁷⁵ Bilke, Bereg vm. (Bilki, Ukrajna).

²⁷⁶ Lukova, Bereg vm. (Lukovo, Ukrajna).

²⁷⁷ Darázsvölgy, Máramaros vm. (Oszava, Ukrajna).

²⁷⁸ Ilonca, Bereg vm. (Ilnicja, Ukrajna).

²⁷⁹ Nagyrákóc, Ugocsa vm. (Velikij Rakovec, Ukrajna).

²⁸⁰ A helység azonosítása nem sikerült.

²⁸¹ Ölyvös, Ugocsa vm. (Vilkivka, Ukrajna).

²⁸² Drugetháza, Ung vm. (Zaricsovo, Ukrajna).

²⁸³ A helység azonosítása nem sikerült.

²⁸⁴ Magyarkomját, Ugocsa vm. (Veliki Komjati, Szlovákia).

²⁸⁵ Feketeardó, Ugocsa vm. (Csornotisziv, Ukrajna) vagy Beregardó, Bereg vm. (Csepivka, Ukrajna)

vagy Szólósvérgárdó, Ugocsa vm. (Pdvinohragyiv, Ukrajna).

²⁸⁶ Misztice, Bereg vm. (Imszticsovo, Ukrajna).

²⁸⁷ A helység azonosítása nem sikerült.

²⁸⁸ Rakasz, Ugocsa vm. (Rokoszovo, Ukrajna).

²⁸⁹ Karácsfalva, Ugocsa vm. (Karacsin, Ukrajna).

²⁹⁰ Nagybánya, Szatmár vm. (Baia Mare, Románia).

²⁹¹ Szatmárnémeti, Szatmár vm. (Satu Mare, Románia).

²⁹² Nagypeleske, Szatmár vm. (Peleş, Románia).

²⁹³ Sarkad, Bihar vm. (Șărcad, Románia)?

In Aranyas Megyes ²⁹⁴	1	–
In Josephaza ²⁹⁵	–	1
In Potohaza ²⁹⁶	–	1
In Gerend ²⁹⁷	–	1
In Monostor ²⁹⁸	–	1
In Lapushaz ²⁹⁹	–	1
In Degros ³⁰⁰	1	2
In Feketefalu ³⁰¹	–	2
In Hideghkut ³⁰²	–	1
In Lenardfalu ³⁰³	1	1
In Laczfalu ³⁰⁴	–	1
In Oriszfalu ³⁰⁵	–	1
In Item Oriszfalu	–	1
In Sandorfalu ³⁰⁶	–	2
In Sudorfalu ³⁰⁷	–	1
In Hanfalu ³⁰⁸	–	1
In Puszta Telek ³⁰⁹	–	1
In Szinfalu ³¹⁰	1	1
In Veresz Martony ³¹¹	–	1
In Ujfalu ³¹²	1	1
In Olvachfalu ³¹³	–	1
In Farkasfalu ³¹⁴	1	1
In Klalyan ³¹⁵	1	–
In Vehen ³¹⁶	1	–
In Pisnya ³¹⁷	1	–

²⁹⁴ Aranyosmeggyes, Szatmár vm. (Medieșu Aurit, Románia).

²⁹⁵ Józsefháza, Szatmár vm. (Ioșib, Románia).

²⁹⁶ Patóháza, Szatmár vm. (Potău, Románia).

²⁹⁷ Szatmárgörbed, Szatmár vm. (Românești, Románia).

²⁹⁸ Monostor, Szatmár vm. (Románia)?

²⁹⁹ Laposbánya, Szatmár vm. (Băița, Románia).

³⁰⁰ A helység azonosítása nem sikerült.

³⁰¹ Feketefalu, Szatmár vm. (Ocoliş, Románia).

³⁰² Láposhidegkút, Szatmár vm. (Mocira, Románia).

³⁰³ Lénárdfalva, Szatmár vm. (Recea, Románia).

³⁰⁴ Lacfalu, Szatmár vm. (Șișești, Románia).

³⁰⁵ Oroszfalva, Szatmár vm. (Rușeni, Románia).

³⁰⁶ Felsősandorfalu, Szatmár vm. (Șindrești, Románia).

³⁰⁷ A helység azonosítása nem sikerült.

³⁰⁸ A helység azonosítása nem sikerült.

³⁰⁹ Pusztaelek, Szatmár vm. (Bontăieni, Románia).

³¹⁰ Szinfalu, Szatmár vm. (Sâi, Románia).

³¹¹ Szamosveresmart, Szatmár vm. (Roșiori, Románia).

³¹² Felsőújfalva vagy Alsóújfalva, Szatmár vm. (Satu Nou de Sus vagy Satu Nou de Jos, Románia).

³¹³ Szamosújfalva, Szatmár vm. (Buzești, Románia).

³¹⁴ Tiszafarkasfalva, Ugocsa vm. (Vovcsanszke, Ukrajna)?

³¹⁵ A helység azonosítása nem sikerült.

³¹⁶ A helység azonosítása nem sikerült.

³¹⁷ Tüskés, Zemplén vm. (Pichne, Szlovákia)?

In Gyongyos ³¹⁸	1	–
Praeter specificatos in Krajnya Homonensi ³¹⁹ circiter ³²⁰	Schisma	50
	Bigami	20
In Krajnya Unguariensi ³²¹	10	20
In Tura ³²²	5	5
In Comitibus Szabolcs, Zathmar, Sylagysagh ³²³ , et Bihar, obiter computando	60	160
Latus facit	108	262
Primus Latus	12	35
2dum Latus	13	32
3tium Latus	7	42
4tum Latus	108	262
Summa Laterum	140	371

NB. Praeter hos circa Kő Var,³²⁴ ex schismate quam plurimi in Calvinismum perverti usque hodie perseverant.

13.

Róma, 1717. november 17. előtt.

A Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjához benyújtott kérelem a görög papok második házasságának elismerésére.

Az irat: ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – I, fol. 146r–150v, korabeli másolat.

Tartalma: Bizánczi György munkácsi püspök kéri a Szent Hivatal Kongregációja 1714. aug. 2-i döntésének, melyet a rutén püspökök kaptak, Magyarországra való kiterjesztését.

(fol. 147r)

Eminentissimi et reverendissimi Domini.

Episcopus Tabastiae³²⁵ et Munchaz ritus graeci in Vngaria supplicavit per literas suas Sanctissimo Domino Nostro Papae pro dispensatione in bigamia reali cum cum³²⁶ suis sacerdotibus, scilicet quod post sacros ordines contraxerunt matrimonium, demortua prima uxore. Cum vero igitur fuerint edita decreta ab hac Sacra Congregatione in eademque

³¹⁸ A helység azonosítása nem sikerült.

³¹⁹ Homonna, Zemplén vm. (Humenné, Szlovákia).

³²⁰ Itt egy áthúzott betű következik.

³²¹ Ungvár, Ung vm. (Uzshorod, Ukrajna).

³²² Turja (a Túr vidéke), Ung vm. (Ukrajna).

³²³ Szilágy vm. (Románia).

³²⁴ Kővár, Szatmár vm. (Chioar, Románia).

³²⁵ Sic! Helyesen: Sebastae.

³²⁶ Ismételve.

materia pro episcopis Ruthenis feria V³²⁷ die 2. augusti 1714 – supplicat procurator generalis Russiae,³²⁸ ut eadem decreta autentice tradantur etiam pro Vngaria, si placet Eminentissimis Vestris ut respondeat et transmittat supradicto episcopo. Quam quam etc.

bátlapja: fol. 150v

Eminentissimis et reverendissimis dominis Cardinalibus Sacrae Congregationis Sanctae Romanae et Universalis Inquisitionis.

Pro episcopo Tabastiae et Munchaz.

(summarium)

feria 4a Die 17 novembris 1717. Domini annuerunt petitioni oratoris, et mandarunt communicari decretum, de qua agit in forma authentica.

F. Arcivescovo Lucina... Comm.

expeditur³²⁹

(fol. 148. és 149. között számozatlan lapok)

Monkatz

Dalla Sacra Congregazione de Propaganda Fide è stata rimessa à questa del Santo Offizio la istanza di monsignor Giorgio Bizanzy vescovo greco cattolico di Sebaste e vicario apostolico di Monkatz in Ungheria espressa nella lettera diretta alla Santità di Nostro Signore del tenore, como nell'ingionto foglio segnato l. A.³³⁰ e si manda anche un foglio segnato l. B, dove sono riferiti alcuni decreti emanati sopra simili istanze.

Riferitasi la detta lettera alli santissimi Consultori. Fuerunt in voto, si Sanctissimo placuerit, concedendi episcopo oratori facultatem dispensandi sacerdotes dioecesanos ritus graeci ab irregularitate iam contracta ob attentatas secundas nuptias post ordines sacros susceptos, dimissis tamen prius³³¹ praedictos sacerdotes illegitimis uxoribus.

A köteg külzetén: fol. 146r

XVI. Secundum matrimonium contractum a praesbyteris graecis declaratur idvalidum. 1717.

Hungaria

bal felső sarokban:

De Graecis P. II³³²

14.

³²⁷ Csütörtök.

³²⁸ Venedikt Trulevics (1712–1726).

³²⁹ Más kéz írása.

³³⁰ APF SOCG, vol. 610, fol. 567rv, korabeli másolat, ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – I, fol. 148, korabeli másolat. (LE Vol. III, 1665–1690. no. 207, 325–326.).

³³¹ A „dimissis tamen prius” szavak aláhúzva.

³³² Más kéz írása.

Róma, 1717. november 17.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1717, fol. 402v, 403v.

Tartalma: Bizánczi György püspök kérésére, hogy a másodházasságú papok felmentést kapjanak, ezt a házasságot semmisnek és érvénytelennek nyilvánítják.

Feria 4a³³³ die 17. novembris 1717 fuit congregatio Sancti Officii in conventu Sanctae Mariae super Minervam coram eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Acciaiuolo,³³⁴ Judice,³³⁵ Ptolomeo³³⁶ et Otthobono³³⁷ generalibus inquisitoribus, praesentibus patre Licinio commissario generali et domino Silvio de Archangelis procuratore fiscali, in qua proposita fuerunt negotia infrascripta, quae pater Commissarius in notam sumpsit, et mihi Notario tradidit, videlicet.

(fol. 403v) Lecto memoriali episcopi Tabastiae³³⁸ et Munchaz ritus graeci in Hungaria supplicantis pro facultate dispensandi cum sacerdotibus suis dioecesanis super bigamia reali, Eminentissimi annuerunt petitioni oratoris, et mandarunt eidem communicari decretum in forma authentica factum ab hac Sacra Congregatione in casu simili die 2. augusti 1714, videlicet secundum matrimonium praesbyterorum graecorum esse nullum et invalidum, ideoque monendos esse episcopos de ignorantia decretorum iam factorum.

15.

Munkács, 1718. április 4.

Bizánczi György szebasztei és munkácsi püspök levele Keresztély Ágost bíboros, hercegprimás, esztergomi érseknek.

Az irat: Egri Főegyházmezei Levéltár, Archivum Vetus, fasc. 238, EH a/142, eredeti.

Tartalma: Bizánczi György munkácsi püspök előadja, hogy a másodházasságú papok nem hajlandók elbocsátani asszonyaikat, a rutének nem ülhetik meg a latin ünnepeket, és kéri, hogy a primás mozgátsa elő az unió feltételeinek betartását és biztosítsa a mentességeket.

+

Serenissime Dux, eminentissime Cardinalis,³³⁹ domine, domine Princeps et archipraesul mihi benignissime.

³³³ Szerda.

³³⁴ Niccolo Acciaiuoli (1630–1719), bíboros (1670).

³³⁵ Francesco del Giudice (1648–1725), bíboros (1690), ostiai püspök (1724).

³³⁶ Giovanni Battista Tolomei (1654–1726), bíboros (1712).

³³⁷ Pietro Ottoboni (1667–1740) bíboros (1689), portói (1734), majd ostiai (1738) püspök.

³³⁸ Sic!

³³⁹ Keresztély Ágost száz herceg, győri püspök (1696), bíboros (1706), esztergomi érsek (1707–1725).

Humillimis meis nuperrime lincolis, afflictum meum serenissimae Eminentiae Vestrae repraesentaveram statum, simul etiam Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, mei apud Serenissimam Eminentiam Vestram transmiseram recommendatorias litteras, quarum in indignam personam meam beneficos favores, quod serenissima Eminentia Vestra apud Augustissimam Aulam authoritative et gratiosissimo patrocínio suo promovere et ad effectum benigne deducere dignabitur, ut innato serenissimae Eminentiae Vestrae benefaciendi zelo, spem habeo indubitam, et siquidem accepta decreta ex³⁴⁰ Sacra Curia Romana de bigamis sacerdotibus executioni mandare volens, eorumdem secundas uxores utpote illegitimas repudiare aggressus, interea quoniam multi dictorum bigamorum immo fere omnes sunt resoluti, potius ex regno exulare, a sacerdotii exercitio abstinere, et quod prius ad schismaticos transmigrare, quam suas secundas deserere uxores; quo pacto mediam fere partem perdere debebo parochorum, ac proinde opem serenissimae Eminentiae Vestrae demississime imploro, quatenus huic malo, benigno suo remediari dignaretur patrocínio, ne tantam jacturam in fidei verae et sanctae Unionis professione, ac in clero perditionem patiatur Ecclesia Dei. Alterum est in quo benignissimum serenissimae Eminentiae Vestrae implere³⁴¹ patrocínium. Quod scilicet illustrissimus et reverendissimus dominus episcopus Agriensis³⁴² festorum simultaneam secundum calendarium Graegorianum³⁴³ celebrationem a nobis expostulet et potentissime urgeat, unde secutum est quod domini terrestres sacerdotes graeci ritus more colonorum et rusticorum tractare, taxare, ac publicis porcionibus et impositionibus agravare inceperint, in manifestum immunitatis ecclesiasticae praejudicium, non cessantes nisi suum obtineant intentum in coniunctione calendarii. Cum autem stantibus ubi sunt de praesenti rebus, multis (*fol. 142v*) et gravibus de causis, id nobis effecture videtur esse impossibile. Quapropter hoc durum a nobis onus autoritate sua primatiali gratiosissima avertere, et nos penes expressas ab antecessoribus nostris unitis primis, in instrumento susceptae cum Sancta Romana Ecclesia unionis conditiones,³⁴⁴ ac tam illustrissimorum quondam episcoporum Agriensium, quam etiam venerabilis totius Hungariae cleri latini, dominorum praelatorum synodaliter Tyrnaviae congregatorum,³⁴⁵ et vel maxime celsissimi principis domini Georgii Lippay³⁴⁶ quondam archiepiscopi Strigoniensis primatis Hungariae, penes datam protectionem, immunitatem ecclesiasticam et reliqua indulta ac promissa, in ritu graeco nostro pacifice ac imperturbate posse vivere, et permitti facere benigne serenissima Eminentia Vestra dignaretur; pro cuius negotii uberiori eaque benigna informatione, instrumenta primae sanctae Unionis, et patentes piae reminiscentiae defuncti suprafati quondam archiepiscopi Lippay humillime transmittó, et patrocínium gratiosissimum serenissimae Eminentiae Vestrae expectans, me benignis recomendo gratis et maneo

serenissimae Eminentiae Vestrae

humillimus servus
Georgius Gennadius Bizánczy
episcopus Sebastiensis et Munkacs

³⁴⁰ Áthúzva: de.

³⁴¹ Sic!

³⁴² Erdődy Gábor egri püspök (1715–1744).

³⁴³ Sic!

³⁴⁴ Utalás az 1646–os ungvári egyesüléskor kikötött feltételekre.

³⁴⁵ 1648-as nagyszombati zsinat.

³⁴⁶ Lippay György egri püspök (1637–1642), esztergomi érsek (1642–1666).

vicarius apostolicus m.p.³⁴⁷

Datum in solita residentia Munkaciensi

Die 4 aprilis anno 1718

(summarium): *fol. 142v*

4. apr. 1718

Episcopus Bizanczy exponit presbyteros bigamos ab uxoribus separandi difficultatem, festorum cum Latinis observationis impossibilitatem, petit Graecos juxta Unionis condiciones in ritu, et immunitate protegi.

16.

Róma, 1719. július 3. előtt.

*Hopkanics János és Staurouvszki János görög szertartású egyesült papok levele a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációja igazgatójának.*³⁴⁸

Az irat: ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – 1, fol. 155r, 158v. eredeti.

Tartalma: A július 3-i pápai kihallgatáson megélhetési gondjaik miatt felmentést kérnek a második házasság miatt kirott felfüggesztés alól.

Perillustrissime Domine, domine Patrone colendissime.

Nos miserrimi afflictissimique infrascripti graeci ritus sacerdotes flexo poplite apud illustrissimam Dominationem Vestram supplicamus, cum vix famae non perimus non habentes media vivendi; quatenus erga nos misericordem oculum exhibere dignaretur, ut literas a Sacra Congregatione obtinere possemus, cum³⁴⁹ tertia currentis mensis julii de bigamia tempore audientiae obtinuerimus Sanctissimi Domini Patris dispensationem et benedictionem.³⁵⁰ Iterato imploramus illustrissimam Dominationem Vestram pollicemurque nostris indignissimis praecibus et sacris mistis pro eadem illustrissima Dominatione Vestra

exoratorios, Eum qui coelum et terram completur, ut³⁵¹ cum benedictis corona immortalitatis praemiari possit. Manem utque

Illustrissimae Dominationis Vestrae
indignissimi et minimi Deum exoratores

³⁴⁷ S.k. aláírás.

³⁴⁸ Francesco del Giudice (1647–1725) bíboros, Palestrina püspöke, a Kongregáció prefektusa (1719–1725).

³⁴⁹ Utólag beírva.

³⁵⁰ A „tempore audientiae obtinuerimus Sanctissimi Domini Patris dispensationem et benedictionem” szavakat valószínűleg a Kongregáció titkára aláhúzta.

³⁵¹ Utólag beírva.

Joannes Hopkanics

Joannes Staurowsky sacerdotis graeci ritus vere uniti cum Sacra Romana Ecclesia

hátlapon: fol. 158v

Demissum memoriale ad illustrissimum dominum Sacrae Congregationis Sancti Officii Directorem³⁵² excellentissimum et reverendissimum Dominum, dominum Patronum gratiosissimum

Benignam expectantes resolutionem sacerdotis graeci ritus

a köteg borítóján: fol. 152r

XVII. Praesbytero³⁵³ graeco bigamo negatur absolutio ab irregularitate ante dimissione ratae uxoris, vel potius concubinae. 1719.

Hungaria

bal felső sarokban:

De Graecis P. II³⁵⁴

17.

Róma, 1719. július 3. és 12. között.

Hopkanics János görög szertartású egyesült pap levele XI. Kelemen pápához.

Az irat: ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – I, fol. 154r, 159v. eredeti.

Tartalma: Felmentést kér a második házasság miatti egyszerű szabálytalanság alól, máskülönben nem tudja eltartani feleségét és a két házasságából született hat gyermekét.

Beatissime Pater

Joannes Hopkanics sacerdos et curatus graeci ritus sed unitus cum Sancta Romana Ecclesia in dioecesi Agriensi, ac vicariatu Munkacsiensi in Hungaria, orator Romae praesens, post mortem primae uxoris suae ante annos duos contraxit matrimonium cum alia virgine. Supplicat nunc humillime et ad hunc finem huc Romam venit, ut dispensetur in irregularitate simplici contracta ex bigamia ad effectum retinendi beneficium tenue, quia alias non posset sustentare uxorem et sex proles, quas ex utroque matrimonio successive suscepit.³⁵⁵ Quam gratiam Deus etc.

³⁵² Francesco del Giudice (1647–1725) bíboros, Palestrina püspöke, a Kongregáció prefektusa (1719–1725).

³⁵³ Sic!

³⁵⁴ Más kéz írása.

³⁵⁵ „non posset sustentare uxorem et sex proles, quas ex utroque matrimonio successive suscepit” szavakat valószínűleg a Kongregáció titkára aláhúzta.

Joannes Hopkanics Sacerdos graeci ritus cum Sancta Romana Ecclesia vere unitus

hátlapon: fol. 159v

Beatissimo Patri divina providentia Papae Clementi XI.³⁵⁶
Pro Joanne Hopkanics sacerdote graeci ritus unito

(summarium)

12. júli 1719 Ad Sacram Congregationem Sancti Officii pro voto I. Cardinali Proda...

Feria 2.³⁵⁷ die 17. júli 1719 domini Consultores fecerunt in voto rescribendum, quod orator exprimat an ante vel post susceptos ordines sacros secundam uxorem duxerit.³⁵⁸

Feria 4.a³⁵⁹ die 19. júli 1719. Eminentissimi approbarunt dictum votum dominorum Consultorum.³⁶⁰

18.

Róma, 1719. július 3. és 12. között.

Staurowszki János görög szertartású egyesült pap levele XI. Kelemen pápához.

Az irat: ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – I, fol. 156r, 157v. eredeti.

Tartalma: Felmentést kér a második házasság miatti egyszerű szabálytalanság alól, máskéülönben nem tudja eltartani feleségét és a két házasságából született hat gyermekét.

Beatissime Pater.

Joannes Staurowsky sacerdos et curatus Graeci ritus sed unitus cum Sancta Romana Ecclesia in dioecesi Agriensi, ac vicariatu Munkacsieni in Hungaria, orator Romae praesens, post mortem primae uxoris suae ante annos novem contraxit matrimonium cum alia virgine. Supplicat nunc humillime et ad hunc finem huc Romam venit, ut dispensetur in irregularitate simplici contracta ex bigamia ad effectum retinendi beneficium tenue, quia alias non posset sustentare uxorem et sex proles, quas ex utroque matrimonio successive suscepit.³⁶¹ Quam gratiam Deus etc.

³⁵⁶ XI. Kelemen (1700–1721).

³⁵⁷ Hétfő.

³⁵⁸ Más kéz írása.

³⁵⁹ Szerda.

³⁶⁰ Más kéz írása.

³⁶¹ „simplici contracta ex bigamia ad effectum retinendi beneficium tenue, quia alias non posset sustentare uxorem et sex proles, quas ex utroque matrimonio successive suscepit” szavakat valószínűleg a Kongregáció titkára aláhúzta.

Joannes Staurowsky Sacerdos graeci ritus cum Sancta Romana Ecclesia vere unitus

hátlapon: fol. 157v

Beatissimo Patri divina providentia Papae Clementi XI.
Pro Joanne Staurowsky sacerdote graeci ritus unito

(summarium):

12. júlí 1719 Ad Sacram Congregationem Sancti Officii pro voto I. Cardinali Prodato...

Feria 2.³⁶² die 17. júlí 1719 domini Consultores fecerunt in voto rescribendum, quod orator exprimat an ante vel post susceptos ordines sacros secundam uxorem duxerit.³⁶³

Feria 4.a³⁶⁴ die 19. júlí 1719. Eminentissimi approbarunt dictum votum dominorum Consultorum.³⁶⁵

19.

Róma, 1719. július 19.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1719, fol. 269v, 276r.

Tartalma: Hopkanics János és Staurowszki János papok nyilatkozásának, pappá szentelésük előtt vagy után nősültek-e másodszor.

(*fol. 269v*) Feria 4a³⁶⁶ die 19. júlí 1719 fuit congregatio Sancti Officii in conventu Sanctae Mariae super Minervam coram eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus Judice,³⁶⁷ Casono,³⁶⁸ Paracciano,³⁶⁹ Fabrono,³⁷⁰ et Ptolomeo³⁷¹ generalibus inquisitoribus, praesentibus patre Ansideo assessore, patre Socio et domino Francesco Ludovico Aemiliani procuratore fiscali, in qua proposita fuerunt negotia infrascripta, quae dictus reverendus pater dominus Assessor in notam sumpsit, et mihi Notario tradidit, videlicet.

(*fol. 275v*) Lecto memoriali ab eminentissimo Prodatario ad Sacram Congregationem Sancti Officii pro noto remisso Joannis Hopkanics sacerdotis, et curati graeci ritus uniti cum Sancta Romana Ecclesia in diaecesi Agriensi in Hungaria exponentis, quod post mortem primae uxoris suae, ante annos duos contraxit matrimonium cum alia virgine,

³⁶² Hétfő.

³⁶³ Más kéz írása.

³⁶⁴ Szerda.

³⁶⁵ Más kéz írása.

³⁶⁶ Szerda.

³⁶⁷ Francesco del Giudice (1647–1725), bíboros (1690), ostiai püspök (1724).

³⁶⁸ Lorenzo Casoni (1643–1720), caesariai érsek (1690–1711), bíboros (1706).

³⁶⁹ Giovanni Domenico Paracciani (1646–1721), bíboros (1706).

³⁷⁰ Carlo Agostino Fabroni (1661–1727), bíboros (1706).

³⁷¹ Giovanni Battista Tolomei (1654–1726), bíboros (1712).

supplicat igitur pro dispensatione ab irregularitate simplici contracta ex bigamia ad effectum retinendi beneficium tenue, quod habet ad finem se sustentandi; Eminentissimi audito voto dominorum Consultorum, dixerunt, quod orator exprimat an ante vel post susceptos ordines sacros secundam uxorem duxerit.

Lecto alio simili memoriali ab eminentissimo Prodatario ad Sacram Congregationem Sancti Officii pro noto remisso Joannis Stau (*fol. 276r*) rowsky sacerdotis, et curati graeci uniti cum Sancta Romana Ecclesia in diaecesi Agrigenti³⁷² in Hungaria supplicantis pro dispensatione ab irregularitate contracta ex bigamia ad effectum retinendi beneficium tenue, quod habet, et sustentandi se, uxorem et sex proles, quas ex utroque motrimonio successive suscepit; Eminentissimi audito voto dominorum Consultorum, decreverunt, quod orator exprimat an ante vel post susceptos ordines sacros secundam uxorem duxerit.

20.

Róma, 1719. július 19. és 24. között.

Staurowszki János görög szertartású egyesült pap levele XI. Kelemen pápához.

Az irat: ACDF SO, St. St. vol. QQ2 – 1, fol. 160r, 153v. eredeti.

Tartalma: Felmentést kér a második házasság miatti egyszerű szabálytalanság alól, mert arca verejtékével keresi kenyerét, máskéülönben nem tudja eltartani feleségét és a két házasságból született hat gyermekét.

Beatissime Pater.

Joannes Staurowsky sacerdos et curatus³⁷³ graeci ritus sed vere unitus cum Sancta Romana Ecclesia in dioecesi Agriensi, ac vicariatu Munkacziensi in Hungaria, orator Romae praesens, post mortem primae uxoris quam ante ordines duxerat,³⁷⁴ et vixit cum eadem annis quinque quae mortua est ante annos novem, duxit aliam virginem vel maxime propter proles parvas. Supplicat nunc humillime et ad hunc finem huc Romam venit, ut Sua Sanctitate dispensationem obtineat in irregularitate simplici contracta ex bigamia ad effectum retinendi beneficium tenue, cum ex laboribus et vultus sui sudore vitam sustentant, quia alias nec se ipsum neque proles sex et uxorem sustentare possit. Quam gratiam Deus etc.

Joannes Staurowsky sacerdos graeci ritus cum Sancta Romana Ecclesia vere unitus

hátlapon: fol. 153v

Beatissimo Patri divina providentia Papae Clementi XI.
Pro Joanne Staurowsky sacerdote graeci ritus unito
(summarium)

³⁷² Sic! A jegyző összetévesztette az egri (Agriensis) püspökséget a dél-itáliai Agrigentóval (Agrigentina).

³⁷³ Az „et Curatus” szavakat valószínűleg a Kongregáció titkára aláhúzta.

³⁷⁴ A „quam ante ordines duxerat” szavakat valószínűleg a Kongregáció titkára aláhúzta.

Feria 4.³⁷⁵ die 24. julii 1719 domini Consultores fecerunt in voto, quod orator dimissa uxore seu verius concubina post sacros ordines ducta supplicet.

Feria 4.a³⁷⁶ die 26. julii 1719. Eminentissimi approbarunt dictum votum dominorum Consultorum.³⁷⁷

21.

Róma, 1719. július 19.

A Szent Hivatal Legfőbb Szent Kongregációjának határozata.

Az irat: ACDF SO, St. St., Decreta anno 1719, fol. 280r, 285v.

Tartalma: Hopkanics János és Staurovszki János másodházasságú papoknak el kell bocsátaniuk feleségüket, helyesebben ágyasukat.

(fol. 280r) Feria 4a die 26. julii 1719 fuit congregatio Sancti Officii in conventu Sanctae Mariae super Minervam coram eminentissimis et reverendissimis dominis Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus Judice, Casono, Paracciano, Fabrono, Ptolomeo et Otthobono generalibus inquisitoribus, praesentibus patre Ansideo assessore, patre Bellingerio, patre Socio et domino Francesco Ludovico Aemiliani procuratore fiscali Sancti Officii, in qua proposita fuerunt negotia infrascripta, quae dictus reverendus pater dominus Assessor in notam sumpsit, et mihi Notario tradidit, videlicet.

(fol. 285v) Lectis iterum memorialibus Joannis Hopkanicz et Joannis Stautousky sacerdotum et curatorum graeci ritus diaecesis Agrigentinae³⁷⁸ in Hungaria, alias in praeterita congregatione relatorum, quibus se declarant, quod post mortem eorum primae uxoris, quam ante ordines duxerant, post aliquot annos duxerunt aliam virginem, supplicantium igitur dispensari supradicta bigamia ad effectum retinendi beneficium, quo se, suas uxores, et proles sustentare possint. Eminentissimi audito voto dominorum Consultorum, dixerunt, quod oratores, dimissis eorum uxoribus, seu verius concubinis post sacros ordines ductis, supplicent.

³⁷⁵ Helyesen: 2. azaz hétfő.

³⁷⁶ Szerda.

³⁷⁷ Más kéz írása.

³⁷⁸ Sic! A jegyző összetévesztette az egrí (Agricensis) püspökséget a dél-itáliai Agrigentóval (Agrigentina).

De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben

Ovidiu GHITTA

Kölcsön kocsival és -lovakkal¹, csendben érkezett meg 1690. május 10-én De Camillis püspök Németibe,² amit abban az időben egy Szamos-ág választott el Szatmár városától és erődítményétől.³ Pontosan három hét telt el azóta, hogy az egykori albániai misszionáriust és a rutén baziliták római általános ügyvivőjét⁴ ünnepélyesen beiktatták a munkácsi püspökségbe⁵ mint az „*in dioecesi Munkacsiana aliisque locis acquisitis in Hungaria*”⁶ élő görögök apostoli vikáriusát és Rómával egyesült püspökét.

1. Korrajz: Az egyházi unió és a felekezetszerveződés folyamata a Felső-Magyarországon

A Khioszon született főpapnak ez volt az első fontos vizitációja, amit meglehetősen nehezen körülhatárolható „egyházmegyéjében” végzett.⁷ Az a rövid idő, ami a számára teljesen ismeretlen Kárpát-vidékre való megérkezése és munkácsi rezidenciájának birtokbavétele óta eltelt, nem adott neki okot se nyugalomra, sem pedig optimizmusra. Az a misszió, amivel Kollonich Lipót bíboros megbízta, leginkább a lehetetlen küldetések kategóriájába tartozott, ahogyan azt érthető meglepődéssel maga a vidékkel fokozatosan megismerkedő püspök is megállapította.

¹ HODINKA A., *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára* (= *Okmánytár*) vol. I, Ungvár 1911, 306–307. („*Quando andai a Szatmar, mi feci imprestar il carro e cavalli dal vesc. Metodio...*”).

² A püspök kezdetben nem tudja eldönteni, hogy leveleit a „régí” vagy az „új” naptár szerint dátumozza. A Szatmárnémetibe való megérkezését végül a Julián-naptár szerinti április 30-ra teszi: ZSÁTKOVICS K., ‘De Camellis József munkácsi püspök naplója’ (= ‘Napló’), in *Történelmi Tár*, Budapest 1895, 704 („*A die 30 Apr(íl)is 1690 secundum vetus veni Szatmarinum...*”).

³ A. BURAI, ‘Dezvoltarea oraşului medieval Satu Mare’, in *Satu Mare. Studii şi comunicări*, vol. IV, 1980, 144–149.

⁴ De Camillis albániai és római működéséhez lásd: ATH. PEKAR, ‘Tribute to Bishop Joseph J. de Camillis, OSBM (1641–1706)’, in *Analecta OSBM*, s. II, sect. II, fasc. 1–4, Roma 1985, 375–390.

⁵ A beiktatásra 1690. április 10/20-án került sor a munkácsi kolostortemplomban Benkovich Ágoston váradi püspök és Klobusiczky Ferenc, a Rákóczi-uradalom főtisztartója jelenlétében. ZSÁTKOVICS, ‘Napló’ (art. cit. 2. jegyzet), 700; HODINKA, *Okmánytára*, 297.

⁶ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 290.

⁷ A munkácsi görög katolikus egyházmegye felállításához mindmáig nélkülözhetetlen alpmű: B. PEKAR, *De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis (an. 1771)*, ed. II^a, Roma 1956.

Az, aminek előmozdítását várták tőle, vagyis a Felső-Magyarország településein nagy számban élő *görög szertartású* keresztények egyesítését a római katolikus egyházzal,⁸ közvetve vagy közvetlenül politikai monopóliumokat, társadalmi hierarchiákat, felekezeti kapcsolatok és regionális vagy helyi szinten rögzült vallásgyakorlati sajátosságokat fenyegetett. Ez a folyamat része volt annak a széles spektrumú cselekvés-sorozatnak, amit a Habsburg-kormányzat a változatos etnikai, nyelvi, vallási és kulturális képet mutató, illetve ősi és erős autonómia-hagyományokat ápoló vidék hathatósabb ellenőrzése érdekében foganatosított.⁹

Az uniós mozgalom a felekezetszerveződés folyamatának fontos és érdekes helyi aspektusa. A felekezetszerveződés folyamata az állam és (ebben az esetben a katolikus) egyház jelentős energiákat megmozgató közös erőfeszítése a modern kor hajnalán a társadalom szervezettségének fokozása és egy új típusú kormányzati hatalom kiépítése érdekében, valamint azért, hogy az egyes területek és az ott élő emberek fokozatosan a lehető legegységesebb, leghomogénebb és jól meghatározott identitással felruházott politikai, intézményi, kulturális és felekezeti rendszerbe integrálódjanak.¹⁰ Kétségtelen viszont, hogy De Camillis munkácsi kinevezése pillanatában a bécsi udvar távol állt a felső-magyarországi régió teljes ellenőrzésétől, s következésképpen attól is, hogy a püspökre bízott feladat végrehajtását hathatósan támogatni tudja. Éppen csak véget ért egy igen súlyos belső konfliktus¹¹ – egy igazi polgárháború –, ami egyértelműen felfedte a vidék magyar nemességének Habsburg- és katolikusellenes érzelmeit. A püspök tehát egy kegyetlen katonai akciótól feldúlt környezetbe érkezett, ahol politikai instabilitás, hatalmi bizonytalanság uralkodott és amit következésképpen a közbiztonság hiánya jellemezett.

A püspököt ellentétektől és ellenséges érzelmeiktől fűtött légkör vette körül, ami egyáltalán nem kedvezett egy új vallási irányzat (*implicit*e egy új egyház) létrehozásának és fejlesztésének. Mindeközben arra is számíthatott, hogy tevékenységét a *szakadárok* és az *eretnekek* nem fogják jó szemmel és tétlenül nézni. Ha ezekhez hozzávesszük még a püspöki jövedelmek és a székhely körüli teljes és elbátortalanító zűrzavart, megérthetjük, hogy a megdöbben püspök miért fogal-

⁸ A folyamat 1646-ban az ungvári unióval kezdődött. Az ungvári unió történetéhez és további fejlődéséhez lásd: HODINKA A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története* (= *Történet*), Budapest 1909, 295–400., és M. LACKO, *Unio Uzborodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Roma 1955, 91–185. Az unió helyzetéről De Camillis érkezésekor: PEKAR, 'Tribute' (*art. cit.* 4. jegyzet), 398.

⁹ Ezt támasztja alá az „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*” című dokumentum is (a Kollonich Lipót által vezetett bizottság műve), mely rámutat az uniós mozgalom jelentőségére a térség katolicizmusának és ellenőrzésének megszilárdításában: VARGA J. J., 'Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az »*Einrichtungswerk*«, in *Századok*, anno 125, 1991, no. 5–6, 465.

¹⁰ W. REINHARD, 'Disciplinamento sociale, confessionalizzazione, modernizzazione. Un discorso storiografico', in *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna* (a cura di P. PRODI con la collaborazione di CARLA PENUTI), Bologna 1994, 101–123.

¹¹ Munkács vára, a kurucok utolsó erőssége csak 1688-ban került a császáriak kezére. *Erdély története*, vol. II, Budapest 1986, 876.

maz így a vidékről: „*annyira nyomorúságos, hogy soha, de soha sem hittem volna, ha a saját szememmel nem látom*”.¹²

2. De Camillis püspök programja a munkácsi „egyházmegye” uniójának előmozdítása és megszilárdítása érdekében

A püspök tehát igen kedvezőtlen körülmények között kezdte el tevékenységét. A beiktatását követő hetekben viszont már kezdtek kirajzolódni programjának alapelvei és stratégiai súlypontjai. Célja az unió megszilárdítása és stabil intézménnyé való fokozatos átalakítása volt. A meglévő „krónikus” anarchia miatt nem meglepő, hogy a püspök elsődleges gondja az volt, hogy Felső-Magyarország nagy létszámú *görög rítusú* (ruszin, román, görög, szerb) papságával kizárólagos és törvényes főpásztorként ismertesse el magát.¹³ Meggyőződése szerint ez volt az elsődleges feltétele annak, hogy látszólagos és csak nevében létező egyházmegyeje valóságos, földrajzilag pontosan körülhatárolt egyházkormányzati egységgé váljon, egységes szervezeti és működési szabályokkal. Személye köré kellett felépülnie annak a papi szolidaritásból és hűségéből szőtt hálónak, mely által valósággá válhatott a római katolikus egyházzal egyesült sajátos helyi egyház. Az uniós mozgalomnak tehát fokozatosan az által kellett teret nyernie a skizmával szemben, hogy a papok és az általuk vezetett közösségek egyre nagyobb számban vetik alá magukat De Camillis püspöki joghatóságának.

A püspök által az első hetekben felvázolt cselekvésprogramban ugyanakkor fontos szerepe van – párhuzamosan joghatóságának elismertetésével – a klérus (papok és szerzetesek egyaránt) részéről letett nyilvános hitvallásoknak is, melyekkel elkötelezték magukat a katolikus hit mellett.¹⁴ A püspök fontosnak tartotta, hogy papjai nyilvánosan, tudatosan és esküt téve nyilatkozzanak arról, hogy a katolikus egyházzal hitbeli egységben állnak. Ennek jóval nagyobb jelentősége van annál, amit elsőre gondolnánk. Ebben ugyanis egyértelmű jelét találjuk annak, hogy De Camillis egyházát felekezeti/konfesszionális egyháznak tekintette. Ez tökéletes összhangban van az előző másfél évszázad nyugat- és közép-európai vallási-felekezeti fejlődésével. De Camillis úgy tekintett egyházára, mint egy olyan vallási közösségre, amit egy meghatározott hitvallás (*confessio*) kovácsol egységbe. Ez a hitvallás tartalmazza azokat a – mindenekelőtt teológiai – kritériumokat, melyek egyrészt meghatározzák a csoporthoz tartozás feltételeit, másrészt pedig összetéveszthetetlenül megkülönböztetik azt más felekezetektől.¹⁵

¹² HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 307.; PEKAR, ‘Tribute’ (art. cit. 4. jegyzet), 399.

¹³ „*Recognoverunt me, ut Episcopum proprium omnes ex comitatu Munkacz die 10–a Aprilis secundum vetus, quando fui installatus et iterum die 24–a dicti quando Synodum habui*”, – jegyzi fel munkácsi tartózkodásának első két legfontosabb pillanatáról. ZSÁTKOVICS, ‘Napló’ (art. cit. 2. jegyzet), 706.

¹⁴ *Uo.*, 700, 703; HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 297.

¹⁵ W. REINHARD, ‘Disciplinamento sociale’ (art. cit. 10. jegyzet), 109; P. PRODI, *Introduzione allo studio della Storia moderna*, Bologna 1999, 65–67.

A püspök cselekvésprogramjának harmadik eleme is arra utal, hogy az eseményeknek ezt a fajta fokozatos fejlődését képzelte el. Arról van szó, hogy a papság körében tapasztalt szabálytalanságok felszámolása érdekében tudatosan törekedett egy határozatokból és kánoni intézkedésekből felépülő normagyűjtemény összeállítására.¹⁶ Egy ilyen sajátos, nyilvánosan közzétett, erkölcsi, egyházfegyelmi, szentségi és intézményi normákból álló gyűjtemény szükségszerűen hozzájárul a fegyelmezett és minden másától megkülönböztetett felekezeti csoportosulás létrejöttéhez.

A felső-magyarországi régió uniójának előmozdításán és kiterjesztésén fáradozó De Camillis püspök tervének elsődleges célkitűzései az 1690. május 4-én Munkácsra tartott zsinat alkalmával kerültek nyilvánosságra.¹⁷ A helyi zsinat (melyen ez alkalommal hét főesperes és kb. hatvan pap vett részt a környező falvakból)¹⁸ a főpásztor terveinek megvalósításában elsődleges szerepet játszott. A következő két évben az egyházmegyéje látogatása során a püspök gyakran él ezzel az intézménnyel.¹⁹ A zsinatok napirendjén szerepelt a püspök elismerése törvényes főpásztorként, a papok nyilvános hitvallása és a püspöki rendelkezések kihirdetése, valamint (nem tudjuk, hogy minden alkalommal-e) a püspök beszéde, melyben példákat felsorolva vázolta a *szent unió* előnyeit.²⁰ Az unió előmozdítására tett erőfeszítéseit tehát a püspök a zsinaton megjelentek tájékoztatására, az érthető magyarázatra és a párbeszédre alapozta.

Úgy tűnik, hogy az első zsinaton a püspök felhívására megjelentek kivétel nélkül elismerték őt püspöküknek és letették a katolikus hitvallást. Megválaszolatlan marad a kérdés, hogy mennyien lehettek azok, akik nem jelentek meg a zsinaton? Mindenesetre tény, hogy a Munkácsra indulók között voltak olyanok, akik „*egy könyvekkel a kezében járkáló (...) ravasz szakadár pap*”²¹ szavaitól összezavarodva visszafordultak. Az ortodoxok reakciója tehát már Munkács környékén is érzékelhető volt. Az ortodoxok korábban Máramarosban és a környező vármegegyekben is tettek komoly lépéseket annak érdekében, hogy megakadályozzák De Camillis elismerését mint Felső-Magyarország egyetlen *görög szertartású* püspökét.²²

¹⁶ ZSÁTKOVICS, ‘Napló’ (*art. cit.* 2. jegyzet), 703.; PEKAR, ‘Tribute’ (*art. cit.* 4. jegyzet), 399.

¹⁷ A Julián-naptár szerint április 24.

¹⁸ ZSÁTKOVICS, ‘Napló’ (*art. cit.* 2. jegyzet), 703.; HODINKA, *Okmánytár* (*op. cit.* 1. jegyzet), 303.

¹⁹ HODINKA, *Történet* (*op. cit.* 8. jegyzet), 415–417. A. BARAN, ‘Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis’, in *Analecta O.S.B.M.*, s. II, sect. I, Roma, 1960, 89.; C. VASIE, *Fonti canoniche della Chiesa cattolica bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (CCEO)*, Roma 1996, 113.

²⁰ Ez a részlet szerepel Kossakovszkij Adrián 1691 júniusi, Rómába küldött jelentésében is. Ugyanebben utal De Camillis 1690. december 10-én és 1691. január 12-én Munkácsra tartott zsinataira is. Archivio della S. Congregazione di Propaganda Fide, Roma (A.S.C.P.F.), *Scritture riferite nei Congressi: Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania e Ungheria (Greci di...)*, vol. I, f. 117v.

²¹ N. NILLES, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. II, Oeniponte 1885, 859.; HODINKA, *Okmánytár* (*op. cit.* 1. jegyzet), 303.

²² „*E de fatto nel comitato di Maramurus, che confina con questo havendo, quelli preti sentito, che io son venuto da Roma gia cercano di far venir pro loro qualche altro vescovo scismatico et ad esempio loro si fara l'istesso negli altri comitati e cosi in luoghi di mette in qualche bon sesto le cose, sara una confusione e disordine peggiore*”: HODINKA, *Okmánytár* (*op. cit.* 1. jegyzet), 298.

A munkácsi püspök 1690. április 22-én kelt levelében ezért kérte Lipót királyt arra, hogy tiltsa be a vidéken a *szakadár* püspökök működését,²³ mivel megítélése szerint azok jelenléte zavart okoz. A püspök problémalátása azt tükrözi, hogy a római katolikus egyházzal való egységet rendteremtő tényezőnek tekintette, ami egyházi közvetítéssel újra egy hatalmi tényezőt vezet be a válságban lévő társadalomba. Mindezt természetesen a „világi kar” segítségével teszi, ami oly jellemző a „felekezetek korára”.

3. Monasterli Demeter főesperes és Szatmárnémeti mint görög katolikus központ

Az első hetekben a görög főpap igen kevés esélyt láthatott arra, hogy az ortodoxok irányítása alatt álló terület nagyságát és népesség számát gyors ütemben csökkentse. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy igen vékony volt az az alap, amire építhetett. Néhány katolikus pap kivételével (egyesültek és *latinok*) mindenki más *szakadár* vagy *eretnek* – jegyezte meg 1691-ben Kossakovszkij Adrián, a püspök munkatársa.²⁴ „Amikor megérkeztem, mindössze két pap állította magáról azt, hogy egyesült”²⁵ – írja nyilvánvaló meglepetéssel De Camillis.

Ha valóban úgy volt, ahogyan azt a püspök állította, akkor 1690 májusában Szatmár felé utazva éppen az egy-két egyesült pap felé haladt. Monasterli (vagy Monastelli) Demeter, kinek házában a püspök május 10-én megszállt,²⁶ egyébként már öt éve a Habsburg-uralom alatt álló Északkelet–Magyarország elszigetelt görög szertartású katolikus közösségeinek lelki vezetője volt. A Szatmárnémetiben élő levantei kereskedők papjaként kapta meg 1685. április 4-én Lipót királytól kinevezését, mely szerint a Szatmár, Ugocsa, Ung, Bereg és Szabolcs vármegyékben a „görög nemzet és rutén nép” körében működő papok „legfőbb moderátora”, vagyis a gyakorlatban főesperese lett.²⁷ Kinevezése azon intézkedések szöveggörnyezetébe illeszkedik, melyeket a bécsi udvar 1683 után Felső-Magyarország politikai és katonai ellenőrzése érdekében foganatosított. Minthogy abban az időben Munkácson nem tartózkodott egyesült püspök,²⁸ Monasterli feladata lett egy olyan egyházkormányzati struktúra kiépítése, mely képes összefogni nem csak a már egyesült közösségeket, hanem azokat is, melyek hajlandóságot mutattak a római egyházzal való egyesülésre. Szatmárnémeti városa így vált az uniós mozgalom kiindulási pontjává a térségben. Maga a mozgalom azonban igen nehéz helyzetben

²³ Uo.

²⁴ A.S.C.P.F., *Greci di...*, vol. I, f. 117r.

²⁵ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 393.

²⁶ „...mansi in domo adm. R.D. Demetrii Monasteli Archi Diaconi”: ZSÁTKOVICS, ‘Napló’ (art. cit. 2. jegyzet), 704–705.

²⁷ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 258–259.

²⁸ 1688-ban néhány hónapig Rafael Havrilovič érsek működött Munkácson. A. BARAN, ‘Archiepiscopus Raphael Havrilovič eiusque activitas in eparchia Mukačoviensis’, in *Orientalia Christiana Periodica*, vol. XXXI, fasc. I, Roma 1965, 119–124.

volt, mivel egészen 1690-ig hiányzott az a püspöki hatalom, mely támogathatta és a konkurrens felekezetekkel szembeni vitában képviselhette volna.²⁹ Az 1670-es évek közepétől kezdve ez alkalommal is bebizonyosodott, hogy az unió mint vallási irányzat megszilárdulásának és elterjedésének folyamatában a városi környezet jelentősebb a vidékinél. Egymással szoros összefüggésben álló gazdasági, társadalmi és politikai okokból a bécsi udvar megnyitotta az utat a *görög szertartású* kereskedők letelepedése előtt a felső-magyarországi városokban (pontosabban a kincstári birtokokon) – ahonnan korábban ki voltak zárva –, azzal a feltétellel, hogy elfogadják az egységet a katolikus egyházal.³⁰ Ezáltal nem csak egy olyan településtípus került képbe, ahol korábban a görög-katolicizmus nem tudott érvényesülni, hanem egy a korábbi célcsoporttól (a klérus) teljesen eltérő társadalmifoglalkozási osztály (a kereskedők) is. Balkáni eredetének köszönhetően ez a társadalmi réteg a vallási jelenségnek egy egészen sajátos etnikai és nyelvi árnyalatot is adott.

4. A szatmárnémeti zsinat jelentősége (1690. május 11.)

Az egyházmegyéje vizitációját megkezdő De Camillis püspök választása nem véletlenül esett tehát Szatmárnémetire. Kétségtelen, hogy erős szimbolikus jelentése volt: a térségben működő főesperes – s vele együtt az általa vezetett nyáj – elfogadja az új munkácsi püspök joghatóságát. A püspök ellenőrzése alá kívánta vonni azt a központot, amely az utóbbi években megőrizte az uniót a térségben. A szándék a város *görög* templomában május 11-én megtartott zsinaton realizálódott, amikor mintegy hatvan összegyülekezett pap³¹ Monasterli vezetésével elismerte De Camillist mint törvényes főpásztort és Rómával egyesültnek nyilvánította magát.³² Csak feltételezhetjük, hogy többségük Szatmár vármegyéből érkezett,³³ s

²⁹ Monasterli problémáiról 1685 és 1688 között lásd: O. GHITTA, *Năsterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență*, Cluj–Napoca 2001, 97–116.

³⁰ Az 1667. július 1-én kiadott Lipót-féle kiváltságlevél a „*görög szertartású*” kereskedőknek szól, hogy azok Szamár, Németi és Kálló, valamint más felső-magyarországi városokban telepedjenek le. Z. Ács, 'Marchands grecs en Hongrie aux XVIIe–XVIIIe siècle', in *Etudes Historiques Hongroises: publiées à l'occasion du XVIIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois*, vol. 2, 42–43. Ugyanazon a napon Lipót kiadott egy okiratot, melyben utal „*hívüinkre*” Horváth Mártonra, „*a Szent Római Egyházzal egyesült görög szertartású*” kereskedők vezetőjére, kik „*Debrecen városunkban*” éltek. Haus –, Hof – und Staatsarchiv, Wien, *Ungarische Akten, Allgemeine Akten*, Fask. 257, f. 36r.

³¹ „*Die 1–a Maji feci synodum topicum, in quo congregati sunt 60 circ. Presbyteri*”: ZSÁTKOVICS, 'Napló' (art. cit. 2. jegyzet), 705. „*Synodus topica in eccl(esi)a Zathmar Nemetensi S. Nicolai r(itus) gr(aeci) habita ab illmo. et revmo. d. Joanne Josepho de Camillis...*”: HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 300. Más írásaiban a püspök habozás nélkül hatvan papról ír: „*...e si trovarono da 60. altri preti*”, HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), vagy: „*feci un altro Sinodo con l'intervento di un'altra sessantina di Preti*”, VASILE, *Fonti canoniche* (op. cit. 19. jegyzet), 113–114.

³² „*Recognovit me R.D. Demetrius Monasterli cum aliis Presbyteris*”: Uo., 706. „*Feci che loro confermassero la s. Unione...*”: HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 303.

³³ Az „*aliis Presbyteris*” megjegyzéssel illetett papokat nem lehet beazonosítani. Rajtuk kívül a püspök

hozzájuk csatlakozott egy Ugocsából érkezett csoport.³⁴ A gyűlésen valószínűleg a Monasterlihez hű papok vettek részt, akik már korábban letették a katolikus hitvallást, hiszen maga De Camillis is úgy fogalmaz, hogy kifejezésre juttatták hűségüket a „szent unióhoz”. A püspök naplójában olvasható rövid feljegyzések és a Rómába küldött jelentése (melyben beszámol arról, hogy többen is megjelentek volna, ha „néhány szakadár pap” el nem tántorítja őket³⁵) azt bizonyítják, hogy a térségben működtek olyan papok, akik nem ismerték el az új főpásztort, ahogyan nem ismerték el a főesperest sem, és nem voltak hajlandók a katolikus hitvallás letételére. Azok száma, akik nem fogadták el a görög püspök által felvázolt felekezeti rendet, s azzal szemben mást képviseltek, vagy még nem döntöttek felekezeti hovatartozásuk kérdésében, egyáltalán nem volt elhanyagolható.

A Szatmárnémetiben megtartott zsinat az ott megalkotott és kihirdetett rendeletek miatt is figyelemre méltó. Az egy héttel korábban Munkácson lezajlott zsinat forgatókönyvét alkalmazva a püspök egy szigorúan betartandó normagyűjteményt kívánt kihirdetni.³⁶ Ez a tekintélyes rendeletgyűjtemény – az egyetlen, ami a kutatók rendelkezésre áll³⁷ – lényegében azt a célt szolgálta, hogy javítson a papi szolgálat minőségén, valamint az egyesült papság társadalmi megítélésén. A rendelkezések természetesen nem a püspök Szatmárnémetiben szerzett tapasztalatai alapján kerültek megfogalmazásra, hiszen mindössze egy napja érkezett. Valójában itt a kánoni előírások egyfajta tárházáról van szó, melyre a joghatósága alá tartozó klérus erkölcsi és egyházfegyelmi reformját kívánta építeni. Általános, más zsinatokon is kihirdetett szabályok voltak ezek, melyek bekerültek a néhány évvel később kiadott katekizmusba is.³⁸ Céljuk a katolikus reform szabványaival összhangban lévő viselkedési/életvezetési modell kialakítása volt. Ez a modell volt az az eszköz, melynek segítségével az egyházmegye papsága fokozatosan felelős és fegyelmezett hivatásos testületté alakulhatott át, melynek tagjait gondos kiválasztás után nyernek felvételt. Új fejezetet kellett nyitni egy egész társadalmi réteg életében, amely egyes képviselői személyes hibái miatt már szembehelyezkedett a főpásztorral. A leggyakoribb kihágások a papok házasságához kötődtek: a papszentelés után kötöttek házasságot és adott esetben újra is házasodtak. Ezen esetek (melyeket De Camillis „más püspökök” tudatlanságával vagy kapzsiságával

utal néhány avasi pap jelenlétére („*Ex comitatu (sic!) Havasiensi ibidem congregati Sacerdotes*”) és három nagybányai papra („*Ex districtu Naibaniensi tres Sacerdotes illuc missi*”): ZSATKOVICS, ‘Napló’ (art. cit. 2. jegyzet), 706.

³⁴ „*Ex comitatu Ugociensi ibidem congregati Sacerdotes*”: Uo., 706.

³⁵ Vö. VASII, *Fonti canoniche* (op. cit. 19. jegyzet), 114.

³⁶ NILLES, *Symbolae* (op. cit. 21. jegyzet), 860–865; HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 300–302. A szöveg újabb elemzése: VASII, *Fonti canoniche* (op. cit. 19. jegyzet), 114–116.

³⁷ PAPP GY., *A magyar görög-katolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1943, 24.

³⁸ A katekizmus 1726-os román nyelvű kiadását használtam: *Catechismuş saú învâţătura creştinească. În folosul neamului rusesc din Țara Ungurească. Dat afară prin ostrădia şi osteneala Marii Sale Domnului D. Ioan Iosif Decamillis, Ipscopol Sebastului şi Muncaciului i proci. Cinului preofesc unit din legea grecească Vicarăşu Apostolicesc în Țara Ungurească întoarsă şi tipărită*, Simbăta Mare 1726, 280–282. A román nyelvű katekizmus újabb, 2002-es kiadását EVA MÁRZA gondozta (*Catechismul lui Iosif de Camillis. 1726*, Sibiu 2002). A ruszin nyelvű kiadáshoz: P. MAGOCSI – B. STRUMINSKYJ, ‘The First Carpatho-Ruthenian Printed Book’, in *Harvard Library Bulletin*, Cambridge, Mass. XXV, 1977, 297–310.

magyarázott³⁹) száma oly nagy volt, hogy az érintettek felfüggesztése vagy felélégeik elbocsátására való kötelezése azzal a veszéllyel járt, hogy hirtelen egész közösségek maradnak pap nélkül. Ilyen körülmények között a püspök elhagyta a kezdeti kemény irányvonalat,⁴⁰ és Rómából felhatalmazást kért a felmentések megadására. Kérését azzal igazolja, hogy a radikális intézkedések ellene és az unió ellen hangolnák azokat, akik a szóban forgó házassági szokások régi meggyökerettségé miatt nem is voltak tudatában annak, hogy milyen nagy bünt követnek el.⁴¹ A térség valós helyzete arra kényszerítette tehát, hogy menet közben módosítsa reformprogramját és engedményeket tegyen olyan szabályok esetében is, melyek megváltozhatatlannak tűntek.

5. Szatmár vármegye döntése a papok porciófizetési kötelezettségéről

Szatmár vármegye vezetősége kihasználta azt, hogy a térség papsága Szatmárnémetiben ülésezett. Ahogyan De Camillis fogalmaz, „*az átkozott kálvinista prédikátorok*” ösztönzésére éppen a zsinat napján hozta meg a vármegye azt a döntést, mely kötelezi a görög katolikus papokat a porció megfizetésére. Egyszersmind a havonta fizetendő adó összegét is meghatározták.⁴²

A hatóságok két nemes küldött útján közölték a döntést a zsinaton résztvevőkkel. A bosszús püspök négy nap múlva tájékoztatta a hírről Kollonich Lipótot. Emlékeztette a bíborost arra, hogy addig a római katolikus papsághoz hasonlóan csak azoknak a görög katolikus papoknak kellett porciót fizetniük, akiknek a parókiális földeken kívül más javadalmuk is volt. A vármegyei döntés azonban nem tesz említést a közteher alól mentesültek köréről, hanem általánosságban a vármegye minden görög katolikus papjára kiterjeszti az adófizetés kötelezettségét, függetlenül attól, hogy van-e személyes tulajdonú földje. De Camillis kérte Kollonich bíborost, járjon közbe a vármegyénél annak érdekében, hogy ne változtassanak az addig adózási szokásokon. Az igazságtalan határozat előre látható hatása az lesz, hogy az adókkal túlterhelt *szegény egyesültek* elhagyják parókiáikat és kóbor papok lesznek. Továbbá püspöki tekintélye is csorbát szenved, fejezi be levelét De Camillis. Míg Monasterli vezette az egyesült papokat, mentesültek az adó alól. Az új püspök érkezésével viszont rosszabbra fordul sorsuk. A görög püspök megtapasztalta azon a napon, mennyire törékenyek az egyesült papság jogai és kiváltságai a helyi hatóságok szeszélyeivel szemben és mennyire függött egyházá-

³⁹ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 304.

⁴⁰ „*Io mi son dichiarato, che piu presto mi contentero morire, che far cosa scienter contro li preceti di dio e li canonici della s. chiesa*”: Uo.

⁴¹ *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)*, (ed. A. WELYKYJ), vol. III (1665–1690), Roma 1974, 325–326; *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarunjae spectantia* (ed. A. WELYKYJ), vol. II, Roma 100.

⁴² HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 304.

nak sorsa a terület potentátjainak jóindulatától. Újabb frontot nyitott hát papjai életkörülményeinek javítása és ezen társadalmi réteg kiváltságos jogi és társadalmi helyzetének elfogadtatása érdekében.⁴³

6. A „görögök” templomának felszentelése Szatmárnémetiben

A zsinat befejezése nem jelentette De Camillis látogatásának végét. A következő vasárnapon részt vett a *görög* (elsősorban szerb, illetve aromán és görög) kereskedők közösségének egy jelentős ünnepén. A zsinatnak is helyet adó, nem sokkal korábban befejezett templomot szentelte fel Szent Miklós tiszteletére.⁴⁴ Az ünnepség egyben megkoronázása is volt annak a sikeres küzdelemnek, melyet a kereskedők a városi hatóságokkal vívtak. A küzdelem 1685-ben vette kezdetét, amikor I. Lipót király engedélyt adott a kereskedőknek arra, hogy szertartásaik zavartalan végzése érdekében templomot és harangtornyot építsenek maguknak.⁴⁵ Az urakodó döntése az 1667-es kiváltságlevél nagy hiányosságát orvosolta, amire hivatkozva a városi hatóságok addig megakadályozták a templom építését. Az idegenek befogadásától egyébként is húzódozó városi hatóságok szemében a templomépítés nem csak azt jelképezte volna, hogy a kereskedők a város teljes jogú polgárai, hanem azt is, hogy hivatalosan elismert felekezetet alkotnak. Az uralkodói engedély kiadása után azonban nem kezdték el azonnal a kultuszhely építését. A helyhatóság tagjai kemény ellenállást fejtettek ki. Ebben az ellenállásban világosan körvonalazódnak azok az erőforrások, melyeket egy régi és zárkózott városi közösség mozgósítani tud önazonosságát biztosító kiváltsági védelme érdekében.⁴⁶ Az 1680-as évek végére azonban kifulladt az ellenállás. A császári hadsereg egyre növekvő jelenléte Felső-Magyarországon a bécsi udvar gazdaság- és valláspolitikai elképzeléseinek megvalósításában, valamint a térség ellenőrzésében jelentős szerepet játszott. Csak ilyen előfeltételek mellett válhatott lehetővé a szatmárnémeti templom felépítése és felszentelése, ami nem csak a kereskedő-kolónia önmaga elfogadtatásáért folytatott küzdelmét koronázta meg, hanem a katolicizmus sikerét is jelképezte a térség városaiban a protestantizmus befolyásával szemben.

⁴³ 1690. május 27-én, visszatérve Munkácsra, De Camillis ismételten kérte Kollonich bíborost, hogy járjon közbe a szatmári papok porciófizetési-kötelezettségének eltörlése érdekében: Uo., 306–307. A következő két évben újra és újra visszatér az egyesült papok jogainak és kiváltságainak tiszteletben tartására. Ezzel jelentős mértékben járult hozzá az 1692. augusztus 23-i Lipót-féle kiváltságlevél kiadásához.

⁴⁴ „...*dedicari Ecclesiam Graecam Sancti Nicolai ante Missae Solemnia*”: ZSÁTKOVICS, ‘Napló’ (art. cit. 2. jegyzet), 705.

⁴⁵ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 258–259.

⁴⁶ O. GHITTA, ‘Intrusi in uno spazio esclusivista: i »greci« di Mintiu’, in *Etnia e Confessione in Transilvania (secoli XVI–XX)*, a cura di FRANCESCO GUIDA, Roma 2000, 29–37.

7. A vizitáció befejezése és közvetlen hatása

Az újonnan felszentelt templomban május 15-én De Camillis püspök még két román diakónust is felszentelt, valamint egy János nevű papbikói szerzetes letette előtte a szerzetesi fogadalmat, felvéve a Joákim nevet.⁴⁷ Ugyanazon a napon a szatmári jezsuiták ebédmeghívásának tett eleget,⁴⁸ akik a térségben zajló uniós munkának hagyományos támogatói voltak.⁴⁹ Másnap – egyheti tartózkodás után – De Camillis kölcsön kocsiján elhagyta a várost. A görög kereskedők lovascsapata kísérte.⁵⁰ Ez a kedves gesztus minden bizonnyal enyhítette keserűségét, melyet a rangjához méltó társadalmi megjelenést biztosító anyagi javak hiánya okozott neki. A Szamos-parti görögnyelvű közösségben eltöltött egy hét felüdülést hozhatott neki a számára teljesen idegen nyelvi környezettel való találkozás után.

Így ért véget De Camillis püspök első látogatása az agilis Monasterli Demeter főesperes városában.⁵¹ Az általa katolikussá tett vagy katolikusnak megtartott papok és hívek attól a pillanattól kezdve az újonnan kinevezett munkácsi püspök joghatósága alá kerültek. A szatmárnémeti látogatásnak azonban nem csak az volt a célja, hogy a Habsburg-uralom alatt álló Felső-Magyarország legjelentősebb görög katolikus központja a munkácsi püspök fennhatósága alá kerüljön. De Camillis jelenlétének ösztönzőleg is hatnia kellett az unió elterjedésére. Jeleznie kellett a váradi vilajet és az Erdélyi Fejedelemség szomszédságában működő *görög szertartású* papok felé azt, hogy egy a császár és Kollonich bíboros által támogatott legitim püspök kezdte meg működését és joghatóságának kiterjesztését a térségben.

Hamarosan jelentkeztek annak jelei is, hogy a helyzet a görög főpap által elképzelt irányba mozdult el. 1690. június 10-én, elfogadva Ravasz Ferenc jezsuita javaslatát, Lipniczky Jeromost nevezte ki nagybányai helynökének (főesperesének).⁵² De Camillis szemszögéből rendkívül fontos volt, hogy a Szatmár vármegye keleti részén élő román papok és hívek őt ismerjék el, hiszen annak a Máramarosnak a közelében éltek, ahol legfőbb riválisa, az ortodox Jozif Sztojka püspök működött. Augusztusban egy Kraszna vármegyei főesperes tájékoztatta arról, hogy tizenhat papjával együtt elismeri püspöki joghatóságát.⁵³ Ez volt az első jele annak, hogy a zsinaton tett hűségük hatást gyakoroltak az attól távolmaradókra is. 1690. október 27-én pedig Monasterli főesperes megkapta a Haditanács engedélyét, hogy látogatást végezzen Szatmár, Ugocsa, Szabolcs, Szolnok (Kővár-vidék)

⁴⁷ ZSÁTKOVICS, 'Napló' (art. cit. 2. jegyzet), 705.

⁴⁸ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 304.

⁴⁹ Itt Monasterli és a szatmári jezsuita rendház vezetőjének, Czernatonyi István együttműködésére utalok. A jezsuita páter a főesperessel együtt elnökölt azon a helyi zsinaton (1689. május 12.), amit a jezsuiták javaslatára hívtak össze: HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 281.

⁵⁰ „...e mi accompagnarono per loro gratia alcuni mercanti Greci a cavallo”: Uo., 307.

⁵¹ A következő látogatására Szatmárnémetiben egy évvel később került sor (1691 májusában): A.S.C.P.F., *Greci di...*, vol. I, f. 117r; ZSÁTKOVICS, 'Napló' (art. cit. 2. jegyzet), 710.

⁵² Uo., 705.

⁵³ Uo., 709.

és Bihar vármegyékben,⁵⁴ ami egyértelmű jele annak, hogy a bécsi udvar támogatást nyújtott a görög katolikus felsőklérusnak az unió lehető legszélesebb körben való terjesztésére.

Az a folyamat, amit De Camillis Szatmárnémetiben tett látogatása elindított, nem volt se gyors, se pedig visszafordíthatatlan. A váradi török jelenlét okozta politikai bizonytalanság (Várad csak 1692 májusában szabadult fel), a térség *szakadár* püspökeinek unió-ellenes fellépése, valamint a kálvinisták ellenkezése (illetve időnként mindenezek kombinációja) egy időre erősen tompították a munkácsi főpásztor tevékenységének hatását. Szatmár vármegye esetében mindehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy Monasterli főesperes 1692 januárjában meghalt. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az év folyamán De Camillis püspöknek újjá kellett szerveznie a helyi görög katolikus struktúrákat és ismét el kellett ismertetnie magát.⁵⁵ A válsághelyzet sikeres megoldása után Szatmár vármegye visszanyerte korábbi jelentőségét és fontos előretolt déli helyőrségként szolgált abban a küzdelemben, melyet De Camillis az egykori török hódoltsági és erdélyi területek fölötti joghatóság kiterjesztéséért folytatott.

Fordította: Véghseő Tamás

⁵⁴ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 1. jegyzet), 312–313..

⁵⁵ ZSATKOVICS, 'Napló' (art. cit. 2. jegyzet), 713, 716; GHITTA, *Nașterea unei biserici* (op. cit. 29. jegyzet), 136–139.

De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte

Gheorghe GORUN

Annak ellenére, hogy vannak jelek, melyek szerint már 1650 után a Partiumhoz tartozó vármegyékben voltak görög katolikus közösségek, a mai történetírás úgy tartja, hogy a kelet–magyarországi görög katolikus egyház működésének kezdetei az 1690-es évekre tehetőek. Gyakorlatilag a kezdetet az 1690. május 1-i szatmárnémeti zsinat képezi, mikor több mint hatvan keleti szertartású észak-partiumi, főleg rutén, de több román pap is, az éppen akkor a régióba érkezett De Camillis püspöknek hódolt, törvényes főpásztornak ismerve el őt.

Az esemény viszonylag jól ismert, éppen De Camillis naplója alapján,¹ valamint az 1690. május 15-i Rómába küldött püspöki jelentés révén is.² Kevésbé ismert viszont a mindenkori köztudatban (mert a román történészek nem nagyon adtak hitelt a forrásnak) a tény, hogy ugyanabban a naplóban De Camillis feljegyezte, hogy 1692. szeptember 13-án a Bihar vármegyei román papok is, Eszaiász esperessel az élen, összegyűltek Váradon és alávetették magukat az új munkácsi püspöknek. Tehát az 1692. évi váradi úgynevezett megyés „zsinat” lenne a második lépés a kelet-magyarországi görög rítusúak Rómával való egyesülésében, ami felett a történetírás könnyedén elsiklik.

E két zsinat által De Camillis püspök lett az első, általában minden részről (római kúria, bécsi udvar, valamint a helyi közösségek) elismert partiumi görög katolikus püspök. Valóban vele kezdődik a kelet-magyarországi (partiumi) egyesült püspökök sora. Érdeemes még megemlíteni, hogy 1696-ban sor került még egy harmadik helyi „zsinatra” is, melyen a krasznai román papok is elismerték a munkácsi püspököt. Ez is kevésbé ismert adat.

Mikor De Camillis püspök átköltözött Rómából Munkácsra, úgy tűnt, hogy megbízatása sikeres lesz. Az új püspöknek azonban már az elején gondjai akadtak, elsősorban a saját papjaival, de a helyi, vármegyei hatóságokkal is. Igaz, a pozícióját nem csak Kollonich bíboros és Fenesy egri püspök támogatta, akinek köztudott, hogy De Camillis vikáriusa volt, hanem a bécsi udvar is. Ugyanis két

¹ Közölte ZSÁTKOVICS K., 'De Camellis József munkácsi püspök naplója', in *Történelmi Tár*, Budapest 1895.

² Prímási Levéltár Esztergom, *Ecclesiasticum vetus*, 2116/10 sz. A levelet közölte NIKOLAUS NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti Stephani*, II. k., Innsbruck 1885, 859–860. és HODINKA ANTAL, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, I. k., Ungvár 1911, 303–304. is.

évvel később (1692. augusztus 23-án) I. Lipót kiadta azt a kiváltságlevelet, mely biztosította a magyarországi görög katolikus egyház hivatalos működését.³ Ez az irat lett a magyarországi görög katolikus egyház világi jogi alapidokumentuma, mely által a Szent Koronához tartozó területeken hivatalosan működhetett több mint két évszázadon keresztül.⁴

Hogy mennyire fontos volt abban az időben az 1692. augusztus 23-i Lipót-féle kiváltságlevél, bizonyítja, hogy az ügyel Benkovich váradi püspök,⁵ majd 1693. január 23-án,⁶ Fenesy egri püspök is foglalkozott, azt javasolva De Camillis püspöknek, hogy személyesen látogassa meg a nemesi közgyűléseket és kérje azoktól, hogy ismerjék el a görög katolikus papok kiváltságait. A két főpapi vélemény hatására De Camillis személyesen járta végig az észak-partiumi vármegyéket és azok nemesi közgyűléseit (congregatióit), kérve, hogy ismerjék el az új egyházat, illetve papjai új társadalmi minősítését. Tudjuk Hodinka oklevéltárából, hogy 1693 őszén De Camillis püspök meg is kezdte a kiváltságlevél kihirdetését, elsősorban Bereg vármegyében, ahol a vármegyei közgyűlés visszautasította a görög katolikus papok mentelmi jogát.⁷ Tették ezt annak ellenére, hogy 1693. június 5-én az Udvari Kancellária egy átiratot küldött a Haditanácsnak, melyben kérte, hogy akár karhatalommal is védje meg az egri püspökség területén lévő görög katolikus papok egyházi immunitását.⁸ Az ügy Fenesy püspök és Kollonich bíboros által az uralkodó elé került. Nem tudjuk, hogy az uralkodó maga adott-e utasításokat a beregi ellenkezés letörése érdekében, de 1694 februárjában Fenesy püspök már azt kérte a Szepesi Kamarától, hogy hivatalból járjon el azok ellen, akik vétettek a 1692. augusztus 23-i kiváltságlevél ellen.⁹

Hodinka nem tud arról, hogy De Camillis próbálkozott-e más észak-partiumi vármegyében is a kiváltságlevél elismerése érdekében. Nemrég megtaláltam a Bihar vármegyei közgyűlési iratok között azt a hivatalos feljegyzést, mely szerint 1695. január 17-én De Camillis püspök megjelent a Csatárban összegyűlt bihari nemesi közgyűlés előtt, és miután bemutatta az uralkodó által kibocsátott oklevelet eredetiben, a jelenlévők elismerték annak hiteles mivoltát.¹⁰ Az, hogy a bihari nemesi közgyűlés elismerte az I. Lipót által kiadott diplomát, azt jelentette,

³ GHEORGHE GORUN, 'Patenta imperială din 1742 a Mariei Tereza de reconfirmare a statutelor Bisericii greco-catolice', in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Theologia graeco-catholica Varadiensis, 2, 2004, 168–170. Az eredeti irat: Magyar Országos Levéltár Budapest, A szekció, Magyar Udvari Kancellária, A. 57, *Libri regii*, XXI k., 336–338 valamint uo. XXIX k., 499–502. Először részeket közölt NILLES, *Symbolae* (op. cit. 2. jegyzet), 848–849., valamint egészében HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 2. jegyzet), 347–350.

⁴ A diploma jelentősége ellenére szinte egy történéssz sem tulajdonított neki jelentőséget. Pl. PIRIGYI ISTVÁN egyáltalán nem is említi. Lásd: *A magyarországi görög katolikusok története*, Nyíregyháza 1990, I. k.

⁵ Lásd HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 2. jegyzet), 353–354.

⁶ Uo., 355.

⁷ Uo., 376–377.

⁸ Uo., 362–363.

⁹ Uo., 379–380.

¹⁰ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Debrecen, IV. A. 1/a, *Protocollum originale comitatus Bibariensis*, I k. (1688–1711), 176–177. (= 1. sz. irat).

hogy a görög katolikus egyház léte Bihar vármegye területén hivatalossá vált. Az elismerés nem volt automatikus, a nemesi közgyűlés nem volt köteles elfogadni a császár által kiadott kiváltságlevelet, főleg akkor nem, ha a saját érdekeit sértette. És éppen abban az időszakban a bihari nemesek többsége konfliktusban állt a katolikus egyházzal, személy szerint Benkovich püspökkel, aki éppen akkor követelte vissza az egyház birtokait, melyeket a 16. század derekán a reformáció ürügyén elkoboztak. Tehát De Camillis püspök teljesítménye annál is inkább fontos volt, mert sikerült meggyőznie a protestáns többségű vármegyei közgyűlést, hogy fogadja el a kiváltságlevél érvényességét Bihar vármegye területén, egy olyan korban, amikor a nemesi ellenállás a katolikus egyházzal, valamint a bécsi udvarral szemben erősödőben volt.

Ugyan a bihari közgyűlés különösebb ellenkezés nélkül elismerte a De Camillis püspök által bemutatott kiváltságlevelet, mégis voltak bizonyos kikötései. Csak azokat az egyesült papokat szándékoztak elismerni, akik rendelkeztek a munkácsi püspök elismerő iratával. Csak ezeknek járt a kiváltságlevél által biztosított jog. Ugyanakkor kizárták a kiváltságok gyakorlásából az unitus papok testvéreit és megnősült fiúgyermeküket, kik egy házban laktak a pappal. Ez általános kívánság volt szinte minden partiumi vármegyében, ahol működött a görög katolikus egyház, mivel egy-egy közösségben az addig is létező papi kiváltságok alatt sok papi rokon is megbújt.

De Camillis püspöknek az 1694–1695. évi, télvíz idején tett bihari látogatása alkalmával, nem csak a megyei közgyűlés előtti megjelenése volt fontos, hanem az is, hogy először végzett vizitációt a bihari térségben. Sajnos, nem sok irat maradt ránk a látogatásról. De tudjuk, hogy meglátogatta a hozzá tartozó észak–bihari (főleg a Bisztra folyó medrének felső szakaszán levő) keleti rítusú parókiákat. A látogatást főleg az indokolta, hogy ezek a közösségek már a 17. század folyamán a debreceni szuperintendenciához tartoztak. Nem hiszük, hogy áttértek volna a kálvinista vallásra, inkább egy laza felügyeletről volt szó, ami társadalmi-egyelmi szempontból volt indokolt. De idővel a laza felügyelet bizonyos mozzanatokkal átalakított a keleti szertartásból, mely így eltávolodott a régi szokásoktól. De Camillis „visszahozta” ezeket a közösségeket az unitus egyház keretein belülré, ami nagy sikernek számított, még akkor is, ha távozása után a régi szokás és rend visszaállt.

Azért is volt szükség arra, hogy kialakuljon egy helyi egyházi vezetés, mivel Bihar vármegye nagyon távol esett a munkácsi püspöki széktől. Ezért De Camillis megegyezett Benkovich püspökkel, hogy ez utóbbi vikáriusa átveszi az új egyház irányítását. Így tehát a következő években a munkácsi püspök nevében Farkas István váradi kanonok vezette a bihari görög katolikus egyházat.¹¹ Ugyanakkor papszenteléseket De Camillis püspök végzett, betartva a rituális rendet.¹² Sajnos,

¹¹ Valószínű, hogy Farkas István már 1695 előtt is megbízást kapott a görög katolikusok irányítására, mert 1694-ben Benkovich püspök azt parancsolta neki, hogy „*Az oláh papságot protegálja kegyelmed, paraszti dologra ne üzettesened*”. BUNYITAY VINCZE, *A váradi püspökség története alapítástól a jelenkorig*, IV, Debrecen 1935, 187.

¹² ELTE Könyvtár, Irattár, Hevenesi-gyűjtemény, XXIV k., 163–165. Közzölte HODINKA, *Okmánytár*

nem maradt ránk adat arra vonatkozólag, hogy hányan mentek ezért el Biharból Munkácsra vagy annak szomszédságába. De későbbi adatok (20–30 évvel későbbiek) tanúsítják, hogy 1703 előtt a bihari keleti szertartású papok között az volt a szokás, hogy Munkácsra mentek felszentelésre. Még nem alakult ki az az alternatív szokás sem, mely 1730 után jött be a gyakorlatba, hogy Aradra, az ottani szerb ortodox püspökhöz is mehetnek felszentelésre, ami oly sok bonyodalmat okozott a 18. század közepe táján.

Meg kell említenem egy másik tény is, melyet ritkán említ a történetírás, pedig az iratok eléggé ismertek. Annak ellenére, hogy De Camillis püspök, valamint az erdélyi unitus püspök, Athanasius, ugyanazon felsőbb hatóság alá tartozott (Magyarország prímása) és ugyanabban az egyházban tevékenykedtek, nem működtek együtt. Pedig, ugyanannak a szerb ortodox egyháznak a nyomása alatt voltak mind a ketten. 1700 körül a munkácsi és az erdélyi görög katolikus püspökségek közötti határ nem volt pontosítva, ahogy nem volt még véglegesítve az országok (Magyarország és Erdély) közötti határ sem. Ezért előfordult, hogy mindkét említett püspök, beavatkozott a másik joghatósági területén: De Camillis Közép-Szolnokban és Máramarosban, Athanasius pedig Biharban. Például, Athanasius felszólította 1701. július 20-án Demetert, a váradi esperest, hogy térjen vissza az erdélyi püspök joghatósága alá, mivel régebben Bihar Váraddal, valamint az egész Partiummal együtt Erdélyhez tartozott.¹³

Az 1703-ban kitört Habsburg-ellenes megmozdulások, melyek Bihart is feldúlták, hatalmas károkat okoztak a bihari görög katolikus egyháznak. Történt ez annak ellenére, hogy 1705. április 9-én maga II. Rákóczi Ferenc vette védelme alá az egyesült papságot, megtiltva annak bántalmazását.¹⁴ Maga De Camillis püspök is veszélybe került Munkácson,¹⁵ és nem tudott semmiféle segítséget nyújtani a bihari görög katolikus papoknak. Úgy tűnik, hogy 1703 és 1711 között a bihari görög katolikus egyház egyszerűen eltűnt. Legalábbis ezt sugallja egy 1712 decemberében készített összeírás, mely azt próbálta felmérni, mi maradt az unitus egyházból a Rákóczi-szabadságharc befejezése után.¹⁶ Az összeírás utolsó bejegyzése, mely a bihari egyházzal tanúskodik, egyszerűen azt állítja, hogy „*Archipresbyter Varadiensis schismaticus nunc, antehac Demetrius unitus erat, habet sub se 50 circa*”. Tehát csak ortodoxokat találtak. Ismerve a hátteret, ezek a „szizmatikusok” azok a szerbek, akik megakadályozták, hogy a kurucok elfoglalják a váradi várat, s ezáltal nagy szolgálatot tettek az osztrák uralkodónak. Ugyanakkor kiszolgáltatták a bihari keleti rítusú közösségeket az aradi ortodox püspöknek, aki attól kezdve otthonosan érezte magát egész Bihar vármegyében, valamint Szatmárt is megcélózta.

(*op. cit.* 2. jegyzet), 403–404.

¹³ NILLES, *Symbolae* (*op. cit.* 2. jegyzet), 387–388.

¹⁴ HODINKA, *Okmánytár* (*op. cit.* 2. jegyzet), 424–425.

¹⁵ Pedig II. Rákóczi Ferenc 1704. szeptember 11-én megerősítette De Camillist a püspöki székben, ezzel elismerve az 1692. augusztus 23-i I. Lipót által kiadott kiváltságokat. Uo., 417–419.

¹⁶ ELTE Könyvtár, Irattár, Hevenesi-gyűjtemény, LXXXVII k., 271. Közölte HODINKA, *Okmánytár* (*op. cit.* 2. jegyzet), 587–588.

Utolsó ismert bihari vonatkozású adatunk De Camillis 1705. december 17-én kelt levele, melyet Eperjesről küldött Bihar vármegyei papjaihoz. Ebben közölte velük, hogy a nehéz körülmények miatt nem tud hozzájuk utazni, de hallotta, hogy sokan meginogtak a katolikus hitben, eltávolították a szent ikonokat a templomokból, visszatértek a régebbi (kálvinizált) szokásokhoz, második feleséget vettek és befogadtak tisztázatlan körülmények között felszentelt papokat.¹⁷ Ezért a püspök jelezte szándékát, hogy a közeljövőben Biharba küldi nagykállói papját, Bizánczy Györgyöt, aki egyúttal szatmári főesperes is volt. Feladata az lesz, hogy megtárgyalja a földesurakkal a helyzetet és visszavezesse a papokat a helyes útra. A püspöki terv kivitelezhetetlen volt, mert Bizánczy, aki a császáriak által ellenőrzött területen lakott, semmit sem érhetett el egy felforgatott vármegyében, melyet Várad kivételével egészében a kurucok ellenőriztek. Bizánczy nem is jött el Biharba, egy évvel később De Camillis püspök is meghalt, és csak évek múlva sikerült kinevezni egy új görög katolikus püspököt. Ennek fényében nem meglepő, hogy 1712 decemberében az összeírók már szinte semmit sem találtak a húsz évvel korábban még létező görög katolikus egyházból.

1703 és 1711 között maga a római katolikus egyház szerkezete is felbomlott. Csáky Imre püspök nem is tudta elfoglalni a váradi püspöki széket, Farkas István vikárius beszorult az ostromlott várba, majd meghalt, helyét Kébell Mihály foglalta el, ki miután a váradi vár felszabadult a sorozatos kuruc ostrom alól, átvette saját kezdeményezésére a bihari görög katolikusok irányítását is. Ő jelentette Csáky Imre püspöknek 1713. február 13-án, hogy „*Graeci ritus, Odemarski nevü munkácsi püspök, egy orosz pap által izent, hogy diaecesisünkbe el fogh gyönni, és az eő magok szerint ceremoniakat és ordinatiokat akar tenni, méltóztassék excellentiád parancsolni, mi tévő legyek akkor*”.¹⁸ Maga Kébell sem tudta eldönteni, hogy az új görög katolikus püspököt, Hodermárszki Jánost beengedje-e a vármegyébe vagy sem. 1711 után ugyanis Bihar vármegye területe azonnal felekezetek közötti harc színterévé változott. A következő időszakban itt versengett az aradi szerb püspök és a munkácsi főpásztor is.¹⁹

Tény, hogy a bihari görög katolikus egyház történetének első tizenöt éve De Camillis püspök nevéhez fűződik, a bihari keleti szertartású papok hozzá csatlakoztak, szabadon, minden kényszer nélkül. Az, hogy mi történt 1703 után a püspök haláláig, mikor az említett egyház szinte megsemmisült, nem a püspök hibája volt. Ő igyekezett összetartani egyházát, de a háborús idők, valamint a helyi hitélet minősége, mely nagyon labilis volt, az ideiglenes felszámolódáshoz vezettek. De a szatmári béke megkötése után a bihari görög katolikus egyház rendje visszaállt és elkezdhette felfelé ívelő útját.

¹⁷ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 2. jegyzet), 463–464.

¹⁸ Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, *Csáky Familien Archiv*, Katon 8, fasciculus 7, 289 sz., 4168.

¹⁹ „Mert aradi rácz püspök is be gyött volt egyszer, de azon ki attam” jelentette ugyanakkor Kébell Csáky Imrének. Uo.

Forrás

1.

Csatár, 1695. január 17.

De Camillis munkácsi püspök a Bihar vármegyei közgyűlés előtt érvényesíti az egyesült papság jogait.

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Debrecen, IV. A. 1/a, *Protocollum originale comitatus Bihariensis*, I k. (1688–1711), 176–177.

470. Illustrissimus et reverendissimus dominus Ioannes Iosephus de Camillis, graeci ritus unitus episcopus Munkacsiensis benignas suae maiestatis sacratissimae literas privilegiales de immunitati et libertate sacerdotum verorum valachicae et rascianae nationis hominum, ut ab omnibus condescentionibus oneribus et exactionibus iuxta mentem benignorum suae maiestatis sacratissimae literarum eximantur.

Quibus per eundem dominum episcopum productis et per nos debita cum submissione perlectis, non modica exorta est discegratio cum multi dantur praedictorum nationum falsi parochis, qui praeter suorum functionum parentes, fratres et alios penes si consecrare, ut saltem oneribus dominorum terrestrium et comitatus non subiacent intendunt, interim et ipsi schismatici deprahenduntur. Ideo communi universitatis voto conclusum est quod omnes et singuli praetactarum nationum sacerdotes uniti et approbati penes ecclesias suas functionem actu ecclesiasticam exercentes ab omnibus condescentionibus exactionibus oneribus comitatus instar aliorum plebanorum et parochorum latini ritus immunitentur, ita tamen, quod de sua vera functione sincera Unione (quibus solis suffragabitur) et approbat sacerdotis fidedignas sub eiusdem domini episcopi sigillo, et manus subscriptione testimoniales literas habeant. Parentes autem et fratres eorum uxorati in parochis dolore residentis, hae eodem libertate non gaudeant, sed omnibus dominorum suorum terrestrium, ita etiam comitatus subiacerunt. Filii autem prius quam uxorati fuerint penes se se libere detinere possent. Post connubium dominorum suorum terrestrium onera supportari tenentur. Alii autem omnes et singuli ex ita parochias vagantes et testimoniales dicti dominum episcopi praevio modo declaratas et approbato sacerdotio non habentes, tam dominorum suorum terrestrium, quam etiam comitatus onera subire debemus et teneatur.

De Camillis püspök katekizmusa

Ovidiu POP

Mikor halálának 300. évfordulóján kísérletet teszünk De Camillis püspök katekizmusának bemutatására, gondolatmenetünket mind földrajzi, mind pedig teológiai szempontból szélesebb kontextusba kell illeszteni. De Camillis abba a munkácsi püspöki széke kapott kinevezést, melynek központja a Kárpátokon innen, a mai Ukrajnában található. A 17. század végén egészen más politikai viszonyok uralkodtak: az egyházmegye területének nagy része éppen csak felszabadult a török hódoltság alól, s csak az 1699 februárjában megkötött karlováci béke eredményeként került Habsburg-uralom alá.

Amikor a törökök Bécs falai alatt vereséget szenvedtek (1683), a figyelem egyre inkább kelet felé irányult. A katolikus egyház azt várta ettől a győzelemtől, hogy létrejöhet a keleti egyház egyesülése a római katolikussal. A töröktől visszaszerzett területeken a katolikus papok, elsősorban a császári hadseregben tábori lelkészekként működő jezsuiták, az unió eszméjét terjesztették az ortodoxok között. Unió tevékenységük során tartották magukat a Propaganda Fide Kongregáció instrukcióihoz, melyek szerint az egyesülésnek a firenzei zsinaton meghatározott normák szerint, tehát a keleti rítus megtartásával kell megtörténnie.

1689 után az unió tevékenység fokozódott a Habsburg Birodalomban. A mozgalom élére De Camillis munkácsi püspök állt, akit Kollonich Lipót bíboros hozott magával Rómából. Megérkezése után megtapasztalhatta, hogy az unió eszméjét egy mind etnikai, mind pedig felekezeti szempontból változatos képet mutató környezetben kell sikerre vinnie. A nép, melynek körében munkálkodott, pszichológiai szempontból felfokozott lelkiállapotban volt. Ennek oka egyrészt a háborús viszonyok és az elviselhetetlen adóterhek voltak,¹ másrészt viszont megfigyelhető egyfajta reakció is a felületes, gyakran mechanikusan végzett, s babonás elemekkel tűzdelt vallásgyakorlatra is. Élt az igény a tiszta és őszinte jámborság uralta kereszténység iránt, melyet a Krisztus szeretetébe és irgalmába vetett mély bizalom jellemez. Ennek a sajátos lelkiállapotnak a kialakulásában minden bizonyosan fontos szerepet játszott a protestáns környezet hatása, még ha nem is feltételezhetjük egy jól körülírható irányzat létét. Inkább egy sajátos és sokszínű lelki atmoszféráról beszélhetünk.

A tárgyalt korszak történelemszemléletének középpontjában Krisztus áll, akit az Ószövetség megjövendölt és aki megvilágítja az utána következő évszázadokat.

¹ O. GHITTA, *Nasterea unei Biserici*, Cluj–Napoca 2001, 19–21.

Ez a tény igazolja az Ő jelenlétét a történelemben és egyúttal megfogalmazza tanítása teljes és hiteles közvetítésének feladatát. Krisztus ígéhirdetésének közvetítése az egyház olyan kötelessége, mely nem opcióként fogalmazódik meg és amit nem ruházhat át másokra. Az egyház ezen feladata az Úr szavaiból vezethető el, aki mennybemenetele előtt ezt mondta tanítványainak: *Nekem adatott minden hatalom a mennyben és a földön. menjetek tehát és tanítsatok minden nemzetet, megkeresztelve őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. És íme, én veletek vagyok minden nap, a világ végezetéig.*²

Krisztus üzenetének közvetítése – amellet, hogy vallásos jelenség – emberi folyamat. A hagyomány segítségével alakulnak ki a kultúrák és a történelem. A hagyomány teszi lehetővé az embernek, hogy egy adott civilizáció részének érezhesse magát, s önmaga is új, az utódoknak áthagyományozható formák alkotójává váljon. A sikerek és a kudarcok minden időben jelen vannak. Ezek az elgondolások határozták meg De Camillis püspök lelkipásztori szolgálatát. Azért állított össze és adott ki egy katekizmust, mert korábban ez jelentette a sikeres lelkipásztorkodás kulcsát. Katekizmusának román fordítását az Erdélyi Fejedelemség szöveggörnyezetében kell vizsgálnunk, ahová eljutva nagyszámú, az unió elfogadására késznek mutatkozó hívőserget talált. Az 1699. május 31-i keltezésű, a Propaganda Fide Kongregációnak írott levelében arról számol be, hogy a románok kezdenek csatlakozni a katolikus egyházhoz.³

Amikor a katolikusok uniós tevékenységet kezdtek a románok között, azok már hosszabb ideje küzdöttek a protestánsok hasonló jellegű törekvései ellen. A protestánsok által alkalmazott eszközök között találjuk a Kálvin-féle katekizmus 1640-ben kiadott román fordítását. Az 1692. december 18-án Bánffy kormányzó által Teofil román püspöknek adott utasítás értelmében⁴ a püspök és papjai kötelesek voltak ezt a katekizmust tanbeli és lelkipásztori direktóriumnak tekinteni és az ifjúságot az új hit tanai szerint oktatni.

A De Camillis-féle katekizmus román nyelven 1726-ban a nagyszombati egyetem nyomdájában került kiadásra az 1696-os latin nyelvű változat alapján, amiből az 1698-ban kiadott rutén nyelvű kiadás is készült. A katekizmusok és román nyelvű kiadásai változatos történetét Eva Márza mutatja be a De Camillis-féle katekizmus 2002-es kiadásának bevezető tanulmányában.⁵

1. A katekézis rövid története

A következő oldalakon áttekintjük azokat a lelkipásztori eszközöket, melyek a katekizmusok megjelenéséig a krisztusi üzenet átadását szolgálták.

² Mt 28,18–20. De idézhetjük az ApCsel 1, 8-at is.

³ HODINKA A., *A munkácsi görög katolikus püspökség okmánytára*, Ungvár 1911, 395.

⁴ Kiadva: N. NILLES, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, I, Innsbruck 1885, 153–160.

⁵ *Catechismul lui Iosif De Camillis, 1726*, EVA MÁRZA (ed.), Sibiu 2002.

Az első évszázadokat a misztagógikus katekézis, vagyis a szentségekre való bevezetés jellemezte. Később előtérbe került a képek használata. Bizáncban a képművészetnek csupán didaktikai funkciója volt. A vallásos tartalmak kifejtését szolgálta pontos, mindenki számára érthető és elérhető módon. Az volt a feladata, hogy az emlékezetet ébren tartsa és a képzeletet a kívánt irányba terelje.⁶

Nagy Szent Gergely pápa szerint: „A szent épületekben képeket használnak azok oktatására, akik az írást nem ismerik, hogy legalább a falakról leolvashassák mindazt, amit a könyvekből képtelenek kiolvasni”⁷. Nüsszai Szent Gergely megállapítja, hogy „a festmény jóllehet néma, a falon mégis beszédes”⁸. Damaszkuszi Szent János pedig így fogalmaz: „ha egy pogány azzal megy hozzád, hogy mutasd meg neki a bitedet, vidd el őt egy templomba... és mutasd meg neki a szent ikonokat”⁹. Mindebből világosan látszik a képi ábrázolás jelentősége a bizánci egyházban, ami egyúttal a hívek ideológiai befolyásolásának is fontos eszközévé vált. Az ikonfestészet témaválasztása ezért állt szigorú ellenőrzés alatt. A bizánci állam az ikonokat politikai célokra is felhasználta.¹⁰

Nyugaton fokozatosan a skolasztikus teológia győzedelmeskedett. A teológia történetét a Nyugat-Római Birodalom bukásától egészen a középkor végéig felbonthatatlan kötelék egyesítette: a Kinyilatkoztatott igazság birtoklásának tudata. Következésképpen nem véletlen az, hogy az esetleges lázadót az egész középkorban azonnal mint eretneket elhallgattatják és elítélik mint egy olyan személyt, aki újítást akart egy olyan hagyományon belül, amelyik igaz, változhatatlan és örök. A *Christianitas*, a Krisztus által az emberiségnek hagyott egyetlen és közös hithez való tartozás képezi az igazság új ismervét, a középkor összes teológusa pedig ehhez hangolja és ezzel veti egybe gondolkodásának helyességét. Ugyanebben a korszakban egy rendszerező olvasás révén csoportosítani próbálják a hit által közvetített örökséget. A keresztény igazságok antológiákba való összeállításuk didaktikai követelmény. Ezeknek kiindulópontja egy lelki töltésű versszakasz vagy egy a vallással és dogmákkal kapcsolatos kijelentés. A vitatott témák pedig az egyházatyák írásaiból vett, különböző teológiai témák. Előnyben voltak az ágostoni szövegek, de a szövegeket egy biztos ismerv nélkül választották ki. Ezek az írások véglegesnek vélt véleményét fejezik ki és ezért kapták a *Sententiae* elnevezést.

Eme szövegyűjtemények elsődleges, skolasztikus eredetre utaló célja az volt, hogy lehetővé tegyék az összes teológiai téma kifejtését. Ez a cél egyúttal az előadások dinamikájához és sajátosságaihoz is igazodik. Az egyházatyáktól vett idézetek állnak a középpontban, melyek köré a tanítómesterek és a tanítványok érvelései csoportosulnak. Petrus Lombardus *Liber Sententiarum*-a, vagy más néven *Sententiae*, az alapszöveg, melyben az érvelések formális rendszerezésének folya-

⁶ Ugyanez a szerepe a liturgikus éneknek is. Pitra bíborost idézve: „Mikor megjelentek a dogmatikai tartalmat verses formában kifejező liturgikus énekek, az eretnokségek háttérbe szorultak. A tömegek az istentiszteletek alatt sajátítják el a dogmákat, s jülek hozzáhozoknak a követendő tanításhoz.” vö. *Bulletin de l'Institut Russe de Constantinople*, XVI, 145.

⁷ MGH, *Epist.*, II, 1, 195.

⁸ PG, t. 46, col. 737 D.

⁹ PG, t. 95, col. 325 C.

¹⁰ V. LAZAREV, *Istoria picturiibizantine*, I, București 1980, 52–53.

mata eléri a majdnem tökéletes szervezettséget, ami megmagyarázza a következő korszakokban elért sikerét is. A mű nagy valószínűséggel 1154 és 1158 között keletkezett, viszont végleges elismerését a IV. Lateráni Zsinat (1215) hozta meg. Az egyházatyák írásaira alapozott keresztény teológiai tanítás legtökéletesebb tankönyvének tartották, melynek felépítése a középkori olvasó számára a legteljesebbnek és legszervezettebbnek tűnt.

Az elkövetkező századokban a teológiai ismeretek rendszerezése, amit eddig a szentenciák gyűjteménye mint formális eszköz biztosított, természetes módon egy új teológiai műfaj, a *Summa* kialakulása felé halad. A *Summák* megoldandó és egy a priori adott módszer szerint megoldott kérdésekre való tagolása a középkori teológiát jellemző rendszerezés régi igényének új technikával történő kielégítése. A *Quaestiones*-gyűjtemények, szimmetrikusan a *Summa*-műfajával, a szentenciális irodalom egy új irányát képezik. A *Quaestio*-műfaj jellegzetessége abban rejlik, hogy kizárólagosan a már kommentált szöveget használja kiindulópontul a problémák-kérdések megfogalmazásában, elkülönítésében és önálló tárgyalásában. A középkor teológiai irodalmára három különböző irányzat jellemző. Mindhárom a tárgyalt anyag átfogó rendszerezésére törekszik: a *Sententiae* írott szövegek antológiája, a *Summa* tematikus rendszerezés, a *Quaestio* pedig az egyes kérdésekre vonatkozó érvelések meghatározása. Formális különbségük ellenére mindhárom műfaj az ideális uniformitás megteremtésére és az egyetemi oktatásba való bevezetésére törekszik.¹¹

Aquinói Szent Tamás és Szent Bonaventura (1274) halála majdnem egybeesik a pápaság 14. századi válságával. A VIII. Bonifác pápa egyháztani meglátásai okozta nehézségek, a pápák avignoni tartózkodása, a nyugati egyházszakadás és a zsinati elmélet növelték a jogi és egyházjogi írások iránti érdeklődést. Következésképpen a teológián belül a tomista *via antiqua* hanyatlani kezd, és nő az érdeklődés a *devotio moderna* iránt. A városi polgárság megerősödése gyökeres változásokat eredményez a kultúrában is. A nép körében is elterjedő irodalom nemcsak naivitást, egyszerűséget és mély miszticizmust fejez ki, hanem az emberi érvelésmód kegyetlen valóságát is. A teológia másodlagos problémákkal kezd foglalkozni, növekszik a teológiai iskolák és irányzatok száma, elősegítvén ezzel a nézetek zavarosságát, félreérthetőségét. Ebben a légkörben kezdi meg Luther forradalmi tevékenységét a 95 tézis kifüggesztésével, amivel tiltakozását kívánta kifejezésre juttatni. A wittenbergi reformátor eszméinek széles körű elterjedésében közrejátszottak úgy vallási, mint politikai tényezők. Néhány év leforgása alatt Németország vallási helyzete megváltozott és ez arra ösztönözte Luthert, hogy részt vegyen az evangéliumi kereszténység megszilárdításában. Ebben Luther 1529-ben megjelent két katekizmusa játssza a főszerepet.

Luther nekifogott a *Német Katekizmus*, utólag *Nagy Katekizmus*-nak nevezett mű megírásához, de szerkesztés közben rádöbbsent, hogy az, amit tervez, túl terjedelmes és nehéz lesz. Ezért hozzálátott egy új, párbeszéd formájában megírt változat szerkesztéséhez, ami végül a *Kis Katekizmus* címet kapta. Ez a változat nagyon

¹¹ *Storia della Teologia nel Medioevo*, II, Casale Monferrato, 1996, 18–39.

hasznosnak bizonyult, egyrészt az evangéliumi hit kifejezésmódjának újdonsága, másrészt pedig a külalak egyszerűsége miatt. Valószínűleg a reformáció egyetlen más írását sem fordították le és adták ki annyiszor, mint a *Kis Katekizmus*-t. Már a 16. században lefordították Európa majdnem minden nyelvére, 1580-ban pedig a *Nagy Katekizmus*-sal együtt a Luteránus Egyház hitvallásává nyilvánították¹². A kivitelezésnek, a német nyelv szépségének, a keresztény hit egyszerű és gyakorlatias bemutatásának köszönhetően, néhány évtized leforgása alatt több mint tízezer példányt adtak el Luther katekizmusából.

Luther katekizmusának sikere felkeltette a katolikusok érdeklődését is a katolikus tanítás hasonló bemutatása iránt, úgy egyházi személyeknek, mint a hívőknek. A jezsuiták, a katolikus ellenreformáció élharcosai úgy döntöttek, hogy a protestáns propagandára egy teológiai művel fognak válaszolni. Elképzelésük szerint a mű a protestánsok által nem tárgyalt hitbeli kérdéseket röviden, az elvetett teológiai érveket viszont részletesebben fogja kifejteni. Így jelenik meg 1555-ben Bécsben Petrus Canisius, *Summa doctrinae christianaе. Per quaestiones tradita et in usum pueritiae nunc primum edita* című műve. Ez a mű, annak ellenére, hogy nem ezt a címet kapta, a *Nagy Katekizmus*-nak felel meg, a *Summa* elnevezést pedig azért részesítették előnyben, hogy ezzel a középkor hagyományához való erős kötődését hangsúlyozzák. 1556-ban Ingolstadtban Canisius megjelentetett egy latin nyelven íródott kivonatot a műből a *Summa doctrinae christianaе per quaestiones tradita et ad captum rudiorum accommodata* címen. 1558-ban ezt a kiadást németre fordítják és a „*Kis Katekizmus*” elnevezés alatt válik ismerté. Később a Trentói Zsinaton is megvitatták egy katekizmus kiadásának kérdését és az a döntés született, hogy azt minden beszélt nyelvre le kell fordítani. Ennek eredményeként született meg 1566-ban a papok számára készült *Római Katekizmus*. Nem sokkal később ezt minden nyugat-európai nyelvre lefordították, a latin változat pedig még számos kiadást élt meg.¹³

2. De Camillis püspök katekizmusa

De Camillis (1641–1706) Khiosz szigetén született, tanulmányait pedig a római Pápai Görög Kollégiumban végezte 1656–1667 között. Ez az időszak meghatározó volt intellektuális fejlődésére és vallásos meggyőződésére. A következő években misszionáriusként működött Epiroszban, majd visszatérve Rómába a Vatikáni Könyvtár görög nyelvű kéziratainak rendezésére kapott megbízatást. 1690. április 10-én hivatalosan beiktatják mint Munkács püspökét. A szláv unionista problémák nem voltak számára idegenek, mivel a Görög Kollégiumban eltöltött tanulmányi évek során sok rutén származású növendékkel lépett kapcsolatba, később pedig 1674 és 1689 között mint a baziliták római „általános ügyvivője” meg-

¹² V. VINAY, *La Riforma protestante*, Brescia, 1982, 153.

¹³ N. BRÂNZEU, *Sămănătorul (Catehetica)*, I, Lugoj 1936, 124–132.

ismerkedett küldetésüknek nehézségeivel.¹⁴ A teológiai viták sem voltak idegenek számára, mivel a növendékek többsége a latin egyház teológiájával többé-kevésbé ellenszegülő keleti világban szerveződő misszióra készült.

De Camillis a történelmi Magyarország északi részén kezdte el lelkipásztori tevékenységét, nem sokkal azután, hogy székvárosát az osztrák haderő elfoglalta. Nagy állhatatosságról és alkalmazkodóképességről téve tanúságot kezd el az uniós munkát. A több vármegyére kiterjedő munkácsi püspökség területén élő keleti szertartású népek a ruténok, a románok, a görögök, a szerbek, az arománok voltak. A püspök munkamódszere abból állt, hogy először is meggyőzte a papokat, hogy elismerjék püspöküknek, majd a teológiai írások révén meggyőzte őket, hogy elfogadják az uniót. A missziója ezen utolsó részét a modern historiográfia identitás-diskurzusnak nevezi. Ebből a szempontból De Camillis tevékenységével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az itt élőkben kialakult annak tudata, hogy saját egyházisággal rendelkeznek.

1693. június 6-án Rómába írt levelében megemlíti, hogy szerkesztett egy katekizmust, amelyet rutén nyelvre is lefordíthatnának. A nagyszombati egyetem nyomdája adja ki ezt a katekizmust rutén (1698) és román (1726) nyelven.

Elemezzük egy kicsit alaposabban a *Katekizmus* tartalmát. A püspök elsősorban a papokhoz szól és rajtuk keresztül a hívekhez. Szavai testamentumként hatnak és kifejezik lelkipásztori céljait „*ez elveszett nép értelmi fejlődése és lelki javára...*”¹⁵ kérve a népet, hogy „*emlékezzetek meg rólam szent imáitokban... Isten nagyobb dicsőségére és a Szent Unió megerősödéséért és elterjedéséért*”.¹⁶ Érvelésének motivációját vagy kiindulópontját Szent Pál Tituszhoz írt leveléből veszi, melyben az apostol leírja, hogy milyen legyen a püspök (Tit 1,7). Aztán a papokhoz szólva, arra kéri őket, hogy kövessék hűséggel Krisztus tanítását és így váljanak a hívek példaképeivé. Emlékezteti őket apostoli hivatásukra, melyet Krisztus hagyott örökségül: *Menjeteke tebát, és tegyetek tanítvánnyá minden népet* (Mt 28,19). A fiatalok és öregek, a fiúk és lányok keresztény hitoktatását az örök élet elnyerése érdekében a templomban kell tartani. A hitoktatás a Szent Liturgia vagy a vecsernye után legyen, az ajánlott módszer pedig a tanítványok nemek szerinti elkülönítése. A tanítás kezdődjék egy imával: Miatyánk, Üdvözlégy, a Hiszekegy vagy akármilyen, a liturgikus időnek megfelelő más imával. A hitoktatás ne tartson tovább egy óránál, hogy a hívők ne unatkozzanak, hanem örömmel vegyenek részt rajta. Záróimával és áldással végződjék, aztán az emberek békével térjenek otthonukba.

A püspök joghatósága alatt álló országrész erkölcsi hanyatlását elsősorban politikai okokra lehet visszavezetni. A 17. században ez az országrész hol a Habsburgokhoz tartozott, hol az erdélyi fejedelmekhez, sőt volt olyan időszak is, mikor ugyanabban az időben több fennhatóság alatt állt. A munkácsi püspöki székhely való beiktatásától kezdve De Camillis püspök az erkölcsi élet és elsősorban a papok erkölcsi életének kiügazításán fáradozott.

¹⁴ *Il Collegio Greco di Roma*, a cura di A. FYRIGOS, Roma, 1983, 17.

¹⁵ *Catechismul* (op. cit. 5. jegyzet), 48.

¹⁶ Uo., 49.

A *Katekizmus* párbeszéd formájában íródott és több fejezetre tagolódik. Az első fejezet a hitet és a Hiszekegyet tárgyalja, a második az Úr imáját és az angyali üdvözlést, a harmadik az Isten és egyház parancsait, a böjtöt és az ünnepeket, a negyedik a hét szentségről, míg az ötödik és egyben utolsó fejezet különböző témákat fejteget, így: a világban lévő rosszat, az imádságot, az irgalmasságot, a Szentlélek adományait, a boldogságokat, a végítéletet, a poklot, a purgatóriumot, a mennyet, az eretneket, a pogányt, a skizmatikust, a szerzeteseket, az új és régi naptárt, a keleti egyetemes zsinatokat.

A teológia terén a latin és görög rítusú egyházak által vitatott és ellentmondó pontokat elemezve, meg kell jegyeznünk, hogy De Camillis püspök a nyugati szempontokat részesíti előnyben. Ugyanakkor kiemel és megerősít számos jellegzetesen keleti elemet. Itt kiváltképp a kereszt jelére, az ünnepekre és a naptárra kell gondolnunk. Leszögezi, hogy áldáskor a papnak úgy kell tartania az ujjait, hogy azok Jézus Krisztus nevének görög betűit formálják. A hívek keresztvetéskor az első három ujjukat illesszék össze a Szentháromság-Egy-Isten tiszteletére, míg az utolsó kettőt hajtsák le Jézus Krisztus isteni és emberi természetére emlékezve. Az egyházzal szemben fenntartás nélkül használja mind a „katolikus”, mind pedig a „pravoszláv” (igazhitű értelemben) jelzőt. Ugyanakkor az Üdvözlégy latin formáját használja, a Hiszekegybe pedig beilleszti a *Filioque*-t. Ezt a latinositást azzal lehet magyarázni, hogy a latin szertartású egyház teológusai az uniót a Trentói és nem pedig a Firenzei Zsinat szempontjából értelmezték. A Firenzei Zsinat az uniót mint a keleti és nyugati egyház találkozását fogta fel. Másfelől, maga a püspök annak ellenére hogy Khioszból származott, tehát görög volt, latin szertartású volt. Egy másik lehetséges magyarázat a püspök diplomáciai tehetségében rejlik, következésképp nem szeretett volna bonyodalmat a latin egyházi hierarchiával, ezért írásaiban a Hiszekegybe beilleszti a *Filioque*-t. Eljárását a következőképpen indokolja: „...a Szentírás sehol sem tagadja, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, sőt számos szentírási hely éppen ezt bizonyítja. Ezért a Római Anyaszentegyház nem hibázott, amikor ezt felfedte a hívei előtt és hittételle tette.”¹⁷

A *Filioque* melletti érvelését azzal folytatja, hogy a Firenzei Zsinaton a nyugati és a keleti egyház számos kiváló teológusa vett részt. Védelmébe veszi a zsinatot azért is, mert azon jelen volt IV. Jenő pápa is, ami az első évezred egyetemes zsinatain egyszer sem fordult elő.¹⁸

Egy másik lehetséges magyarázat a püspök egyházdiplomáciai elképzeléseiben rejlik: talán kerülni kívánta a bonyodalmakat a latin egyházi hierarchiával, ezért használta a *Filioque* kifejezést.

Mikor a szentségekről ír, szavaiban felfedezhetőek a skolasztikus képzés jellegzetességei, mivel mindig említést tesz a szentség anyagáról és formájáról. A beavató szentségeket az ő felfogása szerint sem együttesen a keresztség szentségével kell kiszolgáltatni, hanem az Eukarisztia szentségét csak bizonyos idő elteltével. Az alapítás szavai elegendőek a kenyér és a bor az Úr Krisztus testvévé és vérévé

¹⁷ Uo., 67.

¹⁸ Uo., 69.

való átváltozásához, és a diszkoszon található kenyér átváltozik, függetlenül attól, hogy az az Istenanyát, az angyalokat, az apostolokat, a szenteket, vagy az élőket és holtakat jelképezik. Az Eukarisztia anyagát illetően kijelenti, hogy annak kovászos kenyérnek kell lennie és a szentáldozást két szín alatt kell végezni.¹⁹ Kitér a kisgyermekek áldoztatására is, ami a keletiek és a nyugatiak között vitatéma.²⁰

A papság szentségével kapcsolatosan – az identitás-diskurzus keretében – a munkácsi püspök, felidézve az 1692-ben kiadott Lipót-féle kiváltságlevelet, kihangsúlyozza a papság kiváltságait, akiket a nemesekkel egyenrangúaknak tart. Kiemelhetjük a püspök buzgóságát annak érdekében, hogy papjait megvédelmezze a nemesek túlkapásaitól. Sürgeti a parochiális telkek kimérését és a temetők létesítését. A papok kötelességei közé sorolja a vásár- és ünnepnapli liturgiavégzést, valamint hétköznapiakon az utrenye, az imaórák, a vecsernye és a kisesti zsoltos elvégzését. A parókusoknak örködniük kell híveik erkölcsi élete fölött, tanítaniuk kell őket és imádkozniuk kell értük. A templomot tisztán és rendezetten kell tartaniuk.

Végezetül, a házasság szentségét a keleti gyakorlat szerint tárgyalja. A házasság felbonthatatlansága keletieknél nem általánosan elfogadott. Utal a papok házasságára is, amit Trulluszi Zsinat jóváhagyott, de csak az alszerpapi rend felvételéig. Zárásképpen emlékeztet a házassági akadályokra, melyek a keletieknél szigorúbbak, mivel a harmadfokú unokatestvérek közötti házasság is tiltott.²¹

A *Katekizmus* utolsó lapjait a latinok védelmének szenteli. Igazolja őket a protestánsok és az ortodoxok előtt, különbséget téve – a kor terminológiája szerint – eretnekek és szakadárok között. Elmagyarázza, mit jelent a rítus és a hit, a rítusbeli pluralizmus mellett érvelve, valamint a latin és a görög egyház eltérő böjti fegyelmét, és a Julián- és a Gergely-naptár közötti különbséget.²² Bemutatja az első hét egyetemes zsinatot, majd igazolja a Firenzei Zsinat atyáinak fáradozásait az unió létrejötte érdekében. Tárgyalja a Firenzei Zsinat négy pontját, amit a keletieknek el kell fogadniuk és védelmezni Róma Egyházát mint az igaz hit letéteményesét, mely a történelem folyamán soha sem esett eretnekségbe.²³

3. Záró gondolatok

A De Camillis által választott útnak megvoltak a maga sikerei. Idővel az egyházmege elfogadta a Rómával való egységet és a papképzés terén is jelentős előrehaladás történt.

Cirill Karalevskij, Apostoli Vizitátor, a római Pápai Pio Romeno Kollégiumban tett látogatása alkalmával szerkesztett 1938. október 23-i jelentésében a követ-

¹⁹ Uo., 120–121.

²⁰ Uo., 126.

²¹ Uo., 149–152.

²² Uo., 173–174.

²³ Uo., 181–184.

kezőket írja a Kollégium vezetőségéről: „Romániában a bazilitáknak jelen pillanatban egy kolostoruk van és még kevesen vannak. Ez az egyik neheztség, de van egy másik is: egész képzésüket a rutén bazilitáktól kapták, akik sajnos a szertartás és az aszkézis terén latinosítva vannak. Ha nem tesznek sürgős intézkedéseket, a román Erdély hamarosan egy olyan liturgikus hibrid állapotba kerül, amelyik rosszabb lesz a ruténok állapotától is, mivel a románok kevésbé képzett emberek és képtelenek lesznek a Ókirályságban élő románokat visszahozni a Katolikus Egyházba, nem szólva az erdélyi románokról, akik még nem is katolikusok.”²⁴

A folyamat, melyet Cirill Karalevskij szavaival vázoltunk, De Camillis püspök tevékenysége előtt kezdődött el, de megszilárdulásában ő is közrejátszott. Ha tárgyilagosak kívánunk maradni, el kell mondanunk, hogy Róma nem erőltette mindig az egyesült keleti egyházak latinosítását. Másrészt viszont De Camillis egy olyan intézményben tanult, ahol jól ismerték a keletiek érzékenységét: ennek ellenére a *Katekizmus* szerzőjének legfőbb gondja az volt, hogy a latin szertartású egyház gyakorlatait igazolja.

Fordította: Anikó Nichita

²⁴ O. BĂRLEA, ‘Icoana și tabloul – Între Orient și Occident’, in *Perspective*, Nr. 35, ian–mar. 1987, 61–62.

Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai

VÉGHSEŐ Tamás

A De Camillis püspök Magyarországra érkezésének körülményeit és püspöki működésének színtereit vizsgáló konferencián figyelmet kell szentelnünk annak az egyházi személynek, aki a 17. század utolsó harmadában és a 18. század első éveiben nem csak a magyar katolikus egyház életében játszott főszerepet, hanem a különböző felekezetek és az egész magyar nemzet sorsának alakulásában is.

Dolgozatom tárgya annak a Kollonich Lipótnak a munkácsi egyházmegyében élő görög katolikusok uniója érdekében végzett tevékenysége, aki a jelzett korszakban talán mindenki másnál nagyobb hatást gyakorolt a politikai, egyházi, katonai és gazdasági döntésekre. Éppen ezért meglepő az a gyér érdeklődés, amit a történetírás Kollonich Lipótnak szentel. Életrajzát az osztrák Joseph Mauer még 1887-ben állította össze.¹ Több évtizedes tevékenységének bizonyos területeiről ugyan születtek tanulmányok, de egy olyan monográfia, mely Kollonich teljes életpályájának feldolgozását adná, még a jövő feladatai közé tartozik.

Az alábbiakban Kollonich tevékenységének egy sajátos színterét, a keleti keresztények között végzett uniós törekvéseit szeretném vizsgálat alá vonni, a munkácsi egyházmegye életére és uniójára vonatkozó kezdeményezésire irányítva a figyelmet.

Mindenek előtt azonban szükségesnek tartom röviden összefoglalni Kollonich életpályájának fontosabb állomásait.

1. Kollonich Lipót életpályájának vázlata

Kollonich Lipót 1631-ben horvát eredetű családban született. Apja a császári hadsereg ezredesként és a komáromi erőd parancsnokaként szolgált. Sokatmondó tény, hogy a kereszttség szentségében Pázmány Péter bíboros, a katolikus megújulás magyarországi vezéralakja részesítette. 1645-ben Kollonich a bécsi jezsuitáknál kezdte meg tanulmányait, Ferdinánd főherceg apródjaként. 1650-ben indult útjára

¹ MAURER, J., *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*, Innsbruck 1887. Rövid életrajza magyarul: LAKATOS A., 'Kollonich Lipót', in *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk.: BEKE M., Budapest 2003, 319–325.

katonai pályafutása, mikor belépett a máltai lovagok rendjébe. Két fontos tengeri ütközetben vett részt: 1651-ben Ciprus mellett, 1655-ben pedig a Dardanelláknál. Ez utóbbi ütközet meghozta számára a dicsőséget, minthogy a csata egyik döntő pillanatában nagy bátorságról tett tanúbizonyságot, ami fölött parancsnokai nem siklottak el. Bátorsága elismeréseként először Málta kasztellánusának nevezték ki, majd 1656-ban javadalomként megkapta az auszriai Mailberget és a csehországi Egert. Ezek a javadalmak szilárd anyagi alapot jelentettek számára egy kényelmes élet kialakításához a katonai élet mozgalmas évei után.

Kollonich-nak azonban nem állt szándékában visszavonulni, hanem egyházi pályára lépve szédületesnek mondható karriert futott be. I. Lipót császár, ki jól ismerte adottságait és ambícióit 1666-ban nyitrai püspökké nevezte ki. Minthogy még laikus volt, Kollonich nagy sietve próbálta meg bepótolni a teológiai tanulmányokat. Mindössze két évig látogatta a jezsuiták bécsi egyetemét. A második évben, 1668 tavaszán részesült a papi rend szentségében, s még ugyanazon év nyarán püspökké is szentelték.

A nyitrai püspökség élén töltött rövid időszakot követően 1669-ben Bécsújhely püspöke lett és a császár támogatását élvezve egyre inkább hallatta hangját a politikai kérdésekben, amivel kiváltotta a magyar főnemesek és főpapok ellenszenvét. 1672-től kezdve a Magyar Kamara elnöke volt, s helyet kapott a Guberniumban is, melyet Lipót császár Magyarország irányításával bízott meg a Wesselényi-összeesküvés után. Kollonich főszereplője lett az 1670-es években kibontakozó nagy ellenreformációs hullámnak, melyet a protestáns egyháztörténet-írás gyászévtizedként tart számon. A protestáns prédikátorok gályarabságában – Magyarországon szokatlan büntetésforma – Kollonich katonai szolgálatának tapasztalatai köszönnek vissza.

Katonai tapasztalatai segítették Bécs 1683-as ostromakor is. A császár őt bízta meg a város felkészítésével, amit nem hagyott el az ostrom heteiben sem. Szervezőmunkája és bátorsága ismét jelentős elismerést hozott neki. 1686-ban a császár győri püspökké nevezte ki, s kezdeményezésére a pápa bíborosi kalappal tüntette ki.

Buda felszabadítása után a bécsi udvarnak komolyan szembe kellett néznie a felszabadított területek berendezésének problémájával, valamint egész Magyarország közigazgatási és gazdasági reformjának kérdésével. Kollonich bíboros vezetése alatt különbizottság alakult, mely 1688-ban kidolgozta a híres *Einrichtungswerket*. A dokumentum – mint modernizációs kísérlet – a politika, a gazdaság, a közigazgatás, a vallásügy, az igazságszolgáltatás és a hadsereg kérdéseivel foglalkozik, s konkrét megoldási javaslatokat tartalmaz. Még ugyanabban az évben Kollonich a kalocsai érsekség élére kerül, pápai engedéllyel megtartva a győri püspökséget is. A kilencvenes években újabb feladatokat kap a bécsi Udvari Kamara és a Titkos Tanács vezetésében. 1695-ben jut el egyházi karrierjének csúcspontjára, a magyar katolikus hierarchia élére: Széchényi György prímás halála után a császár őt nevezte ki az esztergomi érsekség élére. Magyarország prímásaként a korábbi évtizedekből ismerős buzgósággal és ellenvetést nem ismerő lendülettel valósította

meg elképzeléseit a politikában és az egyházi kérdésekben egészen az 1707-ben bekövetkezett haláláig.

Ezen rövid összefoglalás után irányítsuk figyelmünket a magyar királyság északkeleti területein kifejtett uniós tevékenységére, eltekintve ez alkalommal a románok és a szerbek között végzett hasonló és nagyon fontos kezdeményezéseitől.

2. Kollonich Lipót és az unió ügye De Camillis kinevezéséig

Mindenekelőtt fel kell tennünk a kérdést: miért érdekelte egyáltalán Kollonichot az unió ügye? Véleményem szerint a választ a Trident utáni katolikus egyház általános helyzetében kell keresnünk. Kollonich ugyanis akkor kezdte egyházi pályafutását, amikor a katolikus egyház már kiheverte a reformáció okozta megrázkódtatást és képessé vált újtára indítani a katolikus megújulás programját. A tridentini szemináriumokban és tridentini szellemiségben nevelkedett katolikus klérus megerősödött meggyőződésében és öntudatában és immáron rendelkezett azokkal az eszközökkel, melyek fokozták tevékenységének hatását. A védekezés kora lezárult. A katolikus egyház képessé vált arra, hogy terjeszkedjen és pozíciókat szerezzen: nem csak a protestánsok, de az ortodoxok rovására is.

Ha tehát választ keresünk Kollonich érdeklődésének miértjére, azt is mondhatjuk: nem tehetett mást. Tridentini szellemiségű főpapként, aki nagyon komolyan vette főpásztori hivatását, nem tehetette meg, hogy ne érdekelje az unió ügye. Mint-hogy lelkiismereti kötelessége volt, hogy mindig és minden körülmények között a katolikus egyház dicsőségét és növekedését szolgálja, nem nézhette tétlenül, hogy keresztények egy tekintélyes létszámú csoportja ne tartozzék a katolikus egyházhoz, s ki legyen téve a protestáns térítés veszélyének.

Ezen kívül Kollonich államférfi is volt, aki az unióban felfedezhette a társadalmegységesítő erőt. A keleti keresztények ugyanis a társadalom egy sajátos körülmények között élő rétegét képezték. Előttük az unió a kulturális és társadalmi fejlődés új útjait is megnyithatta. Kollonich számára, aki az ország modernizációját tartotta szem előtt, a keleti keresztények reintegrációja a katolikus egyházba egyet jelentett a társadalomba való integrációjukkal. Ebben az értelemben az unió jelenségét a társadalom egységesítésének kora újkori folyamatának szemszögéből is vizsgálhatjuk, mivel célja egyebek között a társadalom elmaradott rétegeinek integrációja és ellenőrzése volt.

Hodinka Antal, a munkácsi egyházmegye monográfusa, feltételezi, hogy Kollonich érdeklődése a keleti egyház iránt katonai pályájának éveire vezethető vissza, amikor alkalma nyílt arra, hogy megismerje a Földközi-tenger vidékén élő keleti keresztények életét.² Véleményem szerint egy tridentini szemléletű buzgó főpap a 17. századi Magyarország sajátos felekezeti viszonyai közepette nem tudta

² HODINKA, A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 402.

és nem akarhatta elhanyagolni az unió ügyét. Kollonich előtt és vele egyidejűleg is számos olyan főpap működött – Lippay, Jakusich, Pálffy, Benkovich, Szegedy, Szelepchényi – akik őszintén törekedtek arra, hogy előmozdítsák az uniót.³

Kollonich először Teofanes Maurocordatos kinevezése (1676 vége vagy 1677 eleje) alkalmával avatkozott be a munkácsi egyházmegye életébe. Parthén püspök halála után (1664) az egyházmegyének nem volt igazi vezetője, mivel a kinevezés joga vita tárgyát képezte az uralkodó és a Rákóczi család között. Mindenesetre Maurocordatos kinevezése nem volt szerencsés döntés. Az érsek nem állt a helyzet magaslatán, nem értette híveinek nyelvét, s szembesülve az egyházmegye szomorú helyzetével mindössze öt hónap után Bécsbe távozott, ahol nem kevés fejtörést okozott a császárnak és Kollonich-nak.⁴

Szintén sikertelennek nevezhető Kollonich következő lépése 1687-ben, mikor az egyházmegye kormányzójává Rafael galáciai érseket nevezte ki. Ezt a döntést megelőzte Benkovich Ágoston váradi püspök levele a jezsuita Szentiványi Mártonhoz, aki Kollonich tanácsadója volt. Benkovich, aki misszionáriusként, majd pedig leleszi prépostként immáron két évtizede működött a keletiek között és jól ismerte helyzetüket,⁵ azt kérte levelében Szentiványitól, hogy hívja fel Kollonich figyelmét az unió ügyére. Benkovich emlékezett arra, hogy az 1681-es soproni országgyűlésen Kollonich kifejezte abbéli szándékát, hogy tesz valamit az unió elakadt ügyéért. Maurocordatos elmenekülése után más megoldást kellett találnia, de Bécs 1683-ban lezajlott ostroma, mely komoly elfoglaltságot jelentett számára, ebben megakadályozta. Jóllehet Benkovich Lipniczky János Jeromos kinevezését javasolta, aki már 1681 óta püspöki helynökként kormányozta az egyházmegye északi területeit, és a lengyel Kulcsiczky Porphyrius vikárius személyében más püspökjelölt is volt,⁶ Kollonich Rafael érsek mellett döntött, aki rutén származású volt, de ortodox érsekeként katolizált Rómában 1684-ben.⁷

Miért akart Kollonich mindenáron távoli vidékről érkező személyt a munkácsi püspökség élén látni? Lipniczkyt Szelepchényi György esztergomi érsek nevezte ki, aki Kollonich ellenfele volt. Kulcsiczky Lengyelországból érkezett, ahol az uniónak már évszázados hagyománya volt, tehát gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkezett. Ezzel szemben Kollonich az uniót a maga elképzelései szerint

³ VÉGHSEŐ T., 'patriarcham graecum convertit ad unionem...« A római Német–Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió' in *Athanasiana* 23 (2006) 29–48.

⁴ A görög püspökökről újabban: BAÁN, I., 'Greek-speaking hierarchs on a ruthenian see: the diocese of Munkács (Mukačevo) in the Subcarpathian region at the end of the 17th century', in BROGI BERCOFF, G. – LAMI, G. (edited by), *Ukraine's re-integration into Europe: a historical, historiographical and political urgent issue*, Alessandria 2005, 97–107.

⁵ VÉGHSEŐ T., '„Catholice reformare”. Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702), Collectanea Vaticana Hungariae, II, 2, Budapest–Roma 2007. Uő., 'Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet–Magyarország görög katolikusaival (1642–1682)', in *Athanasiana* 12 (2001) 65–81., Uő., 'Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai' in *Athanasiana* 16 (2003), 99–122.

⁶ VÉGHSEŐ T., 'A bazilita Kulcsiczky Porphyrius munkácsi helynök négy levele Kollonich Lipót bíborshoz 1688-ból', in *Athanasiana* 24 (2007), 137–154.

⁷ HODINKA, *Történet* (op. cit. 3. jegyzet), 393–394., BAÁN, 'Greek-speaking hierarchs', (art. cit. 4. jegyzet) 100–101.

kívánta megvalósítani, amit éppen azokban a hónapokban fejtett ki írásban a híres *Einrichtungswerk*-ben. Ebben világosan megfogalmazza, hogy a görög katolikusokat nem célszerű a latin klérussal egy szinten kezelni, s a görög katolikus püspököket alá kell rendelni a római katolikus főpapoknak.⁸ Minthogy ezek az elképzelések ellentétesek voltak az 1646-os ungvári unió szellemiségével, Kollonichnak olyan emberre volt szüksége, aki feltétlenül élvezzi a bizalmát és végrehajtja utasításait. Másrészt a bécsi udvar érdekeinek is ellentmondott volna az, ha a királyság területén belül szerveződő görög katolikus egyházra a lengyelországi görög katolikus egyház gyakorolt volna befolyást. Ez a félelem nem volt alaptalan, mivel a kijevi görög katolikus érsekektől nem állt messze az a gondolat, hogy joghatóságukat kiterjesszék a munkácsi egyházmegyére is.⁹

Mindazonáltal Rafael érseket ismeretlen okokból – nagy valószínűséggel botrányos viselkedése miatt¹⁰ – mindössze négy hónap után visszahívták Bécsbe. Tehát ez a kísérlet is kudarcba fulladt.

3. Kollonich és De Camillis kapcsolata

Kollonich-nak újabb jelölt után kellett néznie. Információt kért az egri és a váradi püspöktől,¹¹ s az 1689-es konklávé alkalmából személyesen a Propaganda Kongregáció bíborosaitól. A Kongregáció egy tizennégy névből álló listát adott át Kollonich-nak azokról, akiket alkalmasnak vélték a püspöki méltóságra.¹² Heten közülük görögök, heten pedig rutének. A rutén nyelv ismerete – nyilvánvalóan Kollonich akaratából – fontos szempont volt a lista összeállítója számára. A lista élén De Camillis áll, akiről megjegyzi, hogy jártas az illyr (szláv) nyelvben, míg a többi görög származású jelölről legfeljebb csak feltételezi, hogy valószínűleg képesek megtanulni a rutén nyelvet.

Kollonich választása – úgy tűnik szükségszerűen – De Camillisre esett, aki egyedülként volt jártas a rutén nyelvben, anélkül, hogy rutén származású lett volna. Idegen volt, aki nem ismerhette a munkácsi egyházmegye viszonyait.

De Camillis késznek mutatkozott elfogadni a felkérést, Kollonich pedig mindent megtett azért, hogy ne vegye el a kedvét. Mielőtt igent mondott volna, De Camillis részletes tájékoztatást kért Kollonichtól új egyházmegyéjéről és a figyelembe veendő sajátosságokról. Meglepő módon Kollonich valótlan információkat is adott De Camillisnek azt állítva többek között, hogy a munkácsi egyházmegye az általa vezetett kalocsai érsekség suffragáneusa. De Camillis sebastei címzetes

⁸ VARGA J. J., 'Bereendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének korában. Az *Einrichtungswerk*', in *Századok* 125 (1991) 449–488.

⁹ HODINKA, *Történet* (op. cit. 3. jegyzet), 362–363.

¹⁰ Kulczycky helynök levelében részletesen beszámol az érsek viselt dolgairól. Vö. VÉGHSEŐ T., 'A bazilita Kulczycky Porphyrius' (art. cit. 6. jegyzet).

¹¹ HODINKA A., *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715*, Ungvár 1911, 277.

¹² Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, 338/9. (= Források, 1. sz. irat).

püspökké szentelésére Rómában került sor. A Szentszék a munkácsi egyházmegye és Magyarország területén élő görögök apostoli vikáriusának, a császár pedig 1690. március 11-én a megüresedett munkácsi püspöki székre nevezte ki.¹³

A kinevező iratba ugyanakkor bekerült egy olyan kitétel, mely hosszú évtizedeken át zajló vitához vezetett a munkácsi és az egri püspökök között. Kollonichnak ugyanis az volt a meggyőződése, hogy a munkácsi egyházmegye papjainak és híveinek reformja csak egy latin püspök szoros ellenőrzése alatt mehet végbe. Ezért javasolta azt a már említett *Einrichtungswerk*-ben, hogy a munkácsi püspök kerüljön az egri püspök joghatósága alá. Ez bekerült De Camillis kinevező okmányába is, jóllehet ő ennek igazi jelentőségét akkor még nem értette meg. 1690 áprilisában De Camillis útnak indult, hogy birtokba vegye egyházmegyéjét. Kollonich Benkovich püspökre és Klobusiczky Ferencre, a Rákóczi-birtokok kormányzójára bízta. Amikor a leleszi prépostságban Benkovich találkozott De Camillisszel és elolvasta a kinevező okmányt, megdöbbsent azon, hogy az apostoli vikáriust egy egyházmegyes püspök alá rendelték. Benkovich azonnal megértette a helyzet súlyosságát és azt javasolta a görög püspöknek, hogy senkinek se mutassa meg a dokumentumot. A naiv De Camillis azzal próbálta megnyugtatni Benkovich püspököt, hogy a püspök, akinek alárendelték nem más mint maga Kollonich. Nyilván arra gondolt, amit Kollonich még Rómában mondott neki a munkácsi egyházmegye Kalocsának való alárendeltségéről. Elképzelhető, hogy Kollonich nem is volt tudatában annak, hogy az apostoli vikáriusok, *in partibus infidelium* címzetes püspökökként, csak a Szentszéknek voltak alárendelve, míg a missziós ügyekben jártas Benkovich azonnal felfedezte a császári kinevező iratban rejlő belső önellentmondást.¹⁴

Püspöki működésének éveit De Camillis arra törekedett, hogy érvényre juttassa azt az elképzelését, hogy ő közvetlenül Kollonich-nak van alárendelve, aki egyébként is biztos támasza volt. Egy 1693-ban Wiznickij Bazil pap és Sáfár Teodor munkácsi várkapitány konfliktusa ügyében kiadott dokumentumban De Camillis Kollonich kalocsai érsek erdélyi általános helynökének nevezi magát.¹⁵ Ennek a kánoni viszonynak az alapja nem világos, úgy tűnik inkább azt tükrözi vissza, amit Kollonich Rómában ígért De Camillisnek. Az egri püspökkel folytatott vitájában Kollonich elméletben az Egernek való alárendeltséget támogatta és azt tartotta szükségesnek, de a gyakorlatban nem erőltette a dolgot, hogy ne vegye kedvét a körülményektől egyébként is meggyötört De Camillisnek. Ez a fajta pragmatizmus Kollonich fontos tulajdonsága volt, amit kifejezésre juttatott nem csak a görög katolikus egyház ügyeiben, hanem más esetekben is.

A távoli vidékről érkezett görög püspöknek nagy szüksége volt a nagyhatalmú bíboros támogatására. Jelentős erőket kellett mozgósítania annak érdekében, hogy papjai és hívei elismerjék főpásztoruknak. Természetes, hogy az előző két görög püspökjelölt gyászos emléke megnehezítette De Camillis dolgát. Számolnia kellett azzal is, hogy az egyházmegye papságának is megvolt a maga jelöltje a püspöki

¹³ HODINKA, *Történet* (op. cit. 3. jegyzet), 406–414.

¹⁴ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 11. jegyzet), 297–299.

¹⁵ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 58 fol. 80–81. (= Források, 4. sz. irat).

székre. 1692. január 23-i dátummal egy De Camillis ellen megfogalmazott levél érkezett Kollonich bíboroshoz.¹⁶ Feladóként a szepesi görög katolikus papok szerepeltek, akik közös tanácskozásuk végén fogalmazták meg levelüket a bíborosnak. Név szerint ugyan nem írták alá a levelet, de nagyon valószínű – ahogyan azt maga De Camillis is feltételezte¹⁷ –, hogy az a Kaminszki Péter állt a lejárató akció mögött, aki már több levélben is megkereste Kollonich bíborost és más főpapokat a görög püspök elmozdítása érdekében.¹⁸ A levélírók egyenesen azt állítják, hogy kétéves működése alatt De Camillis semmi hasznosat nem tett az egyházmegye érdekében. Szemére vetik, hogy nem beszéli papjai és hívei nyelvét, tolmács nélkül senkivel sem tud érintkezni, nem ismeri a szertartásokat és a liturgikus szokásokat. Hiába kéri, nem nevez ki helynököt, aki a segítségére lehetne. Vizitátornak egy teljesen tudatlan, iszákos és méltatlan papot nevezett ki, aki kísérőjével vizitáció címén pénzt szedett be a püspök számára az egyébként is szegény papoktól. Nem minket, hanem a miénket keresi – állapítják meg sommásan. A levélírók azt kéri a bíborostól, hogy beszélje rá a püspököt Lipniczki Jánost Jeromost helynöki kinevezésére, akit már csak azért is szívesebben fogadna el a papság, mivel vikáriusként korábban is vezetője volt az egyházmegye egy részének.

A bíborost természetesen nem ingatta meg a levél. Maga De Camillis sem tulajdonított nagyobb jelentőséget neki. 1692. július 24-én kelt levelében tudatja Kollonich-csal, hogy a makovicei járásban végzett vizitációja során érdeklődött a szepességi görög papoknál, és a szepesi prépostnál is, de mind azt állították, hogy az állítólagos papi gyűlésre nem került sor, s testületileg sem írtak levelet a bíborosnak. Meggyőződése, hogy ez a levél is Kaminszki műve, akinek bebörtönzését javasolja a bíborosnak. A szerzetes kezdetben őt is olyannyira megtevesztette, hogy egyenesen szentnek tartotta. Később azonban rájött, hogy a jámbornak tűnő szerzetes minden zavarnak az okozója immáron tizenhat éve. Hamar eljutott tehát ugyanarra a következtetésre, amire néhány évvel korábban Kulcsicky Porphyrius helynök is eljutott Kaminszki megítélésével kapcsolatban.¹⁹ A sors fintora, hogy egy bő évtized múlva a Rákóczi-szabadságharc kitörésével Kaminszki mégiscsak elérte célját: a fejedelemhez fűződő jó kapcsolatára építve nem csak a munkácski kolostorból űzte ki De Camillist, hanem a püspöki széket is elnyerte Rákóczitól.

A gyakorlatias Kollonich tudatában volt annak, hogy az unió sorsa nagyrészt attól függött, hogy az egyesült papság megkapja-e az egyházi kiváltságokat és mentességeket. Jóllehet mindez már az ungvári unió megkötésekor feltételként rögzítésre került, megvalósítására a következő évtizedekben nem történt komolyabb kísérlet. De Camillis érkezése, mint egy új korszak kezdete, alkalmas pillanatnak tűnhetett a kérdés napirendre tűzésére. Maga De Camillis is felismeri a helyzet tarthatatlanságát, hiszen az egyesült papság azzal szembesült, hogy sorsa nem javult, sőt az unió elfogadásával csak rosszabbodott. Jó példa erre a szatmárnémeti zsinattal egy időben meghozott vármegyei határozat, mely kötelezte

¹⁶ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 57 358–360. (= Források, 2. sz. irat).

¹⁷ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 57 fol. 319–321. (= Források, 3. sz. irat).

¹⁸ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 11. jegyzet), 338–341.

¹⁹ Vö. VÉGHSEŐ T., 'A bazilita Kulcsycky Porphyrius' (art. cit. 6. jegyzet).

az egyesült papokat a porció megfizetésére.²⁰ A görög püspök a fent említett levelében is szorgalmazza a kérdés megoldását. Ahogyan fogalmaz: ezek a szegény rutén papok nem kívánnak mást, mint azt, hogy a kánonok és az ország törvényei megtartassanak, ne kezeljék őket jobbagyok módjára és adják meg a nekik kijáró tiszteletet. Csodálkozását fejezi ki amiatt, hogy a bécsi udvar, de még a pápa is késznek mutatkozik az „eretnekek” megtérítése érdekében olyan engedményeket tenni, melyek ellentétesek a szent kánonokkal (név nélkül utal egy püspökre, aki ilyen javaslatokat tesz a környékbeli protestánsok megtérítése érdekében), míg az egyesült keletiek jogainak biztosítása késlekedik. A bíboros elnézését kéri, hogy ezzel a kérelemmel ismét előhozakodik, de egyúttal jelzi azt is, hogy addig fog alkalmazkodni nála, amíg el nem éri azt, amit papjai érdekében akar.²¹ Már nem sokat kellett alkalmazkodnia: alig egy hónap múlva az uralkodó kiadta az egyesült papság jogait biztosító kiváltságlevelet.²² Formálisan De Camillis kérte az uralkodót az egyházi kiváltságok és mentességek biztosítására, de a kulisszák mögött nyilvánvalóan Kollonich irányította a kezdeményezést. De Camillisnek kellett viszont a figyelem középpontjában állnia, mivel egy ilyen horderejű kezdeményezés jelentősen segíthette az új környezetbe való beilleszkedését. Látva törekvéseit a görög katolikus papok megláthatták benne a nyájáért buzgólkodó főpásztort, aki javítani akarja életkörülményeiket. Kollonich élve világi jogköreivel támogatta az uralkodói szándék gyakorlati végrehajtását. Mindazonáltal nyilvánvaló volt, hogy még hosszú időnek kellett eltelnie az egyesült papság teljes egyenjogúsításig. A püspöknek még több alkalommal kellett hivatalosan tiltakoznia az egyesült papság jogainak megsértése miatt. A már említett 1693. július 20-án megírt és Kollonich bíboroshoz eljuttatott irat is ilyen törvénysértést rögzít: a munkácsi várispán és emberei egyik papját bűnözőként kezelve megkötözve hurcolták el falujából és tartották őrizet alatt, míg egy másik parókust egy héten át robotra kényszerítettek. A nyilvánvaló törvénysértések mellett De Camillis püspököt az is aggasztotta, hogy a várispán püspöki tekintélyét is kikezdte papjai körében. A megkötözött papot arra oktatta, hogy nem a püspöknek kell engedelmeskednie, hanem neki, mert ő az, aki bármit megtehet vele, míg a püspök se jót tenni, se ártani nem tud neki.²³

Kollonich figyelme arra is kiterjedt, hogy javítson De Camillis életkörülményein. Rómában sokkal jobb körülményeket ígért neki annál, ami fogadta őt. De Camillis több levelében is kifejezésre juttatta csalódását,²⁴ de egyidejűleg többnyire együttérzésének is hangot adott, amit a rendkívüli szegénységben élő híveinek sanyarú sorsa láttán töltött el.²⁵

De Camillis lelkipásztori kezdeményezései során is számíthatott Kollonich támogatására. Két kezdeményezését szeretném megemlíteni.

²⁰ Bővebben lásd Ovidiu Ghitta tanulmányát jelen kötetben.

²¹ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 57 fol. 319–321. (= Források, 3. sz. irat).

²² HODINKA, *Okmánytár (op. cit.* 11. jegyzet), 347–350.

²³ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 58 80–82. (= Források, 4. sz. irat).

²⁴ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 59 14rv. (= Források, 5. sz. irat).

²⁵ Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 57 fol. 319–321. (= Források, 3. sz. irat).

Az első a papnevelés kérdésével kapcsolatos. De Camillisnek alkalmá volt megismerni a tridenti papnevelő-rendszer minden előnyét, ezért a katolikus megújulásnak ezt a sajátos módszerét kívánta alkalmazni egyházmegyéjében is. Tudta, hogy a papság reformja csak a papképzés reformjából indulhatott ki. Minthogy egyházmegyéjében nem működött semmilyen papnevelő intézet, már 1692-től kezdve szándékában állt alapítani egyet. Elképzeléséről tájékoztatta Kollonichot is, mivel nyilvánvaló volt, hogy segítsége nélkül esély sincs a megvalósításra. Mindenesetre tizenkét évnek kellett eltelnie a konkrét lépésekig. 1704-ben hozta létre Kollonich a Jány-Lipót féle alapítványt, mely anyagi segítséget nyújtott görög katolikus papnövendékek Nagyszombatban történő képzéséhez.²⁶

De Camillis működésének egy másik területe, melyben megtapasztalhatta Kollonich segítségét, a könyvkiadás volt. A munkácsi püspök 1698-ban katekizmust, egy évvel később pedig rutén nyelvű ábécéskönyvet adatott ki. Mindkét könyvet a jezsuiták nagyszombati nyomdájában nyomtatták, mely azért rendelkezett cirill betűkészlettel, mert Kollonich gondoskodott róla.²⁷

Kollonich Lipót bíborosnak az unióról alkotott elképzelései ma már tarthatlanok. Ugyanakkor vitán felül áll az, hogy jó szándék vezérelte, mivel a keleti keresztények közösségének fejlődését és modernizációját kívánta támogatni. A modernizációs erő abban a korszakban a katolicizmus volt. Ugyanakkor a keleti hagyomány pontos helye abban a katolicizmusban még bizonytalan volt és még hosszú út vezetett a kérdések tisztázásig.

Ha Kollonich nem is tett volna mást a görög katolikus egyházért, csak annyit, hogy De Camillist abban a sajátos történelmi pillanatban a munkácsi egyházmegye élére helyezte, már akkor is lenne okunk arra, hogy pozitív értelemben emlékezzünk meg róla.

²⁶ HODINKA, *Történet* (op. cit. 3. jegyzet), 764–765., HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 11. jegyzet), 417–419.

²⁷ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 11. jegyzet), 413. GHITTA, O., 'The first Greek-Catholic catechism in Hungary and Transylvania', in *Confessional Identity in East-Central Europe*, M. CRACIUN – O. GHITTA – G. MURDOCK (ed.), Ashgate 2002, 153–166. Valamint Ovidiu Pop tanulmánya jelen kötetben.

Források

1.

Hely nélkül, év nélkül (Róma, 1689 ősze).

A munkácsi püspöki székre jelölt személyek listája.

Prímási Levéltár, Archivum EcclesiasticumVetus, 338/9. fol. 1–2.

(fol. 1.)

Reverendissimus P. D. Josephus de Camillis Chius Procurator Generalis Romae ordinis Sancti Basilii Magni Sacrae Theologiae Doctor olim missionarius in Epiro et clarus editis in lucem operibus, illyricae linguae peritus, annorum supra 50.

D. Victorius Coripheus ex insula Sanctae Irenae Sacrae Theologiae Doctor missionarius zelo incensus, annorum supra 50. Ignoratur an calleat linguam illyricam.

D. Franciscus Scuffus Cretensis. Sacrae Theologiae Doctor missionarius et vicarius generalis Corcyrae, auctor operum editorum, qui tamen habuit facultatem transeundi ad ritum latinum, sed auctoritate apostolica regredi posset ad graecum. Annorum fere 50. Fortasse peritus linguae illyricae.

D. Joannes Stai Cretensis, monachus Sancti Basilii Magni, annorum 30, magni in ingenii, quique facillime linguam illyricam potiretur, sicuti Romae graecam docuit.

D. Salvatore Marchianò, italograecus oriundus ex Epiro annorum supra 30. Sacrae Theologiae Doctor, lector, concionator, et egregiae indolis, ac pietatis, qui optime callet linguam epiroticam affinem illyricae, cuius intra paucos menses evaderet peritissimus.

D. Gabriel de Marchis italograecus oriundus ex Epiro Sacrae Theologiae Doctor, annorum supra 30. Magister graecae linguae in Collegio de Propaganda Fide et Graecorum, egregiae indolis, et pietatis, quique nativae linguae epiroticae facile illyricam coniungeret et de quo iam declaravit S. Congregatio regressum ad ritum graecum cum illi permisit usum latini quousque permaneat in ecclesiastica ditione.

D. Constantinus Bellusi italograecus ex Epiro annorum 35 Sacrae Theologiae Doctor, lector, concionator, et egregiae indolis, ac pietatis, quique *(fol. 2.)* pariter ut novit epiroticam, ita facili negotio illyrica assequeretur.

Pater Joachim Kuszeliéz, ruthenus Ordinis Sancti Basilii Magni, annorum fere 40, Sacrae Theologiae Doctor, vir religiosissimus, concionator, et linguae illyricae peritissimus.

P. Cyrillus Sczepilo Ordinis Sancti Basilii Magni, ruthenus, annorum supra 30, Sacrae Theologiae Doctor, et magnae pietatis vir.

P. Polycarpus Philipovicz, Ordinis Sancti Basilii Magni, Sacrae Theologiae Doctor, et religione conspicuus, annorum fere 30.

P. Simeon Ohurcevicz, ruthenus, Ordinis Sancti Basilii Magni, vir valde pius et Sacrae Theologiae Doctor.

P. Josaphat Huterovicz, Ordinis Sancti Basilii Magni Philosophiae Doctor, annorum 30. Probae indolis.

P. Marianus Jovanovicz ruthenus, annorum²⁸ qui aggressurus est studium quarti anni Theologiae Scholasticae.

P. Adrianus Kosakowschi, ruthenus Ordinis Sancti Basili Magni, annorum²⁹ qui etiam aggressurus est studium quarti anni Theologiae Scholasticae.

2.

Szepes, 1692. január 23.

Görög katolikus papok levele Kollonich Lipót bíboroshoz De Camillis ellen.

Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 57, 358–360.

(fol. 358.)

Eminentissime Princeps, Domine Domine Pater ac Patrone gratiosissime

Eminentissime Princeps, secundus annus a quo nobis Munkaczynum Sua Eminentia Reverendissimum Dominum Joannem Josephum De Camellis episcopum Sebastiensem pro moderatore submisit, quem quidem Dominum Episcopum recepit Munkaczynum, sed valde exiguum aut fere nullam Ecclesiis nostris utilitatem adferentem, qui cum esset graecus linguae ruthenae et popularis nostrae, ritus ac ceremoniarum nostrarum ignarus sine interprete apud populum et universum suum clerum nihil posset, ingentes absurditates, inconvenientiae, indignaque alia oriuntur.

Ad multas nostras instantias non procurat sibi Vicarium virum doctrina pollentem et virtute exemplarem per quem munus suum episcopale comode et fructuose in examinandis docendisque sacerdotibus in visitandis ecclesiis perageret. Verum constituit is visitatorem generalem Parochum Hanczensem, de nomine Gregorium, virum in toto bardum, inhabilem, scandalosum, nequam simul rudissimum, ac infamem, aptum quidem ad computationem, examinandas miserae plebis et sacerdotum crumenas, non autem ad instillandam nobis doctrinam ac erroes corrigendos. Hic praetitulatus eius visitator una cum suis asseclis ubique maximis indulgens excessibus plus detrimenti ecclesiae importat, quam emolumentum.

Arbitramur ex eo Reverendissimo Praelato nostro hos idiotas cordi esse, quia clerum emungendo et litrando accumulanti ei nummos, quod innatum graecis. Et certe non nos, sed nostra quaerit dumtaxat.

(fol. 359.) In hac nostra calamitate saepius Illustrissimum Dominum Episcopum Agriensem, Dominum Georgium Fenesi requisivimus, eidem totem nolem, deterendo et communicando, sed is nescimus qua de causa abnuat Eminentiae Vestrae id intimare. Caeterum inhabilitates ad nos dirigendos Reverendissimi Domini Episcopi nostri apprime sunt praetitulo Domino Episcopo Agriensi perspecta.

Ut autem eiusmodi defectus corrigi possent, et ecclesia nostra e his imminentibus liberari, communibus suffragiis decrevimus substituendam esse certam personam, quae

²⁸ Életkora nincs megadva.

²⁹ Életkora nincs megadva.

linguae nostrae ruthenae, ritus ac ceremoniarum perita ac demique etiam vitae exemplaris esset in vicarii officium.

Et siquidem aptiorem vix videremus Reverendo Hieronymo Lipnickij eruditione non contem genda praedito et hoc officio valde apto (cum iam et ante laudabiliter et cum maximo nostro profectu eo functus fuerit) pro eo ad Eminentiam Vestram summi nostrum Patronum debita cum reverentia supplicare derevimus, humiliter rogantes quatenus non solum per se efficere, sed etiam Reverendissimo Domino Episcopo nostro persuadere dignaretur, ut idem officii memor salutis ecclesiae consulere, virum de ecclesia bene semper meritum, suae etiam dignitati bene consulentem promovere haud dedignetur.

Facturus Deo rem gratam ecclesiae valde utilem, et nobis omnibus optatam. Alioquin si nulla sequetur eiusmodi defectus recompensa, timendum ne graviores inconvenientiae in populo et clero exsurgant, et detur ansa Deo nos singulariter puniendi. De caetero Eminentissimam Dominationem Vestram Divinae Protectioni commendatam diu et felicem in totius christianitatis valere et vivere desideramus.

(fol. 360.) Eminentissimae Dominationis Vestrae humillimi servi et capellani sacerdotes ruthaeni

Datum ex congregatione nostra spirituali Scepusii
die 23 januarii 1692

3.

Munkács, 1692. július 24.

De Camillis püspök levele Kollonich Lipót bíboroshoz.

Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Classis X 57 319–321.

(fol. 319.)

Eminentissimo e Reverendissimo Signore
Patrone Colendissimo

Dopo haver visitato un'altra volta le chiese di Machovicza arrivai fin al Scepusio, dove tanto quelli greci, quanto quel Monsignore Vescovo Preposito mi dissero di non aver mai scritto a Vostra Eminenza contro di me, onde credo che qualcuno di quelli furbi al solito finga lettere e menzogne per discreditarmi, come son certo che ha fatto, e fa un certo monacho polacco, chiamato Pietro Kaminski (contra del quale io già mandai a Vostra Eminenza il decreto) che al Monsignore Vescovo di Agria in Cassovia, et altrove ha esposto mille bugie de fatti miei. Se verrà a Vienna a trattar per mezzo del p. Confessore di Sua Maestà o di altri, farebbe cosa giustissima Vostra Eminenza se lo mandasse in galera, perché sono più di 16 anni da che mette sossopra questa diocesi, a fine di fargli egli una volta vescovo, io al principio lo tenevo per un santo, ma dalle sue attioni posso dir ch'è uno de maggiori forfanli che si trovino.

Andai dopo a Jassovia et ivi col Monsignore Fenesy habbiamo fatto, senza alcun mezzano che s'interponesse, una bonissima amicitia, e vera fratellanza conobbi ch'è una persona di garbo, e cercarò sempre di dargli gusto. Mi promise che non pretenderà

quelle poche decime di Ugocz, per quelle di Sólós, citò il frate plebano che dica le sue ragioni, e quando che non si potremo aggiustare, bisognerà ricorrere a Sua Maestà che giudichi, mentre secondo le legi del Regno, le differenze di decime, dal Re solo si devono giudicare.

Già la maggior parte della mia diocesi per la Dio gratia si è dichiarata unita, et ha dismesso molti abusi che haveva, e si sarebbero fin' hora dichiarati tutti se havessero visto una minima gratia, ma vedono d'esser trattati li uniti peggio adesso, che prima quando erano scismatici. Di che più volte si sono lamentati meco laonde Vostra Eminenza mi compatisca se gli sono p(...)to³⁰ e gli farò molesto in finchè ottenghi per loro qualche favore.

Il Signore Klobusisky li giorni passati mi disse, che quest'altro mese verrà qua a porre in qualche eseto le cose, secondo l'ordine datogli da Vostra Eminenza. Staremo a veder quel che farà. Et il Monsignor Fenesy come persona prudente mi disse che Sua Maestà non ordinarà con decreto generale e rigoroso, che da per tutto il Regno si osservi l'immunità et che si applica ancora con li greci e rutheni uniti come si conserva con li latini cattolici, e non assegnerà qualche cosa per tener una scola dove si instruisca la gioventù, e quelli che vorranno ordinarsi, e ne saranno le nostre fatiche passate e future. Et egli stesso mi consiglio che facessi l'incluso memoriale, quale se Vostra Eminenza vorrà dare, lo potrà far dare a Sua Maestà da qualche altra persona che habbia cura di cavarne bona risposta. Li eretici per unirsi domandano molte cose che sono espressamente contro i sacri canoni, e pur Sua Maestà, e le altre corone, anzi l'istesso Pontefice inchinano a concederle, come propone quel Vescovo che va girando per unirli.

(fol. 320.) Et questi poveri rutheni altro non vogliono, se non che si osservino li canoni, e le legi del Regno con dar alli ecclesiastici le solite libertà et esenzioni, e portargli il dovuto rispetto e non trattarli come semplici villani; non si dovrebbe in questo mostrare minima difficoltà dalla Corte, acciò il mondo non si scandalizzi, e non si perda tanto bene che si è fatto e si potrà fare.

Quando passai dal Tokay li tre Passa che stanno con li Turchi usciti da Varadino mi mandarono a dire che volevano visitarmi, e discorrer meco della fede, per saper quali di tante che sono qui nell'Ungaria sia la migliore. Io per esser loro nemici di Sua Maestà non li volli aspettare, sol dissi che la migliore e vera fede e la cattolica, e che facessero quel che Dio ispirasse. Se quelli tre si convertissero, ad esempio loro si convertirebbero molti altri Turchi, e si potrebbero salvar tante povere anime. Essi non attribuiscono ad altra causa la resa di Varadino, che alla mancanza del sale, mentre d'altre cose ve n'era abbondanza, ma io credo che dichino così per riputatione, forse non volevano morir di ferro.

Quel sacerdote del Collegio Pasmaniano che Vostre Eminenza mandò qua in mia compagnia, sta in Tal, et ha una bona parochia, dal vino solo mi disse d'haver cavato quest'anno 1500 fiorini.

Non so qual maleditione vi sia in questo regno che oltre l'esser di clima inconstantissimo e sempre piovoso, in modo che non si sà quando coltivar la terra; in alcuni luoghi per dove passai le lecouste hanno consumato tutto; e qui da Munkacz, et Ungvar sono scapati tanta quantità di porci, che i vecchi non si ricordano cosa simile, e fanno tanto danno alli frutti, e seminali, che non occorrerà che ne io, ne altri facciano la messe de grani quest'anno; piacerà a Dio che mangiato che l'avranno tutto nelle campagne, non vadano alle vigne. Alcuni dicono che siano opere di streghe e stregoni. Pazienza che mi sono incontrato

³⁰ A lapszél sérülése miatt nem olvasható.

trovarmi in tempi tanto calamitosi, che è una compassione veder le miserie di questa gente.

Il Signor Klobusisky mi disse d’haver scritto per me a Vostre Eminenze. Io per havergli già scritto bastantemente nelle altre mie, non voglio infastidirla con ripetere. Sol dico che detto Signor Klobusisky in cambio di rassegnarmi li beni quando gli pervenne l’ordine di Vostre Eminenza prima della raccolta delle decime, me le rassegnò dopo che furono già raccolte dalli officiali di Rakocyi, onde io quest’anno sto senza niuna provisione. E certa parte di grano, vino, sale e denaro che dentro l’Instrumento della donatione de beni si ordina che ogni anno si dia dal castello munkacyiano, non la vuol dare senza novo ordine di Vostra Eminenza di che potrebbe far meno, mentre già una volta (*fol. 321.*) mi rassegnò li beni con tutto quello che sta scritto dentro l’Instrumento della donatione, ma egli dice che da qui avanti non vuol dar più ordini a nessuno, se non sono prima sottoscritti da Vostra Eminenza. Io per toglier ogni occasione d’incomodo à questi officiali mi sono partito dal palazzo, et habito al meglio che posso nel monasterio lontano dalla città. Saluto il moderno Vescovo di Vienna, et à Vostra Eminenza bacio riverentemente le mani.

Munkacz, 24 luglio 1692

di Vostra Eminenza

obligatissimo et obedientissimo servitor vero

Giovanni Giuseppe de Camillis

vescovo di Sebaste e Munkacz

4.

Munkács, 1693. július 20.

De Camillis püspök megállapítja papjai jogainak megsértését.

Prímási Levéltár Acta Radicalia Classis X 58 80–82. Egykorú másolat.

(*fol. 80.*)

Nos Joannes Josephus de Camillis Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis, Vicarius Apostolicus pro populis ritus graeci in Hungaria Partibusque acquisistis, Eminentissimi et Reverendissimi Domini Archiepiscopi Colocensis Vicarius Generalis in Transylvania, Suae Caesareae et Regiae Maiestatis Consiliarius

Omnibus ad quos spectat hisce nostris notum facimus et attestamur, qualiter Reverendus Pater Basilius Wiznicki sacerdos ritus graeci ruthenus cum Sancta Romana Ecclesia unicus comparuit coram nobis, et quaerelam deposuit contra Theodorum Safár, ispanum aulae Munkacziensis, qui illum jussit funibus ligari, et per Joannem, et Basilium Kosinski, ad instar malefactorum die 11 julii currentis duci ex suo pago usque Munkaczinum ligatum, ubi fuit ex mandato Domini Samuelis Krasznai provisoris positus in aresto, et per aliquod tempus detentus cum maximo religionis scandalo, ostenditque in brachiis suis stigmata facta a funibus. Huius rei testes devisu fuerunt Dominus Martinus Mizei et Dominus Joannes Warsany maturae aetatis et nobiles, qui pariter nobis fassi sunt esse publicam in toto oppido Munkacziensi, quod et ab aliis cum admiratione audivimus. Et iidem recognoverunt scripturam praenominati Domini Krasznai, qua mandat supradicto

Theodoro ispano, ut boves pellat sacerdotum, non vero subditorum, quod esset contra non solum Sacros Canones, sed contra expressum decretum,³¹ iam publicatum et acceptatum Suae Sacratissima Maiestatis Domini Nostri Clementissimi, qui declarat sacerdotes unitos ipsorumque res esse immunes.

Reverendus Pater Joannes Presbyter Lochoviensis³² unitus pariter quaerelam deposuit contra supra-dictum Dominum Samuelem Krasznai, quod medio officialium et haidonum Rakoczianorum pepulerit suos boves simul cum bobus alterius Presbyteri Kopinoviensis³³ ad araturam huius anni, et quod araverint gratis per unam hebdomadam, non quidem pro Domino terrestri, sed pro ipso eodem Krasznai, ad quem nullam prorsus ipsi sacerdotes habent obligationem. Insuper idem Pater Lochoviensis tacto pectore uti sacerdotes fassus est audivisse nominatum Dominum Krasznai dicentem talia verba: quare vos stulti sacerdotes auditis et reveremini episcopum nobis parere debetis, qui possumus vobis facere bonum et malum, non episcopo qui nihil potest, nec pro vobis, nec contra vos. An hoc non sit clarum infidelitatis signum tum contra Sacram Sedem Apostolicam tum contra (fol. 81.) Sacratissimam Caesarem Regiamque Maiestatem, prudentes judicent? Propter hoc tum Pater Basilius, tum Pater Joannes supra-nominati demisse petierunt a nobis justitiam. Nos autem ea quae spectabunt ad nostram jurisdictionem explebimus, qua vero ad alienam remittimus. In quorum fidem praesentes propria manu subscripsimus, sigilloque nostro roboravimus, in solita nostra residentia Munkacziensi hac die 20 julii anno Domini 1693.

Joannes Josephus de Camillis episcopus Sebastiensis
LS

5.

Homonna, 1696. március 19.

De Camillis püspök levele Kollonich Lipót bíboroshoz.

Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Calssis X 59 14rv.

(fol. 14.)

Manens Homonae ut visitem parochos ruthenos, qui in hoc distinctu sunt plus quam 70. Accepi binas litteras Vestrae Eminentiae cum Sancto Iubileo, quod publicari curabo; et id quod mandatur circa proles educandas catholicorum et acatholicorum conabor secundum possibilitatem exequi.

Ex quo reliqui Munkaczinum, quia Domini Rakocziani occuparunt foundationem illius ecclesiae et illorum officiales semper turbabant me, et aliquot schismatici contra personam meam conspiraverant illi pauperes sacerdotes ad magnam devenerunt miseriam, et meus B. capellanus³⁴ qui mecum Roma venit fuit intoxicatus, et omnes monachi abiuerunt, et una melior ex domibus a me ibi edificatis combusta est, et bones quos reliqueram pro servitio monasterii furati sunt. Ego autem modo hic modo alibi maneo semper in alienis,

³¹ Az 1692. augusztus 23-i Lipót-féle kiváltságlevél.

³² Lohovo/Beregszólós.

³³ Kopinovci/Nagymogyorós.

³⁴ Kossakovszkij Adrián.

expectans ut Vestra Eminentia saltem cum illis quinque millibus florenos, quos debent Domini Rakocziani dignetur tandem emere vel ab iisdem dominis, vel a Regia Camera aliquem locum, ubi possim fundare aliquam residentiam pro me, et pro successoribus. Quia sic nec ego durare potero, nec alius facile perseverabit, et Munkacz iam video quod non est pro Romanis.

Interim cum Vestra Eminentia sit iam Supremus Cancellarius, a quo dipendet directio omnium ecclesiasticorum humiliter rogo quatenus dignetur unum generale (*fol. 14n.*) ac rigorosum mandatum expedire, ut mihi tanquam legitimo episcopo populorum ritus graeci qui in hoc Regno Hungariae, partibusque acquisitis reperiuntur, solvatur a sacerdotibus et ab ecclesiis annum cathedraticum, quod et ab antiquo solitum erat dari aliis episcopis rutheno-graecis, tum a ruthenis, tum a valachis, tum a graecis, ac rascianis hic commorantibus. Alii enim dant, alii renuunt dare, quia vident, ut vires non habeo ut illos possim cogere. Si autem esset a Regia Cancellaria mandatum ut dent, et dominis terrestres, alique officiales non protegant illos, sed potius me, possem si non ab omnibus, saltem a multis aliis exigere cathedraticum, et cum hoc aliquo modo me sustentare; et simul hoc jus ecclesiasticum, et ab antiquo consuetum non solum hic in Ungaria, sed et in Maramorus, in Transilvania, in Croatia, in Polonia, in Valachia, et in tota Graecia non amitteretur etiam pro meis successoribus. Si hoc mandatum expedietur, dignetur illud non mittere Munkaczinum, quia ibi meae litterae aperiuntur, prout fuerunt apertae istae ultimae missae ab Vestra Eminentia, et si ipsis non placent, delinentur. Sed potius dirigantur domino episcopo Agriensi, vel dominis camerilibus, reccomendando pro securissima transmissione.

His me Sue gratiae reccomendando, maneo Vestrae Eminentiae humilissimus servus et capellanus

Joannes Josephus De Camillis episcopus Sebastiensis et Munkaczienis
Homonnae 19 martii 1696

Izaiás szerzetes papi tevékenysége De Camillis püspök idején

IVANCSÓ István

Izaiás szerzetesről maga az ünnepe, illetve a jelen konferencia alapját képező De Camillis munkácsi megyéspüspök írja a naplójában, hogy debreceni paróchussá nevezte ki. Önálló életrajz nem maradt fenn róla, így csak az egyéb tudósításokból próbáljuk meg rekonstruálni életét, pontosabban papi tevékenységét.

Életpályája az egyszerű papságtól a szerzetességig, sőt, monostoralapító apát-ságig ível, ahol aztán bizonyos értelemben – az unió terjesztése miatt – vértanúhalált szenvedett. Magyar görög katolikus egyházunk életébe pedig – ami a magyarság szempontjából különösen is fontos – liturgikus szövegek fordításával írta be a nevét.

1. Izaiás származása

Izaiás szerzetes származásáról a legtöbbet az 1869-ben kiadott bazilita sematizmusból tudhatunk meg, amely az általa alapított monostor történetéről ír csaknem egy teljes lapot. Ezek szerint „*Первымъ архимандритомъ этого монастыря былъ О. Исаия де Кароли, природный грекъ изъ города Трапезонта въ Малой Азии (а monostor első archimandritája Izaiás de Caroli atya volt, aki a görög Trapezunt városában született Kis-ázsiaiában)*”¹

A *de Caroli* nemesi előnév fontosságát mutatja, hogy – éppen úgy, mint a *de Camillis* püspök nagybácsi esetében – a cirill betűs szöveg megtartja a latin betűket.

Mindenesetre, bár a születési helyet tudjuk, az időpontot nem. Sőt, Izaiás szerzetes életkorára sem történnek utalások, melyekből azt ki lehetne következtetni. Mindenesetre egy másik, 1910-es szamosújvári sematizmus is megerősíti – szintén a monostorról téve említést –, hogy „*primusque Abbas fuit Isaias de Caroli ex Trapezunt oriundus (az első apát a Trapezunt-ból származó Isaias de Caroli volt)*”² Szer-

¹ Шематизмъ иноковъ Чина Св. Василия Великаго Области, на годъ 1870. (Съ короткимъ историческимъ очеркомъ монастырей тойже области; – составленъ по отбывшемся въ Краснобродскомъ монастырѣ, 13(25) Июня, 1869 года, всеобщемъ Соборѣ), Унгарь 1869, 15.

² *Schematismus cleri dioecesis Szamosújváriensis graeci ritus catholicorum, pro anno a Christo nato MDCCCC., Szamosújváriini 1900, 25.* Ugyanezt ismétli meg szó szerint a következő sematizmus: *Schematismus*

zetesünk tehát abból a Trapezunt városából származott, amely ma is létezik: jelenleg Törökországhoz tartozik.³

Ismeretes még továbbá, hogy Izaiás szerzetes De Camillis „*munkácsi püspök földije, titkáryja és rokona volt*”.⁴ Azt a tudósítást teljes bizonyossággal túlzásnak kell tartanunk, hogy testvére volt a püspöknek.⁵

2. Izaiás papi működése

Izaiás pappá szentelésére nézve nincs adatunk. Viszont azt tudjuk, hogy görög léteire Rómában „*felvette az uniót*”, s a pápa De Camillis püspökkel Magyarországra küldte az unió terjesztésére.⁶ S mint látni fogjuk, ez lett halálának is az oka.

Papi működéséről a legbővebben Joannicius Basilovits Csernek-hegyi protohegumen számol be 1799-ben írt könyvében.⁷ Így ezt a könyvet tarthatjuk a legrégebbi forrásnak Izaiás szerzetesről. Tény viszont az is, hogy nem működésének helyei szerint részletezi a papi tevékenységét, hanem annak részletes összefoglalását adja.

2.1 Debrecenben

Az biztosnak vehető, hogy Izaiás Debrecenben lett paróchus. Ugyanis Firczák Gyula munkácsi megyéspüspök az 1907. június 29-én kiadott rendeletében – mely arról szól, hogy az önálló lelkészetté emelt egyházközség templomépítése és egyéb

venerabilis cleri dioecesis Szamosujváriensis romenorum graeci ritus catholicorum pro anno Domini MCMXIV. ab erecta sede episcopali anno LXI. A restaurata vero romenorum Sacra cum Sancta et Apostolica Romana Eccl. unione anno CCXIV., Szamosujvár 1914, 18.

³ Mai neve Trabzon, és a Fekete-tenger délkeleti partján található. A 2000-es adatok szerint 975.137 lakosa van; tartományi központ. A hagyomány szerint a trabzoniak már a trójai háborúban is részt vettek. Uralták a hettiták, az asszírok, a görögök (Kr. e. 7. század), a perzsák és Nagy Sándor (Kr. e. 334). A római császárság idején tartományi fővárossá lett (Kr. u. 117), de a gótok teljesen lerombolták (258). Aztán a keresztény lakosság újjáépítette, sok templommal és monostorral. A Bizánci Birodalom elestéig (1453) fontos keresztény központ volt. – Lásd a világhálón németül: 917. de.vikimiki.us – Illetve *A Pallas Nagy Lexikona*, Budapest 1896, XIII. köt., 834.

⁴ PETRUS, J., *A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debreczen 1897, 13.

⁵ HIEROTHEUS [KUPÁR, R.], 'A görög katolikus magyarság ügyéről', in *Budapesti Szemle* 1900. évf. 103. sz. Közli: SZTRIPSZKY, H., 'Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából', in (SZABÓ, J.), *A görög katolikus magyarság utolsó kalvária-útja. Szerző dolgozataiból és beszédeiből egybeállította, bevezetővel és jegyzetekkel kíséri dr. Sztripszky Hiaodor*, Budapest 1913, 347. Az álnév alatt megjelent cikk szerzőjét lábjegyzetében nevezi meg a közlő

⁶ Vö. Шематизмъ уникоуь (op. cit. 1. jegyzet), 15.

⁷ *Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX Factae. Exhibens seriem episcoporum Graeco-catholicorum Munkaciensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatis, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars prima. Authore R. P. Joannicio Basilovits, Ardinis Sancti Basilii Magni, in vener. Monasterio de Monte Csernek ad Munkacs Proto-hegumen, Cassoviae 1799, 118–120.*

építkezései számára segílyt kér a papoktól – magának De Camillis püspöknek a naplóját idézi. A tudósítás így szól: „*De Camillis János József, püspökelődöm naplójában az 1692. évről ezen feljegyzést találtam: »P. Isaias, Monacho montis Sancti, meo Compatriotae contuli Ecclesiam Debreczinensem et subjecti ipsi sacerdotis, qui sunt, circa Varadinum et Bihar (P. Izaiás szent-hegyi szerzetes, az én honfitársamat, kineveztem debreceni paróchusnak, és alárendeltem neki a Várad és Bihar környéki papokat)«*”⁸

Izaiás kinevezése tehát 1692-ben történt. S fontos jelentőségű esemény volt. Ugyanis Debrecen befogadta a hazájukból elmenekült görög kereskedőket, akik nyilván ortodox vallásúak voltak, így nem lehetett kapcsolatuk a munkácsi egyházmegyével. Viszont I. Lipót király kiváltságlevelet adott a felvidéki görög kereskedőknek, s előírta, hogy papjaik csak *unitások*, azaz görög katolikusok lehetnek.⁹ Nyilván ebbe a munkába állt be Izaiás szerzetes. S így érvényesülhetnek Firczák püspök körlevelének további sorai: „*E feljegyzés igazolja, hogy Debrecenben már a 17. század végén hitközségünk, paróchiánk és pedig tekintélyes paróchiánk volt, mert lelkesze a többtől megkülönböztetett batáskörrel volt ellátva*”¹⁰

Izaiás debreceni működésének fontos szempontja volt, hogy a hajdúdorogi görög katolikusok igényét elfogadva, a magyar liturgikus nyelv terjesztésén fáradozott: „*A hagyomány szerint Izaiás, debreceni paróchus már 1690 körül több éneket ültetett át nyelvünkere*”¹¹ Sőt, egyes vélemények szerint, egyenesen „*a magyar nyelvű rítus apostola lett, kérte a dorogiakat az unióban való állhatatos megmaradásra*”¹² Illetve: „*Izaiás, ki az unió megszilárdítása érdekében Bihar-, Szatmár- és más megyékben is működött, a magyar nyelvű rítus használatát a szláv nyelv helyett kilátásba helyezte, ha a dorogiak az unió kötelékében állhatatosan megmaradnak. S tényleg, a derék görög születésű pap a magyar nyelvű rítus első apostolává is lett mindama vidéken, melyeken keleti rítuson levő magyar ajkú híveket talált.*”¹³

Maga a püspök volt az, aki megígérte a magyar nyelvű liturgiához az engedély megszerzését. Addig pedig elrendelte, hogy „*a prédikáció magyar vidékeken magyarul tartassék és hogy az énekek lefordíttassanak. Ebben maga Izaiás járt elől jó példával.*”¹⁴ Más szerző viszont árnyaltabban kezeli a témát, hangsúlyozva azt, hogy a magyar nyelvű liturgikus fordításokra vonatkozóan „*néhány későbbi egyháztörténeti munka állításán kívül semmi egyéb támpontot nem ismerünk*”¹⁵ S a történelmi hűség kedvéért hozzá kell tennünk, ez a mai napig így van.

⁸ „4751:1907. [számú rendelkezés]”, in [Körlevél] *A munkács-egyházmegyei ntdő Klerusnak VIII* (1907) 37. Firczák püspöknek ez a közleménye bekerült a hajdúdorogi egyházmegye első sematizmusába is: *Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. hajdudorogensis ad annum Domini 1918*, Nyíregyháza [1918], 67. – Természetesen megemlékezik róla a legrégebbi forrásunk, BASILOVITS, *Brevis Notitia* (op. cit. 7. jegyzet), 118. is.

⁹ PIRIGYI, I. – IVANCSÓ, I., *A debreceni görög katolikus egyház története*, Debrecen 1993, 13.

¹⁰ *Munkács-egyházmegyei körlevél* (8. jegyzet), 37.

¹¹ PIRIGYI, I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 84. – PIRIGYI, I., *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, I. köt., 156.

¹² B. PAPP, J., *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog 1996, 15.

¹³ PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 13.

¹⁴ HIEROTHEUS, 'A görög katolikus magyarság' (art. cit. 5. jegyzet), 347.

¹⁵ SASVÁRI, L., 'A tokaji görögök', in *Görögkatolikus Szemle Kalendárium* 1995, Nyíregyháza 1994,

Mindezek fényében – s különösen azért, mert De Camillis püspökkel jött Magyarországra, valamint Rómában görög katolikussá lett Izaiás¹⁶ – érthetetlen Kaminszki Petronius bazilita szerzetes panaszkodása Kollonich bíboros előtt. Levélben vádolja De Camillis püspököt, s arról tesz jelentést, hogy Szatmáron bizonyos Demeter uniált pap halála után skizmatikus szerzetest fogadtak fel, s hogy az egész megye szakadárá lett. „Ugyanezen levélben említi, hogy még Debrecenben is valami kóbor skizmatikus szerzetes végzi az egyházi teendőket”.¹⁷ – Mindenesetre vagy a tények nem megfelelő ismeretének, vagy egyenesen rosszindulatú vádaskodásnak kell tulajdonítanunk, hogy a De Camillis püspökkel hazánkba jött Izaiás „kóbor szerzetes” lett volna, s hogy aki egyenesen Rómában lett görög katolikussá, az „skizmatikus szerzetes” lett volna.

Sokkal inkább el kell fogadnunk az 1900-as szentévi zárandoklat emlékére készített *Emlékkönyv* állítását: „De Camillis József püspök magyar vidékeinknek magyarul prédikáltatott és magyarul énekeltetett híveinknek és rokona Izaiás által, ki maga is több görög éneket lefordított magyarra, kilátásba helyezte a magyar szentmisét is, ha a görög szertartású katolikus magyarok híven kitartanak a szent Unió mellett”.¹⁸

2.2 Tokajban

Mindenesetre, Izaiás szerzetes nem sokáig lehetett debreceni paróchus. Ugyanis az 1692-ben történő kinevezése után a következő esztendőben, tehát 1693-ban a debreceni városi tanács a görögöket kiutasította a városból. Így átköltöztek Tokajba, és ott telepedtek le. Izaiás volt a papjuk itt is: „Mostan városunkba jött görögök és rációk papja Ézaiás archimandrita” – amint a tokaji tanácsulési jegyzőkönyv írja 1694-ben.¹⁹

A korábban (1676-ban) ott élt Izaiás protohegumenosz tehát nem lehetett azonos a mi Izaiás szerzetesünkkel.²⁰ Sajnos, a tokaji működéséről sem a korabeli források, sem a későbbi szakirodalom nem számol be.

136. Egy másik helyen pedig így fogalmaz: „Maga Ézaiás archimandrita Izaiás szerzetes néven, mint énekfördítő, bekerült a magyar görög katolikus egyház hagyományvilágába”. SASVÁRI, L., ‘Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században’, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum 3–4* (1994), 134.

¹⁶ Vö. 8. jegyzet.

¹⁷ GRIGÁSSY, GY., *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár 1913, 15.

¹⁸ A GÖRÖG SZERT. KATHOLIKUS MAGYAROK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA, *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zárandoklatáról*, Budapest 1901, 78. – Ezt az álláspontot támadja a maga alapállásánál fogva GRIGÁSSY, *A magyar görög katolikusok* (op. cit. 17. jegyzet), 23. – Idézi viszont MOSOLYGÓ, J., *A keleti egyház Magyarországon*, Miskolc 1941, 112. – S csaknem szó szerint írja le HIEROTHEUS, ‘A görög katolikus magyarság’ (art. cit. 5. jegyzet), 347.

¹⁹ Vö. PIRIGYI–IVANCSÓ, *A debreceni görög katolikus egyház* (op. cit. 9. jegyzet), 13–14. – Magát az adatot az 1694-es jegyzőkönyven Sasvári László fedezte fel. Vö. SASVÁRI, ‘A tokaji görögök’ (art. cit. 15. jegyzet), 135. Az ő közléséből veszik át a további szerzők.

²⁰ Vö. SASVÁRI, L., *A Tokaj térségében élt görögök (és rációk) nyelvi emlékei*, (Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Dolgozatok 20), Budapest 1976, 65., 3. jegyzet. – Adatait az általa feltárt és tanulmányozott Szervicky-hagyatékból merítette.

2.3 Helynökéként

A De Camillis püspöknek Firczák Gyula által idézett naplórészlete²¹ arról szól, hogy Izaiás szerzetes a debreceni kinevezésével együtt 1692-ben joghatóságot kapott a Várad és Bihar környéki papok fölött. Ezt azonban felülmúlta az ezt követő kinevezése: „*később nagyvárad püspöki vikárius lett*”²²

Az 1870-es bazilita sematizmus még részletesebb utalást ad erre vonatkozóan: Miután De Camillis rábízta a debreceni egyházközséget, „*1694-ben ugyanez a püspök helynökévé nevezte ki a munkácsi püspökség román népe fölét*”²³

Mindezek mellett nem szabad megfeledkezni arról, hogy a magyar liturgikus nyelv ügyét is szolgálta Izaiás. „*Néhány éneket görögből fordítva, tán De Camellis püspök átnézése és jóváhagyásával, szerzett is a dorogiaknak*”²⁴

2.4 Egyéb helyeken

Izaiás papi működésének még két színhelye ismerős. Eddigi tevékenysége után pár évvel Berettyóújfaluba tette át lakását, ahol „*színtén a magyar nyelv szentegyházi alkalmazásán fáradozott*”²⁵

Ez érdekes tény, mivel míg Debrecen önálló egyházközséggé fejlődhetett már a 17. században, Berettyóújfalu csak a 20. század első felére lett görög katolikus filiális egyházközség.²⁶ Így tehát azt nem lehet tudni, hogy ténylegesen milyen papi tevékenységet fejtett ki Izaiás Berettyóújfaluban, amikor még paróchia sem volt ott.

Papi tevékenységének a másik ismert helyszíne Kővár-vidék.²⁷ Erről csupán a következő híradás maradt fenn: „*Később Kővár vidékét az uniónak megnyervén, nagyvárad püspöki vikárius lett*”²⁸ Izaiás. A működési terület nevén kívül azonban semmit többet nem lehet tudni erről.

²¹ Vö. 8. jegyzet.

²² PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 13.

²³ Шематизмъ инокѡвъ (op. cit. 1. jegyzet), 15.

²⁴ PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 13. – Jogos tehát a megállapítás: „*Liturgikus szövegeinek első ismert fordítója Izaiás szerzetes, aki 1695 táján több görög éneket ültetett át magyar nyelvre. Ő De Camillis József püspök rokona volt.*” IVANCSÓ, I., *Színopszis a magyar nyelvű bizánci liturgia emlékeiről* (1690–1999), Nyíregyháza 1999, 7.

²⁵ PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 13.

²⁶ Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. hajdudorogensis pro anno Domini 1948*, Nyíregyháza [1948], 33. Itt Bedőnek a filiája. A következő sematizmusban viszont egyáltalán nem szerepel Berettyóújfalu: *A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság schematizmusa*, [Nyíregyháza], 1982. Majd csak 2004-ben jelenik meg újra, szintén Bedő filiájaként: *A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus név- és címtára*, Nyíregyháza 2004, 30.

²⁷ A Kővár-vidéket az 1876-os megyebeosztás szerint Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyék osztották fel, miután a Partiumot megszüntették. – ‘Partium, Magyarországi részek’, in ORTUTAY, Gy. (főszerk.), *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest 1987, 4. köt., 201.

²⁸ PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 13–14.

3. A bikszádi szerzetes

Amint De Camillis naplójából ismeretes,²⁹ a püspökkel hozzánk érkező Izaiás már szerzetes volt, mégpedig „szent-hegyi” szerzetes, ami az Áthosz-hegyét jelenti. Szerzetesi mivoltát nem tagadta meg később sem, mert – a források egyöntetű tanúsága szerint – saját maga alapította meg a bikszádi bazilita monostort.

Hitelesnek kell elfogadnunk a bazilita sematizmus tudósítását: „*Izaiás archimandrita 1700-ban az avasi járásba jött, és ott, Bikszád falu mellett, a hegyen választott magának lakbelyet, a nép segítségével templomot és monostort épített, de csak fából*”.³⁰ Tehát ő maga a monostor alapítója.³¹

A későbbi sematizmusok mind megegyeznek abban, hogy a monostor titulusa Szent Péter és Pál főapostol. A felépült fatemplomot maga De Camillis József püspök szentelte fel.³² Itt lett tehát az első archimandrita Izaiás szerzetes.

Ugyancsak ezeket erősítik meg az egyházmegyei sematizmusok is. A munkácsiak közül ötben szerepel megjegyzésként a következő adat: a Bikszád közelében lévő hegyen alapították a Nagy Szent Bazil Rendjének monostorát.³³ Az alapítás éve azonban egyikben sem található. A számunkra elérhető két szamosújvári sematizmus néhány sorban leírva a monostor történetét nem csak arról szól, hogy a Bikszád melletti hegyen, Szatmár megyében és az avasi esperesi kerületben áll

²⁹ Vö. 8. jegyzet.

³⁰ *Шематизмъ инокѡвъ* (op. cit. 1. jegyzet), 15. – A szöveg így folytatódik: „*A mai kőtemplomot 1764-ben építette Feir Benjamin atya, az akkori hegumen; az új monostor viszont már eléggé esetlen építés*”. – Azért is fontosak a régi források, mert a legújabb, világhálón található leírás jelentős pontatlanságokat tartalmaz Bikszádról. „*Itt volt a híres bikszádi apátság, amelyet 1689-ben Budai Ézsaiás alapított. 1753-ban a kolostort görögkatolikus bazilita szerzetesek vették át. Régen búcsújáró hely volt.*” A hibák: 1. Az alapítás nem 1689-ben, hanem 1700-ban történt. 2. Izaiás szerzetes alapította, nem pedig Budai Ézsaiás (1766–1841), aki Debrecenben jelentős történetíró, tanár, klasszika-filológus, református lelképásztor, szuperintendens, a Magyar Tudományok Akadémia előkészítője, majd tagja volt. (Egyébként külön érdekesség, hogy milyen zavaró tényező áll fenn Debrecenben: a görög katolikus templom mögött lévő utcát Budai Ézsaiásról nevezték el, és sokan – felületesen – azt hiszik, hogy azonos az ott működött első paróchussal.) 3. Nem kellett átvenniük a görög katolikus szerzeteseknek, mert eleve így lett alapítva. 4. Nem csak régen, hanem hosszú időn keresztül búcsújáró hely volt. Ez utóbbira egy adat: „*Bikszád búcsújáráhely egészen kinőtte magát. Az 1937. év folyamán több mint 60 ezer zarándok kereste föl a bikszádi Szent Bazil r. templomot, mely most a külön román rendi provincia főtemploma*”. – in *Keleti Egyház* 4 (1938) 109.

³¹ Vö. PIRIGYI, I., ‘Bikszádi bazilita kolostor’, in DIÓS, I. (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*. Érdekesség, hogy a lexikonnak nyomtatott változatában nem, hanem csak az elektronikusban szerepel a címszó.

³² Vö. *Шематизмъ инокѡвъ* (op. cit. 1. jegyzet), 15.

³³ Vö. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXXXIX*, Cassoviae 1839, 146. – *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXLI*, Cassoviae 1841, 152. – *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXLIII*, Cassoviae 1843, 127. – *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXLV*, Ungvarini 1845, 131. – *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCLVI*, Kassoviae 1856, 134.

a monostor, hanem arról is, hogy 1700 körül alapította azt az első apát, Izaiás szerzetes.³⁴

Egy régi újságcikk némileg új információt ad a monostor keletkezéséről, viszont az évszámot egyáltalán nem említi: „*A zárda keletkezése I. Lipót korára esik, midőn annak bizalmasa, Kollonics bíbornok, egy trapezunti szerzetest, Károli Étsaiást bízta meg a zárda alapításával, oly célból, hogy a nemegyesült avasi oláhokat a nyugati egyházhoz térítse meg*”.³⁵

Az eredetileg – és az alapítás szerint természetesen – a munkácsi egyházmegyéhez tartozó bikszádi monostor 1856-ban a szamosújvári egyházmegyéhez került.³⁶ A későbbiekben tartozott magyar fennhatóság alá is, amint az 1941-es, 1942-es és 1944-es bazilita névtár igazolja.³⁷

Mindenesetre, Izaiás szerzetes az 1700-as esztendőben történt alapítástól kezdve 1703-ig élt a monostorban, amikor is megölték ott.

4. Izaiás halála

Ismét a leghitelesebbnek tartható forrást, az 1870-es bazilita sematizmust idézhetjük először: „*A fentemlített Izaiás archimadrita 1703-ban halt meg tragikus halállal, mert dübögve ölték meg a Sikalló helységből származó, Sugai családból való szakadár románok, darabokra vagdaltván őt éjszakai időben*”.³⁸ Hogy a szakadár, azaz „*sizmatikus*” kezek által vesztette életét, azt a szamosújvári sematizmusok is megerősítik: Izaiásról, az első apátról „*azt beszélnek, hogy a katolikus vallás rosszündulatú ellenzői 1703-ban megölték*”.³⁹

Mindenesetre, „*buzgó apostolkodása lett halálának oka*”.⁴⁰ Ugyanis az unió terjesztése miatt az autonómiájukban korlátozott, már román ajkú egyházak tagjai barátságtalan érzülettel viseltettek Izaiással szemben, s minden eszközt megragadtak arra, hogy működését gátolják, illetve hatástalanítsák. Mikor pedig látták, hogy fondorlataikkal nem érhetik el a céljukat, a gyilkosság végső megoldására vetemedtek. Mintha csak az 1914. február 23-ai események⁴¹ – a Miklósy István

³⁴ *Schematismus cleri dioecesis Szamosújváriensis [...] MDCCCC (op. cit. 2. jegyzet), 25. és Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosújváriensis [...] MCMXIV (op. cit. 2. jegyzet), 18.*

³⁵ MAROSÁN, V., 'A bikszádi kolostor', in *Magyar Újság* 148 (1897) 4.

³⁶ PIRIGYI, I., 'Bikszádi' (art. cit. 31. jegyzet), in *Katolikus Lexikon* világhálós változata 1853-ra teszi az évszámot. Viszont az 1856-os munkácsi sematizmusban még jelen van: *Schematismus [...] MDCCCCLVI (op. cit. 33. jegyzet), 259.*

³⁷ *Catalogus Provinciae Ordinis Basiliani Sti Josaphat in Hungaria ineunte anno 1941*, Ungvár 1941, 21–22. – *Catalogus Provinciae Ordinis Basiliani Sti Josaphat in Hungaria ineunte anno 1942*, Ungvár 1942, 19–20. – *Catalogus Provinciae Ordinis Basiliani Sti Josaphat in Hungaria ineunte anno 1944*, Ungvár 1944, 20–21.

³⁸ *Шематизмъ иноковъ* (op. cit. 1. jegyzet), 15. – A cirill betűs szövegben a Sikalló helységnevét latin betűkkel olvasható.

³⁹ *Schematismus cleri dioecesis Szamosújváriensis [...] MDCCCC (op. cit. 2. jegyzet), 25. és Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosújváriensis [...] MCMXIV (op. cit. 2. jegyzet), 18.*

⁴⁰ PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 14.

⁴¹ Részletesen lásd GÖRÖGKATOLIKUS SZEMLE, *A debreceni bomba*, (Görög Katolikus Szemle Kis

hajdúdorogi megyéspüspök elleni bombamerénylet – elővételezése történt volna: 1703 májusának közepén, amikor Izaiás a bikszádi monostorban időzött, felgyújtották az épületet, s annak lakóit is kardélre hányták.⁴² Így halt meg tehát De Camillis püspök rokona.

A 19. század végéről szóló híradás viszont ismét egy érdekes, de elfogadhatatlan adalékkal egészíti ki az eddigi ismereteket: „*Károli atya, Kollonics kreatúrája lévén, mindenben az ő intelmei szerint járt el, s mert térítési ténykedésébe belevegyítette a pártpolitikát is: a Rákóczi-forradalom kitörésekor az abban részt vett avasi kurucok rátörttek a zárdára, Károli apátot felkoncolták, a kolostort pedig a templommal együtt hamuvá égették.*”⁴³

Mindenesetre, különböző forrásaink eltérő dátumot adnak meg monostor felgyújtására és a szerzetes halálára vonatkozóan.⁴⁴

Izaiás halála nyereség volt a román és ósláv nyelvű istentisztelethez ragaszkodóknak. Ugyanis ők a liturgikus nyelvükben annak zálogát látták, hogy a latin rítusba ne lehessen őket beolvasztani, s hogy keleti szertartásuktól ne lehessen őket megfosztani. Ugyanakkor veszteség volt a magyar nyelvű görög katolikusoknak. Ugyanis az ő liturgikus nyelvük még csak csírázóban volt. S valóban, még csaknem egy évszázadnak kellett eltelnie, hogy megjelenhessenek az első teljes magyar nyelvű liturgiafordítások.

A bikszádi monostor sorsában megtapasztalhatjuk a közmondás igazságát: Nincs új a nap alatt. Bár a monostort görög katolikus szerzetes alapította, a későbbiekben az ortodoxokhoz került. A kommunista korszakban tőlük is elvette az állam, s gyermekotthont telepített bele. A rendszerváltozás után csak papíron adták vissza. Aztán 1999 augusztusában a megyei tanács elnöke egy külön küldöttséggel próbált beköltöztetni négy⁴⁵ görög katolikus szerzetest. Ám az ortodoxok kiebru-

Könyvtára 4), Nyíregyháza 1944.

⁴² PETRUS, *A magyarság önvédelme* (op. cit. 4. jegyzet), 14. azt írja, hogy „egy Tokai-ból elolábosodott Tukáj nevű rablóval” gyűjtötték fel a monostort. Ám – amint láttuk – IIlyraü az illető. A tévedést minden bizonnyal a szláv nagy T és S betűk hasonlósága okozhatta. – Helyesen írja viszont B. PAPP, *Hajdúdorog küzdelme* (op. cit. 12. jegyzet), 15.

⁴³ MAROSÁN, ‘A bikszádi?’ (art. cit. 35. jegyzet), 4. – Figyelemre méltó egy legújabb román könyv leírása az eseményekről. A 6. fejezet (Izaiás archimandrita meggyilkolása) első bekezdése tényszerűsége törekszik, viszont a további leírás regényszerű, romantikus. Az említett rész nem mentes a sovinizmustól: „*Izaiás az erdélyi egyház Rómával való egyesülésének idején a református vallás elleni harc ádáz harcosának bizonyult, amiért is Rákóczi dühödten utálta az apátot. Bixád jelenléte gátolta a kalvinizmus terjedését, és ezért elhatározta, hogy megöli, főleg miután megismerte nagy vallásosságát és tudományát szerzett az alszerzetes kémtől, Szuhanyitól az egység terjesztése érdekében végzett nagy tetteiről. Így várta a megfelelő alkalmat, ami 1705 tavaszán el is érkezett, május 15-én*”. VÁMEANUL, G. H., *Monografia Mănăstirii din Țara-Oașului*, Napoca Star 2005. Ám ez – amint később kiderült – a következő könyv részleteinek átvétele: *Mănăstirea Bixad de egumenul Gavris Clement*, Sătmăr [1922], 13–15.

⁴⁴ Vö. az előző lábjegyzeteket, valamint HODINKA, A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909. Itt egy levéltári adat alapján 1701-re teszi a halált.

⁴⁵ Érdekes, hogy szinte mindig négy szerzetes élt a Bikszádi monostorban, amint a sematizmusok igazolják. *Catalogus [...] dioecesis Munkacsinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV*, [Cassoviae 1814], 307. Szintén négyen vannak 1816-ban, három atya és egy testvér: *Schematismus [...] Munkacsinensis, ad annum MDCCCXVI*, Cassoviae [1816], 211. Hárman vannak 1821-ben: *Schematismus [...] Munkacsinensis, pro anno Domini M.D.CCC.XXI. ab effectuata dismembratione anno primo*, Budae [1821], 199. Ismét négyen vannak 1825-ben: *Schematismus [...] Munkacsinensis, pro anno Domini M.D.CCC.XXV*, Budae [1825], 188. Aztán 1833-ban megint hárman vannak: *Schematismus [...] Munkacsinensis, pro*

dalták őket még a monostor környékéről is. Az archimandrita pedig kijelentette: Ha még egyszer oda merik tenni a lábukat, vér fog folyni.⁴⁶ Tudomásunk szerint ez most nem történt meg, mint 1703 májusában, amikor a monostort felgyújtották és⁴⁷ Izaiás szerzetest miszlikbe aprították...

5. Epilógus

Méltó megkoronázása történt Izaiás szerzetes életének, papi működésének 1706-ban. Ebben az esztendőben ugyanis De Camillis püspök a munkácsi bazilita monostorban gazdag alapítványt tett az ő emlékére Mattyasowski Imre és Gyürki Péter kanonokok előtt.⁴⁸ A püspök az alapítvánnyal egy magyar nyelvű tanszékot állított fel a kispapok képzésére.⁴⁹ Nagy jelentősége volt ennek, mert a teológiát

Anno Domini M.D.CCC.XXXIII, Cassoviae 1833, 190. Majd 1835-ben csak ketten: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXXV*, Cassoviae 1835, 195. De 1837-ben ismét négyen vannak: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXXVII*, Budae 1837, 196. Újból hárman vannak 1839-ben: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXXXIX*, Cassoviae 1839, 276. Aztán 1841-ben ismét négyen vannak: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXLI*, Cassoviae 1841, 292. Szintén négyen vannak 1843-ban is: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXLIII*, Cassoviae 1843, 238–239. Aztán 1845-ben már öten vannak: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCXLV*, Ungvarini 1845, 251. Újra négyen vannak 1856-ban: *Schematismus [...] Munkácsiensis, pro Anno Domini MDCCCLVI*, Kassoviae 1856, 259. A szamosújvári fennhatóság alatt szintén ez a helyzet. Ugyanis 1900-ban is négyen vannak: *Schematismus [...] Szamosújváriensis [...] MDCCCC (op. cit. 2. jegyzet)*, 254. De 1914-ben csak a hegument jelöli meg a bikszádi monostorban élőnek: *Schematismus [...] Szamosújváriensis [...] MCMXIV (op. cit. 2. jegyzet)*, 286. – A XX. századra viszont jelentősen megváltozik a helyzet. Bővül az összlétszám, bár az atyáké marad. Ugyanis az 1932-es bazilita névtár szerint a romániai bikszádi monostorban huszonhárom személy él; igaz, hogy közülük négy az atya: *Catalogus Ordinis Pp. Basilianorum Sii Josaphat ineunte anno 1932*, Žovkva 1932, 41–42. Az 1935-ös szerint huszonhat személy él itt; közülük hat az atya: *Catalogus [...] anno 1935*, Užhorod 1935, 31–32. Az 1940-es névtár szerint tizennyolc személy él itt; közülük ismét négy az atya: *Catalogus [...] anno 1940*, Bixad 1940, 5–6. Az 1941-es bazilita névtár szerint a magyar bikszádi monostorban tizenkilenc személy él. Közülük hat az atya: *Catalogus [...] anno 1941*, Ungvár 1941, 21–22. Az 1942-es szerint tizennyolc személy él itt közülük hat az atya: *Catalogus [...] anno 1942*, Ungvár 1942, 19–20. Az 1944-es szerint tizenhat személy él itt közülük ismét négy az atya: *Catalogus [...] anno 1944*, Ungvár 1944, 20–21. Az 1968/69-es bazilita névtár az 1949-es állapotot írja le. Az itt található táblázat szerint a romániai bikszádi monostorban összesen ötven személy élt, s közülük hét volt az atya: *Catalogus [...] 1968–1969*, Romae 44.

⁴⁶ Vö. 'Vallásháború az avasi Bikszádon is', in www.hhrf.org/rmsz/99aug/r990830.htm.

⁴⁷ Vö. SÁNDORFI, N., 'A bikszádi tűzvész', in *Magyar Állam* 1889. július 7-én írja, hogy két év leforgása alatt egymás után kétszer is leégett a teljes község.

⁴⁸ PETRUS, *A magyarság önvédelme (op. cit. 4. jegyzet)*, 14. jegyzetben viszont azt is megjegyzi, hogy ez az alapítvány állítólag a nemes lelkű püspök halála után csak kis részben lett e célra fordítva, illetve a zárdának átszolgáltatta.

⁴⁹ Az *Emlékkönyv (op. cit. 18. jegyzet)*, 78. korábbra helyezi az alapítást, s kifejezetten a papnevelő intézetről szól: „Már a XVII. század vége felé De Camillis József püspökünk (1690–1706) alapítványt tett a munkácsi papnevelő intézetben a görög katolikus magyar ifjak nevelésére”. GRIGÁSSY, *A magyar görög katolikusok (op. cit. 17. jegyzet)*, 20. kétségbe vonja ezt, s azt próbálja igazolni, hogy a csak ruténul beszélő papság műveltségének emelését akarta elérni a püspök az alapítvánnyal. Sőt, sommásan

tanuló papnövendékek számára az 1000 forint alapítványi összeg kamataiból kellett fogadni egy tanítót, akitől a szertartásokat, magyar énekeket és magyar imákat tanulhattak.⁵⁰ Sőt, a magyar nyelvű prédikációt is elsajátíthatták itt. Az alapítványi tanszéknek köszönhető, hogy Hajdúdorog a nagyváradi egyházmegye megalapításakor megmaradt a munkácsi egyházmegyében, s hogy olyan papok kerülhettek Hajdúdorogra, akik számára nem jelentett nehézséget a magyar nyelv liturgikus használata. S végső soron a dorogi hívek mozgalma vezetett oda, hogy 1912-ben létrejöhetett a hajdúdorogi egyházmegye.

fogalmazza meg véleményét: „Szóval: De Camillis nem gör. kath. magyar ifjak nevelésére tesz alapítványt, hanem inkább arra, hogy a ruthén ifjakat magyar ifjakká neveljék”. uo., 21. – Idézi viszont MOSOLYGÓ, *A keleti egyház* (op. cit. 18. jegyzet), 112.

⁵⁰ B. PAPP, *Hajdúdorog küzdelme* (op. cit. 12. jegyzet), 15.

Egyházművészeti vonatkozások

De Camillis püspök portréja és a munkácsi püspökök arcképcsarnoka

PUSKÁS Bernadett

1. A kutatás kérdései¹

A Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum gazdag és gyakorlatilag publikálatlan portrégyűjteményében, amelynek sok magyar, illetve európai vonatkozású darabja van, több munkácsi görög katolikus püspök és néhány bazilita rendi előjáró portréját is őrzik, köztük De Camillis József püspökét. Ezek az arcképek az ungvári Várban elhelyezett Helytörténeti Múzeum állandó kiállítására kölcsönadott két-három festmény kivételével, raktáron pihennek.

A portrék a múzeum jogelődjének számító ungvári Kárpátaljai Képtár gyűjteményébe való kerülésének pontos útja nem ismert. Egy részük más képekkel együtt az egykori Perényi-gyűjteményből került be, kisebb részük feltehetően a Munkács-Csernekhegyi bazilita kolostorból. 1942-ben a püspöki arcképek még az ungvári püspöki rezidencia ebédlőjét díszítették.² A portrék legelső leltározása a kézirásos jegyzékek alapján 1952-ben történt. Ezt megelőzően, szóbeli közlések alapján, már más szervek, helyi állami múzeumok, sőt bank kezein mentek át, különösebb dokumentáció nélkül. Már a múzeumban, azóta némely festmény kétszer-háromszor is új leltári számot kapott.³

A munkácsi püspökök portréi, ahogyan a püspökség nem túl nagy számú világi mecénásainak arcképei feldolgozatlanok és művészettörténeti szempontból nagy részük publikálatlan. Egy-egy képmás már megjelent a 19. század végén – 20. század elején a lelkeségi irodalomban, kalendáriumokban, de pusztán illusztrációként, s többnyire nélkülözve azokat a lelőhelyre, szerzősége vonatkozó adatokat, ame-

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenk előtt Buzási Enikőnek (Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény) a kutatás során felmerült, számos módszertani és gyakorlati, attribúciós és datálási kérdés tisztázásában nyújtott segítségért, továbbá mindazoknak, elsősorban az Ungvári Múzeum munkatársainak és Marcell Mojzeš eperjesi helynök teológiai tanárnak, akik a portrék személyes tanulmányozását lehetővé tették.

² ГАРАЙДА ИВАН (szerk.), *Литературна Неделя*. Подкарпатское общество наук. Рочн. II. УНГВАР 1942, 135–140.

³ Ungvári muzeológusok szóbeli közlése. A leltározáskor együttesen kezelt csoportoknak feltételezhetően azonos volt a gyűjteménybe kerülési útja.

lyek a konkrét levéltári források előbukkanásáig fontos adalékként szolgálhatnak.⁴ A görög katolikus egyház kárpátaljai működésének betiltása óta egyes portrék először 1974 után kerültek a kutatás látókörébe, Zahorai János (1835–1909) munkásságának feldolgozása kapcsán.⁵ Hasonló módon szerepelhetett 1988-ban a *Mányokitól Aba Nováékig. Magyar képzőművészet a Szovjetunió múzeumaiban* című kötet katalógusrészében – reprodukció nélkül – három Zahorai által festett püspökarckép.⁶ E kötetben kerül először közlésre, hogy a püspökportrék a munkácsi görög katolikus egyházmegye gyűjteményéből származnak, ahogyan ez a provenienciája több, a múzeumba került reprezentatív uralkodóképmásnak is, Mária Terézia, II. József arcképek.⁷

A püspöki arcképcsarnok 1996-ban kerülhetett elő rövid időre a raktárból, amikor az ungvári unió megkötésének 350. éves jubileumi ünnepségei kapcsán – ahogyan Nyíregyházán – Ungváron is egyházművészeti kiállítás került megrendezésre.⁸ A festmények ekkor a legszükségesebb restauratori beavatkozásban, tisztításban részesültek.⁹ Azóta a 2006-ban, Ungváron rendezett, nagyszabású *Arcképek a távoli századokból. Európai portré a XVII–XIX. század elejéről* című időszaki kiállításon is látható volt néhány püspök arcmása.¹⁰

A görög katolikus egyház művészetével foglalkozó kutató számára több szempontból is izgalmas ez az együttes. Azon túl, hogy egy-egy portré esetében megkísérli feltárni megfestésének korát, esetleg mesterét, előképeit, vagy másolatait, rá kell, hogy kérdezzen készülésének okaira. Mikor, milyen hagyomány alapján jelenhetett meg e posztbizánci körben az arckép? Mi volt a szerepe ennek az alapvetően világi műfajnak a szakrális művészet vitathatatlan dominanciája mellett? Milyen volt az a környezet, ahol igény és lehetőség volt az arcmáskészítésre? Annál is inkább fontosak e kérdések, mert hagyományosan a reprezentáció céljával készülő arcmások között a főpapi portrék legtöbbször püspöki rezidenciákba, vagy azok könyvtárai számára készültek, s jól ismertek a munkácsi püspöki székhely léte-működése körüli nehézségek.

A vizsgálatban, módszertani vonatkozásban elsősorban a hazai portréfestészet és történeti ikonográfia terén történő kutatásokra támaszkodhattunk.¹¹ Emellett

⁴ Többek közt: Rác Demeter teljesalakos képmása in: *Благовісник* (Пряпішів) 1972/6.

⁵ ОСТРОВСЬКИЙ, Г., *Образотворче мистецтво. Закарпаття*, Київ 1974, 30.; АЛЕШИНА, М., *Венгерська живопись в музеях СССР*, Москва 1975, 178.

⁶ OSZTROVSZKIJ, G. (bev.), *Mányokitól Aba Nováékig. Magyar képzőművészet a Szovjetunió múzeumaiban*, Budapest 1988, 61., kat. 467., 468., 469.

⁷ Mária Terézia (1765 után), és II. József arcképei. Ld. OSZTROVSZKIJ, *Mányokitól Aba Nováékig* (op. cit. 6. jegyzet), kat. 506–508.

⁸ Az ungvári, csupán két hétig nyitva tartó jubileumi kiállításról (rendezője Puskás László) külön kiadvány nem készülhetett, fotóit a sajtó hozta nyilvánosságra széles körben.

⁹ Restaurátor: Balog Mária (Ungvár), részletes fotódokumentáció nem készülhetett. Néhány portré (mindenek előtt az állandó kiállításba került darabokat) azóta már restauráltak, új vászonra húztak.

¹⁰ Tudományos katalógus nem készült, csupán egy kiállítási ismertető: ПРИХОДЬКО, О. (bev.), *Закарпатський обласний Художній музей ім. П. Бокшая – Обличчя кризи далечній віків* (Європейський портрет XVII – поч. XX ст.), Ужгород 2006.

¹¹ VAYER LAJOS, *Pázmány Péter ikonográfiája*, Budapest 1935; RÓZSA GYÖRGY, 'Arcképfestészet', in *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Magyar Nemzeti Galéria. (SZABOLCSI H. és GALAVICS G. szerk.).

fontos párhuzamokat találhatunk a történelmi Lengyelország, Galícia nemesi, ún. szarmata portréfestészetének feldolgozásaiban, különösen a 17. századi képeket vizsgálva.¹² Adalékokkal szolgál a görög katolikus és ortodox metropoliták, püspökök arcképeit tárgyaló ukrán művészettörténeti irodalom is, bár itt néhol a történeti objektivitást nélkülöző, sőt, a görög katolikusok kárára elfogult hangnemet megengedő értelmezésekkel találkozhat az olvasó.¹³

2. 17–18. századi püspöki arcképek. De Camillis püspök képmásai

Az ungvári püspöki portrégaléria tizenöt portrét számlál. A nyolc 19–20. századi arckép mellett korábbi darabjai is vannak. A barokk kori arcmások nem alkotnak hiánytalan sorozatot, különböző időszakokban keletkeztek, s mindegyikükkel kapcsolatban más–más, néhol ma még megválaszolhatatlan kérdések merülnek fel.

A püspökök működésének időrendjében Taraszovics Bazil püspök (1633–1651) portréja, De Camillis József püspök (1689–1706) arcképe, Blazsovszky György püspök (1738–1742) portréja, Olsavszky Mánuel püspök (1743–1767) két arcképe, és Bacsinszky András püspök (1772–1809) két képmása maradt fenn.

Taraszovics Bazil püspök (1633–1651) portréja megfestésének ideje szempontjából is a sorozatban a legkorábbi.¹⁴ Az arckép félalakosan ábrázolja a püspököt, javakorabeli férfiként, vörösesbarna hosszú hajjal, hosszú rótszínű szakállal, jobbra forduló háromnegyedes beállításban. Nem egyházi ruházatban látható, a kornak megfelelően, ráncolt ujjú piros dolmányt visel, bal vállát ezüst szállal hímzett és zsinórozott mente takarja. A félalakos arckép viszonylag szűkszavú műfajában máshol akcentussal ábrázolt, gesztikuláló kezek itt hiányoznak. Csak sejteni lehet, hogy a nemesi portrék a 17. században szokásos beállítását követi a derékra támasztott bal kéz. A képi jobboldalon, a háttérben álló asztalon az uralkodó portrékhoz hasonlóan a püspöki hatalmi jelvények nyernek elhelyezést, a keleti típusú, keresztet, két egymással szembenéző kígyóval díszített pásztorbot és a kereszttel díszített püspöki mitra. A hatalmi jelvények szerepeltetése az erdélyi fejedelmi

Budapest 1980; CENNERNÉ WILHELM G., 'Új portréműfajok a 18. századi magyarországi festészetben', in *Ars Hungarica* 1982/2., 167–177; BUZÁSI ENIKŐ, *Régi magyar arcképek*, Tata–Szombathely 1988; BUZÁSI ENIKŐ (szerk.), *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1988.

¹² UČNIKOVA, D., *Historický portret na Slovensku*, Bratislava 1980.; UÓ, 'Galerie portretowe na Slowacji. Proba wyodrębnienia portretu lokalnego' in *Seminaria Niedzićkie*, t. II. Portret typu sarmackiego w wieku XVII w Polsce, Czechach, na Slowacji i na Węgrzech, Kraków 1985.

¹³ БІЛЕЦЬКИЙ, П., *Український портретний живопис XVII–XVIII ст.*, Київ 1969.; ЖОЛТОВСЬКИЙ, П., *Український живопис XVII–XVIII ст.* Київ 1978.; ЖОЛТОВСЬКИЙ, П., *Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст.* Київ 1983.

¹⁴ Mérete: kb. 101 x 68 cm.

portrék felfogásához is kapcsolja a képmást. A püspöki jelvények a későbbi munkácsi püspökök portréin nem lesznek szokványosak, csak a reprezentatív egészalakos változatokon fognak megjelenni. A figura háttere semleges, egyszínű sötét barnás színű, ahogyan ez a kezekkel, vagy nélkülük komponált mellkép kivágatú portréknál szokásos volt.¹⁵ A festmény alsó részében egy feliratmező kapott helyet, ez azonban nem teljesen a képkivágat aljáig ér le, hiszen alatta még egy barnával átfestett sáv látható. Ennek okára pontos magyarázatot a festmény restaurátori vizsgálata után lehetne kapni.

A feliratmező szövege: *Basilius Taraszcovits Eppus Munkatsiensis, Qui ob fidem Graeco Catholicam, ab Ara in Sacro Epali Vestitu, a fremendo Missae Sacrificio Año 1640 é Monasterio Munkatsiensis Raptatus Squalorem Triennalis Carceris in Arce Munkatsiensis Sustinuit.* A felirat egy konkrét eseménnyel kapcsolja össze a képet. A szöveg a püspök azon elfogatásáról és munkácsi várfogságáról emlékezik meg, amikor a protestáns kegyúr, I. Rákóczi György érdekeit szolgálva Ballingh János várkapitány a munkácsi főpap függetlenedést célzó uniós előkészületeit, illetve a kolostornak és a püspökségnek járó javadalmak visszaszerzését akarta megakadályozni.¹⁶

A Taraszcovics-portrét valószínűleg 1640 és 1650 között festették, tehát még a püspök életében. Erre a festésmód, a festékréteg finom repedéshálójának jellege, és a már említett ikonográfiai sajátosságok utalnak, amelyek az ábrázolt beállításában, ruházata, attribútumai vonatkozásában figyelhetők meg. A püspök Munkácsról is ápolt szoros lengyelországi kapcsolatai jól dokumentáltak, a fogvatartója, Ballingh vádiratának több pontjában is utal ezekre. A galíciai származású püspök arcképe feltehetően nem véletlenül mutat igazodást a lengyel nemesi ún. szarmata arcképtípus irányába.¹⁷

A felirat, amely kiemeli, hogy a püspök görög katolikus hitvallása miatt szenvedte el a börtönt és amely *Graeco Catholica* terminust – azaz hivatalossá csak 1773-ban vált meghatározást¹⁸ – tartalmaz, a portrénál valamennyivel későbbi, vagy átalakított.¹⁹ Mégis olyanfajta fogadalmi, illetve emlékképpé avatja a festményt, amelyek nem voltak ritkák ebben az időszakban. Ezek szerencsétlenségből való megmenekülés emlékére készültek felajánlásként, gyakorta az akkor viselt öltözet-

¹⁵ RÓZSA, 'Arcképfestészet', (art. cit. 11. jegyzet), 77.

¹⁶ HODINKA A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 266–267, 665., ПЕКАР, А.: *Нариси історії церкви Закарпаття*. I: Єрархічне оформлення, Записки ЧСВВ, Серія II. Секція I., Рим 1967, 28–29., PIRIGYI, I., *A magyarországi görög katolikusok története*, I-II., Nyíregyháza 1990, 97–98.

¹⁷ Az alak beállításával, kéztartással kapcsolatban hasonló megoldások jól ismertek Lengyelországban, de Magyarországon is. Vö. CENNERNÉ WILHELM G., 'Utilisation de modèles iconographiques et stylistiques dans l'art du portrait en Hongrie au XVIIe siècle,' in *Acta Historiae Artium* XXII. 1976/1–2., 128., 18–19. kép.

¹⁸ Mária Terézia 1773. VI. 28-i dekrétuma – ПЕКАР, А., *Нариси історії церкви Закарпаття*. II. *Внутрішня історія*. Рим – Львів 1997, 40.

¹⁹ Buzási Enikő szerint elképzelhető, hogy az eredeti feliratsáv szélesebb volt, vaskosabb, nagyobb betűs karakterekkel, hasonlóan a 17. századi – 18. század eleji feliratozásokhoz, igazodva az akkoriban szokásos kép-felirat arányokhoz.

ben és külsővel (Vö. II. Rákóczi Ferenc bécsújhelyi szökése után, 1703, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok).²⁰

A szűkebb datálásra utaló események végiggondolása kapcsán nem zárható ki, hogy az arckép még Taraszovics Bazil kállói tartózkodása idején készülhetett, azaz 1643–1648 között, amikor munkácsi javadalmaiból kiutasítva csak püspöksége nyugati részén kormányozhatott, s III. Ferdinánd jóvoltából kaphatott ottani lakhatást, illetve évi 200 arany javadalmat. Hiszen a püspök utolsó éveinek körülményei valószínűleg már nem adhattak lehetőséget portré megfestetésére akkor, amikor az uniótól talán színelvisszalépve újra Munkácson élt. Az általa halála előtt kijelölt és megválasztott görög katolikus utódjának pedig nem állhatott módjában ezt az emlékképet megfestetni. Parthén Péter püspök (1651–1665) hangsúlyosan keleti szerzetesi alkata miatt sem tarthatta fontosnak a világi arckép megfestetését. Szerzetesként már 1644-től Ungváron tartózkodik, de csak püspöksége utolsó éveiben, 1664-től foglalhatta el székhelyét, amelyet addig a kegyúri patronátus által inkább támogatott ortodox püspökjelölt foglalt el.²¹ A Taraszovics-portré a 20. század elején készült egyik fénykép-képeslap szerint a munkácsi bazilita kolostor ebédlőjének falán függött, a kolostor-építető Rácz Demeter, továbbá más püspökök és bazilita rendi előjárók részben fennmaradt, részben jelenleg lappangó arcmásaival együtt. A kolostorba talán maga a püspök vihette magával 1648-ban, az uniótól tisztázatlan körülmények között való visszalépése után. Mikor kerülhetett a portré az ungvári arcképcsarnokba, egyelőre nem ismert.

A legkorábbi munkácsi püspökportré jelentősége a legmeghatározóbb hatású szomszédos keleti püspökségek korabeli arcképfestési gyakorlatának tükrében ismerhető fel. A przemysli püspökök arcképcsarnoka a székesegyházukban festett későközépkori falkép-ábrázolások nyomán készült a 18. században. A lengyelországi (Lviv) püspöki portrék közül a 17. század végéig csak kevés képmás maradt fenn, nagyrészt csak későbbi másolatokból ismert. A kijevi metropolita rezidenciájában a 17. század végétől készülnek már rendszeresen képmások, viszont az archimandriták reneszánsz jellegű arcképei csaknem teljes sorozatot alkotnak.²² A korai, még Taraszovics életében készült püspökportré azt jelzi, hogy készítője már tisztában van az ekkor inkább nyugati típusúnak számító képi reprezentáció jelentőségével, mind saját kora, mind az utókor szempontjából.

Az 1750-es évektől Magyarországon fellendül a hivatalos arcképfestészet szokása, ezzel együtt az egyszerű félalakos forma vált meghatározóvá. A munkácsi püspökök portréinak következő csoportja stílárius jegyeik alapján a 18. század második felében készült. Egy részüket összekapcsolja a hátoldalukon olvasható feliratozás, amely a 18. század utolsó negyedére-végére jellemző kalligráfiával készült, s talán első jele annak a szándéknak, amely az egységes püspöki arcképcsar-

²⁰ CENNERNÉ WILHELM G., 'Festmények és rajzok főúri galériákból és családi arcképgyűjteményekből' in BUZÁSI, *Főúri ősgalériák* (op. cit. 11. jegyzet), 112–113., kat. C. 89.

²¹ HODINKA, *Történet* (op. cit. 16. jegyzet), 293., 331.

²² Az említett przemysli portrégalériából csak az ábrázoltak névfelsorolása ismert. ЖОЛТОВСЬКИЙ, *Український*, 1978, (op. cit. 13. jegyzet), 192–195.

nok, vagy tágabban véve, neves görög katolikus egyházi vezetők arc más galériájának létrehozására irányul. A feliratok az ábrázolt nevét és működésének idejét adják meg: *Epp Josephus de Camillis (1690–1706)*; *Michaël Manuel Olsavszky Episcopus Munkacsensis (1743–1767)*.

A portrék datálásához kiindulópontul szolgálhat egy ugyanazon kalligráfiával készült felirat Ungváron, a múzeumban őrzött, egyik nem püspöki arckép hátoldalán: *Antonius Koczák Ord. S. Basilii Magni Religiosus et Ss. Theologiae Doctor (1767)*.²³ A dátum, akár utólagosan is, a kép készülésének idejére utal, az arckép stílusjegyei nem mondanak ennek ellent. Az 1767 néhány további püspökportré esetében is megközelítő dátumnak tekinthető. A képmás egyszerű fekete keleti szerzetesi viseletben ábrázolja a bazilitát. A barnás szakáll, magas homlok, testes alak érett korú férfira utal. A leendő munkácsi protohegumen (1781–1784 között lesz e tisztségben, †1800) függönnyel határolt semleges térben, vörös kárpitú füles karosszékben ül, bal kezével könnyedén egy könyvet fog.²⁴ Koczák Antal 1767-ben doktorált Kassán. Ez az időpont a kép készülése szempontjából hiteles postquem terminusnak tekinthető. Az 1770-es évektől fivérével, a grammatika-tudós Arsenijjell, és a történész Joannicius Basilotissal együtt a máriapócsi rendi iskola teológiai és filozófiai kurzusának alapítói és első tanárai lettek.²⁵ A munkácsi kolostorban fennmaradt, majd Ungvárra átszállított képmás feltehetően a két időpont közötti években készülhetett a munkácsi kolostorban, ahol ugyancsak működött teológiai iskola (1744-től).

Erre az időszakra, 1767 körüli évekre datálható De Camillis János József arcképe is. A 18. század harmadik negyedére való keltezés a festmény hordozó vásznának minősége, a festékréteg jellege, repedezettsége, a képmás stílárius jegyek nyomán állítható, de a festmény hátoldalán olvasható utólagos felirat megléte is erre utal.²⁶ A 18. század utolsó negyedére datálható felirat az I. Lipót által kiadott kinevezési dekrétum időpontjától (1690. III. 11.) számítja a püspök tevékenységét, talán Basilotits hatására. A képmás előképe egy, még De Camillis életében készült portréja, vagy annak nagyon pontos másolata lehetett.

A félalakos püspökképmás a 17. századtól szokásos kompozíciós megoldásokat követi. Az ábrázolt sötét, egyszínű háttér előtt látható, semmi sem utal a környezetére. A restaurálatlan festményen, az álló négyzetes képkivágaton belül, a mellkép körül alig észrevehető, sötétbarna festés ovális tükröt alkot. Ez az elem nem szokatlan a 18. század első felének magyarországi portréfestészetében, de inkább utólagosnak tűnik.²⁷ A püspök teste kissé a képi jobb oldal irányába fordul

²³ Ltsz. ВФ–92, 99 x 75,5 cm.

²⁴ 1766–1769 között Munkácson a protohegumen Martirius Kasper. Vö. ПЕКАР, А., ‘Васпльняньска провинция Св. Миколая на Закарпатті’, in *Analecta OSBM*, Vol. XI (XVII), Fasc. 1–4., Romae 1982, 138.

²⁵ OJTOZI ESZTER, *A máriapócsi baziliták cirill betűs könyvei*, Régi Tiszántúli Könyvtárak 2. Debrecen 1982, 29–30., 43–46.

²⁶ Ltsz. ВФ–90, 74 x 56,5 cm.

²⁷ PL. CENNERNÉ WILHELM G., ‘A Widemann–metszetek után festett portrészorozatok’ in BUZÁSI, *Főúri ősgalériák (op. cit. 11. jegyzet)*, kat. B. 13/66.

el, viszont a gondterhelten kissé összevont szemöldök alatt tekintete a nézőre szegeződik. Az arckép számos, érezhetően karakteres részlete utal arra, hogy minden bizonnyal ez egy autentikus portré másolata. Ősz hátrasimított hajfürtjeit vörösés-barna papi sapka – általa használt terminussal kamilauchion – szorítja le. Bajusza – ahogyan ugyancsak zsinati rendelkezéseiben előírja – igazított, hosszú hófehér szakálla alól egy kicsi, finom munkájú kereszt látszódik ki a vörös cingulummal átkötött barnás reverenda fölött. De Camillis püspök öltözetének sajátos darabja a hermelszegélyű sötét köpeny. A hermelin a korabeli világi gyakorlatban is csak a hercegek viseletében fordulhatott elő, Magyarországon az esztergomi hercegprímások öltözetét díszíthette. De Camillis püspök esetében használatára nehéz magyarázatot találni, bár az öltözet típusa megfelel a 17. század végi – 18. század eleji divatnak. A püspök jobbát palástjának szegélye takarja, maga elé emelt baljában összegöngyölt írástekerceszt tart, talán rendelkezéseinek iratát. A kéz kisujján egy kék köves kis gyűrűt visel. A szikár arcú, elmélyülten figyelő püspök ábrázolása összevág korabeli jellemzéseivel. Kollonich Lipót bíboros szavai szerint „...*sicut scientiis excultum, ita ver(e) Sacerdotali Charactere praeditum, et externe modestia clarum*”.²⁸

A képmás mára nem ismert prototípusa minden bizonnyal De Camillis püspök II. Rákóczi Ferenc parancsára, Munkácsról történt kiutasítása előtt készült, még 1703 előtt. Az 1641-ben Khioszon született püspököt legfeljebb 60–62 évesen ábrázolta. 1691-ben De Camillis püspök Kollonichnak írt levelében még egészségesnek mondja magát.²⁹ Az ősz haj és szakáll azonban utalnak arra, hogy szervezete a nehézségek súlya alatt nehezen alkalmazkodott a helyi időjáráshoz. Itáliából vele érkező segítők is egyre inkább betegeskednek „*perché quest'aria veramente e cattiva*”, ahogy ugyanott írja.

Az Ungváron fennmaradt portré a finoman megfestett részletek, így a kézfej, az ujjak tónusgazdagsága alapján képzett mester ecsetjének tulajdonítható, az 1760-as – 1770-es években működő Spalinszky fivérek szerzősége sem zárható ki. Azonban az arc kissé sematikus megoldása nyilvánvalóvá teszi a kép másolatjellegét, festője nem ismerhette személyesen az ábrázoltat. Amennyiben elfogadható a portré 1767 előtti datálása, ezen De Camillis portré megrendelője Olsavszky Mánuel püspök lehetett, az egyházmegye első olyan püspöke, akiről jól ismert, hogy különös gonddal tekintett a művészeti feladatokra is. A portrét, s talán az egykori előképet abban a szerény püspöki székházban őrizhették, amelyet még 1692-ben maga De Camillis püspök építtetett, s amelynek lebontása előtt utolsó lakója épp Olsavszky Mánuel volt.³⁰

De Camillis püspöknek még két arcképe ismert.

Az egyik portré Eperjesen, a Görög Katolikus Püspökségen maradt fenn, ma a helynöki fogadószobában látható. De Camillis püspök életének utolsó éveiben kapcsolódott ehhez a városhoz, amikor székhelyét elhagyni kényszerült, s először az Eperjes melletti Sósújfalun (Ruska Nova Ves) telepedett le, majd megbetegedve

²⁸ LUTSKAY, M., *Historia Carpato-ruthenorum*, 1873, in *История культуры – першоджерела. Сополігга, М. (szerk.). Annales Musei Culturae Ucrainiensis*. Svidnik 16, Prešov 1990, 31.

²⁹ HODINKA, *Történet (op. cit. 16. jegyzet)*, 421.

³⁰ ПЕКАР, *Напуцу, II, (op. cit. 18. jegyzet)*, 53.

a gyógykezelések miatt Eperjesre költözött. A helyi hagyomány szerint az egykori minorita templommal, a mai görög katolikus püspöki székesegyházzal átellenben álló házban lakott.³¹

Az eperjesi képmás restaurált, a vászna dublázott. A portré csupán a befejezetlenül maradt feliratmezővel egészül ki alul, azontúl mind kompozíciójában, képalkotó elemeinek részleteiben, mind ikonográfiájában pontosan követi az ungvárit. Így ismétlődnek olyan részletek, mint a jobb fül felett felkunkorodó hajtincs, az arc bal oldalán a fület takaró hosszabb hajtincs, a barna, kissé táskás szempár, felette az ívelt, összevont szemöldök. A hullámos szakállú, szikárabb, keskenyebb arcot ábrázoló ungvári portréval szemben az eperjesin kikerekítettebb arc, dúsbabb, szétterülő szakáll látható. A ruházat színe itt már kékre változott. Nagyobb hangsúlyt kap e festményen a mellkereszt és a püspöki gyűrű, mindkettőt vörös ékkövekkel díszítik. Sem szignatúra, sem dátum nem szerepel az eperjesi képmáson. A portré stílusi jegyei nyomán a 19. század első, esetleg második évtizedére keltezhető. Milyen alkalomból, hol készülhetett ez a másolat?

A 18. század utolsó évtizedeiben a munkácsi egyházmegyéből a jobb kormányozhatóság érdekében leválasztott kassai vikariátus helynöke székhelynek alkalmas épületegyüttest keresett, s mivel Kassán ezt lehetetlenné tették, a vikárius Bradács Mihály az eperjesi 1787-től üresen álló Minorita templomért és kolostorért folyamodott az Udvari Kancelláriához. A II. József által feloszlott minoriták temploma és kolostora hadianyagraktárként és újoncszállásként szolgált, leégett, így rövidesen teljesen romos lett. Ezt az épületet kapta meg a vikárius 1792. december 20-án, azonban a kassai vikariátus székhelye Eperjesre végleg csak 1806. szeptember 2-án került, császári rendelkezéssel. Bradács a Vallásügyi Alaptól támogatást kapott a kolostor felújítására, s a templomban is átalakítást indítottak el, hogy a keleti szertartásnak liturgikusan megfelelővé tegyék. Mindezekhez Bradács Mihály jelentős támaszt, segítséget kapott a felsőházi tag Bacsinszky András munkácsi püspök részéről.³² Bár 1806 De Camillis püspök halálának és eperjesi eltemetésének centenáriuma is volt, a portré készítését mégis inkább a vikariátus székhelye új épületének berendezése tehetné indokolttá.

A 19. század elején Eperjes egyike volt azon néhány városnak, amelyet portréfestészeti központként tartottak számon.³³ A Felvidéken a görög katolikus egyház megbízásából, egyik vezető mesterként Krizsanovszky Antal (†1832) működött, de ő elsősorban ikonfestőként volt ismert.³⁴ A munkácsi püspökség másik kiemelt festője, Mankovics Mihály (1785–1853) – akit Bacsinszky András püspök taníttatott a bécsi Akadémián – 1813-ban tért vissza, és szintén megfordult ebben az időszakban Eperjesen.³⁵ De ő ugyancsak inkább szakrális tárgyú képeket, ikonokat festett.

³¹ Marcel Mojzeš szóbeli közlése.

³² ПЕКАР, *Нарису*, II (op. cit. 18. jegyzet), 57–59.

³³ RÓZSA, 'Arcképfestészet', (art. cit. 11. jegyzet), 76.

³⁴ LYKA KÁROLY, *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800–1850*, Budapest 31981, 324.

³⁵ LYKA, *A táblabíró világ*, 81.(1802-től), 136. (1806-tól); ПАП, С., 'Жоши й иконописання на Закарпатті?', *Analecta OSBM – Vol. XIV (XX) – Fasc. 1–2. Romae 1992*, 138.; ПЕКАР, *Нарису* II, (op.

Az 1818-ban megalapított eperjesi püspökség életében jelentős dátum volt 1819, amikor Tarkovics Gergely első eperjesi püspök (1818–1841) személyes barátja, Kováts János, a Magyar Tudományos Akadémia tagja saját könyvtárát adományozta az eperjesi egyházmegyének, ezzel megalapítva az ottani könyvtárat. Ez alkalomból, vagy ezt követve minden bizonnyal készülhettek portrék. Ekkor, 1818 körül tér vissza bécsi akadémiai tanulmányai után Eperjesre Miklóssy-Zmij József (1792–1841), aki az ikonfestészet mellett arcképeket és zsánerképeket is festett. 1823-ban Tarkovics püspök egyházmegyei festőjévé nevezte ki, bár e tisztelet Krizsanovszky haláláig hivatalosan nem foglalta el. Miklóssy-Zmij József festi meg Kováts Jánosnak két képmását is 1831-ben, Tarkovics Gergely eperjesi püspök képmását.³⁶ Az eperjesi De Camillis-arckép mesterkérdésének eldöntéséhez még további kutatások szükségesek.

De Camillis püspök végrendeletében azt kérte, hogy halála után a Szent József Ferencesek monostortemplomának kriptájában temessék el.³⁷ Basilovits ezt úgy írja, hogy a minoriták temploma alá helyezték sírba.³⁸ A De Camillis végrendeletet közlő Lutskey történeti munkájában később úgy pontosítja, hogy De Camillis püspök annak a minorita templomnak a kriptájában lett eltemetve, amely ma a püspöki székesegyház. Továbbá leírja, hogy Barkóczy Ferenc egri püspök, mélyen tisztelve a püspök emlékét, a templomban De Camillis áldozatos püspöki tevékenységének életjeleneteit is megfestette: többek közt amint az úttalan utakon vizitáló püspököt rablók támadják meg. Lutskey ugyanott közli, hogy 1822-ben új sír, kőtumba készült, amely a püspök végső nyughelye lett.³⁹ Ez az évszám a kép stíluskritikai alapú datálásának pontosításában talán nem mellékes, az új síremlék állításának kapcsán is készülhetett a portré.

A harmadik De Camillis-portrét Rómában őrzik, a Pápai Görög Kollégiumban. Az arckép, bár részleteiben technikai jártasságról tanúskodik, mégis azt árulja el, hogy mestere csak olyan előkép birtokában dolgozott, amelynek részletei túl általánosan értelmezhetőek voltak számára. Nemcsak gyengülnek, hanem jelentősen megváltoznak az ábrázolt korábbi portréiról ismert karakterisztikus fiziognómiai jegyei, így a szemszín világos, majdnem szürke lett. Ezzel szemben hiteles és követendő tradíciónak tartja a festő a püspök ruházatáról való ismereteket, s ebben nyilván az előképe követésére törekszik, így ellensúlyozva a képmás személyességének hiányosságait. A közel négyzetes képkivágat inkább mellkép, mint félalak

cit. 18. jegyzet), 444.

³⁶ LYKA, *A táblabíró világ*, (*op. cit.* 34. jegyzet), 325.; ПАП, 'КОНИ' (*art. cit.* 35. jegyzet), 134–137.; ПЕКАР, *Наруца*, II (*op. cit.* 18. jegyzet), 443.

³⁷ LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (*op. cit.* 28. jegyzet), 115.

³⁸ BASILOVITS, JOANNICIUS, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriatbovits... Cassoviae 1799*, Pars II. Caput XI., 118.

³⁹ LUTSKAY, *Historia Carpato-Ruthenorum* (*op. cit.* 28. jegyzet), 116, 120., 131. Sírfelirat híján De Camillis püspök pontos sírhelye ma nem ismert, helyszíne vitás. Az Eperjesi püspökség tervezi székesegyháza kriptájának antropológiai feltárását. Vayer Lajos felvetésében a sír és holttest, mint segítő források szerepelhetnek az autentikus portrék vizsgálatában. Vö. VAYER, *Pázmány Péter* (*op. cit.* 11. jegyzet), 10–11. De Camillis püspök holttestének azonosításához talán arcképei is adaléku szolgálhatnak.

megkomponálásra lett volna alkalmas, így kék reverenda felett a vörös cingulum a deréktől inkább jóval magasabbra került, mintsem elmaradjon. A ruházat az eperjesi portrén bevezetett színhasználatot követi. Változatlanul hermelinszegélyű köpeny a püspök öltözete. Új elemként jelenik meg a portrén a kamilauchion helyett a püspök fejét fedő kuruc sapka, amely a Thököly-felkelés utáni időszaktól válik a magyar viselet jellemző részévé. Vayer Lajos a módszertanilag számunkra mintaadó, Pázmány Péter arcképeinek ikonográfiáját feldolgozó munkájában arra utal, hogy a nyilvánvalóan nem autentikus portrék esetében a portréfestő gyakran egy korábbi, autentikus portré képi elemeit veszi át. Különösen akkor, amikor annyira távoli, számára a természetben sohasem látott személyt fest meg, hogy portré-előképeinek is csupán egészen konkrét részleteit, így elsősorban a viseletet hagyja változatlanul.⁴⁰ A kuruc sapka mégis olyan új világi elem ezen a portrén, hogy valószínűleg már historizáló szándékkal készült. E részlet nyomán, amely a püspök öltözetében magát a kort is jelezni kívánta, illetve a kép stílusjegyei alapján a festmény a 19. század utolsó évtizedeiben készült, 1880–1890 körül, talán De Camillis püspök munkácsi püspökké kinevezésének kétszáz éves évfordulója kapcsán. Ebben az időszakban már inkább jelen volt a historikus látásmód a görög katolikus egyházi körökben. A portré felső részén az ábrázoltat azonosító, és címeit felsoroló felirat olvasható, amely a püspök egyházi címei mellett említést tesz királyi tanácsosi rangjáról: IOA IOSEPH DE CAMELLIS CHIUS EPPUS SEBASTEN/ MUNKACZIEN. VIC: APL: IN HUNGARIA. SAC: CAS. REGIAEQ MAIESTATIS CONSILLIARIUS. ETATIS SUEA.⁴¹ A datálást a kissé romantikus felhangú, alapvetően akadémikus jellegű személyábrázolás, a festmény technikai részletei, a festésmód, a festékréteg egyenletessége is erősíti.

A fennmaradt ungvári barokk kori püspökportrék között két képmás is Olsavszky Emmánuel püspököt ábrázolja. Mindkét képmás félalakos, ikonográfiájuk azonos. A püspököt sötétbarna háttér előtt a képi baloldal felé fordulva ábrázolják, amint baljával hangsúlyosan drágakövekkel kirakott mellkeresztjét fogja, ami ikonográfiailag a püspöki rangra utaló gesztus. Gyűrűs jobb kezét viszont áldásra emeli, ami a szakrális képmás, felszentelt szentek és Krisztus ikonjainak ikonográfiai sajátossága elsősorban, a portré inkább világi reprezentáció irányába hajló műfajában ez ritkának számító elem. A püspök korabeli keleti főpapi viseletben látható, piros gombos, elől végiggombolós, sötét reverendában, cingulummal, grékában és mandíaszban.

A két portréval már korábbi kutatások során is foglalkoztunk.⁴² A korábbi megállapításokat összefoglalva és pontosítva ma elmondható, hogy a két Olsavszky-képmás közül az egyik felfogásában, sok vonásában hasonlít a már tárgyalt ungvári De Camillis-portréhoz.⁴³ Ezen a képmáson az ábrázolt arca, mi-

⁴⁰ VAYER, *Pázmány Péter* (op. cit. 11. jegyzet), 20–21.

⁴¹ További kutatást igényel a felirat jellege is, így például a lengyel „L” karakter alkalmazása.

⁴² PUSKÁS B., 'A máriapócsi kegytemplom és bazilika kolostor', in *Művészettörténeti Értesítő* 1995, XLIV/3–4., 169–190.

⁴³ 90 x 64,5 cm, Ж–595, (1952-ben КП–1131). A portré hátoldalán 19. századi karakterű utólagos

mikája, tekintete a hangsúlyos. Finoman, árnyaltan megfestettek a kezek. Ugyanakkor sajátos, amint az ungvári De Camillis-portré irattekercset tartó, vagy inkább érintő keze, az Olsavszky portrén a mellkereszthez nyúló kézfej is csak utal a tartó gesztusra. Finom színkontrasztok elevenítik meg az egyszerű, mintázat nélküli ruhadarabokat: a sötét reverenda fölé kötött vörös cingulum, a zöldes gréka fölött vörössel alábélelt sötétlila mandíász. A viselet ábrázolása másodlagos az erőteljes portréjelleg mellett. Mindez olyan képzett mesterre vall, aki közvetlenül ismerte az ábrázoltat. A püspök még alig őszülő a portrén, holott 1767-ben készült ravatalképe ősz hajú, ősz szakállú aggastyánként mutatja. A képmás feltehetően még jónéhány évvel 1767-et megelőzően készülhetett. Hová szánták a képet eredetileg, nem tudni. Ezekben az években, 1766-ban kényszerül a püspök elhagyni a munkácsi kolostort, az ott meginduló építkezések miatt, s Munkácsra lakó rokonaihoz költözött, megkezdve saját új székháza építését.⁴⁴

A másik félalakos portré az előzővel szemben keményebb felfogású, élesebb formahatárok jellemzik, ugyanakkor több dekorativitást mutat: itt már gazdag mintázatú kék brokát cingulum és hasonló agyagból készült gréka, illetve ugyancsak kékes mandíász a püspök viselete.⁴⁵ Nemcsak e részletekben, de a rajzosnak is nevezhető felfogásban is ez az arckép teljesen megegyezik a teljes alakos Olsavszky-arcképpel, amely egykor a pócsi templom karzata felett függött, s ma a máriapócsi Bazilika gyűjtemény kiállításán látható.

Az egészalakos képmások ünnepélyes, reprezentatív céllal készültek, ahol a figurát gyakran építészeti részletek és drapéria emeli ki.⁴⁶ A félalakos képmáshoz hasonlóan, Olsavszky Mánuel teljes alakos arcképén is a reprezentáció számos, ekkor már kissé régiesnek számító formulát felvonultató kompozíció révén valósul meg. Olsavszky Mánuel püspök a pócsi arcképen kőkockás padlójú enterieurben, könyvtárszobában látható. Fent, a bal felső sarokból elvont, kékes, arany rojtozatú függöny zárja le a teret. A képi baloldalon, a püspök alakja mögött átlósan elhelyezett, volutás lábú, nyitott könyvszekrényben nagy alakú, bőrkötéses, csatos könyvek sorakoznak. Baloldalán földig érő, ugyancsak arany rojtozatos, vörös terítővel letakart asztalon nemcsak püspöki jelvényei, püspöki bot, evangéliumos könyv, keresztes mitra, de a mecénási voltára, építetői tevékenységére utaló attribútumok is szerepelnek, a pócsi templom és kolostor tervrajza és egy körző, továbbá egy díszes barokk váza liliomszerű virággal. A képmás minden bizonnyal a Pócon zajló építkezések első fázisának idején készült, 1753 után, amikor elkészült a kolostor. A kutatás erre az időszakra, pontosabban az 1758 és 1762 közötti időszakra teszi a pócsi könyvtár szerveződésének időpontját,⁴⁷ amelynek könyveiről a püspök nem egy alkalommal gondoskodva emlékezik meg leveleiben. 1763. július 29-én Munkácsra kölcsönzött könyveit, melyek „*keveset voltak olvasva, csak pibentek...*, *hogy ott egy helyen őriztesse nek*” a pócsi könyvtárba küldi vissza jegyzékkel,

felirat jelzi az ábrázoltat.

⁴⁴ ПЕКАР, *Напису, II* (op. cit. 18. jegyzet), 54.

⁴⁵ ВФ –91, 77,5 x 60 cm. Hátoldalán 18. századi felirattal.

⁴⁶ RÓZSA, 'Arcképfestészet', (art. cit. 11. jegyzet), 76.

⁴⁷ ОЈТОЗИ, *A máriapócsi baziliták*, (op. cit. 25. jegyzet), 23.

s ha majd ott jár, ott is „örömet leli majd bennük”.⁴⁸ Ez az időszak különösen is alkalmas lehetett egy nagyalakú képmás megrendelésére, bár a 19. századi leltár nem említi meg a portrét a könyvtár szerény berendezési tárgyai között.⁴⁹

A püspök életében készült arcképről, és a nyomán készített másolatról Bradács János kinevezett munkácsi püspök (1768–1772) levelében olvashatunk, amelyet Kovejsák Szilveszter pócsi monostorfőnöknek írt 1767. november 2-án, Olsavszky püspök temetési előkészületeivel kapcsolatban.⁵⁰ Itt szerepel, hogy Bradács püspök egy Mihály nevű festőt küld Pócsra egyrészt Olsavszky ravatalképeinek megfestetéséhez – az egyik ravatalképet a pócsi templomba, a másikat az ottani könyvtár számára – továbbá azért, hogy az ottani, még a püspök életében készült képről lemásolja számára, ahogy fogalmaz, „a legédesebb arcot”. A levelezésben említett mestert a korszakban több jelentős megbízást teljesítő, s majd a pócsi ikonosztázion ikonjait festő Spalinszky Mihállyal azonosítottunk. Minden bizonynyal ő festette a teljes alakos változatot is. Az, hogy kapcsolható-e személyéhez az első, még Olsavszky életében készült félalakos portré, még nem egészen bizonyos. A Spalinszky-életműben még nem történt meg egyértelműen a talán világi mester Mihály és a bazilita szerzetes festő Spalinszky Tádé munkáinak szétválasztása. Az Olsavszky-képmások közös sajátossága, hogy ragaszkodtak az előző század portréfestészeti megoldásaihoz, megőrizték azt a tradicionális képmás felfogást, amely például a lembergi kortárs püspökök képmásaiból már teljesen kiveszett.⁵¹

Az említett barokk képmásokon kívül még egy, az 1770-es évekre tehető érdekes püspöki arcmás található Ungváron. A festmény hátoldalán – az 1767 előtti félalakos Olsavszky-portrénál is meglévő – 19. századi kalligráfiával készült felirat olvasható: *Georgius Gabriel Blasovszky (1738–1742) Episcopus Munkacsensis*.⁵² A képmáson a püspök alakjának beállítása eltér az eddigi hagyományos, statikus komponálástól. A képi baloldal felé kissé elforduló testhez képest félfordulattal ellentétes irányba eltérő fejtartás a barokk dinamikus beállításokat visszahangozta távolról. A püspök rövidre igazított bajuszt, közepes hosszúságú szakállt, fején pileolust visel. Ruházata piros gombos, sötét reverenda, fölötté vörös szegélyű fekete papi kabát. Csak felemelt gyűrűs jobb keze látható, mellyel hangsúlyosan fogja a mellkeresztet. Az ábrázolás nemcsak a ruházat minden részletében, de a kerek arcforma és arctervezés tekintetében zavarba ejtően rokon Athanazy Szeptycki lembergi görög katolikus metropolita (1715–1746) a 18. század első felében festett képmásával, amelyet a lembergi Nemzeti Múzeumban őriznek. Új elemként csak a mellkeresztet tartó gyűrűs kéz ábrázolása említhető az ungvári portrén. Az ismeretlen mester által festett Szeptycki-képmás a lembergi székes-

⁴⁸ Ld. РОМАНУВ, А. (НОДИНКА А.), *Переписка епископа нашего бл. п. Михаила Мануила Оливського †1767 з тогочасними євменами: Гедеоном з Пазиномь и Йоанникіємъ з Скрипкомь*. Жовква 1937., 34.

⁴⁹ ОЛТОЗД, *А таярпócsi базилітáк*, (op. cit. 25. jegyzet), 24.

⁵⁰ Levelét közli: РОМАНУВ, *Переписка* (op. cit. 48. jegyzet), 38.

⁵¹ Vö. Ismeretlen festő: Peter (Petro) Bielanski (1780–1798) püspök képmása, 18. század második fele, Lviv, Nemzeti Múzeum. ЖОЛТОВСЬКИЙ, *Український*, 1978, (op. cit. 13. jegyzet), 199.

⁵² Ж–541 (előzőleg КІ–1134), 74 x 59 cm.

egyház portrégalériájából származik, az ottani görög katolikus egyházi vezetők portréi között az egyik legkvalitásosabb.⁵³ Blazsovszky Györgyöt éppen Athanazy Szeptycki szentelte 1738-ban Univban, ekkor hozhatta magával szentelőjének képmását, amely előképül szolgálhatott ennek a másolatnak, amely valójában a lembergi metropolita arcképe. A 19. századra már feledésbe merült az ábrázolt kiléte, a latinizáló viseletű portrét már magával Blazsovszky püspökkel kapcsolták össze, ezzel is alátámasztva az utókor emlékeit a püspök felfogásáról. Ekkor kerülhetett a kép hátoldalára a felirat, a portrét pedig beleillesztették a munkácsi püspökök arcképsorozatába.

A munkácsi püspökség életében új fejezetet jelentett az egyházmegye 1771-es kánoni felállítása, Mária Terézia királynő jóvoltából, Bacsinszky András (1773–1809) püspöksége idején. 1775-től, a volt jezsuita templom és kolostor püspöki székesegyház és püspöki palota céljaira való átalakításával, 1780-ban a püspöki központ végleges Ungvárra való költözésével új lehetőségek nyíltak a nagy jelentőségű püspök számára, akit nemcsak portré, hanem szakrális célú festmény is megörökített még életében, 1781-ben: az alsóhunkóci Istenszülő oltalma-ikonon szerepel, Mária Teréziával és II. Józseffel együtt (Magyar Nemzeti Galéria).⁵⁴ Az egyházi intézményrendszer korszerűsítésén, a papnevelés biztosításán fáradozó, új könyvtárat alapító püspök gonddal megőrizte elődei arcképeit. Az általa kiadott antimenzion is jelzi az egyházmegye művészetének új igazodását, Bécs felé.⁵⁵

A püspökségen ebből az időszakból Bacsinszky András püspök teljesalakos klasszicizáló késő barokk arcmása maradt fenn.⁵⁶ A 18. században az egyházi méltóságok reprezentatív, hivatalos ábrázolásainak kompozícióiban az uralkodó képmások egyes elemei ismétlődhettek.⁵⁷ Így történik ez Bacsinszky nagyméretű portréja esetében is. A kánonilag is megalapított munkácsi püspökség vezetőjeként, a munkácsi püspökök sorában elsőként Bacsinszky András 1778-tól a felsőház tagja lehetett. Az egészalakos képmás, amelyet a világi festészet ekkor már inkább csak magas rangú családtagok, illetve jelentősebb eseményekről, így rangemelésről való megemlékezés számára tartott fenn,⁵⁸ Bacsinszky püspök esetében különösen is aktuális lesz. A 20. század eleji hagyomány szerint a portré 1792-ben készült, festője Franz Linder (1736–1806).⁵⁹ A bécsi Akadémián tanult mester történeti képeket és portrékat festett, 1783-tól az Akadémia rendes tagja-

⁵³ Жолтовський, *Український*, 1978, (op. cit. 13. jegyzet), 195–198.

⁵⁴ Ld. PUSKÁS B., *Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15–18. században*, Budapest 1991, kat. 126.

⁵⁵ Bővebben ld. PUSKÁS B., 'Barokk antimenzionok a Nagy Szent Bazil Rend máriapócsi gyűjteményében', in *Posztbizánci közlemények I.* KLTE, Debrecen 1994, 52.

⁵⁶ Ltsz: Ж-548 (előzőleg КП-1130), 176 x 115 cm.

⁵⁷ RÓZSA, 'Arcképfestészet', (art. cit. 11. jegyzet), 74.

⁵⁸ CENNERNÉ WILHELM B. GIZELLA, 'Új portréműfajok a 18. századi Magyarország festészetében' in *Ars Hungarica* 1982/2., 168.

⁵⁹ Említve: ГАРАЙДА ИВАН (szerk.), *Литературна Невля*. Подкарпатское общество наук. Рочн. II. Унгар 1942, 135.

ként teljesített megbízásokat.⁶⁰ A képmáson már kissé őszülő szakállú püspök vörös gombos, kékes reverendát visel, vörös cingulummal, vörössel bélelt palliumot, fején vörös pileolust. A képmás függönnyel lezárt térben ábrázolja a püspököt, aki a képi baloldalon álló asztal irányába fordulva határozott pózban áll, fejét s tekintetét ellentétes irányba, a néző felé fordítva. Jobbját a volutás lábú asztalon lévő püspöki jelvényein pihenteti, baljával palliuma szélét fogja. Az ünnepélyes teljes alakos portré a császári Udvarral is kapcsolatot tartó görög katolikus egyházfő kiérdemelt rangjának és tekintélyének reprezentálása céljával készült.

Az ungvári gyűjtemény raktári anyagában egy félalakos Bacsinszky-portrét is őriznek, amelyet azonban egyelőre nem ismerünk. Viszont minden bizonnyal félalakos portré nyomán készült az a Gottfried Prixner által Pesten, 1805-ban, tehát még a püspök életében készült metszet, amely Basilovits János *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits* című Kassán kiadott könyvének első kötetébe kötötten jelent meg. A metszet felirata szerint a püspököt 73 évesen, ősz szakállal ábrázolja a teljes alakos portrénál visszafogottabb beállításban.⁶¹ Azonban a környezet, a brokát tapéta, a félrevont függöny, az asztalon látható püspöki jelvények, a hangsúlyos kéztartás legalább annyira ünnepélyessé teszik az ábrázolást, mint a nagy méretű képmáson.

3. A munkácsi püspökök arcképcsarnoka a 19. századtól. Összegzés

A püspöki portrégaléria szisztematikus sorozatként való összeállításának gondolata minden bizonnyal először 1877 előtt fogalmazódhatott meg, Pásztélyi Kovács János püspök idején. Erre utal az, hogy a püspök egyszerre három arcképet is festetett sorozatszerűen, közel azonos, 143 x 103 cm méretben. Popovics Vazul püspök (1838–1864) és Pankovics István püspök (1864–1874) arcképei szignáltak és datáltak: 1877-ben Zahorai János festette őket.⁶² Pásztélyi Kovács János püspök (1875–1891) még életében készült arcképe, melyen csak a 1877-es dátum szerepel, nem szignált, azonban a kép stílusjegyei és a sorozatba való illeszkedése révén ugyancsak Zahorai Jánosnak tulajdonítható.

Pásztélyi utódai már fontosnak tartották az arcképcsarnok folytatását. Így Firczák Gyula püspök (1891–1912) a szalonfestő Margitay Tihamérral festeti meg magát, Papp Antal püspök (1912–1924) Faragó Zoltánnal.⁶³ Gebé Péter püspök-

⁶⁰ THIEME, F. – BECKER, U., *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. T. XXIII. Leipzig 1929, 244.

⁶¹ A metszet szövege: „*Exmus, Illmus, Rmus, Dnus Andreas Bacsinszky Eppus Munkatsinensis Aquisitor Abbatiae S. S. Apost. Petri, et Pauli de Tapoleza N. Capituli Seminarii Unghvar, Sedis Epllis ex Op: Munkats ad Oppid: Camer: Unghvar Translator, Annum aetatis agens 73*”.

⁶² Popovics Vazul püspök portréja: Ж-452 (KII-1133) Pankovics István püspök arcképe: Ж-446 (KII-1132), és Pásztélyi Kovács János püspök képmása: Ж-477 (KII-1135).

⁶³ Firczák Gyula püspök portréja: 150 x 120 cm, ltsz. KII-1136.; Papp Antal püspök képmása: 124 x 95 cm, ltsz. KII-1137.

ről (1924–1931) 1929-ben, Sztojka Sándor püspökről (1932–1943) pedig 1934-ben Boksay József (1891–1975) festett arcképet.⁶⁴ 1944-ben nem egészen egy évig, apostoli kormányzóként Dudás Miklós hajdúdorogi püspök állt a püspökség élén, majd Boldog Romzsa Tódor vértanú püspök (1944–1947), a munkácsi görög katolikus püspökség 1949-es likvidálása előtt. Ekkor szakad meg a munkácsi püspökök arcképsorozata.⁶⁵

A püspöki portrégalériák a művészettörténeti kutatásban általában nem tartoznak a kedvelt témák közé, hiszen az ún. hivatali portrésorozatokhoz hasonlóan csupán egy sajátos reprezentáció céljával készültek, és darabjaik között kevés a figyelemreméltó művészeti kvalitást képviselő festmény. A festői képzettség hiányosságai miatt személyiség ábrázolásuk szűkszavú. Számos ismétlődő, néhol leegyszerűsítő formai, ikonográfiai formulával élnek. Sőt, ezek a portrék nem minden esetben tekinthetők hitelesnek arcképeknek – ahogy az a Blazsovszky püspök portréjának tartott Szeptycki Atanáz-ábrázolás esetében példaszerűen előfordul.

A görög katolikus egyház kontextusában mégis igen fontos szerepük. Jól ismertek az évszázados működési nehézségek, amikor nem mindegyik munkácsi püspök léphetett fel jelentős mecénásként, s nem vetekedhetett a római katolikus egyházi vezetők művészetpártolási kedvével vagy lehetőségeivel. Ebben a közegben a bemutatott püspöki képmások mindenekelőtt arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a munkácsi egyházmegye főpapjai fontosnak érezték, hogy a korszak nyelvezetén, a főúri ősgalériák, vagy a 18. század második felétől már egyre szaporodó hivatalnok-portrésorozatok mintájára, legalább a portrégaléria képi műfaján keresztül mutassák fel a munkácsi görög katolikus püspökök címének történelmi távlatba helyezését, joghatóságuk folytonosságát, s így is reprezentálják az egyházmegye jogi státuszának rendezésére történt törekvéseiket. A képmás, mint a püspöki székhely sokszor egyedüli világi, figurális festői dísz, szinte programszerűen reprezentálja a helyszín jelentőségét.

A portré, mint státuszkép kompozíciójában mindenek előtt a környezet, ruházat, beállítás, s csak ezután az egyéniség megjelenítése utal az ábrázolt kiválóságára.⁶⁶ Ugyanakkor a képmás korabeli értelmezése nem állt távol attól a helyi gondolkodásmódtól, ahol még él a kép, mint sajátos anyagi jel, *eikon* szerepének középkori, bizánci eredetű tradíciója. Hiszen a 17. századtól az arckép, mint a festészet legnépszerűbb műfaja – s így a püspöki képmások, De Camillis püspök képmása – funkcionálhatott az egykor élő személyiséget közvetítő, vagy akár életművét jelenvalóvá tévő emlékképként is.⁶⁷ Mindez érvényes akkor is, amikor a képmás inkább történeti dokumentumként került megfestésre. Bár a történeti személyek, így De Camillis püspök életműve is számos történeti forrásból, levelei-

⁶⁴ Gebé Péter püspök arcképe: 94 x 68 cm, KII–1126; Sztojka Sándor püspök képmása: 116 x 100 cm, KII–1146.

⁶⁵ A portrék között fennmaradt Takács Bazil pittsburgi püspök arcmása, akit az USA-ban élő görög katolikusok első püspökeként (1924–1948) festett meg 1927-ben Erdélyi Béla (80x 67 cm, KII–1147)

⁶⁶ Vö. MOJZER MIKLÓS, 'Az ősgaléria – mint egykori és mai kiállítás', in BUZÁSI, *Főúri ősgalériák (op. cit. 11. jegyzet)*, 9–12.

⁶⁷ Vö. RÓZSA, 'Arcképfestészet', (*art. cit. 11. jegyzet*), 74.

ből, naplójából, határozataiból s későbbi történeti munkákból pontosan kirajzódik, mégis a képmás az, amely olyan személyiség részleteket tud áthagyományozni az utókorra, amelyek a fizikai külső inkább csak szűkszavú és néhol az egészségi állapotra vonatkozó leírásaiból kimaradt.

Képmelléletek

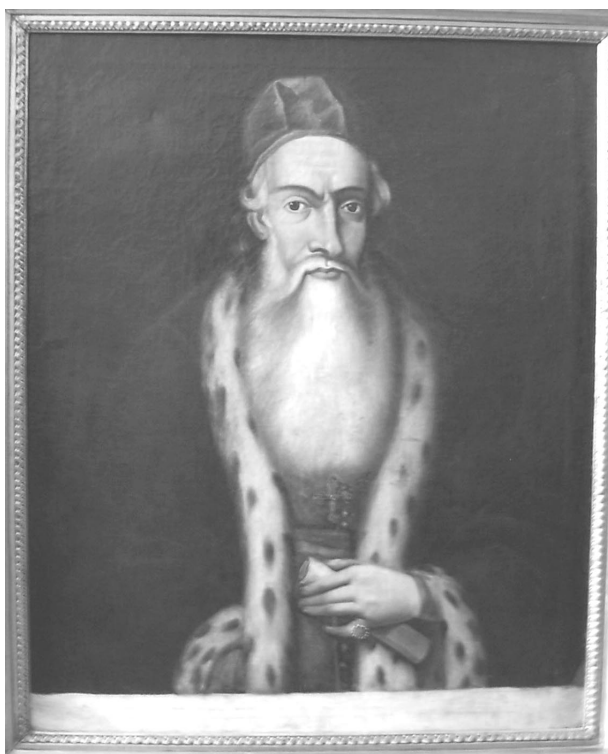

1. kép. *Spalinszky Mihály(?)*: De Camillis József munkácsi püspök (1689–1706) portréja, 1767 körül. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Boksa József Művészeti Múzeum

DE CAMILLIS PÜSPÖK PORTRÉJA

2. kép. Ismeretlen magyarországi festő: Tarasovics Bazil munkácsi püspök (1633–1651) arképe, 1643–1648 között. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum

3. kép. Ismeretlen felvidéki festő: De Camillis József munkácsi püspök (1689–1706) portréja, 19. század első negyede. Eperjes, Görög Katolikus Püspökség

4. kép. Spalinszky Mihály(?): Olsanszky Mánuel munkácsi püspök (1743–1767) arcképe, 1767 előtt. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum

5. Ismeretlen festő: Blazsonszy György munkácsi püspök (1738–1742) állítólagos arcképe, 18. század. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum

6. kép. Franz Linder (1736–1806): Bacsinzky András püspök (1773–1809) portréja, 1792. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum

7. kép. Zaborai János (1835–1909): Pankovics István püspök (1864–1874) képmása, 1877. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum

A bikszádi monostor kegyképének eredete

TERDIK Szilveszter

A közel egy évvel ezelőtt tartott máriapócsi konferencián még annak a meggyőződésemnek adtam hangot, hogy a bikszádi (Bixad, RO) monostor kegyképe a pócsi filiaciójának tekinthető.¹ Az utóbbi évben végzett kutatásaim eredményei alapján ezt a nézetemet pontosítanom kell. A bikszádi kegykép ugyanis nem a pócsi ikon másolata, bár ugyanannak az ikonográfiai típusnak, az ún. Hodigitriának a variánsa. A két zarándokhely történetében közös elem viszont a baziliták jelenléte, és a képek könnyezését állító hagyomány, noha ez utóbbi Bikszád esetében az évszázadok folyamán feledésbe merült. Bikszádon 1770-ben jegyezték fel először az ikon könnyezéséről szóló tanúvallomásokat, megemlítve a kép eredetéről szóló véleményt is, miszerint az a monostoralapító Izajás szerzetes, De Camillis püspök munkatársának korából ered. Ez utóbbi mozzanat indokolja, hogy a De Camilliról és koráról szóló konferencián a bikszádi kegyképről is szó essék.

1. Az 1770-es „könnyezés”

1770. június 6-án Iváskó Demeter teológiai doktor és tanár, levélben jelentette Bradács János (1767–1772) munkácsi püspöknek, hogy a bikszádi bazilita monostor templomának Istenszülő ikonját Pünkösöd első napján, majd az azt követő három napon többször könnyezni látták.² Tíz nap múlva Szabados György székesegyházi és Ugocsa megyei főesperes,³ valamint Ovszjánik János nagyszőlősi paróchus, kerületi esperes vizsgálta ki az ügyet. Összesen tizenhét tanút hallgattak ki: egy bazilita szerzetest,⁴ a helyi és öt környékbeli görög katolikus papot,⁵ a

¹ TERDIK SZILVESZTER, 'A pócsi Szűzanya kegyképének másolatai', in *A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga*, szerk. IVANCSÓ ISTVÁN, Nyíregyháza 2005, 49–61., 57., 41. jegyzet

² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 1. (= Források, 1. sz. irat).

³ Szabadost Olsavszky Mánuel nevezte ki általános helynökké (*Vicarius generalis*), halála előtt Gergely néven szerzetes lett Munkácson (†1771. jan. 20.). BASILOVITS JOANNICIUS, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits*, Kassa 1799, Pars III, 86.

⁴ Popovnyák Márton a monostor vikáriusa. (2. tanú).

⁵ Görög Miklós 50 éves bikszádi pap (11. tanú), Pap Cirill 53 éves kispárcei (Gherța Mică, RO) (3. tanú), Nokás Simeon 27 éves komorzáni (Cămărzan, RO) (7. tanú), Danilovics Mihály 28 éves

monostor és a falusi templom kántorát,⁶ egy helyi és három különböző jogállású világi embert,⁷ valamint négy kőművest.⁸ Mindegyiknek ugyanazt a tíz kérdést tették fel: hogy ki, mikor, kivel, hogyan látta először a könnyezést (1. kérdés); hogy nem szenteltvízzel hintették-e meg az ikont (2. kérdés); hogy az arc melyik részéről, hogyan, milyen formában eredtek a könnyek, meddig tartott a könnyezés (3–4. kérdés); hogy nem láttak-e elváltozásokat, s természetesnek, vagy természetfelettinak gondolják-e a jelenséget (6. kérdés); hogy hallottak-e az ikon korábbi könnyezéséről (7. kérdés); hogy ki, mikor festette a képet (8. kérdés); történt-e a templomban más csodálatos esemény (9. kérdés); kit ismer jól a tanúk közül (10. kérdés)?⁹ A vallomásokról jelentést készítettek, amelyek több példánya is ránk maradt: három példány található az egykori Munkács egyházmegyei levéltárban (Beregszász, Állami Levéltár), amelyek közül egy piszkosotnak,¹⁰ kettő pedig a végleges, tisztázott változatnak tűnik.¹¹ A jelentéshez van csatolva Iváskó Demeter említett levele, Zsettkay András máramarosi vikárius¹² egy levele,¹³ valamint Szabados Györgynek a jelentések beküldésekor püspöke számára írt kísérő levele, amelyet még ismertetni fogunk.¹⁴ A kivizsgálásról szóló jelentésnek egy további, tisztázott példánya maradt fenn az egri egyházmegyei levéltárban is, méghozzá a máriapócsi könnyezéseket kivizsgáló jegyzőkönyvek közé keveredve.¹⁵

A két esperes mielőtt kihallgatta volna a tanúkat, részletesen megvizsgálta és leírta a szóban forgó ikont. Ezek szerint a kép a görög rítus szokásainak megfelelő helyen, (vagyis az ikonosztázion alapképsorában) volt elhelyezve, de a felhős idő ellenére a vizsgálat idejére kiemelték és kivitték a helyéről. A hársfatáblát nagyon öregnek találták, majd méreteit is közölték: három arasz és egy ujjnyi magas, kicsit

rózsapallagi (Prilog RO) (8. tanú), Pap Jónás 30 éves tartolci (Tírsoľ, RO) (9. tanú), Mollya János 26 bohazári (Bujánháza/Boinești RO) (10. tanú) pap. Közülük Pap Jónást kányaházi (Călinești-Oaș, RO), Nokás Simont komorzói, Danilovics Mihályt ráksai (Racșa, RO) paróchusként írták össze 1792-ben, a többiekre nincs ekkor adat. BENDÁSZ ISTVÁN – KOI ISTVÁN, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1992, 80. A papok mind a közeli falvakból származtak, amelyek az Avasi esperesi kerületbe tartoztak.

⁶ Kovácskolics Bazil, a monostor templomának kántora, nemes, 41 éves, első tanú, aki először vette észre a könnyezést, valamint Kecskés Elek, nemes, a falusi templom kántora, az utolsó kihallgatott tanú.

⁷ Csárár Jónás, 60 éves bikszádi (4. tanú), Mojs Illés csertészi (Avasújfalu/Certeze, RO) hadnagy és nemes 38 éves (5. tanú), Pap Illés 58 éves csertészi szabados (6. tanú) Manye János túrvékonyai (Tur, RO) 50 éves ember (16. tanú).

⁸ Simmet Jakab 20 éves, Rajner Lőrinc 33 éves, Chuber György 34 éves, Smajczl József 20 éves (12–15. tanúk).

⁹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 6r.

¹⁰ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA), Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 14r–22r.

¹¹ Uo. f 5–13. és f 23–30. (= Források, 2. sz. irat).

¹² A munkácsi káptalan prépostja is lett, emellett a szávaszentdemeteri monostor címzetes apátja volt. BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars III, 87.

¹³ Ez 1770. jún. 14-én kelt, csak röviden emlékezik meg a Bikszádon történtekekről. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA), Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 3.

¹⁴ Uo. f 32–33.

¹⁵ Eger, Érseki Levéltár, Archivum Vetus, 43. doboz. No. 1800. Itt nincsenek meg a kísérő levelek.

több mint, harmadfél arasz széles, és egy ujjnyi vastag. A tábla szinte a közepén meg volt repedve és ez a repedés áthaladt Mária bal fülén, kezén, Jézus jobbját lábával együtt átvágva, szélességének érzékeltetésére pedig megjegyzik, hogy még a toll is átfért rajta. Az ikon nagyon egyszerű módon volt megfestve, mestere ismert, mivel Dionysius festő neve rá volt írva. Az esperesek sajnos nem közlik a pontos felíratot, sem azt, hogy milyen nyelven, milyen betűkkel volt írva. Ezek után a kép festésmódjára tértek ki. Úgy gondolták, hogy a vászon nélkül, közvetlenül a táblára felhordott festék inkább vízben, semmint olajban oldódhat, mivel a képen már több helyen darabokban lehullott, amint ez például Mária arcán négy helyen, valamint Jézus homlokán jobban is megfigyelhető volt. Ezt követően a kép kompozícióját ismertették: az Istenszülő zöld színű trónon ül, alsó ruhája zöld, a felette lévő pedig vörös színű; a gyermek Jézus alsó ruhája fehér, a felsője zöld, amelyet ezüst színű virágok díszítenek. Mária arca nyers színekkel készült, hosszúkás formájú, az arc inkább fehérrel és kevés pirossal van festve, kedvesen és szeretetteljesen, de kicsit komoran a távolba néz, fejét enyhén előre dönti. A szemekben a könnyeknek semmilyen jele nem látszott, viszont megfigyelték, hogy a bal szemnél a festőnek olajjal kevert szénnel húzott rajza látszik, amelyet az arc, és az egész figura előkészítésekor alkalmazott. Aztán részletesen foglalkoztak a tábla szárazságával, a hátoldalát is leírták a merevítőkkal együtt, majd megállapították, hogy csalásnak semmi nyomát sem találták. Végezetül írtak a templomról is, amely a hegyen fából épült, boltozati gerendái között befújta a szél, és az egész nagyon nedves volt.¹⁶ Ezek után közlik a tíz kérdést és a tanúk válaszait.

Az 1770-es jelentés tanúvallomásainak részletes vizsgálatára most nincs lehetőség, hanem csak az ikon korábbi könnyezésére és eredetére vonatkozó adatokat elemezzük.

1.1 Az első könnyezés

A kivizsgálás során a hetedik kérdés a kép korábbi könnyezésére vonatkozott. Az első tanú Kovácskovics Bazil a templom kántora, aki egyben a könnyezés első szemtanúja is volt, megemlítette, hogy megboldogult Tatár Mihály egykori bikszádi paróchustól hallotta,¹⁷ hogy az ő gyermekkorában, amikor a latrok megölték Izajás szerzetest a monostorban, ugyanez a kép már könnyezett volna. Noha a szerzetesek ezt eltitkolták, a tanú másoktól is hallott róla, akik szintén Tatár Mihálytól tudtak az esetről.¹⁸ A második tanú Popovnyák Márton helyi bazilita

¹⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA), Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 5.

¹⁷ Nem tudom, mikor halt meg Tatár, azt sem, hogy mikor került oda, de 1741-ben már biztosan ő volt a bikszádi paróchus. UDVARI ISTVÁN, 'Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741. évi összeírása', in *A román, magyar és ukrán népcsoportok egymáshoz való viszonya a 18. századtól napjainkig*, GEHL, HANS – CIUBOTĂ, VIOREL szerk., Satu Mare – Tübingen 1999, 95–116., 106. Az 1747-es összeíráskor nem adják meg a pap nevét. EMBER GYÖZŐ, 'A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása', in *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944–46*, Budapest, 95–117., 105.

¹⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 7v.

szerzetes, a monostor vikáriusa is azt mondta, hogy hallott erről korábban, a fent nevezett Tatár Mihály fiaitól.¹⁹ A harmadik tanú Pap Cirill számol be a legrészletesebben erről az eseményről.²⁰ Azt állítja, hogy ő maga hallott róla egyszer még Pócson, amikor boldogemlékű Olsavszky Mihály Mánuel püspök (†1767) a bikszádi papot, vagyis Tatár Mihályt megfedte, mert a monostor jövedelmeit maga hasznára fordítja. A püspök, miután rápirított Tatárra, úgy vélte, hogy semmi mást nem tehet, minthogy a kolostort a templomával együtt felgyújtatja, miután a harangokat és könyveket elhozatta belőle, nehogy rablók barlangjává legyen. Erre Tatár azt felelte, ha a bikszádi templomot felgyújtják, akkor a pócsi is fel kell! Olsavszky nagyon megütközött, Tatár hogy 'mer ilyet mondani, amikor Pócs szent hely, hiszen egy ikon könnyezett itt. De erre Tatár sem késett a felelettel: Bizony a bikszádi monostorban is könnyezett. Ki látta? – kérdezte a püspök. Tatár erre kijelentette, hogy az anyja, és ő maga. A püspök tovább kételkedett, s firtatta, hogy akkor ugyan miért nem írták meg neki is? Tatár most sem késett a válasszal. Hogyan írt volna, hiszen hol van most a pócsi kép? Tán nem Bécsben? Ő pedig azt akarta, hogy a könnyező kép igenis maradjon Bikszádon! Jól tudjuk, hogy Tatár félelme nem volt egészen alaptalan, hiszen az összes könnyező képet elmozdították a helyéről, ha nem is Bécsbe vitték, akkor a latinok, vagy a kegyurak közeli kápolnájába, templomába kerültek,²¹ még a 18. század első felében is. A bikszádi kivizsgálás során még több más tanú is megemlékezett a Tatár által látott könnyezésről, de további részletekbe nem bocsátkoztak.²²

Nem tudjuk meg azt sem, hogy pontosan mikor zajlott ez a párbeszéd Olsavszky és Tatár között, talán a szerzetesi ház újjáalapításának idejében, az 1750-es évek második felében, vagy azt megelőzően. Mindenesetre az esperes replikázó, éles hangneme jól tükrözheti későbbi viszonyát is Olsavszkyval, mivel az 1760-as évek elején, a Szatmár megyét is érintő unió ellenes mozgalomban²³ Tatár Mihály alaposan kivette a részét.²⁴

Ki volt Izajás szerzetes? Miért kapcsolják hozzá a kegykép első könnyezését és eredetét a tanúk? Izajás életéről keveset tudunk. De Camillis püspök a naplójában

¹⁹ Uo. f 8r.

²⁰ Uo. f 9r.

²¹ A Máramaros megyei Kricsfalu bazilita kolostorában 18. század elején könnyező képeit is elvitték eredeti helyéről (Egerbe és Husztra). 'Puskás Bernadett »A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye művészete (16–19. század)« című Phd értekezésének vitája', in *Művészettörténeti Értesítő*, 48 (1999), 222–223.

²² A 7., a 8. a 11. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f 11r., 11v., 12v.

²³ Az erdélyi előzményeiről részletesen: I. TÓTH ZOLTÁN, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, Csíkszereda 1998, 203–210, I. TÓTH ZOLTÁN, *Paraszmozgalmak az erdélyi érchegységben*, Budapest 1951, 117–120. Szatmár megyei következményeiről: REVIZOR, 'Az erdélyi s keletmagyarországi oláhok s ruthének schizmatikus mozgalma 1760–61-ben', in *Görög Katolikus Szemle*, 13 (1912)/35. szám 1–2., /36. szám 2–3., /37. szám 2–3., GHITTA, OVIDIU, *Nașterea unei biserică – Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667–1761)*, Cluj-Napoca 2001, 291–348.

²⁴ Barkóczy Imre máramarosi főispán azt jelenti róla a Helytartótanácsnak, hogy a máramarosi vikáriust is meg akarta nyerni Sofronius mozgalmanak, igaz nem járt sikerrel. REVIZOR, 'Az erdélyi' (art. cit. 23. jegyzet), 37. szám, 2, GHITTA, *Nașterea*, (op. cit. 23. jegyzet), 330.

többször megemlékezik egy Izajás nevű szerzetesről. 1692 márciusában *Isaiast* debreceni paróchussá nevezte ki, majd azt ezt megörökítő bejegyzés alatt néhány sorral lejjebb följegyzi, hogy *Esaias de Caroli* 1694 januárjában a partiumi románok helynökévé rendelte.²⁵ Azt is feljegyezte, hogy 1692. október 17-én Izajás szerzetes, debreceni paróchus jött hozzá egy román pappal együtt a Várad környéki és más Bihar megyei papok képviselőjében, hogy az ő fennhatósága alá helyezték magukat.²⁶ A napló egy másik bejegyzéséből azt is megtudjuk, hogy a szintén görög, szenthegyi (Athosz–hegyi) Izajást egy hónappal korábban a bihari papok fölé rendelte.²⁷ Néhány évvel később, fontos szerepe volt a bikszádi monostor alapításában is, mivel 1700. február 25-én a bikszádi Veres és Kecskés családok több tagja, egy magyar nyelvű levélben a bikszádi dombot a rajta lévő mezőkkel együtt annak a kolostornak adományozták, amelyet *Pater Iasias*, a munkácsi püspök vikáriusa kezdte el építeni.²⁸ Lipót császár 1701-es leveléből viszont már Izajás brutális meggyilkolásáról értesülünk.²⁹ Ugyanerről tudósít még egy fontos levél, amelyet 1843-ban LutsKay Mihály írt át történeti művébe, eredetije jelenleg nem ismert. Ebben a levélben a nagybányai esperesi kerület papjai De Camillishez írtak és azt kérték tőle, hogy ne állítson feljükk többé olyan előjárót, mint amilyen a megboldogult görög *Isaiás de Károllyi* archimandrita volt, mert nagyon sokat szenvedtek tőle, ugyanis szegénységüket sem respektálva, gyakran élösködött rajtuk többedmagával.³⁰ A levél 1701. június 3-án kelt, tehát Izajás ekkor már nem volt az élők sorában.

A helyzetet bonyolítja az a Sasvári László kutatásaiból ismert adat, miszerint Tokajban az ottani görögöknek már 1676-ban volt egy Izajás nevű papja, majd a városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1694-ben is bejött a városba egy ilyen nevű pap, méghozzá minden bizonnyal a Debrecent ezekben az évekkel elhagyó

²⁵ „*Debreczini P. Isaias Ieromonachus requisitus ab illis, Graecis pro Plebano. Mense Martii. an. 1692.*” *“Mense Ian. 94. constitui meum Vicarum in partibus Hungariae supra valachos. P. Esaiam de Caroli.”* LUTSKAY MIHÁLY, *Historia Carpatho–Ruthenorum. Sacra, et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus. Ex probatissimis auctoribus Diplomatum Regiis, et Documentis Archivi Episcopalis Dioecesis Munkacsensis elaborata*, in *Naukovij Zbirnik Muzeiv Ukrainskoj Kulturi u Svidniku*, 16 (1990), 50, BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars II, 94, ZSÁTKOVICS KÁLMÁN, ‘De Camellis Munkácsi püspök naplója’, in *Történelmi Tár* IV (1895), 700–724., 706, GHITTA, *Nasterea*, (op. cit. 23. jegyzet), 139–142. Továbbiakban csak LutsKay kiadását idézem, mert az tűnik a leginkább betűhívnek.

²⁶ LUTSKAY, *Historia Carpatho–Ruthenorum* (op. cit. 25. jegyzet), 55.

²⁷ „*Die 13 7-bris [1692] P-i Isaias Monacho Montis S. Meo Compatriotae contuli Ecclesiam Debrecinensem subjeci ipsi sacerdotis, qui sunt circa Varadinum, et Bibár.*” LUTSKAY, *Historia Carpatho–Ruthenorum* (op. cit. 25. jegyzet), 65.

²⁸ Az irat külső oldalára később azt írták, hogy a bikszádi kolostor alapítólevele. CIUBOTĂ, VIOREL (szerk.), *Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente – Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи*, Satu Mare–Ujgorod 2007, 72–73. Basilovits szerint is 1700-ban költözött Bikszádra – BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Szirmay is ezt az adatot veszi át (SZIRMAY ANTAL, *Szatbmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérete*, I–II., Buda 1809–1810, 332.), máshol 1689-et találunk (BOROVSKY SAMU (szerk.), *Szatmár vármegye*, Budapest é. n. 46.).

²⁹ Bécs, 1701. aug. 25. I. Lipót az kéri a megyei hatóságoktól, hogy kerítsék elő a szerzetes gyilkosait. HODINKA ANTAL, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára I. 1458–1715.*, Ungvár 1911, 405. HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 421.

³⁰ LUTSKAY, *Historia Carpatho–Ruthenorum* (op. cit. 25. jegyzet), 86–87.

görögökkel.³¹ Ennek ellentmondani látszik a De Camillis naplójából ismert adat, miszerint *Esaias de Caroli*-t 1694 januárjában a partiumi románok fölé rendelte. Új tiszttségét mutathatja a nevében szerepelő *de Caroli*, amely nem származási helyére, hanem inkább arra utalhat, hogy Debrecenből Nagykárolyba költözött át.³² Ha a második tokaji adat és De Camillis feljegyzése ugyanarra a személyre vonatkozik, akkor ez azt jelenti, hogy Izajás csak később, Tokaj után jelent meg Szatmárban. A nagybányai papok is *de Károlyi* névvel említik Izajást, de Bikszádról nem szólnak. 1770-ben a bikszádi tanúk szerint a monostort Izajás alapította, de hogy pontosan mikor és miért ölték meg, nem említik. Hogy a De Camillisnél említett *Isaias* és *Esaias de Caroli* egy és ugyanaz a személy, nagyon valószínű, Basilovits és Lucskay egy személynek tekintette őket.³³ Azonosságukat erősítheti, hogy De Camillis a naplójában Izajás 1692-es debreceni kinevezésének feljegyzése után közvetlenül, a kronologikus rendet figyelmen kívül hagyva írta be az 1694-es kinevezés tényét is. Olyan szerzetesről lehet szó, aki görög hívei mozgását követte (Tokajból Debrecenbe, majd vissza), hogy azután az új munkácsi püspöknek is segítségére legyen (Tokajból Szatmár környékére).

Izajásról tudomásom szerint az első életrajzot száz évvel később, Basilovits Joannicius munkácsi bazilita rendfőnök közölte történeti munkájában.³⁴ Jól látszik, hogy neki sem túlságosan sok történeti adat állt a rendelkezésére, mégis megpróbált egy kerek életrajzot írni, főleg De Camillis naplójának adataira alapozva, amelyből sok részletet is közöl. A szerzetest kiváló tanítóként, nagy reformerként mutatja be, aki gyűléseket tartva a papokat és híveket a szent tudományokra, a szertartások pontos végzésére oktatta, aki a templomokat szent edényekkel látta el, a liturgikus könyveket ellenőrizte, sőt a protestánsok által a templomokból kített szent képeket visszarakatta helyükre, az általuk kinevezett egyházzszolgákat eltávolította és helyettük igazi papokat nevezett ki. Basilovits tehát Izajásról egy idealizált portrét rajzolt, olyan papnak mutatta be, aki tökéletesen meg tudott felelni kora kihívásainak. Érdekes, hogy Basilovits egyébként hitelesen mutatta be a 17. század végének a munkácsi egyházmegyét jellemző problémáit, úgymint a szegénységet, a tudatlanságot, a protestáns urak káros befolyását stb. Ugyanezeket a gondokat kívánták a De Camillis által tartott zsinatok kánonjaival is orvosolni, amelyekben külön figyelmet fordítottak a papok viselkedésére, de a szent edényekre és a templomok fölszerelésére is, sőt az ikonok tisztületére is külön buzdítottak az első szatmári zsinaton.³⁵ Noha Basilovits valószínűleg nem ismerte a

³¹ SASVÁRI LÁSZLÓ, *A Tokaj térségében élő görögök (és rációk) nyelvi emlékei*, Budapest 1976, 28, 65–66. Sajnos nem adja meg, hogy melyik hónapban történt a bejövétel.

³² Ezt azért tartom elképzelhetőnek, mert gróf Károlyi Sándor 1693-ban telepedett vissza Nagykárolyba. Az ottani vár védelmét leginkább görög katolikus hajdú látták el, akiket a vár körül telepített le, valószínűleg papot is igényelt számukra. Erről bővebben: TERDIK SZILVESZTER, 'Rác Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás', in *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve*, XLIX (2007), 333–380, 354.

³³ Azt, hogy itt különböző személyekről lehet szó, már Sasvári is felveti a korábbi szakirodalom alapján. SASVÁRI, *A Tokaj térségében* (op. cit. 31. jegyzet), 66.

³⁴ BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars II, 118.

³⁵ HODINKA, *Okmánytár* (op. cit. 29. jegyzet), 418–19. HODINKA, *Történet* (op. cit. 29. jegyzet), 300–302.

közel száz évvel korábbi zsinatok szövegét, más dokumentumok alapján, hitelesen rajzolhatta meg a korszak problémáit,³⁶ amelyek még saját korában sem tűntek el teljesen. Lutskay is fölfigyelt már a Basilovitsnál közölt életrajzból, és az általa ismertetett levélből kibontakozó Izajás kép ellentmondásosságára, de nem foglalt állást.³⁷

Szirmay Antal, Szatmár megye első monográfusa, egy évtizeddel később szintén hosszabban ír Izajásról. Nem biztos, hogy ismerte Basilovits művét, forrásként csak a helybeli szerzetesektől hallottakat jelöli meg, majd a rutén és román nép nagy tanítójaként mutatja be a szerzetest, egy-két anekdotikus történetet is közölve, sőt azt is tudni véli, hogy írott műveit a kolostorban őrzik.³⁸ Izajás halálának hátteréről Basilovits azt írja, hogy egy sikárlói (Cicîrlău, RO) román, Suhaj János volt az elkövető.³⁹ Szirmay részletesebb leírást ad az esetről: Izajás állítólag megfedett egy Szuhay Mihály (!) nevű, törvénytelen házasságban élő embert, aki ezen feldühödve, egy éjszaka többedmagával megölte a szerzetest. Szirmay, Basilovitshoz hasonlóan, valószínűleg tévesen, 1703-ra teszi az esetet,⁴⁰ utóbbi még a gyilkosság napját is tudni véli (május 15.). Ezt a dátumot adja meg a kolostorban található, Izajás 18. vagy 19. századi portréjának magyar nyelvű felirata is.⁴¹

A monostor alapítóját leginkább halálának tragikus körülményei predesztinálták arra, hogy később hozzá kapcsolhassák az ikon első könnyezését. Egyébként ez a motívum, hogy egy fontos egyházi személy halálát ikon-könnyezés kíséri, nem

(Ezeket korábban már Nilles is közölte: NILLES, NIKOLAUS, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, II. Oeniponte 1885, 860–865.).

³⁶ Nilles és Hodinka egy Esztergomban fennmaradt példány szövegét közlik – HODINKA, *Történet* (op. cit. 29. jegyzet), 300–302 – de lehetséges, hogy száz évvel korábban talán még Munkácson is megtalálhatók voltak, bár akkor Basilovits talán idézett volna belőlük. Basilovits egyébként még kortársairól is idealizált, gyakran nem valós elemeket is tartalmazó életrajzokat, írt, amint ezt Rácz Demeter (a munkácsi kolostor építtetője) esetében volt szerencsém kimutatni. TERDIK, 'Rácz Demeter' (art. cit. 32. jegyzet), 334–352.

³⁷ LUTSKAY, *Historia Carpato–Ruthenorum* (op. cit. 25. jegyzet), 87–88. Fényes Eleknél közölt megjegyzés, miszerint Izajás az uniót fegyverrel is terjesztette.

³⁸ SZIRMAY, *Szatmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), 333.

³⁹ BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars II, 120.

⁴⁰ SZIRMAY, *Szatmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), 332. Izajás halálának okát árnyalhatja a Fényes Eleknél közölt megjegyzés is, miszerint Izajás az uniót fegyverrel is terjesztette. FÉNYES ELEK, *Magyarország geographiai szótára* I, Pest 1851, 183.

⁴¹ RUS, EMANUIL, *Mănăstirea Bixad*, Oradea 1995, 29. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a magyar nyelvű görög katolikus historiográfia miért, hogyan, s mire használta Izajás alakját. A századfordulón a hajdúdorogi mozgalom szerint a dorogiakat is ő tette unitussá, ígérve nekik magyar liturgikus nyelvet (!), PETRUS JENŐ, *A magyarság önvédelem a keleti rítusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debrecen, 12–15. Állítólag magyarra fordított liturgikus szövegeket: *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarság római zarándoklatáról*, Budapest 1901, 78., SZTRIPSZKY HIADOR, 'Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmáról', in *A görög-katolikus magyarság utolsó kalvária útja 1896–1912*, írta SZABÓ JENŐ, összeáll. SZTRIPSZKY HIADOR, Budapest 1913, 421–450., 423–24. Mások Izajás halálát a magyar oltárv nyelv-küzdelem vértanúságaként interpretálták, HALMAY BÉLA – LESZIK ANDOR (szerk.), *Miskolc* (Magyar városok monográfiája V), Budapest 1929. Zsatkovics korábban az unió vértanújaként mutatta be Izajást, gyilkosát pedig Tukaj Jánosnak (!) nevezi, ZSATKOVICS K. GYÖRGY, 'De Kamellis János József, munkácsyvármegyei apostoli vikárius', in *Keresztes naptár (Szent Gyula naptár) az 1893-iki közönséges évre*, Ungvár 1892, 96–100., 100.

ismeretlen epizód a korszakban. Néhány évvel korábban, 1764-ben Balázsfalván (Blaj, RO) folytattak kivizsgálást latin egyházi és világi hatóságok az ügyben, hogy Petru Pavel Áron püspök halálának idején valóban könnyezett-e a püspöki kápolna ikonosztázionjának Istenszülőt ábrázoló alapképe?⁴² A kivizsgálást két év múlva megismételték, a szóban forgó ikont Bécsbe is elvitték, ahol a csalásnak nyomát ugyan nem találták, de a csodát mégsem erősítették meg, így a kép valószínűleg visszakerült eredeti helyére, mára mégis elkallódott.⁴³ Ez az eset is megerősíti Tattár indokát, ti. hogy a bikszádi kép könnyezését a Bécsbe való szállítás lehetősége miatt titkolta el.

1.2 Az ikon kora

A bikszádi kivizsgálók a nyolcadik és kilencedik kérdéssel a kép kora, festője iránt érdeklődtek. Iváskó a püspöknek írt levelében azt a mondja a képről, hogy kb. nyolcvan évvel ezelőtt készülhetett.⁴⁴ A kihallgatott tanúk nem tudnak túl sokat az ikon eredetéről, ugyanis ezekre a kérdésekre általában nem válaszolnak. A kevés kivétel közé tartozik az első tanú, aki szerint Izajás 1710 körül jött Bikszádra, és a képet is ő készítette.⁴⁵ Azután Pap Cirill kispéterci paróchus, aki úgy tudja, és ezt Pap Illéstől hallotta, hogy az ikont a monostor alapítója, Izajás archimandrita festettette, de évszámot nem mond.⁴⁶ Hatodik tanúként Pap Illést is kihallgatják, de vallomásából alig jegyeznek le valamit, így a képre vonatkozó adatokat sem találunk benne.⁴⁷ Iváskó állítása állhat legközelebb az igazsághoz, mivel Izajás valóban 1700-ban alapította a kolostort. Különös, hogy a tanúk nem említik a festő nevét, hiszen a kivizsgálók le tudták írni. Valójában nem is csodálkozhatunk ezen, mivel a feliratot valószínűleg a több helyen említett, az ikont díszítő függönyök könnyen eltakarhatták.

A monostor története nem zárja ki az ikon Izajás idejéből való származását, noha a halála után valóban nem indult meg a rendes monostori élet, a templomot

⁴² A csoda körülményeit ismertetik és a kivizsgálás jegyzőkönyveit közlik. MISKOLCZY AMBRUS – V. ANDRÁS JÁNOS, 'A balázsfalvi könnyező ikon irataiból', in *Európa, Balcania-Danubiana-Carpathica, Annales* (Cultura-Historia-Philologia), 2B, Budapest, 1995, 423–469., 423–469.

⁴³ Miskolczyék a 20. század történéseinek hatására (A. Bunea) a szóban forgó ikont a priszlópi kolostor ikonjával azonosítják, amelyet még 1762-ben Balázsfalvára hoztak: *uo.*, 424. Egy román kutató hívta fel a figyelmet arra, hogy ez a priszlópi kép nem lehet azonos a püspöki kápolna alapképével, amelyet Bécsbe vittek, s azt is feltételezi, hogy az nem veszett ott el, hanem egyszerűen visszakerült, és a századfordulón lebontott ikonosztázionnak a városi múzeumban máig fellelhető darabja közül a kommunizmus alatt tűnt el. TATAI-BALTÁ, CORNEL, 'Considerații cu privire la icoana Maicii Domnului »care lacrimat« la moarte episcopului Petrus Pavel Aron (1764)', in *Arș Transilvaniei*, VI (1996), 57–63., 58–62. A priszlópi ikont, amely szintén, de még a püspök életében könnyezett, az ottani bazilita monostorban helyezték nyilvános tiszteletre 1913-ban: *uo.*, 60. Az Egyházi Műiparban már 1911-ben beszámolnak a priszlópi templom felújításáról, amelyet a magyar állam is támogatott, s arról, hogy a lugosi püspök Balázsfalváról fogja ide a nagyhírű kegyképet visszahozni. *Egyházi Műipar* 12 (1911), 120.

⁴⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 1r.

⁴⁵ *Uo.* f. 7v.

⁴⁶ *Uo.* f. 9v.

⁴⁷ *Uo.* f. 10v.

is később szentelték fel. Egy Éliás nevű esperes 1706 után készíthette azt a beszámolót, amelyben részletesen felsorolja, hogy az egyes környékbeli egyházközségek milyen adományokkal támogatták a monostor építését. Izajás halálának pontos dátumára és körülményire nem tér ki, csak megemlíti, majd azt is leírja, hogy 1702-ben szentelték föl a templomot. Ekkor Miszticéről jött egy Konstantin nevű szerzetes, de a monostor helyreállítása nem történt meg, két év múlva el is ment innen. Ezek után a környékbeli papok kezdtek megint el gyűjteni a monostor helyreállítására.⁴⁸ Károlyi Sándor 1705 elején engedélyezte is két bikszádi román esperesnek, hogy a monostor felújítására és megnagyobbítására adományokat gyűjtsenek.⁴⁹ Szerzetesek hiányában a környék papsága tartotta fenn a templomot, és a helyi paróchus szolgálhatott benne.

Basilovits úgy tudja, hogy a hívek kérésére Olsavszky püspök 1757-ben küldött ide hat szerzetest Munkácsról (két papot, egy diákonust és három laikus testvért).⁵⁰ Ezt látszik megerősíteni Kovácskovics Bazil vallomása is, aki azt mondja, hogy már tizennégy éve kántor a monostorban.⁵¹ Szirmay így ír erről: „Az Apátornak halála után ezen Klastrom, és a templom közel 50. esztendeig pusztán maradt, szarándok Barátok tsak néha vetődvén belé, kik egy, 's más két esztendeig laktak ott.”⁵² Ebből is látszik, hogy a fatemplom fenn is maradt, és nem kizárt, hogy a templom ikonosztázionja még valóban Izajás korából származott, vagy nem sokkal a halála után készült. Nagyon réginek látták a kivizsgálók is, és Kovácskovics megjegyzi, hogy Bacsinszky Gábor igumensége alatt át akarták festetni.⁵³

1.3. A kivizsgálás eredménye

A tanúkihallgatások után a kivizsgálók nem találtak csalásra utaló nyomokat.⁵⁴ Akkor miért nem a könnyező képek sorában tartjuk számon ma is a bikszádi ikont? A választ Szabados György június 30-án Munkácson keltezett, Bradács János püspöknek szóló, a jelentéseket kísérő leveléből tudjuk meg. Leírja, hogy időközben Iváskó Demeter, ugyanaz, aki a csoda hírért megírta, Munkácson időzve feltárta neki, hogy Mindenszentek vasárnapján (Pünkösöd utáni első vasárnap) azt a kinyilatkoztatást kapta, miszerint az általuk kivizsgált bikszádi könnyezés

⁴⁸ CIUBOTĂ, *Episcopia* (op. cit. 28. jegyzet), 98–100.

⁴⁹ Uo., 90–91.

⁵⁰ BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars III, 100. A század végén is hatan laktak benne. Az 1780-as években négy pap és két testvér élt itt, a parochiák rendezésére vonatkozó összeírások szerint: „In hac possessione (ti. Bikszád) existit monasterium basilitarum cum 4. presbyteris, et 2. laicis.” Magyar Országos Levéltár, Budapest, Helytartótanács levéltára, C 104, Acta regul. par. 55. kötet. Szirmay is hat szerzetest talált itt. SZIRMAY, *Szatmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), 334.

⁵¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 5r.

⁵² Ő 1759-re teszi a visszatérést. SZIRMAY, *Szatmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), 333. Borovszky szerint 1754-ben jöttek vissza. BOROVSZKY, *Szatmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), 46.

⁵³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 7r. Nem tudom, hogy Bacsinszky mikor volt igumen, mert Basilovits nem ad meg pontos évszámot. BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars III, 101.

⁵⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 5r.

nem csoda volt, hanem emberi közreműködés eredményeként jött létre. Iváskó azt állítja, hogy ilyet ő maga is tudott volna bármikor produkálni. A család pontos körülményeit nem akarta feltárni Szabadosnak, hanem majd a püspöknek fogja, de csak gyónási titok pecsétje alatt. Azt állítja, hogyha Szabados eskü alatt vette volna fel a tanúvallomásokat a család már akkor kiderült volna. Ennek kapcsán Szabados megemlíti, hogy az első tanút a kivizsgálás alatt nagyon szomorúnak látta. Javasolják, hogy a püspök jóváhagyásával a képről távolítsanak el minden kendőt, majd a szerzeteseket megintve tiltsák el őket a könnyezés propagálásától. Egyetért Iváskóval, hogy a család ne kerüljön nyilvánosságra, nehogy a hívek bizalma megrendüljön a más, valóban könnyező ikonokban. Iváskót áthelyezte a turci⁵⁵ paróchiára, amit az el is fogadott.⁵⁶ A baziliták nem is beszéltek a könnyezésről többet, a jelentések külső oldalára rá is vezették: „*Miraculum non factum sed, fictum ideo silentio tectum ac porro sequendum*”.⁵⁷

Nem tudjuk, hogy könnyezés híre eljutott-e Bécsbe, ottani reakciókat nem ismerünk. Mindenesetre van egy figyelemre méltó mozzanat, amely az udvar számára sem lett volna érdektelen. 1770. június 3-án, Pünkösdi ünnepén, amikor a bikszádi kép állítólag könnyezett, II. József éppen a munkácsi kolostorban főpapi liturgián vett részt. Nem lehet tudni, hogy a kivizsgálást végző Szabadosnak föl-tűnt-e ez az egybeesés, mivel ő is részt vett a munkácsi liturgián,⁵⁸ s nagyon jól

⁵⁵ Egykor Ugocsa megye, Turț, RO.

⁵⁶ „*Qualiter Magnae Matris Dei Mariae Iconem in Ecclesia Bixadiensis Monasterii de Gratioso praesuleo jussu cum Szőlősiensi Archi-Presbytero praeteritis diebus reviderim, deque ejusdem fuis lachrymis ac ploratu investigaverim, humillimam meam super eo isthic adnecto relationem, in qua contenta investigatio, si juramento formata fuisset, credo nec Illustrissimae Dominationi Vestrae in contrarium dubium movisset, caeterum aliter res semet habet, narrat Reverendus Dominus Demetrius Ivácsko, ad utriusque nostrum reditum isthic Munkácsini commoratus dixit sibi revelatum esse, dictae iconis Virgineae fluxum et lachrymas falsas esse, adeoque ope humana productas esse, strinxi eundem, quatenus Illustrissimae Dominationi Vestrae (siquidem dixerit mihi non posse) circumstantialiter et ut res semet habet, genuine adaperiret, ad provertendum superfluum cultum, et tollendum sacrilegum figmentum; verum reposuit nec Illustrissimae Dominationi Vestrae directe posse semet adaperire, siquidem sub sigillo confessionis sibi revelatum existeret, asseveravit tamen figmentum indubie fore, seque in qualibet ejusmodi Icone similes lachrymas, et fluxum producere posse. Revelationem autem sibi factam die Diminico Omnium Sanctorum, 8va videlicet festorum pentecostalium ac se eutum inexplicabiliter conturbatur, ex confusum (32v.) vix potuisse sacram liturgiam perfecisse, adjecit idem Ivácsko, quod si investigatio a me sub juramento instituta fuisset, fraus prodiiisset movet mihi modo suspicionem primus testis, hic enim in monasterio continuo a me tristis observatus est imo etiam ad suas fassiones cum tristitia summa accessisse. Censerem itaque, ut auctoritate illustrissimae Dominationi Vestrae praemissa virginea imago, velis et strophis illis, quibus modo excornata est, demudetur, et patres religiosi (quos ego quisdem admoniveram) serio comonerentur, ut ab omni cujusmodi futurum lachrymarum divulgatione, et cultu extraordinario huic iconi praestando abstineant ne prostitutione aut quoquo modo cum irrecuperabili aestimationis nostrae patiamur, dicit enim Ivácsko, quod si expositum figmentum hominibus notum foret, aliae quoque imagines super hoc ploratu authenticatae in dubium revarentur.*” Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 32. Iváskó dispositiójáról mást mond egy késői adat, miszerint Ivácskó Demeter 1768-tól a szatmárnémeti románok papja és tanítója volt négy éven keresztül. SARKADI NAGY MIHÁLY, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. Összeszedte: Sarkadi Nagy Mihály; rendszerbe üttötte: Bartók Gábor, Szatmár 1860, 103.

⁵⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 13v (Itt a mondat első fele szerepel, majd bővítve a titoktartási résszel, a másik példányon:) 31r.

⁵⁸ BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars III, 115–117. II. József útjának görög katolikus vonatkozásáról: KULCSÁR KRISZTINA, *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi bánágban 1768–1773*, Budapest 2004, 280–282.

tudott a császári vendégről, mindenesetre a dokumentumokban nem utal rá sehol. Ráadásul ezt az alkalmat használta ki Major Gergely balázsfalvi bazilita szerzetes is, hogy elfelejtettnek látszó ügye felülvizsgálását kérje az uralkodótól. Major már hat éve volt munkácsi száműzetésben, mivel kétszer is megválasztották püspöknek a fogarasi egyházmegyében, de az udvar mindig mást nevezett ki helyette, amiért Major komoly fellebbezési akciót szervezett, de végülis ő húzta a rövidebbet. II. József Munkácson átvette kérelmét, és hamarosan rehabilitálták, két év múlva pedig püspök lett belőle.⁵⁹ Mindenesre el lehet képzelni, hogy az uralkodó látogatásával egy időben történt könnyezésnek a propagálása, amely ráadásul az unió szempontjából ingatagnak számító, románlakta közegben esett meg, a bécsi udvar számára nem nagyon tűnhetett volna szerencsésnek.

Bécsben egyébként a 18. század folyamán minden jel szerint egyre inkább nőtt a bizalmatlanság a könnyező képek iránt, amit jól példáz a már említett balázsfalvi ikon esete is: noha a királynő és az egyházi méltóságok egy része szívesen elfogadta a csoda tényét, végül mégis azt állították, hogy nem történt semmi természetfölötti.⁶⁰ A képek iránti bizalmatlanság nem csupán a felvilágosodás egyházi körökben is egyre inkább terjedő nézeteivel magyarázható. Az udvar a túl sok könnyező ikon jelenlétét más szempontok miatt sem tarthatta célszerűnek, ugyanis a könnyezéseket a szemtanúk, és általában a nép rossz előjelnek tartotta, amiért az állam szempontjából veszélyes mozgolódások is támadhattak. Bicszadon Pap Cirill kiscércei parókus is úgy gondolta, hogy az Istenszülő szemeiből fakadó három könnypatak szimbolikusan értelmezhető, mivel az emberiségre váró három büntetést, a háborút, a pestist és az éhséget szimbolizálják, majd megállapítása szerint Isten azért engedi ezt a csodát, hogy bűneinket felismerjük, és bűnbánatot tartsunk.⁶¹ Az ötödik tanú, Mojs Illés is megjegyezte, hogy a kép a mi bűneink miatt sírt.⁶² A könnyezés által előrevetített csapások híre az emberekben pánikot, menekülthullámot idézhetett elő, amely sok kellemetlenséget tudott okozni a környékbeli nemességnek és az udvarnak. Ezért van az, hogy Bécsben időnként állítólag egyenesen titkolták a csodás eseményeket, legalábbis ez derül ki Károlyi Sándor 1729-ben, Ferenc fiának írott leveleiből, amelyekben két, Bécsset érintő csodás esemény híreről is beszámol. Elsőként leírja, hogy a Bécs feletti Kálvárián, az eredetileg Felső-Ausztria felé néző Krisztus Bécs irányába fordult, azóta katonák őrzik, nehogy a nép ereklények széthordja, másrészt egyébként a közelgő bajok előjelét látják benne.⁶³ Következő levelében viszont már így ír: „*Az feszület*

⁵⁹ TÓTH, *Az erdélyi román (op. cit. 23. jegyzet)*, 220–222, 229–230. Major Gergely Károlyi Antal grófnak személyesen is beszámol a császárral való találkozásáról 1770. jún. 10-én Munkácson írt levelében, hosszasan idézve a köztük zajló olasz nyelvű párbeszédet, amelyben Major a bibliai Józsefhez hasonlítja magát, akit eladtak testvérei. Magyar Országos Levéltár, Károlyi család levéltára, P 398, Missiles, 45767.

⁶⁰ MISKOLCZY–ANDRÁS, 'A balázsfalvi' (*art. cit. 42. jegyzet*), 425–426.

⁶¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 9r.

⁶² Uo. 10r.

⁶³ 1729. jún. 16., Pozsony. Magyar Országos Levéltár, Budapest, Károlyi család levéltára, P 1507, 16 d., f. 467r. (Éble Gábor másolata).

reánk való fordulása bizonyos és azmint hírlelik talán az pócsi kép is újabban sírt az Szent István templomban, de mind kettőt palástolják hímezik hámozzák...⁶⁴ A pócsi kép bécsi könnyezését szintén a pánik elkerülése végett titkolja az udvar.

Hogy a második könnyezés csodáját a bikszádiak miért eszelték ki, ha valóban csalás volt, nem derül ki a jelentésből. Az épülő új templomot akarták még vonzóbbá tenni a zarándokok előtt, vagy Máriapócsnak kívántak konkurenciát teremteni, egy számunkra ismeretlen, baziliták közötti belső konfliktus következtében? Vagy talán éppen Bécsben akarták fölhívni magukra a figyelmet? Nem tudhatjuk. Különös, hogy őket egy kivétellel ki sem hallgatták, és hogy Iváskó, aki ekkor állítólag már tudta a csalás tényét (Mindenszentek vasárnapja június 10-én volt, a kivizsgálás meg hat nappal később), mégsem szólt erről. A második fiktív könnyezés elsodorta az első, Izajás halálakor történt könnyezés emlékét is, bár ennek valóságát élő tanúk hiányában már nehéz lett volna bizonyítani, de éppen emiatt kétségbe sem lehetett vonni.

2. Bikszád a 19–20. században

Noha az ikon könnyezésének hagyománya valóban elenyészett, a kolostor mégis fontos zarándokhellyé fejlődött. Az 1770-es kivizsgálás idejében folyt az új kőtemplom építése, az építkezés Basilovits szerint még Fejér Benjamin igumen idejében kezdődött (1764–66).⁶⁵ A tanúk között négy kőműves nevét is megtaláljuk, akik vallomásuk szerint Pünkösöd másodnapjától kezdve voltak szemtanúi a könnyezésnek.⁶⁶ Az elsőről, Jacobus Simmethről azt is feljegyzik, hogy ő a munkácsi építőmester fia.⁶⁷

A nyugati homlokzati toronnyal, és két klírosszal ellátott templomot⁶⁸ 1771-

⁶⁴ 1729. jún. 21., Pozsony. Magyar Országos Levéltár, Budapest, Károlyi család levéltára, P 1507, 16 d., f. 474r. (Éble Gábor másolata).

⁶⁵ BASILOVITS, *Brevis notitia* (op. cit. 3. jegyzet), Pars III, 100.

⁶⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász (Beregovo, UA) Fond 151 Opisz 1, No 2169. f. 12v.

⁶⁷ Ő készített terveket 1782-ben a kisbereznai bazilita kolostorhoz is. JANKÁNÉ PUSKÁS BERNADETT, 'Adalékok a XVIII. századi görög katolikusegyházi építészet kutatásához', in *Posztbizánci Közlemények* (Studia Postbizantina Hungarica), V (2002), Debrecen, 122–137., 134, 4. kép. Rokona lehet a 18. század végén a Magyar Kamara megbízásából az Ungvári uradalomban dolgozó Joseph Simmeth, aki hasonló szerkezetű, de nagyobb görög katolikus templomokat tervezett Nagybereznára és Árokra. A templomok tervei: Magyar Országos Levéltár, Budapest, T62.1365 és T 62.975/1–2.

⁶⁸ A templomot 1892-ben újjáépítette fel Pásztor Árkád házfőnök. *Kelet* 5 (1892)/ 30–30. szám. A kolostor 1898-ban leégett, az újjáépítéssel csak két év múlva lettek készen. *Kelet* 13 (1900)/33. szám, BOROVSKY, *Szatmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), *Szatmár és Vidéke* 17 (1900)/31. szám. A tűz előtti állapotot mutató fényképen jól látszik, hogy a templomnak lanternával bővített, hagyma formájú sisakja, és egy huszártornya volt. VAJAY IMRE, *A bikszádi gyógyfürdő Szatmár megyében*, Szatmár 1886, 7. A torony jelenlegi sisakját 1897-ben kapta, amelyet csak egy évvel később, egy új haranggal együtt szenteltek meg. *Szatmár és Vidéke* 15 (1898)/23. szám. Jelenlegi formájában a hajó tetőszerkezete is átalakított, a 19. század végén két huszártornya is volt az oltár és a sekrestye felett. Képe, egy 1880. k. (?) készült szentképen. SZILÁRDFY ZOLTÁN, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményében II., 19–20.*

ben szentelték fel,⁶⁹ berendezése persze még hosszabb ideig eltartott. 1775-ben a nagybányai vásárbíró, Zolocskay Sándor egy magyar nyelvű szerződésben 600 rajnai forintot helyez kilátásba az oltárra és az ikonosztázionra,⁷⁰ ez utóbbi a templom pomelnyikjának (a szertartásokban megemlítendő személyek névsorát tartalmazó könyv) tanúsága szerint csak 1799 és 1807 között épült meg, mások támogatásával.⁷¹ A új templomban a régi Mária-ikon a 20. században már az ikonosztázion közepén foglalt helyet.⁷²

A 20. század elején a népi legendák mellett újabb verzió is született a kegykép eredetének magyarázatára. A monostor román nyelvű történetét 1922-ben Gávris Kelemen írta meg, regényesen kiszínezve Izajás szerzetes életútját. Az ikon eredetét is hozzá köti, miszerint Izajás Rómában a Szent Lukács által festett Istenszülő ikonról készítettett egy másolatot, amelyet „a monostorban található régi könyvek egyikének” tanúsága szerint maga XI. Kelemen pápa szentelt meg.⁷³ Valószínűleg ez az epizód is a regényes elemek közé sorolható, mivel minderről a jelek szerint a 18. században mit sem tudtak, ráadásul az említett pápa uralkodása alatt (1700–1721), Izajás már régen Magyarországon volt. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a görög katolikusok számára a lukácsi ősképpel való kapcsolat és a római eredet kimutatása tűnt relevánsnak. Ez utóbbihoz Szirmay megjegyzése szolgálhatott alapul, aki szerint Izajás De Camillis kíséretében még 1689-ben közvetlenül Rómából jött.⁷⁴

A monostort 1948-ban felszámolták, a templomot bezárták, majd csak 1988 és 1989 között újjátották, illetve szentelték fel, de már az ortodoxok. Ekkor került vissza a kegykép is,⁷⁵ amelyet a szólea előtt, a román gyakorlatnak megfelelően önálló tartóba helyeztek. Valójában a jelenlegi kegykép is egy másolat, amely kompozíciójában és színhasználatában megegyezik a 18. században leírt képpel. Az eredetitől biztosan teljesen idegen a háttérrel beborító, arany mozaikot utánzó dekoratív festés. Az eredeti állítólag Kolozsváron, a baziliták tulajdonában van.⁷⁶

század, Szeged 1997. II., 594. kép. és egy 1902-es rajzon. KISS JÁNOS – SZIKLAY JÁNOS (szerk.), *A katolikus Magyarország*, I-II. h.n. 1902, II. 1037. A templom jelenlegi formájáról kép: DUDÁS B. – LEGEZA L. – SZACSVAY P., *Baziliták*, Budapest 1993, 67. kép

⁶⁹ A templomon található szláv nyelvű építési feliratot közli: RUS, *Mănăstirea Bixad* (op. cit. 41. jegyzet), 23. Az építkezést 1769–1771 közé teszi: *Dicționarul Mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișan și Maramureș*, Red. ADRIAN RUSU et alii, Cluj-Napoca 2000, 72. Ezek fényében nem tartható tovább az a nézet, amely a bikszádi templomot a 18. század legelejére datálja. JANKÁNÉ PUSKÁS BERNADETT, *A munkácsi görög katolikus egyházmegye művészete (16-19. század)*, Budapest, ELTE Művészettörténeti Intézet, PHD disszertáció., 161–162, JANKÁNÉ PUSKÁS, 'Adalékok' (art. cit. 67. jegyzet), 123–125.

⁷⁰ Beregszász (Beregovo, UA) Állami Levéltár, Fond 64 Opisz 4, No 156. (= Források, 3. sz. irat)

⁷¹ 1799-ben, 1801-ben és 1807-ben adakoznak többen az ikonosztázionra. RUS, *Mănăstirea Bixad* (op. cit. 41. jegyzet), 15.

⁷² HAIĐUC VĂMEANUL, GHEORGHE, *Monografia Mănăstirii Bixad din Țara-Oașului*, Cluj-Napoca 2005, 30.

⁷³ Gávris Kelemen művéhez nem tudtam hozzájutni (Clement Gavrîș, *Mănăstirea Bixad*, Satu Mare, 1922.), de sokat idéz belőle szó szerint, többek között ezeket a részeket is: HAIĐUC VĂMEANUL, *Monografia* (op. cit. 72. jegyzet), 30–31.

⁷⁴ SZIRMAY, *Szatbmár vármegye* (op. cit. 28. jegyzet), 332.

⁷⁵ RUS, *Mănăstirea Bixad* (op. cit. 41. jegyzet), 18–21.

⁷⁶ Az 1920-as években Aurel Pop szatmári festő, aki a kolostorban élt Agustin Pop bazilita testvére

A kép és a monostor kalandos története után csak bízhatunk abban, hogy a kölcsönös sérelmeken fölülemelkedve, egyszer majd együtt tudnak itt imádkozni egykori és jelenlegi birtokosai.

Források

1.

Bikszád, 1770. június 6.

Ivaskó Demeter levele

Állami Levéltár, Beregszász, Fond151 Opisz 1 No 2169.

(1r) Illustrissime ac Reverendissime Domine Domine Praesul, Domine Patrone mihi intiosissime!

Quem inscrutabilia sint DEI judicia meus humana capere non posset. Quod vel ex miraculo in Districtu meo Avasiensi a quatuor jam diebus frequenter diu noctuque continuato abundae apparet; quod est tale: ipsa die pentecostes sub ipso sacrificio post verba illa tremenda, sancta sanitis, circa hora 11ma Imago Beatissimae Mariae, DEIparae, et semper virginis in Monasterio Bixadiensi copiosas incepit fundere lachrymas, quas etiam actu diu noctuque iteratis vicibus fundit. Hoc miraculum in Turtz existens primo intellexi feria 2da pentecostes circa vesperum, ad quod spectandum post hora 7ma vespertina illa die cum 52 meis discipulis ex Turtz movi, et perveni ad locum ipsum propria, seu apostolica occasione, post horam 12 noctis quadrante pro prima, quo tempore praedicta Beatae Virginis Imago copiosas mittebat lachrymas quemadmodum mihi scriptum fuerat: quibus visis, ne aliqua fraus vel dolus sibrerretque per oculum aliquod artificium, adhibita omni diligentia, tabulam in qua imago depicta est visitavi, sed nihil inveni ex quo homo christianus et catholicus vel dubitare posset. Tabula est ex tiliis, pictura antiqua 80 circiter annorum et per medium ferme, totaliter fissa. Deinde nontantum lachrymas ex oculis humano more mittit; verum etiam uti jam pluries observavi faciem quoque mutat quam saepissime, quod et magnus undique populi concursus observavit. Hodie etiam sub ipso sacrificio, quemadmodum hac hora, copiasas fudit lachrymas, quam finito sacrificio, cum perillustri, (1v) Domino Josepho Lányi Partium Transtibiscanarum et Districtuus Magno Varadinensis Regio Camerali procuratore fiscali qui Varadini in Comitatu Bihariensi degit,

volt, három másolatot készített róla (egyikük Szatmárra, másikuk Kolozsvárra, a harmadik Bikszádra került). Az eredetit 1948-ban elrejtették a baziliták, attól félve, hogy elpusztul. HAIDUC VĂAMEANUL, *Monografia (op. cit. 72. jegyzet)*, 30–32.

et cum aliis multi (quorum nomina ipsa fiscalis notavit, ad meam requisitionem) demo visitavimus, sub nihil aliud prodivit quam quoram Dei judicia sint inscrutabilia. Haec, Illustrissimae ac Reverendissimae Domine praesul breviter et qui dum raptim, ex filiali mea obligatione insimare volui maxime cum sciam quod magno erga eandem Magnam Matrem et Virginem Beatissima amore feratur. In reliquo plusquam paternis gratius et favoribus abundae expertis debito cum venerationis cultu commendatus persevero.

Illusstrissimae ac Reverendissimae Dominis Vestrae

Clientum infimus et obedientissimus Demetrius Ivasko Sacrae Theologiae Dogmaticae Moralis. Manu propria

Bixad 6ta junii 1770.

2.

1770. június 16.

A könyvezés kivizsgálásának jegyzőkönyve.

Állami Levéltár, Beregszász, Fond 151 Opisz 1 No 2169.

(5r) Humillima Relatio

Juxta gratiosam Illustrissimae, ac Reverendissimae Dominationis vestrae deputationem, ac nostri exmissionem Anno 1770 die 16a mensis Junii in Venerabilium Reverendorum Patrum Basilitarum honori Sanctorum Apostolorum Petri, et Pauli dicati monasterii bixadiensis ecclesia Magnae Matris Dei Mariae imaginem juxta Graeci Ritus consuetudinem localem, quae 1a die Pentecostes, et subsequis tribus diebus lachrymas fudisse nuntiata est, non modo in suo loco consistentem revidimus, verum etiam de ecclesia, siquidem tempus subnubilum foret, ut accuratius omni remoto dubio inspicere, considerarique posset, foras etulimus, et omni possibili studio, et diligentia utrinque inspicientes, et considerantes, reperimus ipsam vetustam fore ex tilia in longitudine trium spitamarum, et unius digiti, in latitudine vero non nihil amplius, quam semi trium spitamarum, in crassitie vero unius digiti auricularis ex integro per medium fissam adeo, ut calamus transire posset, quae fissura, et rima transiit penes aurem sinistram Beatae Virginis effigiei, brachium ejusdem Virginis sinistrum, et Jesuli dextram cum pede dextero dissecans.

Imago haec virginea simplicissimo colore in sola dicta tabula tiliae absque omni tela depicta est per quemdam pictorem Dionysium, ut in icone subscriptus legitur, et quidem coloribus, ut credere est, aqua potius, quam oleo dissolutis, quod hinc conjicere licet quia de tabula in pluribus locis frustratim colores deciderunt, ut in effigie tam Beatae Virginis 4or potissime in locis clare videre est, ut pote in mento, facie, radice, narium; sicuti et fronte Jesuli. Depicta autem est in sede viridi sedens veste inferiori viridi, superna vero rubra; Jesusus autem inferiore alba, superna vero viridi cum floribus argentei coloris. Ipsa virginea effigies ut ut rudioribus coloribus, oblongiori, et pleniori facie depicta subalbo plus,

quam rubro colore, sat suaviter et amabiliter submaeste tamen prospicit, (5v) plurimum in partem septentrionalem respiciens, nonnihil proclivi capite ad austrum, ex ejus tamen oculis nulla lachrymarum signa patent, praeterquam, quod pictor exemplar desumere cupiens, oculos, nares, et totius faciei, ac corporis figuram carbonibus oleo confectis liniverit, ex qua ingredine infra oculum sinistrum, modicissime subfusi observatur.

Si hinc inde conspiciatur vultus utrinque paulisper splendere observatur, de cetero ut praetermissum est, cum non oleo, sed aqua colores resoluti praesumuntur, imago nulla in parte splendet, neque ullam habet viscositatem, sed per totum sicissima est absque omni humore adeo, ut omnes colores decidui effici possent. Porro e regione virgineorum oculorum ex adversa parte 3ium fere digitorum immissum est lignum, seu tignus predictae tabulae imaginis eum in finem, ne fissuram ejusdem tabulae (quamvis expositio modo evenerit) admittat, sicut tamen tabula imaginis sicissima est, et absque nodis (exceptis duobus in utroque fine itidem sicissimis) ita jungens tignus mediam tabulam siccus est per omnia, nec ullus cujuspian per fraudem immissi liquoris locus patet, ut in remotione ejusdem tigni observavimus, et caeteroquin medium istud jungens lignum, seu tignus margine potius suo, et non medio opponitur Virgineis oculis, unde absentia omnis perforationis, juncturae, scissurae, aut foraminis cujuspian cum dicta siccitate tabulae, et obsessione pulverum, tollit omnem suspicionem fraudulentiae cujuspian. Quod praemissam concerneret ecclesiam, in qua praeattacta icon lachrymata fuisse nunciatur, quamvis sat alto in monte sita foret ex lignis constructa, luto ab intus plasmata, asseribusque rare intra se loco fornicis collocatis liberrimo exposita existeret aeri, terra tamen, et locus in eadem ecclesia notabiliter humidus est. Quis tamen, quando, qualiter praedictam iconem lachrymas fudisse observaverit juxta subnexa deutri puncta investigavimus, et taliter, uti sequitur testium excepmus benevolas fassiones.

De eo utrum?

Primo. Quis primus observavit localem imaginem Magnae Matris Mariae (6r) in ecclesia Reverendorum Patrum Basilitarum Bixadiensis Monasterii Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli honori, dicati lachrymas fudisse? Ex quonam incidenti istud observavit? Quo tempore? Et sub quibus circumstantiis? Vidit ne diutius lachrymas profluxisse? Cum quo? Et num sobrius, vel potus?

2do Fateatur testis, utrum aliquis casu, vel de industria, ut aqua benedicta assolet, eandem imaginem non asperserit, vel illiverit? Si non:

3io Ex qualinam loco vultus, hic fluxus specialiter observabatur? Num ex utroque oculo? Et an etiam in alia parte imaginis utpote in manibus Magnae Matris, vel in effigie Jesuli simile quid non sit visum? Fluxus ille lachrymarum fueratne spissus, vel rarus? Limpidus, vel obscurus? Cujus item coloris? Gutatim ne? An ad instar sudoris profusus, ennaret testis circumstantialiter?

4to Quamdiu duravit hic fluxus? Observabaturne interrumpi? Quanto circiter tempore?

5to Dicat testis, num observaverit in hac imagine mutationes quasdam extraordinarias, et in se ipso animi alterationem? Et si ita?

6to Fateatur testis, quid sentit de lachrymis istis, utrum forent naturales, vel supernaturales, et quibus ex rationibus? Dicat sincere, an non fraude alicujus malevoli hominis productae sint lachrymae istae?

7mo Fateatur testis, utrum aliis etiam occasionibus non observaverit, aut viderit in hac ipsa imagine simile quid, vel vero non audiverit, per alium aliquem observatum, aut visum fuisse? Per quem? Quali occasione?

8vo Utrum sciat testis: quando haec imago est picta? Per quem? Ubi, aut per quem pingi curata?

9no An testis miraculo quidpiam simile in praemissa ecclesia praedictam imaginem accidisse non observaverit, et quid illud fuerit? Quibus praesentibus?

10mo Quem meliorem hoc in merito scit esse testem?

Sequuntur Exceptae Benevolae Fassiones.

Primus testis Basilius Kovácskovics Graeci [Ritus] Unitus Nobilis praefatae monasterialis ecclesiae cantor annorum 41 benevole examinatus, fassus est ad primum: quod prima die pentecostes post duo sacrificia decantata, (6v) ubi vesperae post horam 10am per Reverendum Patrem Martinum Popovnyák praefati monasterii vicarium absolventur, et receptae pro more orationes legerentur, testis flexis genibus consistens ante iconem Beatae Virginis observavit ex facie ejusdem sudorem velut rorem exivisse, et oculo sinistro repleto madore guttam lachrymae profluxisse, ac in fine narium dependisse, et siquidem ante iconem in mensula aspersorium foret collocatum, existimavit testis per loci religiosum Patrem Athanasium super infirmis saepius legere, et eosdem aqua benedicta aspergere consuetum, hanc quoque imaginem esse aspersam, nihilomnius fratri suo Georgio Kovácskovics, qui etiam proprius flectendo, et penitius considerando totum id, ut testis observavit, ostendit, verum cum testis nunquam simile quid spectavit, rem dissimulavit. Postquam autem per fratrem Athanasium religiosum, et alios divulgaretur haec imago lachrymata fuisse, die Lunae Pentecostes, Martis, et Mercuri plus in ecclesia dicta, quam foris commorando, vidit oculis suis iconem hanc omnibus tribus diebus plorasse per interstitia jam magis jam minus. Vidit autem cum A. Reverendo Domino Ivasko valachorum professore; perillustribus item Dominis: Josepho Lányi Partium Transtibiscanarum et Districtuus Magno Varadiensi Regio Camerali Procuratore Fiscali, Joanne Kádár Szin-Várallyensis Filialis Tricesimatore, Martino Bujdosó vigilum salinarum corporali Szigethiensis, Josepho Andrásí tricissimae Szin-Várallyensis vigile, ac denique Generoso Domino Gregorio Osváth de Aranyos-Medgyes, Illustrissimi Domini L. B. Francisci Weselényi helveticae professionis homine, qui cum videret iconem flentem, accessit, et digito detersit, dicens: látom ez vizes: deinde cum teste, et praecedentibus intravit sanctuarium, et imaginem undique visitavit cultro, detracta primus de fissura apparatus charta, cumque nullum artificii cujuspian signum videret, ut ut Pater Professor voluerit, per crucem tignum tabulae iconis immissum excutere, alii autem sine scitu Episcopali relinquendam, neque movendam iconem musitarent, et ipse fiscalis Osváth consensus, dicens: már hiszem magam is; nulla inquit suspicio est. Hoc ipsum etiam Regius Cameralis Fiscalis dicebat, Josephus Lányi. Ad 2um fatetur testis, iconem hanc a nullo fuisse aqua quapiam maxime benedictar aspersam, ipse enim post matutinum clausit ecclesiae fores, in absentia sua nemo fuit, sed neque die illa in (7r) ecclesia super quopiam exorcismi lecti, aut processio fuerat, cujus utriusque occasione fieri solet aspersio. Ad 3iam fluxum ex utroque oculo promanasse observavit testis premissis subsequis diebus, et quidem ex cujus vis oculi duobus finibus duplici ordine per singulam faciem defluxisse in locum oris, ac confluentem inde per mentum ad pectus defluxisse ad sericeum ibidem alligatum strophium; in nulla autem parte alia iconis Beatae Virginis, vel Jesuli similem madorem, vel fluxum observavit praeter oculos. Fluxum tamen hunc advertit limpidum, et a procul etiam clarum albi, et argentei coloris, velut gemmae argenteae non per modum guttarum, verum sudoris defluxisse. Ad 4tum vidit testis fluxum de oculis virgineis quatuor diebus, Dominico videlicet, Lunae, Martis, et Mercuri ad hunc modum emanasse: die Martis, et Mercuri ad prandium observabat testis quasi exsiccatum fuisse praedictum

fluxum, ubi tamen patres religiosi prandium sumpsissent, factus et rumor, et suspina magna in confluxu populi, ad quae testis cum religiosis relicto prandio in ecclesiam convolvit, et hominibus flentibus, ac pectora sua quatentibus clarius vidit majori cum abundantia lachrymas profluxisse mundante fere utroque vultu virgineo. Ad 5tum dicit semet observasse faciem virgineam immutatam fuisse, in tristem videlicet, et pallidam, ad quam, mutationem et ipse exhorruit, et timore correptus est. Ad 6tum iudicat testis fluxum illum lachrymarum non esse naturalem, et quidem inde, quia imago non est vivus homo, qui naturaliter lachrymari solet. Lachrymas illas non censet productas fore per aliquem malitiosum hominem, eo, quod testis hic in 14 annorum decursu Deo serviens imaginem hanc saepius immutatam observaverit, unde et Patri Gabreli Bacsinszky Ordinis Sancti Basilii Religioso pro priori isthuc hegumeno grata cum fuisset, habuit intentionem eandem curare depingi. Ad 7mum mutationem hujus imaginis testis saepius quidem, ut paulo ante retulit, observavit factam fuisse, non vidit tamen ad usque similem defluxum, audivit interea a parcho bixadiensi demortuo Michaele Tatár sibi narrari, (7v) quod ipse cum puer adhuc in monasterio studio vacaret, et latrones archimandritam occidissent, observavit iconem hanc lachrymatam fuisse, quod tamen religiosi dein occultarunt. Audivit praetera et ex aliis narrantibus, quod praenominatus Michael Tatár viderit hanc iconem lachrymas profudisse, et quidem cum quibusdam hominibus, quibus, ne a romanis acciperetur, praecipit, ne ulli revelare praesumerent. Ad 8vum: Testis quo tempore haec imago picta sit, absolute quidem ignorat, censet tamen cum adventu dicti archimandritae Isaiae, qui ut ex quibusdam contractibus deducitur circa annum 1710. isthuc venit, ac per eundem pingi curatam fuisse, quod nullus hic eo tum fuerit fundator, ut ex aliorum relatis habet. Ad 9num miraculo quid simile nihil scit evenisse. Ad 10mum scit meliorem testem fratrem Anastasium Ordinis Sancti Basilii professum, et suum fratrem praenominatum.

Secundus testis Martinus Popovnyák Ordinis Sancti Basilii professus religiosus, et praefati monasterii vicarius examinatus ad 1mum fatetur quaestionatam iconem lachrymas profudisse observatam primo per testem primum Basilium Kovácskovics, qui nulli praeter, suum fratrem detexit; ipse autem hic testis prima die pentecostes post horam 4tam pomeridianam decantato completorio, ubi praecepisset Fratri Anastasio Religioso, ut oblata ex Ecclesia auferret, hicque cum certo Demetrio, quippe Kecskés studii moralis theologiae auditore eadem oblata auferre cuperet, idem studiosus observando plorantem iconem dixit fratri praenominato: Reverende Pater cernat saltem, haec imago videtur flere. Quo audito et viso cucurrit ad testem, et dixit: Reverende Pater veniat ad ecclesiam Icon Beatae Virginis Mariae plorat. Testis vero mox accurrit cum patre Athanasio Rudnyák, et vidit fluxum ex dextro oculo ad nares (cum vertus sinistram partem ad austrum propensum habeat depictum caput) defluxisse, inde vero ad locum oris, sequeti die Lunae fluxu eodem repleti; ex ad verso autem oculo observavit ex utroque oculi fine fluxum per vultum demanasse, et inde ad pectus, vidit autem testis iconem hanc plorasse usque ad diem Jovis, ubi dein post matutinum oculi quidem exsiccati fuere, utrinque tamen in genis, uti in pectore, quo congregabatur, fluxus observatus fuit, quem dein Bustinhaziensis Plebanus (8r) cum salis perceptore adveniens, et num ploratura sit, reipsa experientiam capturus detersit, amplius non fuerat ejusmodi fluxus observatus. Ad 2dum fatetur testis ecclesiam, vel icones die illa nullius alterius opera fuisse aspersam, quam Patris Athanasii, qui super quadam foenima turczensi orationes contra terrorem legens coram imagine Salvatoris eandem aspersit. Ad 3um ex utroque oculo vidit profluxisse humorem exposito modo, ex nulla autem parte alia imaginis seu Beatae Virginis seu Jesuli observavit manasse, utrum porro spissus fuerit fluxus ille, aut rarus cum attingere non praesumpserit, ignorat: lucidus tamen, veluti argenteus quod fuerit, nec guttatim deciderit, sed ad instar defluentis

sudoris manaserit, observavit. Ad 4um scit testis, ut superius retulis 4 diebus plorasse, et quidem per interstitia, quibus autem diebus non notavit sibi, scit tamen positive, quod semel a 10ma hora matutina ad 11mam cessaverit fluxus ille in oculis exsiccatus, mansit tamen in genis. Ad 5tum observavit testis in hac icone mutationem vultus virginei velut demortui hominis, se vero inde terrore perculsum. Ad 6tum dicit testis istius modi fluxus supernaturales juxta divinam potentiam fuisse, dicti tamen sui rationem reddere nescivit. Censet per nullum malitiosum hominem fluxum illum productum fuisse, eo, quod nulli, nisi suis religiosis, in ecclesiam aditus potuerit. Ad 7mum plorasse hanc iconem testis alia occasione non observavit, vidit tamen saepius eandem jam rubram, jam pallidam fuisse. Audivit praeterea ex demortui bixadiensis supradicti parochi Michaelis Tatár filii: tempore occisi archimandritae plorasse, et patrum suum aliquot homines plorantem iconem videntes adjurasse ex ratione superius relata. Ad 8vum, et 9num nihil. Ad 10um scit in hoc bono merito bonos testes: Nicolaum Pincy parochum Bixadiensem Joannem Papp Parochum Benihaziensem, Jonam Papp parochum Teresoczensem, Simeonem parochum Komerzoniensem.

Tertius testis Cyrilus Pap Graeci Ritus Unitus Parochus Kis-Girczensis Annorum 53. examinatus benevole fassus est ad 1um se audisse primum testem vidisse iconem deutraleam primo plorasse, sed et ipse oculis suis spectavit die Martis Pentecostes in ecclesia fere decies eadem die constitutus prouti et noctu, et die Mercuri mane sub sacro, et tota denique die observavit lachrymas (8v) profudisse, et quidem cum multis hominibus et sacerdotibus amare flentibus, suspirantibus et orantibus, inter quos praesentes quoque fuire: Josephus Lányi Partium Tarnstibiscanarum et Districtuus Magni Varadiensis Cameralis Procurator fiscalis Varadini in comitatu Bihar degens; Joannes Kádár filialis Szin-Várallyensis tricesimator; Martinus Bujdoso vigilium salinarium corporalis Szigethiensis; Josepho Andrási tricesimae Várallyensis vigil, et denique Generosus Dominus Gregorius Osváth de Aranyos-Medgyes Illustrissimi Domini L. B. Francisci Weselényi fiscalis helveticae professionis, qui cum experimentum capere vellet, digitis detersit lachrymas, et confessus dixit madorem fore, quem dein ad calligas detersit, et ut videret, an non artificio quopiam fluxus iste foret productus, cum professoris indulto intravit sanctuarium, et de icone chartam in exposita rima, et fissura apparatus detraxit, diligenter investigando, et dein ultronee edicente, nullum artificio fore, nisi forte in lignello, seu tigno per medium jungente tabulam quid lateret, cum A. Reverendus Demetrius Ivasko Professor excutiendum juberet, innuit idem Osváth, ut permittatur, quia inquit, nullum artificio apparet; et percutiens pectus suam dixit: vere credo, quod lachrymetur. Testis autem utraque die haec sobria mente, et contrito corde ipse quoque lachrimando spectavit. Ad 2um aqua benedicta non scit iconem aspersam fuisse, scit autem fluxum illum non fuisse aquam ordinariam, quia vidit oculos virgineos lachrymis repletos inde defluentibus. Ad 3um fatetur testis ex utroque oculo madore repleto lachrymas profluxisse, et quidem ex dextro per nares, et os ad pectus, ex altero vero per faciem itidem ad pectus duobus ordinibus, seu rivulis, inde ad strophium ibidem alligatum, quod madidum fuisse, ex propinquo oculis spectavit, et olfaciebat suavem odorem experiendo, in nulla autem parte iconis Virgineae, vel Jesuli vidit aut observavit quid simile, sed solum ex utroque oculo defluxum illum limpidissimum, velut argenteum fore, nec guttatim, sed fluenter manasse spectavit. Ad 4um semi altera die Martis, et Mercuri, quibus isthic in monasterio morabatur, vidit iconem hanc praedicto modo plorasse, observavit quidem oculos semper repletos madore; die Mercuri tamen mane defluere non advertit. Ad 5um mutationem iconis hujus omnino observavit (9r) jam albam ut telam, jam rubram fuisse, ad quam mutationem et ipse testis compunctus in lachrymas cum caeteris solutus tristabatur, triplicem poenam pro peccatis hominum

venturam fuisse belli, pestis et famis, ex triplicis ordinis defluxu interpretando. Ad 6tum testis lachrymarum ejusmodi profusionem, sicut simplici mente censet fore supernaturales Dei cum adjutorio, et potentia, qua cum Beatissima Virgo adstat Sanctissimae Trinitati orando pro nobis, Deus effecit ut mirabili virgineae iconis fletu ad cognitionem nostrum peccatorum, et poenitentiam adducamur; iconi enim siccae, rei inanimatae nisi Dei virtus adsit, flere, et lachrymas profundere non est connaturale, et siquidem cum aliis iconis tabulam probe visitaverit, et cultro visitari spectaverit, censet una lachrymas illas non artificio cujusdam nequam hominis fuisse productas, sed Dei virtute. Ad 7mum ipse testis iconem hanc, non vidit flevisse, aut mutatam fuisse, ex ore tamen defuncti archipresbyteri, et parochi bixadiensis Michaelis quippe Tatár audivit lachrymas fudisse, et quidem Pocsini audivit apud pie defunctum Illustrissimum Dominum Episcopum Michaelem Olsavszky, qui cum eundem Tatár reprehenderet, quod hocce in monasterio bixadiensi allodiaturam suam exerceret, et redditus ejus in suum converteret usum, subjungens, quod nihil aliud sit facturus, nisi acceptis campanis, et libris curabit succendi monasterium cum ecclesia, ne sit spelunca latronum, et sarabaitarum. Tum Tatár respondit: si monasterium bixadiense, et ecclesia ejusdem succendenda veniet, succedatur et haec pocsensis, inquit. Ad quod pie defunctus Episcopus inquit: miserande homo, quomodo audes hoc dicere, tamen iste locus est sanctus, quia icon Beatae Virginis flevit in illo? Replicuit Tatár dicens: etiam in ecclesia monasterii bixadiensis flevit. Dicit Episcopus: quis vidit? Vidit, inquit Tatár, mea mater, vidi et ego; Dominus Episcopus: miror, quod mi hoc non perscripseris; quomodo, inquit, perscripsissem? Ubi est Pocsensis imago Beatae Virginis flens, nunquid Viennae? Ego autem volo, ut nostra sit in loco bixadiensi. Haec testis ex ore Tatár audivit, quali autem ex occasione Tatár cum sua matre viderit iconem hanc (9v) flevisse, non scit. Ad 8vum dicit testis, quod a suo Avo archipresbytero Elia Pap audivit iconem deutralem pingi curatam per dictum archimandritam, et exolutam per eundem suum eandem Avum, quis autem pictor ille fuerit, ignorat. Ad 9num nihil. Ad 10mum scit testis: Jonam Csárár nobilem bixadiensem, parochum Jonam Pap Turvikonensem, Simeonem Nokás Komerzaniensem, Jonam Pap Turtocensem, Michaelem Danilovics Rosaparlagicz, Joannem Mollya Bojnyakaziensem, Demetrium Ivasko professorem, Nicolaum Görög Bixadiensem.

Quartus testis Jonas Csárár nobilis Bixadiensis Graeci Ritus Unitus Annorum 60. examinatus ad 1um benevole fassus est: primo Basilium Kovacskovics primum testem vidisse iconem deutralem flevisse, et ipse testis oculis suis vidit lachrymas profluxisse die Martis festorum pentecostalium. Cum denim famam lachrymantis hujus imaginis audivisset, venit et ipse, cumque sacrificio interfuisset, eo tum spectavit lachrymas defluxisse, et eadem die ad vespertas usque circa monasterium demoratus est volens experiri, utrum lachrymae illae ulterius producentur, et binis vicibus a meridie erat in Ecclesia, et utraque vice observavit flere iconem, et quidem abundantius, quam sub sacro, vidit autem cum murariis, et aliis pluribus hominibus ante sacrum nihil gustando, panem pro prandio. Ad 2dum ipse quoque testis iconem undique in adversa parte etiam bene consideravit, an aliquis artificio non effecerit ejusmodi fluxum, sed cum nihil observaverit, judicat aqua non fuisse aspersam, maxime cum defluere ex oculis videret. Ad 3um ex nulla alia parte virgineae iconis, aut Jesuli, sed ex solis oculis virgineis utrinque lachrymas profluxisse, et ad locum oris congregari, et quidem fluenter, non guttatim, fluxum illum similem humanis lachrymis fuisse observavit. Ad 4um cum solo die Martis in monasterio fuerit, solum audivit die Mercuri etiam iconem hanc flevisse, de interstitiis autem lachrymarum nihil scit. Ad 5um apparuit sibi speciosior imago haec, nunc erat et ipse compunctus, et contristatus. Ad 6tum dicit lachrymas istas, ut humanas fuisse, Dei tamen virtute productas

esse, cum ligno non sit conveniens ipsas fundere; productas autem cujuspian nequaquam hominis artificio non (10r) judicat inde, quia juxta relata et ipse diligenter imaginis tabulam undique inspexit, et nullum artificii signum vidit. Ad 7mum 8vum et 9num nihil. Ad 10mum Nestorium Veres bixadiensem incolam, Thomam Tatár, Theodorum Salamon nobilem bixadiensem ductorem nobilium scit testem in hanc rem bonum.

Quintus testis Elias Mojs nobilis Csertesiensis loci hadnagyius Graeci Ritus Unitus Annorum 38. examinatus benevole fassus est se quidem nescire, quis primo viderit iconem quaestionatam flere, audivisse tamen eandem flere ex certo homine Demetrio Mojs Csertisiense die Lunae festorum pentecostalium, quo audito testis die Martis venit in monasterium circa horam nonam matutinam, cumque in ecclesia sacrificio interfuisset, conspexit ex uno oculo sinistro lachrymas promanare, post lyturgiam vero ex utroque. Dein post lyturgiam testis ad suos tripenses sanguine junctos declinavit et domum redux denuo revisit plorantem iconem, et eo tum etiam plorasse eandem vidit, vidit autem cum pluribus signanter cum Parocho Komarsensi, cum teste 4to, cum parocho tartacziensi, parlagiensi, sobria tamen mente haec conspiciebat. Ad 2um aqua benedicta aut alia non censet aspersam fuisse iconem, quia lachrymae defluebant, et professor dicebat non esse illud lignum artificii, subjungens Dei virtutem esse, et Virginis intemeratae iconem ob peccata nostra flere. Ad 3um refert lachrymas ex nulla parte Virginis, aut Jesuli imaginis, sed ex utroque oculo virgineo madore repleto lucidas, et veluti argentum claras non guttatim, sed fluenter descendisse per genas; interea dum professor strophium auferret, observare volens, quo lachrymae descensurae sint, testis domum abivit. Ad 4um nihil. Ad 5um dicit testis virgineam cum plorantem faciem conspiceret, pallidam fuisse, non sicuti modo in se picta est, ipse quoque testis tristis, et veluti truncus effectus cum aliis compunctus lachrymas fudit. Ad 6um judicat virtute Dei lachrymas illas fuisse productas, et non naturaliter neque artificio alicujus nequam (10v) hominis, quia ex adversa parte fuit visitata undique, et signo nullo ejusmodi reperto, sicca tabula iconis. Ad 7mum nihil praeter audita ex aliis. Ad 8vum et 9num pariter nihil. Ad 10mum Komarsaniensem parochum scit bonum testem.

Sextus testis Elias Pap csertesiensis Graeci Ritus Unitus libertinus annorum 58. benefactor monasterii conformiter in omnibus fassus est, ut testis numero quintus, oculis suis videret imaginem quaestionatam flevisse die Martis festorum pentecostalium hic constitutus, mane quidem sub sacro non ita, uti post prandium, et quidem ex utroque oculo, ex dextro ad nares et os, ex sinistro autem per genas ad pectus fluxum lachrymarum observando, neque lachrymas istas humanitus, sed divinitus esse productas.

Septimus testis Simeon Nokás parochus Graeci Ritus Unitus Komarsansis. Annorum 27. examinatus benevole, fassus est prima vice vidisse iconem flevisse Basilium Kovácskovics, et quidem ex ore ipsis, sed et ipse vidit die Martis festorum pentecostalium eandem iconem vere plorasse ante prandium, et post prandium studio ad divulgatam famam in monasterio comparens cum in finem, ut experimentum caperet, num verum sit, quod fama nunciat, et eadem die ter in ecclesia existens vidit iconem plorasse non ita antea, sicuti post prandium, spectavit vero cum multis hominibus, inter quos fuisse professorem recenset, et Regium Cameralem Fiscalem Josephum Lányi, a quo vidit visitari iconem tam in se ipsa, quam et a parte adversa, atque lacerata de rima charta apapata, et ubique inspecta, hoc dixisse audivit hungarico idiomate, ante prandium, inquit, non flevit, modo autem magis flet, most igazán sír. Vidit autem testis haec sobria mente. Ad 2um dicit, non fuisse aqua iconem perfusam, quia tum multi homines invigilabant genuine videre cupientes, tum si aqua fuisset perfusa, illa continuo non fluxisset, ut illae lachrymae fluere

observatae sunt, maxime a meridie intra unius acaphtis⁷⁷ absolutionem continuo fluxisse observavi, inquit. Ad 3um retulit testis ex nulla parte Jesuli, aut Virginis, nisi ex duobus oculis lachrymas per genas ad pectus non guttatim, sed fluenter, easque ad humanis conformes profluxisse. Ad 4tum (11r) dicit se ad 4tam solum pomeridianam horam mansisse, proinde quamdiu fluxerint ultra suam existentiam nescit, scit tamen, quia vidit, quod mane die praedicta Martis post nonam exigue fluebat, post prandium notabiliter. Ad 5um vidit testis tristiolem fuisse iconem, quam modo est, et praedictum quoque Regium Cameralem Fiscalem Josephum Lányi dixisse, audivit: faciem iconis mutatam fuisse. Compunctus fuit et ipse testis, contristatus, atque illachrymatus. Ad 6um censet testis lachrymas fuisse supernaturales, cum imago non sit viva, et non sit conveniens inanimatae rei flere, sed neque artificio alicujus mali hominis fuisse productas, cum et ego, inquit visitationibus hujus iconis praesens interfuerim, neque ullum signum viderim. Ad 7m audivit testis ex aliis supradicentibus archipresbyterum Tatár vidisse flentem hanc iconem, et prohibuisse videntes aliis referre. Ad 8vum et 9num nihil. Ad 10m tarloczensem, et parlagiensem parochum scit testes.

Octavus testis Michael Danilovics parochus parlagiensis annorum 28. ad immediate precedentis testis fassionem conformiter fassus est: omnino iconem flere se vidisse die Martis Pentecostes, et ex utroque oculo madore repleto lachrymas manasse.

Nonus testis Ionas Pap parochus Turloczensis annorum 30. Ad 1um fassus est ex auditu primum testem Basilium Kovácskovics vidisse iconem flere, ipse autem testis posteaquam audivisset lachrymari iconem quaestionatam die lunae pentecostes venit in monasterium hora 3ia post meridiem circiter et observavit oculos plenos lachrymis fuisse, ac una etiam defluxisse per genas; hoc ipsum etiam die Martis redux vidit, et quidem cum pluribus signanter Demetrio Ivasko professore, et Josepho Lányi Regio Camerale Fiscali, qui quamvis prius non crediderit, posteaquam tamen cum professore visitasset tabulam imaginis virgineae undique dixit: revera flet. Testis autem utraque vice dicit semet sobrium fuisse ex prandio religioso. Ad 2dum dicit testis, non fuisse aspersam iconem aqua, inde quia aqua aspersa stat, lachrymae autem illae fluebant. (11v) Ad 3tium ex nulla parte Virginis, aut Jesuli iconis fluxum observavit, sed ex solis oculis lachrymas, neque in ulla imaginis parte quidquam simile observavit testis; vidit autem sensim defluxe, et non guttatim, et quidem pellucidas, ut argentum. Ad 4tum dicit testis ex relatis tam die Dominico, quam Mercuri Pentecostes flevisse iconem, solus autem solum die Lunae, et Mercuri, quibus interfuit, flevisse observavit, obvavit tamen die Lunae a meridie sub vesperis modicum cessasse fluxum, at denuo sub completorio manasse. Ad 5tum observabat iconis mutationem, et ipse testis cum religiosi id ipsum loquentibus, et quidem tristiolem, quam modo est, videndo autem testis virgineam iconem lachrymari, et ipse compunctus ex rei novitate illachrymatus est cum aliis. Ad 6tum dicit supernaturales esse lachrymas istas, eo quod cum lachrymae interim doloris signa externa sint, quae ligno utpote rei inanimatae non conveniunt, Dei virtute productae sint; neque productae alicujus nequam hominis artificio, quia visitata coram se imagine nulla artificii signa reperta sunt. Ad 7um non vidit ipse hanc iconem flevisse, audivit tamen tempore bixadiensis parochus Michaelis Tatár. Ad 8vum, et 9num nihil. Ad 10m scit testem opportunum parochum Bonyaháziensem.

Decimus testis Joannes Mollya parochus Bonyaháziensis annorum 26. ad 1m fassus est, se ignorare, qui primo viderit iconem quaestionatam flevisse, ipse tamen audita super eo fama venit in monasterium die Martis festorum pentecostalium circa horam sextam post meridiem, et vidit ex oculo dextro profluxisse lachrymas ad mentum, ex sinistro vero per

⁷⁷ akathisztosz

genas ad pectus defluxisse, et ubi post coenam cum religiosis acaphtis persolutum fuisset, et testis domum abitum pararet, relatum est per duos studiosos pro custodia collocatos, quod uberius profluerent lachrymae, quod ita etiam experti sunt accurrentes in ecclesiam, vidit autem haec cum duobus diaconis, Reverendo Domino Professore, religiosis, murariis, et aliis, quam plurimis. Redux sequenti die Mercuri ad videndum, magis flentem invenit. Ad 2dum non existimat aqua aspersam fuisse, ex ratione, quod aqua aspersa stetisset hae autem ex oculis profluerent. Ad 3um in nulla parte figurarum (12r) Virginis, et Jesuli observavit aliquem fluxum, vel madorem, unice ex utroque oculo, ex dextro quidem per mentum, ex sinistro autem per faciem ad pectus humanis conformes non guttatim sed fluentur lachrymas manasse. Ad 4tum quamdiu flevit, et num per interstitia non scit, nisi, ut superius exposuit. Ad 5tum observavit die Martis tempore acaphtistis post coenam absoluti fluenter repletis oculis jucundiorum, dein vero paulo post, ubi uberius defluxissent lachrymae, tristiorum, ipse autem testis raptus fuit admiratione insolitarum lachrymarum, Ad 6um censet testis, supernaturalem fluxum fuisse illum, cum ligno inanimato inconueniens sit lachrymari, neque artificio alicujus hominis potuisse illas elici, vel exinde scit, quod ut ille tabulam imaginis undequoque conspexerit nullo observato a se signo ejusmodi artificii, ita et fiscalis Illustrissimi Domini Weselényi Osváth reformatus, digito detergebat, et visitata, imagine vere ipsam flere recognavit absque omni suspitione alicujus artificii. Ad 7mum solus in persona non vidit fleuisse, aut mutatam fuisse antea, audivit tamen ex Kis-Girczensi parocho. Ad 8vum, 9num nihil. Ad 10um Nicolaum Görög bixadiensem, et turvekonyiensem parochos bonos testes scit.

Undecimus testis Nicolaus Görög parochus bixadiensis, annorum 50. ad primum fassus, quod posteaquam religiosi medio studiosi certi die Lunae Pentecostes sibi nunciassent, ut cum processione veniret ad monasterium, quia icon virginea fletet, processionaliter comparando, vidit iconem fleuisse, lachrymasque ex utroque oculis manasse, et quidem ex dextro defluxisse versus nares, ac inde post moram ad os, ex sinistro vero per genam, post meridiem autem uberius ad pectus defluxisse. A prandio testis domum abivit, die vero Mercuri iterum rediit, et pariter ex utroque oculo madore repleto vidit defluxisse lachrymas, vidit autem cum pluribus sobrius. Ad 2um ex ambobus oculis hic testis lachrymas manasse observavit, in alia autem parte iconis Beatae Virginis, aut Jesuli nihil quid tale vidit, aedem limpidas fuisse dicit, nec guttatim, sed fluenter manasse, primo quidem ut guttam stetisse, dein vero defluxisse exposito modo. Ad 4um duobus diebus, quibus interfuit, scit fleuisse, aliis solum audivit, quod autem jam lentius, jam uberius fluxerint lachrymae, edixit. Ad 5um nihil. Ad 6um dicit supernaturales fuisse easdem ex ratione, quia lignum iconis siccum est, neque artificio aliquo evenisse existimat, (12v) quoniam ipse quoque illud inspexit, et nullum artificium vidit. Ad 7um solus hujus imaginis seu mutationem, seu fletum non observavit antea, audivit tamen lachrymatam fuisse tempore occisi archimandritae ex ore Michaelis Tatár. Ad reliqua nihil.

Duodecimus testis Jacobus Simet murariorum magistri munkaciensis filius annorum 20.

Decimus tertius Laurentius Rajner murarius annorum 33.

Decimus quartus Georgius Chuber murarius annorum 34.

Decimus quintus Josephus Smajczl murarius annorum 20.

Omnes quatuor examinati fassi sunt semet vidisse iconem Beatae Virginis quaeastionatam a die Dominico Pentecostes 5ta hora pomeridiana usque ad diem Jovis lachrymas fudisse, et quidem per intervalla ex utroque oculo, plus tamen fluxere, quam non, observarunt, et quidem ex dextro oculo lachrymas ad nares, ex sinistro autem duobus rivulis per genas ad pectus.

Decimus sextus testis Joannes Manye turvikonyiensis annorum 50. Ad 1um fatetur se quidem ignorare: quis primo viderit iconem hanc flere, ipse tamen ad divulgatam famam veniens ad monasterium die Mercuri hora 12a circiter intravit ecclesiam, et vidit ex ambobus oculis madore repletis lachrymas effluxisse, ex dextro venisse ad nares, inde ad os et per mentum ad pectus, ex sinistro vero per genas ad pectus defluxisse, quamdiu porro fleverit, nescit, quia domum discessit, vidit autem cum parocho Kis-Girczensi, murariis prepetitis, et religiosis. Ad 2um non existimat aqua aspersam. Ad 3um nullibi in imagine observavit fluxum, nisi ex oculis exposito modo defluxisse, limpidas fuisse lachrymas, nec guttatim, sed fluenter manasse easdem refert. Ad 4um et 5um nihil. Ad 6um supernaturales censet ipsas fore, quia sicci asseres, et ligna non continent in se aquam; sed neque humano artificio evenisse fluxum illum, cum in imagine illa nulla signa viderit, quamvis cum aliis inspiceret. Ad 7mum ipse nunquam illam flevisse, aut mutatam fuisse vidit, sed neque audivit. Ad reliqua nihil.

Decimas septimus testis Alexius Kecskés nobilis et cantor bixadiensis. Ad 1um fatetur ex auditu Athanasium religiosum (13r) primo vidisse iconem plorare, ipse autem observavit die Lunae Pentecostes circa horam 5am cum parocho et populo processionaliter veniendo, vidit autem die Lunae, et mercuri ad 12um horam hic demorando sobria mente. Ad 2um dicit non fuisse possibile ut aqua aspersa fuisset, quia oculi fuerant repleti madore, qui inde defluerat. Ad 3um ex utroque oculo profluxerunt lachryma nulla in parte iconis quidpiam simile observando, manasse autem illas sensim vidit, et quidem ex parte dextra ad nares pervenisse, ex sinistram ad genam, ubi autem foris per suum parochum aqua benedicta fuisset, vidit testis, quod ad locum oris, inde per mentum ad pectus, formosae, sicut oriente sole ros, et argenteae guttae non guttatim, sed fluenter lachrymae profluxerint, ac emanarint. Ad 4um scit ad diem Jovis flevisse, maxime die lunae, et Mercuri cum hic fuerit, die Mercuri enim a meridie ubi domo rediisset, denuo observavit cessasse. Ad 5um observavit, dum flere videbatur, apparuisse iconis effigiem subnigram, cum autem cessassent lachrymae, rubriorem fuisse, ipse etiam testis consternatus fuit, cogitans fletum illum fore propter peccata unde in lachrymas solutus. Ad 6um judicat supernaturales fore ex ratione, quod lignum siccum flere nequiret, sed neque existimat artificio alicujus evenisse, quia ubique, inquit, inspecta fuit, et nullibi signum repertum aliquod, cujuspian fraudis. Ad reliqua nihil.

Quae cuncta Anno et die praespecificato de statu quaestionatae Magnae Dei Matris Iconis plorantis oculari nostra inspectione revisa, et comperta, atque fassionibus testium praevio modo nobis relata Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae humillime referimus, et repraesentamus.

Georgius Szabados Cathedralis et Comitatus Ugocsiensis Archidiaconus manu propria

Johannes Ovszjánik Nagy-Szólósiensis Parochus, ac ejusdem nominis districtus Archi-Presbyter manu propria

3.

Nagybánya, 1775.

ZsolocsKay Sándor alapítványa ikonosztáziön építésére

Állami Levéltár, Beregszász, Fond 64 Opisz 4 No 156.

Mivel hogy halandó ember vagyok, és nem tudom mit holtom után következni fog, azért jövődőre írásom által emlékezetre hagyom, hogy 1775. esztendőben Nagy-Bányay vásáros Pálkovits Úr Bírósága alatt, és Szigethy Úr fő notárisága alatt magamra fel vállaltam 3600. 6 esztendőre a Nagy-Bányay vásároknak jövedelmét árendába. Aki alább fel írt tuttára is adom írásomnak rendiben az kiknek illik, hogy én midőn jártam volna Munkácsra az új Bacsinszky András püspöknek Eö Excellentiájának tiszteletére, és más jó akaróimnak látogatására [...] létében Fő Tisztelendő Boksay András Canono[...] es Cathedralis Munkácsy Archidiaconusnak F[...] Tisztelendő úr Szilveszter Kovácsák PP Basil[...] provinciálisának, FP Sablás Andrej [...] Theologia professornak, és többieknek, meg[...] thalanál fogaztam az bixády basiliták uj mú templomnak belső ékesítésére, ugy mind oltárra és iconostásra 600 id est hatszáz rf. Melyeket Istennek dicsőségére, az én lelkemnek üdvösségiért tartozni fogok megadni, mikor kivátnatni fognak az bixadí szent atyák. Hogy ha pedig tanálnék meg halni, és rajtam maradna, amit fogattam, tartozni fog meg aztatt az a kire jószágom maradni fog átok alatt. Mellyre megírt nagyobb erőstésére nominatis kereszt kézy vonásokkal subscribálom,

Zolocskay Sándor +
Nagybányai vásár bíró

Képmelléletek

1. kép. A bicszádi kegykép 20. századi másolata, fémborítással és anélkül, Bicszád, egykori bazilita kolostortemplom

2. kép. A bicszádi egykori bazilika kolostor temploma

3. kép. A bicszádi egykori bazilika kolostortemplom belseje, jelenlegi állapot

A kötet szerzői

- BAÁN ISTVÁN, görög katolikus pap, habilitált doktor, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
- BITSKEY ISTVÁN, akadémikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
- ANTONIS FYRIGOS, egyetemi tanár, „La Sapienza” Egyetem, Róma
- OVIDIU GHITTA, egyetemi tanár, Babes–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár
- GHEORGHE GORUN, egyetemi tanár, Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nagyvárad
- IVANCÓ ISTVÁN, görög katolikus pap, főiskolai tanár, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza
- JANKA GYÖRGY, görög katolikus pap, főiskolai tanár, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza
- MAKLÁRY ÁKOS, görög katolikus pap, megbízott előadó, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza
- MOLNÁR ANTAL, egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest
- OVIDIU POP, görög katolikus pap, egyetemi docens, Babes–Bolyai Tudományegyetem, Görög Katolikus Teológiai Kar, Nagyvárad
- PUSKÁS BERNADETT, főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola, Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar
- SZABÓ PÉTER, egyetemi docens, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet, Budapest
- OLEH TURIY, egyetemi tanár, Ukrán Katolikus Egyetem, Lviv
- TERDIK SZILVESZTER, művészettörténész-régész
- CYRIL VASIE, SJ, egyetemi tanár, rektor, Pápai Keleti Intézet, Róma
- VÉGHSEŐ TAMÁS, görög katolikus pap, főiskolai docens, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba
- ZACHAR JÓZSEF, habilitált doktor, a történelemtudományok (MTA) doktora, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történelem Tanszék, Eger

Névmutató

- Acciaiuoli, Niccolo, bíboros 230
Ács Zoltán 244
Adamček, Josip 50
Adam, Miroslav 31
Adriányi Gábor 19
Agatoklosz 121
Ágoston, Szent 71, 121, 122
Aguirre, José Sáenz de, bíboros 216, 217, 219
Albani, Giovanni Francesco, bíboros (XI. Kelemen pápa) 219
Alberigo, Giuseppe 18, 19, 21, 203
Albert, Nagy Szent 121
Алешуина, М. 296
Allacci (Allati, Allatiosz), Leone 20, 58, 61, 71, 85, 199
Alphonsus, a Jesu Maria 132, 133
Alteriis, Lorenzo de, bíboros 217
Altieri, Paluzzo, bíboros 216, 217, 218
Alvarez, Emanuele 66
Ἀμαντος, K. 62
András János, V. 322, 325
Andrieu, M. 31
Angelis De, Giacomo, bíboros 218
Angelis De, I. 119
Angyal Dávid 163
Antalóczy Lajos 134
Anzelm, Canterbury Szent 69
Aparfi Mihály, erdélyi fejedelem 163, 165, 167
Arcoleo, Antonio 70
Arcudio, Pietro 71
Arisztophanész 66
Arisztotelész 68, 71, 121, 122
Aron, Petru Pavel, erdélyi g.k. püspök 322
Artamanov, Vlagyimir Alekszejevics 172
Aste, Marcello de 140, 144
Asztalos Miklós 170
II. Atanáz, ochridi páriárka 75, 76, 77
Atanáz, Anghel, erdélyi g.k. püspök 177, 254
Atanáz, Szent 69, 72, 103, 109, 122
Azzolini, Decio, bíboros 211
Baán István 7, 8, 16, 22, 23, 25, 26, 43, 139, 187, 207, 270, 341
Bacsinszky András, munkácsi püspök 297, 302, 307, 308, 323, 332, 339
Bacsinszky Gábor 323
Bablske, Joachim 129, 171
Bakay Kornél 159
Bak M. János 159, 160
Baldeschi (Ubaldi) Colonna, Federigo, bíboros 216
Ballingh János 298
Balog Mária 296
Balthasar, Hans-Urs von 22
Bánffy György, erdélyi gubernátor 258
Bánkúti Imre 170, 172
Baran, Alexander 23, 187, 188, 198, 242, 243
Barberini, Carlo, bíboros 211
Bárzy István 171
Barker, Th. 164
Barkóczy Ferenc, egri püspök, esztergomi érsek 31, 135, 303, 318
Bárlea, O. 265
Baronius, Cesare, bíboros 122, 191
Barta Gábor 161, 165
Bartók Gábor 324
Basilovits, Joannicius 284, 285, 300, 303, 308, 315, 316, 319, 320, 321, 323, 324, 326
Báthori István, erdélyi fejedelem 163
Báthori Zsófia, erdélyi fejedelemasszony

- 209
 Bazil, Nagy Szent 66, 68, 72, 188, 203
Becker, U. 308
Beke Margit 267
 Bekkosz, Ióánnész 69
 Bellusi, Constantinus 276
Benczédi László 163, 169
Benda Kálmán 164, 170, 171, 172
Bendász István 193, 316
Bende József 26
 XIII. Benedek pápa 58, 217
 XIV. Benedek pápa 24, 40
 Benedek, Szent 72
 Benkovich Ágoston, váradi püspök 27,
 131, 166, 178, 212, 239, 252, 253,
 270, 272
 Bercsényi Miklós 166, 167, 169, 170, 171
Bérenger, Jean 162, 170
 Berinzaga, Isabelle 119
Berki Feriz 188
Bernard, Birgit 191
 Bernardin, Sienai Szent 72, 121
 Bernát, Szent 72, 121
Bernhard, Jean 21
 Berulle, Pierre, de 120, 121
 Besszarion, Baszileiosz, bíboros 69
 Besszarion, Stroumnitza érseke 76
 Bielanski, Peter 306
Bignami Odier, J. 58, 85, 86
Білецький, П. 297
Bitskey István 7, 129, 130, 132, 133, 135,
 341
 Bizánci (Bizánczy, Bizánczi) György,
 munkácsi püspök 28, 199, 200,
 201, 205, 228, 229, 230, 231, 232,
 255
Blanchet, Marie-Hélène 19
 Blazsovszky György Gábor, munkácsi
 püspök 297, 306, 307, 309
Bognár Krisztina 130
Bogović, Mile 52
Bogyay Tamás 159
 Boksay József 295, 296, 309, 339
Boljević, Ruvim 49
 Bolla Péter 130
 Bonaventura, Szent 260
 VIII. Bonifác pápa 260
 Borgia, Francesco, jezsuita rendfőnök 153
Borgia, Nilo 57, 59, 60, 63, 70, 74, 75, 76,
 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 95,
 100, 153
 Borkovics Márton, zágrábi püspök, kaloc-
 sai érsek 176
 Boross Péter 130
Borovszky Samu 319, 323, 326
Borus József 170
Bosák Nándor 134
Boškovič, Vančo 48
Bouydosb, Ernest 57, 119, 121, 122, 123
Bozsiák Pál 134
 Bradács János, munkácsi püspök 306,
 315, 323
 Bradács Mihály 302, 306, 315, 323
 Brancati de Laurea, Lorenzo, bíboros 216,
 217
Bránzen, N. 261
Braunbach, M. 168
Broggi Bercoff, Giovanna 16, 270
Browe, Peter 30
Brunello, A. 72, 75
 Bruzen de la Martinière, Antoine-Augus-
 tin, bíboros 75
Bucchia, Vittorio 50
 Budai Ézsaiás 288
 Buldus, egri püspök 133, 134
Bunyitay Vincze 167, 253
Burai, A. 239
 Busović, Nikodim 52
Βουτσίνου, Μ. 67
Buzási Enikő 295, 297, 298, 299, 300, 309
 Caesar, Julius 68
 Camillis De, Antonio 58
 Camillis De, János József 3, 5, 7, 8, 9,
 10, 15, 16, 25, 28, 32, 33, 55, 57,
 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77,
 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
 88, 89, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101,
 102, 111, 115, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127,

NÉVMUTATÓ

- 129, 131, 137, 139, 78, 139, 140,
141, 142, 144, 145, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 154, 157, 158, 159,
166, 170, 171, 173, 175, 178, 179,
180, 181, 182, 183, 184, 187, 191,
192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 202, 204, 205, 206,
207, 209, 212, 213, 214, 217, 218,
219, 239, 240, 241, 242, 243, 244,
245, 246, 247, 248, 249, 251, 252,
253, 254, 255, 256, 257, 258, 261,
262, 263, 264, 265, 267, 269, 271,
272, 273, 274, 275, 277, 278, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 286, 287,
288, 290, 291, 292, 295, 297, 300,
301, 302, 303, 304, 305, 309, 315,
318, 320, 327
- Camillis De, Michele 58
Camillis De, Niccolò 59, 84
Camillis De, Nicola 58
Camillis De, Smaragdi 58
Camillis De, Stamatís 58
Canart, P. 85, 86
Canisius, Petrus Szent 261
Capizucchi (Capisuccuso), Raimondo,
bíboros 119, 216
Carayon, A. 62, 75
Carlone, Giovanni Battista 135
Carpineo, Gaspar, bíboros 216, 217, 218,
219
Caryophyllis, Giovanni Matteo 65, 71
Casanate, Hieronimo, bíboros 211, 216,
217, 218, 219
Casoni, Lorenzo, bíboros 235, 237
Castagnola, Vincenzo 61, 62
Castellucci, A. 75
Catullus 66
Ceffalia, Ignazio 16, 20, 21, 22, 25
Cennerné Wilhelmb G. 297, 298, 299, 300,
307
Cerri, Urbano 82
Chigi, Flavio, bíboros 216, 217
Chiozza, Antonio 82
Chrisanich, Wolfgang Gabriel 130
Chuber György 316, 337
Cibo, Alderano, bíboros 211
- Ciceró 66, 68, 121, 122
Cidone, Demetrio 69
Ciprián, Karthágói Szent 122
Cirill, Alexandriai Szent 72
Cirill István (Tanasz), antióchiai pátriárka
60
Cirill, Jeruzsálemi Szent 65, 121
Ciubotă, Viorel 317, 319, 323
Claudio, Ptolemaio 121
Clavio, P. 121
Coballutius, Scipio 70
Condorelli, Orazio 16, 18, 19
Congar, Yves 22
Conti, Otto de 131
Cook, M. A. 159
Cordignano, F. 75
Corifeo (Coripheus), Vittorio 64, 89, 276
Ćorović, Vladimir 45
Corvisier, André 160
Costantini, Onofrio, dibrai püspök 64, 73,
74, 76, 77, 78, 89, 90, 97, 116, 140,
141, 142
Cotolendi, Ignazio 154
Coussa, Gabriele Acacio 142
Cracium, M. 275
Crawford, Charles 21, 30, 31
Crisafida, Giovanni 70, 76, 77, 78
Cрноjević, Arsenije, ipeki pátriárka 48, 52
Croce, Benedetto 69
Culley, Thomas 131
Curtius 68
Cybo, Odoardo 140, 143, 214
- Czernatonyi István 248
Czigány István 170
Csáky Imre, bíboros 166, 255
Csanády László 129, 171
Csárár Jónás 316, 334
Csatáry György 167
Csécsi János 135
Csibák György 159
Csorba Ferenc 27
- Damazusz pápa 150

NÉVMUTATÓ

- Danilovics Mihály 315, 316
Darrouzés, J. 86
 Demeter, podoragnei paróchus 191
 Demeter, váradi görög katolikus esperes 254
 Démoszthenész 66, 68
 Demski, Pavlin 48, 49
 Dénes, Areopagita 69, 72, 121, 123
 Dénes, Chartres-i 121
Denzinger, Heinrich 203
 d'Este, Rainaldo, bíboros 217
 d'Estrées, César, bíboros 211, 217, 218
Diós István 288
 Dobis István 130
 Dondini, Guglielmus 131
Draganović, Krunoslav 48, 52
Dudás Bertalan 327
Dudás Gyula 168
 Dudás Miklós, hajdúdorogi püspök 309
Durđev, Branislav 49
Džaja, Srećko 47, 48
Džudžar, Giorgio 43
- Éble Gábor* 325, 326
Eckhart Ferenc 27, 123
 Eckhart mester 123
Ember Győző 317
 Epiktétosz 122
 Epiphániosz, Szalamiszi 69
Erdélyi Béla 309
 Erdődy Gábor, egri püspök 135, 231
Erdő Péter 32, 203
Erickson, John H. 21
 Esterházy Pál, nádor 163, 166
Esze Tamás 170
 Eszterházy Károly, egri püspök 135
 Eugenikosz, Markosz 69
- Fabroni, Carlo Agostino, bíboros 235, 237
Fanfanelli, Angelo 101
Fantappiè, Carlo 21
Faragó Zoltán 308
 Farkas István, váradi helynök 198, 253, 255
- Farrugia, Edward* 29
Fazekas István 130
Featherstone, Michael 18
Feci, S. 153
Fedalto, Giorgio 60, 76, 80
Federici, Tommaso 22
 Fejér (Feir) Benjamin 288, 326
 Fenesy György, egri püspök 117, 166, 251, 252, 277, 278, 279
Fényes Elek 321
 I. Ferdinánd, császár, magyar király 161
 III. Ferdinánd, császár, magyar király 299
 Ferdinánd, Habsburg, főherceg 161, 267
 Ferdinandy Mihály 160
 I. Ferenc, francia király 160, 161
 Ferenc, Szaléz iSzent 73, 120, 122
 Ferenc, Xavéri Szent 98, 122, 156
Fermendžin, Euzebije 48
 Ferrari, Giovanni Battista 132
Ferrari, Mirella 16, 132, 219
 Ferrari, Tomasso Maria, bíboros 219
Fila Béla 203
 Firczák Gyula, munkácsi püspök 284, 285, 287, 308
Fischella, Rino 22
Fletcher, John E. 131
Fodor György 168
Fodor Pál 161
Foilloux, Étienne 26
 Forgách Ferenc, esztergomi érsek 176
Foscolos, M. 73
Fotić, Aleksandar 47
Fraknói Vilmos 27, 160, 164
 Franciotti, Marco Antonio 70
 II. Fülöp, spanyol király 152, 153
Fyrigos, Antonis 7, 57, 58, 59, 60, 65, 70, 71, 73, 74, 262, 341
- Gagliardi, Achille 72, 113, 119, 120, 121, 122, 125, 126
 Galatoulas, Simone 57, 59, 62
Galavics Géza 296
Gálos László 204
Gasparri, Pietro 24, 151

NÉVMUTATÓ

- Gauchat, P.* 59, 76
Gávrís Kelemen 290, 327
Gebei Sándor 129, 134, 168
 Gebé Péter, munkácsi püspök 308, 309
Gefaell, Pablo 18
Gebhl, Hans 317
Gelzer, H. 77
Gentilezza, Giuseppe 52
 Gentili, Francesco Maria 101, 131
 VII. Gergely pápa, Szent 150
 XI. Gergely pápa 18, 151
 XIII. Gergely pápa 60, 153
 XIV. Gergely pápa 145
 XV. Gergely pápa 153
 Gergely, Nagy Szent, pápa 150, 259
 Gergely, Nazianzi Szent 68, 69, 72, 109, 122
 Gergely, Nüsszai Szent 72, 259
 Gergely, Palamasz 69, 72
Gergely Samu 163
Gerbartl, Gertrud 162
 Gertrúd, Szent 122
Ghitta, Ovidiu 8, 57, 86, 239, 244, 247, 249, 257, 274, 275, 318, 319, 341
 Giacomo, Fra 121
 Giattini, Giovanni Battista 131
Gill, Joseph 19
 Giudice, Francesco del, bíboros 230, 232, 233, 235, 237
 Glyzounios, Emmanuele 62
Gondola, Matteo 52
Goron Gheorghe 8, 251, 252, 341
 Görög Miklós 315
Granata, F. 75, 76, 79
Grigássy Gyula 286, 291
 Griparis, Giorgio 85
 Gritti Tipaldo, Giovanni Andrea 72
Gross, Hanns 132
 Grossolano, Pietro 69
Grujić, Radoslav M. 50
 Guarino, da Verona 66
Guarnieri, R. 123
Gudziak, Boris 15
Guida, F. 73, 247
Gyárfás Endre 167
Gyórfly György 159
Gyürki Péter 291
Hadrovics, Ladislav 47
Halecki, Oscar 15
Halmay Béla 321
Γαπαύδα, Ηθαν 295, 307
 Harpius, H. 123
Heckenast Gusztáv 170, 172
Hegyi Klára 161
Heiser, Heinrich Aloys 30
Hengelmüller, L. 171
Henn, William 22
Hermann Eged 176
 Hésziodosz 68
 Himerius, tarragonai püspök 203
Hinschius, Paul 26
 Hodermarski Péter 193
 Hodermárszki János 171, 193, 255
Hodinka Antal 15, 16, 23, 24, 25, 26, 28, 116, 117, 118, 139, 149, 166, 178, 180, 184, 187, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 290, 298, 299, 301, 306, 319, 320, 321
Hofmann, G. 62
Hollós János 30
 Homérosz 68, 121
 Hopkanics János 201, 232, 233, 234, 235, 237
Hopp L. 170, 171
Horányi Lukács 52
 Horatius 68
 Hormisdas pápa, Szent 150
Horváth Kázmér 165
 Horváth Márton 244
Horváth Mihály 161
Horvat, Karlo 53
Hoško, Franjo Emanuel 51
Hrabak, Bogumil 49
Hryniewicz, Wacław 35
Hudita, I. 162
 Hugo, Aetherianus 69

NÉVMUTATÓ

- Hugó bíboros 121
 Hugó, Szentviktori 122
Hummelberger, Walter 162
 Huterovicz, Josaphat 276
Hünemann, Peter 203
- Ibrišimović, Luka 51
 Ignác, Bodenei 76, 77
 Ignác, Loyolai Szent 120, 122, 124
 Illésházy Ádám 130
Immich, M. 159
 Imreleszky Péter 134
 III. Ince pápa 150
 IX. Ince pápa 164
 XI. Ince pápa 120, 148, 164
 XII. Ince pápa 196, 217, 218, 219
 Iszokratész 66, 68
 Iulius De, Iulius 85, 115
Ivancsó István 8, 283, 285, 286, 287, 315, 341
 Iváskó Demeter 315, 316, 322, 323, 324, 326, 328
Ivić, Aleksa 51
 Izaiás szerzetes 8, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 315, 317, 318, 319, 322, 326, 327
 Izidor, kijevi metropolita 35
 Izidor, Pelusiota Szent 122
- Jacopone, da Todi 72, 122
Jačon, Marko 45, 48, 52, 82
 Jakusich György, egri püspök 270
Janin, R. 76
 Janjevac, Paisije 48
Janka György 8, 26, 28, 175, 341
 János, Aranyszájú Szent 66, 68, 72, 109, 121, 122
 János, Damaszkuszi Szent 69, 259
 III. (Sobieski) János, lengyei király 163
 János, Keresztes Szent 120, 122
 János, Khilasz, efezusi érsek 85
 XXIII. János pápa 142
Jászay Pál 161
Jedin, Hubert 21
- IV. Jenő pápa 263
 Jenő, Savoyai, hadvezér 168
 II. Jeremiás, jeruzsálemi pátriárka 19, 60, 189
Joannou, Pericles-Pierre 188, 203
 Josif, kijevi érsek 35
 Jovanovicz, Marianus 277
 I. József, császár, magyar király 171
 II. József, császár, magyar király 296, 302, 307, 324, 325
Jug László 203
- Kabrda, Josef* 47
 Kálvin János 258
Kaminskij, Eugenio 140
 Kaminszki Péter 171, 273, 278, 286
 Kantul, Jovan 48
Karácsonyi János 177
Karalevszki, Cirillo 57, 64, 66, 71, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 101, 264, 265
 Kara Musztafa, nagyvezír 163
Καραθανάσης, Α. 67
 II. Károly, spanyol király 169
 V. Károly, lotaringiai fejedelem 163
 V. Károly, német-római császár 160
 VI. (III.) Károly, császár, magyar király 172
 Károly, Borromei Szent 119, 175
Károlyi Antal 325
Károlyi Árpád 161, 165
 Károlyi Sándor 172, 320, 323, 325
Kašić, Dušan Lj. 50
 Kasper, Martírius 300
 Katalin, Genovai Szent 120, 122
Katona István 171
Katona Judit 207
 Kébell Mihály, váradi helynök 255
Kecskés Elek 316
- VIII. Kelemen pápa 16, 22, 24, 153
 IX. Kelemen pápa 27, 80, 157
 X. Kelemen pápa 49, 209
 XI. Kelemen pápa 171, 200, 201, 219, 233, 234, 236, 327
 XIII. Kelemen pápa 28
 XIV. Kelemen pápa 28

NÉVMUTATÓ

- Kempis Tamás 72, 122
 Keresztély Ágost, bíboros, esztergomi érsek 200, 230
 Khrüszzolorasz, Manuel 66
Kilián István 133
Király K. Béla 159, 170
 Kircher, Athanasius 131
Kisfaludy Katalin 160
Kiss János 327
Kiss József Mihály 130
 Klobusiczky Ferenc 239, 272, 279, 280
Klopp, Onno 164
 Koczák Antonius 300
 Koczák Arsenij 300
Koehler, K. 163
Koi István 193, 316
Kolarić, Juraj 50
 Kolcinszki Mihály 191
 Kolenda, Gabriel kijevi érsek 210
Kollányi Ferenc 206
 Kollonich Lipót, bíboros, kalocsai érsek, esztergomi érsek 8, 9, 10, 22, 25, 28, 73, 115, 116, 117, 118, 132, 139, 140, 141, 142, 147, 148, 149, 166, 167, 176, 178, 182, 187, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 204, 206, 207, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 239, 240, 246, 247, 248, 251, 252, 257, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 281, 286, 289, 290, 301
Kolosvári Sándor 205
Kónya Péter 129
 Koriathovits, Theodor 284, 303, 315
Korta, Stefan 21
Kosáry Domokos 160
 Kossakovszkij, Adrián 116, 242, 243, 277, 281
 Kovácskovics Bazil 316, 317, 323, 331, 332, 335, 336
 Kováts János 303
 Kovejsák Szilveszter 306
Köpeczi Béla 135, 163, 170, 171
Krajcar, J. 70, 74
Krause, Gerhard 19
 Krizsanovszky Antal 302, 303
Kubinyi András 160
Kudelić, Zlatko 51
Kulcsár Krisztina 324
Kulcsár Péter 160
 Kulcsiczky (Kulczycky) Porphyrius 270, 271, 273
 Kuncevicz Jozafát, polocki érsek 189
Kunt, Mitin 161
Kupár (Hierotheus) R. 284, 285, 286
Kuszeliez, Joachim 276
 Küdónész, Demetriosz 69

Lacko, Michael 23, 119, 177, 240
 II. Lajos, magyar király 160, 161
 XIV. Lajos, francia király 162, 163, 164, 167, 168, 170
 Lajos, Badeni, hadvezér 167
Lakatos Adél 267
Lami, Giulia 16, 270
Lánczy Gyula 167
Lanne, Emmanuel 17, 19, 22
 Laszkarisz, Konsztantinosz 66, 75, 76, 77
 Laszkarisz, Szimeon 75, 76, 100
Latourelle, René 22
Laurent, V. 73, 75, 76, 77, 80
 Laval, Francesco 154
Laymann, Paul 132, 133
Lazarev, V. 259
Le Bras, Gabriel 17
Lefebvre, Charles 21
Legeza László 327
Legrand, Emile 18, 22, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 91, 97, 111, 119, 124, 199
Legrand, Hervé 18, 22
Leboczky Tibor 167
 IX. Leó pápa 69
 X. Leó pápa 19, 20
 XIII. Leó pápa 17
 Leó, Hippó-i Szent 122
 Leonardis De, Francesco 48, 49, 50
Leroy-Molinghen, A. 103
Leskó József 171
 Lesley, William 154

NÉVMUTATÓ

- Leszjke Andor* 321
Lilek, R. E. 162
 Linder, Franz 307
 Lipniczky (Lipniczki) János Jeromos 248, 270, 273, 278
 I. Lipót, császár, magyar király 27, 52, 116, 149, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 178, 205, 244, 247, 252, 254, 264, 268, 285, 289, 300, 319
 Lippay György, egri püspök, esztergomi érsek 22, 26, 116, 130, 132, 176, 231, 270
 Lippay János 132
Liptai Ervin 170
 Livius 68
 Lósy Imre, esztergomi érsek 176
Luca, G. de 126
Lucskay (Lutskay) Mihály 116, 117, 182, 190, 191, 192, 193, 195, 301, 303, 319, 320, 321
Lukács László 131
 Lukiánosz 66
Lukinich Imre 167, 172
Lukinović, Andrija 50
 Luther Márton 260, 261
Luti, Giacomo 131
Lutzy, H. 159
Lyka Károly 302, 303
- Macha, Joseph* 19
Magocsi, Paul 245
 Magotto, Giacomo 110
 Mainerio, Bernardo 59, 63, 83, 94
 Mainerio, Michele Giorgio 59
 Mainerio, Pluma 58
 Major Gergely 325
Maklárý Ákos 7, 149, 341
 Malachovszky (Malachovszki) János 209
 Malaxosz, Manuél 190, 202, 206
Málnásy Ödön 166
 Mancini, Francesco 101
Mandić, Dominik 53
 Mankovics Mihály 302
Mansi, Gian Domenico 31
- Manye János 316, 338
 Marchianò, Salvatore 84, 276
 Marchianus, Giovanni Battista 140, 144, 145, 146
 Marchis, Gabriel de 276
 Mardarije, cetinjei metropolita 49
 Marescotti, Galeazzo, bíboros 216, 217, 218, 219
Margitay Tibamér 308
 Mária Terézia, császárnő, magyar királynő 26, 27, 41, 252, 296, 298, 307
Márki Sándor 167, 169, 171, 172
Markó Árpád 170
Marosán, V. 289, 290
Márza, E. 72, 245, 258
Márza, I. 72
 Massa, Ottavio 101
 Massarecchi, Pietro 52
Matkowski, Aleksandar 47
 Matranga, Basilio 73
 I. (Hunyadi) Mátyás, magyar király 160
 Mattyasowski Imre 291
Maurer, Joseph 167, 267
 Maurizio, Domenico 62
 Maurogordatos (Maurocordatos), Theophanes, munkácsi püspök 25, 139, 187, 189, 190, 270
 Mauro, Silvestro 68
 Maurocordato, Alessandro 67, 87
 Maxim, ipeki pátriárka 48
 Maximosz, Marguniosz kütherai érsek 199
 Maximosz, Szent Hitvalló 69
McShane, E. 28
 Medici, Francesco Maria de, bíboros 217
 IV. Mehmed, szultán 163, 164
 Melezio, Tommaso 70
 Menochius, Jacobus 132, 133
 Metód, Rakoveczky, munkácsi ortodox püspök 178, 187, 213, 239
Meyendorff, Jean 18
Mezzadri, Luigi 154
Michel, P. 75
 Miklóssy-Zmij József 303
 Miklósy István, hajdúdorogi püspök 289
 I. Miksa, német-római császár 160
 Mikulich Alexander 176

NÉVMUTATÓ

- Milaš, Nikodim* 45
Miller, J. F. 171
Mirdita, Zef 50
 Mísail, kijevi érsek 35
Miskolczy Ambrus 322, 325
 Mogila Pjotr, kijevi érsek 207
 Mojs Illés 316, 325, 335
Mojzer Miklós 309
Mojzeš, Marcel 295, 302
 Molinos, Michel 120
Molnár Antal 43, 45
Molnár Sándor 168, 170, 172
 Mollya János 316
 Monasterli (Monastelli), Demeter,
 főesperes 243, 244, 245, 246, 248,
 249
Mončak, Ihor 15
Mosohgó József 286, 292
 Motte, Lambert de la 154
Murdock, G. 275
Muresan, D. I. 86
 II. Musztafa, szultán 168
Muzsnay Árpád 168, 170
Müller, Gerhard 19
Myš, Roman 43
- Nádasi János 131
Nagy László 162, 163, 165
Nedungatt, George 18
Németh Péter 170, 172
 Nerli, Francesco, bíboros 139, 211, 216,
 218, 219
 Nero, Nicolò Del 71, 74, 89, 93, 99, 101,
 102
Nežić, Carolus 44, 48, 49, 50, 53
 Nikodémus, Áthoszi Szent 203
Nilles, Nikolaus 15, 16, 51, 52, 57, 60, 63,
 69, 73, 83, 84, 85, 86, 177, 182,
 184, 191, 201, 204, 242, 245, 251,
 252, 254, 258, 321
 Nokás Simeon 315, 316, 334, 335
 Noris, Enrico, bíboros 219
- Ogramić, Nikola* 53
- Ohilevič, Pachomius 118
 Ohurcevicz, Simeon 276
Ojtozi Eszter 300, 305, 306
Okulik, Luis 18
 Oláh Miklós, esztergomi érsek 175
 Oliva, Giovanni Paolo, jezsuita rendfőnök
 70
 Olsavszky Mánuel, munkácsi püspök 297,
 300, 301, 304, 305, 306, 315, 318,
 323, 334
 VIII. Orbán pápa 40, 60, 63, 64, 65, 104
Orel Géza 163
 Órigenész 72, 122
Orosz László Atanáz 17
 Oroszvégecssy Andrella Mihály 26, 207
 Orsini de Gravina, Vincenzo Maria,
 bíboros (XIII. Benedek pápa) 217
Ortutay Gyula 287
 Osztrovszkij, G. 296
 Ottoboni, Pietro, bíboros (VIII. Sándor
 pápa) 211, 217, 219, 230
Óvári Kelemen 205
 Ovidius 66
 Ovszjánik János 315, 338
- Paisij, budimljei érsek 53
Pajewski, Janusz 160
 Pálffy János 172
 Pálffy Tamás, egri püspök 270
 Pallanti, Stefano 93, 99, 101
 Pallavicino, Nicolo 131
 Pallu, François 154
 Panciatici, Bandino, bíboros 216, 218, 219
Pandžić, Basilus 53
 Pangalo, Teodoro 85
 Pankovics István, munkácsi püspök 308
 Panormitanus (Nicolò Tedeschi) 19, 25,
 32
 Paoletti, Francesco 140, 141, 144, 145,
 146, 147
Papadopoulos, T. I. 57, 58, 59, 62, 66, 71,
 75, 83, 85, 86
 Papadopoulos-Komnénosz, Nikolaosz
 198, 199
 Pap Cirill 315, 318, 322, 325

- Pap Illés 316, 322
 Pap Jónás 316
 Papp György 15, 23, 26, 27, 29, 149, 150,
 157, 166, 190, 197, 202, 245, 308,
 316, 333
 Papp Antal, munkácsi püspök 308
 Papp János, B. 285, 290, 292
 Papp Miklós 35
 Papp-Szilágyi József 177, 202
 Papp Tibor 35
 Plan, C. 302, 303
 Paracciani, Giovanni Domenico, bíboros
 235, 237
 Parenti, A. 68
 Parrádi Péter 130
 Parthén Péter, munkácsi püspök 270, 299
 Pasquali, Giovanni 50
 Pastrizi, Giovanni 64, 71, 89
 Pásztélyi Kovács János, munkácsi püspök
 308
 Pauler, Gyula 162
 Pázmány Péter, bíboros, esztergomi érsek
 15, 32, 176, 206, 267, 296, 303,
 304, 341
 Peball, Kurt 162
 Pekar, Athanasius 131, 239, 240, 241, 242,
 298, 300, 301, 302, 303, 305
 Pennington, Kenneth 18
 Penuti, Carla 240
 Peri, Vittorio 15, 16, 18, 19, 20, 22, 35, 65,
 189
 Perjés Géza 161, 162
 Pertusi, Agostino 16
 Péter, ardói paróchus 191
 Péterffy Károly 176, 180
 I. Péter, orosz cár 171, 172
 Péteri János (= Petruch Antal) 206
 Petron, A. 207
 Petrucci, Matteo 120
 Petrus Jenő 192, 259, 261, 284, 285, 287,
 289, 290, 291, 321, 322
 Petrus Lombardus 259
 Petta, Paolo 204
 Philipovicz, Polycarpus 276
 Philoponosz, Ioannész 68
 Phókülidész 68
 Piazza, Camillo 211, 214, 215
 Pierio, Giorgio 67
 Pillias, Émile 170
 Pindaros 68
 Pintér Márta Zsuzsanna 133
 Pirigyi István 19, 28, 149, 252, 285, 286,
 288, 289, 298
 IV. Piusz pápa 19, 20, 21, 22
 V. Piusz pápa, Szent 153
 VIII. Piusz pápa 60
 Planudesz, Maximus 69
 Platón 68, 70
 Plumidis, Giorgio 20
 Plutarkhosz 68
 Pocij, Ipatij 37, 189
 Podskalsky, Gerhard 19
 Ponte Da, Luigi 122
 Pop, Agustin 327
 Pop, Aurel 327
 Popovic, M. R. 168
 Popovics Vazul, munkácsi püspök 308
 Pop, Ovidiu 8, 257, 275, 327, 341
 Popovitz, Isaias 140, 212
 Popovnyák Márton 315, 317, 331, 332
 Porete, Margherita 123
 Porphüriosz 68
 Portocarrero, Lodovico Emmanuel Fern-
 ández de, bíboros 211
 Praznovszky Mihály 135
 Пpиxодько, O. 296
 Primi, Antonio 53
 Prixner, Gottfried 308
 Prodi, P. 240, 241
 Propertius 66
 Puskás Bernadett 295, 304, 307, 318, 326,
 327
 Puskás László 296
 Rácz Árpád 170
 Rácz Demeter 296, 299, 320, 321
 Radonić, Jovan 45, 48, 49, 50
 Rafael, (Havrilovic), ankyrai érsek,
 munkácsi püspök 139, 243, 270,
 271
 Rajić, Gavriilo 48, 53

NÉVMUTATÓ

- Rajner Lőrinc* 316, 337
 I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem 177, 298
 II. Rákóczi Ferenc 169, 170, 171, 172, 198, 254, 273, 299, 301
Raquez, Olivier 72, 73
 Ravasz Ferenc 182, 248
Redlich, Oskar 162
Reinhard, W. 240, 241
 Ricciardi, Francesco 53
Ritzler, Remigius 58, 59, 86
 Rizzi, Ferdinando 69, 70, 74
 Róbert, Bellarmin Szent, bíboros 65, 72
 Rodinò, Neofito 71, 72, 75
 Rogas, Emanuele 58
 Rogas, Michele 58
Romanyo 306
Romhányi Beatrix 203
 Romzsa Tódor, munkácsi püspök 309
 Rospigliosi, Vincenzo 80, 95
Rózsa György 296, 298, 302, 305, 307, 309
Röder, O. 167
 Ruini, Alfier Carlo 95
Rus, A. 72
Rus, Emanuil 72, 321, 327
Rusu, Adrian 327
 Ruysbroeck, J. 123
Rúzsa Lajos 161
- Sabor, E.* 118
 Sáfár Teodor 272, 280
Šakota, Mira 45
Salamon Ferenc 161
 Sallustius 68
Salvincci Insolera, Lydia 68
Sammer, Alfred 164
 VI. Sándor pápa 152
 VII. Sándor pápa 73, 204, 216, 217
 VIII. Sándor pápa 116, 139, 141, 149, 166, 178, 193, 211, 215, 216
Sándorfi N. 291
 Santoro, Giulio Antonio, bíboros 16, 22, 65
Sarbak Gábor 203
Sarkadi Nagy Mihály 324
- Sasvári László* 285, 286, 319, 320
Saulle, Silverio 15, 16, 19
Schaendlinger, Anton C. 161
Scheel, Helmut 47
Schmidt, Peter 132
Schubert, F. H. 159
Schulte, A. 167
 Scufò, Francesco 73, 276
 Sczepilo, Cyrillus 276
Seewann, Gerhard 168
Sejfrin, P. 58, 59, 86
 Seneca 68, 121, 122
Senyk, Sophia 15, 189, 206, 207
Serédi, J. 151
 II. Sergius pápa 150
 Sforza Pallavicini, Pietro 68
 Sidicinus, Aloysius Antonius 66
 Simeon, vretanji püspök 51
 Simmeth, Joseph 326
 Simmeth (Simmet), Jakab 316, 326
Simon, Constantin 29
 Simonovics István, gyulafehérvári ortodox püspök 177
 Simplicius pápa, Szent 150
Šimrak, Ioannes 43, 44, 48, 49, 51, 52
Sípos István 204
 Siricius pápa 203, 204
 Sirmundus, Jacobus 191
Šlijepčević, Đoko 47
 Smajczl József 316, 337
 Soarez, Ciprianus 68
 Sokolović, Mehmed, nagyvezír 46
Sommervogel, Carlos 68, 70, 72, 131
 Spada, Fabricio, bíboros 70, 142, 147, 148, 218, 219
 Spalinszky Mihály 306
 Spalinszky Tádé 306
 Spinola, Aloysius 131
Staffa, Dino 23, 26, 27
 Stai, Joannes 276
Stamatović, Aleksandar 49
 Stanila, Arcadio Andrea 57, 64, 67, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 89, 90, 91, 100, 102
Stasiak, Marian 31
 Staurovszki János 201, 232, 233, 234, 235,

NÉVMUTATÓ

- 236, 237
 Stefanović, Epifanije 52
Stourdza, A. 87
Strayer, Joseph 18
Struminskyy, B. 245
Sugár István 129, 134, 163, 165, 176
 Suhaj János 321
Surin, J. J. 120
Suttner, Ernst 20, 35
 Sweertius, Jacobus 132, 133
- Szabados György* 315, 316, 323, 324, 338
Szabady Béla 129
Szabó Dezső 160
Szabó Károly 118
Szabolcsi H. 296
Szabó Péter 2, 7, 15, 18, 30, 32, 341
Szacsnyai P. 327
Szakály Ferenc 160, 161, 165
Szántó Imre 161
Szántó Konrád 150, 152, 175
 Szapolyai János, magyar király 161
 Széchényi György, esztergomi érsek 166, 171, 176, 268
 Széchényi Pál, kalocsai érsek 167, 171
 Szegedy Ferenc Lénárd, egri püspök 270
Szekfü Gyula 22
 Szelephényi György, esztergomi érsek 270
 Szentiványi Márton 118, 270
 Szeptycki Athanazy, leMBERGI g.k. érsek 306, 307, 309
 Szerafim, cimarrai ortodox püspök 80, 91
Sziklay János 327
Szilágyi Sándor 162
Szilárdfy Zoltán 326
 Zinklétikus, Szent 121
Szirmay Antal 319, 321, 323, 327
Szita László 165, 168
 Szkholariosz, Geórgiosz 69
 Szofianosz, Andrea 59
 Szophoklész 66, 121
Conolusa, M. 178, 183, 301
 Sztójka Jozsif 248, 309
 Sztójka Sándor, munkácsi püspök 309
- Sztripszky Hiador* 284, 321
 Szuhay Mihály 321
 I. Szulejmán, szultán 160, 161
 Szulejmán, nagyvezír 164
 Szünésziosz 68
- Takács Bazil, pittsburgi püspök 309
Takács Péter 172
 Tamás, Aquinói Szent 31, 69, 70, 72, 121, 122, 204, 260
Tamás Edit 168, 170, 172
Tani, Mauruzio 135
 Taraszovics Bazil, munkácsi püspök 297, 298, 299
 Tarkovics Gergely, eperjesi püspök 303
Tatai-Baltá, Cornel 322
 Tatár Mihály 317, 318, 322, 332, 333, 334, 335, 336, 337
 Tauler, Johann 121
Tavard, George 22
 Telekesy István, egri püspök 7, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 170, 171
 Teofil, Szerémi, erdélyi görög katolikus püspök 177, 258
Terdik Szilveszter 8, 315, 320, 321, 341
 Teréz, Avilai Szent 121, 122
 Terlyckij, Cirill 37
Thaly Kálmán 169, 171
 Themisztiosz 68
 Theognisz 68
Theuer, Franz 162
Thieme, F. 308
Thomasínskyj István 171
 Thököly Imre 162, 163, 164, 165, 166, 167, 187, 304
 Thuküdidész 66, 68
 Tíbullus 66
 Tiraboschi, Girolamo 69
 Tolomei, Giovanni Battista, bíboros 230, 235, 237
Tomić, Jovan 48
 Tommaso di Gesù 156
 Torquemada, Juan de, bíboros 69
Tóth Sándor László 161
Tóth Zoltán, I. 318, 325

NÉVMUTATÓ

- Tour d'Auvergne de Bouillon, Emmanuel
Théodose de la, bíboros 216
- Traiani, Giovanni Domenico 60
- Tričković, Radmila 47
- Trócsányi Zsolt 162, 166
- Trulevics, Venedikt 229
- Tsirpanlis, Z. N. 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65,
67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 82,
83, 84, 85, 87, 88, 110, 140, 199
- Tukaj János 321
- Turij, Oleg 7, 35, 341
- Tűskés Gábor 131, 227
- Učniková, D. 297
- Udvári István 28, 169, 252, 268, 302, 317
- Uhač, Josip 44
- Vaillhé, S. 77
- Vajay Imre 326
- Valentić, Mirko 50
- Vämeanul, G. H. 290, 327, 328
- Varga Imre 133
- Varga J. János 165, 240, 271
- Varga Júlia 130
- Várkonyi Ágnes, R. 135, 163, 164, 165,
170, 171
- Varnalidis, Sotirios 19, 20, 24
- Vásárhelyi Judit 132
- Vasil', Cyril 7, 17, 21, 30, 31, 84, 188, 242,
244, 245, 341
- Vayer Lajos 296, 303, 304
- Véghseő Tamás 2, 3, 4, 8, 11, 22, 27, 87,
127, 131, 191, 249, 267, 270, 271,
273, 341
- Verdeyen, P. 123
- Veress Endre 130
- Vergilius 66, 68
- Vernazza, Battista 120, 122
- Veszprémy László 159, 170
- Viga Gyula 207
- Vigilius pápa 150
- Viller, Marcel 119, 121, 122
- Villien, Antoine 30
- Villoslada, Ricardo García 65, 68, 69, 131
- Vinay, V. 261
- Vizarion, cetinjei metropolita 49
- Vladovoszkij, Samuele 83
- Voit Pál 135
- Wagner, G. 162
- Weber, R. 159
- Weiss, Andreas 21
- Weissenberger, R. 162
- Wellman Imre 165
- Welykij, Athanasius 16, 35, 59, 83, 84, 85,
86, 139, 140, 141, 193, 195, 196,
205, 246
- Wernz, Fr. 156
- Wiznickij Bazil 272, 280
- Wladislaw (Ulászló), magyar király 160
- Woodhead, Christine 161
- Xenophón 66
- Zachar József 7, 159, 163, 164, 168, 169,
170, 172, 341
- Zahorai János 296, 308
- Zapp, Hartmut 21
- Závodszy Levente 190
- Zibletti, Giulio 67
- Zmajević, Andrija 50
- Zochovszkij Ciprián, bíboros, kijevei érsek
9, 83, 85, 115, 118, 124
- Zolocskay Sándor 327, 339
- Zosimos pápa, Szent 150
- Žužek, Ivan 17
- Zsatkovics Kálmán 166, 239, 241, 242, 243,
244, 245, 247, 248, 249, 251, 319,
321
- Zsettkay András 316
- I. Zsigmond lengyel király 160
- Жолтовський, П. 297, 299, 306, 307